

21. SLAVONSKA NOU BRIGADA

boqdan bosiočić

RATNA PROŠLOST NARODA I NARODNOSTI
JUGOSLAVIJE

KNJIGA DVESTA DVADESETDEVETA

M O N O G R A F I J E
JEDINICA NOV I PO JUGOSLAVIJE
KNJIGA ŠEZDESET DRUGA

UREĐIVAČKI ODBOR:

RAHMIJA KADENIĆ, general-pukovnik, predsjednik; članovi: ALI ŠUK-
RIJA, RISTO DZUNOV, DAKO PUAC, general-pukovnik; ŽIKA STOJŠIĆ,
general-pukovnik; FABIJAN TRGO, general-potpukovnik; VELJKO MILA-
DINOVIC, general-potpukovnik; JOCO TARABIC, general-potpukovnik;
ANDRO MILANOVIC, METODIJE KOTEVSKI, general-potpukovnik; MILAN
DALJEVIC, general-potpukovnik; SVETOZAR ORO, general-major; AVGUST
VRTAR, general-major; MISO LEKOVIC, pukovnik; AHMED ĐONLAGIC,
pukovnik; VIKTOR KUCAN, pukovnik; RADOMIR PETKOVIC, pukovnik,
glavni i odgovorni urednik

Urednik

ESAD TIHIC, pukovnik, profesor

Stručni redaktor

MILAN KAVGIC, pukovnik

Recenzenti

DAKO PUAC, general-pukovnik
AHMED DZONLAGIC, pukovnik

VOJNOIZDAVACKI ZAVOD

BOGDAN S. BOSIOČIĆ

21. SLAVONSKA
UDARNA BRIGADA

BEOGRAD, 1981.

U finansiranju ove knjige je učestvovala skupština opštine Podravska Slatina, koja drži domicil 21. Slavonske udarne brigade.

Posvećeno poginulim borcima
narodu Slavonije i svim
pripadnicima 21. NO udarne
slavonske brigade

U V O D

U trećoj ratnoj godini narodnooslobodilačka borba u Jugoslaviji bila je takvih razmjera da okupator i njegovi kvislinzi nisu imali snage da odjednom obuhvate protivakcijom sva žarišta ustanka, već su to morali da rade postepeno i prema taktičkim, operativnim i strategijski nametnutim mu prilikama.

Početak 1943. godine narodnooslobodilački pokret u Slavoniji je dobio nove razmjere: Slavonija ima tada snažnu operativnu jedinicu, diviziju,¹ u preko 500 sela svoju narodnu vlast, narodnooslobodilačke odbore, u svim srezovima su osnovani sreski narodnooslobodilački odbori, na velikom dijelu slobodne teritorije u potpunosti vlast drže narodni odbori. Na slobodnoj teritoriji su razvijene vojnopozadinske ustanove, vojna područja sa širokom mrežom radionica, vojnih bolnica i ambulanti koje rade za operativne jedinice i narod, a obezbeđuju ih partizanski odredi i straže.

Za opšte čišćenje Slavonije neprijatelju je trebalo iz mjeseca u mjesec više snaga,² a on je težio da što veći dio

¹ Četvrta divizija NOV i POH (12. i 17. brigada), sa oko 4.000 boraca, sa psunjskim i diljskim odredom i bilogorskom četom, ukupno 5.800 boraca pod oružjem, pod komandom Treće operativne zone.

² U garnizonima u Slavoniji neprijatelj je imao 20—30 hiljada vojnika (1. gorska divizija „Ante Pavelić“, 3. pješadijska domobranska divizija, 187. njemačka divizija, II ustaški slavonski zdrug, SS odred za intervenciju (4 bataljona), samostalne pričuvne ustaške bojne i satnije, ustaška milicija — divlje ustaše, žandarmerija i policija, naoružana njemačka naselja, dio konjice i konjička škola u Virovitici).

Mr Mladen Colić, Oružane formacije NDH u Slavoniji od 1941. do 1945, HIS Slavonski Brod, Zbornik br. 13/1976, str. 209—245.

ove teritorije ima u svom posjedu, za svoje ratne potrebe, a u prvom redu za putni i željeznički saobraćaj radi transportovanja trupa i materijala i manevrisanja njima, čuvanja administrativnog aparata, ekonomskih i upravnih centara NDH u Slavoniji od upada naših snaga, držanja inicijative i kružne osnove potrebne za borbu protiv snaga NOV i radi osiguranja pozadinskih ustanova na oslobođenom teritoriju, kao i da bi spriječio uticaj Partije i oružanog ustanka na poluoslobođenu i neoslobođenu teritoriju.

Sa frontova iz svijeta su svakodnevno stizale vijesti o teškim njemačkim gubicima i potpunoj inicijativi saveznika. Nijemci su 2. februara 1943. godine, poslije teških gubitaka kod Staljingrada, pretrpjeli pravu katastrofu. Jedinice Crvene armije su u ofanzivi koja će trajati do konačne pobjede nad njemačkim fašizmom. Zapadni saveznici (Engleska i Amerika) istjerali su Nijemce iz Afrike. Priprema se iskrcavanje u Italiji, koja će tri mjeseca po svršetku pete ofanzive u Jugoslaviji, kapitulirati.

Poznato je da je održan vinički sastanak između Hitlera, kvislinga Pavelića i generala Lera, komandanta okupacionih njemačkih snaga za Jugoistok, na kojem je odlučeno da se izvede Weiss I i II i „Scwharz“, udari na Narodnooslobodilačku vojsku Jugoslavije, poznati kao četvrta i peta neprijateljska ofanziva da bi se razbila i uništila glavna operativna grupa, i da bi se potom počelo generalno čišćenje između rijeka Save i Drave. Prema toj zamisli, pod udar je trebalo najprije da dođu najaktivnije i najmnogobrojnije slavonske jedinice na tom prostoru.

Neprijatelj je, početkom 1943. godine, bio prinuđen da upotrijebi sve svoje slobodne i manevarske snage u četvrtoj ofanzivi radi obračuna sa glavnim snagama NOV I POJ.³ Bilo je pravilo, za sve vrijeme rata, da snage NOVJ iz Slavonije u ofanzivnim dejstvima direktno ili indirektno sadejstvuju našim glavnim snagama.

Prvih dana januara 1943. godine mlada Četvrta divizija NOVJ prelazi u ofanzivna dejstva, koja će trajati neprekidno pun 91 dan. U njoj je izbačeno iz stroja oko 3.000 neprijateljskih vojnika. Slavonski partizani su za-

³ U to vrijeme jedinice NOVJ vode teške borbe za ranjenike u dolini Neretve, protiv 717. i 718. njemačke divizije i italijanske divizije „Murde“, i sa brojnim četničko-ustaškim kvislinškim jedinicama.

dobili bogat ratni plijen, a samo od oružja 1.777 pušaka, 69 puškomitraljeza, 12 teških mitraljeza. Njemačkoj ratnoj privredi su zadavani teški udarci, porušeno je mnogo mostova i dignuto na kilometre pruge u vazduh zajedno sa 448 vagona i 51 lokomotivom. Uništeno je i osam velikih privrednih objekata⁴ i mnogo ratne opreme.

Između neuspjele četvrte i priprema za petu ofanzivu, neprijatelj preduzima operaciju „Braun” na područje Slavonije, kako bi uništio slavonske jedinice ili bar umanjio njihovo dejstvo. Sem toga, bile su mu potrebne i saobraćajnice za manevrisanje ljudstvom i materijalnim rezervama potrebnim za pripremanje pete ofanzive, s jedne, i za oslobođenje dijela snaga iz Slavonije za glavno ratište ne bi li se, ako ne sprečilo, ono bar usporilo naglo pogoršanje prilika na slavonskom tlu i brzo širenje ustanka.⁵

Dvadesetog marta 1943. je na slobodnu teritoriju Slavonije sa svih strana krenulo oko 35.000 neprijateljskih vojnika. Snažno su ih podržavali avijacija, artiljerija i tenkofske jedinice.

Vode se veoma teške, ogorčene borbe u zimskim uslovima u znaku apsolutne nadmoćnosti neprijatelja u ljudstvu i materijalu. Slavonske brigade smjelo i znalčki manevrišu i odvažno se nose s neprijateljem i zadaju mu udarce ondje gdje se on ne nada. Za 10 dana neprijateljske snage bivaju razbijene a djelomično uništene, te se 30. marta ostaci vraćaju na polazne položaje. Ofanziva počinje da jenjava. Neprijatelj je pretrpio potpun neuspjeh, ali se zato surovo obračunava sa nedužnim stanovništvom. Ostavlja za sobom pustoš: popaljena sela, izmučene ljude, rasturenu stoku. . .⁶

Uništenjem ustaško-domobranskog slavanskog združenja 16. 4. 1943. godine, u okršaju poznatom kao „šušnjar-ska borba” slavonski partizani su izvojevali do tada najveću svoju pobjedu. Ona je bila od ogromnog značaja za

⁴ Admiral Mate Jerković, Borbe u Slavoniji za vreme četvrte i pete neprijateljske ofanzive, izdanje 1951, VII, str. 59, obj. 11.

⁵ Bojna relacija generala Izera, komandanta II zbornog područja u Slavanskom Brodu od 12. 4. 1943. Zbornik, tom V, knj. 13, dok. 67, str. 311.

⁶ U selu Vučijaku, kod šumske kuće, ubijeno je 350 žena, djece i staraca. Na spomen-obilježju piše: „Neka ovaj spomenik bude sjećanje na žrtve — goloruke starce, žene i djecu, koje bezdušno pobi okrutni neprijatelj.” Zbornik, tom V, knj. 13, dok. 164, str. 623.

narod Slavonije, jer su neprijatelju naneseni teški gubici: 685 poginulih, 700 ranjenih i 1.146 zarobljenih oficira i vojnika. Slavoncima je pao u ruke ratni plijen od 1.400 pušaka, 38 puškomitraljeza, 19 mitraljeza, devet teških minobacača, baterija topova od tri haubice od 150 mm.⁷ Ova je pobjeda odjeknula cijelom Slavonijom i Jugoslavijom, a vijesti o njoj objavila je i „Slobodna Jugoslavija”. U redovima neprijatelja nastala je demoralizacija zbog potpunog kraha ofanzive.⁸

Govoreći na V kongresu KPJ o razvoju događaja u narodnooslobodilačkom ratu, Josip Broz Tito je rekao i ovo: „...Mi obično govorimo o prvoj, drugoj, četvrtoj, petoj i sedmoj ofanzivi, i zbog toga mnogi u inostranstvu misle da je to sve. To je, razumije se, nepravilno. Neprijateljskih ofanziva u raznim krajevima naše zemlje bilo je mnogo. U Slavoniji su ove ofanzive imale naročito žestok karakter, zbog toga što su naše vojne jedinice u Slavoniji neprekidno rušile glavnu željezničku prugu — arteriju prema jugu, na putu u Afriku.”⁹

Krajem aprila i početkom maja 1943. godine, neprijatelj se užurbano pripremao za svoju petu ofanzivu protiv Glavne operativne grupe NOVJ, Jedinice u Slavoniji su se poslije ofanzive odmarale, sređivale i popunjavale novim borcima.¹⁰ Štab Treće operativne zone NOVH je pripremao protivofanzivu na neprijatelja, koji se bio povukao u garnizone. Najprije je na udaru bilo jako tak-

⁷ Zbornik, tom V, knj. 14, dok. 75, str. 227—229.

⁸ Pobjedu su izvojevali Dvanaesta brigada i Drugi bataljon Sedamnaeste brigade. S obzirom na nadmoćnost neprijatelja, utoliko je pobjeda značajnija.

Izveštaj štaba Dvanaeste NOU brigade od 26. 4. 1943. godine štabu Četvrte divizije NOV i POH o borbi kod kamenskog Vučijaka. Zbornik, tom V, knj. 14, str. 339.

Izveštaj glavnog stožera domobranstva od 25. 4. 1943. o borba-ma kod Sušnjara. Zbornik, tom V, knj. 15, str. 330. U navedenim neprijateljskim dokumentima se navodi da je neprijatelj izgubio 21 oficira i 41 podoficira i 704 borca iz redova domobrana i ustaša.

⁹ V kongres KPJ, Stenografske zabeleške, cirilica, str. 88—89, izdanje Kulture, Beograd, 1949.

¹⁰ Uoči ofanzive Četvrta divizija je imala 285 boraca. U toku ofanzive izbačeno je iz stroja 1.347, od kojih je 710 oboljelo od tifusa. Neki štabovi su bili prepolovljeni. Epidemija pegavca nije uništila pokret u Slavoniji, ali ga je teško osvetila za olako shvatanje protivepidemioloških mjera i znatno je umanjila udarnu snagu naših jedinica. Gruzica Zarković: „Historija sanitetske službe NOV i POJ u Slavoniji”, HIS Slavonski Brod, 1968, str. 115, dok. 124.

tičko neprijateljsko uporište Voćin, koje je neprijatelj namjeravao da uporno brani.

Treći po redu napad na Voćin počeo je u ranim jutarnjim časovima 8. maja 1943. godine. Prva bojna Prvog gorskog zdruga, oko 600 zdругovaca i ustaša, žestoko se branila. Iz susjednih garnizona neprijatelj je odlučno napadao na naše jedinice što su bile u zasjedama da bi se oslobodio okruženja. Poslije 26 časova žilave i ogorčene borbe, zaslugom svih brigada, neprijateljev otpor je slomljen. Zarobljeno je 200 vojnika, poginulo 62 i ranjeno 188. Našim jedinicama je palo u ruke 170 pušaka, 14 puško-mitraljeza, četiri teška mitraljeza, dva minobacača i dva topa.¹¹

Zauzimanje uporišta Voćin, spada u veće pobjede naših jedinica. To je bila posljednja borba Četvrte divizije u Slavoniji u takvom sastavu. Poslije neuspjeha u ofanzivi „Braun" i „šušnjarskoj borbi" i nakon pada uporišta u Voćinu, stvoreni su povoljni materijalni uslovi za povećanje, operativnih jedinica,¹² za formiranje novih brigada, i za podizanje kvaliteta postojećih jedinica. U svemu je omogućeno pristupanje reorganizaciji i formiranju novih jedinica, što će se slijedećih dana i sedmica i ostvariti.

¹¹ Izveštaj štaba Četvrte divizije od 21. 5. 1943. GS NOV i POH o napadu na Voćin i o stanju u diviziji. Zbornik V, knj. 15, str. 193. Izveštaj zapovjedništva 1. gorske divizije od 8. 5. 1943. o napadu na Voćin. Zbornik, tom V, knj. 15, str. 375. Zdravko Cvetković: 17. Slavonska brigada, VIZ, 1978, Beograd, str. 52 i 58. Stevo Pravdić i Nail Redžić: 16. brigada (omladinska) „Joža Vlahović", VIZ Beograd, 1976, str. 113, i 119.

¹² Sedamnaestog maja 1943. formiran je Drugi hrvatski korpus NOV i POH. Komandant Petar Drapšin, komesar Dušan Brkić, načelnik štaba Mate Jerković, obavještajni oficir Jefto šašić. Korpus je imao dvije divizije: Četvrtu (12. i 18. brigada) i Desetu (17. i 21. brigada). Sedamnaestog oktobra 1943. godine korpus je, odlukom VŠ NOV i POJ, dobio naziv Sesti korpus NOVJ. Zbornik, tom V, knj. 15, dok. 52. i 53, 54. i 80. Arhiv VII, sig. br. 33/2, k. 106. Devetog maja 1943. preimenovana je 4 divizija NOVH po naređenju VS NOV i POJ, u Dvanaestu diviziju NOV i POJ.

FORMIRANJE BRIGADE

Dvadeset prva slavonska¹³ brigada je formirana 17. maja 1943. godine, prema naređenju štaba Prvog slavonskog korpusa,¹⁴ u selu Orljevcu kraj Slavonske Požege. Istoga dana je obrazovana i Deseta divizija NOVJ.¹⁵ u čiji su sastav ušle Sedamnaesta i Dvadeset prva brigada.

Dvadeset prva brigada je bila peta po redu u Slavoniji, 23. u Hrvatskoj i 49. u Jugoslaviji.¹⁶ Za njenog komandanta je postavljen Dako Puač Dule, zamjenik komandanta Dvanaeste brigade,¹⁷ za komesara Ferdinand Milić Feđa, načelnik agitpropa Dvanaeste brigade¹⁸ za zamjenika komandanta Mijo Bobetko, zamjenik komandanta Šesnaeste omladinske brigade,¹⁹ za zamjenika komesara Miloš Crnobrnja,²⁰ za načelnika štaba Jovan Drača,

¹³ Poslije njenog formiranja osnovane su još tri brigade sa istim brojem: 21. srpska (2. šumadijska) 25. 4. 1944, 21. istočnobosanska (Tuzlanska) 19. 9. 1944. i 21. makedonska 19. 10. 1944. godine. Vojna enciklopedija, knj. 2, str. 60—69.

¹⁴ Vidi fusnotu 12.

¹⁵ Tu numeraciju je divizija imala do 17. 10. 1943. kada je, odlukom VŠ NOV i POJ, preimenovana u 28. diviziju NOVJ. Arhiv VII, sig. br. 33/2, k. 106. Komandant divizije Vicko Antić Pepe, komandant 3. operativne zone, komesar Vlado Janjić Capo, zamjenik komandanta Radojica Nenezić, komandant 17. brigade, načelnik štaba Geoden Bogdanović, obavještajni oficir Makso Trbojević. Zbornik, tom V, knj. 16, dok. 53.

¹⁶ Vojna enciklopedija, knj. 2, Brigade u NOR-u, str. 60—69.

¹⁷ General-pukovnik i narodni heroj.

¹⁸ Španski borac, član KPJ od 1935 godine, poginuo 4. 6. 1943. u Motičini.

¹⁹ Poginuo 23. 3. 1944. kao komandant brigade u 10. korpusu NOVJ.

²⁰ General-major u penziji.

zamjenik komandanta Prvog odreda,²¹ za operativnog oficira Gojko Kovačević Plavi, komandant Drugog papučko-krndijskog odreda.²² Informativni oficir postao je Tomo Matošić, intendant Miloš Carević, referent saniteta Vinko Hakštok, student medicine, načelnik agitpropa Franjo Novak, a omladinski rukovodilac i sekretar SKOJ-a u brigadi Ankica Maksić.²³

U novu, 21. brigadu je ušao i Četvrti bataljon Dvanaeste brigade, kao njen Prvi bataljon. U njemu su pretežno bili borci iz okoline Slavonske Požege, Bučja i Voćina. Od 100 boraca iz Sedamnaeste brigade i 80 boraca iz Drugog papučko-krndijskog odreda formiran je Drugi bataljon. U njegovom sastavu su bili borci iz krajeva, oko Našica, Slavonske Orahovice i sa Bilo-gore. Treći bataljon je formiran od 60 boraca iz Šesnaeste brigade, 40 boraca iz Osamnaeste brigade i 80 boraca iz Prvog jisnjskog partizanskog odreda Treće operativne zone. U njemu su bili uglavnom borci iz tzv. trokuta (Pakrac — Novska — Okučani), zatim sa Dilja i Bilo-gore.

Pošto je u selu Orljavcu bio štab Korpusa, tamo su bili pozvani komandant i komesar novoformirane brigade. Naređeno im je da sa Četvrtim bataljonom Dvanaeste brigade krenu iz sela Tornja preko Papuka u rejon sela Slatinski Drenovac — G. Meljani,²⁴ gdje će stići i ostale jedinice što su određene da uđu u novu brigadu.

U Četvrtom bataljonu Dvanaeste brigade održan je sastanak sa njegovim štabom i s komandama četa, na kom su novi komandant i komesar brigade obavjestili prisutne o odluci da se formira Dvadeset prva brigada. Poslije dva dana odmora, bataljon je krenuo u rejon Slatinskog Drenovca. Stigao je 21. 5. 1943. godine²⁵

Kako su jedinice pristizale u rejon razmještaja tako su obrazovani bataljoni. Najprije su stigli borci za Drugi bataljon, a poslije iz Prvog partizanskog odreda (Psunj-

²¹ Pukovnik u rezervi, bivši načelnik Kancelarije za odlikovanje predsjednika Republike, umro u Beogradu 1972. godine.

²² Poginuo aprila 1944. godine u rejonu Voćina kao načelnik štaba 25. brodske brigade.

²³ Umrlo u Beogradu 1970. godine.

²⁴ Sedamnaesta brigada je u to vrijeme bila u rejonu Voćina i Vranog kamena, pa se tako 10. divizija našla u širem rejonu Voćina. Zdravko Cvetković: Monografija 17. brigade, VIZ, Beograd, str. 58.

²⁵ Prema izjavi Tome Kostelca, pukovnika u penziji, komesara 1. bataljona.

skog), pa je Treći bataljon formiran 24. maja, čim je izvršeno osnivanje brigade.²⁶ Tada je i ustanovljeno da je Prvi odred uputio 16, a Šesnaesta brigada pet boraca manje nego što im je to bilo naređeno.

U trenutku formiranja brigada je imala 630 boraca i rukovodilaca, a od naoružanja: 480 pušaka, 27 puškomitraljeza, četiri teška mitraljeza, jedan teški i jedan laki minobacač.

Za komandanta Prvog bataljona postavljen je prvoborac Stevan Došen,²⁷ za političkog komesara prvoborac Tomo Kostelac, za zamjenika komandanta Đorđe Puač Fićo, za zamjenika komesara Teodosije Vujić Zeko,²⁸ za obavještajnog oficira Dobrila Blanuša, za informativnog oficira Savo Carević Srbin i za intendanta Vid Jorgić.

Komandant Drugog bataljona je postao prvoborac Pero Radivojević Točak, do tada komandir čete u Četvrtom bataljonu Dvanaeste brigade, komesar Lazar Vračarić, komesar Drugog odreda, zamjenik komandanta Pero Valanović, komandir čete u Četvrtom bataljonu Dvanaeste brigade,²⁹ zamjenik komesara bataljona Petar Zečić Zvrk, a obavještajni oficir Osman Maglajlić.

Za komandanta Trećeg bataljona je određen Đuro Radanović, ali pošto nije došao na tu dužnost, poslije nekoliko dana je postavljen Petar Valanović. Za komesara je određen Dušan Popović, za zamjenika komandant Nikola Dolinić,³⁰ za zamjenika komesara Franjo Sebele,³¹ za obavještajnog oficira Milenko Jokić, a za intendanta Tanasiie Knežević Tane.

Pri štabu brigade su formirane: preteća, bolnička i pionirska četa za koju su izabrani najbolji borci i rukovodioci, ali za pionirsku nije bilo dovoljno pionirskog alata niti obučenosti diverzanata.³²

²⁸ Izveštaj štaba 21. brigade o formiranju, štabu '10. divizije 25. maja 1943. godine o formiranju, brojnom stanju, naoružanju, sastavu ljudstva u bataljonima. Arhiv VII, sig. br. 10—3—1112.

²⁷ Poginuo decembra 1944. godine kao major i komandant brigade „Matija Gubec“, kod Kloštra Podravske. Zbornik narodnih heroja, str. 160.

²⁸ Umro 1949. godine u Daruvaru.

²⁹ Poginuo 2. 7. 1944. blizu sela Prkosa kod Koprivnice, kao kapetan, komandant bataljona.

³⁰ Prekomandovan 26. 6. 1943. u Zapadnu grupu odreda.

³¹ Poginuo kao borac 16. 3. 1944. kod Klisa, Virovitica.

³² Diverzantski vod je formiran juna 1943. godine i bio je u sastavu pionirske čete do 17. 9. 1943, kad je pionirska rasformirana, a diverzantski vod kao samostalni vod je ostao do kraja rata.

U brigadi su organizovane obavještajna i informativna služba, ali sva mjesta odmah, nisu bila popunjena potrebnim kadrom. Do postavljenja obavještajnog oficira u brigadi tu je dužnost obavljao zamjenik komesara brigade.³³

Već od prvog dana u brigadi su, po četama i bataljonima, održavani sastanci i konferencije. U bataljonima su izabrani bataljonski birovi, a u četama formirane partijske organizacije. Prema istim organizacijskim osnovama organizovana je i skojevska organizacija. Za sekretara brigadnog komiteta Partije izabran je Miloš Crnobrnja, zamjenik komesara brigade.

U izvještaju štaba brigade od 25. maja 1943. godine se kaže da čete popunjava 80 odsto starih boraca, da su na čelu bataljona i četa stari i iskusni rukovodioci, a u četama vodnici i delegati, tj. sve stari i u mnogim borbama provereni komandiri i komesari. Prvi bataljon čini udarnu snagu brigade, a Drugi i Treći će biti potrebno vremena i nekoliko borbi da se borci i rukovodioci međusobno upoznaju i steknu povjerenje jedni u druge. U brigadi ima dosta bosih i slabo obučanih boraca, ali će taj problem u slijedećim akcijama biti riješen. Moral u jedinicama je dobar, po četama odjekuje pjesma. Brigada je spremna da primi i izvrši borbene zadatke.

³³ Krajem juna 1943. godine na tu dužnost je postavljen Ciro Cermakovski, a popunjena su i sva mjesta u bataljonima. Arhiv, VII, sag. br. 1—3—1137.

U SLAVONIJI

NAPAD NA KUTJEVO

Dvadeset prva brigada je formirana u jeku bitke na Sutješci. Vrhovni komandant NOV i POJ Josip Broz Tito je tada naredio preko „Slobodne Jugoslavije“ svim jedinicama NOVJ da pređu u ofanzivu radi rasterećenja Operativne grupe pod komandom Vrhovnog štaba. Tu je naredbu uhvatila i obavještajna služba Drugog domobranskog korpusa u Slavonskom Brodu 23. maja 1943. godine. Svim neprijateljskim jedinicama je upućena depeša u kojoj se upozorava na tu Titovu naredbu:³⁴

„U rejonu sela Orljivca i Straženama, Slavonska Požega, okupljaju se tri partizanske brigade.³⁵ Ovo okupljanje ima svoju podlogu u naredbi Tita, izdatoj preko krugovalaa³⁶ svim jedinicama NOV i POJ. .. okupator je preduzeo ofanzivu na Crnu Goru, Hercegovinu i Sandžak ubacivši u borbu ustaše, domobrane i muslimansku legiju u cilju da uništi naše redove.

Stoga naređujem svim jedinicama NOV i POJ da pojačaju svoje ofanzivne operacije protiv saobraćajnih veza okupatora. Smjesta ima otpočeti rušenje pruga, mostova, cesta i velikih objekata, uništiti neprijateljski saobraćaj. Naročito mjesto imaju odredi Slavonije Naše jedinice vode ogorčene borbe protiv okupatora u Crnoj Gori i vaša je dužnost da pomognete ovu borbu. Tito“.

³⁴ Raspis stožera 2 domobranskog zbora. Zbornik, tom. V, knj. 15, dok. 169.

³⁵ Jedinice 4. divizije 6. korpusa (12, 16. i 18. brigada).

³⁸ Radio-stanica „Slobodna Jugoslavija“.

Izvršavajući Titovu zapovijest, štab Prvog slavonskog korpusa je planirao opštu ofanzivu u istočnom dijelu Požeške kotline da bi se razbila sva neprijateljeva uporišta u tom kraju, a i da bi se prenijela borbena dejstva u Podravinu. U toj ofanzivi su učestvovalе sve jedinice Prvog slavonskog korpusa. Najprije je bilo na udaru uporište Kutjevo. Njega je posjela Šesnaesta ustaška bojna bez jedne satnije.³⁷ Na Kutjevo je napadala 18. brigada, a Sedamnaesta se za borbu rasporedila tako da prije svega zaštititi jedinice što su bile u napadu od udara u leđa i, drugo, da spriječi bekstvo neprijatelja iz opkoljenog uporišta. Ostale jedinice su bile na obezbjeđenju da bi spriječile intervenisanje iz okolnih uporišta.³⁸

U skladu sa zadacima, štab Desete divizije odredio je zadatke³⁹ Dvadeset prvoj brigadi, čiji su bataljoni imali da spriječe neprijatelja da prodre saobraćajnicama Slavonska Požega — Vetovo — Kutjevo, Našice — Slavonska Požega, Orahovica — Kutjevo — Slavonska Požega. Jedna četa iz Dvadeset prve brigade je imala zadatak da štiti vatrene položaje korpusne artiljerije.

Jedinice Osamnaeste brigade su u prvom naletu razbile spoljnu odbranu i sabile ustaše u nekoliko (jakih) objekata. Iz njih se neprijatelj cijelog dana ogorčeno branio, ali kako se počela spuštati noć, iskoristio je nebudnost naših jedinica i bez većih gubitaka se izvukao iz obruča i povukao u Slavonsku Požegu.⁴⁰

Na zasjedama Dvadeset prve brigade nije došlo do borbe, sem kratkotrajnog sukoba sa grupom ustaša na položajima Prvog bataljona koji su bježali iz Kutjeva. Ubijeno je pet i zarobljen jedan. Zaplijenjen je jedan automat i tri puške.

U toj akciji je poginuo Stanko Puač Rido, prvi iz brigade. Nije ustanovljeno kako je taj prvoborac i kurir štaba brigade poginuo, ali je vijest o tome odmah pros-

³⁷ Zbornik, tom V, knj. 15, dok. 177, str. 236.

³⁸ Isto, knj. 15, dok. 86, str. 250.

³⁹ Zbornik, tom V, knj. 15, dok. 85, str. 256.

⁴⁰ Dvadeset devetog maja 1943. naše snage drže blokiranu pastuharnu. Pošto je neprijatelj odbio da se preda, naše snage su se pregrupisale i pripremale se za odlučan juriš. Tako je oslabila blokada. Neprijatelj je to iskoristio i probio se u pravcu Slavonske Požege. Zbornik, tom V, knj. 16, dok. 36, str. 122.

trujala kroz jedinicu. Rido je bio veoma hrabar borac, snalažljiv i pouzdan u svakoj prilici. Sve što je imao stavio je u službu ustanka i revolucije. Njegovu kuću u Kruševu narod i partizani su nazivali partizanskim domom „Rido“. U njemu su održavani sastanci i kolektivno slušane radio-vijesti.⁴¹

S padom ustaškog uporišta u Kutjevu kod neprijatelja je nastala pometnja. Naoružani folksdojčeri iz sela Kule, Poreča i nekih drugih, kao i razne naoružane ustaške grupe, s porodicama su panično bježali u Pleternicu,⁴² a neki čak i u Novu Kapelu.⁴³ Pod snažnijim naletom naših brigada, padala su jedno za drugim neprijateljeva uporišta Ferovac, Caglin, Kula, Poreč i Ljeskovica. U Požeškoj kotlini ostala su uporišta koja su u stvari činila predstražu Požege: Trenkovo, Jakšić i Pleternica.

Iz Slavonske Požege neprijatelj nije ni pokušao da interveniše, a pruga Našice — Pleternica je potpuno izbačena iz saobraćaja. Prekinut je svaki saobraćaj sa Podravinom, a veza sa Osijekom išla je preko Slavenskog Broda i Vinkovaca.

Do napada na Našice Dvadeset prva brigada je bila u selima u istočnom dijelu Požeške kotline i spriječavala neprijatelja da upadne u oslobođeno područje. U njoj se tih dana vrlo organizovano politički radilo. Na zborovima i mitinzima u selima objašnjavali su se ciljevi NOB-e, i govorilo se o bratstvu i jedinstvu, o jednakosti naroda i narodnosti Jugoslavije. S obzirom na to da je na tom području uticaj neprijateljeve propagande bio jak, jedan broj ljudi je sa prilično straha i opreza dolazilo na te

⁴¹ Prema sjećanju general-pukovnika Dake Puača, tadašnjeg komandanta brigade. U stvari, Ridjo je u trenutku zatišja borbe krenuo u Kutjevo da uspostavi vezu sa 18. brigadom. Nije se vratio, i nikada se više o njemu nije ništa čulo.

⁴² Antun Miletić: Vojne formacije folksdojčera u borbi protiv NOP na njemačkoj okupacionoj teritoriji NDH 1941—1945. Zbornik 11/1974, HIS, Slavonski Brod, str. 91—115.

⁴³ U Pleternici i Novoj Kapeli nalazi se oko 2.000 izbjeglica sa oko 200 seljačkih kola koji traže smještaj i prihvata. U Kapelu je došao avionom lično rajšfirer SS za NDH i zapovjednik njemačke SS policije NDH general-major Konstantin Kamerhofer, koji je u tu svrhu angažovao policijski bataljon u Đakovu, za njihov prihvata i transport do sela Kravice i Josipovac kod Osijeka. Građa za Historiju NOB u Slavoniji, knj. 6, dok. 11, str. 27.

skupove. Isto tako i odziv na apel da se stupa u partizane nije dao očekivane rezultate.⁴⁴

Tih dana je upućeno na oficirski tečaj iz Dvadeset prve brigade šest starih, proverenih boraca.⁴⁵

NAPAD NA USTAŠKO UPORIŠTE DONJU MOTICINU

U nastavku napada na neprijatelja u istočnoj Slavoniji štab korpusa prenosi borbena dejstva u Podravinu. Novi zadatak je bio napad na Našice i manje ustaško uporište Donju Motičinu.⁴⁶ U uvodnom dijelu zapovijesti i korpusa i Desete divizije isticalo se da slavonske jedinice tebea svojim dejstvima da olakšaju položaj našim snagama koje su u petoj ofanzivi vodile teško borbe na Sutješci i da tako izvrše naređenje vrhovnog komandanta NOV i POJ Josipa Broza Tita.

Za napad na Našice određena je Dvanaesta brigada (bez jednog bataljona), a Sedamnaesta i Osamnaesta brigada i Drugi bataljon Dvadeset prve brigade zatvarali su pravce prema obližnjim uporištima. Dva bataljona Dvadeset prve brigade dobila su zadatak da unište ustaško uporište u Donjoj Motičini.

Na osnovu dobijenog zadatka, štab Dvadeset prve brigade je izdao zapovijest^{47,48} prema kojoj Drugi bataljon ostaje u rejonu sela Gradca da zatvori saobraćajnicu Slavonška Požega — Našice, a Prvi i Treći bataljon kreću u napad na Donju Motičinu.

To je uporište bilo fortifikacijski dobro utvrđeno, bunker taktički ispravno raspoređeni i valjano međusobno povezani, a ispred njih su bile žičane prepreke. Znalo se da se ustaše neće lako predati, da će ih potpomoći mješ-

⁴⁴ Izveštaj komesara 10. divizije. Građa za historiju NOB u Slavoniji, knj. 6, dok. 42, str. 119—125.

⁴⁵ Na tečaj su otišli: Stanko Gostimir (18), Lazo Grznica (18), Dragan Džodan (20), Dragan Pekeč (20), Dušan Lukić (20) i Đuro Kozar (20). VII, arhiv, sig. br. 1—7, 1121.

⁴⁶ Zbornik, tom V, knj. 16, dok. 8, str. 29.

⁴⁷ Zapovijest štaba 21. brigade od 3. 6. 1943. štabovima bataljona za napad na Donju Motičinu. Zbornik, tom V, knj. 16, dok. 16, str. 53.

⁴⁸ U izveštaju Velike Zupe Podravlje se navodi da je u Donjoj Motičini bio vod ustaša iz 15. ustaške bojne (oko 60) i oko 100 naoružanih seljaka. Arhiv, VII, sig. br. 15—5—1, k. 93. i 4/5—1, k. 93. Zapovjednici domaćih ustaša bili su poznati ubica Franjo Lukačić i brat mu Franjo, te Fabijan Fabo Kapetanović.

tani koji su bili neprijateljski raspoloženi prema partizanima. Štab brigade je obavjestio borce da je Donja Motičina u stvari druga Španovica.⁴⁹

Prvi bataljon je dobio zadatak da napadne uporište sa zapadne strane. Dvije čete su bile na pravcu glavnog udara, prema crkvi i raskrsnici puteva. Cilj je bio da se neprijatelj spriječi da pruži organizovan otpor na položajima koje je bio najjače utvrdio. Treći bataljon je napao uporište sa istočne i sa jugoistočne strane. U zapovjesti se zahtijevalo da napad bude silovit i jednovremen, s ciljem da se uporište ispresijeca, a zatim da se njegove izolovane grupe opkole i unište. Znalo se da se na crkvenom tornju nalazi puškomitraljez, a možda i dva, i da bi mogli našim jedinicama, prilikom prilaženja i kad se razdani, nanijeti gubitke.

Iznenadaenje u napadu, a samim tim i početni uspjeh, izostali su pošto nisu bile sve jedinice stigle na vrijeme na polazne položaje, već su stupale u borbu kako je koja pristizala. Neprijatelj je to iskoristio i postupno se povlačio u središte sela, odakle se žilavo branio. Ustaše su bile sabijene u nekoliko kuća, ali su te kuće bile utvrđene i pogodne za otpor. Iako su bile sasvim opkoljene i u bezizlaznoj situaciji, ustaše su se ogorčeno branile očekujući da im u toku dana stigne pomoć iz obližnjih garnizona.

Ustaše su pozvane na predaju, ali su se one još žešće branile. Zbog toga je štab brigade usredsredio vatru iz svih automatskih oružja i minobacača na opkoljene objekte, a jedinica se počela pripremati za odlučni juriš. Dok je obilazio položaje i bodrio borce, vatrom iz crkve je smrtno pogođen komesar brigade Feđa. Vijest o tome se brzo prenijela od borca do borca. To je još više podstaklo jedinice da krenu u napad. Valjalo je spriječiti nove gubitke.

Feđa je bio pravi komunist, sin Partije. Roden je 1915. godine u Mitrovici, u radničkoj porodici. Otac mu je bio grafički radnik, a majka, Karolina, drvodeljska radnica. Već u 10. godini osjetio je gorčinu siromaštva. Otac mu odlazi na rad u Ameriku, odakle se vratio 1936. Zbog toga je položaj porodice još teži, ali majka uči svoju djecu poštenju, stvara kod njih radne navike, upućuje ih na samostalan život.

⁴⁹ 4/5. 10. 1942. slavonski partizani su zauzeli Spanicu, koja je bila poznata po zločinima izvršenim u pakračkom kraju. Uporište je branilo 240 ustaša seljaka, a napadalo je 1.700 partizana. Građa za HIS, knj. 3, str. 77.

U 13. godini Feđa odlazi na učenje ugostiteljskog zanata. Druži se s naprednom radničkom omladinom. Godine 1935. učestvuje u radničkim akcijama i manifestacijama.

Na zanatu u Sremskoj Mitrovići mladi Braco, kako su ga drugovi zvali, shvatio je da su njegov život i rad vezani za borbu, napore i pobjede radničke klase. Odlazi u Beograd. Tu se povezuje s naprednom radničkom i studentskom omladinom. Na poziv Partije odlazi u redove internacionalnih brigada u Španiji.

U Španiju je stigao 15. 11. 1937. godine. U borbama protiv fašista dolazi do izražaja i njegova vojna vještina. Po završetku tečaja u Almanasu, stupio je u bateriju „Stjepan Radić“ u kojoj je bilo 80 Jugoslovena. Ubrzo je postao sekretar baterije.

U to vrijeme piše i za list jugoslovenskih iseljenika u Kanadi „Slobodna misao“. U napisu je riječ o stanju na frontu, o ciljevima borbe i lepotama Španije. U svojim pismima majci pun je optimizma i vjere u pobjedu. Bio je na frontovima u Teruelu, Huenki, Morelju, Famagusti, Kasteljonu i Kameronu. Svoje dužnosti obavljao je savjesno, odgovorno i autoritativno. Bjo je pravi antifašist, disciplinovan i primjeren komunist i borac.⁵⁰

Nakon pada španske republike dopao je, kao i svi naši borci, logora u Francuskoj. U žicama su se komunisti pripremali za nove zadatke, jer je drugi svjetski rat već uveliko tutnjao.

Pišući o tim događajima u ediciji „Španija“, general Vojo Todorović na jednom mjestu kaže: . . . Franjo Milić i ja radili smo kao varioci pod vedrim nebom na montiranju i zavarivanju željezničkih cijevi raznih profila. Naš komitet, u kojem su bili Vlado Lončarić i Obrad Stišović, funkcionisao je od izlaska iz logora Verne. Prevodio naš je iz Njemačke Cvetko Vječeslav Flores iz partijske organizacije iz Zagreba.

Tako se vjerovatno vratio u zemlju drug Feđa. Iz Zagreba se javio majci, tako je najzad saznala da je živ i da je stigao u zemlju. Iz Zagreba je Feđa po direktivi Partije upućen u Slavoniju da prenese svoje bogato revolucionarno, partijsko i vojničko iskustvo u organizovanju narodnooslobodilačke borbe.

Kada je formirana 12. slavonska brigada, Feđa dobija zadatak da rukovodi njenim agitpropom. Po formiranju 21. brigade Feđa postaje njen komesar.

U članku „Izvršićemo ono što započeste vi“, objavljenom u prvom broju lista Dvadeset prve brigade posvećenom revolucionarnom Feđinom životu i radu, komandant korpusa Petar Drapšin je o Fedi napisao: „. . . Neminovna je naša bol što se moramo rastati od tako dobrog druga. Ali, mi se ne rastajemo, jer sa nama ostaje njegov primjer, borbenost, poštovanost, revolucionarnost za vječita vremena. On će biti vječito sa njegovim borcima 21. brigade. Neka je vječna slava drugu komesaru Fedi, koji već 6 godina stoji u prvim borbenim redovima naše borbe protiv fašizma.“

Naređeno je da se donose slama, sijeno, kukurzovina, sitno granje, loza, sve što je lakozapaljiv materijal. Trebalo je uz pomoć vatre slomiti otpor u najbolje bra-njenom uporištu, u crkvi.

⁵⁰ Podatke prikupio i sredio general-pukovnik Vicko Antić Pepe.

Bombaši, dobrovoljci, su pod zaštitom automatskog oružja pohrlili na bunkere. Među prvima su vodnik druge čete Pero Sirovica i najmlađi borac u brigadi Milorad Marinković Mali, Bosanac. Zamjenik komandira prve čete Lazo Prokopić, iz sela Sažija, poslije eksplozije bombe skače u rov i otima puškomitraljez. Zapaljena je slama na crkvenim vratima, a unutra prašte pojedinačni pucnji i bombe. To ustaše uzimaju sebi život jer ne žele da se predaju. Svakog trenutka se očekivalo da uporište padne, a već je bilo i vrijeme: 12 časova.

Javila se sumnja hoće li zasjede izdržati pritisak jakih neprijateljskih snaga duboko u podravskoj ravnici.

Baš tada stiže naredba od štaba korpusa o povlačenju. Ishod napada na Donju Motičinu bio je: ubijeno 100 i zarobljeno 20 ustaša; izgorjeli: nekoliko kuća, šumarija i crkva iz kojih je neprijatelj pružao otpor. Zaplijenjeno je samo 20 pušaka, dva puškomitraljeza, 15 bombi i 30 kola raznovrsnog materijala.

I brigada je pretrpjela osjetne gubitke: 17 boraca i rukovodilaca je poginulo, 25 ranjeno.⁵¹ Osim komesara brigade Feđe, poginuli su i komandir čete Đuro Birač, iz Kukunjevaca kraj Pakraca, komesar čete Mile Bizaj, iz Istre i desetari Mile Vlasac i Dragan Petomak. U toj borbi su se istakli⁵² Lazo Prokopić, Pero Sirovica, vodnici Božo Vojvodić i Ignjatije Arsenović, Milorad Marinković i puškomitraljezac Nikola Naradžić.⁵³

Poslije napada na Našice i Donju Motočinu brigada se povukla na Krndiju. U rejonu kote 602 i kod izvora Dobra Voda su uz sve počasti sahranjen komesar brigade i ostali poginuli drugovi. Od tada je narod taj izvor prozvao „Feđin bunar“. Odajući Feđi puno poštovanje za

⁵¹ Spisak poginulih u Donjoj Motičini, Arhiv VII, sig. br. 7—4—1137.

⁵² Izveštaj štaba 21. brigade štabu 10. divizije o napadu na Donju Motičinu 7. 6. 1943, Arhiv VII, sig. br. 16—36—1—1139.

⁵³ U članku pod naslovom „Držanje borca narodne vojske“ zamjenik komesara Miloša Crnobrnje ističe se da je on uoči napada na D. Motičinu primljen u partiju, da je opravdao povjerenje i da, iako je bio ranjen i krv tekla niz puškomitraljez, nije napuštao borbene redove (objavljeno u „Prvom brigadiru“ na stranici 13). A Svetozar Puač Kobac se seća da jedna devojka još u narodnoj nošnji, bez puške, baca u ustaški rov dvije bombe, a zatim skače u rov i donosi pušku. U borbi kod Omanovca 13. 6. je poginula, tako da se nesijeća njenog imena. Svetozar Puač, prvoborac, potpukovnik u penziji.

njegov revolucionarni rad i odanost stvari radničke klase i revolucije, agitprop brigade je izdao posebnu brošuru.⁵⁴

U ocjeni prve borbe 21. brigade štab Desete divizije u svom izvještaju⁵⁵ piše da je u tom okršaju, koji je bio njeno vatreno krštenje, stekla dragocjeno iskustvo, u kom je smjelo jurišala na bunkere, kombinujući vatru iz automatskog i teškog naoružanja s pokretom jedinica. Štab brigade i štabovi bataljona stalno su bili sa svojim jedinicama i neposredno su uticali na tok dejstava. Neki članovi štaba su, međutim, otišli u prvu liniju, postali borci, bombaši i puškomitraljesci, a tada jedinicama nije imao ko da komanduje, pa je ta omaška i u bataljonima a i u štabu brigade uočena i ispravljena.

Izvještaj komesara Desete divizije Vlade Janjića Cape o toj borbi završavao se ovim riječima:

„Borbeni moral je na visini. Vlada uvjerenje da nema zadatka koji oni ne bi mogli izvršiti. Borci imaju ogromno povjerenje u svoje rukovodioce, a posebno komandant brigade. On uživa među borcima velik ugled, poštovanje i povjerenje. Brigada će biti spremna za naredne zadatke, dok se malo borci okrijepe i odmore, operu već i istrijebe se od vašiju ponovo će biti spremni i sposobni za marš i borbu.”

Sa „Feđinog bunara” brigada je krenula grebenom Papuka u zapadni dio Požeške kotline i razmjestila se u selima Smoljanovcu, Odžakovcu, Klisu, Nježiću, Amatovcu i Seovcu. Tu je popunila svoje redove novim borcima i štitila slobodnu teritoriju.⁵⁶ Popunjen je i štab brigade.

⁵⁴ Gloria 01. i do Comosario Honor alas brigadas internes — Slava palom komesaru — čast internacionalnim brigadama, štampana u 200 primjeraka u ciklostilu: prilog za ovu brošuru dali su špar.ski borci, komandant korpusa Petar Drapšin i Vicko Antić Pepe, komandant 10. divizije, te Rudi Mihaljinec Tenka, a u „Brigadiru” su izašle i dvije pjesme posvećene Feđinoj pogibiji: Anđelka Turčinovića — „Osamljeni grob” i Nemanja Jagodić — „Pao je drug Feda”.

XXI slavonska pjeva, B. Bosiočić 1978, Podravska Slatina, str. 17. i 18.

⁶⁵ Izveštaj štaba 10. divizije o napadu na Našice i Donju Motičinu 8. 6. 1943. štabu Slavenskog korpusa NOV i POH. Zbornik, tom V, knj. 16, dok. 37, 116, Arhiv VII, sig. br. 2—2/1, k. 470.

⁵⁹ U selu Poljanskoj kraj Slavonske Požege brigada je 11. 6. 1943 mobilisala osamnaest mještana od kojih su 9 poslije borbe za Sirač dezertirali u Slavonsku Požegu, predali se neprijatelju sa oružjem. Arhiv VII, sig. br. 24/2. k. 196.

Tih dana došao je za komesara prvoborac iz Moslavine, član Partije 1936. godine, Ivan Turčinović Suri.

U četama i bataljonima održavaju se sastanci i konferencije. Zbirana su iskustva iz posljednje borbe i rad brigade na terenu.

ZASJEDE KOD OMANOVCA

Za borbu protiv neprijateljskih oklopnih i motorizovanih kolona slavonske brigade nisu imale odgovarajuća oruđa. Najčešće su se partizani suprostavljali tenkovima samo flašama sa zapaljivom smješom i svežnjevima bombi. Obavezno se, u gotovo svakoj prilici, primjenjivalo zaprečavanje: prekopavanjem saobraćajnica, rušenjem manjih mostova i propusta i obaranjem velikog i debelog drveća na puteve. Ipak je to više bio način da se neprijatelj zadrži, a ne vođenje efikasne protivoklopne borbe.

U takvim okolnostima štab korpusa je težio da se na bilo koji način domogne protivtenkovskog oruđa. Pošto je korpusna obavještajna služba utvrdila da se u Siraču nalaze dvije čete Četvrtog gorskog zdruha ojačane protivoklopnim topom, sa dva minobacača i šest teških mitraljeza,⁵⁷ odlučeno je⁵⁸ da se napadne na to uporište.

U toj akciji su učestvovala sve operativne jedinice korpusa. Najviše njih je bilo u zasjedama, a u napad je išla jedna brigada.

I tako, napad na Sirač je povjeren Sedamnaestoj brigadi, s tim da njen Treći bataljon postavi zasjedu prema Badljevinu od kote 172 do Popovog Salaša. U zapovijesti divizije je stajalo da će Dvadeset prva brigada postaviti zasjedu prema Pakracu na liniji od sela Omanovca, gdje se spajaju pruga i cesta ispod šume kod Badljevine, preko kote 152, sela Graorljana, te u rejonu Ključa, kote 238. Ostale jedinice Četvrtog divizije postavljaju zasjedu prema Daruvaru.

V mSL Arhiv VII, sig. br. 9/1—6, k. 106. Juna 1943. raspored 4. gorskog zdruha je bio: 4. bojna, artiljerija, štab i prištapske jedinice u Pakracu; 1. bojna u Lipiku, jedna četa u Daruvaru; 2. bojna u Daruvaru, a jedna četa u Siraču, vod u Kočanici; 3. bojna u Grubišinom Polju sa jednom četom u Siraču, a jedan vod u Badljevinu. Bojna relacija za juni 1943. godine 4. gorskog zdruha.

⁵⁸ Zbornik, tom V, knj. 16, dok. 41, str. 131—135, Arhiv VII, sig. reg. 28—1/1, k. 470, Prvi slavonski korpus NOV i POH od 10. 6. 1943. o napadu na Sirač.

Procjenjujući dobijeni zadatak, štab Dvadeset prve brigade je zaključio da je težišni zadatak jedinice obezbjeđenje napada. Neprijatelj u Siraču je bio iz sastava Četvrtog gorskog zdruga, pod njegovom neposrednom komandom, pa je bio izvjesno da će u slučaju napada na mjesto zdrug intervenirati. To se i obistinilo. Dakle, težište odbrane je bilo na saobraćajnici Omanovac — Badljevinina — Sirač.

Štab brigade je povjerio najvažniji zadatak Prvom bataljonu: da se spremi za odbranu na putu u selu Omanovcu, s tim što je prva četa zauzela položaj na oraonovačkom groblju, druga je zatvorila put i prugu, a treća je zauzela položaj na koti 136, istočno od sela M. Dereza. i- Drugi bataljon je zauzeo položaje nešto nazad, na desnom krilu, od mlina u selu Badljevinini, naslanjajući se na krilo Trećeg bataljona Sedamnaeste brigade. Na lijevom krilu je Treći bataljon zatvorio put Kusonje — Graorljani — Sirači zauzeo položaj Ključ — kota 238. Namjera je bila da zasjeda bude u obliku potkovice i da tako neprijatelj bude uvučen u kotao Omanovac — Orašje — Grahovljani — Omanovac i snažnim i odlučnim dejstvom krilnih jedinica bude uništen.

Brigada je posjela svoje položaje oko 01.30 časova. Neprijatelj je u svanuće uz snažno dejstvo artiljerije i minobacača i uz podršku šest aviona, šestoko napao položaje Prvog bataljona. U toku dana on je izveo tri juriša, ali mu napade odbili Prvi i Drugi bataljon.

U 6.30 časova je 3. satnija 4. bojne 4. gorskog zdruga otpočela napad na položaje Prvog bataljona. Pošto su pruga i cesta bile zaprečene stablima ili prekopane, a mostovi porušeni, neprijatelj se teško probijao. Međutim, on dovlači iz Lipika pojačanje i snažno pritiska na partizane da bi ih odbacio sa sadbraćajnica. Ipak, i taj napad je zaustavljen.

Pritisak na položaje Prvog i Drugog bataljona nije prestajao, jer je neprijatelj dovlačio svježe snage pravcem Lipik — Klisa — Batinjani — Obrijež, radi ugrožavanja desnog boka Prvog bataljona. Bataljon je, međutim, uspio da zadrži osnovni položaj. Pred veče su Prvi i Drugi Bataljon izveli protivnapad. Neprijatelj je dio svoje jedinice povukao u Pakrac, ali je glavne snage i dalje

zadržao na polaznim položajima, na obroncima Krndije i duž željezničke pruge.⁵⁹

Pošto nije uspio da probije odbranu Dvadeset prve brigade, neprijatelj je u toku noći doveo nove snage, radi obezbjeđenja Pakraca i pripreme da i sutradan krene u napad. Prva gorska divizija upućuje iz Kutine u Pakrac oklopni voz, četiri tenka, jednu satniju iz 1. gorskog zdruga.

Demonstrativni napad na Pakrac jednog voda iz Trećeg bataljona potpuno je uspio, jer je neprijatelj doveden u zabludu (vezivanjem njegovih snaga za uporišta).⁶⁰ U mrak je Sedamnaesta brigada izvela silovit napad, i do 23 časa slomila neprijateljev otpor, a u toku noći se pristupilo izvlačenju plijena i hvatanju grupica razbijenih zdrugovaca.⁶¹

Iako je bio u ljudstvu i tehnički od nje jači, neprijatelj nije sutradan ujutro napao. Dvadeset prvu brigadu, već je svoju aktivnost sveo na pripucavanje i pokušaje da raščisti saobraćajnice. Pošto je postignuto ono što je bilo osnovno, ali nisu bili ostvareni predviđeni ciljevi,⁶² brigadi je naredeno da se 14. juna u 10 časova povuče u rejon Gragovljana. Ta je odluka bila ispravna, jer je već u 13 časova pristigao u Pakrac njemački motorizovani bataljon ojačan artiljerijom. Ubrzo je ta jedinica krenula prema Trećem bataljonu, pravcem Pakrac — Kusunje — jezera — Sirač. Neprijatelj je ušao u Sirač stigao 14. juna oko 20 časova.

Dok je neprijatelj napadao na zasjede prema Pakracu, 70 ljudi mu je izbačeno iz stroja. Iz brigade je sedam boraca i rukovodilaca poginulo i osam ranjeno. Poginuli su i dva poznata ratnika: puškomitraljezac Lazo Dobrić iz Sekulinaca i Luka Rosić iz D. Boraka, oba iz druge čete Prvog bataljona. Ličnu hrabrost, kao i mnogo puta prije toga, posvjedočili su komandant bataljona Stevan Došen i komandir čete Simeun Đermanović, Pero Puškarić (sam je ubio pet zdrugovaca), kurir Lazo Torbica, koji se probio kroz neprijateljev položaj i donio poštu u

⁵⁹ Vidi objašnjenje 57.

⁶⁰ Zbornik, tom V, knj. 16, dok. 166 i Arhiv VII, sig. br. 9/1—6—107. Izveštaj zapovjedništva stožera domobranstva 17. 6. 1943. o dejstvima jedinica NOV i POJ na području Daruvara i Pakraca.

⁶¹ Zbornik, tom V, knj. 16, str. 172. Izveštaj 17. brigade od 15. 6. 1943. štabu 10. divizije NOVJ o toku borbe na Siraču.

⁶² Zbornik, tom V, knj. 16, dok. 41, 46, 47, 48, 55, 57, 58, 60, 61, 65, 68 i 69. O napadu na Sirač.

bataljon, te puškomitraljezac Dragan Kukuć, iz Grđevice. Kukić je tukao neprijatelja dok i sam nije pao.⁶³

Stab brigade je 15. juna 1943. izvukao svoje bataljone ispod jakog neprijateljevog udara na obronke Ravne gore, a zatim je, po naređenju štaba Desete divizije, cijela brigada krenula da brani slobodnu teritoriju u Požeškoj kotlini.

BORBA KOD NJEŽNA

Prenošenjem borbenih dejstava u Podravinu, a zatim na sektor Pakrac i Daruvara, neprijatelj, da bi poboljšao svoje stanje u Požeškoj kotlini, dovlači jake snage. To su bile njemačke, ustaške i domobranske⁶⁴ jedinice. One posijedaju uporišta Kutjevo, Čaglin, Leskovicu, Darkovac, Kulu, Trenkovo i Jakšić i neka druga pojačavaju. Neprijatelj pokušava da povрати moral i samopouzdanje u svojim pristalica, koje su svojom ofanzivom jedinice Slavenskog korpusa NOVJ bile uzdrmale. On obrazuje operativnu borbenu grupu „Požega“ i stavlja je pod komandu njemačkog pukovnika Schulza (Sulca).

Da bi se sredila, odmorila i popunila, Dvadeset prva brigada se razmjestila u selima sjeverozapadnog dijela Požeške kotline. Treći bataljon je u selima Posreću i Crljencima, Prvi u Mrtovlasima (Požeški Markovac) i Klisi, štab brigade sa prištampskim dijelovima u Smoljanovcima i Odžakovcima, a Drugi bataljon u Poljanskoj. Iz tih sela se obezbeđuje slobodna teritorija i neprijatelj se izviđa. Sedamnaesta brigada sa štabom divizije je u rejonu sela Bučje, Branešaca i Ožegovaca.

Otkrivši razmještaj brigade, operativna grupa „Požega“ preduzima 22. juna 1943. noćnu akciju „Prozit“

⁶³ Arhiv VII, sig. br. 16—36/1, k. 1136. Spisak poginulih i ranjenih boraca 21. brigade u napadu na Sirač, odnosno u zasjedama u Omanovcu.

⁶⁴ Zbornik, tom V, knj. 16, dok. 117, str. 328, Arhiv VII, sig. br. 7/17, k. 1121. Zbornik XII, knj. 3, dok. 99. Dijelovi oko jednog puka 100. njemačke divizije pod komandom pukovnika Sulca. U Trenkovo dolazi Begičeva (Vilka) bojna iz Čačinaca, oko 550 vojnika.

Ustaške snage: iz Sremske Mitrovice — dijelovi 18. ustaške bojne, iz Pazove — dijelovi 38. ustaške bojne, a od dijelova 16. ustaške bojne formirana je objedinjena jedinica pod komandom ustaškog zdruga. Zbornik, tom V knj. 16, dok. 127 i 132, str. 352 i 336. Druga jurišna bojna bila je stacionirana u Pleternici.

(„Ozdravljenje“) protiv Dvadeset prve brigade da bi je iznenadila, nanijela joj gubitke, opljačkala slobodnu teritoriju i uništila pozadinske ustanove i organizacije.

Napad su počele snage četiriju borbenih grupa⁶⁵ ojačanih artiljerijom i podržanih avijacijom. Prednji dijelovi neprijateljevih snaga su stigli oko 24 časa u selo Oljase,⁶⁶ a u selu Milivojevce oko dva, gdje je došlo do manjeg sukoba s patrolom Prvog bataljona. Neprijatelj se nije obazirao na dejstvo osiguranja, već je težio da iznenadi glavninu brigade. Dijelom je u tome i uspio, jer je u Požeškom Markovcu otvorio vatru po štaglju u kom je konačila Treća četa. Ipak, ona se povukla bez gubitaka.⁶⁷

U svim bataljonima je data uzbuna. Zbog nejasne situacije štab brigade je odlučio da bataljone izvuče iz sela da bi posjeli južne obronke Gredine, jakog topografskog objekta, radi što boljeg otpora neprijatelju.

Do svanuća se cijela brigada povukla iz sela. Treći bataljon, na desnom krilu, posjeo je Torine iznad Nježića, Prvi u centru, predio iznad sela Klise, Drugi je bio na položajima na Visokom drvu iznad Smoljanovca i Odžakovca, a jedan njegov dio je obezbjeđivao lijevo krilo, prema Gornjim Vrhovcima.

⁶⁵ Zbornik, tom XII, knj. 3, dok. 99, str. 403-^107. Sastav i zadaci grupe „Požega“ pod komandom pukovnika Sulca: 1. bataljon Heiss (Hajs), ojačan inženjerskom četom, vodom PT čete, vodom pješadijskih topova nastupa: Milivojevci — Klisa — Nježić, desnim krilom preko k. 383—490 ka G. Vrhovci zahoditi istog sa obje strane k. 577 i probiti se ka selu Stražemanu. Drugi bataljon, Jockisch (Jokiš), ojačan protivtenkovskim vodom, nastupa sjeverno i sjeverozapadno od Trenkova. Treći bataljon Schleisinger (Sleizinger), ojačan protivtenkovskim vodom, kod k. 218 i 236 sjeverozapadno od Trenkova.

Druga domobranska jurišna bojna na desnom krilu prema Velikoj, zatvara frontom prema jugoistoku.

1/96 artiljerijskog divizionu i 30 ustaša u selu Tornju. Artiljerija posjeda vatrene položaje na k. 218 radi dejstava po Stražemanu i komunikaciji Bučko Kamensko — Kamenski Vučjak, radi podržavanja Prvog bataljona i da u svako vrijeme podržava lijevi bok borbene grupe.

⁶⁶ Te večeri je 2. četa 2. bataljona držala miting u Oljasi i vršila mobilizaciju. Nešto prije pola noći je krenula u sastav bataljona u Poljansko. Njen komandir Jakov Bosiočić-Veseli malo se zadržao sa seljacima, i kada je prelazio saobraćajnicu naišla je patrola predhodnica grupe „Požega“, na koju je otvorio vatru. Tako je otkriveno nastupanje neprijatelja.

⁶⁷ Komandir ove čete Milan Uskoković Brzi, posle ove borbe biće postavljen za zamjenika komandanta 2. bataljona.

Već u šest časova je počela žestoka borba kod Nježića i Klisa oko kota 442 i 524, gdje je neprijatelj nastojao da odbaci naše snage i izbije na kosu Gredina. Namjera mu je bila da se dočepa G. Vrhovaca i da opkoli brigadu. Snažnom bočnom vatrom iz Klisa (kota 112) Prvi bataljon je zaustavio neprijatelja u napredovanju. Međutim, on je usredsredio jaku artiljerijsku vatru na položaje Prvog i Trećeg bataljona i sada je nastojao da njegova pješadija podiđe našim položajima. U tome nije uspio.

Treći napad neprijatelj usmjerava ka selu Klisi radi odbacivanja Prvog bataljona, ali tu je bio prikovan sasređenom vatrom glavnine brigade. Od 11 časova se vodio vatreni dvoboj, nakon kojeg je neprijatelj odustao od nastupanja. Pošto je i dalje bio prikovan tako da nije mogao da prikupi svoje poginule i ranjene, počele su da mu pristizu nove snage, koje su pravcem Ozdakovac — Smoljanovac i preko kote 490-500 nadirale na Klisi, na lijevo krilo Prvog bataljona.

U isto vrijeme su iz Tornja stigle i ustaše, koje su bile kao neka rezerva, i počele su da pale sela⁶⁸ i pljačkaju sve do čega su došli.

Pošto nije ostvario cilj, neprijatelj se okomio na djecu, starce i žene, i svu tu nejač otjerao u Milivojevce, gdje je bio štab pukovnika Sulca. Oko 16 časova je, uz pomoć avijacije, počeo da se povlači. Njemački avioni su bacili nekoliko bombi i na sopstvene kolone. To su iskoristili pohvatani seljaci i neki su uspjeli da pobjegnu. Ostali su sprovedeni do sela Oljase i u obližnjoj šumi Sovinjac pobijeni i poklani.⁶⁹

Do mraka se neprijatelj povukao u Slavonsku Požegu. Njegovi su gubici bili: 14 poginulih, 25 ranjenih i tri zarobljena. Zaplijenjen je jedan puškomitraljez, 17 karabina, tromblon, automat, nešto puščanih metaka, 12 artiljerijskih granata, 13 mina za minobacače i jedna vojnička kuhinja sa tri tovarna konja.

⁶⁸ Zapaljeno je osam kuća u Nježićima i osam u Mrtovlasima (Požeški Markovac) Izvještaj 10. divizije NOVJ, VII, Arhiv, sig. br. 1—2, k. 1121.

⁶⁹ U šumu Sovinjcu kod sela Oljasa na stratište je potjerano 21 lice, od toga šestoro djece, 1 starac i 14 žena i djevojaka. Kada su vidjeli da će ih ubiti i klati, dali su se u bijeg kroz šumu. Spasilo se pola, a pobijeno je troje djece i 7 žena i djevojaka. Od 11 preživjelih šestoro ih je ranjeno. (Izjava predsjednika SUBNOR-a u Lučincima Nikole Markovića).

Iz brigade je 11 boraca i rukovodilaca poginulo i 20 ranjeno. Poginuli su komesar čete Mirko Karavić, zamjenik komandira druge čete Trećeg bataljona Jovo Radaković, vodnik iz Prvog bataljona Ignjatije Arsenović, deseteri Nikola Predragović i Milan Djelbatija. Među ranjenicima su bili i zamjenik komesara čete Stevo Raduka, delegat Stevo Geli, Anka Zec i deseteri Zdravko Vučetić i Gavro Adamović.

Pošto nije bilo jasno da li je to početak neprijateljske ofanzive ili samo ispad na slobodnu teritoriju, štab je odlučio da brigada ostane na Gredini tu noć, a da informativna služba⁷⁰ utvrdi gdje je neprijatelj. U isto vrijeme su sahranjeni borci iz Trećeg bataljona na amatovačkom, a iz Prvog bataljona na kruševskom groblju.

Pošto je utvrđeno da se neprijatelj povukao u Požegu, brigada se spustila na put Pasikovci — Stražeman — Velika: Drugi bataljon u selo Bratuljevce, Prvi u Milivojevce i Markovac, a Treći u Crljence Podsreće. U tim selima su bili bolji uslovi za odmor i ishranu boraca, a i lakše je bilo kontrolisati neprijateljevu aktivnost.

U tom kraju je brigada ostala sve do 7. 7. 1943. godine, tj. do početka ofanzive „Paul”. Predah je korišćen za manje ekonomske akcije, za stručnu obuku, politički rad sa borcima i rukovodiocima, a i jedinice su popunjene.⁷¹ Svaki slobodan dan je korišćen da se pomogne narodu u obradi zemlje, a uveče su u selima održavani zborovi i mitinzi, poslije kojih bi se pjevalo i igralo uz brigadni tamburaški orkestar. Svi ti skupovi i mitinzi bili su ogledalo jedinstva naroda i partizana. Ipak, kulturne ekipe jedinica su još s nepovjerenjem primane u selima Tornju, Biškopcu i Stražemanu. Muškarci su se sklanjali i napuštali sela prilikom nailaska naših boraca.

Može se reći da je tek tih dana u brigadi živnuo kulturno-prosvjetni rad, i to zahvaljujući upornosti komesara i vodnih delegata, a i partijske i skojevske organizacije. U svim četama i bataljonima su obrazovani kulturno-prosvjetni odbori, u četama i bataljonima su pravljene dže-

⁷⁰ Zbornik, tom V, knj. 16, dok. 83, str. 245, Arhiv VII, sig. br. 3—1, k. 1137. Naređenje štaba 21. brigade od 22. 6. 1943. potčinjenim jedinicama o borbenom obezbjeđenju, izviđanju neprijatelja i odmoru jedinica.

⁷¹ Tih dana je mobilisano u NOV 25 novih boraca (24 seljaka i 1 radnik): 15 Srba i 10 Hrvata, svi sa slobodne teritorije. Izvještaj komesara 10. divizije. Zbornik, tom XI, knj. 3, dok. 22, str. 927.

pne novine i izašao prvi broj „Brigadira" u 90 primjeraka. Štampani su leci „Izjava AVNOJ-a" (u 550 komada), „Srpskom i hrvatskom narodu" (250), i u njima su objašnjavani ciljevi NOB. Radio-vijesti su svaki dan dostavljane u jedinice i čitane su borcima i narodu zajedno. Već drugi dan poslije borbe kod Nježiće nastupili su brigadni pjevački hor i recitatori. I narod i borci su ih lijepo primili. Izlazak brigadnog lista je svim pripadnicima brigade bio drag i obradovao ih je. Za nj su svoje priloge dali rukovodioci: Petar Drapšin članak: Završismo ono što započeste vi; Ivan Turčinović Suri: Borba slobodoljubivih naroda protiv fašizma; Dako Puač: Kako obezbijediti logorovanje jedinica; Anđelka Turčinović: Osamljen grob, pjesma; Ciro Cerkmakovski: Neprijatelj neće moći da ubaci u naše redove svoje špijune; Miloš Crnobrnja: Junaštvo mladog borca; Joco Drača: Iskustvo iz prve akcije od Pakraca; Anđelija Kopač Sitna: Uloga žene u NOB; Vinko Hakštok: Šta Vam je poznato o bakterijama.⁷²

„Brigadir" je imao informativnu, prosvjetnu, propagandnu, političku i vojnu poruku. U njemu se mogao iskazati svaki borac i rukovodilac svojim iskustvom, pažanjima, kritikom i poukom. Svaki napisani članak je brižljivo čitan u agitpropu, i ako ne bi neki izašao, članovi agitpropa ili kulturno-prosvjetnog odbora su objasnili piscu zašto nije, podržavali su borce i rukovodioce da i dalje pišu.

Svakih 10 dana u štab brigade su se dostavljala brojna stanja iz bataljona. Tako je 18. 6. 1943. brojno stanje brigade bilo 658 ljudi, od toga 574 muškaraca i 84 žena.⁷³

Mjesec dana nakon formiranja brigade, 25. juna 1943. godine, organizacija, formacija i brojno stanje brigade bili su:⁷⁴ štab brigade 23 muškarca i dvije žene; Prvi bataljon 165 muškaraca i 16 žena; Drugi bataljon 120 muškaraca i 20 žena; Treći bataljon 141 muško i 24 žena; mitraljeska četa 77 muških i dvije žene; bolnička četa 32 muškarca i 10 žena; pionirski vod 20 muških; agitprop devet muških i dvije žene; intendantura tri muškarca i tri žene. Ukupno je u brigadi bilo 669 ljudi.

⁷² Zbornik, tom XI, knj. 3, sok. 208, str. 869. Izveštaj agitpropa 21. brigade komesaru 21. brigade 26. 6. 1943. godine.

⁷³ VII, Arhiv, sig. br. 4—15, k. 1121.

⁷⁴ Izveštaj štaba 21. brigade o brojnom stanju na dan 25. 6. 1943, Arhiv, sig. br. 2—11, k. 1137.

U isto vrijeme se formiraju nove jedinice u Slavoniji, partizanski odredi.⁷⁵ Za njihov sastav je dvadeset prva brigada imala da odvoji jedan broj rukovodilaca. Tako je Petar Zečić Zvrk upućen za komesara Bilogorskog partizanskog odreda, a Nikola Dolinić u Posavski odred za komandanta bataljona. U Požeški odred brigada šalje 20 boraca sa naoružanjem. Iz divizije su stigli u brigadu prvi slušaoci sa oficirskog tečaja.⁷⁶

Treći bataljon je, sa zamjenikom komandanta brigade upućen na Babju goru da izvede nekoliko manjih akcija pored glavne pruge Zagreb — Beograd i da u isto vrijeme mobiliše nove borce, odnosno da prihvati borce iz ugroženih područja koji žele da stupe u NOV.⁷⁷ Za vrijeme boravka Laze Cosine na terenu Gradskih Vrhovaca, poginuo je nesrećnim slučajem komesar Prve čete Vojo Jelača.

OFANZIVA „PAUL“

Odmah poslije neuspjele ofanzive na Sutješci, početkom jula 1943. neprijatelj prikuplja jake snage s ciljem da preduzme ofanzivu na slobodnu teritoriju u Slavoniji. To je bila operacija „Paul“, kojom rukovodi štab 15. nacističkog brdskog korpusa pod komandom generala Literisa i u kojoj učestvuju i jedinice 69. njemačkog korpusa.⁷⁸ Borbe su počele 7. 7. 1943. u Požeškoj kotlini.

⁷⁵ Zbornik, tom V, knj. 17, dok. 108, istr. 300. Formirano je šest partizanskih odreda: Diljski, Požeški, Posavinski, Daruvarski, Bilogorski i Podravski. Naređenje 8. korpusa 25. 6. 1943.

⁷⁶ Milan Mutavdžić, Svetislav Stevanović, Savo Kovačević, Vid Smoljanić i Lazo Dabić, Arhiv VII, sig. br. 4—8, k. 1121.

⁷⁷ Samo iz sela Ratkovice otišlo je u NOV devet mladića i osam djevojaka: Ivan Petrović, Savo Sekulić, Anka Matijević, Kata Večerinović, Kata Stojanović, Anđa Sarčević, Svetozar Madžarević, Savo Jovanović, Milan Obradović, Branko Nožinić, Anka i Sofija Treskanica, Anđa Madžarević, Jovanka Dragić, Savo i Miloš Madarević, Vlado Valoš. Izvještaj ZRO Livac i Zapolje, N. Gradiška 4. 7. 1943, Arhiv VII, sig. 20/2—4, k. 196 iz sela Knešoi 2, i iz Komarice 2 borca.

⁷⁸ Oponomoćeni general u Hrvatskoj je 69. korpusu prenio u operativnu i taktičku nadležnost područje sjeverno od Save. U njegovom sastavu je bila 187. njemačka divizija pod komandom generala Braunera, (nalazila se u Slavoniji od novembra 1942. do januara 1944, kada je preimenovana u 42. lovačku diviziju i prebačena u Mađarsku), 143. njemačka divizija pod komandom ge-

U operaciji „Paul” na teritoriji Slavonije učestvovala su snage 187. njemačke divizije (145. i 130. grenadirski puk), dijelovi 100. njemačke divizije (koja je bila na odmoru i popuni u istočnoj Slavoniji), 1. gorska divizija, 1. i 4. gorski zdruk, 5. i 6. domobranska pukovnija te više ustaških bojni.⁷⁹

General Liters daje smjernice za „čišćenje” Slavonije. Tako svi komunisti imaju biti strijeljani, a sumnjive osobe pohapšene. Prebjezi iz partizana dobijaju propusnice, ali se upućuju u logore i tu ih preuzima Gestapo.

Neprijatelj je bio da jakim snagama napadne na slobodnu teritoriju, ali ne jednovremeno, kako se to ranije činilo, već tako da dio jedinica za sebe veže naše snage na jednom sektoru, a da druge nastoje da brzim prodorima zađu iza leđa našim jedinicama i opkole ih.⁸⁰

Sedmog jula su jake neprijateljeve kolone krenule iz Slavonske Požege. Ujutru, sutradan, uslijedio je snažan napad na položaje Dvadeset prve brigade. Kolona od oko 3.000 ljudi, podržana artiljerijom, kretala se pravcem Slavonska Požega — Krivaja — Stražeman — Poljanska, a glavnina snaga smjerom Toranj — Oljasi — Lučinci. Neprijatelj je bio da ovlada položajima brigade iznad sela Smoljanovaca i Nježića. Istog dana pred mrak je prethodnica iz Stražemana stigla u Poljansku preteći da izbjije u selo Vrhovce i spriječi brigadu da se izvuče ka Papuku. Komandno mjesto te neprijateljske kolone bilo je u selu. Lučinci.⁸¹ Dan kasnije krenula je i druga kolona, iz Slavonske Požege, pravcem Brestovac — Orljavac — Kamensko, kako bi se spojila s kolonom koja se probijala od Pakraca, preko Bučja ka Kamenskom. Time je neprijatelj želio da prodre ka Zvečevu, središtu slobodne teritorije. Tu je trebalo da izbiju i kolone koje su išle od Daruvara i G. i D. Borkij a ka Zvečevu i iz Podravske Slatine preko Voćina ka Zvečevu.

nerala Henriha fon Bena od jula 1943. do marta 1944. kada je prebačena u Mađarsku. Pod istom komandom je i ustaški (slavonski) zdruk, 4. gorski zdruk. U Našice dolazi 18. ustaška bojna, a 36. bojna u Požegu. Zbornik, tom V, knj. 16, dok. 127, 132. VII, arhiv, sig. br. 4/2, k. 1121.

⁷⁹ Zbornik, tom V, knj. 16, dok. 127 i 132. Arhiv VII, sig. br. 4/2, k. 1121.

⁸⁰ Zapovjest 2. korpusa NOV i POH od 11. 7. 1943. štabu 10. divizije i 21. brigade o zasjedama u vezi s neprijateljevom ofanzivom, Arhiv VII, sig. br. 3—1/1, k. 470.

⁸¹ Arhiv VII, sig. br. 8/1—8, k. 80.

Partizanske izviđačke kolone su otkrile neprijateljevo nastupanje, pa je štab 21. brigade odlučio da izvuče svoje jedinice iz raštrkanih sela na jak taktički objekat Gredine i da organizuje odbranu. Ali kada je saznao za nastupanje neprijateljske kolone od Stražemana ka G. Vrhovcima, odmah je naredio da druga četa Drugog bataljona krene u taj rejon, spriječi neprijatelja da prodre preko Vrhovaca i tako ugrozi pravac prema Papuku.

U toku noći brigada je posjela položaje šumovite Gredine.

Prvi bataljon je zauzeo središnji dio položaja iznad sela Klisa i Nježića, Treći je raspoređen na desno krilo i dobio je zadatak da kontroliše cestu Orljevac — Kamenško, a Drugi na lijevo krilo, od kote 383 isključno do kote 437 zaključeno. Tako je brigada, oslanjajući se na jak taktički objekat Gredine, imala da slomi neprijateljev napad, odbaci ga na polazne položaje i onemogući mu prodiranje na slobodnu teritoriju. Pod komandu štaba Dvadeset prve brigade stavljen je Požeški odred, kojem je dat zadatak da drži položaje kod Gornjih Vrhovaca i zadrži nastupanje neprijatelja, odnosno da brigadi obezbjeđuje lijevi bok.

Izviđačke patrole su na vrijeme javile da je neprijatelj krenuo ka položajima Prvog i Drugog bataljona. Toga dana, 8. jula, rano izjutra, položaje brigade je nadleteo neprijateljev izviđački avion. Nešto poslije toga počela je jako artiljerijska vatra, naročito na položaje Drugog bataljona, iznad Smoljanovaca. Artiljerijska vatra je snažna i precizna. U četama Drugog bataljona javljaju se prvi ranjenici i poginuli. Pod zaštitom artiljerije neprijatelj zauzima Smoljanovce i Odžakovce, ali mu je pokretanje na koti 282 bilo onemogućeno, on je zaustavljen.

Prvi bataljon je natjerao neprijatelja da se panično povlači prema selu Lučinvu, ali su ga u napadu zaustavili njemački tenkovi koji su bili skriveni u šumi Vranovo. Tom prilikom je poginula Rahela Novaković-Radelić Trešnja, iz sela Gradca kod Makarske, rođena 1917. godine. Do odlaska u NOV živjela je u selu Lučincima u kući supruge Bore Novakovića. Bila je član Kotarskog komiteta Partije Slavonska Požega i prva tajnica odbora AFZ kotora Slav. Požega. U Dvadeset prvoj brigadi bila je zamjenik komesara čete.

Protivnapad Drugog bataljona neprijatelj je zaustavio iznad sela Smoljanovaca sasređenom artiljerijskom vatrom nanevši mu osjetne gubitke. Cim je vatra prenijeta u dubinu, bataljon je krenuo na juriš i izbacio neprijatelja iz Smoljanovaca i Odžakovaca. Borba je nastavljena i poslijepodne, ali je to bilo više pripucavanje s polaznih položaja i pojedinačno dejstvo artiljerije i minobacača.

Neprijatelj je zanoćio u selima Stražemanu, Tornju, Oljasima, Lučincima i Milivojevcima, a brigada je održala svoje položaje. Međutim, pogrešna je bila procjena da je neprijatelj do te mjere razbijen i dotučen da brigada može da pređe u gonjenje.⁸²

Idućeg dana, 9. jula, neprijatelj se sređuje, koncentriše i preduzima izviđačku aktivnost prema položajima brigade. Zbog pretrpljenih gubitaka sprovode odmazdu nad stanovništvom. Ustaše i Nijemci su pohvatali oko 100 žena, djece i staraca i dotjerali ih na Lučince,⁸³ k njemačkom komandantu. Osim srpskog življa iz Ličinaca, Bratuljevaca i Perenaca, prvi put su pokupili i sve porodice hrvatske nacionalnosti koje su zatekli kod kuće iako su se sinovi iz nekih od njih nalazili u oružanim snagama NDH. Nikakva dokazivanja njemačkom komandantu nisu pomogla. Pješice su ih sproveli u prihvatni logor u Slavonsku Požegu, a kasnije u njemački logor u Slavonski Brod. Neke od tih ljudi, žena i djece su strijeljali u znak odmazde zbog sopstvenih gubitaka.⁸⁴

Poslije toga neprijatelj u Požeškoj kotlini nije bio osobito aktivan,⁸⁵ već je očekivao kolonu koja se probijala iz Pakraca prema Bučiju i Kamenskom.

Protiv te kolone dejstvovala je naša Sedamnaesta brigada. Neprijatelj je povremeno tukao artiljerijskom vat-

⁸² Arhiv, VII, sig. br. 2—1/1, k. 473. Naredenje za rad komandanta 10 divizije štabu 21. brigade.

⁸³ prema sjećanju Nevenke Gačić-Bosiočić, koja je tada uhvaćena i sprovedena u logor u Slavonski Brod.

⁸⁴ Kao taoci su strijeljani iz Lučinaca i Bratuljevaca: Mara Kekanović, Simana, Bojana i Milica Kekanović, Franjo Repulac, Mijo i Julka Coruk, Josip i Bara Hlebec te Košta Radošević iz Sušnjevaca. Građa za HIS, knj. 7, dok. 35, str. 128. i 130.

⁸⁵ Bojna skupina 187. divizije preduzima, po zapovjedi 100. divizije, čišćenje protiv 21. brigade u prostoru Odžakovci — Smoljanovci — Klisa — Nježića — Vranića — Orljavaca. Dalje namjere: krstarenje prema zapadnom dijelu Požeške kotline radi zaštite žetve. Dnevno izvešće II domobranskog zbora 8—15. 7. 1943. Arhiv, VII, br. ev. 8/1—8, k. 80.

rom položaje brigade, a jedan avion je bacio nekoliko bombi, ali bez uspjeha. Patrola druge čete Drugog bataljona, iznad sela Smoljanovaca, nije bila maskirana, pa su je njemački artiljerci primjetili i na nju uputili granatu. Ranjena su sva tri člana patrole, zajedno sa delegatom Muharemom Sivčevićem.

Neprijateljski gubici nisu bili poznati,⁸⁶ ali su u brigadi vidljivi. Poginuo je komesar čete Marko Bunčić iz Mrkopolja, zamjenik komesara čete Zvonko Frank, delegati Ervina Cavie i Milka Ajkić, vodnici Ćj.ko!a Lukić i Nikola Grkinić. Među 24 ranjena druga bilo je "i 'šesFTukovodilaca.⁸⁷ Stab brigade je istakao za primjer po hrabrosti komesara prateće čete Dobrilu Planušu i komandira čete Milana Uskokovića Brzog.⁸⁸

Noću između devetog i desetog jula prikupljeni su potpuni podaci o neprijateljevim namjerama i pokretima. Stab brigade je odlučio da izvrši promjene u borbenom poretku svojih jedinica i da pojača desno krilo. Prebacuje Prvi bataljon na cestu Slavonska Požega — Pakrac, a jednu njegovu četvu šalje preko ceste, u rejon kote 388. Treći bataljon je bio u središtu borbenog položaja brigade, a Drugi je ostao na svojim prvobitnim položajima.

Neprijatelj je počeo snažan napad na položaje Sedamnaeste brigade u rejonu Bučja, nastojeći da uz podršku tenkova zauzme selo Kamensko i izbije u pozadinu Dvadeset prve brigade. Njegova kolona iz Daruvara nadire preko sela Bijele i probija se u selo Borke, a kolona iz Podravske Slatine zauzima selo Ceralije i njeni prednji dijelovi izbijaju ka Voćinu.⁸⁹

U isto vrijeme je u Požeškoj kotlini primijećena pojačana neprijateljeva aktivnost. Jedna njegova kolona s tenkovima je ušla u selo Poljansku i ugrozila položaje Požeškog odreda na Vrhovcima. Time je doveden u opasnost i bok brigade, odnosno mogućnost da se izvuče k Papuku.⁹⁰ Područje Psunja bilo je ugroženo sa nekoliko strana.

⁸⁶ Zbornik, tom V, knj. 17, dok. 137, str. 438.

⁸⁷ Arhiv VII, sig. br. 28—1/4, k. 1137 i 28—2/4, k. 1137. Spisak poginulih boraca i rukovodilaca 21. brigade.

⁸⁸ Arhiv VII, sig. br. 36/1—16, k. 1137. Spisak boraca i rukovodilaca koji su se istakli u borbi.

⁸⁹ Arhiv VII, sig. br. 36/1—16, k. 1137. Spisak boraca i rukovodilaca koji su se istakli u borbi.

⁹⁰ Obavještenje štaba 2. korpusa NOVJ 11. 7. 1943. štabu 10. divizije i 21. brigade o situaciji u ofanzivi.

Radi zatvaranja ceste Kamensko — Zvečevo — Voćin, koja je prodirala duboko u oslobođenu teritoriju, gdje su bile bolnica i druge pozadinske ustanove i zbjegovi naroda, naređeno je da dva bataljona Sedamnaeste brigade zatvore taj pravac u rejonu sela Mrkopolja i Mihajlija.⁹¹

Desetog jula prije podne vodile su se žestoke borbe na položajima Drugog i Trećeg bataljona. Neprijatelj je uspio da u rejonu sela Prgomelja odbaci jedinice Sedamnaeste brigade i da se u podnevnim časovima probije u Kamensko. Prvi bataljon se uporno borio protiv neprijateljske kolone, kojoj su u prethodnici bili tenkovi. Neprijatelj je uporno nastojao da odbaci Prvi bataljon s položaja Kamenski Seovci — Oštri vrh i da oslobodi saobraćajnicu. Ipak, zahvaljujući upornosti i hrabrosti boraca Prvog bataljona, u tome nije uspio. Četi koja je bila na koti 388 je naređeno da se prebaci preko ceste i ojača desno krilo bataljona.⁹² Ona je posjela položaje iznad sela Amatovaca i Bogdašića i štitila pozadinu Drugom i Trećem bataljonu.

U popodnevnim satima neprijatelj je ponovio nekoliko juriša iz rejona Kupinovca, od kote 490, u pravcu tt. 597, da bi izbio na greben Gredine i opkolio Dvadeset prvu brigadu. Nije uspio. No, neprijateljska kolona s tankovima pred kraj dana ulazi u selo Striješevicu. Tako se brigada našla u poluokruženju.

U sumrak se brigada vješto izvukla i povukla sjeveroistočno od sela Gornji Vrhovci, u rejon zvani Laništa, i tu posjela položaje. Očekivala je da vidi kuda će dalje neprijatelj. Međutim, on sutradan nije, tako reći, preduzimao ništa sem što je artiljerijskom vatrom uznemiravao naše jedinice. Zbog kišnog vremena, ni avijacija mu nije bila aktivna.⁹³

Kada se Dvadeset prva brigada izvukla iz poluokruženja, „Sedamnaesta brigada se noću između 11. i 12. jula 1943. prikupi na prostorijsi Ravna gora (kota 856), Kr-

⁹¹ Zbornik, tom V, knj. 17, dok. 64, str. 230—231. Zapovjest štaba 2. korpusa NOVJ štabu 10. divizije o daljim dejstvima u ofanzivi.

⁹² Nije uspio da pređe most zamjenik komandira čete Milun Luka Pavlović sa desetak boraca. Ali poslije nekoliko dana svi su ponovo došli u sastav brigade. „Požeški list“ od 27. 9. 1979. godine.

⁹³ Arhiv VII, sig. br. 3—1/1, k. 470. Zdravko Cvetković, „Sedamnaesta Slavonska brigada“ — VIZ, Beograd, 1978, str. 82.

čevina (kota 787), odakle će preduzeti marš na Baniju." Sa Sedamnaestom brigadom je otišao štab korpusa, štab Desete divizije, sem komandanta i jedan broj partijsko-političkih radnika sa područja Slavonije.⁹³ Od tada Deseta divizija djeluje razdvojeno po brigadama. U Slavoniji ostaje najmlađa Dvadeset prva brigada da u složenim uslovima neprijateljske ofanzive djeluje samostalno.⁹⁴

Brigada se 13. jula povukla dublje u planinski masiv Papuka i zalagoravala iznad planinske kuće na Jankovcu. Neprijatelj je zauzeo Voćin, Slatinski Drenovac i Zvečevo. Njegove kolone su se spojile ne postigavši cilj. Neprijatelj je zapalio i planinsku kuću na Jankovcu. Jedna četa Prvog bataljona⁹⁵ je napala u blizini sela Drenovca nanevši mu gubitke.

Štab Desete divizije je naredio Dvadeset prvoj brigadi da stalno izvodi borbena dejstva. Zbog nejasne situacije Drugi bataljon je ostao na Koprivnatom brdu, Prvi je upućen ka Gornjim Vrhovcima da bi se prebacio na sektor Bučja i Pakraca, a Drugi bataljon, s komandantom brigade, trebalo je da krene preko Krndije, Dilja i Požeške gore. Prije nego što je on pošao na taj zadatak za zamjenika njegovog komandanta je postavljen komandir druge čete Jakov Bosiočić Veseli, a Luka Vuksan za operativca u štabu brigade.⁹⁶

Drugi bataljon je krenuo na zadatak 15. jula, i to preko Krndije i sela Londžica, Granica, Latinovaca, Šapna. Pošto se odmorio u Paučju, nastavio je preko Čenkova, Brezica i Levanjske Varoši. Cestu Požega — Đakovo je prešao između sela Brezica i Donje Slatine, a predanio je na Dilju, blizu sela Papazovića. U svim selima kroz koja je prolazio vidjele su se strahote od neprijateljevog divljanja: popaljene kuće, poubijani ljudi i stoka. Bila je vrućina, te su leševi bili počeli da se raspadaju i posvuda

⁸⁴ Dvanaesta divizija je 27. 6. 1943. krenula na put u Hrvatsko Zagorje da vodi oštre borbe na kolniku gdje je neprijatelj preduzeo ofanzivu „Varaždin“ (NAV-N-T, 314/559, s. 000-346). To je situacija kada je 13. 7. 1943. godine oslobođena Lepoglava. Arhiv VII, sig. br. 27—3, k. 104. Hronologija oslobodilačke borbe naroda Jugoslavije, str. 499.

⁹⁵ Zbornik, tom V, knj. 17, dok. 48, str. 131—183, Izveštaj štaba 10. divizije štabu 2. korpusa NOVH od 18. 7. 1943.

⁹⁶ Arhiv VII, sig. br. 10—4, k. 1137. Naredba štaba 21. brigade o postavljenju.

se osećao težak zadah. U bataljonskoj koloni bilo je i 50 civila, novomobilisanih boraca.⁹⁷

Poslije napornog noćnog marša 18/19.jula, na planini Dilju, na izvorištu bezimenog potoka, južno od kote 371, bataljon je predanio. U predstražu je određena jedna četa, a patrole su upućene u pravcu saobraćajnice Djedina Rijeka — Slavonski Brod i k selu Zdencima.

U popodnevnim satima su se pojavili Nijemci. Išli su u streljačkom stroju. Patrole su ih primjetile i obavijestile drugu četu na predstraži. Uzbunjen je bataljon, pa je neprijatelj spremno dočekan. Dok je četa u predstraži vodila borbu, prva i treća četa su napustile bivak izvršile su protiv napad na Njemce iz pokreta. Komandant brigade je bio s prvom, njegov zamjenik, komandanta bataljona Veseli sa drugom, a Točak, komandant bataljona, sa Trećom četom. Pošto je neprijatelj pokušao da zaobiđe i opkoli bataljon, komandant brigade, koji je to osjetio, naredio je da se iz pokreta izvrši juriš na neprijateljevo lijevo krilo, koje je najviše ugrožavalo bataljon. Druga četa se upustila u blisku borbu, a cijeli je bataljon krenuo u silovit juriš. U dvočasovnoj borbi neprijatelj je razbijen i natjeran da se povuče.⁹⁸

U toj borbi je osam boraca poginulo i 16 ranjeno. U brigadnom izvještaju se navodi da je 15 Nijemaca poginulo. Pošto su poginuli sahranjeni, bataljon je, s ranjenicima, nastavio prema Babijoj gori. No na pruzi Pleternica — Nova Kapela naišao je na zasjedu, koju je, međutim, razbio, a potom nastavio marš. U sastav brigade bataljon se vratio 21. jula.

Poslije nekoliko dana Treći je bataljon, s načelnikom štaba brigade, krenuo da u rejonu Starog Petrovog Sela poruši prugu Zagreb — Beograd. U isto vrijeme mu je bio zadatak da konfiksuje apoteku u selu Oriovcu.⁹⁹ To je

⁹⁷ Izvještaj glavnog stožera domobranstva o novačenju-mobilizaciji partizana u Latinovcu i ostalim selima. Arhiv, VII, sig. br. 47/17—1, k. 169.

⁹⁸ Zbornik, tom V, knj. 17, dok. 162, istr. 508. „Sukobile su se kod sela Papazovića njemačka četa i partizanska skupina jačine bojne. U borbi su poginula dva Nijemca, ranjeno 7, i jedan je nestao. Poginulo je 20 partizana. U mrak se njemačka četa povukla pred nadmoćnijim neprijateljem." Dnevno izvešće glavnog stožera domobranstva.

⁹⁹ Zbornik, tom V, knj. 17, dok. 162, str. 508. Građa za HIS, knj. 7, dok. 12, str. 48.

izvršio djelimično, jer su se jake njemačke snage kretale prugom pa su ga omele.

Ofanziva je završena. I u toj prilici brigada je položila borbeni ispit. Borci i rukovodioci su se pribrano i hrabro držali i u najsloženijim prilikama. Starješine su bile odvažne i samoinicijativne. Brigada je izvršila zadatke i nije dozvolila da joj neprijatelj, iako joj je bio nadmoćan, nanese veće gubitke. I kada su je napadale deset puta jače snage i kada su one bile gotovo u prilici da je opkole, ona je nadvisila protivnika. To je postizala zahvaljujući pokretljivosti, borbenosti, ratnom iskustvu i, na-dasve, svojim moralom.

Neprijatelju su naneseni osjetni gubici: 170 ljudi mu je poginulo, preko 200 ranjeno, a petorica su zarobljena. Zaplijenjen je jedan puškomitraljez, 25 pušaka, 10 automata, 21 topovska granata i šest tovarnih konja.¹⁰⁰

I brigada je pretrpjela gubitke: 35 poginulih, 60 ranjenih i sedam nestalih. Neprijatelj navodi da joj je 358 ljudi poginulo i 341 zarobljen,¹⁰¹ i da je zapaljeno pet partizanskih sela, pet šumskih kuća i tri mlina.¹⁰²

Bijesan zbog toga što mu je još jedna ofanziva propala neprijatelj se počeo obračunavati sa civilnim stanovništvom. Nijedan vojni cilj koji je sebi postavio on, nije uspeo da postigne, ali zato su ipak stradali slobodna teritorija i nedužno stanovništvo. Njemačke i ustaške jedinice su bile nemilosrdne na teritoriji na kojoj su izvodile operacije, te su za sobom ostavljali pustoš. U kamenskom i bučkom kraju nije se mogla da nađe neoštećena kuća. Sva stoka koju narod nije uspio da skloni je opljačkana. Masovno je uništavana ljetina, košeno je zeleno žito i namjerno gaženo tenkovima.¹⁰³ Sela Borki i Zaile su srušena sa zemljom.¹⁰⁴ Najveća zvjerstva su učinili nacisti u Suvoj Mlaci. Pod zaštitom tenkova su iznenada upali u selo i spalili 105 kuća i ubili 40 osoba.¹⁰⁵

¹⁰⁰ Zbornik, tom V, knj. 17, dok. 162, str. 508. Dnevno izvešće glavnog stožera domobranstva, toj vjerovatno se tiče civilnog stanovništva, jer su gubici preuveličani. Arhiv, VII, sig. br. 13/1, k. 25 i 6/1, k. 26.

¹⁰² Arhiv, VII, sig. br. 6—1 i 13—1, k. 25 i 26.

¹⁰⁸ Građa za HIS, knj. 6, dok. 161, 168, 170, 173, 175, 178 i 180. Izveštaj oblasnog NŌO za Slavoniju.

¹⁰⁴ Isto. Izveštaj Oblasnog komiteta KPH za Slavoniju. CK KPH, O stanju u Slavoniji poslije ofanzive.

¹⁰⁵ Građa za HIS, dok. 181, str. 500. Izveštaj Diljskog područja o julskoj ofanzivi 1943. godine.

Sela Pušina i Prekoračani su spaljena, a ubijeno je više od 90 žena i djece i isto toliko otjerano u logor. Njemačke jedinice su se poslužile prevarom: njihove prethodnice su ušle u sela sa petokrakama i drugim partizanskim oznakama, pa narod nije bježao.¹⁰⁶

Do početka ofanzive je u partizanskim bolnicama i ambulancama bilo oko 90 ranjenika i bolesnika.¹⁰⁸ Nijemci su otkrili neke bolničke objekte i spalili ih, ali nije stradao nijedan ranjenik. Podzemna skloništa nisu pronašli. . . Slavonski partizanski sanitet je u teškim trenucima redovno sakrivao ranjenike pod zemlju,¹⁰⁹ da bi omogućio operativnim jedinicama da manevrišu i kreću se.

Iz te ofanzive brigada je izašla s novim borbenim iskustvima, ojačala je i prekalila se. Dragocjena su bila iskustva u borbi s tenkovima. Došla je do izražaja inicijativa starješina. Blagovremeno su izvlačili svoje jedinice iz borbe u kritičnim situacijama, a u napad su prelazili u pravi čas. To je učvrstilo povjerenje boraca u njih i oslobodili su se kompleksa od neprijateljeve ofanzive. Bilo je, istina, pojedinaca koji nisu bili dorasli za dužnosti što su obavljali, pa su oni smijenjeni i njihova mjesta su popunjena novim kadrom. Karakterističan je slučaj komesara Drugog bataljona. On je u borbi na Dilju poveo sa sobom 10 boraca, ali je kukavički napustio bojište. Smenjen je i upućen za borca, a na njegovo mjesto je postavljen Franjo Novak, šef agitpropa u brigadi.¹¹⁰

BORBA ZA ŽETVU

Borba za žetvu je počela prvih dana jula. Osnovni neprijateljev cilj je u to vrijeme bio da odbaci naše snage iz žitorodnog područja Slavonije i da sakupi što više žita. Akciju koju je izvodio da bi to postigao nazvao je „Srpanj“. Koliko joj je važnosti pridavao vidi se i po

¹⁰⁶ Građa za HIS, knj. 6, dok. 184. Izveštaj KK Podravska Slatina.

¹⁰⁷ Izveštaj KK Pakrac oblasnom komitetu za Slavoniju o ljetnoj ofanzivi, Građa za HIS, knj. 6, dok. 191.

¹⁰⁸ Zbornik sanitetske službe, knj. 2, str. 341.

¹⁰⁹ Dr Grujića Zarković, Historija Sanitetske službe NOV i POJ u Slavoniji. Izdanje 1968, Slavonski Brod, str. 132.

¹¹⁰ Arhiv, VII, sig. br. 3—11, k. 1137. Izveštaj štaba brigade o ofanzivi i smeni komesara 2 bataljona Lazara Vračarića.

snagama koje je upotrijebio. U Požeškoj kotlini je u to vrijeme bilo oko 5.500 vojnika.¹¹¹ Akciju je pratila jaka propagandna kampanja kako od strane ustaških vlasti, tako i od njemačke narodne skupine.¹¹²

Neprijateljska vojska je posjetila sva uporišta ispod Papuka ne bi li spriječila naše jedinice da prodru u Požešku kotlinu. Bila je u selima: Čaglinu, Kuli, Poreču, Kutjevu, Kaptolu, Vetovu, Velikom, Stražemanu, Tornju, Trenkovu, Jakšiću, Pleternici, Brestovcu i, naravno, u Slavonskoj Požegi. Gotovo sve vrijeme dok je bila žetva zapovjednik 2. ustaškog zdruga potpukovnik dr Ilik je boravio u Slavonskoj Požegi. Nadzirao je ubiranje žita i obezbjeđenje žetve.¹¹³

Žetva je bila, razumije se, od prvorazrednog značaja i za nas.¹¹⁴ To je bio najpreči i partijsko-politički zadatak za narodnu vlast i za jedinice NOVJ, pa je valjalo da se one povežu sa svim antifašističkim organizacijama kao što su NOO, AFZ, USAOJ i SKOJ i da im u svakom pogledu pomognu u obavljanju tog posla.¹¹⁵

Formirani su odbori za žetvu, od oblasnog do seoskog. U komandama područja i jedinicama su obrazovani mješoviti odbori, u koje su ušli predstavnici vlasti i jedinica da bi se ostvarila potpuna saradnja između svih organa i jedinica. Borci koji su znali da rade na vršalicama javili su se NOO, a poslije žetve će se vratiti u jedinice. Vršalice su dovučene na slobodnu teritoriju. Pšenica u blizini neprijateljskih garnizona košena je noću. Zito koje je bilo svojina izdajnika što su napustili svoje kuće konfiskovano je. Od omladine i boraca su formirane radne grupe i brigade. One su noću upadale duboko na neoslobođenu teritoriju i otuda izvlačile žito.

U toj akciji su Drugi i Treći bataljon Dvadeset prve brigade dobili zadatak da obezbijede žetvu u Požeškoj ko-

¹¹¹ Arhiv, VII, sig. br. 3—11, k. 1137. Izveštaj štaba 21. brigade o ofanzivi.

^{1,2} Rukovodilac njemačke skupine Kula tražio je da njemačke jedinice zaštite sela Kulu, Poreč i Darkovac od partizanskih jedinica, jer je u pitanju prehrana stanovništva. Građa za historiju NOB Slavonije, knj. 6. dok. 137, str. 387.

¹¹³ Arhiv, VII, sig. br. 9/7—1, k. 93. Kotarska oblast Slavonska Požega, MINORS-u u Zagrebu o problemu ubiranja žetve.

¹¹⁴ Arhiv, VII, sig. br. 30—1/1, k. 470. Naređenje štaba 2. korpusa NOVJ od 20. 7. 1943. štabovima 21. i 18. brigade i svim odredima i komandama područja u vezi sa žetvom.

^{1,5} Građa za historiju NOB Slavonije, knj. 6, dok. 127.

tlini, a Prvi u pakračkom kotaru. Da bi izbjegle iznenadne neprijateljeve upade, jedinice su primijenile masovno zaprečavanje. U tome su im mnogo pomogli stanovnici sa slobodne teritorije. Noću su oborena velika stabla i prepriječena preko cesta, prekopani su putevi i porušeni mostovi.¹¹⁶ U isto vrijeme su jedinice izvodile manje akcije i tako za sebe vezivale i uznemiravale neprijatelja. Članovi štabova brigade i bataljona bili su stalno u jedinicama, radi neposrednog komandovanja i pružanja pomoći. Rad je bio naporan, a svaki predah je korišćen za pjesmu i igru, kulturno-zabavni život u jedinicama i zajedno s narodom.

Sakupljane ljetine je svaki borac uzimao kao svoju dužnost. Jedinice su se takmičile koja će oteti više vršalica od neprijatelja, odnosno spriječiti ga da ih on pokupi. O svakoj pojedinačnoj akciji konsultovani su kotarski i okružni odbori za žetvu.¹¹⁷ Samo u požeškom kraju naše jedinice su spalile 15 vršalica, a 10 ih je odvučeno na slobodnu teritoriju.¹¹⁸

Prvi bataljon je razbio neprijateljevu kolonu koja je pokušala da se probije iz Pakraca ka slobodnoj teritoriji. Ubijeno je 10 neprijateljskih vojnika i jedan je zarobljen.¹¹⁹ Neprijatelj se uglavnom držao naseljenih mjesta i bio pasivan, nasuprot našim jedinicama, koje su svaku noć dejsstvovala.

Kakvi su bili neprijateljevi rezultati u sakupljanju ljetine u zapadnoj Slavoniji? To se vidi i iz podatka koji su dale Velika Župa, Livac i Zapolje iz Nove Gradiške vladi NDH, da je od planiranih 2.350 vagona ubrano 268.¹²⁰

Kako u tom razdoblju nije bilo većih borbenih dejstava, maksimalno se radilo na obučavanju jedinica i njihovom organizacionom sređivanju, na jačanju discipline, uređivanju nadležnosti u komandovanju i učvršćenju odnosa u kolektivima. U četama i bataljonima je bio razvi-

¹¹⁶ Arhiv, VII, sig. br. 39/18—1, k. 196, 55—3—1, k. 114. Prekopane su ceste kod Deževaca, Pasikovaca, Kujnika i porušen je most kod Orliavca na Orljavi.

¹¹⁷ Arhiv VII, sag. br. 8/1—19, k. 25.

^{1,8} Građa za historiju Slavonije, knj. 6, dok. 173.

Arhiv VII, sig. br. 6—1, k. 26. „Kod sela Grahovljana, naše čete su se sukobile sa 1. bataljonom 21. brigade, koji je jačine 300 ljudi. Poginulo je 5 momaka i 1 je zarobljen.“ Izveštaj 4. gorskog zdruga.

¹²⁰ Građa za historiju NOB Slavonije, knj. 7, dok. 148, str. 438.

jen idejno-vaspitni rad, osobito u partijskim i skojevskim organizacijama.

O svemu tome se raspravljalo na skupovima, a najviše na sastancima komunista, da bi se potom razrađivalo u četama, sa svim borcima — otvoreno i određeno.

Utvrđeno je da obavještajna i informativna služba u brigadi zaostaju za opštim razvitkom brigade, a kako su upravo te službe imale da obave nove zadatke, bilo je potrebno da se stvore neka nova organizaciona rješenja.¹²¹ To i zbog toga što su u brigadu dolazili novi borci iz raznih jedinica i sa terena, a među njima je bilo i ljudi koji su koliko do juče bili neprijateljski raspoloženi prema pokretu, pa i ubačenih agenata.¹²²

Borba za borbeno i idejno jedinstvo u redovima brigade postala je važna obaveza svih njenih pripadnika, a u prvom redu njenog rukovodećeg kadra, jer je neprijatelj pokušavao da ubaci u naše redove svoje špijune. Dezerterstvo „Jugovića" i odvođenje na prevaru desetak boraca sa dva puškomitraljeza¹²³ bilo je najbolje upozorenje u tom pogledu. Dezerterstvo devetorice naoružanih novomobilisanih boraca iz sela Poljanske iz Trećeg bataljona,¹²⁴ a zatim to što je u brigadi otkriven četnik ubačen iz Bosne,¹²⁵ potom samovoljno napuštanje jedinice od st-

¹²¹ Arhiv VII, sig. br. 21—13, k. 1121. Izveštaj štaba 21. brigade štabu 10. divizije.

¹²² Samo maksimalnim kolektivnim zalaganjem svih pripadnika brigade, a posebno njenih određenih organa, uz punu saradnju ROC-a (rejonskih obavještajnih centara) na terenu, oslanjanjem na široku osnovu našeg pokreta, moglo se suprotstavljati organizovanoj, stručnoj i totalnoj obavještajnoj službi kakva je bila njemačka. Obavještajna služba Trećeg Rajha na području Hrvatske, posebno u Slavoniji. Zbornik, tom 5/1967, HIS Slavonski Brod.

¹²³ Dezertirao je komandir 1. čete 2. bataljona Boško Novaković Jugović, koji je na prevaru poveo još 14 boraca sa dva puškomitraljeza. Borci su mislili da idu na neki zadatak, a kada su vidjeli da ih vodi u izdaju, većina ih se vratila u jedinicu. Arhiv VII, sig. br. 31—12, k. 1121, izvještaj komesara 10. divizije od 30. 6. 1943. godine.

¹²⁴ Od novomobilisanih iz sela Poljanske, poslije akcije na Sirač dezertiralo je 8 boraca sa oružjem i predali su se 8. lovačkoj pukovniji u Požegi i dva domobrana iz Virovitice koji nisu htjeli da polože zakletvu. Na osnovu njihovih izjava, njemačka i ustaška komanda za Slavoniju napisale su letak koji se bacao iz aviona i kojim su se pozivali borci 21. brigade na predaju. Arhiv VII, sig. br. 3—6, k. 171 a.

¹²⁵ Arhiv, VII, sig. br. 8—7/12, k. 1121. Četnik Jovo Samarđžija iz Dopšina kraj Osijeka, borac 1. bataljona, uhapšen, pod sudskom istragom korpusa.

rane nekih starih boraca i odlazak u druge jedinice,¹²⁶ sve je to opominjalo da obavještajna služba, štabovi i partijska organizacija u brigadi moraju pokrenuti sve snage u borbu protiv kolebljivaca i izdajnika. U isto vrijeme su strogo osuđeni slučajevi opijanja i uopšte nedoličnog ponašanja i nediscipline pojedinaca. Zbog takvih poroka vojni sud je izrekao prvu smrtnu kaznu.¹²⁷ Bivši domobran iz Drugog bataljona je pokušao da pobjegne u uporište sela Tornja, ali je uhvaćen,¹²⁸ a drugi je pobjegao u Stražeman i sa oružjem se predao. 8. lovačkoj pukovnici.

Štabovima bataljona i brigade stavljeno je u zadatak da informativnu službu pretvore u oči i uši brigade, te da se ne bave samo obezbjeđenjem jedinica već i da prodiru u neprijateljeve rovove. Sve do tada podaci o neprijatelju su naješće bili nepotpuni, pogotovo kada je riječ o njegovom kvalitetu, borbenosti, numeraciji, a još manje su bili dovoljni u vezi s njegovim namjerama. U informativnim izvještajima se najčešće govorilo: tukli smo se sa Nijemcima, ustašama, domobranima i najčešće se upotrebljavao zajednički imenitelj „banda”. U stvari je to bio naziv za sve neprijatelje koji nisu bili indentifikovani.

U isto vrijeme, neprijatelj je dosta znao o brigadi. To mu i nije bilo teško da ostvari, jer su se naši borci ponašali komotno, bilo da je brigada bila na slobodnoj ili na neoslobođenoj teritoriji. Rado su pričali u narodu o našim uspjesima, da je ovaj ili onaj bataljon u toj i toj akciji postigao ovo ili ono... Osim toga, skojevska grupa u četi je imala ekipu za pisanje parola po selima, kao na primjer: „Živjela 21. slavonska brigada”- „Ziveo SKOJ 21. brigade” itd. Čak i za vrijeme borbenih dejstava pisane su parole po kućama, pa su i narod i neprijatelj znali ko se tu nalazi. U susretima s narodom i omladinom borci bi pričali o borbama, junaštvima pojedinaca, a o tome se govorilo i na mitinzima. To je bio vid naše agitacije i propagande, ali to je bila i mogućnost da neprijatelj mnogo šta sazna o našim jedinicama.

¹²⁶ Arhiv VII, sig. br. 3/13, k. 1121. Stab brigade traži od Psunjskog područja 5 boraca, starih, koji su napustili brigadu, hoće u Posavski odred.

¹²⁷ Zbog krađe, pijančenja, nediscipline, klevetanja boraca, neizvršavanja obaveza, streljan Marko Radanac.

¹²⁸ Arhiv općine Požega, k. 16711 od 7. 8. 1943. Prvi je strijeljan pred strojem, Jure Lovrenčić iz Zupe, Imotski, predao se.

Borci su obavješteni o odluci o uvođenju vojnih sudova u jedinicama, o njihovom sastavu i načinu rada, te da će ta tijela suditi za nečasna djela i našim borcima i neprijateljskim vojnicima. U vojni sud jedinice ulazili su komesar i jedan od komandira, a u brigadi komandant bataljona i jedan borac.

Nakon ofanzive je štab brigade dostavio prvo brojno stanje i izvještaj o naoružanju brigade.¹²⁹ Po spisku je brigada imala 956 ljudi, 859 muškaraca i 97 drugarica, a od naoružanja 516 pušaka, 29 puškomitraljeza, šest teških mitraljeza, jedan brdski top sa 55 granata, jedan laki i jedan teški minobacač, 16 automata, 32 pištolja, 178 bombi i 40 kg eksploziva.¹³⁰

Četrnaestog avgusta 1943. u brigadi je formirana četa za vezu.¹³¹ Imala je 35 boraca u dva voda, svaki sa po dva odjeljenja. Kuriri štaba brigade su se vodili u četi, ali su bili neposredno vezani za načelnika štaba brigade. Komandir te čete bio je Vinko Hasan, komesar Vinko Cuculić, komandirov zamjenik Tošo Bogdanović, i komesarov zamjenik Joco Grujić. U trenutku osnivanja, četa za vezu nije imala nikakvih tehničkih sredstava.

Narod kamenskog kraja i zapadnog dijela Požeške kotline tradicionalno se okupljao drugog avgusta, na Ilin-dan. Taj običaj nije iznevjeren ni u ratu, a te, 1943. godine, razloga za okupljanje bilo je više no obično: samo nekoliko dana bilo je prošlo kako je tim selima prohujala neprijateljska ofanziva, koja je tom narodu donijela velike patnje. Sada je bila prilika da se vidi ko je preživio, da se izmijenjaju vijesti i sazna nešto više o tome kako su ljudi nekog sela prošli u ofanzivi, da rodbina vidi svoje borce, te da se zapjeva i iskaže nesalomljivost narodnog duha.

Za štab brigade, kotarski komitet Partije i narodno-oslobodilački odbor masovni skup bio je prilika da se on pretvori i u političku, kulturno-prosvjetnu i sportsku anti-fašističku manifestaciju. Poslije uobičajenih govora predstavnika Partije, vlasti i brigade, počeo je kulturno-za-

¹²⁹ Štab brigade dostavlja izvještaj o brojnom stanju štaba 10. divizije NOVJ 3. 8. 1943. godine. Arhiv VII, sig. br. 5—6, k. 1121. ¹³⁰ Arhiv VII, sig. br. 1—5, k. 1121. Isto, dostavlja podatke o naoružanju 3. 8. 1943. godine.

¹³¹ Arhiv VII, sig. br. 5—6, k. 1121. Izvještaj štaba 21. brigade štabu 10. divizije NOVJ o formiranju čete za vezu, 4. 8. 1943. godine.

bavni program brigadne ekipe. Po njegovom svršetku počelo je narodno veselje.

Prvi put je brigada organizovala za borce i narod sportsko takmičenje u šest lakoatletskih disciplina. Neki su se tada prvi put takmičili pred publikom. Bilo je tu i navijanja, prave takmičarske atmosfere. A i kako ne bi kad su se takmičili svi poznati borci, komandiri i komandanti, pa i članovi štaba brigade.

Takmičilo se u ovim disciplinama: trčanju na 100 metara, skoku uvis, skoku udalj iz mjesta, skoku udalj sa zaletom, bacanju kamena s ramena i rvanju slobodnim stilom. Ogledalo se 70 takmičara. Najviše ih se bilo prijavilo za rvanje — 40. U „Brigadiru“ broj 2, za avgust 1943. godine, na stranici 32. objavljen je ovaj nesvakidašnji ratni događaj s postignutim rezultatima.

U trčanju na 100 metara prvo mjesto je osvojio Svetozar Pauč Kobac, komandir čete; drugi je Luka Vuksan, operativni oficir, a treći Branko Ivković, mitraljeska četa.

Skok uvis: 1. Vinko Hakštok, referent saniteta, 2. Dako Pauč, komandant brigade, 3. Zdravko Vučetić, desetar u Prvom bataljonu.

Skok udalj iz mjesta: 1. Petar Vaianović, komandant Trećeg bataljona, 2. Osman Maglajlić, obavještajni oficir Drugog bataljona, 3. Slavko Baričanec, intendant Prvog bataljona.

Skok udalj sa zaletom: 1. mjesto Zambo, pionirska četa, 2. Petar Valanović, komandant Trećeg bataljona, 3. Slavko Baričanec, intendant Prvog bataljona.

Bacanje kamena s ramena: 1. Cvijo Đurica, pionirska četa, 2. Antičević, Drugi bataljon, 3. Stevan Došen, komandant Prvog bataljona.

U rvanju je prvo mjesto zauzeo Pajo Božić, Prvi bataljon, drugo Pavle Kotrljanović, zamjenik komandira čete u Drugom bataljonu, treće desetar Mito Dragičević iz Trećeg bataljona.

NAPAD NA UPORIŠTE PLETERNICU

Sve do avgusta 1943. u Požeškoj kotlini su bile jake neprijateljske formacije. Ali ubrzo iz tog područja odlaze 2. ustaški zdug i (14. avgusta) 3. lovački zdug, koji je

prebačen u Brčko.¹³² Tako su ispražnjeni garnizoni u širem području Požege, a neki su znatno oslabljeni.

Neprijatelj je držao Slavonsku Požegu, Pleternicu, Trenkovo i Jakšić, a od udaljenih garnizona — Čaglin (6. ustaška bojna bez satnije). U Kuli, Poreču i Darkovcu nalazili su se folksdojčeri. Takvo stanje je zabrinjavalo ustaško vojno i političko rukovodstvo u Požegi. Zato ono izvještava: „... Zbog ugruženosti područja Vetovo Velika, Kaptol, Stražeman, Vilić Selo i Brestovac, seljaci bježe u Požegu, tako da ih se zadnjih nekoliko dana mnogo nakupilo i predstavljaju gradskoj upravi velike teškoće.”¹³³

Za neprijatelja će sljedeći dani biti još teži. Osmog avgusta je, kod sela Sulkovaca, Požeški odred presreo putnički automobil potpukovnika Zlatka Kerekovića, upravnika ubojnog skladišta u Požegi, i Zlatko pristupa NOVJ.¹³⁴ Još se duhovi nisu bili smirili zbog tog događaja, a vojno redarstvo UNS¹³⁵ je otkrilo među domobranskim oficirima ilegalni vojni komitet koji je radio u korist NOB-a.¹³⁶ Uhapšeni su satnik Mijo Benković i zastavnik Rade Vidaković, a kasnije osuđeni na smrt i strijeljani. O bojniku Dervaldu, komandantu uporišta u Požegi, bojnik UNS-a. Damić, koji je u Požegi vodio istragu, nema ni jedne dobre riječi.¹³⁷

U Pleternici je boravila jedna ojačana četa raznorodnog sastava: žandarmi, nešto domaćih ustaša i vod domobrana. Svi su se oni bili grupisali oko željezničke i žandarmerijske stanice — kasarne, a nešto ih je bilo oko zgrade šumarije.

Partizanska obavještajna služba je predočila štabu brigade da je posada u Pleternici mješovita, slabog mo-

¹³² Građa za HIS Slavonije, knj. 7, dok. 70, str. 211.

¹³³ Arhiv VII, sig. br. 9/7—1, k. 93. Ustaški kolonisti, neprijatelji NOP-a, koji su naselili imanja pobijenih i interniranih u logore ili likvidiranih u masovnim pokoljima.

¹³⁴ Građa za historiju Slavonije, knj. 7, dok. 97. Već 1944. godine postaje pukovnik NOVJ i nastavnik u Oficirskoj školi NOVH.

¹³⁵ Ustaška nadzorna služba.

¹³⁶ „Premoć partizana očevidna je na svakom koraku. Idu kuda hoće, rade što im je volja, a građanstvo je u vrlo napetom stanju. Posade u tom kraju su vrlo slabe da bi mogle preduzeti bilo kakvo čišćenje. U Požegi je vrlo malobrojna, a i ne bi bila u stanju oduprijeti se malo jačem napadaču. Niko ne vjeruje u mogućnost odbrane.” Građa za historiju Slavonije HIS, Slavonski Brod, knj. 7, dok. 60- str. 188.

¹³⁷ Zbornik 1/1968. Slavonski Brod — HIS. Šire o vojnom komitetu među domobranskim oficirima u Požegi, Gajić.

rala i da će se bez većeg otpora predati našim jedinicama. Provjerivši prilike u Požeškoj kotlini poslije povlačenja neprijateljskih snaga, štab brigade je odlučio da napadne uporište u Pleternici.

Drugi bataljon je imao da postavi zasjedu od Slavonske Požege, s tim da će se jedan vod pretvarati da izvodi napad na periferiju uporišta i tako će dovesti neprijatelja u zabludu. Zasjeda je držala rejon sela Blacko — Jakšić, a za pojačanje je dobila grupu diverzanata potrebnu radi miniranja pruge. Treći bataljon je trebalo da postavi zasjedu u rejonu sela Ratkovića kako bi se neprijatelju onemogućilo da prodre iz Kapele ka Pleternici. Požeški odred je postavljao zasjedu na cesti Nova Gradiška — Požega, a u rejonu sela Bačindola. Svi pozadinski dijelovi brigade su ostali u selu Smoljanovcima, a obezbjeđivala ih je četa iz Trećeg bataljona.

Planom napada se predviđalo da Prvi bataljon napadne 18. 8. u 23 časa na uporište i da ga zauzme u svanuće. Prvoj četi bataljona je cilj bila željeznička, a drugoj žandarmerijska stanica, dok je treća bila u rezervi.

Početak napada na željezničku stanicu bio je silovit. Ustaše su se žestoko branile, ipak, poslije dva sata borbe, zauzeta je. Demolirani su svi objekti, a u magacinima je nađeno dosta plijena. Ustaše i žandarmi su pružali snažan otpor i u žandarmerijskoj kasarni i u šumariji. Uništene su pošta i opštinska arhiva. Međutim, neprijatelj je očekivao pomoć iz Požege, pa se žestoko borio. Da bi pospješio silinu napada, komandant brigade odlazi kod druge čete i lično rukovodi napadom, ali je tom prilikom teže ranjen. Poginuli su komesar čete Josip Palković i tri borca, a ranjeno je sedam, među njima vodnik Stjepan Lesjuk i desetar Luka Vučetić. Na putu k bolnici Luka je umro.

Na zasjedama je još bilo mirno, ali je štab brigade poslije pet časova borbe odlučio da prije svanuća povuče bataljone jer bi neprijatelj mogao da izvede snažan udar u toku dana, od Slavonske Požege.

U tom sukobu neprijatelju je 10 ljudi poginulo, sedam zarobljeno i više njih ranjeno. Prugom se nije moglo saobraćati četiri dana.¹³⁸

¹³⁸ Arhiv VII, sig. br. 4/1—I, k. 28. Izvještaj glavnog stožera domobranskog zapovjedništva od 19. 8. 1943. godine o napadu na Pleternicu.

Na željezničkoj stanici Blacko-Jakšić voz je naletio na minu. Iskliznula su štitna kola i lokomotiva. Kod Ratkovice je Treći bataljon porušio 150 metara pruge i jedan most.¹³⁹ Požeški odred je sačekao jaču neprijateljevu kolonu i naneo joj gubitke. Zaplijenjene su tri puške i jedan automat, a ubijeno 10 i zarobljena dva vojnika.

O napadu na Pleternicu se čulo po cijelom tom kraju. Iako cilj napada nije u potpunosti ostvaren, brigada je bez većih teškoća stigla u svoje prvobitne rejone razmještaja.

Tih dana je prispjela okružnica od štaba Desete divizije. U njoj su bile navedene nepravilnosti koje su komande i štabovi ispoljili prema sanitetskoj službi. Ukazivalo se i na to da je referent saniteta član štaba i da mora znati borbeni zadatak jedinica kako bi mogao organizovati svoj posao u zbrinjavanju ranjenika i bolesnika. Tu se kaže da su komandant i komešar brigade odgovorni za zdravstveno stanje u brigadi.¹⁴⁰

NA DILJSKOM PODRUČJU

Zbog opšteg razvoja NOP-a na području Slavonije i širenja slobodne teritorije u istočnoj Slavoniji, štab Drugog korpusa je naredio Desetoj diviziji da prenese borbeni dejstva na diljsko područje, radi uništenja manjih garnizona. Njih su držali folksdojčeri, organizovani u SS policiju i u tzv. domovinsku stražu Hajmatvaht. Zadatak divizije je bio i mobilisanje novih boraca, kao i prihvatanje velikog broja dobrovoljaca, ljudi spremnih da stupe u redove NOVJ iz srezova Vukovara, Osijeka, Vinkovaca i Đakova.

Prema njemačkoj naredbi o potpunom angažovanju, svi folksdojčeri sa teritorije Slavonije i Srema od 17 do 50 godina starosti morali su da se stave na raspolaganje SS trupama.¹⁴¹ Svi ostali, starija godišta ili oni koji su bili premladi za SS jedinice i njemačku policiju, svrstani su u domovinsku stražu.¹⁴² Na području Slavonije, za-

¹³⁹ Arhiv VII, sig. br. 48—13/1, k. 196. Izvještaj oružničke pukovnije za avgust 1943. o napadu na Pleternicu.

¹⁴⁰ Zbornik dokumenata sanitetske službe, knj. 2, str. 350.

¹⁴¹ Arhiv VII, sig. NAW-T-313-200-7461448-50.

¹⁴² Arhiv VII, sig. br. 17/2, 18/2, k. 40A, 3/1, k. 40G.

padno od Valpova, Đakova i Slavenskog Broda, živelo je oko 30.000 folksdojčera¹⁴³ koji još nisu bili jače uzdrmani dejstvom naših jedinica.

Pokreti divizije je počeo 22. 8. 1943. godine noću. Iz rejonu Lučinaca Dvadeset prva brigada je, kao prethodnica divizije, u prvoj etapi marša stigla u rejon Kaptola. Tu se i razmjestila: Prvi bataljon u selo Kaptor, Drugi u Doljanovac, a Treći u Češljakovac. U tim selima brigada je predanila. Te iste noći je Sedamnaesta brigada stigla iz područja Bučja u rejon Velike, u selo Radovančić-Draga.¹⁴⁴ Neprijatelj je pomno pratio kretanje Desete divizije i u podnevnim satima je oko 300 njegovih vojnika prevezeno železnicom i napalo Drugi bataljon Sedamnaeste brigade u selu Maloj Veliki. Poslije kraće ali oštre borbe neprijatelj se uz gubitke povukao.¹⁴⁵

U štab divizije, u selo Veliku, upućeno je 25 boraca — dobrovoljaca za bataljon koji će se boriti protiv četnika. Ta posebna jedinica je naredbom štaba Drugog korpusa¹⁴⁶ formirana 25. 8. 1943. godine u požeškom području. U naredbi o formiranju se navodi da je osnovni zadatak bataljona da uništi četnike u Posavini, gdje se prebacuju iz Bosne, pokušavajući da mobilišu ljudstvo u posavskim srpskim selima.¹⁴⁷

U to vrijeme je u brigadu došao prvi saveznički oficir, Joca, sin našeg iseljenika. Spustio se padobranom u požeškom području. Taj je događaj zabilježio i neprijatelj¹⁴⁸ na svoj način. Napisao je da se u Sedamnaestoj i Dvadeset prvoj brigadi nalaze dva engleska agenta, koji saraduju na prestrojavanju partizanskih snaga.

U drugoj etapi marša prema Dilju Drugi bataljon je izveo demonstrativni napad na selo Kulu, a ostali đije-

¹⁴³ Zbornik 11/1974. HIS, Slavonski Brod. Antun Miletć — Vojne formacije folksdojčera u borbi protiv NOP-a.

¹⁴⁴ Zbornik, tom V, knj. 18, str. 303—304. Izvještaj štaba 10. divizije od 23. 8. 1943. štabu 2. korpusa NOVJ o pokretu divizije na području Dilja.

¹⁴⁵ Zbornik, tom V, knj. 18, str. 582. Izvještaj zapovjedništva glavnog stožera domobranstva od 4. 8. 1943.

¹⁴⁶ Zbornik, tom V, knj. 18, dok. 95, str. 287—288, dok. 67. str. 136.

¹⁴⁷ Nikada četnički pokret u Slavoniji nije uhvatio korena. Bataljon je krajem oktobra 1943. godine ušao u sastav čehoslovačke brigade „Jan Žižka“. Tom V, knj. 18, str. 267; Cvetko Tomljenović: „NOP — problem oružanog četništva u Slavoniji“, HIS, Zbornik 2/1964, str. 5—20.

¹⁴⁸ Arhiv VII, sig. br. 12—1, k. 28.

lovi brigade su krenuli na Poreč i Darkovac. Ta su uporišta branili mještani njemačke narodnosti. To je u stvari bilo stalno bočno osiguranje glavnini divizije koja je kretala na Dilj.¹⁴⁹ Puškaranje je trajalo od jutra do oko 12 časova. Na svako približavanje tim selima folksdojčeri su odgovarali veoma žestokom i organizovanom vatrom. U Drugom bataljonu je poginuo jedan borac, a među pet ranjenih bili su komesar čete Dušan Bilandžić Donjec i Katica Rajaković, frizerka iz Slavenskog Broda.

U tim selima neprijatelj je organizovao i petu kolonu. Tako je dva puta prekinuta veza između štaba Dvadeset prve brigade i štaba divizije, a tri puta sa Sedamnaestom brigadom. Telefonsku žicu je sekao neko od meštana.

Po dolasku na Dilj, 24. 8. 1943, Dvadeset prva brigada je dobila zadatak da uništi uporište Pridvorje, a Sedamnaesta Drenjski Slatnik i Drenje. Polazni položaj je bio u selu Paučju i na koti 263. Pridvorje je napao Treći bataljon Dvadeset prve brigade 26. 8. 1943. u 22.30 časova, a Prvi bataljon je postavio zasjedu prema Đakovu u šumi Bukinovcu i ka selu Preslakinci, sa zadatkom da spriječi neprijatelja da interveniše od Gašinaca, Drugi bataljon je tada bio u brigadnoj rezervi.

Poslije petočasovne borbe ubijeno je 15 ustaša i kulturbundovaca, a zarobljeno 20 domobrana i naoružanih seljaka.¹⁵⁰ Zaplijenjen je jedan puškomitraljez i 20 pušaka.¹⁵¹ Poginula su četiri druga a ranjeno 10. Među ranjenicima su bili komesar čete Vlajko Gajić i vodnik Stanko Kujavić.

¹⁴⁹ „U dvorcu bana Turkovića u Kutijevu je štab 10. partizanske divizije (17. i 21. brigada). Jedan bataljon 21. brigade je vršio demonstrativni napad na Kulu i Poreč da bi ostale snage mogle napasti druga sela (5 vršalica otpremljeno u Papuk)“. Izvještaj 3. Okružničke pukovnije od 23. 8. 1943. Arhiv VII, sig. br. 1—1, k. 29.

¹⁵⁰ Izvještaj štaba 10. divizije NOVJ od 26. 8. 1943. štabu 2. korpusa NOV i POH o napadu na Drenjski Slatnik, Drenje i Pridvorje. Zbornik, tom V, knj. 18, str. 340. Napad na Krndiju, izvještaj od 3. 9. 1943. Zbornik, tom V, knj. 19, str. 45.

¹⁵¹ Partizani napali njemačka sela Drenje, Drenjski Slatnik, Mandićevac i Pridvorje. Poginulo je 16 vojničara njemačke narodnosti, 17 seljaka, 4 ranjeno, 2 vojničara i 5 seljaka nestalo. Odnosno je 5 vagona pšenice i drugog plijena. Izvještaj 3. okružničke pukovnije NDH, Arhiv VII, sig. br. 48—13/1, k. 196.

NAPAD NA NEMACKO UPORIŠTE KRNDIJU

Divizija je još bila na zadatku kada je štab Drugog korpusa izdao naredbu¹⁵² prema kojoj je divizija trebalo odmah da krene na teritoriju Druge operativne zone, tj. u Moslavinu i Zagorje. Međutim, pošto je napad na uporište Krndiju bio dogovoren sa Culetom,¹⁵³ istoga dana je o tome obaviješten i štab korpusa.

Uporište u Krndiji branilo je 40 SS policajaca iz tzv. Vafen SS i 200 domaćih folksdojčera.¹⁵⁴ Prema izvještaju i skici uporišta, koje je dostavio saradnik ROC-a¹⁵⁵ sa diljskog područja, neprijatelj je u Krndiji raspolagao sa 140 pušaka, tri puškomitraljeza i jednim mitraljezom na crkvenom tornju. O organizaciji odbrane naveo je da ima 15 bunkera, da preko dana čuva oružje u Vatrogasnom domu, koji mu je tada služio kao kasarna, a preko noći se vojska raspoređuje po bunkerima. Obezbjeduje se stražama i patrolama. Civilima komanduje općinski bilježnik Anton Cenzor. U uporištu ima dosta namirnica, robe i lijekova.¹⁵⁶

Kako se očekivalo da će se neprijatelj žestoko oduprijeti, „jer mu je moral banditski“, štab divizije je odlučio da uporište napadnu tri, a da napad obezbjeđuje šest bataljona.

Planirano je da napad počne 27. 8. 1943. u 23 časa, s tim što je uporište trebalo uništiti do svanuća. Ranije se nije moglo početi zato što su polazni rejoni bili udaljeni od uporišta 20, pa i 25 kilometara. Stab Diljskog odreda je odredio vodiče, borce iz toga kraja koji su dobro poznavali okolinu. Dvadeset prva brigada je dala svoj

¹⁵² Zbornik, tom V, knjiga 18, dok. 93 i 111.

¹⁵³ Dušan Calić Čule, sekretar Oblasnog komiteta Partije, išao je sa divizijom na diljsko područje.

¹⁵⁴ Na suđenju u Okružnom sudu u Zagrebu 1949. godine potpukovnik Branimir Algauer, jedan od najvažnijih vođa njemačke skupine i komandant odreda za intervencije je izjavio da je u NDH bilo 1941. godine oko 170.000 članova folksdojčera. Ova je organizacija u toku drugog svjetskog rata dala oko 21.500 ljudi za oružane snage Trećeg Rajha. U policiji, radnim jedinicama i u raznim drugim formacijama oružane sile služilo je 53.718 njenih pripadnika. Zdravko Krnjić: „Iseljavanje pripadnika njemačke skupine (Volks-deutschera) iz NDH za vrijeme drugog svjetskog rata“. HIS, Slavonski Brod, Zbornik 4/1966, str. 73. i 75.

¹⁵⁵ Rejonski obavještajni centar.

¹⁵⁶ Arhiv VII, sig. br. 20—12, k. 1121.

top Drugom bataljonu Sedamnaeste brigade radi rušenja bunkera na pravcu njegovog napada.

Uporište su napadala tri bataljona iz tri jedinice: Drugi bataljon Sedamnaeste brigade¹⁵⁷ sa sjevera i sjeverozapada, Drugi bataljon Dvadeset prve brigade sa istoka i sjeveroistoka, od Kudeljare do sokaka koji izbija na put Osijek — Našice, a južno je išao Drugi bataljon Diljskog odreda. Ideja napada je bila da se uporište napadne jednovremeno i da se glavni udar usmjeri na raskršća sela dok se uporište ne isprijeca, a zatim će se izolovane grupe, jedna za drugom, uništavati.

Napad je obezbjeđivao Prvi bataljon Dvadeset prve brigade, i to na pravcu Gorjani — Gorjanski Pašnik, a Treći Gorjani — s. Potnjani — s. Paljevina prema Đakovu. Od Osijeka i Našica u zasjedi je bila Sedamnaesta brigada. Stab Dvadeset prve brigade se nalazio u šumi Krndiji.¹⁵⁹

Svim borcima koji su učestvovali u napadu se pod pretnjom najstrožom kaznom skrenula pažnja na ponašanje prema civilnom stanovništvu. U zapovjesti o napadu je stajalo: „Vrlo je važno kakav će dojam ostaviti naša vojska na tom tlu, gdje još do sada nije bilo partizana.“

Prvi nalet partizanskih jedinica bio je silovit i jednovremen. Nijemci su se iznenadili. To su iskoristile naše jedinice, dokopale se prvih kuća i bez većeg otpora nastavile da nastupaju kroz selo. Neprijatelj je pružio otpor, ali slab, i poslije jednog sata pucnjave borba je prestala.

Odmah je pristupilo pretraživanje sela, ali borci, budući zadovoljni bogatim i lakim plijenom, taj su zadatak radili prilično površno. Nijemci su se posakrivali po obližnjim kukuruzištima i skloništima koja su ranije pripremili. Potom se doznalo da se veća grupa protivnika nalazi i u crkvi. Ipak, napad na crkvu nije izveden jer je bilo takvo naređenje iako se znalo da se njome koriste kao osmatračnicom. Odmah se pristupilo izvlačenju plijena iz uporišta. Čak je jedan bataljon određen da sprovede krdo stoke u Papuk.¹⁵⁹

¹⁵⁷ Arhiv VII, sig. br. 46, k. 1126, Zapovjest štaba 17. brigade od 27. 8. 1943. o napadu na Krndiju.

¹⁵⁸ Partizani napali Krndiju. Izgorjelo 27 kuća, 60 kuća djelimično, odvezeno 18 gumana žita. Odvedeno 25 osoba, od kojih se 6 vratilo kući. Ubijena 4 mještana i 1 njemački vojnik. Izvještaj II domobranskog zbora za avgust 1943. godine. Arhiv VII, sig. br. 1—1, k. 29.

¹⁵⁹ Arhiv VII, sig. br. 20—1, k. 1121.

U toku borbi za Krndiju na zasjedu Prvog bataljona Dvadeset prve brigade je naišla motorizovana neprijateljeva kolona. Bataljon je propustio tenkove, a napao pješadiju na kamionima. Uništen je jedan kamion i izbačeno iz stroja oko 40 neprijateljskih vojnika. U brigadi su poginula tri druga i pet ih je ranjeno. Među poginulima je bio hrabri borac iz Prvog bataljona, komandir čete Lazo Prokopić, rodom iz sela Sažija kraj Slavonske Požege.

Iz Sedamnaeste brigade je sedam boraca poginulo i 10 ranjeno, što u napadu, što u zasjedi.

U borbi na Krndiji istakao se mladi borac Mladen Sujčević, iako je bio bez oružja, a bio je stoga što je kratko vrijeme prije toga došao u NOV. On se goloruk uhvatio u koštac sa naoružanim Nijemcima i oteo mu pušku. Junački se ponio i četrnaestogodišnji Milan Prodanović iz druge čete Drugog bataljona: sam je zarobio dva njemačka vojnika.¹⁶⁰

Uništenje uporišta u Krndiji odjeknulo je u okolnim selima. Za borce Desete divizije, pak, to je bilo novo iskustvo s obzirom na to da se išlo duboko u neprijateljsku pozadinu, gdje je on, budući da je teren bio ravan, mogao brzo da interveniše jakim snagama iz više pravaca. Trebalo je za jednu noć prepešačiti više od 50 kilometara, zauzeti uporište, pokupiti plijen i vratiti se u baze. Taj napor su borci odlično podnijeli i, što je najvažnije, izveli podvig.

Takođe se pokazalo da napad na naseljeno mjesto valja da izvodi samo jedna jedinica. U protivnom, teško je objediniti komandovanje jedinicama iz raznih sastava, a greške se prebacuju na drugoga, na lijevog ili desnog susjeda. Ni sadejstvo nije tada najbolje, a u konkretnom slučaju je bila idealna prilika da se neprijateljska živa sila potpuno uništi.

U istočnoj Slavoniji se sredinom, a naročito početkom jeseni 1943. godine, snažno razvijao narodnooslobodilački pokret. Boravak Desete divizije na području Dilja je pospješio međusobno povezivanje vinkovačkog, županjskog, vukovačkog i osiječkog kotora, sa slobodnom teritorijom i pomogao da bude veći priliv boraca u NOVJ. Sada su počeli masovno da dolaze u jedinice mladići i djevojke iz Srema, i to u grupama od po 50, 100, pa i 200 njih, a predvodili su ih partijski radnici s terena. Probijali su

^{1,0} Građa za HIS NOB u Slavoniji, knj. 7. str. 275, dok. 91.

se između neprijateljskih uporišta, ali su stizali na diljsko područje. Bilo je kuća iz kojih je dolazilo dvoje-troje braće i sestara. Tako su iz Ivankova došli dvije sestre i brat — Ana, Marija i Pero Cajbert.¹⁸¹

Tih dana je u Desetu diviziju došlo oko 600 novih boraca. Za tako velik priliv bile su zaslužne prije svega partijska i skojevska organizacija, a zatim USAOH, AFŽ, NOO i Narodni front, jer su dobro organizovali svoju aktivnost.

Veliki broj boraca stupio je iz srezova Đakovo, Vin-kovci, Županja, Vukovar i Osijek, a s područja Đakovštine, iz sela Levanjska Varoš, Slobodna Vlast i Đakovačka Breznica.¹⁸² U brigadama Desete divizije brojno stanje je naraslo na više od 1.000 boraca. Mnogi od tih mladića i devojaka ubrzo su počeli da postaju komandiri vodova i četa, delegati i politički komesari.

Već sutradan poslije borbi na Dilju, Dvadeset prva brigada je krenula u Požešku kotlinu. Pri povratku kroz sela južno od Papuka, u širem rejonu Venje-Hrnjavca,¹⁸³ Vetovo i Podgorje, partizanske jedinice su tučene artiljerijskom vatrom. Treći bataljon je ušao u selo Venje, kao prethodnica. Patrola je bila neoprezna, a u selu se nalazila njemačka jedinica od oko 1.000 vojnika.¹⁸⁴ Bataljoni su izveli snažan nalet i odbacili neprijatelja iz sela. Dvadeset ljudi im je poginulo i dva zarobljena, a veći broj je ranjen. Zaplijenjeno je 10 pušaka, pištolj, jedan motocikl i šest tovarnih konja sa opremom.

¹⁸¹ Poslije rata sestre su se vratile u svoje selo, a Pero Cajbert, kapetan JNA, stradao je nesretnim slučajem 1955. godine u Sarajevu.

¹⁸² Tridesetog avgusta 1943. godine partizani su vršili novačenje djevojaka i mladića iz Dj. Bistrice, Sl. Vlasti i Levanjske Varoši, starih od 15 do 30 godina. Izvještaj II ustaškog združenja, bojna relacija za avgust 1943. godine.

¹⁸³ Kao odmazdu na dejstvo 10. divizije, neprijatelj preduzima operaciju Herbst I (jesen 1) na diljsko područje krajem avgusta 1943. godine i u istočnom dijelu Požeške kotline, a u oktobru 1943. godine Herbst II (jesen 2). Operacijom je rukovodio general Brauner komandant 187. njemačke divizije. NAV-N-1-314/559-s-000 346.

¹⁸⁴ U bojnoj relaciji 187. njemačke divizije za avgust 1943. godine se navodi da su dijelovi divizije „Borbena grupa Požega“ i mala upućena iz Pleternice — Paka — Paučje imala sukob u selu Venju 31. 8. 1943. Na tom prostoru se nalazilo oko 5.000 partizana. Arhiv VII, sig. br. mikrofilm 515-5-6-50. Izvještaj 187. divizije o stanju na terenu Slavonske Požege, mikrofilm, Arhiv VII, sig. br. 315—458—60.

BROJNO STANJE I NAORUŽANJE BRIGADE IZGLEDA LI SU
 OVAKO:¹⁸⁵«

,0

Sastav	po spisku		u rashodu		na licu	
	m	ž	m	ž	m	ž
— štab brigade	10	2	2	—	8	2
— 1. bataljon	305	28	46	5	259	23
— 2. bataljon	228	32	74	9	214	23
— 3. bataljon	234	25	20	6	214	19
— Mitrovaka četa	83	4	7	1	76	3
— Bolnička četa	66	21	4	6	62	15
— Pionirska četa	45	—	7	—	38	—
— Četa za vezu	61	1	5	1	56	—
— Prateći vod	31	—	3	—	28	—
— Agitprop	8	2	—	—	8	2
— Intendantura	4	2	—	—	4	2
SVEGA:	1.075	117	168	28	967	79

Naoružanje i municija — granate

— topova	1	29
— MNB lakih	1	9
— MNB teških	1	9
— mitraljeza	7	2.600
— puškomitraljeza	20	10.285
— PT mitraljeza	1	1.000
— PT pušaka	1	74
— karabina	505	15.360
— malihera	31	850
— šmajsera	2	100
— pištolja	36	347
— bombi lakih	112	—
— bombi teških	162	—

Stoke

— konja jahaćih	10
— sedla za jahanje	10
— konja tovarnih	35
— samara za konje	35
— konja teglećih	7

¹⁸⁵ U tabelarnom pregledu brojnog stanja 2. bataljona umjesto da stoji: u rashodu 14 muških, piše 74. Građa za HIS NOP-a u Slavoniji knjiga 7 dok. 87.

Brojno stanje brigade u to vrijeme, 1. 9. 1943. godine, bilo je: 1.046 drugova i drugarica. U njoj je bio 161 član KPJ i 167 članova SKOJ-a.

Sa tim brojnim stanjem i tim oružjem brigada je krenula na nove zadatke, u Moslavinu i Zagorje. U tom pohodu je pet boraca poginulo i sedam ranjeno. Poginuli su delegat voda Nada Jeluš iz Zagreba i desetar Stojan Carević, siromašni seljak, stari borac, rodom iz sela Šušnjara kod Slavonske Požege. Ispoljio je junaštvo bacivši na neprijatelja nekoliko bombi i tako omogućio svojoj desetini da se izvuče iz kritične situacije, ali je i sam poginuo. Među ranjenicima su bili i operativni oficir brigade Gojko Kovačević Plavi i operativni oficir Tomo Matošić.

Brigada nastavlja pokret,¹⁶⁶ a u zapadnom dijelu Požeške kotline će se odmarati do 6. 9. 1943. i spremati za slijedeće zadatke. Tu se razmjestila: u sela Brđane i Perence — Drugi bataljon, Treći u Lučince i Bratuljevce, a Prvi u Oljase.

¹⁶⁶ „Njemačke čete su poslije snažnog prodora zauzele 31. 8. 1943. selo Vetovo. Poginula isu 4, a ranjena 4 i nestala 4 vojnika. Oko 13 časova kod sela Drage i Stražemana zapažena je glavnina 17. i 21. brigade u pokretu ka Ravnoj gori." Isto kao pod 165.

U MOSLAVINI, NA BILO-GORI I U ZAGORJU

MARS U MOSLAVINU

Pet dana je bilo veoma kratko vrijeme da bi se pripremili i štabovi i komande i zatim obavili vojne i političke pripreme boraca i popuna jedinica za predstojeće zadatke. Za starješine, komuniste i skojevce, nije bilo odmora. Zadatak je bio složen i zahtijevao je maksimalno angažovanje. Prvi put je brigada napuštala Slavoniju. Kako će to ljudstvo da primi? U naredbi od 22. 8. 1943. Glavni štab NOV i POH odredio je jasno vojne i političke zadatke Desetoj diviziji NOVH na teritoriji Druge operativne zone.

Vojni zadaci su bili da divizija zauzme veći broj neprijateljevih uporišta i pospješi širenje ustanka, da potpomogne narastanje moslavačkog i kalničkog odreda te stvaranje većih jedinica. Sve zaplijenjeno oružje i oprema i novomobilisani borci ostajali bi u Moslavačkom i kalničkom odredu, a uz to tamo bi bio raspoređen i jedan dio iskusnog kadra.

Politički je trebalo razgoliti izdajničku politiku vodstva HSS, pošto je ono bilo glavna prepreka razvitku NOP-a u Hrvatskoj i šire.¹⁶⁷ tj. bržem i snažnijim učešćem hrvatskog življa u tom kraju u oslobodilačkoj borbi.¹⁶⁸ Veliki broj funkcionera HSS bio je u redovima ustaša, a neki su se solidarisali sa bivšom, izbjegličkom vladom.

¹⁶⁷ Zbornik V tom, knj. 18, dok. 93, str. 293.

¹⁶⁸ Zapisnik sa partijskog savjetovanja Oblasnog komiteta održanog 3—5. 8. 1943, na kojem su bili svi komesari brigada, divizija i njihovi zamjenici, a u ime CK KPH Anka Berus. Pod tačkom 3. savjetovanja razmatrano je i „Stanje u vojsci.“ Građa za HIS, knj. 7, dok. 32, str. 94.

Treća grupa se oprijedelila za narodnooslobodilački pokret i stupila u narodnooslobodilačku borbu.

Oni iz HSS koji su stupili u ustaški pokret širili su mržnju među našim narodima i time dokazali da nema razlike između njih i ustaša. Ipak, HSS je imala uticaja na hrvatske mase¹⁶⁹ na terenu na koji je odlazila brigada. Sada je pred brigadom najozbiljniji i najhitniji partijsko-politički zadatak odlučna borba, protiv vodstva HSS u kome je trebalo pokazati maksimalnu odlučnost i elastičnost.¹⁷⁰

Sa istom takvom žestinom valjalo se boriti protiv četničkog pokreta. Zbog nemogućnosti da uništi narodnooslobodilački pokret, okupator je pokušao da organizuje izrode srpskog naroda — četnike i da ih gura u borbu protiv NOV. Četnici su, takođe, pokušali da vežu sudbinu srpskog naroda za sudbinu okupatora.¹⁷¹

Pripreme i pokret brigade¹⁷² nisu smjeli biti improvizacija. Vojne operacije i političko djelovanje morali su biti trajni, s obzirom na značaj narodnooslobodilačke borbe u tim krajevima. Tek pošto bi se razvile i osposobile jedinice Druge operativne zone NOVH,¹⁷³ Deseta divizija je mogla da računa na povratak s tog terena.¹⁷⁴

Najteži je bio sastanak sa jednim brojem starih boraca, ljudi nezalečenih rana koji nisu mogli da izdrže predstojeće napore. Poslije upornog ubjeđivanja, suza, pa

¹⁶⁹ Mile Konjević — O političkim previranjima među pristasa HSS u Slavoniji 1943. Zbornik br. 11/1974, HIS Slavonski Brod.

¹⁷⁰ U Orlovcu je prvih dana septembra 1943. održano savjetovanje korpusa NOVH sa štabovima divizija kojem je prisustvovao član VS Milovan Đilas. Tu je između ostalog analiziran boravak 12. divizije u julu 1943. u Žagorju. V tom, knj. 17, dok. 31, 71, 33, 75, 84, 85, 86, 94 i 96 i zadaci 10. divizije. Zbornik, tom IX, knj. 4, dok. 50, str. 271 i Arhiv VII, sig. br. mikrofilm 5-111-116.

¹⁷¹ Uputstvo štaba 2. korpusa NOVH svim komesarima za političku borbu protiv četnika, avgusta 1943. Građa za HIS, knj. 7, dok. 79, str. 246—249.

¹⁷² Naređenje 2. korpusa NOV i POH štabu 10. divizije za pripreme pokreta na sektor 2. operativne zone. Zbornik, tom V, knj. 91, str. 30—35, sig. br. VII-10-1/I, k. 470.

¹⁷³ Brigada „Braća Radić“ formirana je 4. 9. 1943; 2. moslavačka 21. 9. 1943; brigada „Matija Gubec“ 12. 12. 1943; Moslavačka brigada 19. 1. 1944. godine. Vojna enciklopedija, knj. 2, str. 63; Bjelovarski NOP odred formiran je 25. 9. 1943; Zagorski (Krapinski) 5. 10. 1943; Zagrebački 13. 9. 1943. godine. Vojna enciklopedija, knj. 6, str. 665.

¹⁷⁴ Isto kao pod 167.

i protivljenja, i uz pominjanje borbi u kojima su učestvovali, ipak je izdvojen 21 drug i drugarica, iako je štab brigade očekivao da će ih biti više. Svi su željeli da po svaku cijenu idu sa brigadom.

Smatralo se da su uslovi pod kojima će dejstvovati naše jedinice u Moslavini i Zagorju povoljni. Uspjesi saveznika u Italiji doveli su Italiju pred kapitulaciju. Uspjesi Crvene armije i porazi Nijemaca negativno su se odražavali na moral domobrana i drugih kvislinga. Valjalo je koristiti se i iskustvima Dvanaeste divizije pošto je ona dejstvovala na tom području u posebnim uslovima i postigla zapažene rezultate.

Da bi brigade mogle da vrše diverzantske akcije, krajem avgusta 1943. štab Drugog korpusa je naredio¹⁷⁵ da se u brigadama formiraju diverzantske i u bataljonima četvrte čete,¹⁷⁶ od kojih će se u datom trenutku obrazovati četvrti bataljon u brigadama. Pošto se stalno javljala potreba za sve većim brojem nižeg kadra — komandira vodova i odjeljenja, pri štabu brigade se osnivaju i tečajevi za vodnike i desetare.¹⁷⁷

U sklopu svih priprema borci su polagali zakletvu. Glasila je:

„Zaklinjem se čašću svog naroda da ću u redovima NOV vjerno služiti svome narodu, boreći se protiv okupatora i svih domaćih izdajnika — neprijatelja, za narodnu slobodu i narodna prava. Zaklinjem se da ću disciplinovano i svjesno vršiti svoje dužnosti i izvršavati

¹⁷⁵ U julu 1943. na Kalniku je bila ofanziva „Varaždin“: tra-
je od 8. do 17. jula 1943. godine; njom rukovodi štab brdskog kor-
pusa Wehrmacht sa generalom Litersom na čelu. To je uslovalo da
je 18. brigada na liniji Koprivnica — Križevci bila odsječena i
vratila se u Slavoniju, a 12. i 16. brigada su nastavile dejstvo. 13.
jula je zauzeta Lepoglava, a prije toga Jalkovac. Divizija je uniš-
tila 3 rudnika, oštećena su 4 tenka, uništeno 6 kamiona, zapli-
jenjeno 2 i uništeno 6 topova 100 mm. Izbačeno je iz stroja 680
neprijateljskih vojnika, zaplijenjeno 400 pušaka, 10 puškomitralje-
za, 3 mitraljeza i 12 automata. Građa za historiju Slavonije NOV,
knj. 6, dok. 185. Naredba 2. korpusa NOVJ, Zbornik, tom V, knj. 18,
str. 368.

Diverzantski bataljon u Slavoniji formiran je 1. 5. 1943. kod
Zvečeva, Zbornik, tom V, knj. 18, str. 243. U 21. brigadi nikada
nije postojala diverzantska četa, već samo diverzantski vod, čiji
su komandiri bili Ljuban Savanović, Mihajlo Ivezić, Milan Cvara,
Stefan Lesjuk (poginuli) i Simo Dabić.

¹⁷⁶ Arhiv, VII, Sig. br. 11—5, k. 1137.

¹⁷⁷ Naredenje 2. korpusa NOV i POH od 28. 8. 1943. Zbornik,
tom V, knj. 18, str. 372.

naredbe svojih pretpostavljenih. Kunem se da neću ispuštati oružje iz svojih ruku dok naša zemlja ne bude očišćena od okupatora, dok narodu ne budu osigurana njegova prava i sloboda.

Spreman sam primiti svaku kaznu za prekršaj ove moje zakletve."¹⁷⁸

Vremena je ostalo još samo malo. Partijski i skojevski skupovi i sastanci komandi i štabova trajali su do kasno u noć. Pripreme i pokret brigade držani su u tajnosti kako neprijatelj ne bi ništa ometao u toku marša.

Neprijatelj nije otkrio pripreme i namjeru naših jedinica sve do njihovog prelaska u Moslavinu.

Brigada je počela marš u Moslavinu 6. 9. 1943. godine, iz rejona gdje se koncentrisala, a to je bilo u selu Sloboštini, i nastavila se pravcem: Pasikovci — Koprivna — Čečavac — Snjegavić, pa preko Psunja i stigla u mrak u sela D. i G. Rogolji i Bõbare, gdje je prenoćila i predanila.

Sedmog septembra pred večer nastavila pokret preko ceste Okučani — Lipak i ka selima Popovac i G. i D. Kričke u Trokutu¹⁷⁹ gdje je predanila. Narod sela u Trokutu ju je srdačno primio i na cijelom njenom putu izražavao prema borcima svoje simpatije.

Marš je nastavljen osmog septembra uveče, da bi nešto prije ponoći prešla saobraćajnicu Pakračka Poljana — Banova Jaruga, u selu Međuriću. Tu joj je jedan vod iz 1. gorskog zdruga, iz uporišta Pakračka Poljana, postavio zasjedu i otvorio vatru na prethodnicu brigade.¹⁸⁰ Ona je energično djelovala i razbila neprijatelja: poginula su mu dva i ranjeno devet vojnika, a jedan je zarobljen.¹⁸¹

Dok je brigada prelazila rijeku Ilovu i pristizala u selo Veliko Vukovje, njenom kolonom se pronio glas da je kapitulirala Italija. To je među borcima izazvalo burno veselje. Toga dana je brigada stigla u selo Popovac i Šumarku. Tu je zastala da se odmori i pripremi za napad na uporište Hercegovac. U selu Dišniku je održan uspio

us Original zakletve bilogorskog vojnog područja od 20. 11. 1943. Original kod autora.

¹⁷⁹ Područje između saobraćajnica Pakrac — Banova Jaruga — Novska — Okučani — Pakrac.

¹⁸⁰ Zbornik, tom V, knj. 19, dok. 210, str. 633, Arhiv VII, sag. br. 10/1—8, k. 29.

¹⁸¹ Taj zarobljenik je imao partizansku kapu s petokrakom i legitimaciju poginulog partizana. Iste noći je osuđen na smrt, i strijeljan. Arhiv, VII, sig. br. 3—3, k. 1137.

miting na kojem je bilo oko 120 mještana mađarske narodnosti. Govornici su bili s terena i predstavnik brigade. Često su prekidani odobravanjem i aplauzom. Ali, na poziv da stupe dobrovoljno u jedinice NOV, niko od mještana se nije odazvao. Politika čekanja koju je propagirao HSS i tu je imala odjeka.

NAPAD NA HERCEGOVAC

Po dolasku u Moslavinu štab Desete divizije je odlučio da se napadne uporište Hercegovac, čija se posada sastojala od tzv. poljoprivredne bojne i 9. satnije 3. bojne 1. gorske pukovnije,¹⁸² ukupno 500 ljudi. Bližih podataka o njihovom naoružanju nije bilo, ali se raspolagalo informacijom da će se posada predati bez jačeg otpora.

Dan uoči napada, 11. septembra, štab Desete divizije je poslao pismeni poziv štabu 3. bojne 1. gorske pukovnije u Garešnici, i to preko starješina satnije u Hercegovcu.¹⁸³ Domobranski oficiri nisu došli na ugovoreni sastanak, ali su istog dana prosljedili dopis Desete divizije 1. gorskoj pukovnji u Kutinu.

Prema naređenju štaba Desete divizije,¹⁸⁴ napad na Hercegovac imao je da se izvede 12. 9. 1943. godine, sa početkom u jedan čas, a za izvršioce su određeni Treći i Četvrti bataljon Sedamnaeste udarne brigade i Prvi bataljon Dvadeset prve brigade. Ostalih šest bataljona će biti na obezbjeđenju i u rezervi divizije.

U zasjedi od Čazme u rejonu Oštrog Zida i Bereka bio je Moslavački partizanski odred. Od Velikog Grđevca, u rejonu Ladislava, bio je Drugi bataljon Sedamnaeste brigade sa jednom četom, iz Prvog bataljona. Jedna četa iz Prvog bataljona Sedamnaeste i jedna četa iz Trećeg bataljona Dvadeset prve brigade raspoređene su u rejonu šuma Gaj — Zdenački gaj, da bi zatvorili pravac Veliki Zdenci — Hercegovac, a prva četa Prvog bataljona Sedamnaeste brigade je bila u rezervi. Drugi i Treći bataljon (bez jedne čete) bili su u zasjedi na pravcu Garešnica — Hercegovac, i poseli su položaje: desno s Pa-

¹⁸² Izvještaj zapovjedništva Glavnog stožera domobranstva od 14. 9. 1943. o napadu na Hercegovac, tom V, knj. 19, str. 656, VII Arhiv, sig. br. 11/1—36, k. 29.

¹⁸³ Zbornik, tom V, knj. 19, dok. 215, str. 646.

¹⁸⁴ Zbornik, tom V, knj. 19, dok. 41, str. 137.

sijan — Palešnik, kota 135 potok Radmilovo s. Tomašica sa zadatkom da kontroliše dolinu rijeke Ilove.

Težište napada palo je na bataljone Sedamnaeste brigade. Njihov je zadatak bio da napadnu i zauzmu Mlin, ustaški tabor i žandarmerijsku stanicu, objekte koje je neprijatelj bio najbolje utvrdio za odbranu.¹⁸⁵

Prvi bataljon Dvadeset prve brigade je imao zadatak da napada duž glavne ulice Hercegovca, počev s njegove južne strane. Temeljitijih priprema za napad nije bilo, vjerovatno zbog pretpostavke o slabom moralu domobrana u tom garnizonu.

Kada je počeo napad uslijedio je žestok otpor 9. satnije gorskog zdruga i Žandarmerije. Prvi bataljon Dvadeset prve brigade je uspio da potisne slabo osiguranje na periferiji sela i da ga goni sve do mlina. Pošto je uhvatio vezu s jedinicama Sedamnaeste brigade, pripremio se i krenuo na juriš na mlin. Zauzeo ga je u prvom satu borbe. Pošto nije tu dobijao nova naređenja, ostao je na dostignutoj liniji sve do početka povlačenja (u osam časova), kada je napad prekinut. U stvari je zatajila samoinicijativa, pa je ostao neaktivan u toku daljih borbi.

Tempo napada Sedamnaeste udarne brigade brzo je opao. Neprijatelj se sredio i organizovao odbranu. Ubrzo je počela da mu stiže pomoć. Kada se 3. satnija počela u Hercegovcu da predaje, deveta je otvorila na nju vatru iz teških mitraljeza i minobacača.¹⁸⁶

Čim je svanulo jake neprijateljeve snage su intervenisale iz Kutine.¹⁸⁷ Pridružila im se 3. bojna iz Garešnice, a ubrzo se pojavila i tri bombardera DO-17. Sve te snage su krenule¹⁸⁸ na položaje Drugog i Trećeg bataljona Dvadeset prve brigade.

Avijacija je bila vrlo aktivna u izvođenju, bombardovanju i mitraljiranju partizanskih položaja. U trenutku kada je neprijatelj krenuo u odlučan napad, stiglo je naređenje da se naše jedinice povuku. Iako je neprijatelj otvorio snažnu vatru, bataljoni su se povukli bez gubi-

¹⁸⁵ Izvod iz divizijskog plana napada 17. udarne brigade na Hercegovac, Arhiv VII, sig. br. 54—1, k. 1129.

¹⁸⁶ Izveštaj štaba 10. divizije NOVJ od 19. 9. 1943. štabu 2. korpusa NOV i POH o dolasku u Moslavinu i napadu na Hercegovac i Ivanjsku. Zbornik, tom V, knj. 19, str. 332.

¹⁸⁷ Bojna relacija 1. gorskog zdruga, Arhiv, VII, sig. br. 10/1—2, kut. 29.

¹⁸⁸ Operativni izveštaj 1. gorskog zdruga, Arhiv, VII, sig. br. 13/1, k. 29.

taka. Neprijateljska avijacija je bacila na selo Bršljanicu, Popovac i Dišnik šezdeset bombi. Samo se jedan konj, koji se uplašio od bombardovanja i mitraljiranja, otrgao konjovocu i „prebjegao“ neprijatelju odnijevši mu prazan samar. Čak ni četa iz Trećeg bataljona, koja nije bila obaviještena o povlačenju, nije pretrpjela gubitke, ali se tek poslije 24 časa pridružila brigadi.

U napadu na Hercegovac Prvi bataljon je nanio neprijatelju osjetne gubitke: osam poginulih, 13 ranjenih i 25 zarobljenih. Zaplijenjen je jedan puškomitraljez, 35 pušaka, 50 bombi i 10.000 metaka. Poginuo je Branko Obradović, delegat, devetnaestogodišnji mladić iz Huma kraj Podravske Slatine. Ranjena su četiri druga i jedan je nestao.¹⁸⁹ Ranjeni su zamjenik komandira čete Božo Vojvodić i delegat Jovo Jevrosimović. Hrabrošću se istakao puškomitraljezac Stevo Komlenac Šoša.

I Sedamnaesta brigada je postigla uspjeh: zarobila je 160 domobrana, među njima tri oficira. Zaplijenila je 176 pušaka, tri puškomitraljeza i dosta opreme. Iz nje su tri borca poginula i 10 je ranjeno.¹⁹⁰

*

Pošto se izvukla iz borbe za Hercegovac, brigada se smjestila u selu Samarici — D. Petrička. Tu se priprema-
la za napad na Ivanjsku. Po naređenju štaba Druge operativne zone, štab Desete divizije je uputio iz Dvadeset prve brigade iskusnog komandanta bataljona Stevana Došena za komandanta Zagrebačkog partizanskog odreda. Tako se Prvi bataljon rastao sa svojim komandantom 13. 9. 1943. U telegrafskoj karakteristikici štab Dvadeset prve brigade je napisao: „Stevan Došen, rođen 13. 3. 1919. u s. Dodoši, Glina, u NOV od 12. 9. 1941. godine. Komandant 1. bataljona od 22. 3. 1943. godine. Odvažan i hrabar. Odlično se snalazio u svim akcijama, dobar rukovodilac. Sva-ki zadatak je izvršio.“¹⁹¹

Za komandanta Prvog bataljona postavljen je dvadesetogodišnji Jakov Bosiočić Veseli, dotadašnji zamjenik komandanta Prvog bataljona, a za komandantovog zam-

¹⁸⁹ Arhiv VII, sig. br. 17—2, k. 1121.

¹⁹⁰ Operativni izveštaj štaba 10. divizije štabu 2. korpusa NOV i POH o napadu na Hercegovac. Arhiv VII, sig. br. 17—2, k. 1121.

¹⁹¹ Arhiv VII, isig. for. 14—4, k. 1137, vidi objašnjenje broj 27 u ovoj knjizi.

jenika Svetozar Puvač Kobac, do tada komandir prve čete Prvog bataljona.¹⁹²

Tih dana je sekretar brigadnog komiteta dostavio partijski izvještaj¹⁹³ Oblasnom komitetu KPH za Slavoniju o organizacionom stanju u brigadi. U njemu je stajalo da u brigadi ima 986 partizana, od kojih 77 drugarica (50 kao borci, a 27 kao bolničarke). Od ukupnog broja je 180 članova KPH, 82 kandidata za članove, 377 članova USAOH-a i 147 članova SKOJ-a. Znači, u brigadi je tada bilo 173 neorganizovanih drugova i drugarica. Komunisti su radili u tri ćelije (osnovne organizacije), tri bataljonska biroa, koje čine sekretari ćelija, komesar i zamjenik komesara bataljona.

U izvještaju je i osvrt na pripreme i marš u Moslavini, i o prvom napadu na Hercegovac. Članovi Partije i SKOJ-a su najbolji borci i spremni su na najveću žrtvu samo da izvrše zadatke. Borbeni moral boraca je dobar, a mladi rukovodioci stiču sve veći ugled među borcima. Skojevci i omladinci su nosioci kulturno-zabavnog života u četama i bataljonima, zato im valja pokloniti još više pažnje. Kulturno-prosvjetni rad je u razvoju a odbori se sređuju, uporedo sa sticanjem uvida u sklonosti i mogućnostima priličnog broja boraca. Od posljednjeg izvještaja u brigadi je opismenjen 41 borac, ali ima još 15 nepismenih. Kulturno-prosvjetni rad na terenu je dobar. Komunisti Drugog bataljona su prisustvovali sastancima organizacija u selima Perenci i Brđani u požeškom kraju, a u Moslavini su u selima Dišnik, Popovci i Samarica održani mitinzi.

Najveći broj drugarica se ni u čemu kao borci ne razlikuje od muškaraca. Neguju se dobri odnosi i sve greške se ispravljaju na četnim konferencijama, a komesari bataljona svakog mjeseca održavaju posebne sastanke sa drugaricama, na kojima se o svemu potrebnom raspravlja, pa i o odnosima između drugova i drugarica.

NAPAD NA IVANJSKU I OKO NJE

Radi uništenja ustaša i oslobađanja novih područja, štab Desete divizije je izdao naredbu Dvadeset prvoj brigadi da uništi žandarmerijsku stanicu u Ivanjskoj. U isto

¹⁹² Naredba štaba br. pet 21. brigade od 13. 9. 1943. o postavljenju rukovodilaca u 1. bataljonu, Arhiv VII, sig. br. 6—22, k. 1137.
¹⁹³ Izvještaj je pisan za period od 1. 9. do 15. 9. 1943. godine. Zbornik, tom IX, knj. 4, dok. 50, str. 270 do 278.

vrijeme će Sedamnaesta izvršiti diverziju na pruzi Zagreb — Beograd, u rejonu Popovače.¹⁹⁴

Prema usmjenoj zapovijesti iz štaba brigade, na uporište će napadati Drugi bataljon ojačan topom „pito“ zvanim „Marko“, a Prvi i Treći će postaviti obezbjeđenje od Narte i Bjelovaca u rejonu Rastovca i Utiskana. Napad će početi 14. 9. 1943. godine u 22,30 časova. Jedinice što su u obezbjeđenju imale su da posjednu položaje ranije.

Uporište je branilo 33 žandarma. Imali su jedan puškomitraljez. Komandir žandarmerijske stanice je bio narednik Vojo Obradović Srbin. Bio je veoma okrutan i brutalan prema tamošnjem stanovništvu. Prozori na kasarni su bili zazidani, tako da je ograda bila tako reći pretvorena u bunker sa puškarnicama. Oko nje i u okolini crkve bili su bunker i rovovi za spoljnu odbranu. Žandarme je bilo moguće istjerati samo topom.

Drugi bataljon je uspio da se neprimjetno privuče. Već u prvom naletu je zauzeo rovove i saobraćajnice oko zgrade i natjerao žandarme da se brane potpuno opkoljeni. Kada su pozvani da se predaju, žandarmi su otvorili još jaču vatru. Tada je kroz dvorišta i vrtove na rukama donesen u zgradu mlina „Marko“. Ispaljeno je 27 granata. Postaja je sva izrešetana. Sve dok narednik nije poginuo žandarmi se nisu predavali. Kako su se sklanjali u podrum samo dvojica su ranjena. Borba je prekinuta 15. 9. 1943. dva časa po ponoći.¹⁹⁵

Iz Drugog bataljona je ranjen samo borac Nikola Ranisavljević. Zarobljena su 32 žandarma, zaplijenjena 32 karabina, 1 puškomitraljez, 3.000 metaka, 20 bombi i jedan pištolj.¹⁹⁶ Budući da je do svitanja postignut cilj i izvučen plijen, brigada se povukla u sela Krivaju, Petričku-Babinac i Križiće. Vojni sud je detaljno ispitao za-

¹⁹⁴ Od ove akcije se odustalo, jer je te noći ugovorena predaja 3. bojne 5. gorske pukovnije sa bojnikom Bradačem iz Popovače. Tom prilikom je na stranu NOV i POH prešlo 180 domobrana sa 150 pušaka, 4 teška i 4 puškomitraljeza, 1 lakim i 1 teškim minobacačem i dosta opreme.

Izveštaj zapovjedništva 1. gorskog zdruga od 15. 9. 1943. o dejstvu jedinica NOV i POH na teritoriji Moslavine. Zbornik, tom V, knj. 19, str. 663 i Zdravko Cvetković: 17. Udarna slavonska brigada, VIZ, Beograd, 1978, str. 101.

¹⁹⁵ Izveštaj prvog Zbornog područja od 15. 9. 1943. Arhiv VII, sig. br. 2/1—23, k. 30.

¹⁹⁶ Izveštaj štaba 21. brigade štabu 10. divizije NOV i POH o napadu na Ivanjsku od 16. 9. 1943. Arhiv VII, sig. br. 4—3, k. 1137.

robljenike i našao da su neki od njih bili ustaše i teško se ogriješili o narod. Jedan broj nedužnih je ostao u NOV.¹⁹⁷ Kada je sutradan izjutra u napuštenu Ivanjsku stigao neprijatelj,¹⁹⁸ imao je šta da vidi: njegove posade nije bilo. Sve do kraja rata Ivanjska više nije bila neprijateljsko uporište.

FORMIRANJE ČETVRTOG BATALJONA

Čekao se predah pa da se formira Četvrti bataljon, jer su u svim bataljonima već bile obrazovane četvrte

15. septembra 1943. godine

BROJNO STANJE I NAORUŽANJE¹⁹⁹

bastav jedinice	Po spisku		Rashod		Na licu	
	m	ž	m	ž	m	ž
Stab brigade	25	2	1	–	24	2
Angitprop	8	3	–	–	8	3
Intendantura	6	3	–	–	6	3
1. bataljon	211	23	45	5	166	18
3. bataljon	160	23	36	1	124	22
2. bataljon	184	22	51	2	133	20
mitraljeska četa	80	2	5	–	75	2
pionirska četa	42	2	2	–	40	2
bolnička četa	48	16	11	6	37	10
prateći vod	25	–	1	–	24	–
SVEGA:	789	96	152	14	637	82

NAORUŽANJE

pušaka 7,9 mm	544
automata	8
pušaka maliher	21
puškomitraljeza	25
„šaraca"	1
t. mitraljeza	7
lakih MNB	1
teških MNB	2
topova	1
pištolja	32
bombi ofanzivnih	103
bombi defanzivnih	108

MUNICIJA

	26.327
	620
	375
	11.050
	350
	9.200
	34
	55
	194

¹⁹⁷ Izvještaj glavnog zapovjedništva oružništva NDH o napadu na Ivanjsku. Arhiv VII, sig. br. 25/14—1, k. 156.

¹⁹⁸ Isto.

¹⁹⁹ Arhiv, VII, sig. br. 27—2, k. 1137.

TRANSPORTNA SREDSTVA

Konja	35
sedala	12
samara	14

KOMANDANT BRIGADE
Dako Puač

Napomena:

- Ovakva brigada je došla u Moslavinu na svoj prvi zadatak van Slavonije.
- Dva dana pred formiranje Četvrtog bataljona (17. 9. 1943. godine) u s. Babinsu.
- U bataljonima su još u Slavoniji formirane četvrte čete.

PREGLED ORGANIZACIONOG STANJA KPH
21, SLAVONSKE BRIGADE²⁰⁰

15. septembar 1943. godine

Jedinica	Članova KPH	Nacionalni sastav					Socijalni sastav					
		Srba	Hrvata	Slovenaca	Muslimana	Ostalih	SVEGA	Seljaka	Radnika	Intelektual.	Đaka	Ostalih
1. bataljon	62	51	10	1			62	48	10	1		59(-3)
2. bataljon	43	28	11	2	1	1	43	27	11		5	43
3. bataljon	30	15	14	1			30	17	10	3		30
Miitr. četa	14	11	3				14	9	5			14
Prateći vod	7	6	1				7	6	1			7
Ceta veze	5	3	1		1		5	3	2			5
Boln. četa	3		3				3		2	1		3
Pionirski vod	4	2	2				4	4				4
Art. odeljenj.	4	2	2				4	1	2	1		4
Štab brigade	7	4	4				8	2	4	2		8
SVEGA:	180	122	51	4	2	1	180	124	47	8	5	177

U 1. bataljonu 9 u rashodu i 1 iz mitraljeske čete.

čete. Štab brigade je 16. 9. 1943. godine izdao naredbu²⁰¹ da se u selu Babincu 17. 9. 1943. formira Četvrti bataljon Dvadeset prve brigade. Svi štabovi bataljona će uputiti u

²⁰⁰ Zbornik, tom IX, knj. 4, dok. 50, str. 270—278.

²⁰¹ Naredba štaba 21. brigade od 16. 9. 1943. štabovima bataljona o formiranju 4. bataljona. Arhiv VII, sig. br. 11—5, k. 1137.

to selo, do osam časova, predviđene jedinice i rukovodioce. Bataljon će se obrazovati od druge čete Prvog bataljona, treće čete Drugog bataljona i prve čete Trećeg bataljona. Svaka četa je iz komore svog bataljona ponijela po jedan kazan, radi formiranja intendature Četvrtog bataljona. Tako je novi, Četvrti bataljon, bio u svemu ravan ostalim bataljonima.

Za komandanta Četvrtog bataljona je postavljen Simeon Đermanović Simo, zamjenik komandanta Trećeg bataljona, za komesara Franjo Novak, do tada komesar Drugog, za zamjenika komandanta Stevo Damjanović Bomba, komandir Treće čete Drugog bataljona, za zamjenika komesara Luka Pavlović Luve, zamjenik komesara četvrte čete Prvog bataljona, za obavještajnog oficira Dragan Volner Baćuška, komesar treće čete Trećeg bataljona, a za informativnog oficira Luka Vuksanović iz drugog bataljona.

Popunjena su upražnjena mjesta u drugim bataljonima. Za komesara Drugog bataljona je postavljen Franjo Sremf Puba, za zamjenika komandanta Trećeg bataljona Petar Okulić, komandir treće čete Trećeg bataljona.²⁰²

Istog dana brigada je razmjestila svoje jedinice: Prvi bataljon je upućen u selo Berek, Drugi u selo Ivanjsku, Treći u selo Križiće, a Četvrti u selo Babinac.

Obavještajna služba i štab brigade su nastojali da stupe u vezu sa domobranskim oficirima u garnizonu Narta (3. bojna 2. pukovnije).²⁰³ U uporište je upućena učiteljica iz Ivanjske da stupi u vezu sa svojim suprugom, koji je bio domobranski poručnik. Umjesto očekivane učiteljice, sutradan, 18. 9. 1943, jake neprijateljeve snage su napale brigadu s ciljem da je odbace iz Ivanjske i Bereka.

Uspjesi partizanskih jedinica bili su trn u oku njemačkoj komandi u Bjelovaru, pa je ona odlučila da makar i malim snagama, i sa ograničenim ciljem, napadne brigadu i povрати ugled, pouzdanje i povjerenje kod svojih kvislinga i da ostavi utisak na tamošnji narod.²⁰⁴

²⁰² Naredba štaba 21. brigade od 17. 9. 1943. o postavljenju rukovodilaca. Arhiv VII, sig. br. 23—6, k. 1137.

²⁰³ Izvještaj štaba 21. brigade od 17. 9. 1943. godine štabu 28. divizije o pokušaju istupanja u vezu sa domobranskim oficirima u Narti.

²⁰⁴ Arhiv VII, sig. br. 5—3, k. 1137. U toku noći njemačka komanda u Bjelovaru uputila je snage na slobodnu teritoriju.

Neprijateljske snage, podržane artiljerijom i aviacijom, krenule su u tri kolone prema Ivanjskoj i Bereku. Domobranci su nastupali u srednjoj koloni, sa artiljerijom, pravcem Narta — Paljevine — Utiskani — Ivanjska; desna kolona (ojačana četa) nastupala je pravcem Narta — Rastovac — Križići, prema položajima Trećeg bataljona, a levokrilna kolona smjerom: Pajevine — V. Straževica — kota 161 — Sredska — Berek, na Prvi bataljon krilne kolone su počele da nastupaju u pet časova, a srednja kolona nešto kasnije, ali je podržavala artiljerijom krilne kolone.

Neprijatelj je nastojao da opkoli Drugi bataljon u Ivanjskoj. Međutim, on je pravovremeno povukao isturenu četvu kod sela Utiskana u svoj sastav i na ivici Ivanjske njen dio je dočekao neprijatelja. On je otvorio artiljerijsku i minobacačku vatru na taj dio, a avioni su mitraljirali i bacili nekoliko bombi.

Na položaju Trećeg bataljona, ispred sela Križića, vodila se žestoka borba s njemačkom kolonom koja je nastojala da zađe brigadi iza leđa i tako onemogućiti Drugi bataljon da se izvuče iz Ivanjske ka šumi Babinac. Oko 12 časova su Drugi, Treći i Četvrti bataljon držali položaje ispred sela Babinca, a Prvi bataljon ispred sela Bereka. Neprijatelj je usmjerio svoja dejstva ka Babincu i Bereku. Prednji dijelovi njegovih snaga su izbili do sela Sredski. U 15 časova brigada je, radi sređivanja odbrane, posjela položaje za odbranu: Prvi bataljon selo Berek, (tt 168), Drugi bataljon Petričko (tt 193), Treći sjevernu ivicu Petričkog, a Četvrti je ostavljen za brigadnu rezervu. Pošto je neprijatelj postigao cilj koji je planirao, pred večer se povukao u Nartu, odnosno u Bjelovar, pretrpjevši gubitke (45 poginulih i 45 ranjenih). Poginuo je i njemački natporučnik. Zaplijenjeno je 30 pušaka, jedan puškomitraljez, tri pištolja i 3.000 metaka.²⁰⁵

Iz brigade je osam boraca poginulo i 26 je ranjeno. Izgubljeno je osam pušaka, šest bombi i pištolj. Poginuli su komandir čete Petar Puškarić i desetar Lazo Gavrilović, a ranjeni zamjenik komesara Drugog bataljona Jerko Novak, komesar čete Lazo Draginić i desetar Lazo Komljenović. Od avionske bombe su ranjena četiri dru-

²⁰⁵ Zbornik, tom V, knj. 19, dok. 53.

ga: sva posluga protivtenkovske puške izginula.²⁰⁶ Međutim' brigada manevarskom odbranom nije dozvolila da joj neprijatelj nanese veće gubitke iako je bio nadmoćniji.

Pošto je osnovan Četvrti bataljon, štab Dvadeset prve brigade je dostavio štabu 10. divizije 20. 9. 1943. godine brojno stanje po organizacijskim jedinicama.²⁰⁷

JEDINICA	MUŠKARACA	ZENA	SVEGA
— štab brigade	25	1	26
— 1. bataljon	179	9	188
— 2. bataljon	148	16	164
— 3. bataljon	161	11	172
— 4. bataljon	140	9	149
— Mitraljeska četa	75	3	78
— Prateća četa	27	2	29
— Četa za vezu	50	2	52
— Bolnička	55	9	64
— Intendantura brigade	11	4	15
	SVEGA: 900	97	967

Istoga dana brigada je dobila naređenje da krene na marš. Tako je, poslije uspješnih borbi u Moslavini, Deseta divizija prenijela svoje dejstvo u krajeve zapadno od Bjelovara, ka Zagorju. Izvela je marš pravcem: Mikleuš — Vučani — Bojana — D. Draganac — Sišćan, potom prešla rijeku Čazmu i razmjestila se u selima Vukšinci, Ivančani i Kabal, da bi se tu pripremila za napad na uporište Zabno.

NAPAD NA ZABNO I RUDNIK GLOGOVAC

Sa dolaskom jedinica Desete divizije u to područje bitno se izmijenila situacija. Inicijativu su preuzele njene jedinice i jedinice Druge operativne zone. Bira se uporište koje će biti napadnuto. Neprijatelj je gotovo nemoguć da ozbiljnije onemogući naše akcije. Zato se napadi na uporište izvode i preko dana, dok se ne unište. Borbe

²⁰⁶ Spisak ranjenih boraca i rukovodilaca 21. brigade u borbama oko Ivanjske. Arhiv VII, sig. br. 28—2/4, k. 1137.

²⁰⁷ Arhiv VII, sig. br. 14—1, k. 1137.

se vode na cijelom području. Dok napadaju jedinice Deseće divizije, Moslavčani i Kalničani su u zasjedi i obrnuto.

Napad na uporište Sveti Ivan Zabno (Zabno) izveli su Treći i Četvrti bataljon Dvadeset prve brigade 21. 9. 1943. godine u 21. čas. Prema zapovjesti brigade,²⁰⁸ Prvi bataljon je bio na obezbeđenju prema Križevcima, a Drugi u brigadnoj rezervi. Sedamnaesta udarna brigada je u zasjedi prema Bjelovaru u rejonu Markovac — Hrsovo. U uporištu se nalazio neprijatelj: četa SS policije, žandarmerija, mjesne ustaše i vod iz 37. ustaške bojne,²⁰⁹ ukupno oko 200 vojnika. Uništenje tog uporišta bilo je politički vrlo značajno s obzirom na to da je povezivalo kalnioku slobodnu teritoriju sa Moslavinom.²¹⁰

Neprijatelj se žilavo branio iz utvrđenja: općinske zgrade, hrvatskog doma i žandarmerijske stanice. Napad se nije prekidao sve dok uporišta nisu potpuno likvidirana. Domobrani i pomoćna žandarmerija su se počeli predavati u toku dana, a ustaše i gestapovci su pružali otpor do mraka, kada su iskoristili nebudnost naših jedinica i probili se ka Križevcima. Ponovilo se Kutjevo, od prije nekoliko mjeseci,²¹¹ zbog toga je smjenjen komandir čete čijom je krivicom neprijatelj prošao kroz zasjedu.

Ipak, neprijatelju je 12. ljudi poginulo, 20 zarobljeno i veći broj je ranjeno. Zaplijenjeno je 70 pušaka, sedam automata, 60 bombi, pet pištolja i mnogo ratne opreme. Da nije bilo opuštenosti u komandovanju, pa i u štabu brigade, uspjeh je mogao biti potpun.²¹² Poginulo je šest i ranjeno 15 boraca. U toj borbi su se istakli Dušan Đurić, komesar čete, stari komunist iz Huma, Podravska Slatina, i puškomitraljezac dvadesetdvođodišnji Zdravko Vujasić iz Bogdašića kraj Slavonske Požege.

Pošto je izvučen plijen Dvadeset prva brigada se povukla južno od pruge Koprivnica — Križevci u sela Ladislav, Vječeslav, Trnovac i Široko Selo, gdje je prenoćila.

²⁰⁸ Zbornik, tom V, knj. 20, dok. 5, str. 17.

²⁰⁹ Dislokacija ove bojne 11. 10. 1943. je bila: stožer (štab) u G. Polju sa 11. i 12. satnijom, 9. satnija u V. Zdencima, a 10. satnija: vod u Končanici, vod u Pitomači i vod u Sv. Ivanu Zabnom. Bojna je u formaciji 8. gorske pukovnije kao njena 3. bojna.

²¹⁰ Isto kao kod 208.

²¹¹ Arhiv, tom V, knj. 20, dok. 5, str. 17.

²¹² Izvještaj štaba 10. divizije od 1. 10. 1943. štabu 2. korpusa NOV i POH o napadu na Sv. Ivan Zabno, Varaždinske Toplice i rudnik Glogovac. Zbornik, tom V, knj. 20, str. 17.

Već iduće noći brigada je rušila prugu da bi se zatim smjestila sjeverno od nje, u selu Vojakovcu.²¹³ Pruga je rušena neprekidno, danju i noću 25. i 26. 9. 1943, zajedno sa velikim brojem mobilisanih civila. Porušeni su pruga i telefonske instalacije u dužini od 10 kilometra.^{214,216} Održavani su mitinzi u selima Sv. Petru Čvrstecu i Vojakovcu. Poginuo je i poznati ustaški agent sa tog područja.²¹⁶

Odlukom štaba Druge operativne zone²¹⁷ 27. 9. 1943. napadnuto je više neprijateljevih uporišta. Brigada „Braća Radić“ je toga dana napala jako uporište Varaždinske Toplice, a Sedamnaesta udarna je držala zasjedu na cesti Varaždinske Toplice — Zgreb i Varaždinske Toplice — Ludbreg.²¹⁸ Druga moslavačka brigada je napala Vrbovec, a Moslavački odred Đurdište.

Istog dana Dvadeset prva brigada napada rudnik Glogovac „Mirna”.²¹⁹ Na uporište je napadao Prvi bataljon, a na obezbeđenju je sudjelovao Drugi bataljon, na pravcu od sela Bregi prema selu Glogovcu. Rudnik je branila 3. satnija koturaške bojne iz Koprivnice²²⁰ (oko 180 vojnika sa tri puškomitraljeza). Uporište je bilo pripremljeno za odbranu jer ga je opasivao sistem rovova i saobraćajnica, a oko otpornih tačaka je tlo bilo čisto i teško pristupačno.

Pripreme za napad su bile površno sprovedene, a zapovijest usmena. Kao da se išlo na prihvatanje jedinice spremne da se preda. Napad je počeo u svanuće, u 4,30

²¹³ Zapovjest štaba 21. brigade od 24. 9. 1943. za rušenje pruge Koprivnica — Križevci u rejonu Carevdara. Arhiv VII, sig. br. 14—5, k. 1137.

su 12u izvještaj štaba 21. udarne brig, štabu 10. div. NOV i POH za vrijeme od 20. 9. do 30. 9. o dejistvu i radu jedinice. Arhiv VII, 22—3—1137.

²¹⁶ Uhvaćen je i strijeljan Stef Ferenčina, o čemu je štab brigade izdao saopštenje, a ubijen je zato što je ubijao simpatizere NOB, navodio je ustaše, prokazivao saradnike NOP-a spremao je 14 porodica za koncentracione logore, da bi se domogao njihove imovine. Isto kao objašnjenje 214 i 215.

²¹⁷ Zbornik, tom V, knj. 19, dok. 256, str. 472.

²¹⁸ Zapovjest štaba 17. brigade od 26. 7. 1943. za obezbjeđenje od Novog Morofa i Ludbrega. Arhiv VII, sig. br. 11—1/2, k. 1129.

²¹⁹ Operativni izvještaj 21. brigade od 28. 7. 1943. o napadu na rudnik Glogovac. Arhiv VII, sig. tor. 15—2, k. 1137.

²²⁰ Biciklistički bataljon.

časova. U isto vrijeme su Treći i Četvrti bataljon obez-
bjeđivali slobodnu teritoriju prema Križevcima.²²¹

Napad je počeo u svanuće, ali o predaji nije bilo ni govora. Kada su pozvani da predaju oružje, domobrani su otvorili još žešće vatru. U trenutku kada su već bili pali sjeverni rovovi i kada se očekivao lančani pad pojedinih otpornih tačaka, Prvi bataljon je napadnut s leđa. To se iz Koprivnice privukla koturaška bojna, pojačana 4. satnijom ustaške vojnice prometnih zdugova, probivši odbranu Drugog bataljona i koristeći se malom šumskom željeznicom koja nije bila porušena. Ipak, zahvaljujući bojažljivom nastupanju te grupe, Prvi bataljon nije pretrpio veće gubitke. Izvlačio se iz borbe pod teškim okolnostima, tučen unakrsnom vatrom. Osam boraca mu je poginulo, 13 ranjeno i jedan je zarobljen. Tijela trojice poginulih drugova, među kojima je bio i zamjenik komandira čete Vojin Đukić, nisu mogla biti izvučena. Pri pokušaju da se izvuku ranjeni teško je povređena bolničarka Prvog bataljona Anka Treskanica. Neprijatelj ju zarobio, odveo u Koprivnicu i u zatvorskoj bolnici lečio.²²²

Plan napada nije postignut, ali su neprijatelju nanješeni znatni gubici: četiri vojnika su mu poginula, pet ranjeno i tri su zarobljena.

U napadu na Glogovac i Sveti Ivan Zabno domobranske jedinice su zadale neprijatne udarce našim jedinicama iako se očekivalo, s obzirom na poljuljanost njihovog morala, da se neće uporno boriti. Na analizi je štab divizije ukazao i na potrebu pojačane budnosti i upozorio da akcije uvijek treba pripremati tako kao da je riječ o najjačem neprijatelju. Iako brigada nije postigla cilj, napad na rudnik uglja Glogovac je imao politički značaj.

Neprijatelj je zbog tog neuspjeha brigade počeo da likuje i preuveličava njene gubitke (34 poginula, 58 ranjeno, tri zarobljena; zaplijenjeno dvije puške, jedan konj, jedan gunj i jedan ranac), prenoseći vijest da je njen ko-

²²¹ Zbornik, tom V, knj. 19, dok. 181, str. 556.

²²² Anka Perduk Treskanica, RVI, živi u Banatskom Despotovcu. Prilikom napada na Koprivnicu 7. 11. 1943. odrobili su je drugovi baš njenog 1. bataljona. Lečili su je hirurg dr Karei Oberšlik (umro kao sanitetski general JNA u penziji) i mladi ljekar dr Ivo Rupen (umro kao sanitetski pukovnik JNA, koji su kao i mnogi ljekari patrioti otišli u NOV poslije oslobođenja Koprivnice. Izjava Anke Treskanice, Koprivnički liječnički zbornik, Koprivnica, 1973, str. 29. Izjava dr Pere Kolica, sanitetskog referenta 21 brigade, pukovnika u penziji.

mandant zbog tog neuspjeha strijeljan. Govorilo se, dalje, kako je slavonska brigada sastavljena od pravoslavaca, da se u napadu služi propagandom ne bi li oslabila moral branilaca.²²³ Tom borbom je završena prva etapa borbi brigade u Moslavini i na Bilogori.

NAPAD NA UPORIŠTE LUDBREG

Radi oslobođenja Podravine i daljeg širenja NOP-a, u Međumurju, od velike je važnosti bilo uništenje neprijateljevog garnizona u Ludbregu. Posadu tog uporišta činili su 2. bojna 2. lovačke pukovnije, četa Nijemaca, oko 20 žandarma, domaće ustaše i ustaški aparat,²²⁴ ukupno oko 600 vojnika.

Prvog oktobra 1943. godine štab Druge operativne zone NOV i POH izdao je zapovijest²²⁵ kojom se Sedamnaestoj brigadi naređivalo da se obračuna s neprijateljem u Ludbregu. U isto vrijeme su jedinice što su bile određene da izvedu napad upozorene da se dobro pripreme, jer će se ustaše i Nijemci žilavo oduprijeti. Sem iz Desete divizije, u toj akciji su učestvovala i jedinice Druge operativne zone: brigada „Braće Radić“ i Kalnički i Bjelovarski partizanski odred.

Varaždin je bio najjači garnizon (2.500 vojnika). Imao je artiljeriju, tenkove i motorizaciju. U njemu je bila i pretpostavljena operativna komanda, pa se i računalo da će intervencija s tog pravca biti najvjerojatnije najjača. Taj je pravac zatvarala brigada „Braće Radić“, ojačana Trećim bataljonom Dvadeset prve brigade. Brigadi su bila pridodata i sva protivtenkovska sredstva iz Desete divizije, a za komandanta tog sektora je određen zamjenik komandanta Desete divizije, major Radojica Nenezić.²²⁶

Kalnički odred je štitio slobodnu teritoriju od Križevaca, a Bjelovarski je izvodio demonstrativni napad na Koprivnicu i rušio prugu Koprivnica — Đurđevac.²²⁷

²²³ Izveštaj i zbornog područja Bjelovar, operativni izveštaj za rujanj 1943 u kojem pretjerano ističe gubitke brigade d kako je brigada razbijena. Sve je to sračunato da se koturaškim jedinicama podiže moral. Arhiv, VII, sig. mikrofilm 3—622—623.

²²⁴ Arhiv VII, sig. br. 19/2—1, k. 58.

²²⁵ Zbornik, tom V, knj. 20, str. 30.

²²⁶ General-pukovnik i narodni heroj.

²²⁷ „Između željezničkih postaja Đurđevac i Virje partizani su porušili željezničku prugu u dužini od 500 metara.“ Izveštaj Glavnog domobranstva, Zbornik, tom V, knj. 20, dok. 192.

Dvadeset prva brigada je zatvarala saobraćajnicu Koprivnica — Ludberg, u rejonu M. Bolfan — Sveti Petar — Kapela, a i zaprečavala su je i rušila mostove i pro-puste. Zasjele su imale da ostanu na svojim položajima sve dok se ne zauzme Ludbreg.

Posle osam i po časova uporne borbe, uz 12 poginulih i 38 ranjenih drugova, Sedamnaesta udarna brigada je uspjela da uništi uporište.²²⁷³

Na položajima Dvadeset prve brigade nije došlo do borbe. Pohvatano je 15 neprijateljskih vojnika i jedan podoficir koji su bježali iz Ludbrega prema Koprivnici.

Plijen²²⁸ iz Ludbrega je bio bogat, te su se jedinice snabdjele municijom i sa nešto odjeće. Brigada je do-bila od Sedamnaeste udarne brigade 50.000 metaka i 13.000 za puške maniher, 300 pari odijela, 200 pari cipela, 178 šinjela i 150 čebeta.

Pošto je izvučen plijen iz Ludbrega, štab Desete di-vizije je naredio (6. 10. 1943. godine)²²⁹ potčinjenim briga-dama da krenu na marš i do svanuća posjednu sela južno od Kalnika. Dvadeset prva brigada je imala da uđe u Apatovac i V. Poganac, a Treći bataljon u Vojakovac. Je-dinice su imale da se tu odmore, brane slobodnu terito-riju i pripreme za sljedeći zadatak.

U rejon razmještaja brigada je stigla u ranim jutar-njim časovima. Po podne je bombardovan Apatovac, u kojem su bili Prvi i drugi bataljon sa štabom brigade. Iz Drugog bataljona je pet boraca poginulo i šest ranjeno. Stradali su i neki civili. Kod zgrade u kojoj je bio štab brigade pobijeni su svi jahaći konji. Prvi put su avioni bacali i nagazne bombe, te je to bila velika opasnost za borce i stanovništvo. Najviše ih je bačeno u Pogancu i Apatovcu. Idućih dana je brigada svako jutro odlazila u obližnje šume da bi izbjegla bombardovanje.

²²⁷ a) Izvještaj štaba 10. divizije od 10. 10. 1943. godine štabu 2. korpusa NOV i POH o napadu na Ludberg. Zbornik, tom V, knj. 20, str. 221. Prema izvještaju brigade „Braće Radić“, poginulo je 54, ranjeno 40 i nestalo 20 drugova.

²²⁸ Izvještaj štaba 17. udarne brigade od 5. 10. 1943. godine štabu 10. divizije NOV i POH o napadu na Ludbreg. Zbornik, tom V, knj. 20, str. 141.

²²⁹ Naređenje za novi razmještaj. Arhiv VII, sig.br. 27—1, k. 1121.

*

Tih dana su uslijedile znatne kadrovske promjene u brigadi. U druge jedinice su otišli mnogi drugovi, neki su napredovali na nove dužnosti i proizvedeni su prvi oficiri.²³⁰

Za komesara Dvadeset prve brigade postavljen je Malija Vinković Slobodan, komesar Trećeg bataljona Sedamnaeste brigade,²³¹ a komesar Dvadeset prve brigade Ivan Turčinović Suri je stavljen na raspolaganje štabu divizije. Na mjesto zamjenika komesara brigade Miloša Crnobrnje, koji je otišao na novu dužnost, u Slavoniju, postavljen je zamjenik komesara Prvog bataljona Sedamnaeste brigade Branko Kuprešanin.²³² Informativni oficir Dvadeset prve brigade Tomo Matošić postavljen je za informativca Sedamnaeste brigade, a na njegovo mjesto je došao intendant Dvadeset prve brigade Miloš Carević.²³³ Za intendanta brigade je postavljen drug Muki.^{233a}

I u bataljonima je bilo kadrovskih promjena. Za zamjenika komandanta Prvog bataljona postavljen je Milan Knežević, komandir treće čete, za komandira treće čete Prvog bataljona Branko Ivković, za komandira prve čete Drugog bataljona Milovan Dokić Čamac,²³⁴ Nikola Vrzić za komesara čete u Trećem bataljonu, za komandira čete Nikola Milović, a za komandira čete za vezu Petar Savić.²³³

U to vrijeme su izašli i bilteni Vrhovog štaba broj 32 do 35 od septembra 1943. godine o unapređenju oficira u NOV sa rangom od 1. maja 1943. godine.²³⁶ Iz Dvadeset

²³⁰ Naredba štaba 10. divizije štabovima 17. i 21. brigade o postavljanju od 10. 10. 1943. godine. Arhiv VII, sig. br. 32—10, k. 1131.

²³¹ Građa za Historiju NOB-a u Slavoniji, knj. 8, dok. 15, str. 44.

²³² Naredba 176 10. diviziji od 14. 10. 1943. godine. Arhiv VII, sig. br. 35—10, kut. 1131.

²³³ Naredba br. 11 štabu 21. brigade, 12. 10. 1943. godine. Arhiv VII, sig. br. 33—6, k. 1137.

^{233a} Burica Cvijko Muki — umro 10. 6. 1972. u Zemunu.

²³⁴ Naredba br. 12. štabu 21. brigade od 23. 10. 1943. Arhiv sig. br. 35—6, k. 1137.

²³⁵ Arhiv VII, sig. br. 27—4, k. 1137.

²³⁶ Zbornik, tom II, knj. 1 str. 358—380, Ukaz o proizvođenju i unapređenju oficira NOV, nastavak br. 32 od 1. maja 1943. godine. U Slavoniju je taj ukaz stigao početkom 1944. godine, kada su proizvedeni oficiri počeli prišivati činove.

prve brigade su unapređeni: u čin majora Dako Puač, komandant brigade; u čin kapetana Mijo Bobetko, zamjenik komandanta Dvadeset prve brigade, i Dušan Kreća, zamjenik komandanta Sedamnaeste brigade, i komandanti bataljona u Dvadeset prvoj brigadi Jakov Bosiočić Veseli, Petar Radivojević Točak, Petar Valanović i Simeun Simo Đermanović; u čin poručnika Joco Drača, Svetozar Kobac Puač, Lazo Bojanić Mašina, Milan Uskoković Brzi, Petar Okulić, Milan Mutavdžić, Milenko Jokić, Stevo Damjanović Bomba, Petar Nježić, Bajro Hasančević, Petar Plavšić; u čin potporučnika Nikola Bogojević, Nikola Kuprešanin, Nikola Milojević, Branko Bosanac, Joco Radmilović, Valentin Vidmar, Milan Kalinić, Milan Ogorelica, Stevo Mačković, Jovo Radivojević Jole, Branko Ivković i Anton Križanić; u čin zastavnika Vojin Đukić, Vinko Hasan, Pavo Marković i Ljuban Džodan.

Tih dana su preduzete vojne i političke mjere radi jačanja discipline, jer se u nekoliko slučajeva ponovilo da stari borci, sada s teritorije Podravine i Kalnika, samovoljno napuštaju jedinice.²³⁶ Na sastancima se, uz političko objašnjenje, čitala presuda Vojnog suda Druge operativne zone jednom starom borcu iz Sedamnaeste brigade zbog nedoličnog ponašanja.²³⁷ To je svima teško palo, ali je bilo poučno za sve.

Informativna služba je aktivno djelovala prema susjednim garnizonima — Koprivnici i Križevcima.²³⁸

U neposrednoj blizini Križevaca izvedena je „ekonomska akcija“ na poljoprivredno dobro i na slobodnu teritoriju je otjerano 56 krava i 24 junice.

U brigadu je stiglo 25 drugova koji su pobjegli iz austrijskog logora Nandels kej kod Beča. Oni su preko Linča i veze u Sloveniji prešli na Kalnik i stupili u Dsetu diviziju, a polovina od toga je pripala Dvadeset pr-

²³⁶a Izvještaj štaba 21. brigade od 9. 10. 1943. godine. Arhiv VII, sig. br. 26—12, k. 1121.

²³⁷ Osuđen je na smrt i strijeljan u Ludbregu Nikola Sime Kovačević iz Seovice, Pakrac, stari borac, veoma hrabar, iz 1. bataljona 17. brigade. Arhiv, VII, sig. br. 29—112, k. 1121.

²³⁸ preko saradnika NOP-a iz Mučne Rijeke, Darinke Štrbac, službenice kotarskog suda u Koprivnici, saznalo se da je bolničarka 1. bataljona Anka Treskanica teško ranjena i da je u bolnici u Koprivnici pod stražom gestapovaca. Arhiv VII, sig. br. 6—3, k. 1137 od 7. 10. 1943. godine.

voj brigadi. Mnogi od njih su do kraja rata postali četni i bataljonski rukovodioci. Dobar broj njih je već imao bogato revolucionarno i partijsko iskustvo.²³⁹

PRODOR U ZAGORJE

Od 28. 9. do 14. 10. 1943. brigada nije izvodila veća borbena dejstva. Tada je štab Druge operativne zone odlučio da prebaci svoje operativne jedinice u srce Zagorja: Sedamnaesta udarna brigada, brigada „Braća Radić“ i Kalnički partizanski odred upućeni su sjeverno od Kalnika i planine Ivančice, a Dvadeset prva brigada južno od Kalnika, kao bočno osiguranje glavnim snagama, s tim da izbije na saobraćajnicu Zagreb — Varaždin, onesposobi je za saobraćaj i uništi neprijateljeva uporišta u dolini Krapine. Treći bataljon Dvadeset prve brigade imao je zadatak da obezbjeđuje slobodnu teritoriju na Kalniku.

Radi napada na uporište Ivanec i na Lepoglavu, Dvadeset prva brigada je 14. 10. 1943. prešla u rejon G. Rijeka — G. i D. Sudovece. Iduće noći je izbila na zadatu joj saobraćajnicu Zagreb — Varaždin, u rejon sela Bisag — Visoko i Velišće — kota 399 i počela odmah da ruši cestu, spremna da spriječi neprijatelja da proдре od Zagreba k Varaždinu. Uspostavila je vezu sa Zagrebačkim partizanskim odredom, koji je dejstvovao u rejonu Sv. Ivan Zelina. Bila je razvila izviđačku aktivnost, jer se nije smjelo dozvoliti bilo kakvo iznenađenje.

Štab Druge operativne zone je svojom zapovješću²⁴⁰ od 16. 10. 1943. odredio da napad na Lepoglavu izvedu „radićevci“, a Sedamnaesta udarna je bila u zasjedi od Varaždina i Zlatara. Dvadeset prva brigada je zatvarala pravac od Zagreba i Sv. Ivan Zeline, a njen Treći bataljon je ostao na položajima oko Križevaca.

²³⁹ Ivo Šarajčić, naš poznati diplomata: pukovnik Martin Šimić (umro 1978); Boško Devetak, pukovnik u penziji, umro 1976; Dragomir Milin, načelnik SDB; Rade Mandić, poginuo 5. 4. 1944. godine; Božidar Petrović, građevinski kapetan I kl. u penziji. Iz lične dokumentacije Boška Devetaka.

²⁴⁰ Naredba štaba II operativne zone NOV i POH potčinjenim jedinicama od 13. 10. 1943. godine da izvrše marš u Zagorje. Arhiv, VII, sig. br. 60—1, k. 1472.

Istoga dana, čim su bataljoni zauzeli položaje,²¹¹ neprijatelj je reagovao, tj. napao je Drugi i Četvrti bataljon Dvadeset prve brigade. Vodila se teška borba sa ustašama i njihov napad je odbijen.

Brigada „Braće Radić“ je 17. 10. 1943. godine u pet časova napala na uporište Ivanec, koje je branilo oko 100 neprijateljevih vojnika. U jutarnjim časovima krenula je neprijateljska kolona cestom od Sv. Ivana Zeline. Ustaški prometni zdrug je ocijenio da se naše snage povlače, pa je krenuo slobodnije. To koriste Drugi i Četvrti bataljon i jednovremenim jurišem neprijatelja razbijaju. Naročito se tu istakao Četvrti bataljon,²⁴² čiji su borci bili na saobraćajnici i desno od nje. Juriš se pretvorio u gonjenje, pa je neprijatelj razbijen.²⁴³ Izbačeno mu je iz stroja 48 vojnika, niko nije zarobljen, jer su se ustaše radije ubijale nego predavale. Zaplijenjen je jedan puškomitraljez, jedan automat, šest pušaka, dva pištolja i 600 metaka. Iz brigade su poginula četiri druga, osam je ranjeno i jedan je nestao.²⁴⁴

Dva dana potom neprijatelj nije pokušavao da napada na naše položaje, ali mu je avijacija bila veoma aktivna u izviđanju. Tada je zarobljen, s pratnjom od pet članova, švedski ambasador kod Pavelića Hugo Baldenae Wahlin sa suprugom i odmah sproveden u štab Druge operativne zone.²⁴⁵

U vezi s planiranim napadom na Zlatar, štab Dvadeset prve brigade je 18. 10. 1943. godine izdao zapovijest²⁴⁰ da se poruše pruga i TT uređaji Trgovište — Krapina i cesta kod Starog Trgovišta. Taj zadatak je izvršen 19. i 20. 10. 1943. godine. Porušeno je 15 kilometara pruge i

²⁴¹ Operativni izvještaj štaba 28. divizije NOV i POJ o borbama u Zagorju, Zbornik, tom V. knj. 20, dok. 198, str. 670.

²⁴² Štab 28. divizije NOV i POJ izdao je naredbu o pohvali 21. brigade 21. 10. 1943. godine u kojoj se odaje priznanje borcima i rukovodiocima, a naročito 4. bataljonu, koji je junački jurišao i natjerao ustaše da se dave u rijeci i da se sami ubijaju. „Pozivamo borce i rukovodioce da i dalje budu strah i trepet za neprijatelja.“ Arhiv VII, sig. br. 33—2, k. 1131.

²⁴³ „Izvještaj glavnog stožera domobranstva o borbi krstarećeg odreda ustaške posade iz Sv. Ivan Zelina sa partizanima kod Bisaga.“ Arhiv VII, sig. br. mikrofilm 3—670, k. 672.

²⁴⁴ Izvještaj štaba 21. brigade štabu 28. divizije NOV i POJ. Zbornik, knj. 20, dok. 192, str. 670.

²⁴⁵ Štab 21. brigade 18. 10. 1943. štabu 2. operativne zone. Arhiv VII, sig. br. 3—4, k. 1137.

²⁴⁶ Arhiv VII, sig. br. 1—12, k. 1137.

telefonskih veza Trgovište — Novi Marof, na više mjesta je prekopana cesta, srušen most kod Gornje Rijeke — Vinično i još tri druga mosta. Zapaljeno je ustaško uporište Bisag-grad, a ustaše su se povukle u Sv. Ivan Zelina. Za šest dana boravka u Zagorju neprijatelj je vodio 12 borbi s našim jedinicama²⁴⁷ i bilo je 10 partizanskih napada na njegove saobraćajnice.

Poslije uspješne ofanzive i pune inicijative snaga Druge operativne zone i Desete divizije,²⁴⁸ uslijedio je napad Sedamnaeste brigade na neprijateljsko uporište Zlatar. U zapovješti Dvadeset osme divizije²⁴⁹ je stajalo da će brigada „Braća Radić“ biti na obezbjeđenju prema Lepoglavi i Ivancu, a Dvadeset prva prema Varaždinu, Zagrebu i Križevcima. Stab brigade je svoje bataljone što su poslati u zasjedu ovako rasporedio: Prvi bataljon na raskrscopicu puteva Konjišćina — Kraljevac i Hraščina Trgovište, kod kote 178; Četiri bataljona na liniju sela Pece — kota 239, sa zadatkom da spriječi neprijatelja u prodiranju iz Varaždina; Drugi bataljon postavlja zasjedu na liniji: kote 208 — 147 — 230, ispred sela Viničnog, radi sprečavanja neprijatelja da napadne od pravca Komina — Bisaga; Treći bataljon je sprečavao neprijatelja da iznenadi iz Križevaca.

Određeno je da napad počne 22. 10. 1943. u tri časa. Jedinicama što su bile u obezbjeđenju je naređeno da nastave zaprečavanje cesta, tj. sečenje i obaranje drveća na njih. Telefonske linije u zoni naših dejstava valjalo je sve prekinuti, a zarobljenike sprovođiti u komande bez svlačenja, „imajući u vidu 21. brigadu, kojoj su potrebne odeća i obuća.“

Na položajima Dvadeset prve brigade nije došlo do borbe. Težak okršaj su zametnuli bataljoni Sedamnaeste brigade na pravcu D. Stubica — Marija Bistrica — Zlatar, kuda je krenula jaka neprijateljeva kolona s tenko-

²⁴⁷ Izvještaj zapovjedništva glavnog stožera domobranstva, tom V, knj. 2, dok. 220, 223, 225 i 228.

²⁴⁸ Depešom glavnog štaba NOV Hrvatske od 17. 10. 1943. naređeno je da je VS NOV i POJ preimenovao 10. diviziju u 28. diviziju NOV i POJ, a da je 2. korpus GSM postao 6. korpus (Slavonski) NOV i POJ. Obaviješt, arhiv II, sig. br. 22—1, k. 1132.

²⁴⁹ Naređenje štaba 28. divizije od 21. 10. 1943. o uništenju uporišta Zlatar. Zbornik, tom V, knj. 20, str. 455. Naređenje štaba 17. udarne brigade od 21. 10. 1943. o napadu na uporište Zlatar. Zbornik, tom V, knj. 20, str. 477.

vima, podržana artiljerijom i avijacijom.²⁵⁰ Neprijatelj je uspio da se probije iz Zlatara u Bedekovšćinu 23. oktobra. Tako je Zlatar prepušten partizanima. „Oko Ivanca su partizani²⁵¹ uspostavili narodnu vlast i mobilisali mladiće do 17 do 27 godina. Takođe su upali u Zagreb, u ulicu Koštošiju, razoružali tri domobrana i odnijeli im odore.“²⁵²

Pošto je zauzet Zlatar Dvadeset prva brigada je ostala na istim položajima. Nastavljen je politički rad po selima. Vojni uspjeh je trebalo politički učvrstiti. Izdato je naređenje²⁵³ da se izvedu diverzije na saobraćajnice, a u rejonu razmještaja brigade — na cestu i prugu Zagreb — Varaždin. Izvršavajući taj zadatak brigada je porušila 5 kilometara pruge i 15 kilometara telefonske linije. Ceste su prekopane na više mjesta, miniran je veći most, a na cesti G. Rijeka — Viničko porušena su tri mosta. Zapaljen je Bisak-grad, koji je služio ustaškoj satniji kao utvrđenje na cesti Zagreb — Varaždin.²⁵⁴

Treći bataljon se u isto vrijeme u dva navrata oštro sukobio s neprijateljskom vojskom iz Križevaca, koja je pokušala da upadne na kalničku oslobođenu teritoriju. Prvi napad kod sela Potočana (25. 10), razbijen je, i neprijatelj je bio prinuđen da se povuče. U drugim napadima, koje su izvele znatno jače snage uz podršku artiljerije i avijacije (27. 10), neprijatelj je uspio da potisne Treći bataljon i zauzme selo Vojakovac, ali je zaustavljen ispred sela Glogovca. Neprijateljevi gubici su ostali nepoznati.²⁵⁵

Tako je uspješno okončana dvadesetodnevna ofanziva u Hrvatskom zagorju. Neprijatelj nije bio u stanju da poduzme bilo kakvu veću akciju protiv naših snaga i da omete naše planove.

²⁵⁰ Izvještaj Zapovjedništva glavnog stožera domobranstva od 20. 10. 1943. o stanju na području Zagorja. Zbornik, tom V, knj. 20, str. 804.

²⁵¹ Brigada „Braća Radić“ je u tom kraju držala položaje za vrijeme napada na Zlatar.

²⁵² Izvještaj Glavnog zapovjedništva domobranstva. Zbornik, tom V, knj. 20 dok. 231.

²⁵³ Naređenje štaba 2. operativne zone od 26. 10. 1943. štabu 28. divizije NOV i POJ za rušenje komunikacije. Arhiv VII, sig. br. 24—2, k. 1129.

²⁵⁴ Operativni izvještaj 28. divizije štabu 6. korpusa NOV i PÖJ o dejstvima u Zagorju. Zbornik, arhiv VII, sig. br. 38—2, k. 471.

²⁵⁵ Neprijatelj je prikazao netačnim gubitke 3. bataljona (31 poginula, 12 ranjenih i 2 zarobljena), a pored toga navodi da su gubici još veći od zračnog napada. Isto, sig. br. 3—17—718.

Krajem oktobra se Dvadeset osma divizija vratila iz Hrvatskog zagorja na Kalnik. Brigada je u prvoj etapi marša, 29. 10. 1943, stigla u sela Bačkovac, Apatovac, Osek. Tu je predanila, a u toku noći je nastavila pokret u podravska sela Rasinju, Suboticu i Cvetkovac, prema Koprivnici. U njima se odmarala, sređivala svoje redove, održavana su savjetovanja sa štabovima i obavljane su pripreme za napad na Koprivnicu.

1/Na savjetovanju štaba brigade sa štabovima bataljona analizirao se borbeni put po Zagorju. Očekivalo se da će zadatak u Zagorju biti mnogo teži i složeniji, ali nije. Svakako da su tome doprinijeli politička situacija u svijetu, stanje na ostalim frontovima, relativno male neprijateljeve snage u tom kraju da bi se mogao suprotstaviti. Izbacivanje iz upotrebe znatnog broja saobraćajnica doprinijelo je što je naš boravak u Zagorju bio snošljiviji i što smo mogli da izvršimo zadatke. Vojnopolitički uspjesi su bili veliki. Sve jedinice brigade su znatno napredovale, stekle su iskustva, snabdjele se savremenijim oružjem i opremom, a i moral boraca je bio dobar. Poboljšani su unutrašnji red i disciplina, odnosi između boraca i starješina, i sve je to ostavilo u narodu dobar utisak o našim jedinicama.

Ali kod boraca se osjećala velika nostalgija za Slavonijom. Svuda se čulo isto pitanje: „Kada ćemo natrag, u Slavoniju?“ Otuda je bilo važno da politički radnici i partijske organizacije objasne potrebu boravka u Zagorju.²⁵⁶ Vjerovatno je da je nostalgijom doprinijela i slabija ishrana u siromašnom Zagorju.

Međutim, narod Zagorja je svugdje toplo primio partizane i od srca im davao ono što je imao. Čim bi stigla brigada u selo, zavrtjeli bi se mlinovi — žrvnji, koje je posjedovalo svako domaćinstvo. Mljeo se kukuruz za žganjce (kačamak) i proju, osnovnu hranu zagorskog seljaka odvajkada.

²⁵⁸ Izvještaj komesara 28. divizije od 1. 11. 1943. komesaru 6. korpusa NOVJ i 2. operativne zone NOVH, o političkom radu i stanju jedinica, radu is narodom i o kulturno-prosvjetnom radu. Arhiv VII, sig. br. 17—1, k. 471. Uputstvo 6. korpusa svim komesarima o potrebi podizanja političke svijesti boraca. Grada za Historiju NOP-a u Slavoniji knj. 8, dok. 134.

Popuna je i nadalje bila aktuelan zadatak za brigadu, a tako isto i zbrinjavanje ranjenika. Teški, nepokretni ranjenici su optremeni u partizanske bolnice u Slavoniju, udaljene 120 do 160 kilometra, i to veoma lošim seoskim putevima. Lakši ranjenici su ostali u partizanskoj bolnici u selu Ivancu.

U brigadama su se tih dana tražili dobrovoljci za popunu Trinaeste proleterske brigade „Rade Končar“, koja je odlazila u sastav Prve proleterske divizije.²⁵⁷ Iz Slavonije 23. oktobra krenulo 114 boraca, a samo Dvadeset osma divizija je dala 100 boraca za Trinaestu proletersku. Oni su imali da se, po prelasku Save, jave u štab banijskog vojnog područja.²⁵⁸

U to vrijeme je stigla vijest da je Šesnaesta brigada otišla za Žumberk da smjeni Trinaestu proletersku brigadu,²⁵⁹ a da je Dvanaesta brigada otišla u Bosnu.²⁶⁰

Dvanaestu diviziju su činili Osamnaesta, Dvadeset peta i čehoslovačka brigada „Jan Žiška“.²⁶¹ To je malo smirilo duhove među borcima, koji su žudjeli za Slavonijom. Sad su govorili: „Pa, vidiš, i drugi idu van Slavonije.“

Do napada na Koprivnicu brigada nije dolazila u dodir s neprijateljem.²⁶² To se vrijeme koristilo za sređivanje jedinica,²⁶³ održavanje partijskih i skojevskih sastanaka, za četne i bataljonske konferencije. Nastava se izvodila u svim četama. Ukazivalo se na slabosti u borbenim dejstvima, i sumirala iskustva.

²⁵⁷ Naredba 6. korpusa NOVJ od 21. 10. 1943. Građa za HIS, knj. 8, dok. 85.

²⁵⁸ Akt štaba 28. divizije od 1. 11. 1943. banijskom području o upućivanju boraca za popunu 13. proleterske brigade. Arhiv, VII, sig. br. 8—8, dok. 1122.

²⁵⁹ Brigada je stavljena pod komandu 2. operativne zone 20. 10. 1943. godine.

²⁶⁰ Brigada je prešla Bosnu 3. 11. 1943. godine.

²⁶¹ Naredba br. 17, štabu 6. korpusa NOV i POJ od 3. 11. 1943.

²⁶² Trećeg novembra 1943. godine patrola 1. čete 1. bataljona bila je nebudna, pa ju je neprijatelj u selu Mučnom Brijegu iznenadio. Poginuli su desetar Slavko Radunković i borac Vasić Đorđe. Autor.

²⁶³ Izvještaj komesara 28. divizije od 1. 11. 1943. komesarima 6. korpusa i 2. operativne zone. Zbornik, tom IX, knj. 4, dok. 90, str. 428.

OSLOBOĐENJE KOPRIVNICE

Zapovijest za oslobodjenje Koprivnice izdao je štab Druge operativne zone 3. 11. 1943,²⁶⁴ a detaljan plan napada na to uporište izradio je štab Dvadeset osme divizije 4. novembra 1943.²⁶⁵ Za dan početka napada određen je 6. 11. 1943. godine, u 24 časa, a u čast godišnjice velike oktobarske revolucije.

U uvodnom dijelu zapovijesti se između ostalog kaže da iz starog hratskog grada Koprivnice treba uoči 7. novembra da se zaori pjesma naših topova i minobacača, mitraljeza, neka odjeknu uništavajuće bombe iz ruku naših bombaša kao pozdrav Crvenoj armiji i narodima Sovjetskog Saveza. Neka se čuje pozdrav našoj braći Srbima, Slovencima, Crnogorcima, Bosancima i Makedoncima.²⁶⁸

U Koprivnici je bilo oko 1.600 neprijateljskih vojnika:²⁶⁷ nacista, ustaša, domobrana, žandarma, domaćih ustaša i ustaškog aparata koji je bio svrstan u odbranu grada. Neprijatelj je bio snabdjeven streljačkim naoružanjem i jednim oklopnim vozom, koji će u odbrani odigrati značajnu ulogu. Utvrđene su pojedine tzv. otporne tačke, a oko njih drveno-zemljani bunker. Neprijateljska odbrana se zasnivala na branjenju nekoliko čvorova koji su međusobnim ispomaganjem i manevrom rezerve štitili cio

²⁶⁴ Zbornik, tom V, knj. 21, dok. 22, str. 111.

²⁶⁵ Naredba štaba 28. divizije od 4. 11. 1943. podređenim jedinicama za napad na Koprivnicu. Arhiv VII, sig. br. 30—2, k. 1129. Graga za Historiju NOP u Slavoniji, knj. 8, dok. 130, str. 345—360.

²⁶⁶ Iste noći je 12. divizija 6. korpusa napala na Viroviticu. Isto, dok. 128, str. 345, a šire o akciji na Viroviticu vidi dok. 140, 142 i 150.

²⁶⁷ Južni čvor odbrane branili su gestapovci, sa 2 teška mitraljeza i 2 puškomitraljeza. Zapovjednik garnizona je bio njemački potpukovnik Recha.

Osnov odbrane činila je koturaška bojna, pod komandom bojnika Ivana Marušića, sa oko 600 vojnika, a dva voda na obezbjeđenju mosta na Dravi, bila su naoružana sa 8 teških mitraljeza, 28 puškomitraljeza, 6 lakih minobacača. To su bili najveći i najjači objekti u gradu.

Sjeverni čvor odbrane (željeznička stanica) držala je prometna ustaška bojna, bez satnije, naoružana sa 4 puškomitraljeza; tu je bio oklopni voz, naoružan topovima i tlakovima, koji je preko dana povezivao istočni CO na Cardu i Danicu. U Cardu je bila njemačka štabna četa (oko 90 vojnika), a u Danici prva padobranska satnija bojnika Dolanskog, naoružana sa 2 teška mitraljeza i 6 puškomitraljeza. Zbornik, tom V, knj. 21, dok. 183, str. 629.

grad. Južni čvor odbrane bio je u rejonu Jelačićevog trga, hotel Križ, bolnice, SS komandanture, žandarmerijske postaje, dakle na Starčevićevom trgu. Zapadni čvor odbrane je obuhvatio domoljub, gimnaziju, osnovnu školu 1 posadnu domobransku satniju (četu) na obezbjeđenju senjaka i električne centrale. Sjeverni čvor odbrane činili su: željeznička stanica M. i V. Carinarnica, fabrika ulja (sada „Podravka“), bojna ustaškog prometnog zdruga i oklopni voz. Istočni čvor odbrane je obuhvatao i Danicu (bivši koncentracioni logor), koji je posjela padobranska satnija. Kasarnu u Cardi, koja je od grada udaljena 1,5 do 2 kilometra, posjela je tzv. njemačka kvarter satnija.

Napad na uporište izvodila je Dvadeset prva brigada, a na objekte na periferiji — Čardu i Danicu — Kalnički odred, bez jednog bataljona. Prvi bataljon Dvadeset prve brigade, ojačan jednim topom, napadao je na gestapovce u južnom (čo) čvor odbrane. Prva četa je zauzimala bolnicu i hotel Križ, druga četa napredovala je Preluškom ulicom i Hrišćanskim putem napadajući i hotel Križ, treća je vršila manevar i nadirući Gibaničkom, Kaniškom i Dravskom ulicom napadala i žandarmerijsku stanicu i zauzela magacin ubojne opreme. Na zapadni ČO napadali su Treći i Četvrti bataljon. Četvrti je (dviije njegove čete) napadao domoljub, a jedna četa senjak i električnu centralu. Treći bataljon, ojačan topom, napadao je gimnaziju i osnovnu školu, koje je branila po satnija boturaša, a Drugi bataljon je, dve njegove čete (prva i treća), upao u grad istočno i zapadno od željezničke stanice.

Kalnički partizanski odred je, bez jednog bataljona, napadao: jedan bataljon padobransku satniju u Danici, a drugi je blokirao uporište prema Dravskoj, Kaniškoj i Gibaničkoj ulici. Dio snaga je, frontom prema Cardi, opkolio uporište sa te strane i sprečavao neprijatelja da manevriše u gradu.²⁶⁸

U bataljonima su bile formirane bombaške i diverzantske grupe, a Drugi bataljon se u selu Subotici snabdio vatrogasnom pumpom, pomoću koje je, u slučaju potrebe, trebalo mlazevima benzina objekte na željezničkoj stanici zapaliti.

U zapovjesti za napad prvi put je planirana i protivvazдушna odbrana. Kalnički odred je takode imao da u

²⁶⁸ Izjava komandanta 1. bataljona Kalničkog partizanskog odreda Paje Livade, prvoborca, pukovnika u penziji iz Beograda.

židovskom groblju postavi teški mitraljez. Dva teška mitraljeza koja je obezbjeđivao jedan vod u selu Ivanecu dala je brigada „Braća Radić“, a zadatak je bio: osuti vatru po niskoletjećim avionima ako bi pokušali da slete na aerodrom u Koprivnici.

Prema neprijateljskim garnizonima iz kojih je mogla da stigne pomoć postavljene su zasjede. Najjači i najbliži neprijateljski garnizon, Bjelovar, pod čijom je komandom bio i koprivnički, imao je oko 2.500 vojnika. Sedamnaestoj udarnoj brigadi je naređeno da zatvori taj pravac linijom: selo Rakitnica — kota 260 — selo Lipovo Brdo — kota 252 — selo Ograde — kota 215.²⁶⁹

Pravac od Varaždina, najjačeg garnizona u sjevernoj Hrvatskoj, u kojem je bilo oko 4.000 neprijateljskih vojnika sa artiljerijskim divizionom i osam tenkova, zatvarala je brigada „Braće Radić“. Njeni položaji su bili na desnoj obali rijeke Bednje, od Ludbrega do M. Bukovca. Varaždinski bataljon Kalničkog odreda je držao položaje na Varaždinskom brijegu i izvodio je demonstrativni napad na Varaždin. Brigadi su dodijeljena sva protivtenkovska sredstva i naređeno joj je da preduzme opširne diverzije radi rušenja mostova na rijeci Bednji.

Druga moslavačka brigada (bez jednog bataljona) zatvarala je pravac Križevci — Koprivnica u rejonu: Donjara — kota 251 — Grdak (tt 250), a jedan njen bataljon je bio u rezervi štaba Druge operativne zone u selu Dubovačkom Brijegu. Bjelovarski partizanski odred zatvarao je pravac Podravski Novi Grad — Koprivnica, u rejonu sela Bregi — Borovljani, a jedan bataljon odreda obezbjeđivao je previjalište Dvadeset osme divizije u selu Starom Gradu.

Uspjesi partizanskih jedinica u Zagorju uzdrmali su ustašku vlast i narušili joj mir i spokojstvo. Zauzimanjem Ludbrega Koprivnica je bila odsječena od drugih garnizona. Vezu je održavala samo posredstvom radio-stanica, a snabdijevalo se avionima. O raspoloženju ustaša u Koprivnici vidimo iz pisma koje je logornik prof. Tjdbinac poslao 25. 10. 1943. u Zagreb:

„Partizani obećavaju napadaj na Koprivnicu da osвете 'Danicu' — bivši logor. Ova pretnja se može uzeti za

²⁶⁹ Zapovijest štaba 17. brigade od 5. 11. 1943. godine potčinjenim jedinicama o postavljanju zasjede prema Bjelovaru, Arhiv VIT, sig. br. 30—2, k. 1129.

ozbiljno. Posada u Koprivnici bi trebala imati bar 8 tenkova, jer moral koturaške bojne nije na zavidnoj visini. . . Domobranci iz posadne sati iz Bjelovara bi jedva čekali da se vrate kući. . . Mi smo ovdje gledali više partizanskih uspjeha nego neuspjeha. U toj perspektivi motrimo i slušamo partizanska obećanja". . .²⁷⁰

Pripreme za napad na Koprivnicu bile su svestrane, kako vojnopolitičke tako i partizanske. Svaka pojedinost je ne jednom provjerena. Rejon prikupljanja je bio u šumi istočno od sela Jagnjilovca na Bilo-gori. Postrojenim borcima Dvadeset prve brigade govorili su član AVNOJ-a Mladen Iveković i komesar divizije Ivan Šibi. Ukazali su na značaj borbe i odlučnost boraca da se pobjeda izvojuje. Svima je bilo jasno da već u početku treba postići silinu udara i ne dozvoliti neprijatelju da se pribere i organizuje za odbranu. Jednovremenim napadom na sve neprijateljevske otporne tačke trebalo je onemogućiti neprijatelja da manevriše živom silom i vatrom i razbiti sistem njegove odbrane.

Bataljoni su se, u jednoj koloni, spustili sa obronka Bilo-gore ka Glogovcu preko atara sela Bregi ka Drakovom mlinu, kota 135, Miklinovac, odakle su krenuli svaki svojim pravcem napada. Vodići su bili borci iz brigade „Braća Radić" i Bjelovarskog odreda, naime žitelji tih sela, koji su poznavali svaku stopu, džbun, kamen i kanal. Zastajkujući, kolona se tiho i polako kretala da bi prišla bliže uporištu. U njemu je bilo uobičajeno: grad osvjetljen, noć mirna, samo što bi gdjekad neki metak koji bi ispali neprijatelj na obezbjeđenju, poremetio tišinu.

Odjednom je u gradu provrilo kao u kotlu. Napad je počeo. Došao je taj, toliko čekani, trenutak. Svjetleće rakete su poletjele na sve strane, rafali svijetlećih metaka šarali su nebo. Komandiri su vodili svoje čete sve dublje nastojeći da potpuno opkole neprijatelja. Kuriri su se vješto provlačili nepoznatim gradom, hvatali vezu s četama i nosili prve poruke i dopunska naređenja.

Koturaška bojna je opkoljena. Borci Trećeg i Četvrtog bataljona su ih pozivali da se predaju. Čuli su se uzvici

²⁷⁰ Izvještaj ustaškog logora u Koprivnici. Arhiv VII, sig. br. 51/3—k, k. 80.

„juriš" i „naprijed, udarnici".²⁷¹ (Još u toku pripreme za napad govorilo se borcima da ako brigada zauzme Koprivnicu dobiće naziv „udarna", a onda će i cijela divizija postati udarna).

Borbe u uporištu bile su žestoke i uporne. Borilo se za svaku otpornu tačku. Do četiri časa nijedan bataljon nije postigao odlučujući uspjeh. Prvi bataljon je zauzeo bolnicu, žandarmerijsku stanicu, ustaško poglavarstvo. Nijemci su pružali ogorčen otpor u hotelu „Križ" i u bunkerima oko njega. Borci doniješe na rukama naš top „Marko". Pogoci s bliskog odstojanja „smekšao" je njemački otpor. Treći i Četvrti bataljon opkoliše koturašku bojnu. Uslijedilo je više poziva koturašima da se predaju, ali se oni nisu predavali. Zauzeti su senjak i električna centrala i razbijena je neprijateljska grupa koja im je pošla u pomoć. U 4,45 časova Treći bataljon je još primakao top i iz njega su sada direktno tučeni gimnazija i osnovna škola. Pošto je ispaljeno nekoliko granata, grupa koturaša je pribjegli lukavstvu: istakla je belu krpu u znak predaje i prilazila s oružjem u šakama. Kada priđeše blizu, povikaše: „Hvataj žive!"²⁷² Borci Trećeg bataljona su, srećom, bili oprezni, otvorili su jaku vatru i odbili koturaše primoravši ih da se vrate, ali je do 5,30 časova ipak zauzeta osnovna škola iz koje su se branili. Jedan broj koturaša je pobjegao u gimnaziju i odatle nastavio da pruža žestok otpor.

Stuacija se najviše komplikovala kod Drugog bataljona. Prva četa je ušla u grad i zauzela mlin vršeći pritisak carinarnici, ali je neprijatelj u toku dana na nju nekoliko puta jurišao i opkolio je, s ranjenicima. Treća četa nije uspjela da se prebaci preko pruge. Neprijatelj joj je nanio gubitke i odbio je prema selima Dubovačkom Brijegu i Vinici. Vod druge čete je zauzeo bunkere na raskrsnici pruga, ali nije imao sredstava da poruši niti da

²⁷¹ Povodom 7. novembra, u 28. diviziji je organizovano „Udarničko takmičenje" koje je trajalo 15 dana: od 30. 10. 1943. do 15. 11. 1943. godine. Propozicije su bile da se odgovori na 14 pitanja iz života, rada i borbe, a cilj je bio jačanje moralno-političkog i borbenog stanja u brigadi. Poslije sabiranja rezultata bataljoni su zauzeli ova mjesta: 3. 4. i 1. i 2. bataljon. Kruna tog takmičenja je bila uspješna borba za oslobođenje Koprivnice. Zapisala sekretar SKOJ-a brigade drugarica Ankica Maksić u „Brigadiru" broj 5/6, za decembar 1943. godine.

²⁷² Opisao u „Brigadiru" broj 5/6, od decembra 1943. godine, komandant 3. bataljona Pero Valanović.

onesposobi prugu, pa je u svanuće došao u sastav čete. Te dvije čete su više pripucavale, čak su se i branile, jer je neprijatelj u toku dana izveo dva protivnapada prema njima. Brisani teren nije se mogao savladati poslije početka napada. Čak je dio neprijateljevih snaga iz željezničke stanice izveo protivnapad na Treći i Četvrti bataljon. Znatnu pomoć neprijatelju u odbrani Carde i Danice, kao i željezničke stanice, pružio je oklopni voz, koji je, kao jaka pokretna manevarska jedinica, neometano manevrisao i održavao vezu između ta dva neprijateljeva uporišta. Prije svanuća je padobranska satnija iz Danice prešla Nijemcima u Čardu i s njima organizovala odbranu. Uz podršku oklopnog voza, te su snage odbacile Drugi bataljon Kalničkog odreda, koji je bio preslab da zauzme te objekte.

Vjerovatno je da je neprijatelj bio ocijenio da će ako se održi do svanuća uspjeti da se odbrani i da će se naše snage povući, ili pak da će u toku dana dobiti pojačanje iz susjednih garnizona. No i idućeg dana se razgorjela borba, i to žestoka borba u gradu i na Cardu, a u kasarnama je neprijatelj bio pasivan i opkoljen. Ustaše u željezničkoj stanici imaju inicijativu. Drugi bataljon Dvadeset prve brigade je u toj situaciji ograničio svoje dejstvo na pripucavanje. U zauzimanju jakih objekata važnu ulogu su imali naši topovi i bombaške grupe.

U 10 časova je zauzet hotel „Križ“. Prvi bataljon je izvršio zadatak. Dio posade je pobjegao. Tu je poginuo komesar čete Dušan Đurić. Koturaška bojna se branila iz gimnazije sve do 13 časova. Tada je komandant Trećeg bataljona Petar Valanović izvjestio štab brigade da je zarobljeno 160 koturaša, zaplijenjeno 200 pušaka, pet puškomitraljeza, kao i da je poginuo komesar čete Đuro Rukavina. Njegov bataljon je zarobio 100 neprijateljskih vojnika sa 100 pušaka, 10 puškomitraljeza i jednim teškim mitraljezom. Središte Koprivnice je zauzeto u 13 časova. Komandant Četvrtog bataljona Đermanovčić je javio da je zauzet domoljub.

U devet časova je otpor slomljen, ali su naši bataljoni bili bez inicijative, indiferentni prema događajima, a i bez dopunskih naređenja. Ni u zapovijesti nisu bili naznačeni sljedeći zadaci. To su iskoristile ustaše ^ uspjele su da u grupama pobjegnu iz grada. Pred veče su se povukle u kasarnu Carda, gdje su s Nijemcima i padobran-

cima organizovali odbranu. No oklijevalo se i u preduzimanju napada na Cardu,²⁷³ pa ju je neprijatelj 8. 11. zapalio i bez većih gubitaka se, sa ostatkom posade, povukao preko Drave u sela Golu, Gotalovo i Zdalu.

Oslobođenjem Koprivnice mnogo se doprinijelo daljem razvoju NOB-a u sjevernoj Hrvatskoj.²⁷⁴ Tu je neprijatelju poginulo više od 100 vojnika a zarobljeno je četiri stotine. Zaplijenjeno je osam mitraljeza, 18 puškomitraljeza, četiri laka minobacača, 605 pušaka, sedam automata, 10 pištolja, oko 300.000 metaka, 954 ručne bombe, 620 minobacačkih mina, 475 kilograma eksploziva, dva kamiona, dva automobila, četiri motocikla i oko 600 bicikla.²⁷⁵

Naše jedinice su se, eto, dokopale ogromnog plijena, koji je Komanda kalničkog područja otpremila na slobodnu teritoriju. Na željezničkoj stanici je nađeno 17 lokomotiva i oko 300 vagona. Iz vagona je zaplijenjeno 15 vagona novinskog papira, dva vagona soli, sedam vagona šećera, više vagona porculanskog suđa, raznovrsnog građevinskog materijala i opreme, više vagona žive stoke i pića, predviđenog za njemačku vojsku te druge opreme. Zaplijenjeno oko 1.000 pari vojničke odjeće, mnogo čebadi, šatorskih krila, posteljina i dvije štamparije.

Iz brigade je 20 boraca poginulo. Dvojica su bili komesari četa, jedan komandir čete, jedan vodnik, dva delegata, četiri desetara, a ostalo borci. Dosta je i ranjeno (54): jedan komesar čete, dva komandira i veći broj komandira vodova, delegata i desetara.²⁷⁶

U borbi za Koprivnicu istakli su se svojom hrabrošću komandir čete Stevo Pribić, vodnici Milan Čvara, Mito Dragičević, Jovo Aleksić, politički delegat Branko Rusić i desetar Jovo Lukić.²⁷⁷ Iz Trećeg bataljona osobito su se pokazali treća četa, komandir prve čete Petar Savić, po-

²⁷³ Izvještaj njemačkog potpukovnika Recha od 10. 11. 1943. o povlačenju ostataka posade iz Koprivnice u sela Prekodravlja. Arhiv VII, sig. br. mikrofilm 3752—754.

²⁷⁴ Zbornik, tom V, knj. 21, dok. 60, 80 i 103.

²⁷⁵ Izvještaj štaba 21. brigade od 10. 11. 1943. godine štabu 28. divizije NOVJ-a o uspješno izvedenoj akciji na Koprivnicu. Grada za Historiju NOP u Slavoniji, knj. 8, dok. 148, str. 416.

²⁷⁶ Izvještaj zapovjedništva glavnog stožera domobranstva od 7, 8, 9, 10. i 11. 11. 1943. godine o napadu na Koprivnicu. Zbornik, tom V, knj. 21, str. 613, 619, 622, 624 i 629.

²⁷⁷ Naredba štaba 21. brigade o pohvali rukovodilaca i boraca u napadu na Koprivnicu. Arhiv VII, sig. br. 16—36/1, k. 1139.

litički delegati Jovo Komlenović i Božica Dimitrijević i vodnik Vilim Nad.²⁷⁸

Prvog dana napada neprijatelj u Koprivnici nije dobio pomoć spolja.²⁷⁹ Brigada „Braće Radić“ se oštro sukobila sa ustašama 1. bojne tzv. Pavelićevog tjelesnog zdruga, koja je bila ojačana tenkovima. Neprijateljev napad je zaustavljen i odbijen. I Moslavačka brigada je razbila jednu neprijateljevu kolonu ojačanu topom. Poginulo joj je pet boraca i četiri je ranjeno. Na položajima Sedamnaeste brigade je bilo mirno sve do 10. 11. kada je, oko devet časova, krenula jedna neprijateljska kolona prema selu Kapeli, ali ju je, u petočasovnoj borbi, razbio Prvi bataljon Sedamnaeste brigade. Međutim, i sam je ostao bez šest boraca, a 15 je ranjeno.²⁸⁰ Neprijatelj je 9. 11. pobjegao iz Novigrada.

Stab Druge operativne zone je izdao naredbu o pohvali boraca i rukovodilaca iz Dvadeset prve brigade. U njoj se kaže:

„Za junačko držanje i upornu borbu boraca i rukovodilaca 21. brigade Hrvatske za oslobođenje grada Koprivnice, POHVALJUJEMO SVE BORCE I RUKOVODIOCE ZAJEDNO SA NJIHOVIM JUNAČKIM ŠTABOM BRIGADE, koji je savjesno rukovodio ovom borbom i zajedno sa svojim borcima donio slavu 21. brigadi Hrvatske, a slobodu građanima grada Koprivnice.²⁸¹ Naročito ističemo hrabro držanje boraca 1, 3. i 4. bataljona 21. brigade NOV Hrvatske.“

Prva čestitka povodom oslobođenja Koprivnice došla je s položaja Sedamnaeste udarne brigade. U njoj su borci i rukovodioci te jedinice sem ostalog napisali: „Čestitamo na postignutom, najvećem uspjehu naše divizije. Poklonili ste i prinijeli najljepši dar 26-godišnjici oktobarske revolucije i našem narodu. Brzo osvajanje tako velikog uporišta kao što je Koprivnica veliki je vojnički uspjeh, koji će svima nama u budućim borbama davati

²⁷⁸ Naredba u listu 3. bataljona. Arhivf signatura reg. br. 1—3, k. 66.

²⁷⁹ Operativni izvještaj štaba 2. operativne zone od 15. 11. 1943. godine. Arhiv VII, sig. br. 35/7, k. 1472 A.

²⁸⁰ Izvještaj štaba 17. brigade od 10. i 11. 11. 1943. štabu 28. divizije NOV i POJ. Arhiv VII, sig. br. 26—2, k. 1130 i 27—2, k. 1130.

²⁸¹ Naredba broj 39. štaba 2. operativne zone 21. brigade za oslobođenje Koprivnice. Arhiv VII, sig. br. 47/7, k. 1471, Građa, knj. 8, dok. 147, str. 415.

snage i podstreka. Naša brigada je u mislima sa vama i veseli se vašoj pobjedi. Možete biti uvjereni da neprijatelj nikada neće prodrijeti u naše redove.²⁸²

Već drugi dan poslije oslobođenja grada, štab Dvadeset prve brigade je proglasom pozvao građane Koprivnice na miting. Istog dana je Narodnooslobodilački odbor grada Koprivnice pozvao građane na miting predviđen za 10. 11. 1943. u bioskopskoj sali. . . „Došlo je vrijeme da kažeš jesi li čovjek, svoj — hrvatski, srpski i slovenački čovjek. Dođite danas svi na prvi ljudski i iskren dogovor" — stajalo je sem ostalog u proglasu.

U Koprivnici je nastalo pravo mirnodopsko vrijeme. Svi lokali i radnje su otvoreni. Fotografске radnje su bile pune boraca koji su željeli da se slikaju i sačuvaju uspomenu na te događaje. Cete su na smjenu odlazile u bioskop. Mnogi borci su tada prvi put gledali film.

Štabovi su, međutim, izučavali operativnu situaciju, analizirali protekle borbe i iz tih proučavanja izvodili zaključke. Zapaženo je da na oklopni voz na željezničkoj stanici niko nije ukazao i da pruga nije bila presječena. Informativna služba je takođe podbacila. Oklopni voz se probio ka Mađarskoj, a na tom pravcu nije bilo zasjede. Iz Kalničkog odreda je devet boraca poginulo i sedam ranjeno. Potcjenjivanje domobranskih jedinica je bila loša praksa. Koturaška bojna je, recimo, pružila veći otpor nego Nijemci, i tek kada je bila izložena topovskoj vatri sa bliskog odstojanja počela se predavati. Zaključeno je da treba stalno izučavati taktiku borbe u naseljenom mjestu.

Brigada je ostala u Koprivnici do 14. 11. 1943. godine. Obezbeđivala je izvlačenje plijena. Radilo se neprekidno dan i noć, jer se nije znalo da li će šta neprijatelj preduzeti sljedećih dana.²⁸³ Tada su vojnički obučavani omladinci, kojih je sve više stizalo u jedinice. Jedan borac hroničar je zapisao u „Brigadiru" br. 5/6 da je iz Koprivnice i okoline stupilo u NOV 600 novih boraca, od kojih manji broj ostao u brigadi. U brigadu je došla velika grupa bolničkog osoblja.

U gradu je tih dana bila prava praznična i radna atmosfera. Već prvoga dana održan je narodni miting. Na

²⁸² Grada za Historiju NOP Slavonije, knj. 8, str. 378, dok. 137.

²⁸³ Koprivnica je bila slobodna sve do 8. 2. 1944. Tada ju je ponovo posjetio 5. ustaški stajući zdrg, kojim je komandovao poznati zločinac Rafael Boban.

sve strane bile su parole koje su pozivale na borbu, bratstvo i jedinstvo i zahvalnost oslobodiocima. Drugoga dana je Gradski narodnooslobodilački odbor izdao proglas u kome je pozvao stanovnike da se organizuje normalan život. Prvaci HSS prilazili su narodnooslobodilačkom pokretu i ulazili u organe narodne vlasti.

Na željezničkoj stanici su se začule 12. 11. jake detonacije. To je bio rezultat naređenja da se unište lokomotive i spale vagoni, jer se neprijatelj s tenkovima probio u Ludberg. Tu je bio zaustavljen.²⁸⁴ Nekoliko puta je pokušao da nasilno prodre, radi izviđanja' prema Koprivnici, ali je pretrpio neuspjeh. Prekinuo je akciju i njegove kolone su se vratile u Varaždin.

Brigada tada odlazi prema Ludbregu, u sela Cvetkovac, Bolfan (tu se razmještaju Drugi, Treći i Četvrti bataljon, Ivanec, Pustakovec i Đekovac (Prvi bataljon). I tu se održavaju mitinzi i priredbe i politički se radi s narodom.

Nakon tri dana Dvadeset prva brigada odlazi u područje Bjelovara i Bilo-gore, gdje je smijenila na položajima Sedamnaestu brigadu.²⁸⁵ Bilo je planirano da Sedamnaesta napadne na Đurđevac, ali do toga nije došlo jer se neprijatelj povukao. Štitila je slobodnu teritoriju od upada neprijatelja iz Bjelovara, a razmjestila se u selima: Paglinu, Kloštaru i Tvrdoj Rijeci.²⁸⁶

BORBA ZA ČAZMU — ZASJEDA U STEFANJU

Poslije smjene Sedamnaeste udarne brigade na položajima prema Bjelovaru, Dvadeset prva brigada nije imala dodira s neprijateljem. Predstojao je napad na uporište Čazmu. U vezi s naređenjem²⁸⁷ štaba Dvadeset osme divizije, Dvadeset prva brigada je dobila nov raspored i 24. 11. krenula je sjeverno od Bjelovara, preko Klokočevca i razmjestila se u selu G. Sarampovu.²⁸⁸

²⁸⁴ Arhiv VII, sig. bi. 20—2, k. F472.

²⁸⁵ Naređenje štaba 2. operativne zone NOVH od 17. 11. 1943. štabu 28. divizije NOVJ da 21. brigada smijeni 17. brigadu na položajima prema Bjelovaru. Arhiv VII, sig. br. 20—2, k. 1472.

²⁸⁶ Naređenje štaba 28. divizije štabu 21. brigade da posjedne položaje prema Bjelovaru. Arhiv VII, sig. br. 1—8, k. 1122.

²⁸⁷ Arhiv VII, sig. br. 1/8, k. 1122.

²⁸⁸ Isto, 2—35, k. 1122.

Štab Druge operativne zone NOV i POH je 25. 11. 1943. izdao zapovijest²⁸⁹ za napad na Čazmu. Isto je to uradio i štab Dvadeset osme divizije.²⁹⁰ Prema toj zapovjesti štab Dvadeset prve brigade je 26. 11. 1943. godine naredio²⁹¹ da se postave obezbjeđenja prema Bjelovaru, u rejonu sela Stefanja i Laminca.

Na Čazmu su napadali Druga moslavačka brigada (ojačana topom Dvadeset prve brigade) i jedan bataljon Moslavačkog odreda. Uporište je branila 1. bojna 5. gorske pukovnije i oko 200 SS policajaca njemačkog redarstva. Prema zapovjesti, uporište je trebalo napasti 28.11. 1943. godine u tri časa. Moslavačka brigada je poslije borbi koje su trajale oko 20 časova zauzela uporište.²⁹²

Brigade Dvadeset osme divizije su zatvarale glavne pravce prema Čazmi: Sedamnaesta od Križa i Ivanić-Grada, a Dvadeset prva brigada od Bjelovara. Moslavački odred je zatvarao pravac od Popovače, a Zagrebački od Križevaca. Zasjede se ne mogu povući sve dok se uporište ne zauzme, to je bilo jedno od upozorenja jedinicama što su bile u njima.

Uslovi za kretanje jedinica prema rijeci Česmi bili su veoma otežani. Kiša je danima padala, pa su se svi kanali i pritoka Česme izlili, tako da je blato bilo gotovo neprohodno. Naročito su se teško kretale komora i praće jedinice. Štab brigade je zabranio starješinama da jašu pored kolona kako bi se bar malo ublažile teškoće u maršu. Brigada je bila u prethodnici divizije, pa je i bila dužna da popravlja mostove i prelaze i da ih obezbjeđuje dok i posljednja jedinica ne pređe.²⁹³

Procjenjujući postavljeni zadatak, štab brigade je ustanovio da ispred sebe ima jak neprijateljski garnizon, pod čijom je operativnom komandom bilo i uporište Čazma. A odatle je valjalo očekivati prvu intervenciju. Zemljište je bilo blago talasasto, više ravničasto, delimično naseljeno i pošumljeno.

²⁸⁹ Zbornik, tom V, knj. 21, str. 449.

²⁹⁰ Arhiv VII, sig. br. 34—1/2, k. 1129.

²⁹¹ Isto, 16—1, k. 1137. Zbornik, tom V, knj. 21, str. 99.

²⁹² Pismo štaba 2. operativne zone od 30. 11. 1943. potčinjenim jedinicama o rezultatima napada na Čazmu. Tom V, knj. 21, str. 572.
²⁹³ Izvještaj štaba 21. brigade od 27. U. štabu 28. divizije NOVJ o popravci mostova na rijeci Čazmi radi prebacivanja jedinica. Arhiv VII, sig. br. 23—2, k. 1137.

Prvi bataljon, sa odjeljenjem minobacača, bio je isturen nešto naprijed i bočno, tako da su dvije njegove čete posjele kotu 127, jedna četa je bila na koti 137 i izvodila je demonstrativni napad na garnizon Nartu²⁹⁴ vezujući na taj način neprijateljske snage za sebe. Neprijatelja je trebalo napasti tek pošto Drugi i Četvrti bataljon prihvate borbu i on bude usmjerio svoja dejstva na njih. Četvrti bataljon je posjeo položaje: selo Laminæ — Vujinovac tt. 164, a Drugi ojačan odjeljenjem teških mitraljeza, minobacača i protivtenknovske puške, zaključno do saobraćajnice Bjelovar — Čazma, ispred sela Stefanja i rijeke Česme, a predstraža je bila isturena u selo Blatnice. Treći bataljon je bio u brigadnoj rezervi u rejonu u selu Zdenčecu. Zadatak mu je bio da obezbeđuje mjesta prelaza na rijeci Česmi, a zatim da poruši sve prelaze na Česmi, kontroliše saobraćajnicu St. Stefanje — Zdenčec — selo Sišćan i da na taj način s boka osigurava borbeni poradak brigade.

Stab brigade je upozorio bataljone na potrebu stalnog borbenog osiguranja i isturenog izviđanja kako bi se nastupanje neprijatelja na vrijeme otkrilo. Vatra iz teških oružja trebalo je da bude najjača i najpreciznija, jer je poslije pada Koprivnice neprijatelj budno pratio kretanje naših jedinica i pojačavao se.²⁹⁵

Osvanuo je tmuran jesenji dan. Niski olovni oblaci iz kojih je sipala hladna i dosadna kiša pritisli su zemlju. Uz to, spustila se i gusta magla, tako da je vidljivost bila samo nekoliko metara.

Čim je počeo napad na Čazmu iz Bjelovara je stiglo u Nartu pojačanje.²⁹⁶ Dio neprijateljeve posade s vodom topova krenuo je iz Narte u borbeno izviđanje ka Stefanju. Nastupao je oprezno, a kada je naišao na srušeni most na potoku Batinac, bio je još oprezniji. Zametnula se borba na položajima Drugog i Četvrtog bataljona. Dva voda iz Prvog bataljona, s njegovim komandantom,

²⁸⁴ U Narti se nalazila 2. bojna 2. pješadijske pukovnije, djelovi SS njemačkog redarstva sa baterijom topova. Vidi objašnjenje ²⁹⁸.

²⁹⁵ izvještaj zapovjedništva glavnog Stožera domobranstva od 25. 11. 1943, u kom se kaže da jake partizanske snage ugrožavaju Bjelovar. Zbornik, tom V, knj. 21, dok. 199, str. 668. Odmah je u Bjelovar poslato pojačanje: 1. bataljon 974. grenadirskog puka i 3. bataljon 211. lovačkog puka. Arhiv VII, sig. br. 26—20, k. 6.

²⁹⁶ Bojna relacija za studeni 1943. godine, pothvatnog zapovjedništva područja Bjelovar. Arhiv VII, sig. mikrčfilm 4—99—21.

prešla su saobraćajnicu da bi zaustavili neprijatelja u odstupanju. Drugi i Četvrti bataljon su izvršili snažan pritisak, ali je slabe snage Prvog bataljona nadmoćniji neprijatelj jednostavno pregazio. U borbi prsa u prsa između malobrojnih boraca iz Prvog bataljona i protivnika od minobacača je smrtno ranjen dvadesetogodišnji komandant Prvog bataljona Jakov Bosiočić Veseli. Tako je poginuo prvi komandant Dvadeset prvoj brigadi i jedan od najmlađih u Šestom slavonskom korpusu. Tu se borba vodila sve do pred večer. Sedam domobrana je poginulo i 16 je ranjeno, a Nijemci su pretrpjeli znatne gubitke.²⁹⁷ Brigada je sljedeća tri dana vodila ogorčene borbe.

Pošto je prikupio nove, svježe jedinice, primjenjujući novu taktiku — zaobilaženje naših krila, neprijatelj je, riješio da odbaci naše snage sa saobraćajnice i nastavi prodiranje ka Čazmi. Napadao je u tri kolone: Njemci i domobrani su u zahvatu saobraćajnice, uz podršku artiljerije; u desnoj koloni bili su gestapovci i njemačka policija, a u lijevoj ustaše i žandarmi.²⁹⁸ Na položajima Drugog i Četvrtog bataljona vodila se ogorčena borba. Lijevokrilna kolona je upala u prostor između Četvrtog i Prvog bataljona, ugrožavajući bok Četvrtom bataljonu i komoru brigade.

Neprijatelj je zarobio dio komore. Bataljoni su se povukli na druge položaje, a štab brigade je uveo dvije čete iz svoje rezerve da sredi našu odbranu. Kada je pao mrak uslijedio je protivnapad. Neprijatelj se povukao u Nartu. Bilo je tu i komičnih scena: kroz gustu maglu su prolazile jedna pored druge manje kolone Nijemaca i naših boraca a da nisu znali ko je ko. Tek kad bi se jedni drugima javili dolazilo bi do obračuna. Kako se Prvi bataljon već u Koprivnici uglavnom snabdio uniformom gestapovaca, neki su Nijemci ulazili u partizansku kolonu misleći da dolaze među svoje. Nekoliko Nijemaca je tako zarobljeno.

Sutradan, 30. novembra, Nijemci, su po svaku cijenu nastojali da prodru ka Čazmi iako su je bile zauzele naše snage, a glavnina izvodi obuhvat iz Narte i to pravcem: kote 140, 168 i 137 i selo Laminæ udarajući na naše sna-

²⁹⁷ Arhiv VII, sig. br. 47/19—1, k. 158.

²⁹⁸ U Bjelovaru su, sem jakih djelova njemačke 187. divizije 2. domobranske pukovnije, bile i ustaške snage, njemačka policija i središnja oružnička škola NDH, oko 1.500 polaznika. Arhiv VII, sig. br. 9—1/1, k. 1122.

ge s boka i u pozadinu. Tom prilikom su zaplijenjeni dio komore i arhiva Četvrtog bataljona.²⁹⁹ Naše snage su izvele protivnapad: i povratile komoru, arhivu, kao i puškomitraljez koji su Nijemci tek bili zaplijenili.

Neprijatelj nije odustao od ostvarenja cilja. Sredio se i odlučio da poveća početni uspjeh. Naročito je snažno djelovao u zahvatu saobraćajnice i uspio je da potisne Drugi i Četvrti bataljon. U 14 časova zauzeo je selo Štefanje, i tu zanoćio.³⁰⁰ Brigada je zauzela nove položaje, ispred sela Bojana i Vagovina, u kojima su bili previja-lište i štab brigade. U toku noći je, radi ispitivanja nepri-jateljevog rasporeda, upućena iz Prvog bataljona patrola u selo Daskoticu. Zbog nebudnosti, upala je u njemačku zasjedu i svi njeni članovi su izginuli.³⁰¹

Stab brigade je odlučio da 1. 12 u 17.15 časova, tj. u suton, Prvi bataljon napadne Štefanje, a da ostali izvedu obuhvatni napad pravcem Bojana — Mladine — Kosar-nica — kota 153 — selo Laminæ — kota 142 — selo Blatnice i da se tako presiječe neprijatelj u odstupnici i on bude uništen u rejonu Starog i Novog Štefanja. Taj plan nije ostvaren iako je Prvi bataljon krenuo u napad. Neprijatelj kao da je znao šta mu se sprema, pa se u 15 časova počeo povlačiti i organizovano se vratio u Nartu.³⁰²

²⁹⁹ „Raspršen je partizanski stožer u Lamincu, zaplijenjena radiostanica, 20 pušaka, 6 konja, ljekarna, 20 kg eksploziva, 1.000 naboja, više kabanica i gunjeva. Naši gubici: 8 poginulih, 18 ranjenih, 7 nestalih, a kod Njemaca: 4 poginula (jedan četnik), 20 ranjeno i 3 nestalo." Zbornik, tom V, knj. 22, dok. 144. s. 698.

³⁰⁰ Nijemci su zarobili trinaestogodišnjeg borca sa Kozare Milana Prodanovića. On je bio mali, mršav, nerazvijen čovjek, pa su se Nijemci smijali na njegov račun. Oficiri su ga slali jedan drugome u pratnji. Zanoćio je u jednoj četi, gdje su mu na leđa stavili ranac s municijom za puškomitraljez. Kada je 1. bat. izvršio napad na Štefanje, Milan je to iskoristio i pobjegao donijevši pun ranac municije u 2. četu 2. bataljona (zapisao u džepnim novinama Edo Stančić).

³⁰¹ Tom prilikom je teško ranjena i zarobljena Evica Dezuva. Poslije strahovitog mučenja strijeljanja je i zakopana u groblju sela Štefanje, ondje gdje je trebao da bude sahranjen komandant Veseli. (Izjava predsjednika MNO s Dasketicu. sada živi u selu Siščanu.)

³⁰² Poduhvat prema Čazmi je, prema njemačkoj zapovjedi, prekinut 1. 12. 1943. u 15. sati. Poginulo 12, a ranjeno 37 Njemaca. Domobrana poginulo 9, ranjeno 13, nestalo 10, a partizana 75 izbačeno iz stroja." (Izvešće glavnog stožera domobranstva od 4. 12. 1943.) Zbornik, tom V, knj. 22, str. 723. Arhiv VII, sig. br. 36/4, k. 29.

Tako se završila borba za Čazmu. Poginula su 22 druga, 64 su ranjena (od njih su petorica umrla), a dvojica su zarobljena. Poginuli su komandant Prvog bataljona, komesar jedne čete, sekretar SKOJ-a u bataljonu, i dva delegata. Ranjeni su i zamjenik komandira jedne čete, četiri delegata, dva vodnika, šest desetara i jedan sekretar SKOJ-a u bataljonu. Zaplijenjeno je 26 pušaka, dva pištolja, dva automata, 15 bombi i 6.000 metaka. Cijeni se da je osamdeset neprijateljevih vojnika izbačeno iz stroja.

Stab brigade ističe junačko držanje komandanta Prvog bataljona kapetana Jakova Bosiočića Veselog, koji je jurišao i na čelu bataljona poginuo. Veseli je rođen 1923. godine u selu Oljasima, Slavonska Požega. Još kao dječak je učestvovao u pripremanju ustanka. Odlikovao se hrabrošću. Član Partije je postao 1942. godine. U revoluciji je bio najprije borac, potom puškomitraljezac, desetar, vodnik, komandir čete i na kraju, komandant bataljona. Istakao se u mnogim borbama koje je vodila Dvanaesta brigada i kasnije Dvadeset prva brigada. Uvijek je bio vedar i veseo, pa i u teškim i kritičnim prilikama. Zato je i dobio taj partizanski naziv. Borci ga nisu znali po imenu. Bio je jedan od najmlađih komandanata u Šestom korpusu. Poginuo je kao prvi komandant u Dvadeset prvoj brigadi.

U Prvom bataljonu su se istakli komandir čete Nikola Bogojević i njegov zamjenik Jovo Aleksić.³⁰³

Brigade koje su bile na obezbjeđenju imale su delikatan zadatak, ali su ga u potpunosti izvršile: neprijatelj nije uspio da probije njihove položaje. U borbi za Čazmu izbačeno je iz stroja oko 600 neprijateljskih vojnika i zarobljeno 300, od kojih 11 oficira. Oni su stupili u jedinice Druge operativne zone sa još 110 domobrana.³⁰¹

Bila je to još jedna značajna pobjeda nad neprijateljem u nizu uspjeha Dvadeset osme divizije i Druge operativne zone Glavnog štaba Hrvatske. Ujedno je to bila

³⁰³ Izvještaj štaba 21. brigade štabu 28. divizije o zasjedi od Bjelovara u rejonu sela Stefanje. Arhiv VII, sig. 6—2, k. 1137. Desetodnevni izvještaj štaba 21. brigade od 1. 12. 1943. štabu 28. divizije o radu i borbenim djestvima. Arhiv VII, 14. 2, k. 1122. Izvještaj 2. bataljona štabu 21. brigade o zasjedi kod Štefanja i skica rasporeda jedinica. Arhiv, VII, sig. br. 2—3, k. 1137 i 7/1, k. 1137. 2. operativne zone.

³⁰⁴ Pismo štabu 2. operativne zone GSH od 30. 11. 1943. potčinjenim jedinicama o rezultatima napada na Čazmu. Zbornik, tom V, knj. 21, str. 574, i Arhiv VII, sig. br. 19—7, k. 1472.

čestitka i pozdrav vječnicima AVNOJ-a koji su baš tih dana u Jajcu, na Drugom zasjedanju, donosili historijske odluke. To je bila borbena čestitka voljenom vrhovnom komandantu, drugu Titu, koji je tih dana dobio zvanje maršala.

Brigade Dvadeset osme divizije su bile ponosne što su u Moslavini, Podravini, na Bilo-gori i u Zagorju izvršile postavljene im zadatke postigavši potpun vojnopolitički uspjeh: poslije tromjesečnih operacija, one su, zajedno s jedinicama Druge operativne zone Glavnog štaba Hrvatske oslobodile veliku teritoriju i još bolje se povezale sa slobodnom teritorijom u Slavoniji. Oslobođeni su mnogi gradovi i sela, među njima: Koprivnica, Ludbreg, Ivanec, Varaždinske Toplice, Zlatar, Sveti Ivan Zabno, Čazma, Ivanjska i druga mjesta.

Neprijatelj je doživio na tom prostoru više teških vojnopolitičkih poraza i prisiljen je na pasivnu odbranu u nastojanju da sačuva za sebe nekoliko velikih garnizona. Bjelovar, Varaždin i Križevce. Samo mu je Dvadeset prva brigada 977 ljudi izbacila iz stroja: 258 je poginulo, 197 ranjeno i 522 zarobljeno, vojnika i oficira. Brigada je zadobila i znatan ratni plijen: 804 puške, 24 puškomitraljeza, osam mitraljeza, četiri minobacača i mnogo ratne i druge opreme koja je bila potrebna našem narodu i ustanovama na oslobođenoj teritoriji. Ali i ona je pretrpjela gubitke: 256 boraca i starješina je izbačeno iz stroja, Od toga je 76 poginulo, 168 ranjeno, tri su zarobljena i devet nestalo.

Zahvaljujući tim i drugim uspjesima u tom području, obrazovane su četiri nove brigade i tri partizanska odreda i stvoreni svi uslovi za još veći razmah narodnooslobodilačke borbe u tim krajevima. Sljedećih mjeseci će biti formirane nove divizije i Deseti korpus (zagrebački).

BORBE U TUROPOLJU- POD KOMANDOM
GLAVNOG ŠTABA HRVATSKE

USILJENI MARS PREKO SAVE

Zamorene trodnevnim borbama, jedinice su povučene u rejon Čazme,³⁰⁵ na područje sela Šuhsje i Pobjenik Pavličana, da se odmore, srede i pripreme za predstojeće zadatke.³⁰⁶

Drugog decembra 1943. godine Glavni štab Hrvatske je uputio depešu štabu Druge operativne zone da Dvadeset osma divizija pređe u Pokuplje, i to što prije. U istoj toj depeši je stajalo da je Dvadeset prva brigada proglašena udarnom za uspjeh koji je postigla u Koprivnici.³⁰¹ Pošto je stigla u Pokuplje, Dvadeset osma divizija je dobila zadatak da uspostavi vezu sa Turopoljsko-posavskim partizanskim odredom, na liniji sela Kravarsko-Pisarevina-D. Kupčina.³⁰⁸

³⁰⁵ Naređenje štaba 28. divizije od 1. 12. 1943. za razmještaj jedinica. Arhiv VII, sig. br. 36—2, k. 1126.

³⁰⁶ Još dok se vodila borba za Čazmu 29. 11. 1943. GSH je radio-depešom naredio štabu 2. operativne zone da uputi u Turopolje 28. diviziju radi zajedničkih dejstava sa 8. divizijom NOVJ. Zbornik, tom V, knj. 22, str. 533

³⁰⁷ 28. divizija je dobila zasluženo priznanje; naziv udarne. Bilo je to priznanje cjelokupnom njenom sastavu, koji je pronio njenu borbenu slavu Slavonijom, Moslavinom, Bilo-gorom i Zagorjem, a u prvom redu onima koji su položili svoje mlade živote na oltar domovine.

³⁰⁸ Izvod iz knjige odatanih depeša GS NOV i POH za decembar 1943. godine. Zbornik, tom V, knj. 22, str. 534, dep. 1390.

Naređenje za pokret je štab Dvadeset osme divizije izdao 3. 12. 1943.³⁰⁹ U jedinicama je zavladała užurbanost. Dotjerivala se oprema, a teško naoružanje i top predati su na čuvanje u Komandu moslavačkog područja.³¹⁰ Štab brigade je izdao naređenje za marš.³¹¹ Određen je rejon prikupljanja njenog ljudstva — šuma na raskrsnici puteva Suhaja — Grabovica. Odatle je započeo pokret 5. 12. u 10 časova. Obrazovala se marševska kolona, u kojoj su se jedinice kretale ovim redom: Prvi i Drugi bataljon, štab i prištapske jedinice, Treći i Četvrti bataljon. Išlo se pravcem Cazma — Čazmanska Dereza — Proključani — Marčani. U Marčane je trebalo da se stigne do 13 časova.

U divizijskoj koloni brigada je maršovala na začelju. Išla je pravcem: Marčani — Bešlinac — Predavec — Kloštar Ivanić, zatim preko željezničke pruge i puta Zagreb — Beograd, pa smjerom: Opatinec — Trebovce, do Oborova. Po dolasku u taj rejon Prvi bataljon je dao obezbjeđenje sjeverno od Oborova, Drugi prema Prevlaci, Treći prema Trebavecu Zelini. Do svanuća 6. decembra 1943. su sve jedinice prevežene na desnu obalu Save i tu se smjestile: Prvi i Drugi bataljon u Vrbovu, a Treći i Četvrti u Orlu. Pošto su postavile kružno obezbjeđenje Stružec — Senokoše — Topolovićev Mlin — Drneka — Granice, jedinice su u tim selima predanile.

Druga etapa marša je nastavljena kad se spustio mrak, pravcem Jagodno — Novo Čiče — St. Vukovina, pored Mraclina u sela Malu Bunu i Kravarsko. Po dolasku u taj rejon bilo je predviđeno da se bataljoni ovako razmjestе: Prvi u selo Barbariće, Drugi u Pustike, Treći u Kravarsko (sa štabom brigade) i Četvrti u Novo Brdo.

Dok je brigada bila na maršu neprijatelj je nije uznemiravao. Protutnjala bi neka kompozicija, ali to bi samo za trenutak prekinulo hodaње, a potom bi se nastavilo. Neprijatelj je otkrio pokret Dvadeset osme divizije,³¹² ali je procijenio da je riječ o njenom grupisanju s ciljem da

» Naređenje štaba 21. brigade od 4. 12. 1943. godine potčinjenim jedinicama za pokret i <plan> marša. Arhiv VII, sig. br. 31—5, k. 1137.

³¹⁰ Cisteći pištolj komandir čete Milenko Jokić je usmrtio zamjenika komesara čete Mirka Smoljanovića iz Oljasa. Slavenska Požega.

³¹¹ Naređenje 28. divizije potčinjenim jedinicama za marš u Turopolje, 3. 12. 1943. Arhiv VII, sig. tor. 6—3, k. 1123

³¹² Arhiv VII, sig. br. mikrofilm 4—40—40. Zbornik, tom V, knj. 22, dok. 148, str. 708.

napadne Popovaču. Disciplina i red svih učesnika u marševskoj koloni bili su primjerni.

Terenski radnici su preduzeli sve da jedinice dobiju što više čamaca i drugih plovnih sredstava za prelazak preko nabujalih rijeka i kanala, a pogotovu u drugoj etapi, kad bude trebalo savladati Odru. Sve to, i još ponešto, omogućilo je da se marš izvede po planu.

POGIBIJA KOMESARA I RANJAVANJE KOMANDANTA BRIGADE

Iscrpeni od marša, borci Trećeg i Četvrtog bataljona su se po dolasku u selo Veliku Bunu smjestili po njegovim kućama radi odmora. Neki su se izuli i svukli da bi osušili mokru odjeću i obuću. Računajući da je u Maloj Buni ostao bataljon Sedamnaeste udarne brigade,³¹³ bataljoni nisu postavili obezbjeđenje. Nisu, čak, dali ni strażarsko obezbjeđenje četa i bataljona. Neprijatelj je naišao. To su otkrili mještani. Došli su nekima od boraca i probudili ih rekavši im da u selo ulaze ustaše i Nijemci. U štabovima bataljona u prvi mah u to nisu povjerovali, računajući da je u Maloj Buni Sedamnaesta brigada. Tek kada je ispaljeno nekoliko metaka bilo je jasno da je neprijatelj ipak tu.

Već oko devet časova počela je oštra borba. Druga neprijateljska kolona kretala se pravcem Turopolje — Buševac — Novo Selo — Podvornice. Najprije nije bilo jasno da li je neprijatelj znao o dolasku naših jedinica na to područje, pa je imao namjeru da ih iznenada napadne i odbaci od važne saobraćajnice, ili je išao u svoju redovnu pljačku pa je naišao na naše snage i tako je došlo do sukoba.³¹⁴

Ove neprijateljske vojske bilo je približno za jedan puk (dva bataljona ustaša i bataljon Nijemaca), dijelovi 317. njemačke divizije³¹⁵ (koja je prije 14 dana prebačena iz Francuske i Italije u to područje radi učešća u operaciji „Panter“³¹⁶ na Baniju i Kordun.³¹⁷

³¹³ Zbornik, tom V, dok. 32, str. 120, knj. 22.

³¹⁴ Isto, dok. 74, str. 267.

³¹⁵ Arhiv VII, sig. br. 4/46—47, mikrofilm (Muzej NO Zagreb).

³¹⁶ Isto, sig. br. 45/6—a, k. 8.

³¹⁷ „Čišćenje će se izvršiti na taj način što će 1. kozačka divizija, dijelovi 373. pješadijske divizije 2. lovačke hrvatske bri-

Da bi razbile Četvrti korpus NOVJ, uništile njegove baze za snabdijevanje i deportovale stanovništvo (pukovska zapovjest 670. grenadirskog puka), sa linije Karlovac — Ogulin su ka Petrovoj gori i Samarici nastupale 371. njemačka pješadijska divizija i — glavnina 1. kozačke konjičke divizije i dijelovi 373. njemačke divizije „Tigar“, kao i dijelovi domobranske 2. lovačke brigade. Do 20. decembra neprijatelj je na gotovo svim pravcima slomio otpor jedinica Četvrtog korpusa NOVJ i prodro na oslobođenu teritoriju pustošeći naselja i pljačkajući stanovništvo.³¹⁸

Bilo je očigledno da partizanski bataljoni nisu bili spremni da prime borbu, a neprijatelj je bio ocenio da je riječ o manjim snagama odreda. Bataljoni su se izvukli iz sela i u šumi više njega zauzeli položaj. Prvi bataljon, koji je bio u selu Ključić-Brdu, organizovao je odbranu zajedno sa Trećim bataljonom. Neprijatelj je žestoko nadirao prema položajima brigade.

Drugi bataljon se sa štabom brigade nalazio u selu Podvornici. Brzo su intervenisale njegove dvije čete. Kroz zaselak Grđane udarile su na neprijatelja s boka, zašle u pozadinu i nanijele gubitke. Oko 20 ljudi mu je poginulo i 15 ranjeno, a nije mogao da ih izvuče iz borbe. Dobro je uzdrman snažnim protivnapadom sva tri bataljona i odbačen s položaja. U tom okršaju su tri borca iz brigade poginula i pet je ranjeno.

Već oko 15.30 časova neprijatelj je odbačen još dalje, poslije čega se brigada razmjestila. Dva bataljona su otišla u Veliku Bunu, s tim što je ostavljena četa u predstraži (u selu Maloj Buni), Prvi bataljon je ušao u Ključić-Brdo, a Drugi bataljon sa štabom brigade u selo Podvornicu.

Cio dan je padala kiša, borci nisu bili ništa jeli, bila se spustila gusta magla, a vidljivost — samo nekoliko metara. Tek što su borci bili prišli kuhinji da bi dobili hranu, jedinice Drugog bataljona su ulazile u selo vraćajući se s položaja. Kad je komandir voda iz čete za vezu izvjestio komandanta brigade i načelnika štaba da se selu približa-

gade obrazovati zaprečnu crtu. prema kojoj će 317. pješadijska divizija prodirati na istok. U potpunoj tajnosti prema hrvatskim vlastima vršiti pripreme." Radiogram 2. tenkovske armije od 2. 12. 1943. komandi 15. brdskog korpusa za operaciju „Panter“. Zbornik, tom V, knj. 22, dok. 143, 150 i 153.

³¹⁸ Hronologija NORJ, str. 624.

va neka jedinica, rekao je i to da se čula neka pištaljka nekoga iz njemačke komande. Komandant i načelnik štaba nisu u to povjerovali, jer su Nijemci dolazili sa zapadne strane, a tamo je bila slobodna teritorija. Za to vrijeme su Nijemci bili već prišli selu i odmah su otvorili vatru.

Nakon prvih pucnjava svi borci prištapskih jedinica, borci Drugog bataljona i štab brigade odmah su krenuli u pravcu odakle se čula pucnjava. To je bio spontan juriš i trajao je oko 20 minuta. Grupa od oko 60 njemačkih vojnika je razbijena. Ubijeno je 10 Njemaca, a među njima dva oficira i jedan podoficir.

Zarobljen njemački poručnik je izjavio da pripada 371. njemačkoj diviziji, koja je došla iz Francuske, da je njegova grupa trebalo da učestvuje u borbi u Maloj Buni, ali da su zakasnili i zalutali.

U opštem jurišu je sa grupom boraca poletjeo i komesar brigade Matija Vinković Slobodan. Naletio je prvo na njemački šarac, koji ga je smrtno ranio. Za njim je poletjeo i zamenik komesara Drugog bataljona Andrija Veselinović kojem je šarac gotovo presjekao noge. Poslije nekoliko sati je umro od zadobijenih rana. On je ranije bio siromašan seljak, a u partizanima hrabar, omiljen, miran i principijelan čovjek i borac, pa su ga svi cijenili. Bio je jedan od najboljih na partijskom tečaju u diljskom području.

Matija Vinković Slobodan, komesar Dvadeset prve brigade 58 dana. Rođen je 1922. u revolucionarnoj Slobodnici kod Slavonskog Broda, sin siromašnog seljaka. Završio je gimnaziju u Slavonskom Brodu, član je Skoja od 1939. godine. Zbog svoje revolucionarne djelatnosti više je puta izbacivan iz škole i hapšen. Njegovo selo je dalo plejadu revolucionara, među njima četiri narodna heroja. Stupi je u NOV aprila 1942. godine, član KPJ postao 1941. godine. Bio je hrabar i odvažan borac. Brzo je zapažen. Razvio se u pravog revolucionara. Bio je na svim funkcijama: delegat voda u Sedamnaestoj brigadi, komesar čete, omladinski rukovodilac brigade, komesar bataljona i, od oktobra 1943, komesar Dvadeset prve slavonske brigade. I svakoj funkciji unosio je sav svoj žar i polet u zadatke i postao omiljen kod boraca i rukovodilaca.

U tom jurišu je poginula i politički delegat Desanka Joka. Tako su zbog nepromišljenosti i istrčavanja stradali neki od rukovodilaca, a među njima i komesar brigade.

Tom prilikom je zaplijenjen jedan njemački laki protivavionski mitraljez, četiri šmajsera, 10 pušaka i dosta mina. Na sektoru M. Bune oko 30 ustaša je ubijeno i ranjeno, a kod Podvornice 10 Nijemaca. Iz brigade je osam drugova i drugarica poginulo i 10 ranjeno.

U dnevnom izvještaju glavnog štaba domobranstva broj 342³¹⁹ o toj borbi kaže se da su „gubici ustaša PTS 25 mrtvih i 16 ranjenih vojničara, a od Njemaca 12". Za 21. brigadu se kaže da joj je 85 boraca poginulo, što je bilo, kao i obično, netačno.

Mada je Glavni štab Hrvatske depešom javio da se jedinice divizije odmire i sprema za predstojeće zadatke³²⁰, već istog dana, osmog decembra 1943, dobijen je telegram da je neprijatelj u dvije kolone prodro do linije Senićak — Vojnić i da nastoji da se probije ka Topuskom. Poslije dva sata primljena je i treća depeša. Sadržavala je zadatak da se ispita mogućnost napada na aerodrom Veliku Goricu, i to zajedno s Turopoljskim partizanskim odredom³²¹, kako bi se pariralo neprijateljskoj ofanzivi „Panter" na Kordun. Dvadeset osma slavonska divizija trebalo je da se angažuje na pruzi Zagreb — Sisak, a Šesnaesta omladinska brigada „Joža Vlahović" da onemogući prugu Zagreb — Karlovac³²².

Neprijateljska avijacija je bila veoma aktivna. Čak se vidjelo kad su avioni sleteli i uzlijeteli sa aerodroma Velike Gorice. Još tako reći nisu uzeli propisnu visinu, a već su bili nad našim položajima. Skoro da nije bilo sela koje dvanaestog decembra nije bilo mitraljirano i bombardovano. Najviše su bombardovani Podvornica i Kravarsko. Dok se povlačio iz sela ranjen je komandant brigade major Dako Puač. Jedinica je ostala bez komesara i komandanta za ciglo 24 časa.

Brigada se zatim spremala na svoju prvu diverziju na prugu između Turopolja i Mraclina. U tim mjestima su bili neprijateljski garnizoni, a prijetila je i mogućnost da neprijatelj brzo interveniše i iz drugih uporišta. Na postavljenu minu naišao je putnički voz. Pruga je porušena na više mjesta, pa je bila dva dana izbačena iz upotrebe.³²³ Bombardovanje sela se nastavljalo.

³¹⁹ Zbornik, tom V, knj. 22, dok. 152.

³²⁰ Zbornik, tom V, knj. 22, dok. 133, dep. 1486. 1490.

³²¹ Isto, depeša 1500.

³²² Isto, depeša 1522.

³²³ Arhiv VII, sig. 4/48—49 mikrofilm.

Četrnaestog decembra noću rušena je pruga Zagreb — Beograd između željezničke stanice Turopolje — Pešćanica. Oštećena je na više mjesta u dužini od tri kilometra. U toj akciji je brigadu napala jurišna domobranska bojna iz Turopolja. Poginuo je jedan partizan i ranjeno pet, među njima i komesar Prvog bataljona Tomo Kostelac. Saobraćaj na pruzi se nije obavljao dva dana. Bilo je borbe i kod sela Pešćanice.³²⁴

Svaki, pa i najmanji predah između borbi korišćen je za politički rad sa borcima i narodom i za sređivanje i popunu jedinica. Za komandanta brigade postavljen je kapetan Dušan Kreća, zamjenik komandanta Sedamnaeste brigade,³²⁵ za političkog komesara Franjo Srempf Buba, komesar Drugog bataljona, za komesara Drugog bataljona Dušan Bilandžić Donjec, komesar treće čete Četvrtog bataljona, a za informativnog oficira divizije Miloš Carević, koji je do tada bio u Dvadeset prvoj brigadi. Za zamjenika komesara Drugog bataljona postavljen je Milutin Zec, obavještajni oficir Prvog bataljona, za informativnog oficira brigade Luka Vuksanović, informativni oficir Četvrtog bataljona, a za informativnog oficira Četvrtog bataljona Nikola Pretić, obavještajni oficir Trećeg bataljona.³²⁶

U brigadi je održano savjetovanje sa komesarima bataljona. Na njemu je bio i komesar divizije Čedo Grbić Kedacije.³²⁷ Tu je naglašena potreba da se pojača idejno-politički rad u brigadi. Ozbiljan problem je bio to što je među borcima zavladao nostalgija za Slavonijom. Takvo raspoloženje je vladalo i kod dobrog broja rukovodilaca.

Uticao HSS u tom kraju bio je znatan. Time se tumačilo to što narod nije primio sa oduševljenjem partizanske brigade premda je bio impresioniran borbenošću partizana i njihovih jedinica. Tih je dana izašao dvobroj brigadnog lista 5/6 i jedne bataljonske džepne novine.

Prvi i Drugi bataljon vodili su borbu s jačim izviđačkim dijelovima nepoznate ustaške jedinice na liniji sela Siljakovina — Velika Buna. Istog dana se vodila borba i na položajima Trećeg bataljona, kod Velike Bune. U svim tim sukobima učestvovala je i njemačka avijacija. Podržavala je svoje jedinice kada su bile u napadu. Borci su se dobro držali i odbili ustaški napad.

³²⁴ Arhiv VII, sig. br. 2—3, k. 473.

³²⁵ Arhiv VII, sig. br. 1—1/3, k. 1131.

³²⁶ Arhiv VII, sig. br. 3/3, k. 1131.

³²⁷ Arhiv VII, sig. br. 11/9, k. 1122.

NAPAD NA AERODROM KURILOVEC

Osim stalnog dejstva neprijateljske avijacije na prostoru na kojoj je bila Dvadeset i osma divizija, dodira s neprijateljskim snagama u posljednja četiri dana nije bilo. Neprijatelj se Vio ograničio na to da čuva saobraćajnicu i objekte, na njoj, a danju je izviđao prugu radi otkrivanja naših jedinica.

Naše jedinice su stalno upozoravane na kretanje neprijatelja na teritoriji Korduna i Banije u vrijeme izvođenja operacije „Panter“. Stab divizije je odlučio da, u sadejstvu sa Turopoljskim partizanskim odredom i diverzantskim bataljonom, u neposrednoj blizini Zagreba iznenada zada neprijateju snažan udarac napadom na glavno skladište avionskih bombi u Sopnici, 10 kilometara istočno od Zagreba, i na aerodrom Kurilovec, kraj Velike Gorice, 12 kilometara od Zagreba.³²⁸

Devetnaestog decembra u 23 časa dva bataljona Sedamnaeste brigade su napala aerodrom Kurilovec. Kurilovec su branili „1. i 2. udarna zrakoplovna sat. i grupa Nijemaca.“³²⁹ Borba je trajala oko dva časa. Cilj je postignut.³³⁰ Zarobljeno je 15 njemačkih vojnika i jedan kapetan, 15 domobrana legionara i jedan njihov poručnik. Oslobođeno je iz njemačkog zarobljeništva 450 italijanskih vojnika. Uništena je 3. zrakoplovna sat. Zadobijen je veliki plijen: 14 puškomitraljeza i mitraljeza, tri protivavionska mitraljeza, 45 pušaka i mnogo opreme. Uništen je neprijateljev vozni park i zapaljene su barake.

Ostale jedinice su bile na obezbeđenju i izvodile diverziju na prugu Zagreb — Sisak i Zgareb — Karlovac. Dignuti su u vazduh transportni voz kod Velike Gorice, most od 30 metara kod Turopolja, željeznički most blizu Zagreba dugačkog oko 15 metara, na pruzi Zagreb — Karlovac onesposobljena je tračnica u dužini od 1.200 metara.³³¹ Svu su noć odjekivale detonacije, koje su se čule i u Zagrebu.

Dignuto je u vazduh 390.000 kilograma eksploziva, municije i bombi. Eksplozija je učinila ogromnu štetu selu Sesvetama a i u selu Sapnici su svi krovovi oštećeni a slabije zgrade porušene.

³²⁸ Zbornik, tom V, knj. 22, dok. 106, str. 388.

³²⁹ Zbornik, tom V, knj. 22, dok. 165, 166. i 167.

³³⁰ Zbornik, tom V, knj. 23, dok. 11, str. 37.

³³¹ Arhiv VII, sig. 329.

U zasjedi od Zagreba je bila Dvadeset prva brigada, Prvi bataljon je očistio selo Odru, i Hrašće, dok je Treći zaposjeo saobraćajnicu. Velika Gorica — Zagreb, Četvrti bataljon u divizijskoj rezervi, a Drugi bataljon je otpratio ranjenike u Zumberk.

Čim je počela borba kod Velike Gorice, iz Zagreba je krenuo neprijateljev oklopni odred sastavljen od Nijemaca i ustaša. Naše jedinice nisu imale sredstva za borbu s tenkovima, a ni za zaprečavanje saobraćajnica. U brigadi nije bilo ni jedne protivtenkovske mine, a neprijatelj je napadao energično u toku noći. Pripadnike naših jedinica je zbunilo što je neprijatelj intervenisao noću. Ondje gdje je bila zasjeda nije bilo borbe, ali je neprijatelj tako intervenisao žestoko da je Treći bataljon ostavio na putu teški mitraljez. Tenk ga je pregazio.³³²

Veza između štaba divizije i štabova brigada je ovoga puta odlično funkcionisala. Stab divizije je na vrijeme obaviješten o neprijateljevoj intervenciji, te se Sedamnaesta brigada blagovremeno povukla. Samo jedan njen borac je bio ranjen. Na Velikoj Gorici je postignut vojno-politički cilj. Neprijatelj se u Zagrebu bio uznemirio zbog naših dejstava u njegovoj neposrednoj blizini, ali je bio nemoćan da nešto učini. Mogao je samo da konstatuje svoje velike poraze.³³³

U svom izvještaju neprijatelj je višim komandama priznao gubitke na Kurilovcu: „iz treće zrakoplovne sati jedan časnik je ranjen, pet domobrana je poginulo, 100 nestalo, jedan narednik i 30 domobrana se spasio od njemačkih ojačanja i osiguranja, 14 vojnika je poginulo (plus jedan časnik), 50 legionara su odveli partizani i 450 Italijana je zarobljeno. Uništen je zrakoplov, četiri barake su zapaljene, jedino se prva zrakoplovna sat održala do dolaska pojačanja iz Zagreba.“ ^

U akcijama u neposrednoj blizini Zagreba naše jedinice su stekle značajna iskustva. Na primjer: služba veze je veoma mnogo doprinijela tome što je postignut veliki borbeni uspjeh uz minimalne gubitke, a to je značilo da joj ubuduće treba pokloniti još više pažnje. Iako sa bataljonima što su bili u napadu nije bilo veze pošto su bili

³³² Izvještaj 21. brigade o napadu na Kurilovec. Arhiv VII, sig. br. 2/2, k. 1137

³³³ Vidi sig. br. 329.

ugovoreni znaci za prekid borbe i povlačenje, što je veza i na tom pravcu dobro funkcionisala.

To je bilo prvi put da se na zasjedu neprijatelja krene noću. Kako naši bataljoni nisu bili pripremljeni za takav napad, bili su iznenađeni i počeli su se povlačiti u neredu. Zaključeno je da ubuduće treba zaprečiti puteve prije napada i pripremiti se za protivtenkovsku borbu, tj. valja prekopati puteve, porušiti mostove i podići barikade.

Štab divizije je u svojoj procjeni zaključio da će neprijatelj energično nastupiti protiv nas i zato je naređeno brigadama da se prije zore udalje od objekta napada kako bi izbjegle udar tenkova i avijacije.

U osvetničkoj akciji su njemački avioni, u talasima, snažno bombardovali Kravarsko i druga sela oko njega u kojima je bila razmještena Dvadeset prva brigada. Naniželi su mještanima veliku materijalnu štetu.³³⁴ Za odmazdu zbog rušenja pruge kod Velike Gorice, Nijemci i ustaše su objesili pored pruge o bandere 42 civila koje su doveli iz zatvora. To je izazvalo gnušanje u narodu.³³⁵

Nakon te akcije Dvadeset osma divizija je dobila priznanje za svoju tromjesečnu operativnu aktivnost. Na prijedlog Glavnog štaba Hrvatske,³³⁶ Vrhovni komandant NOV i POJ odao joj je pismeno priznanje koje glasi:

„Izražavam vam zahvalnost i priznanje, borcima i rukovodiocima 28. divizije na čelu sa p. pukovnikom Antićem, koji su pokazali veliko junaštvo i oslobodili Varaždinske Toplice, Čazmu, Ludbreg, Ivanjsku, Zlatar, Koprivnicu i uništili aerodrom kod Velike Gorice.

VRHOVNI KOMANDANT NOV I POJ
maršal TITO³³⁷

U borbama u Prokuplju 12 boraca iz Dvadeset prve brigade je poginulo, 30 ranjeno i šest dezertiralo a jedna patrola od tri borca je nestala.

Moglo bi se reći da aktivnost i rad s narodom u objašnjavanju ciljeva oslobodilačke borbe nikada nisu bili tako intenzivni kao u Moslavini. Jedinice su bile svako-

³³⁴ Zbornik, tom V, knj. 22, dok. 168, str. 766.

³³⁵ Vidi sig. 28, dep. GSH 1712, str. 566.

³³⁶ Isto, dep. 1793 od 23. 12. 1943.

³³⁷ „Brigadir“, 21. brigada, dvoboj 5/6 od decembra 1943. godine.

dnevno na obezbeđenju, i to preko cijelog dana, a noću se stalno išlo u akciju i u zasjede na glavnoj pruzi. Držali su se mitinzi, ali su slabo posjećivani. Narod oko Pisarovine i Kravarskog je tada bio pod dosta jakim uticajem HSS, a i blizina Zagreba je činila svoje. No tako nije bilo s narodom bliže Kupi. Narod iz Posavine je srdačno primio naše jedinice i bio im stalno na usluzi. Pokret je imao u tim selima jak uticaj.³³⁸

Izdavačka djelatnost je bila prilično uspješna. Izdat je dvobroj „Brigadira“ (5/6), a u Prvom i Trećem bataljonu su izdate džepne novine. Izašao je i vanredni broj brigadnog lista posvijećen pogibiji komesara brigade i komandanta Prvog bataljona. Agitprop je izdao i dvije brošure: o Nacionalnom komitetu oslobođenja Jugoslavije i o AVNOJ-u.

Pri štabu divizije je osnovan vojnopolitički tečaj za rukovodioca do komandira čete. Njegov starješina, komandir i nastavnik bio je bivši domobranski oficir Mile Glavaš, a politički komesar Zdravko Pečar, rukovodilac agitpropa Dvadeset prve brigade. Rukovodilac brigadnog agitpropa je zatim postao Mautner — Lilin Mirko,³³⁹ preživjeli jasenovački logoraš.

Drugi bataljon je iz Vukomiričkih Gorica otrpao ranjenike Dvadeset osme divizije i ranjenog komandanta brigade u Zumberak. Odatle su neki prebačeni u bolnicu u Liku, a većina težih ranjenika u Italiju, u savezničku bazu. Kolona s ranjenicima nije uspjela da prije mraka pređe prugu i put Zagreb — Karlovac, jer su ih, između Zagreba i Jastrebarskog, bile posjele jake neprijateljske snage. U koloni je bilo oko 100 ranjenika, na oko 40 dvoosovinskih kola. Predanilo se u ravnici, u selima prema Pisarovini, što je bilo veoma opasno. Naveče se pokušalo ponovo da se pređu saobraćajnice i — uspjelo se, pa su ranjenici otpremljeni u Sošice i Sumarovu Dragu i tu predati radi transportovanja dalje. Komandant brigade je ostao u Svetoj Jani, odakle je kamionom prevezen dalje. Poslije nekoliko dana odmora, bataljon se bez većih teškoća vratio u sastav brigade.³⁴⁰

³³⁸ izvještaj komesara 28. divizije za vrijeme od 15. 12. 1943. do 1. 1. 1944. godine.

³³⁹ poginuo 22. 1. 1944. kod sela Sumanovca, Slavonska Požeга, a sahranjen u selu Kutjevu.

³⁴⁰ Izjava komandanta 2. bataljona Pere Radivojevića Točka.

NEPRIJATELJSKA OPERACIJA „BOŽIĆ BATA” I POVRATAK DIVIZIJE U MOSLAVINU I SLAVONIJU

Uspješnim dejstvom i manevrom jedinice Četvrtog korpusa osujećena je neprijateljeva ofanziva „Panter” na Kordun,³⁴¹ i nastavljene su borbe s neprijateljem oko Gline i Dvora. Neprijatelj je nastojao da popravi utisak iz ofanzive „Panter” i stoga je organizovao svoje osnovne jedinice i uputio ih na Pokuplje u nadi da će uništiti ili odbaciti snage Dvadeset osme divizije koje su bile kod glavnih saobraćajnica. Tu je akciju nazvao „Božić Bata”³⁴² (Weihnauchtmann). Cilj mu je bio da uništi partizane na uzanom pokupskom području i da obezbjedi saobraćajnice.

U toj operaciji su učestvovala snage 371. njemačke pješadijske divizije tzv. 4. konjički kubanski puk 1. kozmačke divizije. Dejstva su počela 25. prosinca 1943. godine, ali je i ta akcija propala, jer je Dvadeset osma udarna divizija na vrijeme napustila to područje i prebacila se preko Save u Moslavinu i dalje ka Slavoniji.

Partizanska obavještajna služba je otkrila neprijateljeve namjere. Glavni Štab Hrvatske je 23. 12. 1943. godine,³⁴³ uputio depešu Dvadeset osmoj diviziji i naredio joj da se odmah prebaci preko Save i da preko Moslavine krene u Slavoniju, u sastav Šestog korpusa. Na osnovi tog naređenja štab divizije je izdao 24. 12. 1943. godine naređenje za pokret.³⁴⁴ Maršruta divizije je imala tri etape, kao i kada se išlo iz Moslavine u Pokuplje. Sedamnaesta brigada je bila u prethodnici, a Dvadeset prva sa dijelovima divizije činila je glavninu i zaštitnicu.

U prvoj etapi se Dvadeset prva brigada 25. decembra do 12 časova prikupila u selima Velikoj i Maloj Buni, a Sedamnaesta u selima Šiljakovina, Gudcima i Dubranecu. Poslije odmora i pošto je pripremljena hrana, u sumrak se krenulo na put.

U drugoj etapi je Dvadeset prva brigada išla za Sedamnaestom pravcem: Mala Buna — Mraclin — Vukovina — Kuće — Poljana — Drnek, a kada je stigla na

³⁴¹ Zbornik tom V, knj. 22, dok. 133, telegram 1808, dok. 28, 140, 143 i 150.

³⁴² Zbornik tom V, knj. 22, dok. 176, 177 i 178.

^{MS} Zbornik tom V, knj. 22, str. 573, dep. 1797.

^{M4} (Zbornik, tom V, knj. 22, dok. 117, str. 427.

cilj, razmjestila se u selima Drneku, Orlu i Vrbovu, osiguravši se od Velike Gorice. U tim selima su jedinice predanile prvi dan katoličkog Božića.

U trećoj etapi Sedamnaesta brigada je produžila kao prethodnica pravcem Trebovec — Lipovec — Bešlinec — Marča, i stigla na marševski cilj — u sela Lipovčane i Mostare, gdje se razmjestila za odmor. Dvadeset prva je imala da stigne u Sveti Marč i sela Gornju i Donju Obrešku. Kada je prispjela postavljala je jaku zaštitnicu u selu Bešlincu. U tim selima brigade su se odmarale tri dana, a potom su nastavile ka Podravini.

Najveći događaj u tom mjesecu bio je prelazak divizije iz Moslavine u Pokuplje, preko Save, i povratak u Slavoniju. Prolazak tako krupne jedinice dva puta za 20 dana preko prostora nadomak Zagreba (30 kilometara) i predanjivanje na Savi između dvije strategijske saobraćajnice a da nije došla u dodir s neprijateljem, bio je zaista vojnički uspjeh. To što partizanske jedinice nisu otkrivene može se objasniti i velikom privrženošću posavskih sela narodnooslobodilačkom pokretu.

Terenski radnici i ilegalci učinili su sve kako bi olakšali taj marš i pokret divizije. Oni su bili vodiči i radili su na mobilisanju aktivista da motre neprijatelja i prikupljali plovna sredstva potrebna za prelazak kanala i rijeke. Valja napomenuti i to da su marš otežavale neprekidne kiše, od kojih su riječice bile nadošle a kanali postali gotovo nesavladivi. Voda i blato bili su najveće prepreke na tom maršu.

Svim savremenici je ostalo u sjećanju kako je narod okolnih sela prikupio čamce i napravio od njih pontonski most preko Odre, koja se bila izlila i bila teška prepreka. Iako su borci bili nevični na rijeci, i mada većina nije znala da pliva, kolona se ipak nije prekidala. Prethodnica, Sedamnaesta brigada, u povratku je sagradila dva drvena mosta³⁴⁵ preko nabujalih kanala, a za to vrijeme je kolona stajala u mjestu i — u neizvjesnosti. Čekala je da se mostovi naprave. Zbog neprohodnosti tla bilo je potrebno skretati s marševskog pravca, a onda je put bivao duži i naporniji.

Iskustvo uči da se na takvim marševima, kada treba savladati velike prepreke, moraju isturati prethodnice i

³⁷³ Zbornik, tom V, knj. 23. dok. 172.

izvidnice koje će na vrijeme upozoriti na kritična mjesta: tesnace, vodene zapreke, mostove, da bi se jedinica osposobila za savlađivanje tih prepreka.

Već je bilo riječi o tome kako su borci primili prelazak preko Save. Ali to nije bila odlika samo Slavonaca. Tako je prilikom prelaska u Slavoniju velik broj Moslovljana ostao u moslovačkim i zagorskim jedinicama. Događalo se da kada neka jedinica otprati u Slavoniju ranjenike ili neki plijen, da se ta jedinica jednostavno prepolovi. Svi su nastojali da budu u jedinicama koje su operisale u blizini njihovog rodnog kraja. To je bilo problem za štabove i političke i partijske radnike za sve vrijeme rata.³⁴⁶

Savlađivanje velikih vodenih prepreka bila je složena borbena radnja. Većina boraca u brigadama nikad ranije nije ni vidjela veliku rijeku, a 95 odsto njih bili su neplivači. Za komandovanje je to bila ozbiljna glavobolja. Tu je, zatim, bilo nepoznavanje tla, pomanjkanje plovnih sredstava, jer ih je neprijatelj uništavao, pa ih je na mjesto prelaza trebalo donositi iz udaljenijih sela, itd. Zbog svega toga prelazi preko rijeke bili su uvijek spori, što je neprijatelju omogućavalo da preduzme protivmjere i osujeti kretanje.

Prilikom tog pohoda u Pokuplje vladala je zabrinutost zbog blizine Zagreba, aerodroma, Siska, Sesveta i drugih uporišta koja su činila spoljnu odbranu Zagreba. Iz njih je neprijatelj mogao da snažno i brzo interveniše šaljući jake snage koje su podržavale vazdušne i oklopne jedinice. No svega toga nije bilo.

Pošto "su se brigade odmorile i prikupile, i kada su sredile teško naoružanje i neke pozadinske jedinice, nastavile su pokret ka marševskom cilju — u širi rejon Virovitice.

Već 27. decembra Dvadeset prva brigada je stigla u Moslavinu i razmjestila se u selima Ivanjskoj, Babincu i Bereku. Neprijatelj je pomno pratio kretanje naših jedinica. Za njega je to bilo kao da se jake partizanske snage koncentrišu da bi napale na Bjelovar.³⁴⁷

Arhiv VII, sig. 11/9, k. 1122.

³⁴⁷ Vojnoistorijski institut, Beograd, mikrofilm 4/86, knj. 22, dok. 178.

Pokret je, međutim, prema planu, nastavljen ka Bilo-gori, gdje je brigada³⁴⁸ imala da se razmjesti radi odmora i mobilizacije novih boraca u selima Vukosavijevici, Turnašici, Sedlarici i Velikoj Crešnjevici.

Tu su se jedinice odmarale, štabovi su sabrali rezultate borbi i minulog marša, otpremani su izvještaji o brojnom stanju boraca i naoružanja, jedinice su popunjene i počeo se pripremati defile naših jedinica u smotri koju je imao da učini komandant Šestog korpusa Petar Drapšin.

^{M8} Vojnoistorijska institut, Beograd, sig. 1/17, k. 1122, naređenje za pokret.

PONOVO U SLAVONIJI

ODMOR, POPUNA I SMESTAJ JEDINICA

Krajem 1943. godine je narodnooslobodilački pokret u Slavoniji poprimio široke razmjene. Raspolagalo se velikom slobodnom teritorijom s mnoštvom oslobođenih mjesta, dvijema novim brigadama (čehoslovačkom „Jan Žiška“ i 25. brodskom), diverzantski bataljon je prerastao u diverzantski odred, obrazovan je artiljerijski divizion, od šest partizanskih odreda su osnovane istočna i zapadna grupa odreda.

Uprkos odlasku više od polovine jedinice s teritorije Slavonije, Dvadeset osme divizije (Sedamnaesta i Dvadeset prva brigada), Šesnaeste brigade „Joža Vlahović“ u Zumberak i Dvanaeste udarne u središnju Bosnu, slavonske jedinice nisu smanjivale svoju aktivnost. Staviše, oslobodile su mnogo mjesta i gradova i gotovo svakodnevno rušile saobličajnice Zagreb — Beograd i ostale na tom prostoru. Povratkom Dvadeset osme divizije u Slavoniju udarna moć Šestog korpusa NOVJ se znatno povećala.³⁴⁸³

Uporedo s razvojem borbenih jedinica bivala je sve veća vojnoteritorijalna korpusna oblast. U njoj je djelovalo pet vojnih područja s razvijenim vojnopozadinskim ustanovama, bolnicama, radionicama, skladištima, radnim bataljonima i četama, stražama i stražarskim četama, koje su se bavile obezbjeđenjem i uređenjem teritorije i zbrinjavanjem operativnih jedinica za život i borbu dok se budu nalazile na njihovoj teritoriji.

^{M8a} Jedinice NOV u Slavoniji krajem 1943. godine su imale 10.037 boraca. Zbornik, tom V, knj. 11, str. 46.

P R E G L E D

brojnog stanja, nacionalne, socijalne i političke pripadnosti, boraca Dvadeset prve brigade Dvadeset osme divizije decembra 1943. godine

Jedinica	Brojno stanje	Nacionalni sastav									Pol. Pripadnost			Socijalni sastav					
		Srba	Hrvata	Muslimana	Slovenaca	Slovaka	Mađara	Zidova		Nemaca	Cl. KPH	Komunista van partije	Nepartijac	Seljaka	I Radnika	Intelektualaca	Nameštenik	Zanatlija	Vojno-pol. rukovodilac
Stab, brigade	19	15	2						1	1	8	9	2	12	6	1			
1. bataljon	254	174	80								49	44	161	114	10	4	4	22	-
2. bataljon	236	157	69	4	-	-	1	1	2	-	53	31	152	171	30	3	2	25	-
3. bataljon	222	133	89								49	29	144	166	45	3	-	8	-
4. bataljon	188	130	48	8		1	-	-	1		62	42	84	148	12	12	2	14	-
Prateća četa	44	33	11	-	1						7	6	31	39	4	-	-	1	-
Bolnička četa	15	6	9								4	4	7	7	2	1	-	5	-
Četa veze	74	53	25	6							12	24	38	53	7	-	-	14	-
Intendantura brigade	10	4	6	-							4	1	5	2	3	-	-	5	-
Agitprop	13	4	8	-	-	-	-	1	-	-	4	1	8	5	-	5	1	2	-
Kuriri	21	14	7								2	19	-	14	5	1	1	-	-
SVEGA	1.096	733	354	18	2	1	1	2	4	1	254	211	631	831	124	30	10	96	5

Na velikoj oslobođenoj teritoriji situaciju u potpunosti imaju u svojim rukama narodnooslobodilački odbori. Slavonija ulazi u 1944. godinu sa Oblasnim NOO, četiri okružna, 17 kotarskih, 59 općinskih, 640 seoskih odbora, od kojih je 225 na teritoriji koju kontroliše neprijatelj, a omladinska organizacija ima u svojim redovima 7.000 organizovanih članova.

Tako su Slavoniju predstavili komandant korpusa general Petar Drapšin i sekretar Oblasnog komiteta KPH za Slavoniju Dušan Čalić Čule štabovima bataljona i brigada Dvadeset osme divizije na savjetovanju održanom 4. januara 1944. godine u selu Pitomači kod Virovitice. Tada je ocijenjen put Sedamnaeste i Dvadeset prve brigade kroz Moslavinu, Zagorje i Pokuplje i ukazano na slabosti i propuste.^{348b} Komandant korpusa je saopštio zadatke naših brigada u Slavoniji i govorio o vojnopolitičkim prilikama na slobodnoj teritoriji i neprijateljskim namjerama.

Sekretar Oblasnog komiteta je istakao značaj II zasjedanja AVNOJ-a, naš stav prema reakcionarnom vodstvu HSS i važnost mobilizacije za širenje narodnooslobodilačkog pokreta. Posjeta slavonskih rukovodilaca je završena smotrom predstavničkih jedinica iz svih brigada, koju su posmatrali i mještani tog velikog i lijepog podravskog sela.

U to vrijeme bio je veoma razvijen politički rad s narodom. Po selima su se održavali mitinzi: u Starom Gradcu, Bušetini, Marofu, Suhaji, Ivanjskoj, Bereku, u Moslavini, Lozani, Rogovcu, Velikoj Crešnjevici, Spišić-Bukovici, Velikoj Babinoj Gori i Turanovcu. Na tim skupovima je prisustvovalo oko hiljadu mještana. U Turancu je bilo 150 ljudi, i tu se javilo 30 dobrovoljaca u Narodnooslobodilačku vojsku. Međutim, u selima u kojima je još bila jaka ustaška propaganda čak su se ispisivale prijeteće parole protiv onih koji se jave u NOV.³⁵⁰

U isto vrijeme su se u četama održavali sastanci boraca, omladinaca i skojevaoa na kojima se govorilo o potrebi ispravnog odnosa prema narodu, o novomobilisanim borcima, jačanju discipline i odgovornosti. Intenzivna je bila obuka novomobilisanih boraca u rukovanju Oružjem, povrh toga što su obavještavani o zadacima i odnosima u brigadi.

Zbornik, tom IX, knj. 5, dok. 18, str. 109.

»⁵⁰ Zbornik, tom IX, knj. 5, dok. 18, str. 109.

U četama je živnuo i kulturno zabavni-rad. Svaka četa, odnosno bataljon, izdala je džepne novine. Borci su naučili nekoliko horskih pjesama i recitacija, a mobilisana je i vatrogasna „bleh“ muzika, pa je i ona ubrzo počela da uvježbava partizanske koračnice i pjesme.

Brigada je mobilisala 334 borca, a 40 je došlo dobrovoljno. Vojna ljekarska komisija je proglasila sposobnim njih 230. Iz Bilogorskog partizanskog odreda je u Dvadeset prvu brigadu došlo takođe 96 tek mobilisanih boraca, ali je poslije nekoliko dana 12 pobjeglo kućama. Ti mladići su odobravali partizansku borbu, ali nisu bili raspoloženi da se late oružja. Jedni su željeli da stupe u Bilogorski odred, ali ne i u brigadu. Isti ti momci su poslije nekog vremena postali borci i, štaviše, uzorni komandiri vodova, a neki i komandiri četa.

Okružni komitet KPH Virovitice je u vezi s bježanjem iz brigade smatrao da je Dvadeset prva brigada kriva što se na njenom terenu pojavila „bijela garda“, jer su mladići mobilizirani a da nisu bili ljekarski pregledani.³⁵¹ Nije se, međutim, uzimao u obzir uticaj pete kolone i neprijatelja koji su ubijali naše aktiviste.³⁵² Vođe tih grupa su i ranije bili povezani s neprijateljskim garnizonom u Virovitici. Ipak, moglo bi se zaključiti da je brigada prilikom mobilizacije imala nešto stroži kriterijum od Komande bilogorskog područja i kotarskog NOO Virovitica.

Početak godine je Dvadeset prva brigada dostavila štabu divizije brojno stanje ljudstva³⁵³ sa socijalnim sa-

³⁵¹ Mnogi su pobjegli iz brigade i krili se po okolnim šumama jer se nisu smjeli javiti. Izvještaj Okružnog komiteta KPH Virovitice od 14. 1. 1944. Mikrofilm 313/43 (Vojnoistorijski institut).

³⁵² Dezerteri se kriju oko sela Sedlarice; 12 su iz 21. brigade, njih 16 imaju puške, odnijeli su oružje predsjednika i potpredsjednika sela Otrovaneca, ostali dezerteri su iz Bilogorskog odreda. Dvadeset prvog januara ubili su stražara između sela Trešnjevica i Sedlarice. Ubili su predsjednika MNO i njegovu ženu, a pucali su na informativnog oficira Komande mjesta Pitomača.

Vođe tih grupa su Ivo Mersić i Ivo Medić iz sela Sedlarice, a povezani su s nekim Petekom iz Virovitice. Njima su se pridružili bivši četnici i ustaše. Neki od njih bježe, jer misle da ih je 21. brigada nepravilno mobilisala. Izvještaj OK Virovitice od 24. 12. 1944. Vojnoistorijski institut, mikrofilm 340/43.

³⁵³ Izvještaj štaba 21. brigade štabu 28. divizije od 4. 1. 1944. godine o socijalnom, nacionalnom i organizacijskom stanju. Vojnoistorijski institut sig. br. 1—4, k. 1124.

stavom i organizacionim stanjem. Tada je imala 1.105 ljudi, a od toga: 826 seljaka, 124 radnika, 109 zanatlija, 10 namještenika, sedam vojnopolitičkih lica, 29 đaka intelektualaca. Prema nacionalnom sastavu u njoj je bilo 633 Srba, 379 Hrvata, 55 Italijana, 19 Muslimana, 10 Slovenaca, pet Nijemaca, jedan Slovak, dva Rusa, dva Jevreja i dva Mađara.

U brigadi je bilo 261 članova KPJ i 234 skojevaca.

U brigadi su učinjene i neke kadrovske promjene.³⁵⁴ Komesar Trećeg bataljona Ivan Krmpotić postavljen je za komesara Prvog bataljona, a na njegovo mjesto je došao Slavko Blagojević. Za zamjenika komesara Trećeg bataljona određen je Milenko Miljević, a u Drugom bataljonu je za informativnog oficira postavljen Milan Uskoković Brzi, za komesara bolničke čete divizije postavljena Ankica Maksić, sekretar SKOJ-a brigade.

NA OBEZBJEDENJU NAPADA NA USTAŠKO UPORIŠTE ČAGLIN

Uporište Čaglin držala je zloglasna 6. ustaška bojna³⁵⁵ bez 5. satnije, 2. ustaškog slavonskog združenja.³⁵⁸ Ustaše iz tog uporišta su bile strah i trepet za narod istočnog dijela požeške kotline. Čaglin je bio veoma dobro fortifikacijski utvrđen i zaštićen mitskim, žičanim i drugim preprekama, sa razgranatim sistemom bunkera, rovova i saobraćajnica za odbranu. Neprijatelj je raspolagao naoružanjem italijanske proizvodnje. Imao je protivtenkovski top, dva teška minobacača, šest teških mitraljeza i osam puškomitraljeza i druga borbena sredstva.

Čaglin je razdvajao prilično veliku slobodnu teritoriju na papučko-krndijskom i diljskom području i obezbjeđivao put Požega-Pleternica-Našice-Osijek. Zato je štab Šestog korpusa 16. 1. 1944. godine izdao zapovijest

3Ü Naredba 28. divizije o postavljenju od 14. 1. 1944. Arhiv. VJJ sig. br. 10. 3. 1139.

³⁵⁵ Arhiv VII, sig. br. 5/1 i 17—2, k. 114.

³¹⁶ Garnizon u Jakšiću kod Slavonske Požege činila je 5. satnija 6. ustaške bojne; komandir ust. poručnik Amreina, ranjen u zasjedi 21. brigade kod sela Sumanovca. Izjava ustaše Đure Petričevića iz Ilače na suđenju u Okružnom sudu u Osijeku 31. 1. 1946. Đuro je bio osuđen na smrt, ali je pomilovan. Broj k. 1054. presuda 350/45.

da se izvede korpusna operacija,³⁵⁷ tj. da uporište čaglin uništi.

Čaglin su s pravca Slavonske Požege, Našica, Poreča i Kule obezbjeđivale jedinice Dvadeset osme divizije sa Osječkim i Požeškim odredom.³⁵⁸ Dvanaesta divizija i Diljski NOP odred osiguravali su akciju od Pleternice, Slavenskog Broga, i Đakova. Određeno je da napad počne 22. 1. 1944. u četiri časa.

Slavonska Požega je bila najjači garnizon. Imala je oko 2.600 neprijateljskih vojnika. Tu su bile motorizovane jedinice i artiljerija,³⁵⁹ a i pretpostavljena operativna komanda za snage u Čaglinu. Otuda se i moglo očekivati da će sa tog pravca i uslijediti najjači nalet. U pleterničkom garnizonu bilo je oko 390 vojnika (240 Nijemca i 150 domobrana). Na prostoru između Čaglina i zasjede koju je postavila Dvadeset prva brigada bila su još dva uporišta: Kula, sa 50 vojnika Vermahta, i 150 naoružanih mještana koji su bili ojačani topom od 75 mm, teškim bacačem i sa četiri laka minobacača, kao i četiri teška mitraljeza i šest puškomitraljeza, šest automata, itd.³⁶⁰ i Poreč, u kom je bilo 40 njemačkih vojnika i 120 domaćih Nijemaca naoružanih teškim i sa tri laka minobacača, šest puškomitraljeza i šest automata.

Dvadeset prvog bataljona je povjereno da njena tri bataljona (1, 3. i 4.) zatvore taj pravac, Drugi bataljon je pridat štabu Istočne grupe odreda i postavljao je zasjedu na cesti Našice — Kula na liniji: Bukova glava (k.321) — kota 306.³⁶¹ U Našicama je bilo oko 1.500 vojnika sa šest topova, šest teških i 15 lakih minobacača i 18 teških i 64 puškomitraljeza.

Jedan bataljon Požeškog odreda je vezivao za sebe neprijateljske snage u Kuli i Poreču i izvodio demonstrativni napad, a jedan bataljon je kontrolisao saobraćajnicu

³⁵⁷ Zbornik, tom V, knj. 23, str. 248; u borbama za Čaglin angažovao je 21. bataljon 7 art. oruđa, 16 u zasjedi, 3 u napadu i 2 u rezervi.

³⁵⁸ Zbornik, tom V, knj. 23, str. 237.
³⁵⁹ u Požezi je bilo stacionirano 1.106 domobrana, oko 700 Nijemaca, 20 esesovaca, njemačko redarstvo, 300 ustaša, 50 policajaca, 54 žandarma, 6 topova, 6 minobacača i 13 lakih minobacača, 25 mitraljeza i puškomitraljeza. Zbornik, tom V, knj. 23, dok. 75, str. 321

³⁶⁰ Zbornik, tom V, knj. 23, dok. 66, str. 277.

³⁶¹ Zapovijest štaba 21. udarne brigade za odbranu. Vojnoistorijski institut, sig. br. 2—2, k. 1138.

Kutijevo — Velika i obezbjeđivao previjalište Dvadeset prve brigade u Kutijevu.

Prilikom pripremanja zadatka štab Dvadeset prve brigade je ispravno uočio da brigada zatvara veoma važan pravac i da od čvrstine njene zasjede umnogome zavisi uspjeh akcije na Čaglin. Zemljište na kojem je brigada trebalo da se rasporedi bilo je blago talasasto, delimično naseljeno, prošarano šumarcima i lugovima. Vremenski uslovi su bili nepovoljni: hladno zimsko vrijeme sa snijegom, što je veoma otežavalo maskiranje jedinica. Zemljište je bilo prohodno u zahvatu saobraćajnice za sva motorna vozila. Neprijatelj je mogao da manevriše iz nekoliko pravaca: upućivanjem snaga dužim pravcem, preko Jakšića, Vetova, Kutijeva i Bekteža, a zatim da spoji snage u Kuli i Poreču i tako ugrozi snage napadača. Drugi pravac, kraći, je bio: Pleternica — Knešci — Čaglin. Tu se ugrožavao spoj Osamnaeste brigade Dvanaeste divizije, koja je držala položaje na lijevom krilu: selo Tulnik — k. 158, od kapele Sveti Petar tt 263 i zahvat ceste Pleternica — Ruševo — k. 310. Na kraju je štab zaključio da će neprijatelj uputiti najjače snage u predio saobraćajnice Požega — Jakšić — Kula — Čaglin.

Štab brigade je odlučio da primjeni elastičnu odbranu sa upotrebom rezervi kako bi se razbio neprijateljev napad i, snažnim protivnapadom s fronta, krila i bokova, da mu se nanese gubici i jedinice odbace u polazne garnizone. Diverzantski vod je dobio zadatak da postavi lažna minska polja na cestama (brigada je imala samo pet protivtenkovskih mina). Na cestu Pleternica — Kutijevo postavljene su dvije, a na cestu Požega — kula tri prave mine. Dobijene dvije protivtenkovske puške dodijeljene su Prvom bataljonu.

Prvi bataljon (dvije čete) posjeo je položaje oko saobraćajnice na ivici sela Sumanovca. Druga četa je bila u rezervi u rejonu Velikog Potoka, sa zadatkom da izvede manevar sjeverno od sela Granja ka selu Sumanovcu i udari neprijateljskoj koloni u bok. Desno od saobraćajnice ispred Sumanovca, ka koti 175, bila je četa, takođe u rezervi. I ona je trebalo da manevriše ka koti 174, prema selu Cerovcu. Četvrti bataljon (druga četa) bio je u brigadnoj rezervi. Posjeo je položaj na cesti Pleternica — Kutijevo, južno od Bjeliševca, u rejonu Ciglana — kota

174, obezbjeđujući se dijelom snaga od Kule. Svoju drugu četvu bataljon je skrio u rejonu Granični gaj — kota 172 da bi kontrolisala oba pravca Požega — Kula — Pleternica — Kutijevo, odnosno kada naše snage prime borbu bilo s kog pravca, ta je četa imala da napadne neprijatelja sa bokova i iz pozadine.

Na vrijeme su sprovedene sve vojnopolitičke pripreme u četama i bataljonima. Priličnom broju boraca to je bila prva akcija, vatreno krštenje. Održani su partijski i skojevski sastanci. Svuda se naglašavala važnost te borbe i pobjede kojom treba pozdraviti Slavoniju kao još jednim velikim uspjehom. Uništiti ustašku bojnu u Caglinu značilo je postići krupan vojnopolitički i ekonomski uspjeh.

U ranim jutarnjim časovima su se dijelovi 187. njemačke divizije, zatim, vjerovatno, 5. satnije 6. bojne ustaša i domobranske jedinice pojavili na saobraćajnici Slavonska Požega — Jakšić — Kula.³⁶² U isto vrijeme je druga kolona, iz Pleternice, nastupala pravcem Kalenić — Djedina Rijeka, s četom kao pobočnicom u zahvatu pruge Ašikovac — Knešci. Cilj te kolone je bio da ojača uporište u Kuli. Uspjela je u tome.³⁶³

Isturene patrole i osmatrači su na vrijeme najavili (nešto poslije 9 časova) nailazak neprijatelja. Išao je prilično oprezno, sa isturenom prethodnicom malo naprijed, a pobočnice gotovo da i nije imao. Kolona je prolazila. Naišla je i artiljerija.

Naši prikriveni dijelovi su budno čekali na borbenom položaju. Tu je bila i prva četa Prvog bataljona, koja je pomno pratila razvoj događaja, a njen komandir Nikola Bogojević Nidžo obilazio je položaj i izdavao uputstva borcima.

Otpočela je borba. Sve čete što su bile u prvoj liniji sukobile su se s neprijateljskom prethodnicom, koja je nastojala da ih odbaci, ali bez uspjeha. Neprijatelj još nije bio razvio svoje snage, već je upotrebljavao artiljeriju, a njegovi istureni dijelovi su nastojali da se jurišem probiju. To je bio trenutak da se privuku brigadne snage kako bi udarile u bok ne dozvolivši da se neprijateljska kolona razvije za borbu.

³⁶² Zbornik, tom V, knj. 23, dok. 172.

³⁶³ Zbornik, tom V, knj. 23, dok. 115. Izvještaj štaba 12. divizije.

U tome se uspjelo. Druga četa Četvrtog bataljona je iz rejonu Granični gaj bezimenim potokom izbila u rejon kote 150, a druga četa Prvog bataljona, južno od Sumanovca, iz Velikog potoka, preko Gromovača, u pravcu južnih kuća u selu Cerovcu. Tako je odsječena odstupnica dijelu neprijateljskih jedinica i artiljeriji.

Iako je bio u kritičnoj situaciji, neprijatelj se nije zbunio, već se organizovano probijao uprkos naletima naših jedinica, koji su se smjenjivali jedan za drugim. Ali od sela Cerovca brigada je prešla u gonjenje, jer se neprijatelj počeo povlačiti u neredu. Tako je, u žestokoj borbi koja je trajala oko pet časova, odbranila svoje položaje. Čete što su bile na pravcu Pleternica — Kutijevo budno su pratile razvoj događaja kod Osamnaeste brigade Dvanaeste divizije i na njenim položajima, ali toga dana Četvrti bataljon nije išao u borbu, osim njegove druge čete.

Brigada je došla do dobrog ratnog plijena: dvije haubice od 105 mm, kamion sa 243 artiljerijske granate, jedan kamion je zapaljen. U plijenu je bilo još: jedan teški mitraljez, dva puškomitraljeza, 10 pušaka i razna oprema.³⁶⁴

Neprijatelju je poginulo 35 ljudi, 20 ranjeno i 10 zarobljeno, a iz Dvadeset prve brigade je šest poginulo i 25 ranjeno. Među poginulima je bio i omiljeni sekretar SKOJ-a Prvog bataljona Branko Dimić iz Smrtića. Taj stari borac bio je u Prvom bataljonu od njegovog formiranja. Poginuo je i rukovodilac agitpropa brigade Mirko Mautner Lilin, stari revolucionar koji je preživio jasenovački logor. Mautner je sahranjen na groblju u Kutijevu. Ranjen je komandir druge čete Četvrtog bataljona Svetozar Ratić Lovac, prvoborac. Njemu je to bilo treće ranjavanje. Stab brigade ga je istakao za primjer, jer je ubio dva oficira na motociklu. Kada su mu previjali rane kazao je: „Nije mi žao, dvojicu sam ubio, i to su bili obojica oficiri.“³⁶⁵

Iz Trećeg bataljona su se istakli komandiri vodova Jovo Kovačević i Petar Savić. Za borbenost i odlučnost

^{3M} Zbornik, tom V, knj. 23, dok. 129. Izvještaj o borbama 28. udarne divizije za Čaglin.

³⁶⁵ Svetozar Ratić je liječio rane u svom selu Macutama. Kada je brigada došla u selo, iako nije bio zaliječen, priključio se 4. bataljonu. Izjava komandanta bataljona puk. Simeuna Đermanovića.

pohvaljeni su druga četa Prvog bataljona, s komandiriom Božom Vojvodičem, i prva četa Prvog bataljona sa Nikolom Bogojevićom Nidžom na čelu. Zadržalo je borce i držanje drugarice Jagode Srdić iz Pušine. Ona je bila teško ranjena, ali je stalno podsticala borce na požrtvovanje.³⁶⁶

Iskustvo iz te zasjede bilo je: donesena je ispravna odluka o isturanju i prikrivenom držanju jedne čete. Ali pošto su njene snage bile preslabe, nije bilo značajnijeg učinka. Sve jedinice u zasjedi odlično su se držale. Još jednom se potvrdilo da kada se akcija dobro organizuje rezultati ne izostaju.

U Čaglinu su se cio dan vodile ogorčene borbe. Nastavljene su i noću. Ustaše su se nadale da će im stići pomoć u toku dana, ako se održe. Ipak, situacija je bila sve povoljnija za partizane. To je vjerovatno uticalo na to da štab korpusa izdvoji dio snaga iz rezerve i iz zasjeda kako bi se u toku noći uništila uporišta Poreč i Kula.³⁶⁷

Određeno je da napad počne 22. januara 1944. godine u 24 časa. Štab Dvadeset i osme divizije je naredio³⁶⁸ da Četvrti bataljon Sedamnaeste brigade i Drugi bataljon Osječkog odreda, napadnu i unište uporište Poreč, a Četvrti bataljon Dvadeset i prve brigade, bez jedne čete, i Prvi bataljon Požeškog odreda, koji je bio u rezervi u Kutijevu, da napadnu uporište Kulu. U zapovjesti je stajalo da će napad na Kulu podržati naša artiljerija i da neprijatelja treba napasti i uništiti dok kod njega vlada zbunjenost.

Za napad na Kulu nisu bile sprovedene potrebne pripreme ni u četama ni u bataljonima, a u toku borbe niko nije objedinjavao dejstva jedinica. Izostala je podrška artiljerije, jerse još vodila borba za Čaglin, u kojoj je artiljerija bila učesnik. Sa napadom se kasnilo oko dva časa. Jedna četa bataljona Dvadeset prve brigade napala je sa sjeveroistočnog djela sela iz Kutijevačke rijeke, a druga četa napadala je u zahvatu puta koji od Kutijeva ulazi u Kulu. Bataljon Požeškog odreda je napadao s južne strane, u zahvatu seoskog puta, od Ciglanika ka Kuli.

³⁶⁶ Spisak ranjenika 21. brigade. Vojnoistorijski institut, sig. br. 9-111-1138.

³⁶⁷ Zapovjest štaba 6. korpusa za napad na Kulu i Poreč od 21. 1. 44. Zbornik, tom V, knj. 23, dok. 86.

³⁶⁹ Zapovjest 28. divizije. Zbornik, tom V, knj. 23, dok. 90.

Cilj je bio da se selo, koje je izduženo, ispresijeca na više mjesta i da se izolovane grupe jedna za drugom unište.

Prva četa je sa sjeverne ivice sela podišla uporištu i u prvom naletu zauzela nekoliko kuća i bunkera oko njih. Kada je neprijatelj uvidio da je to napad, sasredio je jaku vatru na četvu i prikovao je za zemlju. Nevolja je bila u tome što je teren oko sela bio veoma ravan, a neprijateljska vatra iz rovova i bunkera efikasna, četa koja je napredovala od Kutjeva uspela je da se dohvati prvih kuća, ali je tu zadržana. Bez podrške minobacača i artiljerije nije mogla naprijed. Komandant tada šalje kurira po treću četvu, koja je bila u rezervi brigade. Ali kurir je bio ranjen i četa nije stigla na vrijeme.

Napad na Poreč počeo je na vrijeme. Neprijatelj je pružio slab otpor, da bi se povukao u Kulu.³⁶⁹ Naše jedinice, Četvrti bataljon Sedamnaeste brigade i Drugi Bataljon Osječkog odreda, umjesto da gone neprijatelja i da ga u sadejstvu sa jedinicama koje su napadale Kulu unište, ušle su u uporište i počele da izvlače plijen.³⁷⁰ Pred neprijateljem koji je bježao iz Poreča (ocijenivši da je neprijatelju stigla pomoć iz Pleternice) bataljon Požeškog odreda se povukao.³⁷¹ Šest boraca je poginulo i 21 ranjen, od kojih šest nije odneseno sa položaja. Izgubljeni su jedan mitraljez i šest pušaka.

Vidjevši da sa dvije čete ne može naprijed, komandant Četvrtog bataljona Dvadeset prve brigade je u zoru odlučio da se povuče zbog velikih gubitaka i nedostatka municije. Poslije napada na Kulu sa drugih strana je nije bilo, a neprijatelj je svu vatru usmjerio na prvu i drugu četvu Četvrtog bataljona. U toj neuspjeloj akciji, u kojoj je komandovanje zatajilo, pa su bataljoni bili prepušteni sami sebi, bataljon je pretrpio osjetne gubitke: 14 boraca je poginulo i sedamnaest ranjeno. Izgubljeno je zaplijenjeno oružje.³⁷²

Ranjeni su i komandant bataljon Simo Đermanović, vodnici Radomir Babić, Lovro Dežmalj, Kolar, desetari

³⁶⁹ izvještaj 28. divizije, tom V, knj. 23, dok. 129.

³⁷⁰ izvještaj 6. korpusa o napadu na Čaglin. Vojnoistorijski institut, sig. br. 19, k. 473.

³⁷¹ Izvještaj Istočne grupe odreda, Zbornik, tom V, knj. 23, dok. 132.

³⁷² Vojnoistorijski institut, sig. br. 4 — 4, k. 1123.

Vaso Staničić i Stevo Subić, a delegat voda Alija je živ uhvaćen. Poginuli su omiljen drug i hrabar borac, vodnik Ljuban Selajić, dobra drugarica Marija Vranešević, iz Podravske Slatine, desetar Lado Lajner, iz Nove Bukovice kod Ludbrega, vodnik Sreto Kihanović i drugi.

Dvadeset treći januar na položajima Dvadeset prve brigade prošao je mirno. Neprijatelj je po svaku cijenu želio da se probije ka Čaglinu. Naročito je bio snažan njegov pritisak na položaje Osamnaeste brigade Dvanaeste divizije, jer su se jake njegove snage probile od Pleternice ka Ruševu i ka saobraćajnici. Druga kolona se probijala pravcem Knešci — Kuća i do mraka je ušla u Kulu.

Neprijateljske snage su u tri kolone napadale od Našica i odbacile dva bataljona Osječkog odreda. Do predveče su se probile u rejon Londžice,³⁷³ a prednji dijelovi do sela Duboke (k. 244.). Samo jedan vod drugog bataljona Dvadeset prve brigade došao je u manji sukob sa grupom ustaša.

Poslije snažne i precizne vatre naših topova opkoljene su ustaše u školi u Čaglinu, oko 14 časova kreću na posljednji juriš. Sedamnaesta brigada ih je dočekala snažnom vatrom. Tako je to uporište nestalo, ali je Sedamnaesta brigada pretrpjela znatne gubitke: 69 poginulih i 125 ranjenih.

Dvadeset četvrtog januara je Dvadeset prva brigada izvučena na obronke Krndije, u sela Gradište i Duboku, jer su jake neprijateljske snage zauzele naše položaje u ravnici. Odatle su, uz podršku avijacije i artiljerijske vatre, nastupale ka Čaglinu. Oko 13 časova je neprijatelj napao Drugi bataljon Sedamnaeste brigade u Čaglinu i nanio mu nove gubitke: 12 boraca je poginulo i 16 ranjeno.

Istog dana se informativni oficir Četvrtog bataljona Dvadeset prve brigade, sa ojačanom patrolom, uputio u selo Milan-Lug da prikupi podatke o neprijatelju. Protivnik je bio u selu, ali se bio pritajio. Propustio je patrolu u selo, a potom na nju otvorio vatru. Poginula su četiri

³⁷³ Zbornik, tom V, knj. 23. dok. 172.

druga i jedna grugarica, a spasili su se samo informativni oficir Luka Vuksanović i kurir.³⁷⁴

Tako su ukupni naši gubici u borbi oko Čaglina u napadu i na obezbeđenju bili: 114 poginulih, 227 ranjenih, dva zarobljena³⁷⁵ i jedan nestao. Neprijatelj je imao 379 ljudi poginulih.³⁷⁶

Radi izvlačenja naših izmorenih snaga ispod neprijateljevog koncentričnog udara, štab korpusa je naredio³⁷⁷ da se jedinice izvuku iz dvije etape i krenu u zapadni dio Požeške kotline. Da bi izbjegle dejstva avijacije i artiljerije, jedinice su se kretale šumom i kroz sela Gradište, Kutjevo, Venje, Hrnjevac, Podgorje, Bešinci i Doljanovac. Smjestile su se u selima Doljanovcu, Šeljakovcu i Velikoj, gdje je dat odmor. U drugoj etapi se išlo pravcem Velika — Draga — Stražeman — Biškupci, a smještaj je bio u selima Tornju, Oljasima, Bratuljevcima, a Četvrti bataljon u selu Mijači. Brigada je postavila obezbeđenje prema Požegi, Trenkovu i Velikoj.

Narednih desetak dana (26. 1. do 7. 2. 1944.) u selima "na slobodnoj teritoriji borci su se malo odmorili poslije teških usiljenih marševa i napornih borbi. U Orljevcu su starješine Dvadeset osme divizije održale savjetovanje sa štabovima brigada. Prisustvovali su komandant korpusa³⁷⁸ i načelnik³⁷⁹ i komesar GS NOV i PO Hrvatske. Raspravljalo se o nedostacima i greškama zapaženim u borbama za Čaglin. Poslije toga je štab brigade analizirao borbena dejstva sa štabovima bataljona i komandama četa. Jedinice su se popunjavale boračkim i starješinskim kadrom. U jedinice su pristizali ranjenici i bolesnici. Borci su ih toplo pozdravili.

³⁷⁴ Izvještaj 21. brigade štabu 28. divizije od 29. 1. 1944. godine Arhiv VII, sig. br. 7/1-1-1124.

³⁷⁵ Dane Bijanić, bivši domobran, rođen 1920, u Brlogu, Otočac, nestao u Šumanovcu 22. 1. 1944. godine. Arhiv VII, sig. br. 2 — 1, k. 38.

³⁷⁶ Zbornik, tom V, knj. 24, dok. 47.

³⁷⁷ Zapovjest za pokret 28. divizije štabovima brigada od 25. 1. 44. godine u 20 časova. Zbornik, tom V, knj. 23, dok. 97.

³⁷⁸ Petar Drapšin.

³⁷⁹ Radojica Nenezić, Rade Zigić.

Brigada je u to vrijeme bila velika,³⁸⁰ a bataljoni su imali gotovo po 300 do 400 boraca. Sve više je bilo novomobilisanih boraca i zarobljenika koji su se opredijelili za NOP.

Dalje omasovljenje NOP predstavljalo je prvorazredan zadatak.³⁸¹ Uticaj ustaške i Mačekove propagande na hrvatske mase još je bio jak, pogotovu u istočnom dijelu Požeške kotline. Osjećali su se i prsti pete kolone.

U brigadi se koristi svaki slobodan trenutak za obučavanje boraca i ličnu izgradnju. Priličnom broju boraca je čaglinsa operacija bila prva borba. Bilo je i slabosti, ali to je bilo kaljenje za buduće okršaje.

Pojava „trupova“ u Slavoniji bila je nova neprijateljeva taktika, podmukla i lukava. Grupa od po 60 neprijateljskih vojnika obučeni u partizanske uniforme predvođene tamošnjim izdajnicima, upadale su na slobodnu teritoriju, napadale štabove, bolnice i grupe boraca.³⁸² Valjalo ih je na vrijeme otkrivati i uništavati. Na slobodnoj teritoriji se uvode propusnice i vojne legitimacije. Posebno su se preduzimale mjere predostrožnosti prema onima koji su dolazili iz neprijateljevih redova.³⁸³

Borci su se dobro hranili po kućama, jer ih je narod izdašno pomagao. Bilo je zimsko vrijeme, a u brigadi je 80 boraca boso. Od korpusne intendature dobijeno je 50 pari opanaka i 100 pari cokula sa drvenim đonom. Središnje jedinica i odmor su bili u duhu naređenja GSH, jer je VS NOV i POJ bio stavio Dvadeset osmu diviziju pod svoju operativnu komandu.³⁸⁴ U njen sastav ulazi i Dvadeset peta brodska brigada.³⁸⁵

³⁸⁰ Trećeg februara 1944. brojno stanje brigade je 1.318 boraca i starješina. Od toga: 138 radnika, 1.026 seljaka, 103 zanatlije, 11 namještenika i 34 vojno-policijskih lica. Srba 712, Hrvata 532, Muslimana 25, Slovenaca 18, Italijana 21, Nijemaca 5, Holandanina 2, Mađara 2, Rusa 2, i Grka 1. Više od trećine organizovanih: 224 člana KPJ, 42 kandidata i 187 članova SKOJ-a. Brojno stanje, nacionalni i socijalni sastav 28. divizije. Zbornik tom V, knj. 24, dok. 10, str. 42. Izvještaj zamjenika komesara 21. brigade oblasnom komitetu za Slavoniju o organizacionom i brojnom stanju partijske organizacije. Arhiv VII. Mikrofilm 42-600.

³⁸¹ Pismo komesara 6. korpusa svim komesarima. Zbornik, tom IV, knj. 5, dok. 32.

³⁸² Uputstvo štaba 6. korpusa NOVJ o pojavi trupa. Arhiv VII, sig. br. 13-1, k. 111.

³⁸³ Naređenje 6. korpusa isvim jedinicama. Arhiv VII, sig. br. 1-10, k. 1134.

³⁸⁴ Zbornik, tom V, knj. 24, dok. 105. Depesha GS Hrvatske.
³⁸⁵ Brigada je ušla u sastav 28. divizije 4. 2. 1944. godine.

BORBA NA BUCJU

Neočekivano jake neprijateljske snage, oko 1.500 vojnika,³⁸⁶ iz Pakraca i Daruvara su upale na slobodnu teritoriju 7. 2. 1944. Do 14,30 časova su prodrle u širi rejon sela Bučja i posjele sela Jakovce, Bučje i Male i Velike Budiće. Tu su se ukopale, postavile osiguranja i zanočile, s ciljem da idućeg dana produže nasilno izviđanje ka Bučkom Kamenskom.³⁸⁷

Namjera je bila da se unište naše snage i pozadinske ustanove i da se opljačkaju ustanička sela.³⁸⁸

Neprijatelj je pljačkao i palio sela na slobodnoj teritoriji i terorisao stanovništvo, koje je stoga, po veoma hladnom vremenu i snijegu, bježalo u masive Psunja i Ravne gore. Po neprijateljevom ponašanju se vidjelo da on cijeni da u tom rejonu nema naših jačih snaga.³⁸⁹ Ali štab Šestog korpusa je izdao Dvadeset osmoj udarnoj diviziji kratko, telefonsko naređenje da spriječi neprijatelja da prodre na slobodnu teritoriju i da ga uništi ili odbaci na polazne položaje. Neprijatelj je upad na našu slobodnu teritoriju mora biti kažnjen — glasilo je naređenje komandantima brigada.

Ideja štaba Dvadeset osme divizije je bila da: (1) Četvrti bataljon Dvadeset prve brigade, koji se odmarao u selu Mijačima (udaljen od neprijatelja oko 6 kilometara), spriječi neprijateljevo nastupanje ka Kamenskom; (2) da u toku noći 7/8. februara privuče Sedamnaestu i Dvadeset prvu brigadu iz Požeške kotline³⁹⁰ i napadne nepri-

³⁸⁶ To je bila 8. Gorska pukovnija, koja je imala dvije bojne, a bila je ojačana 2. bojnom 4. Gorske pukovnije, baterijom 12. art. divizionu, 4 tenka tipa „hočkiis“, Pukovnija je imala naoružanje od 12 mitraljeza, 12 lakih minobacača, oko 30 puškomitraljeza, a ostalo puške. Do sela Španovice jedan tenk se pokvario i 7. 2. je vraćen u Pakrac. Izvještaj štaba 4. GO zdruga od 11. 2. 1944, V tom, knj. 24, dok. 127.

³⁸⁷ Upad na slobodnu teritoriju naredila je komanda 42. lov-ačke divizije (raniji naziv 187. rezervna njemačka divizija). 11. 2. 1944.

³⁸⁸ Zbornik, tom V, knj. 24, dok. 44.

³⁸⁹ 17. brigada od 1. 2. do 6. 2. 1944. se odmarala u selima Cikutama, Zabrdskim Prgomeljama i Tisovcu, a toga dana je prešla u sela u kotaru Slavonske Požege: Snjegović, Čečavac i Vučjak, Zdravko Cvetković 17. slavonska brigada, s. 139.

³⁹⁰ 25. brodska brigada je na maršu sa Dilja u Požešku kotlinu u sastavu divizije. 7. 2. 1944. stigla u sela Aleksandrovac, Toranj, Oljase i Lučince. Monografija 25. brodske brigade, VIZ, Nail Redžić, str. 90.

jatelja sa tri bataljona, a da tri bataljona postave zasjedu na saobraćajnici Bučje — Pakrac; (3) jedan bataljon da ostavi u rezervi i (4) da Treći bataljon Dvadeset prve brigade i Daruvarski odred obezbijede slobodnu teritoriju od Sirača i Daruvara. Određeno je da napad počne 8. februara u 4 časa. Brigade su upozorene da podataka o neprijatelju nema i da se ne znaju njegove namjere.

Dvadeset prva brigada je napadala sa dva bataljona.³⁹¹ Četvrti bataljon u zahvatu saobraćajnice, pravcem Zabrdski Prgomelji — Glavica — Bučje. Desno od njega prvi bataljon je napadao pravcem mali i veliki Budići — Bučje. Drugi bataljon (sa četom iz Trećeg bataljona) postavio je zasjedu na cesti u selu Ožegovcima, do kote 252, s ciljem da spriječi neprijatelja da prodre ka Pakracu. Treći bataljon, bez jedne čete, prebacio se od Kamenskog ka Starom Zvečevu i Borcima radi održavanja veze sa Daruvarskim odredom i obezbjeđivao je slobodnu teritoriju od Grahovljana. U toku borbe mu je naređeno da se vrati i napadne neprijatelja pravcem Ožegovci — Bučje.

Dva bataljona Sedamnaeste brigade zatvarala su cestu Bučje — Pakrac sa zadatkom: (1) da spriječe neprijatelja u prodiranju iz Pakraca i (2) da spriječe izvlačenje neprijatelja iz Bučja u Pakrac. Četvrti bataljon je bio u napadu na selo Jakovce i kotu 508, a Treći bataljon Sedamnaeste brigade u brigadnoj rezervi.

Jedinice su bile udaljene od neprijatelja od 6 do 25 kilometara. Marš preko Psunja i Ravne gore, po dubokom snijegu i veoma hladnom vremenu, uslovio je da je napad na neprijatelja počeo po pristizanju jedinica, uglavnom u 7 časova. Teren je bio veoma pregledan i težak, snijeg, tako da je neprijatelj mogao da prati prilaženje naših snaga. Komandant 8. lovačke pukovnije je usmjerio svoje snage na najpogodnije otporne tačke i već u osam časova organizovao njihovo izvlačenje koristeći se pomoći tri tenka i artiljerije.³⁹²

Jedinice Dvadeset prve brigade su pokušale da se „na leđima“ prednjih dijelova ubace u prednji kraj neprijateljevog rasporeda, ali je on artiljerijom i tenkovima zaustavio napad Prvog bataljona i prve čete Četvrtog bata-

³⁹¹ Izveštaj 28. divizije o borbi na Bučju. Arhiv VII, sig. br. 2/1-29, k. 58.

³⁹² Operativni izveštaj 4. gorskog zdruga 11. 02. 1944. godine o napadu na slobodnu teritoriju. Zbornik, tom V, knj. 24, dok. 127.

ljona Dvadeset prve brigade i pokušao da ih odbaci. Četvrti bataljon Sedamnaeste brigade, kada je utvrdio da neprijatelja nema u selu Jakovcima, nije odmah nastavio da napada na Bučje, da vezuje za sebe neprijateljske snage, već se vratio na polazne položaje. Tako je izgubljeno dragocjeno vrijeme, koje je neprijatelj odmah iskoristio.

Kada su druga četa Četvrtog bataljona Dvadeset prve brigade i Četvrti bataljon Sedamnaeste brigade izvršili pritisak na neprijateljevo desno krilo, njegova odbrana je počela da popušta. U to vrijeme, oko 10 časova, on je s tenkovima i jakom pobočnicom otvorio saobraćajnicu prema Spanovici i Pakracu, koja nije bila zaprečena i pripremljena za protivtenkovsku odbranu. Neprijatelj se počeo organizovano probijati prema Spanovici. Naše gonjenje je bilo loše, neorganizovano. Posljednji jači otpor neprijatelju pružili su bataljoni Sedamnaeste brigade u rejonu Spanovice.

Iako je pretrpio znatne gubitke — oko 20 poginulih i 40 ranjenih, među kojima je bio i komandant 3. lovačke pukovnije pukovnik Ivan Snur — neprijatelj je, uz pomoć tenkova i artiljerije, izbjegao okruženje i povukao se u Pakrac sačuvavši živu silu, ali je izgubio 80 odsto svoje komore.³⁹³

I Dvadeset osma divizija je imala gubitaka: 11 poginulih i 20 ranjenih. Pet poginulih i pet ranjenih bilo je iz Dvadeset prve brigade.³⁹⁴ Među poginulima je bio desetar Milan Grba, devetnaestogodišnjak iz sela Jasenaša kod Virovitice. U toj borbi se istakla treća četa Prvog bataljona i odjeljenje vodnika Vida Dragosavljevića s teškim mitraljezom.

Rezultati borbe nisu bili ni približni onome što su objektivne prilike omogućavale. Napad je bio više improvizacija. Pošto nisu bile poznate neprijateljeve namjere i snaga, neprikladni su bili raspored i odnos snaga u napadu i odbrani. Komandovanje je zatajilo i nije moglo uticati na tok borbi. Jedinice su bile razvučene na velikom prostoru, bez radio-stanica i sredstava veze, a kuriri su spori u prenošenju naređenja. Vrijeme je znatno

³⁹³ Neprijatelj priznaje gubitke od 11 poginulih, 30 ranjenih (5 oficira, 2 podoficira i 22 vojnika) i pet nestalih. Zbornik, tom V, knj. 24, dok. 126.

³⁹⁴ Operativni izveštaj 21. brigade o napadu na neprijatelja u Bučju. Arhiv VII, sig. br. 9/1-1-1124.

uticalo na vođenje te borbe, na dovođenje jedinica, početak napada, na maskiranje, a u smrzlom zemljištu se nije moglo ukopati, što je bilo gotovo presudno za jedinice u zasjedi. Vjerovatno bi rezultati bili bolji da je bilo više inicijative u nižih starješina. Ipak, slobodna teritorija je odbranjena od razaranja, a djeca, starci i žene su vraćeni u svoja, istina popaljena sela. To je bila satisfakcija za napore koje su uložili borci u loj borbi.

Sutradan po okončanju borbe na Bučju sve jedinice su se vratile u sela u zapadnom dijelu Požeške kotline. Treći bataljon se smjestio u Podsreće i Crljence sa divizijskom ambulantom, Drugi u Kujnik i Pasikovce, a Prvi u Orljevac. U tom rasporedu brigada je ostala do 11. 2. 1944. na kraćem odmoru.

Četvrti bataljon Dvadeset prve brigade je, po naređenju štaba brigade, upućen 9. 2. 1944. u sela Bobare i Rogolje da štiti slobodnu teritoriju. Već 11. 2. 1944. stigao je u Orljevac, u trenutku kada se brigada spremala za pokret.

Preko obavještajne službe su dobijeni podaci da će tih dana glavnom prugom proći više vojnih transportnih vozova s vojnom opremom i materijalom. Štab divizije je naredio³⁹⁵ da se izvede diverzija na te transporte na glavnoj pruzi između Starog Petrovog Sela i sela Vrbove.

Diverzija je povjerena Prvom i Drugom bataljONU Dvadeset prve brigade, a Četvrti bataljon je poslat u brigadnu rezervu. Diverzanti postavljaju automatsku minu, koja će u trenutku nailaska voza eksplodirati. Treći bataljon je bio u selu Podsreću na obezbjeđenju slobodne teritorije i divizijske bolnice.

Obezbjeđenje od Starog Petrovog sela palo je u dio Sedamnaestoj brigadi sa grupom diverzanata, a od Kapele Batrine, gdje je bilo oko 300 neprijateljskih vojnika, Dvadeset petoj brodske brigade. Jedan njen bataljon je postavio obezbjeđenje od Slavonske Požege u rejonu Gradskih Vrhovaca.

Radi postizanja iznenađenja, sve jedinice polaze iz svojih rejona pred večer, tako da na Babju goru i u rejon

³⁹⁵ Zapovjest 28. udarne divizije izdata 11. 2. 1944, potčinjenim jedinicama o napadu na željezničku prugu. Zbornik, tom V, knj. 24, dok. 43. Desetodnevni izvještaj štaba 28. divizije od 21. 2. 1944. o diverzijama na glavnoj pruzi Zagreb — Beograd i zadacima podređenih jedinica. Zbornik, tom V, knj. 24, s. 357.

Maksimovog hrasta tt 616 stignu 12. 2. do dva časa. Iz tog rejona su po mraku krenule u izvršenje zadataka.

Svim učesnicima te akcije je ostala u sjećanju ta zimska, februarska noć. Jak mraz, dubok snijeg, klizav teren. Kolone su se s naporom kretale. Borci su gazili po snijegu i ledu u ostacima Obuće. Bile su im promrzle noge. Bosi tabani su ostavljali krvave tragove na prtini. Lica boraca savladanih umorom bila su blijeda, a sa usana se teško razaznavala pokoja riječ. Te noći je upućeno bezbroj psovki ratu i nevoljama koje on donosi. Niko nije stigao na Maksimov hrast na vrijeme, a ni na predviđena odredišta.

Kad je počelo svanjivati naše jedinice su se spustile na prugu. Na snijegu se vidio svaki borac kao pečurka. Sedamnaesta brigada nije ni stigla do pruge, na obezbjeenje, jer ju je napao neprijatelj iz Starog Petrovog Sela i nanio joj gubitke. Zarobljen je komesar čete za vezu divizije. Umjesto transportnog voza, od Kapele i Nove Gradiške krenula su dva oklopna voza. Iz njih je otvorena paklena vatra po našim položajima.³⁹⁶ Iz Dvadeset prve je jedan borac poginuo i jedan ranjen, a iz Sedamnaeste je sedam poginulo i šest ranjeno. Neprijatelj je otkrio naše namjere i oštro reagovao, a naše jedinice su se povukle u sela južno od Slavonske Požege i jugozapadno od Pleternice.³⁹⁷

Boravak naše tri brigade na relativno malom prostoru u neposrednoj blizini Slavonske Požege primorao je neprijatelja da preduzme borbenu izvidanje. Tako je jedna četa iz pleterničkog 342. njemačkog puka s tenkom i dva kamiona krenuo 13. februara iz Suljkovca ka Bzenici.³⁹⁸ Podržana vatrom iz oklopnog voza s pruge, napala je na položaje Drugog bataljona Dvadeset prve brigade. Cio dan se vodila borba, povremeno na bliskom odstojanju, prsa u prsa. Jedan Nijemac je udario našeg borca Franju Mudrovčića kundakom, ali se ovaj snašao i ubio dvojicu Nijemaca koji su pokušali da ga odvuču živa. Iz brigade je pet boraca poginulo i šest ranjeno.

³⁹⁸ Zbornik, tom V, knj. 24, dok. 76.

³⁹⁷ Izveštaj 21. brigade o diverziji na prugu Zagreb — Beograd. Arhiv VII, sig. br. 15-1-1124.

³⁹⁸ „Uz pomoć oklopnih kola. izvučena je i povučena jedna njemačka sat. koja je kod sela Suljakovca bila opkoljena uz džubitke od 7 mrtvih i 4 ranjena“. Zbornik, tom V, knj. 24, dok. 135.

Noću između 14 i 15. februara izvedena je diverzija na prugu Kapela — Pleternica. Ali nju je neprijatelj bio minirao, tako da kada su je borci i seljaci aktivisti počeli da ruše mehanički, to jest da dižu šine od zemlje, na oko 20 cm su počele da eksplodiraju mine. Sem žrtava, to izaziva i psihološko dejstvo. Poneko je stradao, bilo je i pomalo panike, ali je, ipak, porušeno pet kilometara pruge i telefonskih linija.

Neprijatelj je nastojao da održava borbeni kontakt s našim jedinicama. U toku dana je kod Bzenica Drugi bataljon vodio borbu s njim. Istakla se treća četa. Položaji bataljona su ponovo tučeni artiljerijskom vatrom iz oklopnog voza. U toku dana je poginulo osam i ranjeno devet drugova. Ranjen je i komesar treće čete Prvog bataljona Nikola Pavlović.³⁹⁹

Šesnaestog februara je brigada prešla preko Orljeva na obronke Dilja, na sektor Slavenskog Broda, i izvela je diverziju u rejonu sela Andrijevac. Ovoga puta je zadatak imala Dvadeset peta brigada, a Dvadeset prva je bila na obezbjeđenju od Nove Kapele u rejonu Stari Slatnik, a Sedamnaesta u selu Kadanovcima, kao obezbjeđenje od Pleternice.

Naše jedinice, tj. Prvi i Četvrti bataljon, izašle su na prugu 16. februara od četiri časa, a Drugi bataljon je bio u brigadnoj rezervi. Neprijatelj je otkrio naše jedinice kod sela Sibirja i na njih otvorio vatru.⁴⁰⁰ Ispred voza, na 200—300 metara, išla je pješadijska patrola. Otkrila je minu koju su postavili borci iz Dvadeset pete brigade, dala je vozovođi znak i voz se vratio. Zasjeđajući otvorila vatru, ali planirani cilj nije se ostvario. Pojavio se oklopni voz. Počelo je da sviće i to je bio znak za povlačenje.

U povratku u stare baze na odmor, 19. februara, ponovo je rušena pruga između Pleternice i Kapele. No zbog mina koje je bio postavio neprijatelj, jedan borac brigade je poginuo i jedanaest je ranjeno. Tri druga su ranjena od vatre iz oklopnog voza.

U narednih deset dana najvažniji zadatak je bio da se prebace namirnice u Baniju i Liku⁴⁰¹ i da se prihvati

³⁹⁹ Arhiv VII, sig. br. 14-I-k. 1224.

⁴⁰⁰ Zbornik, tom V, knj. 24, dok. 137.

⁴⁰¹ Zbornik, tom V, knj. 25, dok. 1.

čehoslovačka brigada „Jan Žižka”,⁴⁰² koja se vraćala sa Banije s municijom i eksplozivom što su bili namijenjeni jedinicama Šestog korpusa NOVJ.⁴⁰³ Na taj zadatak su upućeni Sedamnaesta brigada i Treći i Četvrti bataljon Dvadeset prve brigade.

Prebacivanje je trebalo da se obavi 26. februara, ali u skladu s naređenjem GS Hrvatske, obustavljeno je⁴⁰⁴ zbog prolaska jakih njemačkih snaga glavnom prugom. Zito koje je već bilo izneseno iz bunkera i spremišta moralo se vraćati na Psunj u bunkere. Naše jedinice su obezbjeđivale slobodne teritorije dok se taj posao nije završio.

Pošto je stigao u sela zapadno od Psunja, Treći bataljon je (26. februara) postavio zasjedu na saobraćajnici Okučani — Lipik. To su učinile dvije čete, i to na kotama 309 i 298 Trnakovac, a druga četa je postavljena na kotu 321 Čaprginci. Oko 10 časova je počela borba sa dijelovima 2. bojne 8. gorske pukovnije i neke njemačke jedinice. Zbog nebudnosti naših organa iz obezbjeđenja, Nijemci su zašli drugoj četi iza leđa. Dva su naša borca poginula i tri ranjena.⁴⁰⁵ Četvrti bataljon nije vodio borbu, pa se drugi dan vratio u Požešku kotlinu, u sastav brigade. Treći bataljon je, pošto je primio municiju i eksploziv u štabu Šestog korpusa, došao u sastav brigade.

Prvi i Drugi bataljon štitili su slobodnu teritoriju, sređivali svoje jedinice i izvodili nastavu. Tih dana (28.2) komandant Drugog bataljona kapetan Petar Radivojević Točak, prvoborac Požeške kotline, postavljen je na dužnost u komandu Šestog korpusa, a na njegovo mjesto je došao major Rade Knežević Tihi.⁴⁰⁶

Kazališna grupa „Avgust Cesaree”, koja je gostovala na slobodnoj teritoriji Slavonije, 26. februara je u Vatrogasnom domu u Orljavcu dala svoju jubilarnu, 200. predstavu, na kojoj su bili predstavnici brigade, naroda, vojnopolitički rukovodioci Slavonije i savezničkih misija pri Šestom korpusu.⁴⁰⁷

⁴⁰² Arhiv VII, sig. br. 15-5, k. 1138.

⁴⁰³ Zbornik, tom V, knj. 24, dok. 30 i 35.

⁴⁰⁴ Arhiv VII, sig. br. 4-2, k. 119/1. Zbornik, knj. 25, dok. 105, dep. 910.

⁴⁰⁵ Arhiv VII, sig. br. 15-2, k. 1138 i 2/1-25, k. 58.

⁴⁰⁶ Arhiv VII, sig. br. 13-3, k. 1138.

⁴⁰⁷ Glas Slavonije br. 24 od 4. 3. 1944. godine.

Cine se velike napori da se borci obuču u rukovanju ličnim naoružanjem i njihovom korišćenju u raznim taktičkim radnjama. Izvode se i praktične vježbe: razvijanje u strijelce, napad, odbrana, postupak pri nailasku na minsko polje, borba protiv oklopnih jedinica i druga.

Vrijeme u prvoj polovini marta 1944. godine brigada iskorišćuje za sređivanje svojih jedinica i za vojno-političko obrazovanje svojih boraca, kao i za rad s narodom. Boravak na slobodnoj teritoriji joj to omogućuje, jer je taj narod potpuno privržen revoluciji i organizovan tako da je gotovo nemoguće doživjeti iznenađenje. Otuda se brigada mogla opustiti, ali uvijek spremna da brani teritoriju ukoliko bude napadnuta. Pojedini bataljoni su imali samostalne zadatke. U toku cijelog mjeseca marta brigada je dejstvovala dijelovima bataljona, koji su bili odvojeni.

Brojno stanje brigade je bez većih promjena, tj. 1.247 (1.161 muškarac i 86 drugarica). U naoružanju ima 625 pušaka i šest teških mitraljeza, 44 puškomitraljeza, osam teških minobacača, 12 automata, 60 revolvera, 4 protivtenkovske puške i jedan top od 65 mm.⁴⁰⁸

Vrijedno se politički radi sa borcima. Časovi na kojima se objašnjavaju politička situacija i odluke II zasjedanja AVNOJ-a i diskusije na njima su veoma zanimljive. Opada broj udaljavanja iz jedinica.⁴⁰⁹ U brigadu se vratilo 12 drugova koji su prezdravili i izliječeni. Ishrana boraca je dobra jer je narod darežljiv. Nema soli, i to je problem. Na pomolu je skrobut, zbog nedostatka vitamina. Neki borci su zbog te bolesti napustili jedinice. Poispadali su im zubi, a neki trpe i teže posljedice. Obuka je i dalje problem.

Brigada je održala političke zborove i mitinge u selima: Oljasi, Požeški Milanovac (Svrzigaće), Perenci, Brđani, Bratuljevci, Lučinci i Toranj. U Brđanima i Perencima omladina je sa borcima izvela zajednički program. Mitinzima je prisustvovalo oko 600 duša.⁴¹⁰ Govorilo se o odlukama II zasjedanja AVNOJ-a, o izdajničkoj ulozi

⁴⁰⁸ Arhiv VII, sig. br. 6—3/4, k. 1124.

⁴⁰⁹ Brigada je imala 8 dezertera: Arso Borovac, Gabrijel Kralj, Stjepan Mareljević, Ivan Milić, Franjo Vidović, Ivan Stankijević, Anica Sirutka i Vlado Crevar.

⁴¹⁰ Arhiv VII, sig. 4/10, k. 1124.

Draže Mihajlovića i njegovih četnika i o izdaji reakcionarnog krila HSS s Mačekom na čelu.

Tih dana su u brigadi uslijedile neke kadrovske promjene. Za komandanta Četvrtog bataljona postavljen je poručnik Stojan Rakić, a za komesara Stjepan Simatović, za zamjenika komesara Rade Mandić, za zamjenika komesara Prvog bataljona Ante Adamović, a u Drugom bataljonu za zamjenika komesara Teodosije Vujić Zeko. Za komandira treće čete Prvog bataljona postavljen je kapetan Simo Đermanović.⁴¹¹

Sedmog marta patrola od pet boraca iz Prvog bataljona neoprezno je prilazila selu Brestovcu, u kom je bio neprijatelj. Na nju je otvorena vatra. Poginuo je stari borac i omiljeni drug Ljuban Šteković, iz Ožegovca kod Pakraca, a jedan je borac ranjen.⁴¹²

Postavljeni ciljevi nisu ostvareni onako kako se očekivalo. Zbog velike hladnoće i debelog snijega borci su se teže kretali, te jedinice nisu mogle da pravovremeno stižu na mjesta na kojima su imale da izvršavaju zadatke. Poseban problem je bio maskiranje jedinica na snježnom pokrivaču.

Na prugu su izlazile velike jedinice, cijela divizija, a znalo se da nema dovoljno eksploziva, sem nekoliko mina, pa ako na jednom mjestu ne uspije, akcija se dovodila u pitanje. Neprijatelj je branio prugu izviđanjem i kontrolisanjem šireg pojasa oko nje, a ne iz bunkera, i koristio se petokolonašima iz okolnih sela. Kontramiranje pruge je novina za naše borce, pa je izazvalo kod boraca strah, a kada bi te mine eksplodirale, nastajala je panika. Nekoliko boraca su priklještili pragovi na pruzi.⁴¹³

BORBE S NJEMAČKIM KOLONAMA

Od 11. marta do 4. aprila 1944. godine do napada na Podravsku Slatinu brigada je dejstvovala po bataljonima. Prvi i Četvrti bataljon, s načelnikom štaba,⁴¹⁴ ostali su u Požeškoj kotlini da brane slobodnu teritoriju i napada-

³¹¹ Naredba štaba 28. divizije NOVJ. Arhiv VII, sig. br. 14—5, k. 1138.

⁴¹² Arhiv VII, sig. br. 22—1/1, k. 1124.

⁴¹³ Zbornik, tom V, knj. 24, dok. 132, 133, 135, 136, sig. br. 21—3 473a.

⁴¹⁴ Arhiv VII, sig. br. 23—1, k. 473.

ju na prugu Zagreb — Beograd: Drugi i Treći su sa štabom brigade krenuli u sastav Dvadeset osme divizije, koja već od 5. marta 1944. vodi borbu na saobraćajnici Daruvar — Virovitica,⁴¹⁵ u rejonu Miokovićevo (Đulovac) — Suhopolje.

Do 20. marta tom su se saobraćajnicom kretale jake njemačke jedinice,⁴¹⁶ koje su imale da učestvuju u okupaciji Mađarske. Prema procjeni štaba divizije, tuda su prošle najmanje dvije njemačke divizije sa oko 2.000 raznih motornih vozila — kamiona, tenkova i drugih.⁴¹⁷

Štab Dvadeset prve brigade sa Drugim i Trećim bataljonom stigao je 15. marta u selo Lisičine i tu zanoćio. Sutradan (16.3) postavljena je zasjeda na saobraćajnici Stara Krivaja — Klisa. Desno, prema selu Pivnicama, bila su u zasjedi dva bataljona Sedamnaeste brigade. Borci su svu noć proveli u zasjedi na jakom mrazu i u snijegu čekajući da naiđe neprijateljska kolona i na jakom mrazu i u snijegu čekajući da naiđe neprijateljska kolona i na signal za bočni napad na nju. U svanuće je naišao na minu njemački tenk i uništeni su i on i tri kamiona u zasjedi Sedamnaeste brigade. Drugi bataljon Dvadeset prve brigade je izveo juriš na neprijateljsku kolonu. Ali pošto nije bio jednovremen i organizovan, neprijatelj se vrlo brzo pribrao, prešao u protivnapad na Drugi bataljon, uputio jake snage u obuhvatni napad protiv njega i doveo ga u dosta težak položaj, jer se našao na brisanom prostoru, bez prihvata. Treći bataljon Dvadeset pete brodske brigade protivnapadom je odbacio neprijatelja do kote 186. Tri su mu borca poginula i četiri ranjena.⁴¹⁸ Drugi bataljon Dvadeset prve brigade je pretrpio osjetne gubitke: 17 poginulih i 18 ranjenih boraca. Jurišajući smjelo, ispred

⁴¹⁵ Zbornik, tom V, knj. 25, dok. 122.

⁴¹⁶ prema izvjavni načelnika I. odeljenja grupe armija „F“ Jozefa Selmajera, početkom marta 1944. Vrhovna komanda Vermah-ta je povjerila okupaciju Mađarske zapovjedniku za Jugoistok generalu Leru, koji je 12. 3. sa jednim malim operativnim štabom krenuo u Beč, a odatle 19. 3. za Budimpeštu. Većina trupa je bila iz rezerve. 1. brdska divizija i 100. lovačka divizija bile su iz 22. brdskog korpusa. Iz dokumenata se vidi da su u okupaciji Mađarske učestvovali dijelovi 42. lovačke divizije (178. rez. njemačka divizija). Zbornik, tom V, knj. 24, dok. 65 i Arhiv VII, sig. br. 1/2, k. 70, prevod knjige Tajni front 4/2, k. 80.

⁴¹⁷ Izvještaj štaba 28. divizije o napadu na njemačke kolone u martu 1944. godine. Zbornik, tom V, knj. 24, dok. 103.

⁴¹⁸ Zbornik, tom V, knj. 24, dok. 54.

svog voda, na njemačku kolonu, poginuo je vodnik Branko Milinković iz Tominovaca kraj Slavonske Požege. U prvim redovima je bila devetnaestogodišnja Mila Todorović iz Ostrova kraj Vinkovaca, sekretar Škoja u drugoj četi, omiljena i hrabra djevojka. Ranjeni su i komandir druge čete Drugog bataljona Mirko Bošnjak iz Majara kod Đakova, Dušan Bilandžić Donjec, komesar Drugog bataljana, Elizabeta Inkof Beta, delegat voda iz Vučijaka kraj Slavonske Požege, a Franjo Sebele, stari komunist i borac, radnik iz Slavenskog Broda, pao je u jurišanju na njemačku kolonu.⁴¹⁹

Osamnaestog marta je postavljena zasjeda skoro na istom mjestu, ali neprijateljska kolona nije nailazila.

Devetnaestog marta su bataljoni postavili zasjedu⁴²⁰ na cesti Pepelane — Pčelić i tako sprečavali neprijatelja da napada presijecajući mu put od sela Puklica. Treći bataljon, s njegove dvije čete, postavio je zasjedu na cesti Katinci — Puklica, a jedna četa — kod sela Levinovca, kota 254 (Budim). Svu noć se na jakom mrazu čekao »neprijatelj, ali on te noći nije naišao. (Bilo je slučajeva da se neprijatelj u pojedinim mjestima odmarao i noću nije prolazio.

Dvadesetog marta u 20 časova je, prema zapovijesti, postavljena⁴²¹ zasjeda između Miokovićeve (Đulovac) i sela Klisa, od mjesta gdje put od starog krivajačkog groblja presjeca Čavin potok do mosta na cesti koju siječe put ka klisačkom groblju, a postavljena su i bočna osiguranja na pravcu Stara Krivaja — Đulovac. Svu noć se očekivao neprijatelj. Naišao je jedan kamion, ali ga je zasjeda propustila očekujući nešto veće. Kako ništa nije naišlo, jedinice su se vratile u bazu, a da metka nisu ispalile.

⁴¹⁹ p_{rec}) o v u borbu za zamjenika komesara 3. bataljona postavljen je Nikola Mandić, komesar čete iz 1. bataljona. Vidi objašnjenje br. 411, a Franjo Sebele premešten je za borca u 2. bataljon.

⁴²⁰ Naša obavještajna služba je dosta dobro funkcionisala. Dobijala je podatke o nailasku neprijateljskih kolona od Banove Jaruge. Ti podaci su se prenosili telefonom preko naših relejnih stanica i bili su o jačini, mjestu prolaska i dolasku neprijateljskih kolona. Borbe s njemačkim kolonama na sektoru Pivnice, Arhiv VII, reg. br. 14—1, k. 1134.

⁴²¹ Zapovijest štaba 28. udarne divizije od 20. 3. 1944. za napad na neprijateljsku kolonu na cesti Daruvar — Virovitica. Zbornik, tom V, knj. 25, str. 342.

U cjelini uzev, neprijateljske snage koje su prolazile tim pravcem u Mađarsku bile su vrlo jake. Jedinice naše divizije su ih napadale svake noći, nanosile im gubitke i usporavale im kretanje ka toj susjednoj zemlji.

BORBA SA 4. GORSKOM PUKOVNIJOM

Stab 42. njemačke lovačke divizije je, radi izvlačenja svojih snaga u Mađarsku preko naše teritorije, naredio da jedinice 4. gorske pukovnije u Daruvaru⁴²² posjednu: komandno mjesto u Miokovićevu — 1. bojna ojačana baterijom topova; 2. bojna je povučena iz Grubišnog Polja i sa tri pukovska topa od 65 mm posjela Pivnice; 1. satnija 3. bojne (11. ustaška bojna), ojačana minobacačima, otišla je u selo Bastaje.⁴²³ Sve neprijateljske jedinice su posjele položaje 20. marta 1944. do 12 časova sem 2. bojne, koja je stigla u Đulovac u 18.30 i tu zanoćila. Jedna njemačka jedinica iz zaštitnice bila je tada u Pivnicama, kao stalno obezbeđenje. To je, vjerovatno, uticalo da komandant 4. gorske pukovnije odluči da je zadrži na prenoćištu u Miokovićevu.

Dvadeset prvog marta u dva časa prošla je poslednja njemačka kolona. Iz Pivnica se povukla i njemačka jedinica sa stalnog obezbeđenja.

U pet časova izjutra 2. bojna 4. gorske pukovnije kreće iz Đulovca u Pivnice. Njena prethodnica se sukobila s Prvim bataljonom Sedamnaeste brigade. U stvari je neprijateljska prethodnica otkrila naše zasjede i neprijatelj se razvio i odbacio naše snage od saobraćajnice. Drugi bataljon Dvadeset prve brigade je samo pripucao na kolonu, a njegovi dijelovi iz obezbjeđenja su bili neoprezni te je tom prilikom poginuo jedan borac i zarobljen puškometraljezac.⁴²³ I neprijatelj je potvrdio da je zarobio jednog partizana sa strojopuškam.⁴²⁴

Dvadeset drugog marta su naše jedinice počele da izviđaju i uznemiruju drugove u Pivnicama. Presječena im je u toku noći telefonska veza sa Đulovcem. Cestom i prugom se nije saobraćalo. Upućena je jača patrola, iz

⁴²² Zbornik, tom V, knj. 25, dok. 161.

⁴²³ Arhiv VII, sig. br. 3/1—28, k. 48.

⁴²³a Tada je nestao borac 2. bataljona Ivan Lovreković iz Sedlarice, Đurđevac. Zbornik, knj. 25, dok. 103.

⁴²⁴ Arhiv VII, sig. br. 2—1, k. 38.

Pivnica oko jednog voda ljudi, da uspostavi vezu s Du-
lovcem. Došlo je do okršaja kod sela Klisa. Krenula je
pomoć iz Đulovaca.⁴²⁵ Zdrugovci su bili uporni da se spoje.
Neprijateljev napad je odbijen i neprijatelj se vratio u
Pivnice. Poginulo mu je pet ljudi, ranjeno 13 i nestalo 7.
Zaplijenjen je jedan puškomitraljez i 10 pušaka. Jedan
od ranjenih je bio zapovjdenik 2. bojne satnik Feliks
Tolj.⁴²⁶

Dvadeset trećeg marta su se naše jedinice prebacile
na Bilo-goru, a Dvadeset prva brigada u sela Jasenaš i
Removac.⁴²⁷ Domobranske jedinice su iskoristile prisustvo
jakih njemačkih snaga i počele su da pljačkaju okolna
sela.⁴²⁸

Stab Dvadeset osme udarne divizije je 23. 3. 1944.
naredio⁴²⁹ da se unište dvije bojne iz 4. gorske pukovnije
kada se budu povlačile iz Pivnice i Đulovca. Neprijatelja
u Đulovcu će napasti Dvadeset peta brodska brigada 24.
marta u 13.30, Sedamnaesta brigada (njena četiri bataljo-
na) postaviti zasjedu na cesti Bastajski Brđani — Kore-
ničani — Potočani — Katinci, s tim da se jedan bataljon
usmjeri prema selu Malim Bastajima. Njemu će se dodi-
jeliti protivtenkovski top i protivtenkovske mine radi
sprečavanja neprijatelja da tenkovima interveniše iz Da-
ruvara.

Treći bataljon Dvadeset prve brigade sa drugom če-
tom Drugog bataljona posijeda položaje kota 249 (Treš-
njica) — linija puta Cepidlaka — Kovačev — Salaš k li-
jevom krilu Sedamnaeste brigade, a Drugi (druga četa)
u divizijskoj rezervi u području Širokog brijega.

Komandantu 4. pukovnije potpukovniku Tomislavu
Brajkoviću je naređeno da otpočne pokret u Daruvar iz
Đulovca (Mikovićevo) 24. 3. u pet časova, ali zbog pljačke

⁴²⁵ Zbornik, tom V, knj. 25, dok. 165.

⁴²⁶ Isto.

⁴²⁷ Zapovijest štaba 28. divizije od 23. marta 1944. Arhiv VII,
sig. br. 18—3/1, k. 1134.

⁴²⁸ U direktivi štaba 6. korpusa NOVJ od 22. 2. 1944. za napad
na komunikacije i neprijateljske kolone koje odlaze u Mađarsku
između ostalog stoji: „Štab 28. ud. divizije, na osnovu konkretne
procjene situacije, odabiraće pojedine obezbeđujuće dijelove 4. gor-
skog zdruza i uništavati ih, odnosno zarobljavati.“ Zbornik, tom
V, knj. 25, str. 378.

⁴²⁹ Zapovijest štaba 28. ud. divizije od 24. 3. 1944, izdata u
1.30 za napad na Đulovac i kolone 4. gorskog zdruza pri povla-
čenju u Daruvar. Arhiv VJJ, sig. br. 15—1, k. 1123.

i iseljavanja njemačkih porodica pokret je počeo u sedam, dakle, sa zakašnjenjem od dva časa.⁴³⁰ U Đulovcu je tada bilo 670 zdругovaca, pet topova i jedan minobacač. Naše jedinice još nisu bile krenule na zasjede, jer su imale dovoljno vremena prema zapovijesti, i kada je neprijatelj krenuo, nastala je trka, jer on ode.

Cim je neprijatelj počeo pokret, a bio je isturio jaka bočna obezbjeđenja, došlo je do puškaranja s našim izviđačkim patrolama. Sedamnaesta brigada je bila na svojim položajima. Odmah je iz Bastaja intervenisala ustaška satnija i kod sela Koreničana zametnula se oštra borba između nje i Prvog, Drugog i Trećeg bataljona Sedamnaeste brigade. Iz Daruvara je krenula još jedna ustaška satnija, s tenkovima, pod zapovjednikom bojnikom 2. ustaške bojne Majerom. Zahvaljujući Daruvarskom odredu, koji je minirao cestu, tj. srušio most kod sela Pododbor Vukovje,⁴³¹ njegova intervencija je zaustavljena sve do 10.15 časova. Stigao je u selo Bastaje oko 11 časova omogućivši 4. gorskoj pukovniji da se izvuče.

Vrijeme koje je bilo određeno za napad nije bilo realno isplanirano pa ni jedinice nisu stigle na svoja mjesta onako kako je to stajalo u zapovijesti. Naš Treći bataljon je s komandantom brigade bio u zakašnjenju više od 30 minuta i kada su vidjeli da neprijatelj odlazi, nastala je trka za njim. To isto je uradio i Drugi bataljon Dvadeset prve brigade, koji je bio u divizijskoj rezervi: dao se odmah u potjeru za neprijateljem. Zahvaljujući njemu zaplijenjena su dva topa koja je neprijatelj imao u zaštitnici. Jedan od njih je zaplijenila druga četa Drugog bataljona. Topovi i šest kuhinja je zaplijenjeno zahvaljujući tome što su neprijatelju uništene zaprege (ubijeno je 46 konja i ranjeno šest), te kola nisu mogli da odvuku. Očevidno je bilo da naše zasjede nisu izdržale, a Dvadeset peta brodska brigada nije ni učestvovala u borbi. Neprijatelj je bio dosta razbijen i samo zbog neumješnosti u komandovanju, izvukao se na isti način kao i na Buču.

Neprijatelj priznaje da je izgubio 68 vojnika (22 poginula, 37 ranjeno i devet nestalo) i dva topa od 76 mm, tri puškomitraljeza, dva automata, 17 pušaka, tri karete

⁴³⁰ Zbornik, tom V, knj. 25, dok. 161.

⁴³¹ Zasjedu je napravio 1. bataljon Daruvars-kog NOPO i porušio most. Zbornik, tom V, knj. 26, dok. 73, str. 368.

i šest poljskih kuhinja. Nama je jedan borac lakše ranjen (ostao u brigadnoj ambulanti).

U toj borbi su se naročito istakle druga i treća četa Drugog bataljona Dvadeset prve brigade, a pojedinačno vodnici Joze Sajdler i Mirko Anđelić, mlađi vodnik Zorka Miljković i Antonije Pavlović. Zamjenik komandira čete Stjepan Lesjuk već treći put se istakao junačkim držanjem. Bili su hrabri i delegat Hamdija Avdić, desetar u prvoj četi, Milica Kujavić, sekretar Skoja druge čete, Stevo Žorić, borac, Zoran Branko Bosanac, Stjepan Perošević i Talijan Lupoli Karnelo. Oni su prvi jurišali na topove i podsticali i hrabрили ostale borce vičući: „Hajte naprijed, topovi su naši!“⁴³²

U borbama kod Pivnica i Đulovca brigada je stekla nova iskustva. Istina, u pojedinim prilikama bilo je nesnalazjenja, štabovi i komande četa su postavljali zasjede uz samu saobraćajnicu, na otvorenom i ravnom terenu, bilo je slabog maskiranja jedinica na snijegu, a smrznuta zemlja nije dozvolila ukopavanje. Uspjesi bi ipak bili veći da je bilo više municije, ali je ona u to vrijeme manjkala. U borbi sa 4. gorskom pukovnijom, s kojom smo se za mjesec dana sreli drugi put, ovoga puta učinak nam je bio nešto bolji.

Naš narod nas je i tada izdašno pomogao. Naročito u selu Lisičinama, Brđanima, Velikim Bastajima i Pivnicama. Jedan seljak u Klisi je sakrio ranjenog druga dok su kroz selo prolazili Nijemci. Isto to je učinio i jedan domaćin u Pivnicama. Spasao je ranjenu drugaricu sklonivši je dok su kroz selo prolazili njemački tenkovi.⁴³³

U to vrijeme je Četvrti bataljon pratio pošiljku municije i eksploziva za potrebe Dvanaeste divizije, koja je u to vrijeme dejstvovala na Dilju. On je do kraja mjeseca bio pod operativnom komandom Dvanaeste divizije, u sastavu tek formirane Osječke brigade. Učestvovao je u više akcija na željezničkoj pruzi Zagreb — Beograd.

U zapadnom dijelu Požeške kotline Prvi bataljon (sa načelnikom štaba) izvodio je manje ekonomske akcije, štitió slobodnu teritoriju, stalno kontrolisao cestu Požega — Kamensko — Pakrac. Zato je najviše boravio u selima

⁴³² Naredba o pohvali boraca i rukovodilaca 21. brigade u borbi sa 4. gorskom pukovnijom. Arhiv VII, sig. br. 14—3, k. 1138.

⁴³³ Arhiv VII, sig. br. 6—1/10, k. 1124.

Vilić-Selu, Pavlovcima, Deševcima i Borčevcima. Slobodnim vremenom se koristio za izvođenje nastave.

Prema zapovijesti štaba Dvanaeste divizije,⁴³⁴ bilo je predviđeno da se izvrši diverzija na glavnu prugu Zagreb — Beograd. Četvrti bataljon će u sastavu Osječke brigade izvesti diverziju na deonici Garčin — Stare Toplje — Andrijevcima i Andrijevcima — Stari Perkovci.

Prvi bataljon Dvadeset prve brigade će porušiti prugu i telefonsko-telegrafске veze na sektorima Nova Gradiška — Staro Petrovo Selo, Staro Petrovo Selo — Vrbova i Vrbova — Nova Kapela, i to 27. marta, sa početkom u 12 časova. On je to i učinio, i to dvije diverzantske grupe. Minirale su prugu na 29 mjesta. Uspjeh je bio znatan, a bio bi i veći da diverzante nije ometao oklopni voz.⁴³⁵ Poslije akcije bataljon se razmjestio u selima Jaguplijama, Skenderovcima i Vilić-selu.

Prvi i Četvrti bataljon krenuli su u sastav brigade tek pošto je 31. 3. 1944. izdata zapovijest⁴³⁶ za napad na Podravsku Slatinu. Štab Dvanaeste divizije je naredio Četvrtom bataljonu⁴³⁷ da krene iz Đakovačke Breznice prugom i željeznicom uskog kolosjeka do Čaglina, a odatle će otići preko Orahovca u Voćin, u sastav brigade. U isto vrijeme je Prvi bataljon krenuo u selo Sladojevce kod Slatine.

*

U jeku su pripreme za napad na Podravsku Slatinu. Jedinice odmaraju, razgovara se o nedostacima kojih je bilo u posljednjim borbama, podiže se takmičarski duh među borcima.⁴³⁸ Na konferencijama su borci samokri-

⁴³⁴ Zbornik, tom V, knj. 25, dok. 105, str. 493.

⁴³⁵ To je bila najveća akcija: pruga je porušena na 355 mjesta, porušeno je 890 telefonskih stubova, uništeno 16.695 izolatora na stubovima, zarobljeno nekoliko željezničara, zapaljena jedna stražara. Pruga je napadnuta na dužini od 100 km. Zbornik tom V, knj. 25, dok. 123, 162.

⁴³⁶ Zbornik, tom V, knj. 25, dok. 128.

⁴³⁷ Zbornik, tom V, knj. 25, dok. 121, str. 566.

⁴³⁸ Štab 6. korpusa NOVJ zakazao je među svojim jedinicama takmičenje povodom 22. februara, dana formiranja Crvene armije; koja će jedinica izvesti najviše akcija, nanijeti neprijatelju više gubitaka u ljudstvu i materijalu, osloboditi više gradova i sela, najviše mobilisati novih boraca, formirati više novih jedinica. Arhiv VII, sig. br. 3—3/2, k. 119/1.

tieni. Zaključuje se da je propuštena prilika da se 8. gorskoj pukovnici nanese veći gubici. Zato su i rezultati u takmičenju nešto slabiji, ali ono traje do 24. aprila, pa se još štošta može popraviti.

U štabu brigade se raspravljalo o tome kako je izvedena nastava sa borcima i posebno, s komandama. Traži se da se teorija primenjuje u praksi. Partijske organizacije i komande nastoje da rukovodioci primenjuju znanje. Nije bilo lako mladim, ali odvažnim i hrabrim, komandirima da priznaju da ne vode uvijek svoje jedinice kako valja. Štab divizije je i pismeno upozorio na propuste i naložio štabovima brigada da i taj metod, praktički postupak, prihvate. Velika briga se poklanjala komandirima vodova i desetarima, njihovoj inicijativi i ugledu među borcima.⁴³⁹

Na jednom teoretskom času nastala je anegdota: Član štaba brigade pita komandira čete: „Kakvo sve imamo gonjenje neprijatelja?“ Smeškajući se, komandir odgovori kao iz topa: „Brže i sporije. Brže, ako gonimo domobrane, a sporije ako gonimo Nijemce.“

Pojava skorbuta u jedinicama veoma je zabrinjavala. Novi ljekar brigade, Leonid Burigin, koji je u brigadu došao 24. marta jer je dr Ivo Rupena postavljen za referenta saniteta Dvanaeste divizije, objašnjava kako i zašto se ta bolest javila i kakve su posledice od nje. Apelovalo se na sve rukovodioce, a ne samo na intendante i ekonomičete, da nabavljaju hranu sa više vitamina — luka češnjaka, suhe paprike, kiselog zelja, pa i po čaša vina.⁴⁴⁰

Tih dana je za komandanta Drugog bataljona postavljen poručnik Đuro Buban, a za komesara Branko Kobali. U Trećem bataljonu je za komesara postavljen Milan Cvijić Kopač. Dvadeset osmog marta naredbom⁴⁴¹ štaba divizije su postavljeni rukovodioci u Drugom i Trećem bataljonu: za komandira prve čete Pavle Kotrljanović, druge Stanko Milošević Čekić, treće Stefan Lesjuk, za

⁴³⁹ Mjestu, ulozi i ponašanju starješina u borbi, osobito komandira i komandanta, političkih komesara i štab divizije i štabovi brigada posvećivali su neprekidno pažnju. U naredbenju od 17. 3. 44. o starješinskoj hrabrosti se kaže: „Mi priznajemo samo one rukovodioce koji svoju ličnu hrabrost povežu s komandantskom i tako svu svoju jedinicu povežu u borbi i izbore pobjedu.“ Arhiv VII, sig. br. 15—4, k. 1135.

⁴⁴⁰ Zbornik dokumenata sanitetske službe, knj. 3, str. 387.

⁴⁴¹ Naredba o postavljenju štaba 21. brigade broj 6. Arhiv VII, sig. br. 16—3, k. 1138.

komesara prve čete Slavko Blagojević, *zfb.* zamjenika komesara druge čete Svetolik Muždeka, treće Mihajlo Donališan, za obavještajnog oficira Drugog bataljona Mirko Bošnjak. U trećem bataljonu je komandir prve čete postao Đuro Ostojić, a komesar Martin Simić, zamjenik komesara treće čete Stjepan Ivezić, a komesar Hamdija Avdić, zamjenik komandira Dragan Kosijer, zamjenik komesara druge čete Marijan Jurić, za operativnog oficira Trećeg bataljona Savo Kovačević. Naredba je pročitana pred strojem svim borcima.

Trećeg aprila je brigada imala 1.242 borca,⁴⁴² a po socijalnom sastavu to je izgledalo ovako 267 radnika, 694 seljaka, 44 namještenika, sedam intelektualaca i đaka, 34 vojno-politička lica, 16. Po nacionalnosti Srba 634, Hrvata 550, Čeha 13, Muslimana tri, Mađara sedam, Nijemaca četiri, Slovenaca 11, Poljaka sedam, Zidova jedan, Arapa dva i Talijana 12.

U to vrijeme su se naše jedinice nalazile u selima Suhopolju, Pčeliću; Babinoj Gori, Gvozdanskoj, Pivnici i u selima nedaleko od Podravske Slatine. Osim marljivog rada u jedinicama, bilo je i političkih zborova i mitinga s narodom. Mobilizacija novih boraca je podbacila, jer su i ta sela mahom bila iscrpljena.⁴⁴³ Riječ je o bilogorskim ustaničkim selima iz kojih je gro življa sposobnog za vojsku već bio u redovima NOVJ.

NAPAD NA USTAŠKO UPORIŠTE PODRAVSKU SLATINU I BORBE OKO NJE

Kotarsko mjesto Podravsku Slatinu neprijatelj je pretvorio u jako uporište. Krajem 1942. godine Dvanaesta brigada je pokušala da u Slatini uništi Stirovu bojnu, kako se zvala 15. ustaška bojna po njenom komandantu,⁴⁴⁴ poznatu po represalijama prema srpskom življu u selima uokolo, a naročito u Voćinskoj Kotlini.

⁴⁴² Zbornik, tom V, knj. 46, dok. 13.

⁴⁴³ Divizija je mobilisala (sve tri brigade) 43 nova borca, od kojih je ostalo u jedinicama 25, a ostali su oglašeni nesposobnim za operativne jedinice. Zbornik, tom V, knj. 27, dok. 83.

⁴⁴⁴ Tada je zapovjednik 15. ustaške bojne bio ustaški satnik Tomo Masarini, a komandant 2. ustaškog (slavonskog) zdruga bio je Štir, pošto je njen prethodni komandant dr Ilik poginuo sa grupom oficira u diverziji na pruzi.

U Podravskoj Slatini je tada bilo 450 ustaša, 80 domobrana, 60 žandarma i nešto naoružanih domaćih ustaša iz rezervne bojne.⁴⁴⁵ Zašto je Podravska Slatina postala ustaška baza iz koje se išlo u zločinstva južno u Podravinu, između Virovitice i Donjeg Miholjca? Iz Podravske Slatine se kontrolisala cela Podravina od Čačinaca i Donjeg Miholjca do Virovitice. Ona je bila u to vrijeme kotarsko mjesto, pa ju je neprijatelj držao i zbog svog prestiža, a time je sprečavao naš vojno-politički utjecaj na Podravinu. U posljednje vrijeme ona je bila jedina veza između Našica i Virovitice. Iz nje se neprijatelj često usmređivao pravcem Voćin — Zvečevo na našu slobodnu teritoriju i onemogućavao rad našim pozadinskim ustanovama.

Uporište je bilo utvrđeno i uređeno za kružnu odbranu. Spolja su bili jaki bunker, a unutrašnju odbranu su činile veoma dobro utvrđene zgrade i zidani bunker. Oslonac odbrane su bili bunker „Staljingrad“ i „Moskva“, pa je i na taj način trebalo dati do znanja napadaču da će se branioci tući do posljednjeg. Ustaše su u svojim jedinicama razvijale mit o svojoj nepobjedivosti. Tako su se pripadnici 15. ustaške bojne i ponašali. Koliko je bilo značajno zauzeti ili uništiti Podravsku Slatinu vidi se iz toga šta se o tome uporištu mislilo u štabu Šestog korpusa NOVJ i rukovodstvu Slavonije.

Borbe za Slatinu vodilo je šest brigada, četiri odreda, diverzantski bataljon, artiljerijski divizion i konjički eskadron.⁴⁴⁶

Dvadeset osmoj diviziji je povjereno da sa Dvadeset petom brigadom, ojačanom Trećim bataljonom Dvadeset prve brigade, zauzme Podravsku Slatinu, a ostalim snagama da zatvore pravac Virovitica — Podravska Slatina. Daruvarski odred je imao da zatvori pravac Daruvar — Virovitica, a Dvadeset prva brigada bez jednog bataljona je određena u divizijsku rezervu.

Jedinice Dvanaeste divizije držale su zasjedu prema neprijateljskim garnizonima D. Miholjac, Našice i selo Đurđenovac, na liniji Čađavica — Dravski kanal — Voćin potok — s. Humljani. Položaji su grupno posjedani, a težište je bilo oko sela Čađevice i Donjeg Miholjca, te na prostoru Mikleuš — Čačinci, prema Našicama i Đurđe-

⁴⁴⁵ Zbornik, tom V, knj. 26, dok. 159.

⁴⁴⁹ Zbornik, tom V, knj. 25, dok. 128.

novcu. Diverzanti su imali zadatak da izvrše zaprečavanje kopanjem rupa, i rušenjem propusta i mostova, kao i postavljanjem protivtenkovskih mina.

Nosilac napada bila je Dvadeset peta brodska brigada. Ojačana je Trećim bataljonom Dvadeset prve brigade, konjičkim eskadronom, baterijom topova — četiri oruđa i dva teška minobacača.⁴⁴⁷ Predviđeno je da napad počne četvrtog aprila 1944. u 4.30 časova. Brigadu će podržati u napadu i artiljerijski divizion Šestog korpusa.

U sklopu opšteg zadatka Treći bataljon Dvadeset prve brigade i jedna četa Četvrtog bataljona Dvadeset pete brigade, kao i odjeljenje minobacača, imali su zadatak da blokiraju sjevernu i sjeveroistočnu stranu uporišta u slučaju da neprijatelj pokuša da pobjegne pravcem: most na potoku Javorovici — kota 116 — stara ciglana kod nasipa. Položaj za odbranu protezao se na liniji Veliko Polje — kota 176 — potok Javorovica. Lijevo krilo je kontrolisalo nasip pruge da ga ne bi neprijatelj iskoristio za bjekstvo. Bataljon je obrazovao potjerna odjeljenja radi gonjenja neprijatelja do donjomihaljevačkog sektora.

Drugi bataljon Dvadeset prve brigade, dvije njegove čete, trebalo je da likvidira uljaru, a treća četa da obezbjeđuje divizijsko previjalište. Prva četa, koja je napala uljaru, krenuće iz sela Lukavaca, Lukačić potokom i preko kote 130—152 do mosta kod Đerme, izaći (jedan vod) na cestu i njome ići u napad na uljaru. Njen drugi vod će napadati protivtenkovskim topom. Zaobići će s južne strane i istočno od uljare i u sadejstvu uništiti ustaški vod 3. satnije 15. ustaške bojne (40 do 50 ustaša treba uništiti). Druga četa će biti kod prvih kuća i u bataljonskoj rezervi kod mosta.

Prvi i Četvrti bataljon Dvadeset prve brigade su kao divizijska rezerva u selu Sladojevcima.

Pripreme za napad u svim jedinicama su dobro obavljene. Uoči napada svi borci su obaviješteni o zadatku. U svim četama je vladalo zadovoljstvo što će u Slavoniji biti uništena još jedna ustaška bojna. Sve je garantovalo uspjech u napadu, pobjedonosan ishod borbe.

U svitanje je otvorena snažna artiljerijska vatra po planiranim ciljevima i neposredno se gađalo u vatrene tačke iz pridodatih oruđa. Po prestanku artiljerijske vatre počeo je juriš. Artiljerijska vatra nije bila precizna, a

³⁷³ Zbornik, tom V, knj. 23. dok. 172.

pješadija se nije dobro pripremila za juriš niti je pod zaštitom artiljerije izašla na jurišno odstojanje, već je kasnula. Neprijatelj se pribrao i organizovao za odbranu. Prvi nalet nije uspio. Sve do 16 časova borba se svodila na pripucavanje.

Kod uljare je četa Drugog bataljona opkolila bunke-re, ali usljed preglednosti prostora nije mogla da im priđe. Iz toga se nisu mogli gađati bunker i s vatrenih položaja, već je trebalo rušiti plotove i ograde na dvorištima i baštama da bi se direktno tuklo. Pred samo veče bunker i su uništeni i neprijatelj se morao povući u utvrđenu zgradu uljare, a odatle je pružio žestok otpor.

Već od osam časova u zasjedama se vode žestoke borbe. Iz Našica kreće 18. ustaška bojna, a iz Đurđevaca Šesnaesta. Nastupaju neprijateljske snage iz Valpova i Osijeka. Jedinice Dvanaeste divizije dobro se drže u zasjedama.

Na daruvarskom pravcu, u selu Miletincu, Daruvarski odred je vodio borbu sa 11. ustaškom bojnom i 1. bojnom 4. gorske pukovnije.⁴⁴⁸ Neprijatelj iz Daruvara koristi se koncentracijom naših snaga oko Podravske Slatine i kreće u pljačku slobodne teritorije.

U 16 časova jedinice što učestvuju u napadu ponavljaju juriš, ali bez većeg rezultata.

U ponovoljenom napadu, 5. aprila u jedan čas, jedinice uspijevaju da sa istočne strane uđu u grad, ali nisu uspjele da prodru u centar jer je neprijatelj uspio da iz bolje utvrđenih zgrada zaustavi brodsku brigadu u napadu.

U 10 časova se priprema koncentrična vatra po objektima iz kojih se neprijatelj žilavo odupire iz svih oruđa. Iz rezerve se uvodi u borbu Četvrti bataljon Dvadeset prve brigade.⁴⁴⁹ U snažnom naletu, poslije dejstva artiljerije, zauzet je bunker „Moskva“, a oko bunkera „Staljingrad“ se vode krvave borbe. Ovaj drugi je za kratko vrijeme prelazio nekoliko puta iz ruke u ruku. Kod neprijatelja je nastala pometnja i dezorganizacija, njegova čvrstina je poljuljana. Time se koriste naše jedinice i preduzimaju snažan pritisak. Neprijateljska vojska bježi kroz grad, dvorišta, kuće čak se mnogi merdevinama prebacuju preko krovova, prema željezničkoj stanici, u pravcu mađarske granice.

⁴⁴³ Zbornik, tom V, knj. 26, dok. 156.

⁴⁴⁹ Zbornik, tom V, knj. 27, dok. 76.

U prvom stroju, zajedno sa borcima, bio je zamjenik komesara Četvrtog bataljona Dvadeset prve brigade Rade Mandić. Podsticao je svoje borce na juriš, da ne dozvole ustašama da se izvuku. Kada je uzviknuo: „Naprijed, udarnici!“, presjekao ga je ustaški rafal. Tako je Dvadeset prva brigada izgubila još jednog starog, predratnog člana Partije, rođenog u Mazinu kod Gračaca (20. 3. 1903). On je kao siromašno ličko dijete izučio zanat u Crvenki. Bio je poznat u beogradskom radničkom pokretu. Godine 1942. pada u ruke beogradskoj policiji, i dalje ga put vodi po koncentracionim logorima. Sa grupom drugova bježi iz Beča i dolazi na Kalnik oktobra 1943. godine, gdje stupa u Dvadeset prvu brigadu. Sest mjeseci njegove borbe i rada značilo je mnogo za jedinicu. Na svoje borce je prenosio smirenost, odlučnost, hladnokrvnost. Djelovao je ličnim primjerom, osobito na mlade, neiskusne članove Partije i borce.

U borbi za uljaru komandant brigade uvodi svježe borce iz Prvog bataljona, kako bi se neprijatelju zadao posljednji udarac. Komandantu bataljona Peri Okuliću javljaju se dobrovoljci koji će pod utvrđenu zgradu postaviti eksploziv i tako okončati otpor ustaša. Iz svih automatskih oružja će se dejstvovati po puškarnicama i štititi dva najsmjelija, ali iskusna diverzanta: komandira Ljubana Savanovića i njegovog komandira odjeljenja Simu Dabića.

Obavljaju se posljednji, kratkotrajni dogovori i pripremaju se puškomitraljezi. Odjedanput se čuju neprekidni rafali, a odmah nakon toga jaka eksplozija. Zgrada se obavi u vatru i dim. Cigla i drugi materijal lete na sve strane.

Većina posade zgrade je izginula ili ranjena, a ostali su ošamućeni. Kada su došli k sebi odlučili su da se probiju iz obruča, preko brisanog prostora — livade. Tu su vječno ostali, zbrisani su rafalima iz oružja naših boraca.

Treći bataljon je vodio ogorčenu borbu sa grupama ustaša koji su bježali prema pruzi ne obazirući se odakle ih ko napada. Cilj je bio samo jedan — pobjeći. Borba prsa u prsa. Među našim borcima, u prvom stroju, je mladi komesar Trećeg bataljona Milan Cvijić Kopač. To je njemu prva borba kao komesaru bataljona. Zeli lično da pomogne da se borba što uspješnije okonča. Nedaleko

odatle je njegovo selo Kapelna. Od prvih dana 1942. je partizan u Papuku i ne zna ništa o svojim. Bio je u mnogim borbama kao borac Dvanaeste brigade, a u Dvadeset prvoj je od dana njenog formiranja. Bio je sve: borac, puškomitraljezac, delegat voda, komesar čete i, evo, komesar bataljona. Iskusan je borac i rukovodilac, hladnokrvan u svim situacijama, djeluje smireno, borbama ulijeva samopouzdanje. Uza sve to, 15. ustašku bojnu zna, jer je mnogo puta pljačkala njegovo selo.

Ustaški stroj valja se ka pruži kao lavina. Ustaše padaju, ali njihov talas preti da pregazi stroj Trećeg bataljona. Jedan ustaša je zgrabio mladog mršavog borca i nosi ga, bježi s njim. Komesar Kopač to gleda, ali ne može da puca, ubiće našeg druga. Juri za ustašom, ali drugi ustaša se tim koristi, sustiže ga i kosi rafalom.

U jednom trenutku zapraštace samo ručne bombe. Zamjenik komandira druge čete Trećeg bataljona Đuro Jurković, stari i iskusni ratnik, rodom iz Gaja kod Pakraca, rve se sa dvojicom ustaša. Stegao je jednoga za gušu, ali drugi mu bajonetom probada grudi. Ranjeni ustaša stavlja pod sebe ručnu bombu i tijelo mu se razlijeće po drveću. Krkljanac. Ne može se pucati, borba se vodi kundakom i nožem. Reklo bi se da su tu ustaše u prednosti jer su fizički snažniji. Sve to traje nekoliko minuta, a zatim — tišina. Leševi na sve strane. Ranjeni traže pomoć. I naši i ustaše. Ranjeni su i neki civili. To su se ustaše presvukle u gradu, a ima tu i ustaških funkcionera iz Slatine koji su mislili da će se tako lakše provući.

Po livadama odjela, ranci, šinjeli, puške što su ih ustaše pobacale da bi lakše bježali. Čuje se pucnjava prema Dravi, sve dalje, dalje. . . Naše jedinice gone ustaše vatrom i pokretom, ali samo do sela Bakića. Zašto tada nije upotrebljena konjica za gonjenje kada je bila za to namijenjena?

Oko pruge je izbrojano pedesetak leševa.⁴⁵⁰ U uporištu je bilo relativno malo gubitaka, valjda zbog dobre gradnje bunkera i drugih skloništa. Računa se da je većina neprijateljeve žive sile uništena dok se povlačila, probijala i bježala. Uspjeh bi bio i veći da je jedinica koja je držala grad u blokadi bila jača, a zasjeda dublje ešelonirana.

³⁷³ Zbornik, tom V, knj. 23. dok. 172.

Poslije 36 sati žestoke borbe ustaška posada u Slatini je savladana. Ubijeno je 220 ustaša i 70 domobrana i policajaca. Dosta ustaša je zarobljeno.⁴⁵¹ Zaplijenjen je jedan top, osam teških mitraljeza i pet puškomitraljeza, 194 puške i 64.000 metaka i bogati plijen u drugom materijalu. Iz Dvadeset osme divizije je 40 boraca poginulo i 100 ranjeno. Iz brigade su 24 druga poginula i 27 ranjeno, što čini polovinu poginulih u Dvadeset osmoj diviziji.

Izginuli su rukovodioci Mato Sokolović, vodnik, i Anton Vedriš, iz Starog Gradca od Virovitice, a ranjen zamjenik komesara druge čete 1. bataljona Mirko Vujasinović, komandir čete u Trećem bataljonu Nikola Milojević, vodnik Košta Vururna i desetari Ilija Nešić i Nikola Šteković.

Na analizi je ocijenjeno da je Dvadeset prva brigada izvršila zadatak.

U borbama za Podravsku Slatinu vladao je pravi takmičarski duh. Istakao se velik broj boraca i jedinica, i svi su naredbom štaba brigade pohvaljeni.⁴⁵² Pohvalu su dobili i prva četa Prvog bataljona sa komandirskom Nikolom Bogojevićem i drugi vod druge čete Trećeg bataljona. Od pojedinaca: Ljuban Savanović i desetar Simo Dabić, iz Trećeg diverzantskog voda, koji su dva puta minirali utvrđene tačke na uljari. Pohvaljeni su i desetar drugog voda prve čete Prvog bataljona Veselin Stojaković, puškomitralješci Simo Karamarković Tumbaš, Stipo Ugarković i Dragan Volner Baćuška, borci Đuro Hrzanjek, Petar Tadić, Stjepan Sokac i bolničarke Kaja Brkić i Rozika, jer su spasavale ranjenike pod veoma teškim uslovima.

Pohvaljen je i komandant Drugog bataljona Đuro Buban za to što je izvukao teški mitraljez kojem je izginula posada, pa je pretila opasnost da ga neprijatelj otme. Tom prilikom su se istakli i vodnik Đuro Stanković i mlađi vodnik Radivoje Vranića.

Radi zavođenja reda u oslobođenom mjestu i otpremanja plijena i ranjenika, u Slatini je obrazovana komanda mjesta. U gradu su ostala i dva bataljona iz Dvadeset pete brigade, a druga dva su prešla u selo Kozice.

⁴⁵¹ Operativni izvještaj 21. brigade o napadu na Podravsku Slatinu. Arhiv VII, sig. br. 32—1, k. 1124.

⁴⁵² Naredba br. 13 štaba 21. brigade o pohvali jedinica, boraca i rukovodilaca u napadu na Podravsku Slatinu. Arhiv VII, sig. br. 17—3, k. 1138.

Ostale jedinice su ostale na prvobitnim položajima. Na položaje Sedamnaeste brigade neprijatelj nije pokušao da napadne od Virovitice.

Na položajima Dvanaeste divizije vode se žestoke borbe. Petog aprila je neprijatelj dovukao pojačanje u artiljeriji i tenkovima i pred veče je uspio da probije našu odbranu na pravcu Đurin lug, gdje je i noćio. Šestog aprila snažno pritiska na položaje Osamnaeste brigade, ka selu Adolfovcu, Đurinom lugu, koti 108 i uspijeva da potisne naše snage na prihvatne položaje: Ražljevo kanal — Dobrovina — kota 104 — Gornje Viljevo — Donja Bukovica — Stari Miljevci.

Noću između 6. i 7. aprila pet bataljona iz korpusne i divizijske rezerve, među kojima je bio i Četvrti bataljon Dvadeset prve brigade izvode napad radi odbacivanja neprijatelja, ali bez uspjeha. Žilavo se braneci uspio je da se održi na svojim pozicijama.

Pošto su planirani ciljevi postignuti, a radi izbjegavanja jačih udara po našim jedinicama i nepotrebnih gubitaka, naše jedinice su se, po naređenju štaba korpusa,⁴⁵³ odlijepile od neprijatelja i posjele položaje Orahovica — Prištana — Humljani — Krajna — Četekovac — selo Balinac, kako bi odbranile slobodnu teritoriju. Brigadi je naređeno da se Prvi i Drugi bataljon razmjestu u selu Čeralijama, Četvrti u Bokanu, a Treći u selu Ivanbregu.⁴⁵⁴ Neprijatelj je preko dana stalno izviđao i bombardovao položaje naših jedinica.

Poslije ulaska jake njemačke kolone u Podravsku Slatinu, njemačka i ustaška komanda formirale su goneće odrede, vojsku koja će tenkovima i drugom mehanizacijom goniti naše jedinice ili pak preoteti dio plijena, koji je sporo odmicao na volvoskoj i konjskoj vuči. Takav jedan brzi odred na osam kamiona i sa četama tenkova upućen je ka Čeralijama. Na položajima Bukvik (Mokro brdo) zaustavili su ga Prvi i Drugi bataljon Dvadeset prve brigade vodeći žestoku borbu sa njegovim prednjim dijelovima. Uništen je jedan neprijateljev tenk. Naše jedinice pružaju otpor i polako se povlače ka Čeralijama.

⁴⁵³ Pod pritiskom jakih neprijateljskih snaga naše jedinice su se 7. aprila povukle iz Slatine. Poslije oslobođenja Slatine naše zasjede su 40 časova vodile borbu. Neprijatelj je imao oko 4.000 vojnika i bio je podržan avijacijom, tenkovima i artiljerijom. Vidi depešu Arhiv VII, sig. br. 5—2, k. 119/1.

⁴⁵⁴ Vidi sig. br. 450.

Sutradan je neprijatelj izveo snažan napad ka Čeralijama. Upotrebio je avijaciju i artiljeriju i uspio da se probije ka Čeralijama, ali mu je oko 30 ljudi izbačeno iz stroja.⁴⁵⁵ Odmah je počeo odmazdu, da pali srpske kuće u Čeralijama, Rijencima, Bokanama i Macutama. Istog dana su snažno bombardovani Voćin, Slatinski Drenovac i sela oko njega. Tu je bilo neuobičajeno mnogo neprijateljskih aviona (preko 50).⁴⁵⁶ Sa istom žestinom nastavljeno je bombardovanje i narednog dana,⁴⁵⁷ i to od šest izjutra pa neprekidno, u talasima, 12 sati. Našoj pozadini su naneseni znatni gubici.

Devetog aprila je bombardovano selo Smude, u kom su bile neke naše jedinice. Tu su poginula četiri druga i ranjeno pet.

Neprijatelj nastoji da se probije ka Voćinu radi odmazde i pljačke po selima na slobodnoj teritoriji. Međutim, osujećen je. Sedamnaesta brigada je na položajima Macute — Petrovo Polje do pruge, a od pruge, na položajima Smude — Rijenci, Dvadeset prva. Poslije oštre četvorčasovne borbe naših dviju brigada s neprijateljem njegov napad je odbijen i on se povukao na svoje polazne položaje u Čeralijama. Istoga dana pred veče povukao se u Podravsku Slatinu izgubivši 15 ljudi.⁴⁵⁸ Sedamnaesta brigada je uništila i jedan tenk. U tim borbama je iz Dvadeset prve brigade poginulo osam i ranjeno 20 boraca i rukovodilaca.⁴⁵⁹

Desetog aprila je prestalo bombardovanje i neprijatelj nije više pravio izlete u naša oslobođena sela.

Istoga dana Dvadeset prva brigada kreće preko ceste Daruvar — Virovitica i razmješta se po bilogorskim selima Babinoj Gredi i Jasenašu, a već 12. aprila se pomera ka Podravini, u sela Pčelići i Borova, odakle je razvila

⁴⁵⁵ Zbornik, tom V, knj. 26, dok. 163.

⁴⁵⁶ Zbornik, tom V, knj. 26, dok. 160.

⁴⁵⁷ U to vrijeme neprijatelj je avionima koje je slao iz Mađarske tukao slobodnu teritoriju u Slavoniji, odnosno pozadinske ustanove komande 6. korpusa. Od tih bombardovanja uništen je veliki broj zgrada pozadinskih ustanova. Knjiga primljenih depeša GŠ NOV i POH. Arhiv VII, sig. br. 5—2, k. 119/I.

⁴⁵⁸ U svojim izvještajima neprijatelj govori o teškim borbama. Prigodom gonjenja partizana južno od Slatine zauzeta su, 9. 4. 1944, nakon teške borbe, dva mjesta... Izvještaj glavnog zapovjedništva Glavnog stožera domobranstva od 12. 4. 1944. o borbama kod Podravske Slatine. Zbornik, tom V, knj. 26, str. 287.

⁴⁵⁹ Zbornik, tom V, knj. 27, dok. 83.

izviđačku aktivnost prema Virovitici i rušila prugu Podravska Slatina — Virovitica.

U bataljonima i četama su održane konferencije a u komandama i štabovima sastanci i razmatrana iskustva iz napada na Podravsku Slatinu.⁴⁶⁰ Primjedbe su se uglavnom ticale upravljanja i koncentracije vatre, artiljerije, minobacača, teških mitraljeza i ostalog pješadijskog automatskog naoružanja i artiljerije, sadejstva između pešadije i artiljerije, koje je bilo slabo kako u početku juriša tako i kasnije, u dinamici borbe, u zauzimanju pojedinih utvrđenih vatrenih tačaka.

Komandanti i komandiri ne prate situaciju i u toku borbe ne daju, samoinicijativno, dopunske zadatke, a zauzete vatrene tačke ne iskorišćavaju kasnije za odbranu. Na taj način dozvoljava se neprijatelju da organizuje protivnapade na jedinice koje postižu najviše uspeha.

U napadu na naseljena mesta potrebno je formirati jurišne grupe, koje će vješto usmjeravati koncentričnu vatru na određene objekte i tako omogućiti diverzantima da ih miniraju. Izostalo je organizovano gonjenje neprijatelja kada je on, razbijen, u neredu bježao. Te slabosti su zapažene kod Trećeg i Četvrtog bataljona. Konjica nije uopšte upotrebljena.

Neprijateljska avijacija ne bi mogla da bombarduje naše položaje ako bi oni bili u gradu, u neposrednom do-diru s neprijateljem. Treba pratiti svjetlosne signale avijacije i njegove pješadije na zemlji. Naše jedinice treba da ponavljaju te iste signale i da tako dovode neprijatelja u zabludu.

Ne možemo biti zadovoljni dejstvom naših jedinica u naseljenom mjestu. Kontrola stanovništva je važna, jer se pokazalo da se ustaše presvlače u civile i da mogu iznenada da nanesu gubitke i potom pobjegnu. Nevojničko ponašanje pojedinaca u napadu na uporišta valja spriječiti! U nekim jedinicama je bilo boraca koji su uzimali alkohol. Vodnici i desetari tröba da znaju za svakog borca kako se koji ponaša. Što je još važno, da se zna da su oni najodgovorniji ako im borci ne znaju da se koriste prirodnim zaklonima i mrtvim uglovima u napadu. Cjelokupnu kontrolu u zauzetom naseljenom mjestu valja

³⁷³ Zbornik, tom V, knj. 23. dok. 172.

povjeriti jednoj jedinici, i to: kontrolu stanovništva, privođenje, hapšenje sumnjivih lica. . .⁴⁶¹

Za vrijeme borbe loše je bila organizovana ishrana boraca. Ne može se više dopustiti da borci vode borbu nekoliko dana bez organizovane ishrane.

Na kraju, rečeno je da se još dešava da neke jedinice napuštaju svoje položaje i u situacijama koje nisu baš kritične, a ne izvjestе svoje susjede desno i lijevo. Za tako što ubuduće će se najoštrije kažnjavati.

Za uspjehe postignute u martu i aprilu 1944. godine Glavni štab Hrvatske je pohvalio sve jedinice Šestog korpusa sa general-majorom Petrom Drapšinom na čelu.⁴⁶² Jedinice su pohvaljene za nanošenje teških gubitaka njemačkim divizijama dok su prolazile u Mađarsku, za krupne diverzije na pruzi Zagreb — Beograd i zato što su, nakon ogorčenih borbi, zauzele jako kotarsko ustaško uporište Podravsku Slatinu.

NAPAD NA USTAŠKO UPORIŠTE FERIČANCE

Pošto su se jedinice malo odmorile i sredile, štab Šestog korpusa je 20. 4. 1944. izdao zapovjest⁴⁶³ da se noću između 22. i 23. aprila uništi 18. ustaška bojna, koja je činila ustaška uporišta u Đurđencu i Feričancima. Tu je tada bilo oko 50 ustaša, i oni su bili predstraža našičkom garnizonu. To je u isto vrijeme bilo obezbjeđenje pruge Našice — Podravska Slatina.

Ta, 18. bojna, obezbjeđivala je u Đurđencu i veliki drveni kombinat, značajan prvredni objekat koji je neprijatelj upotrebljavao i kao bazu za terorisanje stanovništva Podravine. Njihovom likvidacijom neprijatelju bi se zadao snažan vojno-politički i ekonomski udarac, a narodnooslobodilački pokret bi dobio zamah u podravskim selima.

U uništenju tih uporišta učestvovalе su sve jedinice Šestog korpusa. Zadatak je bio da Osamnaesta brigada Dvanaeste divizije napadne Đurđenovac, a ostale snage da obezbjeđuju taj napad. Dvadeset osma udarna divizija,

⁴⁶¹ U Voćinu je 10. aprila 1944. godine od boraca 12. i 28. divizije i Istočne grupe odreda formiran bataljon za borbu protiv pete kolone.

⁴⁶² Naredba br. 6 od 12. 4. 1944. Arhiv VII, sig. br. 2/11, k. 893A.

⁴⁶³ Zbornik, tom V, knj. 26, dok. 84, str. 418.

u čijem je sastavu bila Dvadeset prva brigada napada Feričance, a ostale snage obezbjeđuju napad. Vrijeme za napad: 21. 4. 1944. u 23 časa.

U zapovjesti štaba 28. divizije⁴⁶⁴ od 22. 4. 1944. naznačeno je da uporište u Feričancima čini četa ustaša 18. bojne (80 ustaša i 20 domobrana), iz prometnog zdruga. Težište odbrane je bilo na željezničkoj stanici i na čuvanju obližnjeg mosta, i sve to sa osloncem na deset dobro uređenih bunkera opasnih bodljikavom žicom.

Uporište u napadu bio je Prvi bataljon Dvadeset prve brigade⁴⁶⁵ ojačan sa dva topa i teškim mitraljezom s ciljem da u toku noći uništi neprijateljsku živu silu i ne dozvoli mu da se izvuče i umakne. ostali bataljoni su dobili ove zadatke: Treći bataljon je pridodat Sedamnaestoj brigadi kao njena rezerva, Drugi bataljon je određen da u selu Velinovcu bude divizijska rezerva, a Četvrti, s jednom četom i diverzantima, treba da uništi most između Našica i Đurđenovca. Jedna njihova četa je određena u brigadnu rezervu, a jedna da obezbjeđuje divizijsku ambulantu.

Diverzantski vod brigade je u toku noći porušio prugu između Feričanaca i Đurđenovaca u šumici Golubovac.

Prvi bataljon je na vrijeme počeo napad, potpuno opkoliko rejon željezničke stanice, energično krenuo ka neprijateljskim bunkerima, ali se neprijatelj žilavo branio koristeći se velikim brisanim prostorom. Naša artiljerija je došla do izraza tek u mrak, kada je uporište trebalo uništiti, a borba se oteгла do oko 12 časova, kada je neprijatelj uspio da se probije i većina da pobjegne prema Đurđinovcu i Viljevu. Samo direktnim pogotkom u puškaricu mogao se poljuljati moral okrutnog protivnika, koji nije ni pomišljao da se preda.⁴⁶⁵

Cilj je djelimično ostvaren samo u Feričancima: ubijeno je 17 ustaša, 23 ranjeno, a osam zarobljeno. Ostali su uspjeli da se razbježe. Zaplijenjena su dva puškomi-traljeza, 60 pušaka, 35 bombi i nešto municije.

Tako je okončan udar na uporište u Feričancima. Gubici: pet poginulih i šest ranjenih drugova. Tu je poginuo i mlađi vodnik Branko Puškarić iz Naudovaca kod

⁴⁶⁴ Zbornik, tom V, knj. 26, str. 441, dok. 84.

⁴⁶⁵ Zbornik, tom V, knj. 36, dok. 89.

⁴⁶⁸ Zbornik, tom V, knj. 27, dok. 81.

Virovitice, a ranjeni su vodnik Pero Oklobdžija, delegat Mile Borovac i desetar Stevo Kardaš.

Iz Feričanaca su se naše jedinice povukle i razmjestile u rejonu G. Motičina — Bare — Zdenci — Orahovica, radi odmora i sređivanja. Nakon tri dana Dvadeset prva brigada se ponovo prebacila na sektor zapadno od Podravske Slatine: Mačkovac, Hum Varoš — Pivnice i Pčelić. To je učinila 25. aprila, jer su na pomolu bili novi događaji u kojima će aktivno učestvovati.

NEPRIJATELJSKA OFANZIVA „OLUJA“

Njemačko — ustaške — domobranske snage su 26. 4. 1944 godine krenule u napad na jedinice Šestog korpusa. Poslije uspjeha koje su jedinice Šestog korpusa postigle u rano proljeće, pogotovo u Podravini, neprijatelj je, u namjeri da razbije jedinice tog korpusa, ovlada slobodnom teritorijom, započeo, ko zna koju po redu, novu ofanzivu. Ovoga puta je to bila „Oluja“ („Ungenvinter“), u kojoj su učestvovali dijelovi 42. lovačke divizije, jednog policijskog puka, 4. gorskog zdruga, 6. lovačke pukovnije, 2. bojna brzog zdruga, 16. i 18. ustaška bojna 2. ustaškog zdruga i druge ustaško-domobranske jedinice.⁴⁶⁷

Neprijatelj je počeo svoja dejstva sa kružne osnove Slavonki Brod — Našice — Podravska Slatina — Virovitica — Daruvar — Pakrac — Nova Gradiška — Slavonska Požega. Odmah je uočeno da se njegove snage ne angažuju odjednom i na širokom frontu,⁴⁶⁸ već da se sukcesivno vode na dva osnovna pravca: Slavonska Požega — Kamensko — Zvečevo, Virovitica — Podravska Slatina ka Voćinu, Slatinskom Drenovcu i Zvečevu,⁴⁶⁹ sa ciljem da uništi ekonomsku bazu naših jedinica, a po mogućnosti i živu silu Šestog korpusa, da pretraži slobodnu teritoriju i uništi skladišta, radionice, bolnice, objekte

⁴⁶⁷ Zbornik, tom V, knj. 27, dok. 81.

⁴⁶⁸ Arhiv VII, sig. br. 5—2, k. 119/1; bojne relacije 1. i 2. zbornog područja. Arhiv VII, sig. br. 4—1, k. 38. Arhiv VII, mikrofilm, München — N5 750.

⁴⁶⁹ Neprijatelj uvodi u borbu svoje snage sukcesivno i postepeno. Iz Slavonske Požege nastupa borbeni grupa „Širovski“ (Schirowski), iz Podravske Slatine 1. policijski puk, iz Virovitice grupa Hofman (Hofmann), iz Daruvara 4. Gz. 4. i 5. bataljon usmjerio je pravcem Slavonska Požega — Kamensko — Zvečevo — Voćin i: Slatina — Voćin — Zvečevo. Pismo 6. korpusa od 29. 5. 1944. Zbornik, tom V, knj. 27, str. 419.

štaba korpusa i drugih ustanova, izvuče rezerve hrane, uništi ili spali.

Stab Šestog korpusa je odlučio da sjevernoj grupaciji koja je nadirala od Virovitice i Podravske Slatine, ne suprotstavi Dvadeset osmu udarnu, a južnoj koloni Dvadesetu diviziju, već da neprijatelja postepeno iznurava, pa da u pogodnom trenutku obje divizije napadnu jednu od kolona. Pravovremeno su sklonjeni svi ranjenici, ustanove, skladišta hrane i teško naoružanje, što bi se inače moralo braniti .

Dvadeset šestog aprila ujutru neprijatelj (oko 800 vojnika) nastupao je ka položajima Prvog bataljona Dvadeset prve brigade i položajima kod sela Mačkovac i Gornji Kusonji. Tu se povela oštra borba, koja se odžila cio dan, ali neprijatelj se nije ni koraka pomjerio ka slobodnoj teritoriji. Predveče, u odlučujućem jurišu, neprijatelj je razbijen i prinuđen na povlačenje. Ubijeno je 20 gestapovaca i zarobljeno pet ustaša. Brigadi je pao u ruke i plijen: protivavionski top sa 15 granata, jedan laki mitraljez i tri puškomitraljeza, 12 pušaka, šest bombi i nešto municije. Iz bataljona je ranjeno osam boraca.⁴⁷⁰

Sutradan, 27. aprila, brigada se pregrupisala radi smanjenja širine odbrane i zauzimanja pogodnih topografskih objekata. Zauzela je položaje na kosama Maloj i Velikoj Brežnici osiguravši se prema Miokovićevu (Đulovcu). Neprijatelj je u toku dana uspio da priđe njenim položajima (oko 500 vojnika). U šumi je počela borba. Jačina i namjere neprijatelja su bili nepoznati. On je uspio da potisne s položaja Drugi i Treći bataljon Dvadeset prve brigade, uđe u selo Kuzmu i zauzme kotu 314. U ponovljenom napadu Dvadeset prva brigada vodi oštru borbu, pa se neprijatelj predveče povukao ka Lisičinama. U toku dana je iz brigade poginulo devet drugova i 30 ranjeno. Četvrti bataljon je izgubio teški mitraljez. Kada se u šumi razvila borba, jedan konj se oteo konjovocu i pobjegao neprijatelju odnijevši na sebi mitraljez. Prvi bataljon izvještava da je 10 neprijateljskih vojnika ubio i veći broj ranio.⁴⁷¹

Na podravskom pravcu neprijatelj je nastojao (28.4) da poveća svoj uspeh. Na položajima Brodske brigade vo-

⁴⁷⁰ izvještaj štaba 21. brigade o borbama u ofanzivi. Zbornik, tom V, knj. 27, dok. 38.
⁴⁷¹ Zbornik, tom V, knj. 27, dok. 171.

di se žestoka borba, ali je neprijatelj zadržan na liniji Lisičine — Kuzma na koju je bio dospio, a brigada je na položajima: kota 422 Laništa — Mededak — kota 447 — bezimena kosa — kota 460. Zadatak je da se spriječi nastupanje neprijatelja ka Petlovoj nozi, koti 750 i Crnom vrhu. Brigada se održala na svojim položajima.

Dvadeset devetog i 30. aprila neprijatelj je zauzeo sve saobraćajnice u pravcu Voćina. Brigada drži položaje na Petlovoj nozi i Crnom vrhu i spriječava prodor neprijatelja da prodre na slobodnu teritoriju. Naše jače patrole, sastava voda i čete, spuštaju se na saobraćajnicu i napadaju neprijateljske dijelove koji naiđu.

Uoči 1. maja druga četa Prvog bataljona privukla se, koristeći se neprijateljevom neoprežnošću, na Kosu kod Kamengrada u Voćinu i njeni borci su ubacili u njihove rovove nekoliko bombi. Zaplijenjene su dvije puške i ubijena desetina neprijateljskih vojnika. Računa se da je izbačeno iz stroja 20 neprijateljskih vojnika, a iz čete su dva borca ranjena. U tom prepadu se istakao komandir čete Božo Vojvodić.

Izviđački vod Dvadeset prve brigade ide u izviđanje prema Vučjaku, a treći i četvrti prema Borcima i Zailama. Dvadeset prva brigada je 1. maja posjela položaje Ljutoč — kota 695 — Crni vrh — kota 805 na Ravnoj gori i obezbjeđivala divizijsku bolnicu. U toku dana je bilo više čarki nego patrole s neprijateljskim izviđačkim i osiguravajućim dijelovima. Brodska brigada se žestoko sukobila s kolonom koja se od Kamenskog probijala ka Zvečevu. Borba se vodila kod sela Mrkopolja i kote 856.

Prvog i 2. maja bilo je borbe sa slabijim neprijateljskim snagama koje su pokušale da se iz više pravaca probiju u dublju pozadinu. Borbu su vodili Drugi, Treći i Četvrti bataljon. Treći Bataljon je izvodio demonstrativni napad na Đulovac (3.5), a zatim se kod sela Zaila oštro sukobio s neprijateljem jačine jedne čete. Poginuo je jedan borac i sedam je ranjeno. Iz Drugog bataljona su u tim borbama četiri druga nestala.⁴⁷² Tim sukobima su se

⁴⁷² Među nestalima je bio i borac Pavao Štihman, iseljenik iz Kanade, član KPJ, koji je u naše jedinice došao u jednoj grupi. Neka njegova rezonovanja bila su čudna. Tog dana je bio lakše ranjen i predao se. Nikada se nije saznalo za njegovu sudbinu. (Prema sjećanju pukovnika Branka Kobalija, komesara 2. bataljona.)

završavala borbena dejstva brigade u toj ofanzivi, jer se 4. maja brigada povukla na koncentracijsku prostoriju Metla — kota 778, gdje se kratko vrijeme odmarala, a potom krenula na nove zadatke.

Uofanzivi „Oluja“ neprijatelj je nanio priličnu štetu našim pozadinskim ustanovama i selima na slobodnoj teritoriji. Kao da mu je jedini cilj bio da sve uništi, spali i opljačka.⁴⁷³ Svi ranjenici su spaseni, a narod je uspio da se izvuče, sem starih i iznemoglih.

Poslije ofanzive su, kao i uvijek u našoj praksi, svi postupci u borbenim dejstvima i ponašanje ljudi podvrgnuti analizi. Ukazalo se na slabosti koje ometaju da se postizu bolji rezultati.

Na primjer, veza između komandi svih stepena, bila je veoma spora i slaba, pa i među borcima u odjeljenju. . . Još i sve starješine nisu bile samoinicijativne. Skrenuta je pažnja na to da neprijatelja ne treba ni precjenjivati ni potcjenjivati. Gdje god su naše jedinice bile gipkije i upornije, uspjeh je postignut.

U jedinicama nije bilo dovoljno uticaja starješina, osobito pri kraju borbe, a sva rješenja zavise od njih. Sve je to bilo rezultat neiskustva. Često starješine nisu znale kako da postupaju u pojedinim prilikama.

Predloženo je da se u predasima i na odmorima izvodi jedinačna, vodna i četna obuka, a ono što se nauči u sobi, treba izvesti i na zemljištu, praktično primjeniti.

Zapaženo je da nije dobro kada pojedini rukovodioci izdaju neposredno naređenje borcima i nižim rukovodiocima, jer se onda njihove pretpostavljene starješine osjećaju suvišnim. Sem toga, kako borci moraju da imaju povjerenja u svoje naoružanje, bilo bi dobro izvesti i praktično gađanje uz dobre pripreme.

Ukopavanje jedinica je od izuzetnog značaja. Samo ako se ono primjenjuje manje će se ginutii sigurnije će

⁴⁷³ U depeši 6. korpusa, od 13. maja, o ofanzivi GŠH o tome piše: Spaljene su sve zgrade u kojima su boravile komande slatinskog, požeškog i pakračkog područja, zgrade ekonomskog odseka štaba korpusa, oblasnog NOO, oficirske škole, škole za vezu i barake triju bolnica. Potpuno su spaljena sela Voćin, Bokane, Macute, Ceralije i Drenovac. Neprijatelj je pronašao i dva bunkera mehaničarske radionice sa alatom. Zbornik, tom V, knj. 26, dok. 136, sig. br. 3.

se držati položaji. Svaka desetina bi trebalo da ima 2—3 ašovčića. Ima ih po selima, ali borci ih bagatelišu, a i desetari ih ne cijene.

Hrana se dijeli dugo i sporo, jer borci nemaju porcije i kašike. To umanjuje borbenu spremnost. Preporučeno je da se za svaka dva do tri borca nabavi limeni tanjir ili manja zdjelica. Nijedna brigada nije kupila kašike i porcije iz svog fonda, ali zato se dosta troši na nabavku duvana. Zapažene su i sitnice koje smetaju da borbena spremnost bude bolja, a za to je potrebno samo malo truda.

PONOVO U MOSLAVINI, BILO-GORI I ZAGORJU
POD OPERATIVNOM KOMANDOM 10. KORPUSA
(ZAGREBAČKOG)

U KOLONI BRIGADE JE ZAMJENIK KOMANDANTA
GS HRVATSKE

Prije početka ofanzive „Oluja“ Glavni štab Hrvatske je pitao Sesti korpus koju diviziju može da odvoji za saradnju sa Desetim korpusom (Zagrebačkim).⁴⁷⁴ Poznato je da je početkom 1944. godine Vrhovni štab bio naredio da se odredi jedna slavonska divizija koja će djelovati prema njegovom planu. Odgovor je glasio da će to biti Dvadeset osma udarna divizija. Biće opremljena za laki transport, spremna da krene na izvršenje novih zadataka. Zato je ne treba planirati za teške akcije u kojima bi se istrošila i ne bi bila spremna da prima zadatke Vrhovnog komandanta.

Poslije ustaške ofanzive „Dubrovnik“, koja je počela 8. februara 1944. na teritoriji Desetog korpusa, tj. u Zagorju i na području Kalnika, u kojoj su njenim jedinicama nanijeti znatni gubici, stanje u tom kraju se pogoršavalo na štetu našeg pokreta.⁴⁷⁵ Ustaški teror, uz propa-

⁴⁷⁴ 22. aprila je štab 6. korpusa odgovorio da odmah može da pošalje 28. diviziju s obzirom na iskustvo i uspjehe boreći se u sjeverozapadnom dijelu Hrvatske u drugoj polovini 1943. godine. Arhiv VII. Fig. br. 5—2, k. 119/1, dep. 2135.

⁴⁷⁵ Ofanzivu je preduzeo Paveličev tjelesni združ (PTS) sa ostalim ustaško-domobranskim i njemačkim garnizonima u Zagorju. Poslije ofanzive u Varaždinu će se formirati 1. ustaška divizija, a njen komandant će biti ratni zločinac ustaški general Ante Moškov. Sva mjesta oslobođena 1943. neprijatelj je ponovo posleo.: Koprivnicu, Ludbreg i druga. Zbornik, tom V, knj. 24, dok. 61.

gandu i zastrašivanje, doprinio je te su se mnoge jedinice osule, a njihovi pripadnici se odazvali da stupe u domobranske jedinice.⁴⁷⁶

Direktivni zadaci Dvadeset osmoj udarnoj diviziji su postavljeni u depeši Glavnog štaba Hrvatske i upućeni štabu Šestog korpusa. U njoj je sem ostalog stajalo: „Drug Drapšin treba da preda dužnost što prije i da se uputi u Moslavinu, sa jednom vašom divizijom. U zajednici sa snagama 33. divizije, treba likvidirati Velike Zdence, Garešnicu i Hercegovac.“⁴⁷⁷ Tako su postavljeni ciljevi i zadaci našoj diviziji pred njen put u Moslavinu.⁴⁷⁸

Petog maja uveče uslijedio je pokret brigade u Moslavinu u zasebnoj koloni. Njoj je pripala čast da prvi put prati tako visoku ličnost Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije, kao što je bio zamjenik komandanta Glavnog štaba Hrvatske. Predviđen je krajnji cilj marša — sela Popovac i Kostanjevac u Moslavini, gdje će general Drapšin stupiti u vezu sa štabom Desetog korpusa, a maršruta je podijeljena u dvije etape. U prvoj etapi, iz neprijateljske ofanzive na Ravnoj gori, sa prostorije Metla, marševalo se pravcem Sirač — Kip — Gredani — Trojeglava, gdje je brigada predanila. Šestog maja pred večer, u drugoj etapi, nastavljen je marš preko sela Tomašica, ceste Grubišno polje — Garešnica, do moslavačkih sela Popovac i Kostanjevac, a dijelom i do Malog i Velikog Pašijana.⁴⁷⁹

Iako je brigada predanila u blizini mnogobrojnih i jakih neprijateljskih garnizona, nije u toku dana bila uznemiravana. Neprijatelj je pratio njeno kretanje i u selu

⁴⁷⁶ U depeši generala Gošnjaka o stanju u 10. korpusu i mjerama koje treba preduzimati u svojstvu zamjenika komandanta GŠH, stoji i ovo: „...Pored toga njima nikako nije pošlo za rukom da pređu u ofanzivu. Sa njihovog teritorija u posljednje vrijeme je otišlo u neprijateljsku vojsku 4—5 hiljada ljudi, a 32. divizija ima sada svega 1.000 boraca.“ Zbornik, tom V, knj. 26, str. 703, dok. 141, dep. 1786 od 22. 4. 1944.

⁴⁷⁷ Istom depešom se obavještava da je general Drapšin postavljen za zamjenika komandanta GŠH, a da je za komandanta 6. korpusa postavljen potpukovnik Mate Jerković. Zbornik, tom V, knj. 26, str. 702, dep. 1782. od 22. 4. 1944. godine.

⁴⁷⁸ 11. maja 1944. 28. divizija je sa 2. moslavačkom brigadom 33. divizije i čehoslovačkom brigadom „Jan Žižka“ izvršila (neuspjeli) napad na Hercegovac, a V. Zdenci i Garešnica nisu tada ni napadani. Zbornik, tom V, knj. 27, str. 329, Izvještaj štaba udarne divizije, knj. 27, str. 329. Izvještaj štaba 28. udarne divizije štabu 6. korpusa od 17. 5. 1944. godine.

⁴⁷⁹ Isto, knj. 27, str. 352.

Tomašići postavio joj zasjedu jačine dvije čete (5. i 7. satnija 2. bojne 1. gorske pukovnije).⁴⁸⁰

Kad se sutradan (6.5) smračilo, Dvadeset prva brigada je nastavila pokret. Po prelasku Ilove, Prvi bataljon, koji je bio u prethodnici, razvio je prvu i treću četvu u strelce spremne za proboj. Čim su se oglasile prve neprijateljeve puške, čete su uz snažno „ura“ prešle na juriš. Nisu dozvolile neprijatelju da se snađe.

Neprijateljska zasjeda je razbijena, a ranjen je samo jedan drug. Četvrti bataljon je bio u desnom bočnom osiguranju, od Grubišnog Polja i Hercegovca, i išao je pravcem Dašnica — Klokoševac. Po prelasku Ilove njegova prva i treća četa su vodile borbu sa istim neprijateljem koji se povlačio ka Grubišnom Polju. Kod mosta na Ilovi ranjena su četiri druga. Dvojica su umrla poslije nekoliko časova. Tom prilikom je ranjen i zamjenik komesara čete Andrija Lovrić, a isto tako i vodnik Petar Carević.

Podaci o neprijateljevim gubicima nisu poznati, sem da je zarobljen jedan domobran i poginuli jedan podoficir i jedan domobran. Tako je propao neprijatelj plan da osujeti marš brigade i da ugrozi ili omete odlazak zamjenika komandanta GŠH na njegovu novu dužnost.⁴⁸¹

Slavonski borci su ponosni na svog komandanta, španskog borca, revolucionara, čovjeka koji je uspješno vodio prvu slavonsku diviziju, a zatim i korpus, veoma uspješno, i sa svojim borcima polučio mnoge pobjede i borbene uspjehe. Ponosni su i zato što general Drapšin ide na tako odgovornu dužnost, što je na neki način bilo priznanje svima koji su bili pod njegovom komandom. Ustanička Slavonija mu je bila zahvalna, jer je za sobom ostavio snažan korpus.

U to vrijeme Sesti korpus je imao u svom sastavu dvije divizije: Dvanaestu (Osamnaesta udarna i osječka

⁴⁸⁰ U bojnoj relaciji 1. zbornog područja piše: „Na području južno od Daruvara prebacile su se tri odmetničke brigade u smjeru sjeverozapada, i to: 21. brigada preko s Pašijan ka s. Popovac i Dišnik. Ove odmetničke brigade su naišle na zaprečnu crtu 1. gorskog zdruga i prvi nalet je odbijen, ali su odmetnici ponovili nalet i u borbi prsa u prsa, s. Tomašića, uspjeli su probiti zaprečnu crtu. Kod s. Dišnik došlo je do jakog okršaja, odmetnici su napokon odstupili.“ Vojnoistorijski institut, sig. br. 5/1—5, k. 58.

⁴⁸¹ U svom mjesečnom izvještaju Župska redarstvena oblast (ZRO) velike župe Livac i Zapolje u Novoj Gradiški između ostalog piše: „Partizani prešli iz Slavonije rijeku Ilovu. Vodi ih general Drapšin.“ Arhiv VII, sig. br. 28/1—23, k. 157.

brigada i Konjički divizion), sa 2.051 borca i Dvadeset osmu udarnu (Sedamnaesta i Dvadeset prva udarna i Dvadeset peta brodska brigada, sa 3.185 boraca). Osim toga, u njegovom sastavu su bili Istočna grupa odreda (Osječki, Diljski i Požeški), sa 982 borca, i Zapadna grupa odreda (Bilogorski, Daruvarski i Posavinski), sa 1.279 boraca. Dvanaesta udarna brigada nije tada bila u sastavu korpusa, već u centralnoj Bosni. Šesnaesta omladinska brigada „Joža Vlahović" bila je u to vrijeme u Zumberku. Čehoslovačka brigada „Jan Žiška" djelovala je samostalno u okolini Daruvara, u sastavu Zapadne grupe odreda. U sastavu Šestog korpusa su i samostalne jedinice kao što su Artiljerijski divizion, Diverzantski odred i Četa protiv pete kolone (PPK). Ukupno je Sesti korpus tada imao 8.831 borca i rukovodioca. Od naoružanja: 20 topova, 49 minobacača, 105 mitraljeza, 344 puškomitraljeza, 324 automata, 7.941 pušku i 782 pištolja.

Pod komandom vojne oblasti Šestog korpusa bile su komande područja i njihove ustanove, odnosno vojna područja, koja su imala 5.822 borca i rukovodioca. U Slavoniji je tada bilo 14.658 boraca i rukovodilaca.⁴⁸²

✓ NAPAD NA UPORIŠTE HERCEGOVAC

Napad na Hercegovac je izveden poslije nekoliko dana odmora. Uporište su činile dvije domobranske satnije (6. satnija 2. bojne 1. gorske pukovnije i 1. satnija 1. bojne domobranske poljoprivredne straže) i žandarmerijska stanica,⁴⁸³ ukupno oko 380 domobrana naoružanih sa dva topa, tri teška i četiri laka minobacača, dva teška mitraljeza i 14 puškomitraljeza. Neuobičajeno su, dakle, dobro bile naoružane i podržavane vatrom iz teškog naoružanja.

Štab Dvadeset osme divizije⁴⁸⁴ je odlučio da uporište napadne Sedamnaesta udarna brigada, a da napad obezbjeđuju Dvadeset prva i Dvadeset peta brigada Dvadeset osme divizije i čehoslovačka brigada „Jan Žiška" i Druga moslavačka brigada. Sve jedinice koje su obezbjeđivale napad dobile su zadatak da se pripreme za borbu protiv motorizovanih i oklopnih jedinica i da stoga ispred svojih po-

pogled brojnog stanja i naoružanja 6. korpusa NOV i POH od 10. 4. 1944. godine. Arhiv VII, sig. br. 15—7/2, k. 475.

⁴⁸³ Zbornik, tom V, knj. 27, str. 190.

⁴⁸⁴ Isto.

ložaja organizuju zaprečavanje i poruše objekte, kao i da se maskiraju od izviđanja i dejstava iz vazduha.

Štab divizije stavio je Dvadeset prvoj brigadi u zadatak da zatvori pravac od Garešnice i postavi zasjedu na liniji Tomašica — Kajgana — selo Zdenčac — Mali i Veliki Pašijan, zaključno sa saobraćajnicom Bjelovar — Garešnica kod Lipovog brda (kota 129). U Kutini je bila komanda 1. gorske pukovnije, u čiju nadležnost je ulazio i garnizon u Garešnici. S tog pravca se očekivala i najjača intervencija. Zato je Dvadeset prva brigada ojačana s topom i sa dva odjeljenja teških minobacača. Isto tako je naređeno da se minira pruga Garešnica — Hercegovac kod sela Zdenčac, a na cesti postavi protivtenkovsko minsko polje i lažna minska polja.

Ocjenjujući zadatak štab Dvadeset prve brigade je odlučio⁴⁸⁵ da Prvom bataljonu povjeri položaje s kojih se brani selo Tomašica i da postavi zasjedu na seoskom putu što spaja Tomašicu sa selom Kajganom, do kote 124. Dalje, da isturi prvi vod druge čete daleko ispred prednjeg kraja u šumu, na ušće potoka Kajgane u reku Ilovu, sa zadatakom da vatrom zadržava neprijatelja, prinudi ga da se razvija i na taj način da upozori jedinice na osnovnim položajima na nastupanje neprijatelja.

Zadatak Drugog bataljona je bio da zatvara središnji dio Garešnice — Zdenčac — Palešnik i da posjedne položaje na seoskom putu koji spaja Zdenčac sa selom Pašijanom. Na desnom krilu odbranu organizuje Treći bataljon i zatvara glavnu saobraćajnicu Garešnica — Bjelovar, južno od sela Malog Pašijana grupa kuća na cesti Lipovo brdo. Četvrti bataljon je u brigadnoj rezervi u Pašijanu, gdje je i štab brigade. Bataljonima je naređeno da u toku noći zapreče ceste i poruše manje mostove i propuste.

Do svanuća 11. maja Sedamnaesta brigada nije uspjela da zauzme uporište, a napad je zakasnio puna dva časa.

Već u 9 časova neprijatelj je napao na položaje Prvog bataljona, ali je već u prvom njegovom naletu zaustavljen.⁴⁸⁶ Nastalo je kao malo zatišje, ali je odmah poslije

⁴⁸⁵ Zapovijest štaba 21. udarne brigade za postavljanje zasjede prema Garešnici od 10 maja 1944. godine. Arhiv VII, sig. br. 1/2, k. 1138.

⁴⁸⁶ Izvještaj štaba 21. brigade od 12. 5. 1944. štabu 28. udarne divizije prema Garešnici pri napadu na Hercegovac. Zbornik, tom V, knj. 27, str. 261.

toga devet štuka snažno bombardovalo naše položaje i sela u kojima su bile naše jedinice. Neprijatelj dovlači svoje snage. Dejstvuje i artiljerija. Neprijateljska pješadija se iznenada pojavila na krilima i bokovima Prvog bataljona i nastojala je da se ukloni lijevo i desno od Tomašice. Prvi bataljon je spontano počeo da se povlači prema Palešniku. Događaji u zasjedi Prvog bataljona su se odvijali munjevitom brzinom. Nije zatražena pomoć, pa su Treći i Četvrti bataljon ostali izvan borbe, a Prvi je bio u ozbiljnoj krizi.⁴⁸⁷ Upućen je kurir ka bataljonu, ali je ranjen i nije stigao, tako da ni štab brigade nije imao jasnu situaciju. Istureni vod na koji je Prvi bataljon mnogo polagao povukao se bez borbe, a neprijatelj se, koristeći se vegetacijom, privukao položajima sa boka i postigao iznenađenje.⁴⁸⁸

Drugi bataljon je uspio da zadrži neprijatelja u nadiranju i svojim energičnim dejstvom je omogućio Prvom bataljonu da se izvuče i organizuje odbranu ispred sela Palešnika. Tu je dalje nadiranje neprijatelja zaustavljeno. Prema Selu Zdenčecu neprijatelj je uputio jedan tenk, za kojim je išla pješadija. Komandir druge čete Drugog bataljona Stanko Milošević — čekić, koji se više puta isticao svojim junaštvom, izašao je na cestu, uzeo od borca protivtenkovsku pušku, pustio tenk da mu priđe što bliže i pogodio ga sa dva metka. Tenk je počeo da se povlači, jer je iza njega bila zaostala pješadija, ali je naišao na protivtenkovsku minu. Tenkist je zarobljen, a iz tenka su izvađena dva mitraljeza. To je borcima ulilo još više samopouzdanja, te su još žešće otvorili vatru na neprijatelja.

U kritičnim trenucima, kada se postavilo pitanje biti ili ne biti, kada nema puno vremena za razmišljanje, najhrabriji se žrtvuju za svoje drugove. Dva skojevca, osam-

^{4,7} Sjećanje pukovnika u penziji Sime Đermanovića, komandira 3. čete i. bataljona.

⁴⁸⁸ U bojnoj relaciji 1. zbornog područja o upućivanju pomoći napadnutoj posadi u Hercegovcu piše: „Na zaprečnim crtama odmjernici su davali žilav otpor, upućena pojačanja iz Garešnice i Kutine ušla su u Hercegovac u 14 časova. Pothvatom za rastećenje Hercegovca rukovodio je zapovjednik 1. gorskog zdruha." Hercegovcu je pritekao u pomoć i 4. gorski zdrug iz smjera V. Zdenaca, iz Kutine jedna borna kola, njemačkog oklopnog vlaka iz Popovače. Vlastiti gubici: 9 mrtvih, 12 ranjenih i 1 nestao, a gubici odmjernika: 400 mrtvih i 20 zarobljenih." Podaci su potpuno nerealni. Vojnoistorijski institut, sig. br. 5—1—9, k. 58.

naestogodišnjaka, ali već prekaljena borca — puškomitraljezac Simo Karamarković Tumbaš, seosko čobanče, sluga u selu Oljasima (Slavonska Požega) do dolaska u NOV, i njegov vršnjak Filip Rakin, nešto mlađi borac iz Negoslavaca (Vukovar), Sremac, kako su ga borci zvali, riješili su da uz pomoć svog šarca četi omoguće izvlačenje. Tukli su neprijatelja do posljednjeg metka, a na kraju su žrtvovali svoje mlade živote. Nedaleko od njih vodnik Simun Benšević, Brođanin, dvadesetogodišnjak iz Bickog Sela, naređuje svojim borcima da se povlače a on ostaje da ih štiti po cijenu svog života. Tukao je iz mitraljeza, dok je bilo metaka.

Tako je Prvi bataljon ostao bez dva puškomitraljeza, ali su ih njegova tri junaka skupo prodali neprijatelju.

Njihovim junaštvom podstaknuti su i ostali borci u Prvom bataljonu. Borili su se divovski, ali je poginuo delegat Luka Benčević, Ličanin od Perušića, štiteći svoje drugove u povlačenju. Nedaleko od njega je ostao Zagorac Blaž Japec, desetar, dvadesetogodišnjak, koji je ostao na položaju, a svojim borcima je bio naredio da se povuku. I on je tukao neprijatelja do posljednjeg metka. Izvanrednu hrabrost je pokazala i Mileva Corak. Nije napustila ranjenike ni po cijenu života, već je ostala s njima na položaju. Odvažnost i smjelost je ispoljio u iznošenju ranjenika i bolničar Mato Hristić. U spasavanju tri ranjenika iz Drugog bataljona istakao se i borac Lazo Gležnić.

Iz brigade je 10 boraca poginulo, 11 ranjeno i osam nestalo.⁴⁸⁹ Po treći put je ranjen komandir treće čete Drugog bataljona Stjepan Lesjuk. Ranjeni su i vodnik Stipo Grgić i Slavko Radaković. Brigada je izgubila dva puškomitraljeza, 16 pušaka i sedam protivtenkovskih mina, a zaplijenila je dva puškomitraljeza i jedan automat i uništila tenk. Neprijatelju je 15 ljudi poginulo i 12 ranjeno, a zarobljen je vozač tenka.

U 11 časova uporište još nije bilo palo. S obzirom na težinu situacije⁴⁹⁰ (oko 13 časova je neprijatelj probio odbranu brigade „Jan Žiška“⁴⁹¹ i doveo je u poluokruže-

⁴⁸⁹ Sem ostalih toga dana su nestali Josip Ivković, Duro Prgo-met, Marko Rokar, Jure Jurić i Stjepan Kopša.

⁴⁹⁰ Izvještaj štaba 17. brigade od 13. 5. 1944. štabu 28. udarne divizije o napadu na Hercegovac. Zbornik, tom V, knj. 27, str. 265.

⁴⁹¹ Izvještaj čehoslovačke brigade „Jan Žiška“. Zbornik, tom V, knj. 27, str. 268 i 25. brodske brigade, knj. 27, str. 305.

nje), štab divizije⁴⁹² je odlučio da prekine akciju i povuče jedinice ispod neprijateljskog udara,⁴⁹³ jer nije bilo izgleda da će se akcija uspješno dovesti do kraja.

U borbi za Hercegovac nijedna jedinica se nije mogla pohvaliti da se proslavila. Bilo je dosta nedostataka u komandovanju, a i opuštenosti i ležernosti. Izvjesno je i to da je akcija slabo pripremljena. Nedostajala je dobra veza između štaba brigade i bataljona, pa je bilo nemoguće brzo reagovati na promjene u toku borbe.

U prvom bataljonu su vladali potištenost i tuga. Kada je naređeno povlačenje, nikom se nije išlo, kao da su tek sada borci željeli da osvete svoje drugove, njihova tijela koja su sada u neprijateljevim rukama. Čete se svijaju u kolone i odlaze ka selu Kostanjevcu, gdje će se naredna dva dana odmarati.

*

Sekretar komiteta KP Prvog bataljona Ante Adamović sazvao je za sutra (12.5) sastanak komunista s jednom jedinom tačkom dnevnog reda: neuspjeh zasjede kod Kajgane i Tomašice. Prisustovao je i sekretar brigadnog komiteta Branko Kuprešanin. Na komunistima je da samokritički potraže uzroke neuspjehu i gubicima bataljona — a posebno tome što poginuli i ranjeni borci nisu izvučeni s položaja.

Prije početka sastanka — mukla tišina. Očekuje se početak raspleta. Potom oštra diskusija, traže se uzroci neuspjeha. Ističe se da pripreme nisu bile dovoljne, da je bataljon ušao u izvršenje tog zadatka potcjenjujući neprijatelja. Budnosti nije bilo na osnovnim položajima, kao da su se svi bili oslonili na prvi vod druge čete na isturenim položajima. A on se povukao bez metka, nije upozorio nijednu jedinicu. Nije izvršio zadatak. Sa vodom je bio i komesar čete,

Neprijatelj je iskoristio rastinje i uspio da neopažano priđe bataljonu s boka i ugrozi ga i da natkrili položaje bataljona. čete su počele da se povlače gotovo u panici.

⁴⁹² Isto.

⁴⁹³ U borbama oko Hercegovca 28. divizija je izgubila 93 borca (izbačena iz stroja, 24 su poginula, 50 ranjeno i 19 nestalo).

Zahvaljujući odvažnosti jedne grupe boraca i dvojice puškomitraljezaca, bataljon nije doživio veći gubitak.⁴⁹⁴

Komunisti su ocijenili da su krivci rukovodioci voda i da su najodgovorniji za nastalu situaciju. Vodnik i komesar čete prije svih drugih.⁴⁹⁵ Za njih su tražene stroge kazne. Najkrivlji je onaj koji je najstariji i najodgovorniji — komesar čete. Za njega se tražila smrtna kazna. Sve oči su bile uprte u njega. Javnim glasanjem je odlučeno — smrtna kazna.

Komesar je ustao. Stao je uz plot, u jednoj bašti, gdje je održan sastanak. Smireno i pribrano počeo je da govori komunistima, a naročito rukovodiocima, da im se nikada ne desi kao njemu, što se desilo. Kaznu je primio kao pravednu. Svoj primjer je istakao kao negativan, onakav kakav komunist sebi ne treba da dopusti.

Svojim držanjem je ostavio na mlade komuniste snažan utisak. Viša komanda nije bila takvog mišljenja. Cijenila je njegovu samokritičnost, a spornu borbu kao trenutnu slabost, koju je on kasnije, u istoj brigadi, dokazao kao borac, a kasnije kao komesar čete. Martinu do kraja rata niko nije pominjao slučaj kod Hercegovca, jer je povratio povjerenje.

NAPAD NA UPORIŠTE KLOŠTAR IVANIĆ

Četrnaestog maja brigada je krenula k Čazmi radi napada na Kloštar Ivanić. Sa njom je bio komandant divizije.⁴⁹⁰ Rukovodio je napadom. Izdata je usmena zapovijest za napad, a početak je predviđen za 16. maj 1944. godine u ponoć.

⁴⁹⁴ Po sjećanju političkog delegata Jovanke Đermanović-Dragić, delegata u toj četi i komandira 3. čete Simeuna Đermanovića Sime.

⁴⁹⁵ Vodnik je bio Zdravko Vučetić Joco, seljak, mlad član Skopja, a komesar čete Martin Vojković, komunist od 1935. godine, prekaljeni revolucionar, ali bez borbenog iskustva, što je, po ocjeni komunisti, bio uzrok njegovog postupka u toj borbi. To je imalo uticaja i na više partijske forume i komande, pa je odluka preinačena i na lični zahtjev vraćen je u istu četu da se potvrdi. Već 14.6. u napadu na Veliki Grđevac, teško je ranjen i završio je rat u toj istoj brigadi — kao komesar čete.

⁴⁹⁶ Radoica Nenezić, narodni heroj, general-pukovnik.

Posadu, uporišta su činile ustaše, belogardejci i jedna satnija 1. gorske pukovnije, oko 300 ljudi.⁴⁹⁷ Sa sjeverne i jugoistočne strane je trebalo da napada Treći bataljon. Drugi je išao na sokolanu i ambulantu, Četvrti je bio u obezbeđenju od Lupoglave, a Prvi u brigadnoj rezervi, dok je njegova treća četa imala da zauzme samostan, veoma jaku zgradu iz koje bi neprijatelj mogao da pruža otpor.

Napad na Kloštar Ivanić je od Ivanić-Grada i Križa obezbeđivala Druga moslavačka brigada, a njen Drugi bataljon je izvodio diverziju na prugu Ivanić-Grad — Križ.⁴⁹⁸ Brigada se nije sukobljavala s neprijateljem, sem što je bilo pripucavanja patrola.

Zbog udaljenosti jedinica od objekta napada, akcija je zakasnila za 45 minuta, a bilo je predviđeno da se uporište uništi u toku noći. Borbu s neprijateljem su vodile po dvije čete iz Drugog i Trećeg bataljona. Odmah po prvom naletu, neprijatelj se povukao u zgradu općine i iz nje je se ogorčeno branio bombama i vatrom iz automatskog oružja.

U napadu na to uporište djelimično se uspjelo, do svanuća nije zauzeto. Zbog slabih zasjeda i mogućnosti da neprijatelj brzo interveniše, napad je prekinut. Zarobljeno je 17 neprijateljskih vojnika. Među njima je bilo nekoliko ustaša poznatih po zlu u tom kraju. Njima će suditi brigadni vojni sud. Iz ustaškog zatvora je puštena i stupila u brigadu Marica Đurašinović. Ona će do kraja rata biti njen borac.

U napadu su poginula tri druga i sedam je ranjeno, jedan teže. Ranjeni su vodnik Jozo Stajdler, stari borac, porijeklom Nijemac iz Budimaca kraj Našica, i vodnik Žarko Milaković.⁴⁹⁹

⁴⁹⁷ U bojnoj relaciji 1. zbornog područja o tome se kaže: „Jake odmjerničke snage noću između 15. i 16. maja napale su ustašku posadu u Kloštru Ivaniću. Upućeno je pojačanje iz 1. gorskog zdruga. U Ivaniću poginuo 1, a ranjeno 4 domobrana, poginuo 1 partizan, a 2 su zarobljena.“ Arhiv VII, sig. br. 5/1—9, k. 58.

⁴⁹⁸ Izvještaj 10. korpusa od 31. 5. 1944. godine GŠH o borbama i diverzijama i napadu na neprijateljske garnizone. Zbornik, tom V, knj. 27, str. 699.

⁴⁹⁹ Izvještaj štaba 21. udarne brigade od 17. maja 1944. godine štabu 28. udarne divizije o napadu na Kloštar Ivanić. Zbornik, tom V, knj. 27, str. 365.

U Čazmi je 17. maja 1944. godine održano javno suđenje kojem je prisustvovao velik broj građana. Na sudu se pojavilo mnogo svjedoka. Vojnom sudu Dvadeset prve brigade je predsjedavao njen komesar Franjo Šrempf Puba.

Na klupi za optužene sjedilo je 17 neprijateljevih vojnika. Vojni tužilac je čitao potresne dokumente o njima, koji su prema težini krivice razvrstani po grupama.

U prvoj grupi, prvooptuženi je bio ratni zločinac Josip Majcen, ustaški koljač koji je učestvovao u pokolju preko 180 Srba u Gudovcu. Zatim, Ivan Hrljić, ustaški agent, koji je ubio zarobljenog partizana Majdena; Milan Đuranović, mučitelj naroda, organizator „bijeke garde”. Tužilac za njih traži najstrožu kaznu.

U drugoj grupi su dezerteri iz jedinica NOV koji su predali oružje neprijatelju, stupili u „bijelu gardu” i nastavili da terorizuju narod. To su Stjepan Jerković, Stjepan Orkuša, Josip Bradić. Tu su i organizatori ustaškog pokreta Milan Lovrić i Stjepan Dlaka. I tako redom, tužilac traži primerne kazne za narodne izdajnike.

Pošto je sud saslušao više desetina svjedoka, koji su na potresan način teretili optužene, govoreći o njihovim zlodjelima prema narodu, sud se povukao na vijećanje. Odluku će saopštiti pred narodom predsjednik suda.

Vojni sud Dvadeset prve udarne brigade je, u ime naroda, prvu trojicu optuženih osudio najtežom kaznom — javnim vješanjem na trgu u Čazmi.

Optuženi u drugoj grupi, trojica vojnih dezertera NOV i dvojica ustaških funkcionera, osuđuju se na smrt strijeljanjem.

Četvorica ostalih optuženih osuđuju se na po dva mjeseca prisilnog rada. Trojica su oslobođeni optužnice, a dvojica pušteni bez suđenja.

Narod je burnim odobravanjem pozdravio presudu.⁵⁰⁰

NAPAD NA UPORIŠTA NARTU I VELIKO TROJSTVO

Realizujući zadatke koje je postavio GSH, štab Dvadesetog korpusa je izdao zapovjest⁵⁰¹ za napad na neprijate-

⁵⁰⁰ Ratni dopisnik 28. divizije Krčmar Stjepan Časni.
⁵⁰¹ Zbornik, tom V, knj. 27, str. 480.

ljeva uporišta Nartu i Veliko Trojstvo.⁵⁰² Napad je predviđen za 25. maj 1944. godine u tri časa po ponoći, a učestvovalaće tri divizije, dok će u napad na svako uporište ići po jedna brigada. Na Nartu ide Prva moslavačka brigada, a Druga moslavačka je u korpusnoj rezervi.

Iz zapovijesti štaba Dvadeset osme udarne divizije od 23. 5. 1944.⁵⁰³ vidjelo se da će naše dvije brigade biti u zasjedi od Bjelovara, a Dvadeset peta brodska će zatvoriti pravac Garešnica — Bjelovar. Sedamnaesta brigada, sa dva odjeljenja minobacača i pontonirskim vodom, organizuje odbranu na liniji Bjelovarska rijeka — Ružnovac i zatvara put od Bjelovara prema selu Brezovcu.

Dvadeset prva udarna brigada s vodom pontonira dobila je najznačajniji zadatak: da direktno zatvori cestu Bjelovar — Narta — Čazma i postavi zasjedu na liniji kota 116 — mlin na Bjelovarskoj rijeci — veliki mlin sela Korenova, preko sela Korenova, kote 131 zaključno, i da zatvori sve pravce ka selu Narti. Minirana je cesta ispred Korenova, na više mjesta, i srušen je most kod velikog korenovskog mlina.

To je bila prva zamašna akcija. Svi borci su željeli da uspije. Na političkim pripremama se govorilo — neka naš prvi zajednički napad bude silovit, smio i pobjedonosan. Vi koji napadate, budite sigurni i u sebe i u jedinice koje vas osiguravaju.⁵⁰⁴ Sela u rejonu zasjede brigade još nisu vidjela partizane, a u njima ima i petokolonaša, pa su mogući istupi i provokacije. Zato ne treba nikoga puštati da izađe iz rejona zasjede brigade.

U posjedanju predviđenih položaja brigada je zakasnila oko čas i po, jer je morala da ide na prelaz određen za Sedamnaestu brigadu budući da je rijeka Česma od velikih kiša bila nabujala, i zato je morala da zaobilazi. To je neprijatelj iskoristio i posjeo Korenovo i više od dvije trećine položaja prema zapovijesti.⁵⁰⁵ Brigada je posjela položaje: polje Grahovac, zapadno od Korenova, rubom šume, ispod Velikog Korenova, preko Bjelovarske

⁶⁰² U Narti se nalazilo oko 450 domobrana. Kostur je činila 3. bojna 4. gorske pukovnije, a u Velikom Trojstvu 120 feldžandarma. Arhiv VII, sig. br. 21/7, k. 108.

⁵⁰³ Zbornik, tom V, knj. 27, str. 491—496.

⁵⁰⁴ Zapovijest štaba 21. brigade od 24. maja 1944. za obezbjeđenje napada na Nartu. Arhiv VII, sig. br. 5/2, k. 1138.

⁵⁰⁵ Izvještaj štaba 28. divizije od 30. 5. 1944. godine štabovima 6. i 10. korpusa o obezbjeđenju napada na Nartu. Zbornik, tom V, knj. 27, str. 624.

rijeke, kota 113, i sela Galovca. Kada su naišle naše jedinice sa diverzantima, neprijatelj im je pružio žestok otpor, tako da se nije mogla minirati cesta ni most.

Položaj brigade za odbranu je bio nepovoljan, zbog skučenosti. Neprijatelj je dominirao, naša manevarska mogućnost je bila nikakva, pa je brigada morala da pribjegne defanzivnoj odbrani. Naši položaji su bili toliko blizu neprijatelju da ih je mogao prostreljivati iz Korenova, a i iz uporišta Narte. Dvadeset prva brigada je već do šest časova uspjela da odbije dva silovita neprijateljeva napada u njegovom pokušaju da se probije k Narti.

Neprijatelj je dovlačio iz sela Sredice pojačanja⁵⁰⁶ i organizovao jak napad uz podršku artiljerije i minobacača pravcem: Veliko Koreново — mlin na Bjelovarskoj rijeci, cestom ka koti 113 i Narti. Taj dio našeg položaja je izložen jakoj artiljerijskoj i minobacačkoj vatri iz bunkera, od Mlina na cestii, a i s leđa iz Narte. Neprijatelj u Narti je odbacio Prvu moslavačku brigadu, koja je bila u napadu, pošao naprijed i s leđa veoma ugrozio Drugi i Treći bataljon Dvadeset prve brigade.

U 10 časova neprijatelj, poslije artiljerijske pripreme, organizuje napad, ali njime nije pokrenuo nijednog našeg borca. U isto vrijeme uviđa da se iz napada povlače jedinice⁵⁰⁷ koje su napadale Nartu sa istoka, od Bjelovara, a odatle je bilo težište napada. S obzirom na takvu situaciju, štab brigade se konsultuje sa komandantom divizije i predlaže da se brigada povuče jer trpi osjetne gubitke a jedinice u napadu su odustale od zadatka.⁵⁰⁸ Štab korpusa to ne odobrava, jer želi da naveče obnovi napad.⁵⁰⁹ U to vrijeme neprijatelj je kod mlina u Kore-

⁵⁰⁶ U Sredicama se odmara jaka njemačka jedinica, oko 1.500 vojnika.

⁵⁰⁷ 1. bataljon 1. moslavačke brigade nije ni učestvovao u borbi. Sklonio se iza kuća kada je na njega otvorena vatra. Drugi i Treći bataljon su zaustavljeni, a Drugi bataljon razbijen i povukao se. Brigada ima gubitke 9 mrtvih, 39 ranjenih i 30 nestalih. Izvještaj 10. korpusa od 31. 5. 1944. GŠH. Zbornik, tom V, knj. 27, str. 697. ⁵⁰⁸ Depeša 21. brigade štabu 10. korpusa: „Neprijatelj nadire od Korenova. Trpimo velike gubitke. Primijetili smo da neko nanušta uporište, ne znamo ko. Nismo sigurni da ćemo ovako izdržati cio dan.“ Arhiv VII, sig. br. 64, k. 1125.

⁵⁰⁹ Depeša 10. korpusa za 28. diviziju: „Neprijatelj je kontrajurišem izbacio Drugi bataljon Prve moslavačke brigade u napadu, preko mosta, to je banda. Držite sadašnje položaje do mraka, a tada ćemo prići likvidaciji uporišta.“ Arhiv VII, sig. br. 6—4, k. 1125. Knjiga depeša 28. udarne divizije.

novu otvorio branu i napunio kanal vodom koji je razdvajao Prvi i Drugi bataljon. Time je Prvi bataljon doveden u još teži položaj. Već su mu ranjena dva komandira čete.

Komesar brigade Puba odlazi s komandantom divizije u štab da se obavijeste o situaciji, jer je ona na položajima Dvadeset prve brigade krajnje neizvjesna: brigada je u sendviču između neprijatelja u Korenovu i Narti. Oslobodivši se pritiska, neprijatelj iz Narte napada brigadu s leđa pokušavajući da se probije ka Bjelovaru, tab brigade odlučuje, u 13 časova da se naše jedinice povuku. O tome je štab Dvadeset osme udarne divizije obavijestio štab Desetog korpusa depešom.⁵¹⁰

Brigada se povlačila u veoma nepovoljnim uslovima: danju, bez prihvata, pod unakrsnom vatrom, tako da jedna četa nije mogla da izvuče jednog poginulog i jednog ranjenog druga, među ranjenima su i komandir prve i treće čete Prvog bataljona Nikola Bogojević i Simo Đermanović, te obavještajni oficir Ljuban Krišković.

Neprijateljevi gubici nisu bili poznati. Nađeno je pet mrtvih i jedan domobran je zarobljen. Zaplijenjene su tri puške i nešto opreme.⁵¹¹

Ciljevi nisu bili postignuti zbog toga što su podaci o neprijatelju bili nerealni i nepotpuni, jer je naša obavještajna služba podbacila. Na tim podacima je operacija i planirana.

Jedinice što su bile u napadu nisu postigle ni djelimičan uspjeh, naprotiv doživjele su slom. Tako je brigada „Braća Radić“ poslije pet časova borbe na Velikom Trojstvu, prekinula napad nakon žestokog neprijateljevog pritiska, uz 11 poginulih, 27 ranjenih i 11 nestalih, izgubivši teški mitraljez, puškomitraljez i 13 pušaka.⁵¹² Niko

⁵¹⁰ Jedinica 21. brigade, pod pritiskom nadmoćnijeg neprijatelja, morale su da napuste položaje. Neprijatelj iz Narte sastao se s neprijateljem iz Bjelovara. Prvi i 4. bataljon imaju 15 izbačenih iz stroja, a kod 2. i 3. bataljona dosta gubitaka od artiljerije i minobacača. Knjiga depeša 28. divizije, Arhiv VII, sig. br. 6—1/4, k. 1125.

⁵¹¹ 2RO Bilo-Gora u Bjelovaru u svom izvještaju navodi da su pomoć iz Bjelovara sprečavala 21. i 17. brigada. Gubici domobrana: 3 poginula i 9 ranjeno. Vojnoistorijski institut, 28—1/23, k. 157.

⁵¹² Zbornik, tom V, knj. 27, str. 577—580.

je nije upozorio da na Starom brijegu, pored Velikog Trojstva, boravi oko 600 žandarma. Upravo oni su odigrali značajnu ulogu.

Za neuspjeh u napadu na Nartu bilo je više uzroka. Prvo, napad je počeo sa zakašnjenjem i nedovoljno odlučno od strane Prve moslavačke brigade. To je neprijatelj iskoristio, preteo inicijativu, iskoristio nepovezanost Drugog bataljona, izvukao dio snaga iz uporišta, napao ga s leđa i razbio. Prvi bataljon je došao do linije neprijateljske odbrane i stao zadovoljivši se pripucavanjem na neprijatelja dok se nije povukao.⁵¹³ Brigada nije zaplijenila ni jednu pušku, a izgubila je oko 80 boraca (devet poginulo, 39 ranjeno, 30 nestalo). I odnos snaga je bio u korist neprijatelja.⁵¹⁴ 1 : 1, s tim što je neprijatelj bio u odbrani na fortifikacijski utvrđenim položajima, a i drugi činioци su mu išli u prilog.

Ni Sedamnaesta brigada nije posjela predviđene položaje, jer je neprijatelj bio u selima Galovcu i Brezovcu. Nije se sukobljavala s neprijateljem kao ni Dvadeset peta brodska.⁵¹⁵ Prema ocjeni štaba Dvadeset prve brigade, nije bilo objektivnih mogućnosti da se duže održi na položajima, ali je držanjem svojih položaja do poslije podne, izvršila zadatak i omogućila jedinicama učesnicima u napadu da ostvare predviđene ciljeve.⁵¹⁶

Prošla je godina dana otkad je štab brigade uputio prvi izvještaj: da je formirana i spremna za borbene zadatke. Godišnjica se imala zašto i proslaviti: iza brigade su bili krupni rezultati, mnogo pobjeda, u kojima je stečeno ogromno iskustvo. Ona je spremna da izvrši svaki

⁵¹³ Zbornik, tom V, knj. 27, str. 622—624.

⁵¹⁴ 1. juna 1944. godine je 1. moslavačka brigada imala na ličnom mjestu 461. borca. U svom sastavu: 4 bataljona, prateću četvu, izviđački i prateći vod i minersku grupu. Bataljoni su imali manje od po 100 boraca, a napadala su 3 bataljona, što znači da su bile manje isprije napadača od branioca. Zbornik, tom V, knj. 27, str. 19 i str. 33—34.

⁵¹⁵ Izvještaj komesara 28. udarne divizije od 5. 6. 1944. komesaru 6. i 10. korpusa NOVJ. Arhiv VII, sig. br. 32/2, k. 482.

⁵¹⁶ Izvještaj štaba 28. divizije od 30. 5. 1944. štabu 6. i 10. korpusa NOVJ o borbama jedinica radi osiguranja napada na uporište Nartu. Zbornik, tom V, knj. 27, str. 624r—628.

zadatak. Postala je udarna, a mnogi borci, komandiri, komesari i komandanti svojim su junaštvom ušli u legendu brigade i šire.

Brigada je proslavila svoj jubilej uništavajući neprijatelja u borbi, jer svaki neprijateljski vojnik manje — korak je ka bržem uništenju fašizma.

„Brigadir“ br. 11 i 12, u uvodnom članku kapetana Jovana Drače, načelnika štaba brigade, pod naslovom: „Godišnjica 21. udarne brigade“, oživio je uspomenu na borbeni put brigade, njene borbe u Slavoniji, Moslavini, Zagorju, Turpolju i ponovo u Slavoniji da bi se sredinom 1944. godine ponovo našle u Moslavini. On podsjeća na mnoštvo bitaka u kojima je brigada odnijela pobjede nad neprijateljem i na kraju članka svodi rezultate.

Brigada je izbacila iz stroja oko 2.550 neprijateljskih vojnika i oficira: ubijeno je 1.177, zarobljeno 532 a ranjeno 839, a od toga 60 oficira i podoficira.

Krupan je i ratni plijen brigade: 1.609 pušaka,⁵¹⁷ 26 puškomitraljeza, 12 lakih i 11 teških mitraljeza, šest minobacača i više desetina mina, četiri topa, 274 granate, 1.300 defanzivnih i ofanzivnih bombi. Uništila je dva neprijateljska tenka i zapalila i uništila 18 motornih vozila, četiri putnička automobila, 820 bicikala i šest motocikala.

U diverzantskim akcijama je oštećeno 15 kilometara pruge, porušeno šest mostova, uništeno 18 lokomotiva i 200 željezničkih vagona. To su samo neki rezultati jednogodišnjeg borbenog dejstva brigade. U tim borbama su se kalili mladi ratnici, koji s ponosom nose udarničko ime.

Idejno-politički rad je bio plodotvoran: održano je na stotine predavanja i mitinga, opismenjeno na desetine mladića i djevojaka, napisano mnoštvo članaka i pjesmica za zidne, četne, bataljonske novine i brigadni list. Na svom borbenom putu brigada je bila vjeran tumač ciljeva narodnooslobodilačke borbe, ravnopravnosti, bratstva i jedinstva naših naroda i narodnosti. Bila je i mobilizator mladog naraštaja za stupanje u NOV i prihvatanje ideje naše revolucije, na velikom i prostranom oslobođenom području, poslije naših uspješnih akcija.

Sto se više bliži završetak rata, borbe su sve veće i žešće. Vode se okršaji širokih razmjera u kojima učestvuje više brigada i divizija. To iziskuje stalan napor, znanje i umješnost boraca i rukovodilaca. Da bi brigada, kao ope-

⁵¹⁷ Arhiv VII, sig. br. 16/g—1, k. 1139.

rativna jedinica, mogla da odgovori zadatku, potrebni su veliki napori, dobro komandovanje, umješnost, stručno uzdizanje i angažovanje partijske i skojevske organizacije na jačanju borbenog morala, da se na uzvišenim zadacima istraje.

*

Poslije povlačenja iz zasjede od Bjelovara brigada je krenula na određeni joj rejon, u okolinu sela Ivanjske, Bereka, Sedlarice. Baš kad je pošla, tog jutra, u ranu zoru, neprijatelj je preduzeo desant na Drvar.⁵¹⁸ Taj događaj je odredio hitne zadatke jedinicama Šestog i Desetog korpusa, koji su se sadržavali u depeši GŠH. Ona je glasila: „Juče, 25. maja, ujutro u 7 časova, 700 njemačkih padobranaca je izvršilo napad na Vrhovni štab. Kombinovano sa ovim, Drvar napadaju tri divizije sa pravca: Banjaluka, Bihać, Lapac, Knin i Livno. Dvije stotine njemačkih aviona u neprestanom dejstvu ... u vezi sa ovim odmah otpočnite sa energičnim i stalnim dejstvom na glavnu prugu Beograd — Zagreb. Glavninu svojih snaga angažujte za izvršenje ovih zadataka.”⁵¹⁹

U zapovijesti štaba Desetog korpusa⁵²⁰ upućenoj podređenim mu jedinicama kaže se: „Mi moramo pomoći našim drugovima u Bosni, koji u ovom momentu brane centar našeg oslobođenog teritorija i tekovine naše trogodišnje borbe. Svaki naš borac, podoficir i oficir i komesar, treba da uloži maksimum napora da se postavljeni zadaci izvrše.”

Već sutradan je brigada krenula ka selima Dragancu, Suhvaji i Pobjeni, odakle će poći da ruši prugu Zagreb — Beograd, na prostoru Popovača — selo Kutina. Predviđeno je da se diverzija izvrši 27. 5. 1944. u 24 časa.

⁵¹⁸ U napadu na Drvar, 25. maja 1944, učestvovala su neprijateljske snage: 500. SS padobranski letaćki bataljon ojačan 384. pukom 373. legionarske divizije, 92 motomehanizovani puk, 1. policijski dopunski bataljon, 373. legionarska divizija. 1. rez. lov. puk, dijelovi 1. puka „Branderburg”, borbena grupa 7. SS div. „Princ Eugen”, 202. tenkovski bat, uistaško-domobranske i četničke snage. Oslobođilački rat naroda Jugoslavije od 1941—1945, knj. 2, str. 93—106.

⁵¹⁹ Zbornik, tom V, knj. 27, str. 680, dep. 2.127.

⁵²⁰ Zbornik, tom V, knj. 27, str. 569—572.

Brigada je sa malim zakašnjenjem stigla na prugu, ali je izvršila diverziju u rejonu Popovače. Tu se sukobila s nepoznatim neprijateljskim snagama, koje su pred njenim naletom uzmakle.⁵²¹ Isto tako je izvedena diverzija na sredstvima veze, i iz zatvora u Popovcu pušteni su zatvorenici. Došao je oklopni voz i razdanilo se, pa se brigada povukla u obližnje brežuljke. Pred večer se razmjestila po selima oko Čazme.

Trinaestog juna je brigada krenula preko Garića i Moslavačke gore u sela Kutinica i Srpsko Selišće sa zadatkom da ruši prugu i uznemirava neprijatelja između Popovače i Banove Jaruge u rejonu Volodera. Kod sela Stupovače Prvi bataljon je vodio borbu s neprijateljem i ubio pet njegovih vojnika, ali je i sam pretrpio gubitke: pet ranjenih i jedan poginuli borac.⁵²² Svake noći se išlo na obezbjeđenje diverzanata koji su izvodili diverzije i napade na pruge. Poslije tri dana brigada se je premjestila u Kostanjevac i Popovac. Tu se odmarala za naredne zadatke. Desetog juna prelazi u rejon Nove i Stare Ploščice, gdje će obaviti završne pripreme za napad na Veliki Grdevac.

Po dolasku u Moslavinu vrijeme od mjesec dana iskorišćeno je, osim što se išlo u borbe na marševe, za rad u jedinicama za osposobljavanje komandi i štabova, održavanje političke nastave, rad s narodom na zborovima po selima. Izučavala su se iskustva iz borbi, podstaknut je kulturno-zabavni rad u jedinicama.

Na svjetskoj pozorišnoj sceni događaji su se smjenjivali filmskom brzinom. Crvena armija je u ofanzivi i lomila hitlerovsku armiju, otvara se Zapadni front, a na tlu Jugoslavije naše jedinice pobjedonosno slamaju okupato-

⁵²¹ „Oštećena je pruga Repušnica — Garešnica. Odmjetničke snage 21. i 17. brigade. Vođena je kod Popovače borba 1. gorskog zdruga i ustaše iz Popovače sa 21. brigadom. Naši gubici: 65 ranjeno i 1 zarobljen.“ Bojna relacija 1. gorskog zdruga. Arhiv VII, sig. br. 5/1—9, k. 58.

⁵²² „Posade iz Popovače, Kutine i Gojila poduzele su pothvat na području: Mikleuš — Srpsko Selište — Caire, napale dijelove 21. brigade u Srpskom Selištu i odbacile ih prema Dišniku i Bršljanici.“ Zbornik, tom V, knj. 27, str. 619.

ra i kvislinške formacije. I na političkom području je živahno: stvara se naša nova, mlada država. O svim događajima treba brzo i na što jednostavniji način upoznati našeg borca. Zbivanja je mnogo, a vremena malo. No entuzijazmu komunista, skojevaca, mladih komandira, komandanata i političkih komesara kao da nema granica.

I prije, a naročito početkom, ofanzive na Slavoniju nametnute su nam teške svakodnevne borbe i dugi marševi, u jako lošim zimskim vremenskim uslovima. Brigada nije imala prilike da se negdje okupi bar nekoliko dana na odmor, temeljitije pripreme, vojničke i političke, za zadatke u Moslavini.⁵²³ Zbog toga je bilo nekih nedostataka.

Manjkavosti iz ofanzive u Slavoniji su obrađene kao iskustva⁵²⁴ i jedinicama su postavljeni zadaci. O greškama, o svakoj od njih pojedinačno, raspravljalo se na svim četnim konferencijama, partijskim i skojevskim sastancima, ali je naglašena potreba da se mladi i hrabri borci ističu za primjer i pohvaljuju, javno, pred jedinicom. Neće biti vaspitno, govorilo se, ako se stalno samo o slabostima raspravlja, to može da obeshrabri mlade ljude.

Posebno se razgovaralo o akcijama u Moslavini, na Hercegovac, Kloštar, Ivanić i Nartu, i potraženi su objektivni nedostaci, a njih je bilo: olako shvatanje zadatka od jednog broja starješina, polovično izvršavanje naređenja, labavost i kolebljivost jednog dijela kadra, udaljavanje starješina od boraca, nedostaci u radu i rukovođenju, izvjesna indolentnost prema gubicima i opadanje brige za ljude, gubljenje naoružanja, opreme, tovarne i zaprežne stoke. To ga je bilo, rečeno je, manje ili više kod starješina svih stepena, od desetara do onih u štabu brigade.

Vojno-političke pripreme za akcije nisu uvijek bile temeljne, a od boraca se traži odgovornost, upornost i spremnost i na najveće napore. Otuda imamo dobro borbena raspoloženje kod boraca, ali i velike gubitke. Sav naš sastav se dobro držao u ofanzivi. Raspravljalo se i o onome što narušava drugarstvo, kao što su nehaj i birokratijski odnos.⁵²⁵

⁵²³ Izvještaj političkog komesara 28. divizije od 25. 5. 1944. komesaru 6. korpusa. Arhiv VII, sig. br. 9—II, k. 482.

⁵²⁴ Pismo 6. korpusa od 20. 5. 1944. potčinjenim jedinicama o iskustvima iz ofanzive na Slavoniju. Zbornik, tom V, knj. 27, str. 416—425.

⁵²⁵ Izvještaj komande korpusne oblasti 6. korpusa NOVJ za maj 1944. godine. Arhiv VII, sig. br. 38—1, k. 473 A.

Posebno je mnogo bilo posla oko jačanja budnosti i jedinica kada su na borbenom obezbjeđenju, odmoru, maršu. Sve češće neprijateljeve specijalne jedinice, „trupovi“, upadaju na slobodnu teritoriju i napadaju naše štabove, komande i jedinice. Vode ih ustaše, među kojima ima i naših dezertera,⁵²⁶ izdajnika, ljudi koji poznaju prilike na terenu i saraduju s pripadnicima pete kolone i agentima UNS-a⁵²⁷ što tajno djeluju na našoj teritoriji. To je potvrdilo i javno suđenje pred narodom u Čazmi.

Kritikovano je to što se politički radnici nedovoljno unose u probleme jedinica i ne realizuju programe predviđene za borbe. Ima mladih komesara i delegata sa skučenim znanjem i onih koji ne znaju svoje dužnosti. Novi borci se moraju brže uvoditi u život naših jedinica. Tih dana su popunjena mjesta poginulih i ranjenih drugova,

⁵²⁸ Bivši domobran, borac 21. brigade, dezertjer, izjavio je štabu 1. gorskog zdruga 22. 5. 1944. da se 21. brigada nalazi u selima Cerna, Lipovčan, Dragičevac, da ima 4 bataljona sa po 200 boraca. po 2 teške i po 12 strojopuškara, da je 17. i 21. brigada iz sastava 28. divizije, koja pripada 6. slavonskom korpusu, a koje su došle u 10. korpus radi osiguravanja pučanstva u Moslavini... Zadatak im je da uguše Mačekovu kliku. Ako im to uspije biće proglašeni za proletersku diviziju. Kažu da im je sada Mačekova opozicija opasnija od ustaške. „Bojna relacija i GZ za maj 1944, Arhiv VII, sig. br. 5/1—9, k. 58.

⁵²⁷ Agent UNS-a učitelj iz Lipovčana, Čazma, domobranski poručnik u rezervi, opisuje stanje na slobodnoj teritoriji oko Čazme: „... početkom studenog 1943. kroz sela su prolazile veće grupe partizana, među njima 17. i 21. brigade, uzorni, vrlo dobro obučeni i obučeni, imaju dosta puškomitraljeza, mitraljeza, lakih i teških minobacača, protivoklopnih pušaka i mitraljeza, topova i nekoliko haubica. Odnos partizana prema narodu je korektan, Komandanti su strogi, kažnjavaju za svaki prekršaj, pa i streljanjem. Nisu smjeli prigovarati slaboj hrani i stanovanju. Kada nije bilo soli, davali su po kućama besplatno. Jedino je 21. brigada zaplijenila nekoliko kola i konja sa priborom, što je protivno njihovim propisima. Svi komesari su komunisti, ali malo ih je intelektualaca... U kotaru vrše mobilizaciju, koja je dobrovoljna, ali niko ne smije ostati ni kod kuće. Planirali su mobilisati 1.800, a javilo se 460, od čega je 160 liječnička komisija oglasila nesposobnim. Iz moslavačkih brigada stalno bježe kući, do nove godine svi su pobjegli kućama ili se javili dobrovoljno u partizane. Bježe Hrvati koji nisu bili komunisti.

„U zaključku smatra da se iza svega rada partizana krije Komunistička partija, i to je razlog što narod ne vjeruje proglašenima AVNOJ-a i ZAVNOH-a... Boljševički poredak koji bi bezuvjetno došao, naprije našem selu, bio bi prihvaćen samo silom. Zbornik dokumenata o Obavještajnoj i bezbjedonosnoj službi april-jun 1944, knj. 15, str. 56.

a neke starješine su smijenjene sa dužnosti. Za komesare čete u Prvom bataljonu postavljen je Ivan Sušković, u Drugom Dragan Volner Bačuška, u Trećem Jovan Vranešević, u Četvrtom Slavko Blagojević, za zamjenika komesara čete Božica Dimitrijević i Jovo Jevrošimović, a za delegata mitraljeskog voda Stjepan Ozimec.⁵²⁸ Tih dana (7.6), Prvi bataljon se oprostio od svog komesara Ivana Krmpotića, jer je on otišao za komesara Dvadeset pete brodske brigade, a na njegovo mjesto postavljen je Osman Maglajlić.

U jedinicama se proučavaju odluke III zasjedanja ZAVNOH-a i II zasjedanja AVNOJ-a. Međunarodna situacija, stanje na svim savezničkim frontovima i veoma povoljna klima u našoj zemlji iskorišćeni su za povećavanje borbene čvrstine i odlučnosti boraca. Sav sastav brigade je svjestan svog zadatka i značaja prisustva u Moslavini, gdje je neprijateljska propaganda još jaka. Otvaranje drugog fronta i nezadrživa ofanziva Crvene armije, te veliki uspjesi naših jedinica širom zemlje, bile su teme za razgovor s narodom, koji nas je u ogromnoj većini prihvatio. No naši mitinzi i zborovi nisu bili tako posjećeni kao kada smo 1943. godine boravili u tim krajevima. Posebno mjesto u našoj političkoj djelatnosti bila je izdajnička politika dr-a Mačeka i jednog dijela HSS s ciljem da se tamošnjem hrvatskom seljaku prikažu u pravoj svjetlosti.

Isto tako je trebalo objasniti borcima i starješinama zašto je naše rukovodstvo prihvatilo dijalog s predstavnicima izbjegličke vlade sa Subašićem na čelu kao neko naše popuštanje. A HSS je vodio propagandu, pa se od seljaka moglo čuti:

„A ipak bude kak se gospoda dogovore.“

Čak je i novi način pozdravljanja u našoj NOV, ne više pesnicom, protumačen:

„E da, to je priprema za dolazak kralja Petra u Jugoslaviju.“⁵²⁹

Kulturno-prosvjetni rad je živnuo u svim jedinicama. Izašle su i džepne četne i bataljonske novine i „Brigadir“. Za zidne novine se podjednako zanimaju borci i građani. Pokrenut je rad s pjevačkim zborovima, a u če-

⁵²⁸ Naredba štaba 21. brigade br. 15 od 12. 6. 1944. o postavljanju komesara. Arhiv VII, sig. br. 19—3, k. 1138.

⁵²⁹ Izveštaj komesara 33. divizije od 6. 7. 1944. Arhiv VII, sig. br. 2—1/14, k. 1207.

tama se uče i recitacije. U kulturno-prosvjetnim odborima su popunjena mjesta poginulih i ranjenih drugova.

Održano je savjetovanje s komandama četa i bataljona. Ukazano je na slabosti koje su zapažene u borbenim dejstvima i na način njihovog prevladavanja. Opšti neodložan zadatak je bio temeljito vojničko osposobljavanje boraca.

Sa oduševljenjem je prihvaćano takmičenje između brigada koje je pokrenuo štab divizije. Trajaće mjesec dana, od 4. 6. do 10. 7. 1944. godine. Sastoje se iz 14 disciplina i aktivnosti, težište je na onome što pomaže jačanju borbene osposobljenosti jedinice. Učestvuju bataljoni, čete i vodovi nadmeću se i među sobom, a u odeljenjima se to radi pojedinačno. Takmičarski duh je ovladao u cijeloj brigadi. To će i te kako doprinijeti sjajnijim pobjedama jedinica.

Boraveći u Moslavini, bogatom kraju, brigada se okrijepila i osvežila. Ishrana boraca se poboljšala. Ima soli, što je najvažnije. Epidemija skorbuta je opala, a oni što su oboljevali od te bolesti oporavljaju se. Ishrana više nije problem. Stiče se utisak kao da u tim selima nije rat. Nastoji se da se namirnice skupe preko MNOO, da se hrana priprema na zajedničkim kazanima u intendanturi, po bataljonima. Na taj način su jedinice stalno na okupu, mobilne, a i poboljšana je borbena spremnost. Problem je što borci nemaju porcija, ali se čini sve što se može da se nabave. Tako se brigada odmorila, organizaciono sredila i politički i vojnički spremila za nove zadatke.

NAPAD NA UPORIŠTE VELIKI GRĐEVAC I BORBA OKO NJEGA

Kada je štab Desetog korpusa izdao zapovijest⁵³⁰ da se napadne na Veliki Grđevac, brigada je još bila u selima Novi i Stari Ploščici. Drugog dana je njen štab primio zapovijest od štaba Dvadeset osme udarne divizije⁵³¹ u kojoj je stajalo da se brigadi povjeri oslobađanje Velikog Grđevca. Određeno je vrijeme početka napada: 13. 6. 1944. u 24 časa.

⁵³⁰ Zbornik, tom V, knj. 28, str. 129—132.

⁵³¹ Zapovijest štaba 28. divizije od 11. 6. 1944. potčinjenim jedinicama, knj. 28, str. 190—195.

Od Daruvara i Grubišnog Polja napad obezbjeđuje Sedamnaesta brigada sa Daruvarskim i Bilogorskim odredom. Pravac: Garešnica — Veliki Grđevac zatvaraju jedinice Trideset treće divizije Desetog korpusa. Brodska brigada zatvara pravac od Velike Pisanice, s tim što jedan bataljon daje za divizijsku rezervu. Pošto se obračuna s neprijateljem u Severinu, Trideset druga divizija Desetog korpusa će zatvarati pravac od Bjelovara.

Neprijateljsko uporište u Velikom Grđevcu činile su: 2. satnija oružničke škole, oružnička postaja u Velikom Grđevcu, grupa ustaša iz pomenutog zdruga — ukupno oko 255 neprijateljskih vojnika.⁵³² Komandir uporišta bio je ustaški satnik Rudolf Delač.⁵³³

Pošto je proučio zapovjest i razumio zadatak, štab Dvadeset prve brigade je shvatio da je riječ o žilavom i prepređenom neprijatelju koji se dobro utvrdio bunke- rima, a jake zgrade — Vatrogasni dom, Osnovnu školu — pripremio za odbranu. Ispred njih je postavio žičane prepreke i mjestimično minska polja. Neprijatelj se odlučio da se žilavo brani.

Stab brigade je odlučio⁵³⁴ da u početku napadaju dva bataljona, a pošto probije spoljnu odbranu, da ubaci u borbu i Drugi bataljon, zatim da presiječe izduženo uporište na više mjesta, izoluje pojedine vatrene tačke i jednu po jednu uništi. Brigada je ojačana sa tri topa, tri odeljenja minobacača i dva protivtenkovska minobacača „džon bui". Dodijeljeno joj je dovoljno eksploziva da može da obrazuje jurišne grupe. Prvom i Trećem bataljonu su dodijeljene grupe diverzanata koje će praviti prolaze u žičanim preprekama i minskim poljima i rušiti utvrđene objekte.

⁵³² Bojna relacija 1. zbornog područja o napadu na Veliki Grđevac kaže, između ostalog, „da se u V. Grđevcu nalazila i 6. satnija 4. posadne bojne, koja je davala stražu na mostu kod V. Grđevca na Slatkom potoku i Česmi, te su se svi povukli u V. Grđevac." Arhiv VII, sig. br. 6/1, k. 58.

⁵³³ Satnik Delač je bio zarobljen u Našicama 4. 6. 1943, a bio je komandir inženjerijske čete 4. inženjerijskog bataljona u Našicama. Sve do 12. 10. 1943. nalazio se u 6. korpusu u zarobljeništvu, kada je 4. gorski zdrug pokrenuo preko Zagreba — doglavnik Miško Račan piše o njemu kao poručniku ustaške vojnice, koji je odmjeticima uterao strah u kosti. Arhiv, VII, sig. br. 33/5—3.

⁵³⁴ Zapovijest štaba 21. udarne brigade za napad na V. Grđevac od 12. 6. 1944. Arhiv VII, sig. br. 7—1/2, k. 1132.

Najvažniji zadatak je dobio Prvi bataljon. Stoga je ojačan sa dva protivtenkovska topa, dva protivtenkovska bacača raketa, dva odeljenja teških minobacača, tri mitraljeza i grupom diverzanata koji će postaviti prolaze kroz žičana i minska polja. Dvije njegove čete napadaju neprijatelja od sela Gornje Kovačice, a jedna zauzima raskrsnicu puteva i spriječava manevrisanje neprijateljskih snaga po uporištu i eventualno njihovo bekstvo odatle.

Treći bataljon, ojačan topom i minobacačem, sa grupom diverzanata, napada uporište s juga. Jedna njegova četa napada desnom stranom, od sela Pavlovca ka Velikom Grdevcu i ka Kapeli, jedna četa ka pravoslavnoj crkvi, putem za Veliku Barnu, kroz grupu kuća u pravcu kapele i obračunava se s onima što su u školi.

Drugi bataljon, bez jedne čete u drugom ešelonu, po probodu spoljašnjeg obruča ubacuje se uz glavnu raskrsnicu, nastupa ka jugu, i zajedno s Trećim bataljonom, zauzima školu. Jedna četa zauzima željezničku stanicu. Četvrti bataljon je u brigadnoj rezervi.

Napad je počeo sa 15 minuta zakašnjenja. Cilj je bio — razbiti neprijatelja prvim naletom, jer ako se sredi, to može da ima teže posljedice, kao što je mučno zauzimanje jedne po jedne otporne tačke.

\ Sadejstvo puškomitraljeza i diverzanata je odlično. Odvažni diverzanti su napravili prolaze u žičanim preprekama. Na krilu Trećeg bataljona je otkriven u žičanoj mreži, baš kada je dovršavao posao devetnaestogodišnji komandir diverzantskog voda Ljuban Savanović. Rafal ga je presjekao. U mnogim borbama on se pokazao kao junak, i dva puta je istican za primjer.

Cim su svladani spoljni otpori, neprijatelj je sabijen na uzan prostor.⁵³⁵ Svi pravci napada su bili naseljeni, te su se borci vješto koristili tom okolnošću — kuće i ostale zgrade su im služile kao zakloni, tako da su brzo prodirali. Veoma dobro je bilo sadejstvo automatskog oružja, jurišne grupe, i visok učinak „džon bula“, koji je prvi put tada upotrijebljen u brigadi.

Neprijatelj se povukao u Vatrogasni dom i školu. Tada su na scenu stupili naša artiljerija i „džon bui“. Iz „džona“ su ispaljene četiri mine, koje su napravile velike rupe u utvrđenoj zgradi. Ispaljeno je i 13 granata iz topo-

⁵³⁵ Izveštaj štaba 21. brigade od 18. 6. 1944. štabu 28. divizije o napadu na V. Grdevac. Zbornik, tom V, knj. 28, str. 308—312.

va na utvrđenu školu. Svaka granata je ispraćena veseljem naših boraca. Svaki čas se očekivalo da neprijatelj isturi bijelu zastavu.

Veza sa štabovima bataljona u napadu je odlično funkcionisala, tako da je štab brigade stalno bio upućen u situaciju i mogao je na vrijeme da obavještava štab Dvadeset osme divizije o razvoju borbe. Među bataljonima je vladalo takmičarstvo, iako se išlo pomalo i nekontrolisano. Neprijateljeva odbrana je slabila, neorganizovano se pružao grupni otpor. Bilo je uveliko svanulo kad je neprijatelj uspio da pronađe mogućnost za bjekstvo po grupama. Jedni su pružali otpor uzdajući se u pomoć neprijateljskih vojnika. Ipak je oko 50 uspjelo da pobjegne.⁵³⁶

Poslije osam časova borbe, oko osam izjutra, komandant brigade major Dušan Kreća, mogao je da izvijesti štab 28. divizije da je uporište likvidirano, tj. da je zadatak izvršen. Zarobljeno je 111 neprijateljskih vojnika i poginulo ih je oko 90, a među njima su bile poznate ustaše Jakopović i Udžbinac. Zarobljena je ekipa tzv. ustaškog seljačkog gospodarstva sa zamjenikom ministra na čelu.⁵³⁷ Zaplijenjeno je devet puškomitraljeza, jedan teški mitraljez, 120 pušaka, 150.000 metaka, pet automata, četiri pištolja, pet kamiona, automobil, motocikli i mnogo šta drugo od opreme.

Iz brigade je 18 ljudi poginulo i 27 ranjeno. Poginuli su rukovodioci: komandir čete Dragoljub Mijatović, Ljuban Savanović, Zorka Miljković, osamnaestogodišnja djevojka iz Skenderovaca kod Pakraca, najhrabrija žena u Dvadeset prvoj brigadi, mlađi vodnik, komandir odjeljenja Katica Čavrak, sekretar Skoja u Drugom bataljonu, osamnaestogodišnja djevojka iz Brinja, vodnik Aleksa i delegat voda Rudolf Magner.

U pravoslavnom groblju, pored crkve, sahranjeno je u zajedničku grobnicu 12 boraca iz Drugog bataljona: šest Hrvata i šest Srba. Niko od njih nije bio stariji od 20 godina, sem Mije Mašića, iz Starog Grada kod Koprivnice. Tu su pokopani Katica Čavrak, iz Brinja, Francika Jako-

⁵³⁶ Njih 7, među njima i satnik Delač, iz zasjede su uhvatili borci 25. brigade i vratili na suđenje u V. Grđevac. Arhiv VII, sig. br. 8—2, k. 1124.

⁵³⁷ „Optuženi su ministar Heper Serce, zapovjednik Delač a nad drugim zarobljenicima vodimo istragu. Uhapšen je i katolički pop, zbog zlostavljanja savezničkih pilota.” Arhiv VII, sig. br. 6/1—4, k. 1125, depeša štaba 28. divizije od 15. 6. 1944.

pec (20) iz Križevljana kod Ludbrega, Milka Školjević, Aleksa Bosanac, iz Rijenaca kod Slatine, Rudolf Magner, iz Tuzle, Krsta Vučić, iz Pušina kod Orahovice, Martin Filić, iz Ivankova kod Vinkovaca, Josip Miković, iz Zitkovca kod Velike Gorice, Mirko Đurđević, iz Klisa, Slavonska Požega, Milan Rusić, Osijek, i Nikola Delić, iz Omiša. Svi su izginuli tu oko škole.⁵³⁸

Među lakše ranjenima su bili komandant Prvog bataljona Petar Okuli, vodnik Jozo Romić, Petar Samardžija, delegat Jovanka Dragić i desetar Ante Filipović.

Stab brigade ocjenjuje da su se sve jedinice dobro držale i da dosta pojedinaca zaslužuje svaku pohvalu. Iz Prvog bataljona su se istakli vodnik Stevo Čović, desetar Ante Filipović, vodnik Svetozar Verčević Cveće, vodnik Branko Mihaljević, Simo Ignjatović' puškomitralješci Huso Ivičić i Pero Tomić, borci Dušan Mislenčević, Petar Sašlić, Marijan Jurić i desetar Dušan Kneginić.

U Velikom Grdevcu je Dvadeset prva brigada ostala kao garnizonska jedinica. Održavala je red u uporištu, obezbjeđivala izvlačenje plijena, i privođenje i hapšenje neprijatelja i izvođenje na narodni sud. Suđenje je trajalo dva dana. Istraga je pažljivo ispitivala sve okrivljene. Prema svim zarobljenicima se postupalo humano. Seljaci su dolazili iz okolnih sela da svjedoče i prepoznaju one koji su najviše zlostavljali narod.

Suđenje je bilo u školi. Sudsko vijeće su, osim pripadnika brigade, činili i terenski radnici iz tog kraja. Sud je izrekao 20 smrtnih presuda i Delaču, a ostali su pušteni kućama. Veći broj zarobljenih domobrana je izjavio da žele u NOV, a svi ranjenici su upućeni na liječenje u naše bolnice.⁵³⁹

Na obezbeđenju je najžešću borbu vodila Sedamnaesta brigada s neprijateljem⁵⁴⁰ koji je nastupao iz Grubiš-

⁵³⁸ Zapisao borac Franjo Mišković, džepne novine Drugog bataljona.

⁵³⁹ Seća se politički delegat 1. čete 3. bataljona Ostojić-Džebić Mara, čiji je vod obezbjeđivao zarobljenike, privodio ih na saslušanje i suđenje.

⁵⁴⁰ U bojnoj relaciji 1. zbornog područja za jun 1944. rešeno je: „Po nalogu 1. kozačke divizije (iz Bjelovara), 4. gorski zdrug je postrojio pothvatnu skupinu: 11. ustašku bojnu, zapovjednik bojnik Majer, 6. i 7. isatnija 4. GZ, oklopni vod 4. GZ. Brdska baterija 12. divizionu razbila je jake komunističke snage u šumi

nog Polja. On je na svaki način nastojao da se probije u Veliki Grđevac. Odbijeno je pet neprijateljevih juriša, a kada je on utrošio sve svoje rezerve, riješio je, i uspio, da probije odbranu brigade i razdvoji je na dva dijela.

To je bilo 16. 6. 1944. Neprijatelj je gubitak: devet poginulih i 15 ranjenih.

Dok se još vodila borba za Veliki Grđevac neprijateljska vojska je pobjegla u Bjelovar iz Severina i Velike Pisanice, tako da na tom pravcu nije bilo borbe.

Prije nego što će napustiti Veliki Grđevac, ispred Velikog Grđevca, na rijeci Česmi su Drugi i Treći bataljon postavili zasjedu. Povelila se oštra borba sa ustaškom kolonom koja se od sela Pavlovca probijala ka Velikom Grđevcu uz podršku tenkova. Iskoristivši rastinje, pa i visoko žito, jedna ustaška jedinica je uspjela da zaobide bok Drugog bataljona i da, u sadejstvu sa snagama što su bile u zahvatu saobraćajnice, potisne Drugi bataljon nanijevši mu osjetne gubitke.⁵⁴¹ Prva četa se povukla u neredu, ostavljajući ranjene i mrtve. Posljedica toga je bila to što je ugrožena treća četa. Zarobljena su dvojica boraca i komesar treće čete Branko Bosanac Zoran.⁵⁴² Dru-

Zdenački gaj u Selu Zdencu u smjeru V. Jasenovača, radi pomaganja 11. ustaške bojne, protjerala je i razbila 17. komunističku brigadu. Arhiv VII, sig. br. 6" 1—24, k. 58. I dalje se kaže da su ustaše imale 5 mrtvih i 20 ranjenih, među kojima su bila 4 oficira i ustaški bojnik Majer. Zbornik, tom V, knj. 28, str. 680—681 i 688.

⁵⁴¹ Zbornik, tom V, knj. 28, str. 680 i 688.

⁵⁴² Ustaše su brzo nastupale od sela Pavlovca ka Velikom Grđevcu. Na samoj ivici sela 2. bataljon se više povlačio nego što je davao jači otpor. Nalazio se na krilu čete i vidio preko puta u jednom dvorištu komandanta Đuru Bubana. Grupa boraca je snažno otvarala vatru na ustaše koje smo vidjeli ispred nas. Naredio je borcima da se prebace na naredni položaj, a on ih je štitio vatrom. Odjednom je primetio sa svih strana prema njemu ustaše. Bacio je na njih bombu i nastavio da puca iz automata. Uleteo je u kuću, pretpostavljajući da ima izlaz na suprotnu stranu. Ostao je bez municije. Ustaše su ga zarobile. Doveden je kod škole u Velikom Grđevcu. Vezali su ga žicom da ga objese o banderu. Žica je pukla, u tom je naišao ustaški oficir (kasnije je doznao da je to poručnik Katalinić), odredio je ustaškog podoficira i dva ustaša da ga sprovedu do Bjelovara, a odavde u Daruvar vozom. Bio je u zatvoru IV Gorskog zdruge, osuđen je na smrt kao talac. Više puta ga je saslušavao bojnik Majer, a i agenti UNS-a iz ZRO Nova Gradiška. Kada su ustaše napustile Daruvar, 16. septembra 1944. godine odveden je u Kutinu, a odatle u Zagrebu, u logor na kanalu koji su obezbjeđivali domo-

g četa se povukla u šumu Rovački konak. Tako je otvoren put neprijatelju u Veliki Grđevac.

U toj borbi je poginulo 11 drugova, pet ranjeno i s komesarom treće čete su zarobljena dva borca. Izgubljeno je devet pušaka i jedan puškomitraljez.

Na položajima oko Male Pisanice i Ograde, primili su borbu Treći i Četvrti bataljon i prinudili neprijatelja da se razvije. Ranjeno je još pet drugova. Među ranjenim drugovima bili su Mihajlo Donolišan i Stjepan Ozimec, zamjenici komesara četa, komesar čete Hamdija Avdić, delegat Mirko Dukić i vodnici Božo Relić i Petar Čaglić. Neprijatelju je oko 30 ljudi izbačeno iz stroja i zaplenjeno mu je 20 pušaka.⁵⁴³ On je, međutim produžio nastupanje ka Bjelovaru, ali je kod sela Dautana stupio u oštru borbu sa trideset drugom divizijom i tu su mu nanijeti veći gubici.⁵⁴⁴ Tako je završena borba za Veliki Grđevac.

BORBENA DEJSTVA NA BILO-GORI

Pošto se „odlijepila“ od neprijatelja, iduća dva dana je Dvadeset prva brigada boravila u selima Bedeničkoj, Ribničkoj i Jasenku, spremna da brani sela na slobodnoj teritoriji do mogućih neprijateljevih iznenadnih napada. Prema planu sljedeća operacija, Dvadeset prva brigada je upućena u rejon Đurđevca da bi ušla u to mjesto. Međutim, nije se znalo da je prethodnog dana (18.6) neprijatelj posjeo to mjesto.⁵⁴⁵

Neprijatelj je, 20. 6, krenuo da pljačka obližnja sela. Došlo je do borbe u susretu kod sela Čepelovca. Prvi bataljon se razvio u strelce i u snažnom naletu razbio ne-

brani. Upoznao se sa domobranom Josipom Crnjakom, koji je bio zarobljen kao borac 2. bataljona 21. brigade. Povezuje se, preko ilegalne organizacije NOP-a, u Zagrebu i u oktobru 1944 godine bježe na slobodnu teritoriju i odlaze u Slavoniju. Do kraja rata su bili u Osiječkoj brigadi 6 Korpusa NOVJ, seća se sada pukovnik u penziji Branko Bosanac Zoran iz Novog Beograda.

⁵⁴³ Izveštaj štaba 21. brigade štabu 28 divizije od 17. 6. 1944. o borbama oko Velikog Grđevca. Arhiv VII, sig. br. 6—2/2, k. 1124

⁵⁴⁴ Bojna relacija 4. gorskog zdruga po akciji „Majer“ se kaže „da je bojna skupina pretrpjela gubitke: 11 poginulih i 40 ranjenih“ Arhiv VII, sig. br. 7/1—15 k. 59

⁵⁴⁵ Izveštaj zapovjedništva Glavnog stožera domobranstva. Zbornik, tom V, knj. 28, str. 690.

prijatelja, kome je 10 ljudi poginulo i više ranjeno. Neprijatelj se povukao u svoj garnizon neobavljena posla.⁵⁴⁶

Brigada je krenula u sela bliže Koprivnici. Kada je stigla nadomak Gornje i Donje Zdelice, čula se jaka ali kratkotrajna pucnjava. To je jedna ustaška jedinica bila napala dijelove štaba Desetog korpusa NOVJ sa prištapskim jedinicama. Brigada je požurila k tom mjestu. Prvi i Drugi bataljon su se razvili za borbu i u naletu razbili iznenađene ustaše „bobanovce”.⁵⁴⁷ Tu je neprijatelju poginulo 30 ljudi, a ne zna se koliko je tačno ranjeno. Bataljoni su gonili neprijatelja sve do sela Gornjih i Donjih Mosti.⁵⁴⁸

U tim okršajima je pet boraca brigade ranjeno, najviše rukovodilaca: komesar čete Ivan Šušković, vodnik Vinko Zivković, mlađi vodnik Milenko Oror. Ranjen je i Leopold Gajšek.

Neprijatelj je nastojao da stalno bude u borbenom dodiru s našim jedinicama. Već 27. juna jedna ustaška bojna je napala naše jedinice u rejonu Donjih i Srednih Mosti. Neprijateljevi gubici su nepoznati, a iz brigade su ranjeni vodnik Ivan Papić i desetar Ivan Raspopović. Pretpostavlja se da neprijatelj želi da kontroliše cestu Koprivnica — Bjelovar.

Likvidacijom uporišta Veliki Grđevac i Pisanica poboljšala se povezanost slobodne teritorije u Moslavini i Bilo-gori, a samim tim i širenje našeg pokreta prema Podravini. Neprijatelj je, međutim, stavio sebi u zadatak da u 1944. godini osposobi i održava podravsku magistralu za svoj saobraćaj. Baš u tom mjesecu je posjeo Novi Grad,

^{54,1} Tom prilikom nestali isu iz 1. bataljona Viktor Veselić i Stevo Novak. Arhiv VII, sig. br. 1—2, k. 38.

⁵⁴⁷ Tako su se nazivali po svom zapovjedniku, ustaškom pukovnijom Rafailu Bobanu. On je komandovao poznatim 75. ustaškim stajaćim zdruhom, koji je iz Livna, februara 1944. godine, prebačen u Koprivnicu, u kojoj će ostati do kraja rata. Peti ustaški zdruh je imao u Koprivnici bojne: 1. sa 563 ustaše; 7. sa 463; 25. bojna sa 894 i 20 bojnu u Cukovcu sa 332 ustaše. Takva mu je bila dislokacija juna 1944. Ulaskom u Koprivnicu, taj ustaški zločinac je zaveo strašan teror i represalije. Streljao je oko 250 progresivnih ljudi i sve one koji su se eksponirali u 4 mjeseca slobodnoj Koprivnici kao simpatizeri ili pripadnici NOP-a.

⁶⁴⁸ Izveštaj štaba 28. divizije od 13. 7. 1944. štabovima 6. i 10. korpusa NOVJ o akcijama izvedenim od 14. juna do 2. jula 1944. Zbornik tom V, knj. 28. str. 206.

Virje i Đurđevac, a ranije Koprivnicu i Ludbreg, i ojačao je garnizone u Zagorju.⁵⁴⁹ Pavelić je doveo na taj prostor svoje, ustaške, najelitnije jedinice (PTS), pod komandom poznatog ratnog zločinca Ante Moškova, ustaškog generala.⁵⁵⁰ Tako su ustaše kontrolisale cijelo Zagorje sa gornjom Podravinom, gestapovcima i malim brojem domobranskih jedinica.

Svuda gdje su te jedinice stizale sprovodile su bezobziran teror i tako natjerale strah u narod šireći ujedno propagandu da se stupa u ustaške redove.⁵⁵¹

U to vrijeme je Pavelić proglasio amnestiju,⁵⁵² kojoj su se uplašeni ljudi, pa i jedan broj članova Patrije, i neki poznati aktivisti, odazvali.⁵⁵³ Neprijatelj je nastojao da na svaki način ostvari saobraćaj na cestama Varaždin — Koprivnica i Koprivnica — Križevci — Zagreb i da osposobi saobraćajnicu Koprivnica — Virovitica — Osijek.

Bojeći se bombardovanja Zagreba i većih gradova, neprijatelj je oko 3.000 svojih ranjenika razmjestio po

⁵⁴⁹ U to vrijeme dislokacija ustaških jedinica, pod komandom zapovjedništva RTS u Varaždinu bila je: 1. pukovnija, zapovjednik potpukovnik Gredelj, 1. bojna, nadsatnik Bjelobrk, u Ludbregu, 2. bojna satnik, Vidaković u Novom Marofu, 3. bojna, zastavnik Gavezi u Ivanec Lepavine, 4. bojna, Varaždin, satnik Šarić. Druga ustaška pukovnija, 1. bojna Hrašćina Trgovište, 2. bojna Križevci-Varaždinskog Toplice, 3. bojna D. Mihaljinec, 5. ustaški stajači združ u Koprivnici, vidi objašnjenje 547).

⁵⁵⁰ Osuđen na smrt u poznatom Zagrebačkom procesu 1948. godine ubačenim ustašama iz inostranstva u našu zemlju.

⁵⁵¹ Izveštaj štaba 10. korpusa NOVJ od 13. 7. 1944. godine GS NOV i POH o operativnoj situaciji u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, organizaciji i formaciji korpusa. Zbornik, tom V, knj. 29, str. 188—201.

⁵⁵² ... u času kada je Crvena armija napredovala, neprijatelj je parolom o amnestiji uspio da odvuče tolike ljude u vojsku. Depeša GS br. 171/2331 od 11. 6. 1944. Zbornik, tom V, knj. 28, str. 553, za komesara 10. korpusa NOVJ.

⁵⁵³ Okružni komitet u Varaždinu 11. 4. 1944. u svom izveštaju Oblasnom komitetu u Zagrebu piše o stanju Kotarskog komiteta Ludbreg i između ostalog kaže: „Neprijatelj je uspio u svojoj mobilizaciji. Javilo se oko 1.500 osoba. Neprijatelju se javilo i 30 članova KPH, uhapšeno je 3, a poginulo 5 članova. Ustašama su se predala 2 člana KP: Slavko Međumurec i Ivan Kapun. Međumurec je u radnoj bojni u Varaždinu, a Kapun u garnizonu Zagreb. Oni su najviše krivi što su se predali ostali članovi KPH. Njihova predaja je djelovala na ostale. Na terenu je ostalo 11 članova KPH.“ Arhiv VII, sig. br. mikrofilm 42—75, Građa CK KPH.

malim zagorskim garnizonima, pa je i to vjerovatno bio razlog što je na tom području držao tako jake i elitne jedinice.⁵⁵⁴

✓ BORBA U PRKOSU

Poslije uspješne borbe za Veliki Grđevac, i u sklopu opšte ofanzive Desetog korpusa i Dvadeset osme divizije u Podravini, na sastanku sa štabovima divizije štab Desetog korpusa je 29. 6. 1944. godine izdao zapovijest da se napadne ustaško uporište Ludbreg.⁵⁵⁵

Napad će obezbjeđivati od Varaždina Trideset druga i Trideset treća divizija Desetog korpusa, a od Koprivnice i Križevaca Dvadeset prva i Dvadeset peta brigada. Napad na uporište (3. jula 1944. godine) izvodi Sedamnaesta udarna brigada. U zapovjesti štaba Dvadeset osme udarne divizije od 30. 6. 1944. godine⁵⁵⁶ precizirane su sve pojedinosti o napadu.

Prema toj odluci, Dvadeset prva brigada je primila avizo naređenje, a 1. jula i zapovijest od Dvadeset osme udarne divizije. Uslijedio je njen pokret, danju, iz sela Sokolovca i Velike Mučne u selo Prkos, gdje su se smjestili štab brigade i dva bataljona, a u selu Vrhovcu dva bataljona.⁵⁵⁷ Sa brigadom je bio komesar divizije. On je bio došao da bi pomogao štabu brigade u organizovanju odbrane. U toku dana su štabovi bataljona obavješteni o zadatku, a sutradan (2.7), odmah poslije doručka, pozvani su u štabove bataljona komandiri vodova, komande četa i desetari, a s četama su komandiri četa koji su već bili upoznati sa zadatkom. Tako opsežne vojno-političke pripreme su bile potrebne, jer je u Koprivnici bio jak i opasan protivnik. Cijela brigada je bila na okupu po bataljonima, izuzev obezbjeđenja i poneke patrole u blizini.

⁵⁵⁴ Izveštaj komesara 28. udarne divizije od 10. 7. 1944. komesaru 6. i 10. korpusa NOVJ, signatura VII, sig. br. 21—1/2, k. 482.

⁵⁵⁵ Arhiv VII, sig. br. 32—9, k. 1123.

⁵⁵⁶ Arhiv VII, sig. br. 32—1, k. 1123.

⁵⁵⁷ Izveštaj štaba 21. brigade od 3. jula 1944. godine štabu 28. udarne divizije o borbi kod Prkosa i s. Radeljeva. Zbornik, tom V, knj. 29, str. 27—33.

Oko 10 časova se čula pucnjava, mitraljeski rafali, od Apatovca i sela Velikog Poganca,⁵⁵⁸ a poslije kraćeg vremena poneki pucanj s pravca na kojem su bila obezbjeđenja. Događaji su se počeli brzo razvijati. Poslije kraćeg vremena je počela snažnija vatra. Sastanak je prekinut, i sve starješine su potrčale u svoje jedinice. Podaci o neprijatelju, njegovoj snazi i namjerama nisu bili poznati štabu brigade.⁵⁵⁹ Komesar divizije i štab brigade brzo su donijeli odluku⁵⁶⁰ da izvuku bataljone izvan sela, na taktički jače i pogodnije položaje, da propuste neprijateljsku kolonu u dolinu i dovedu je pod udar najjače vatre, najvećeg broja jedinica brigade.

Tako su Prvi i Treći bataljon zauzeli položaje više sela Prkosa, na liniji kote 230, duž ceste Prkos — Rasinja — šuma Radeljevo. Drugi bataljon se postavio bočno prema neprijatelju, u šumi Gradini, na koti 300 i jugozapadno prema Glibskom potoku. I Četvrti se postavio bočno prema neprijatelju, u šumi Kamenjaku, na liniju kote 173, kao bočno osiguranje. Dok su naše glavne snage manevrisale radi izlaska na položaje, manji dijelovi su zadržavali neprijatelja, koji je veoma žestoko napadao.

Naše jedinice nisu uspjele da miniraju cestu Prkos — Rasinja. Dobijen je podatak da su u Rasinje stigla tri neprijateljeva tenka. Oni, međutim, nisu intervenisali na Prkosu. Tu prisutnost neprijatelja na udaljenosti od svega oko pet kilometara od mjesta akcije, štab brigade je stalno imao na umu i bio je na oprezu.

Tako je došlo do nepoštodne borbe u Fusretu kojoj se nije mogao nazrijeti ishod. S neprijateljskim bataljo-

⁵⁵⁸ Dijelovi 17. brigade su vodili borbu s dijelovima neprijateljske ustaške kolone i 3 borca su poginula a 5 ranjeno. Sedamnaesta i 21. brigada nisu bile međusobno vezane da bi mogle da koordiniraju dejstva, jer je bila povoljna prilika da se neprijatelj još bolje tuče. Depeša 28. divizije štabu 6. korpusa, knjiga depeša. Arhiv VII, sig. br. 6—1/4 i k. 1125.

⁵⁵⁹ Paveličev tjelesni zdruk (PTS) u svom dnevnom izvještaju od 3. 7. kaže: „Pohvat protiv komunističkih bandi. Posljedak pothvata nije poznat. U pothvatu su sudjelovali 1. 2. bojna 1. ustaškog puka, njemačka bojna iz Varaždina, 1. satnija 3. bojne PTS, vod gorskih topova, vod haubica domobranske središnje škole, te vod gorskih topova 1. ustaškog puka. Vlastiti gubici u poginulima nestalima: iz 2. bojne PTS 20, iz njemačke bojne 60, iz domobranske središnje škole 1 časnik i 20 domobrana. Izgubljena su 2 gorska topa i 2 minobacača.“ Zbornik, tom V, knj. 19, str. 209. Arhiv VII, sig. br. 7/1—35, k. 35 i 1—268/26, k. 112.

xx E>URO Kladarin, general-potpukovnik u penziji.

nima koji su zašli. Dvadeset prvoj brigadi sa leđa borbu su vodili Drugi i Četvrti bataljon. Na položajima ta dva bataljona vodila se žestoka borba, a kada su Nijemci i ustaše osjetili da su im naše jedinice za leđima, dali su se u haotičan bijeg ostavljajući ranjene, mrtve i teško naoružanje. Bježali su prema selu Bilovu i, dijelom, ka Rasinji.

Prvi i Treći bataljon su svojim dejstvom doprinijeli tome što se borba vodila prsa u prsa. Naši borci su smjelo napadali na pojedine razbijene grupe. U jednoj takvoj borbi poginuo je omiljeni komandant Trećeg bataljona kapetan Petar Valanović, prvoborac Slavonije, komandant bataljona od formiranja brigade.

Petar Valanović Pero, kapetan, komandant 3. bataljona. Rođen je 1920. u selu Gvozdanskoj Virovitici, Srbin, siromašni seljak — nadničar, odličan đak škole u Pivnicama, kao devetnaestogodišnji momak odlazi u vazduhoplovnotehničku školu u Rajlovac, završava je pred rat. Izbjegava zarobljavanje. Učestvuje u pripremama ustanaka u svom kraju, a marta 1942. godine odlazi u borbenu grupu Lisičana. Istakao se već u prvoj akciji u razoružavanju ustaša u Pivnicama kada je zaplijenjeno 5 pušaka. Učestvovao je u svim borbama te grupe, kasnije čete, 12. brigade i kasnije 21. brigade. Prošao je sve etape razvoja, od borca preko puškomitraljesca, bombaša, desetara, komandira voda i čete u 12. brigadi, a od maja 1943. komandant je 3. bataljona 21. brigade. Snažno je djelovao kao pojava svojom hrabrošću, principijelnošću, staloženošću i inteligencijom. Partija je od njega stvorila kompletnu ličnost. I u najtežim situacijama zračio je vedrinom, optimizmom, odlučnošću i čvrstinom. Treći je od četvero djece. Njegov brat Branko je rođen 1927. godine. Poginuo je februara 1943, u 2. bataljonu 17. brigade, a sestre i majka su pomrle. Tako se ugasila ta plemenita porodica.

Neprijatelj je u jednoj neočekivanoj susretnoj borbi, na otvorenom zemljištu, tučen. Ta je pobjeda utoliko značajnija što su bila posrijedi dva bataljona elitne ustaške vojske iz PTS i bataljon Nijemaca. Kada se uzmu u obzir i ojačanja, onda su to bile snage u jačini ojačanog puka, s jakom artiljerijskom podrškom. Neprijatelj je bio apsolutno nadmoćniji i brojno i u naoružanju.

U toj borbi poginulo je 45 vojnika i veći broj je ranjen.⁵⁰¹ Izbačeno je iz stroja više od 100 neprijateljskih vojnika. Brigada se dočepala krupnog ratnog plijena: dva brdska topa od 76 mm sa 90 granata, jednog minobacača od 81 mm, sa 80 mina, četiri minobacača od 50 mm sa 30 mina, tri laka italijanska minobacača sa dvije mine, dva postolja za teški minobacač, tri puškomitraljeza, dva postolja za mitraljez, 35 pušaka i 10.000 metaka, dva automata, jedne tromblonske puške, 10 konja, 12 samara, dviju brdskih kuhinja, 20 tromblonskih bombi, četiri sedla, dva bicikla, potkivačke radionice i druge opreme.

Osim komandanta Trećeg bataljona, prva četa Prvog bataljona je izgubila vodnika Svetozara Verčevića Cveća, dragog, hrabrog i duhovitog druga, prošle godine se tu, u Koprivnici, istakao u napadu i bio ranjen. „Pseudonim- koji nije mogao biti prikladniji, govori sve o njemu.“ — Zapisala je u bataljonskom listu Anica Inkof.⁵⁶²

Poginuli su i hrabri desetari Tomo Kožar i Adolf Peković, a ranjeni komesar čete Dragan Volner Baćuška, komandir čete Branko Ivković, delegati P>uža Kovačević i Mirko Franjić i desetar Tomo Micek.

U toj borbi se istaklo mnogo boraca i jedinica. Svi bataljoni su doprinijeli da to bude jedna od najuspješnijih akcija u 1944. godini, a posljednja za brigadu u međurečju Save i Drave. No, štab brigade izdvaja i pohvaljuje Treći bataljon s poginulim komandantom⁵⁶³ Perom Valanovićem, na čelu, drugu četvu Drugog bataljona i drugu četvu Prvog bataljona. Od pojedinaca se istakao Stanko Milošević Čekić, komandir druge čete Drugog bataljona. U Trećem bataljonu⁵⁶⁴ koji je imao i dva ranjena borca, is-

⁵⁶¹ U izvještaju Glavnog stožera domobranstva od 6. 7. 1944. o gubicima u toj akciji kaže se: „...vlastiti gubici iznose: 1 časnik, 20 ustaša, 25 domobrana i 60 njemačko-hrvatskih oružnika je poginulo i nestalo. Zbornik, tom V, knj. 29, str. 694, dok. 122.

⁵⁶² Rođen u Negoslavicima, Vukovar, 1923, a borac Josip Babić mu je posvetio sljedeće stihove: „Pao si, družo, nakon borbe duge, od otrovnog zrna, fašističkog slugo; ostavio si nas kod Prkosa sela, osvetiće te, družo, naša četa smjela.“ — „XXI brigada pjeva“, str. 43, izdanje Podravske Slatine, 1978.

⁵⁶³ Jovo Jevrosimović pjeva svom komandantu ovim stihovima: „Bataljon se tobom treći kiti, komandante hrabri, ponositi; sa tobom smo mi bili najbolji, a sad smo te, družo, izgubili.“ — „21. slavonska pjeva“, str. 44, izdanje Podravske Slatine 1978.

⁵⁶⁴ Izvještaj 3. bataljona 21. brigade od 3. 7. 1944. o borbi kod Prkosa štabu 21. brigade. Arhiv VII, sig. br. 2/1—1, k. 1138.

takli su se komandir čete Milan Ogorelica, komesar Martin Simić, Marijan Jurić iz treće čete i mlađi vodnik Mirko Lukić, a iz prve čete Ana Fudurić i Stjepan Baklaja. Iz druge čete Drugog bataljona istakao se puškomitraljezac Ajka, crvenoarmejac.

Prvi razlog za ispad neprijatelja na slobodnu teritoriju na Kalniku bio je, vjerovatno, obezbjeđenje pruge Varaždin — Koprivnica, kojom je Pavelić prolazio (2. jula) obilazeći svoje tjelesne zdrugove. Oko 12 časova je zastao u Ludbregu i obratio se prisutnima sa nekoliko riječi, a potom produžio u Koprivnicu. Tu je 4. jula prisustvovao polaganju zakletve 2.000 Prodavača iz šireg rejona koji su se bili javili u ustašku jedinicu.

Zbog toga je napad na Ludbreg, koji je bio planiran za 3. jul, morao biti odgođen. Kada su naše snage počele da se grupišu u širem rejonu Koprivnice i Ludbrega radi pripremanja za napad na Ludbreg, neprijateljeva obavještajna služba ih je pomno pratila, preduzimala protivnapade i nasilna izviđanja⁵⁶⁵ i ojačavala ugrožene garnizone.⁵⁶⁶ Svakodnevnim upadom u sela na slobodnoj teritoriji neprijatelj je sprovodio teror i propagandu da bi izazvao nesigurnost u narodu.

Naša informativna i obavještajna služba nije u toj situaciji bila na visini zadatka. Naše komandovanje nije na vrijeme dobijalo podatke o promjenama u garnizonima, dolasku novih jedinica, o neprijateljevim namjerama i planovima. Ukoliko je i bilo takvih informacija, bile su površne i kasno su stizale. Neprijatelj, na primjer, upada na našu oslobođenu teritoriju, boravi na noj cio dan, hara po selima, a dok se to u našim jedinicama sazna prođe vrijeme i neprijatelj se povuče nekažnjen. Tako je bilo sve do napada na Ludbreg. Gotovo nije bilo borca koji nije znao da je planiran napad na to uporište, a dva bivša domobrana iz Dvadeset prve brigade su čak prebjegla neprijatelju.

⁵⁶⁵ izvještaj štaba 32. divizije od 17. 7. 1944. štabu 10. korpusa NOVJ o borbama od 29. 6. 1944. do 15. jula. Zbornik, tom V, knj. 29. str. 279.

⁵⁶⁶ pje. „Opaženo prikupljanje partazanskih snaga južno i istočno od Ludbrega koje je ometano topovskom vatrom.“ Arhiv, sig. br. 1/1, k. 40. Poduzete su mjere i 1. 7. Ludbregu su upućena pojačanja 1. bojna 1. puka PTS; 1. 7. bojna 5. ustaškog zdruza (iz-Koprivnice), a zapovjednik posade traži bombardovanje i izviđanje partizanskih jedinica. Arhiv VII, sig. br. 1—268—26. u „Dnevnom izvešću“ 1. ustaške pukovnije PTS.

Napad na Ludbreg je triput odlagan, i to zbog neprijateljevih napada na naše jedinice. Ostvaren je tek 6. jula, tj. tri dana kasnije nego što je bilo planirano.

Napad Sedamnaeste brigade nije uspio, a brigada je pretrpjela najteži poraz otkako je postala.⁵⁶⁷ Štab Dvadeset osme je sutradan, 8. jula, poslao telegram štabu Šestog korpusa (br. 311), koji glasi:

„Napad na Ludbreg nije uspio. Doživjeli smo težak neuspjeh. Oko 150 izbačenih iz stroja. Molimo da komandant korpusa dođe na analizu ove akcije.”⁵⁶⁸

Nijedna jedinica što je obezbjeđivala napad nije vodila borbu. Naime, komandant 1. ustaškog puka PTS u Varaždinu i Rafael Boban, zapovjednik 5. ustaške pukovnije u Koprivnici primenili su, znajući za napad, klopku i, na žalost — uspjeli.

Iz Dvadeset prve brigade je drugo odeljenje diverzantskog voda bilo dodijeljeno Trećem bataljonu. Još prvog jula javili su se Sedamnaestoj brigadi komandir odjeljenja Nedeljko Radetić i delegat voda Milisav Bojanić radi pravljenja prolaza kroz žičane prepreke i minska polja. Njihov zadatak je bio da u toku napada i u sastavu jurišnih grupa ruše pojedine otporne tačke. Već dok su prolazili diverzanti su napravili dva prolaza za naše jedinice. Tu su čekali nova naređenja. Na položajima Prvog bataljona, prema vinogradima, vodila se oštra borba. Pomalo je iznenađivalo brzo nastupanje naših jedinica. Na nekih 400 metara od bodljive žice bio je komandant divizije, odakle se uputio u štab Sedamnaeste brigade.⁵⁶⁹ Više se nije ni moglo u uporište, jer je neprijatelj zatvorio obruč. Za one koji su u njega bili ušli, nije bilo više povratka.

Dvadeset prvoj brigadi je naređeno da sa svojih položaja: Cvetkovićevo brdo — selo Cvetkovec — Gorica Kuzminec — Koledinec krene ka Bilo-gori. Ona se u toku noći prebacivala u Gornje, Donje i Srednje Moste i tu ostala da borci predahnu. Noću između osmog i devetog jula napadnuta je, jer se neprijatelj kretao cestom ka Bjelovaru. Sutradan je nastavila put ka Hampovici, jer

⁵⁶⁷ Knjiga depeša 28. divizije. Arhiv VII, sig. br. 6—1/4, k. 1125.

⁵⁶⁸ Knjiga depeša 28. divizije. Arhiv VII, sig. br. 6—1/4, k. 1125.

⁵⁶⁹ Sjećanje delegata diverzantskog voda Milisava Bojanića, koji je umro u Slavonskoj Požegi 1978. godine.

joj je stiglo naređenje³⁷⁰ da pređe na sektor Čazme. S njom je išao i štab Desetog korpusa, jer je u Velikom Dragancu imao da se održi sastanak sa „Capom“⁵⁷¹ i generalom Gošnjakom.⁵⁷² Kada je brigada stigla u Veliki Grđevac naređeno joj je da nastavi put u Slavoniju, na novi zadatak. Krenula je dvanaestog, a u Orševac kod Slavonske Požege stigla 16. jula 1944. godine.

U takmičenju brigada i divizija Dvadeset prva brigada je proglašena za najbolju u Šestom korpusu i dodijeljena joj je prijelazna zastavica korpusa. U takmičenju su poboljšani njena borbena gotovost i opšte stanje.⁵⁷³ Ukazano je i na slabosti kojih je još bilo, a ponajviše na ponašanje pojedinaca u Trećem bataljonu prilikom napada na Veliki Grđevac. Jasno je stavljeno do znanja svima da se ničija samovolja neće trpjeti, već da će se samovoljni najstrože kažnjavati. Na mjesto poginulog komandanta Trećeg bataljona postavljen je njegov zamjenik Savo Kovačević.⁵⁷⁴

U takvim okolnostima i atmosferi brigada je, po naređenju Vrhovnog štaba, krenula kao prethodnica Dvadeset osme divizije u Bosnu, a zatim u Srbiju.

⁵⁷⁰ Depeša štaba 10. korpusa štabu 28. divizije za pokret brigade 10. jula. Knjiga depeša 28. divizije, sig. br. 6—4, k. 1125.

⁵⁷¹ Vlado Janjić Capo, narodni heroj, komesar 6. korpusa, general-pukovnik u penziji.

⁵⁷² Dvadeset devetog juna 1944. 16. omladinska brigada „Joža Vlahović“ je prešla iz Zumberka u Moslavinu. S njom je došao i komandant GSH general Ivan Gošnjak, u obilazak 6. i 10. korpusa. Tom prilikom je stigao i Veljko Kovačević, narodni heroj, koji će ubrzo biti imenovan za komandanta novoformirane 40. divizije 6. korpusa.

⁵⁷³ Izvještaj komesara 28. udarne divizije od 10. 7. 1944. komesaru 6. i 10. korpusa NOVJ za jun 1944. Arhiv VII, sig. br. 21—1/2, k. 482.

⁵⁷⁴ Umro u Podravskoj Slatini 1974. godine kao pukovnik u penziji.

BORBENA DEJSTVA U CENTRALNOJ I ISTOČNOJ
BOSNI 21. 7. — 21. 9. 1944.

U PRETHODNICI 28. DIVIZIJE

Brigada odlazi iz sastava Dvadeset osme udarne divizije u centralnu Bosnu da samostalno obavi zadatak. Do kraja rata će izaći i iz formacijskog sastava Šestog korpusa. To razdoblje bi se moglo podijeliti u dvije etape: (1) marš i forsiranje rijeke Save i (2) izvođenje borbenih dejstava do dolaska divizije u centralnu Bosnu.

Poslije sastanka štaba Dvadeset osme divizije s komandantom Glavnog štaba Hrvatske ona je odmah prepočinjena štabu Šestog korpusa, pa se to razdoblje dijeli na vrijeme dejstava Sedamnaeste i Dvadeset pete (brodske) brigade u Slavoniji i Dvadeset prve brigade u Bosni.

Dobivši zadatak da ode u Slavoniju, sredi svoje bataljone, popuni se naoružanjem, opremom i ljudstvom, brigada je imala da nastavi drugu etapu svog marša: forsira Savu kod sela Davora i prebaci se u Bosnu s ciljem da očisti šire područje planine Motajice od četnika, kontroliše saobraćajnice Sarajevo — Slavonski Brod i smjene na tom sektoru, 11. krajiške divizije i prihvataju 28. diviziju prilikom forsiranja rijeke Save iz Slavonije u Bosnu.

Brigada je poslije dan odmora, 12. jula, krenula iz okoline Bjelovara pravcem Veliki Grđevac — Velika Barna — Dapčevića — Đakovac — Hum — Voćin — Zvečevo. Iz Zvečeva je partizanskom željeznicom prebačena u selo Kamensko, a odatle je nastavila marš do sela Orljovca, u zapadnom dijelu Požeške Kotline, gdje se od-

marala više dana. Svi borci dobijaju novu odjeću i obuću, čarape, po dva para rublja, četa za vezu dobija nova tehnička sredstva, sedam radio-stanica i 40 kilometara kabla. Transport se obavlja tovarnim grlima, pa se konji potkivaju, prateće čete i kuhinje dobijaju nove samare, posebna ekipa čuva u tajnosti 4 velika gumena čamca. Po četama se uvježbava strojevi korak. Iz cijele Slavonije se vraćaju borci u brigadu koji su je iz bilo kojih razloga napustili. Iz diljskog i Posavskog odreda⁵⁷⁴ došlo je više od sto njenih starih boraca i rukovodilaca da je popune.⁵⁷⁵ Priča se da će brigada primiti zastavu od štaba korpusa.⁵⁷⁶

U Orljevcu je 22. jula bila velika svečanost. Brigada je postrojena po bataljonima na poljani ispod sela, potpuno uniformisana. Smotru su izvršili komandant i komesar Šestog korpusa u prisustvu najviših vojno-političkih rukovodilaca Slavonije. Poslije smotre komandant brigade major Dušan Kreća⁵⁷⁷ primio je zastavu i odmah je predao zastavniku, najhrabrijem i najboljem desetaru Prvog bataljona, koji će je pronijeti Bosnom i sjevernom Srbijom, ulicama Beograda i potom do Drine.⁵⁷⁸ Zatim je, u prisustvu naroda, bio defile jedinica kroz selo. Tu je bilo ljudi koji su prevalili desetine kilometrara da bi se vidjeli sa svojim najbližima.

Narod bilogorskih i slavonskih sela spontano je dočekivao borce sa slavolucima, kitio ih cvijećem, darivao ih. A u selima u kojima se odmaralo i zastajalo igralo se i veselilo do iznemoglosti. Brigadni tamburaški orkestar nije imao vremena ni da predahne. Taraban se nije prekidao. Pjevači su se natpjevali s djevojkama. Najvećma se čula pjesma „Tarabane, Slavonije cvijeće — nema onog ko te igrat neće.“ Posjete borcima traju dan i noć. Rat je, ko zna da li će se ikad više vidjeti najbliži. Po pripremama borci zaključuju da predstoji važan i dalek

⁵⁷⁴ a po izjavi Dragoljuba Vračarića, delegata voda, u susret brigadi u Voćinu došao je 3. bataljon posavskog NOPO — oko 90 boraca i rukovodilaca, koji su odmah raspoređeni po bataljonima 21. brigade.

⁵⁷⁵⁻⁵⁷⁶ izjava pukovnika ing. Stjepana Sude, kasnije komesara čete. Zastavu za brigadu su izvezle omladinke i AFZ iz sela Stari Mikanovci.

⁵⁷⁷ Umro u Beogradu 1974. kao pukovnik u penziji.

⁵⁷⁸ Dragan Brkić, vodnik u 1. bataljonu, rođen 1927. u selu Jongi, Vojnović poginuo 12. 12. 1944. godine u selu Gornjim Pilicama kod Bijeljine.

put. A narod je znao da se ide u Bosnu. Eto, i u tim trenucima se moglo vidjeti zašto je slavonski partizan bio opterećen čežnjom za rodnim krajem.

Poslije obilnog ručka i odmora, pred veče, krenulo se ka Požeškom Brestovcu. Sa predstavnicima štaba divizije Gecom⁵⁷⁹ i Batom⁵⁸⁰ brigada je stigla na obronke Babje gore i idući dan provela u selima Lazama Ćosinim, Gradskim i Crkvenim Vrhovcima. U suton je krenula ka pruzi, a u toku idućeg dana neprijatelj ju je iz Slavonske Požege tukao artiljerijskom vatrom. Prugu je prešla kod sela Vrbove, pošto je savladala slabija ustaško-domobranska osiguranja. Presjekla ju je i uputila se prema Novoj Gradiški i Novoj Kapeli, kako oklopni voz ne bi ugrozio kolonu. Tako je stigla na obalu Save kod sela Davora. Tu su kod seljaka pronađena četiri drvena čamca, i sa ukupno osam čamaca počelo je prebacivanje preko rijeke noću između 23. i 24. jula.

Kada su na onu stranu obale prešle naše prve jedinice, grupa četnika je otvorila na njih vatru, ali su brzo rastjerani i prebacivanje se nastavilo. Traženi su plivači dobrovoljci da povedu konje preko Save. U tome su Slavonci prave neznalice. Konje je, ipak, preveo zamjenik komesara Prvog bataljona Ante Adamović, jedini koji je znao da pliva. Prebacivanje je završeno do 10 časova. Kada je prešao i posljednji borac, pojavili su se neprijateljski tenkovi. Ispalili su nekoliko granata na selo Srbac, ali bez ikakvog rezultata.⁵⁸¹ Naše su minobacačlije uzvratile i nanijele protivnikovoj pješadiji gubitke: tri mrtva i više ranjenih.

U selima ispod Motajice brigada je ostala više dana. Tu je hvatala vezu sa Jedanaestom divizijom,⁵⁸² partijskom

⁵⁷⁹ Načelnik štaba divizije Gedeon Bogdanović Geco, general-major u penziji, narodni heroj.

⁵⁸⁰ Obavještajni oficir 28. divizije Mihajlo Javorski Bato vratio ise u 6. korpus na dužnost 13. 8. 1944. godine.

⁵⁸¹ „U području istočno od Nove Gradiške odbačena je skupina partizana koja je pokušala da pređe prugu i cestu u smjeru juga. Uz 15 partizana uništeno je 18 čamaca na rijeci Savi koje su odmjernici upotrebljavali.“ Izvještaj glavnog stožera domobranstva od 27. 7. 1944. Zbornik, tom V, knj. 29, str. 611 i dok. 107, primjedba 116.

⁵⁸² Divizija je tada bila u Prnjavoru, a na razgovore su otišli njen načelnik 28. divizije drug Geco, obavještajni oficir Bato i komesar 21. brigade Franjo Sremf Puba. Zbornik, tom IV, knj. 28. str. 270.

organizacijom i aktivistima na terenu. Ti su drugovi pomogli da se brigada obavijesti o stanju na terenu, četnicima i četničkim organizacijama. U četama su se održavali sastanci i konferencije na kojima se govorilo o četničkoj taktici. To je za brigadu bio novi neprijatelj, jer s njim do tada nije imala posla. Koristilo se iskustvo Dvanaeste udarne, koja je ranije bila u tom kraju.⁵⁸³ Štab brigade je proučio sva poznata iskustva i izdao je naredbu⁵⁸⁴ o budnosti, borbenom obezbjeđenju na maršu i odmoru, ponašanju prilikom sukoba s četnicima, postupanju s narodom.

Pri polasku iz Slavonije brigada je dostavila pretpostavljenima podatke o svom brojnom stanju, sastavu i naoružanju⁵⁸⁵ s kojim je otišla u Bosnu. Brojno stanje je bilo: 1.112 ljudi (44 oficira, 140 podoficira i 849 boraca, od kojih 56 žena). Socijalni sastav: 188 radnika, 830 zemljoradnika, 28 intelektualaca, 36 obrtnika, 16 namještenika, 8 vojno-policijskih lica i sedam osoba slobodnih zvanja. Nacionalni sastav: 603 Srbina, 458 Hrvata, 16 Muslimana, 20 Italijana, četiri Slovenca, četiri Rusa, jedan Jevrejin, tri Mađara, tri Čeha, pet Nijemaca, jedan Poljak i jedan Arapin.^{585a}

Od naoružanja brigada je imala: 787 pušaka, 44 puškomitraljeza, tri laka i sedam teških mitraljeza, šest lakih i dva teška minobacača, pet protivtenkovskih pušaka, 29 automata, 67 pištolja, 389 bombi, protivtenkovski top, devet jahaćih konja i 54 tovarna grla.

BORBE SA ČETNICIMA

Štabu brigade je bilo poznato da osim ustaško-domobranskih i njemačkih jedinica, koje su uglavnom bile u dolinama rijeka Bosne i Vrbasa, na tom području bo-

⁵⁸³ Brigada je otišla u Centralnu Bosnu početkom novembra 1943. a vratila se u Slavoniju 15. 5. 1944. Zbornik, tom V, knj. 29, str. 25. Izvještaj o prelasku brigade preko Save u Slavoniju.

⁵⁸⁴ Naredba štaba 21. brigade o borbi protiv četnika. Arhiv VII, sig. br. 16—4, k. 1138.

⁵⁸⁵ Arhiv VII, sig. br. 13—4/2, k. 475.

^{585a} u brigadi je bilo 34 Rusina iz sela Petrovca, Vukovar, ali su vođeni u Evidenciji brigade kao Hrvati. (Autor).

ravi i tzv. srednjobosanski četnički korpus,⁵⁸⁶ kojem su na čelu ratni zločinci Rade Radić⁵⁸⁷ i Lazar Tešanović. Kada je Dvadeset prva brigada došla u taj kraj, komandant četnika na Motajici je proglasio mobilizaciju.^{588,589}

Naša informativna služba, izviđački organi, patrole i izviđački vod ispitivali su širi prostor i tražili kontakt sa četnicima. Sem kraćih pripucavanja patrola, drugih ozbiljnijih sukoba nije bilo.

Obavještajni oficir divizije Javorski održao je pripadnicima brigade predavanje o četnicima, njihovoj politici, taktici i saradnji sa okupatorom, s kojima se prvi put sreće. To je za brigadu nepoznat protivnik na nepoznatom tlu. Četnici većinom borave kod svojih kuća, sa oružjem, prave zasjede partizanskim patrolama, kuririma i manjim grupama boraca. Manje jedinice brigade su ih gonile (čete, vodove, često i odjeljenja), u stvari onda kada bi ih otkrile.

Snabdijevanje je bilo otežano, a naročito je bio izražen problem nabavke municije i odjeće, jer se od četnika nije imalo šta zaplijeniti.

Krajem jula i početkom avgusta neprijatelj, tj. ustaško-domobranske i njemačke snage i dijelovi 1. kozačke divizije,⁵⁹⁰ Čerkezi,⁵⁹¹ upadaju u sjeverni dio srednje Bosne.

⁵⁸⁶ Taj četnički korpus je imao nekoliko brigada čiji su komandanti bili poznati koljači kao: 4. majevačka — komandant Vlado Vičić, Majevički četnički odred — Nikola Forkapa, Župska brigada Nikola Bundalo, a zamjenik mu brat Veljko, Teslička — Novak Rodić, Dobojska — Božo Petrović, Ljubička Blagoje Vasić, Jošavačka, Crnovrška, Banjalučka i druge. Brojno stanje im je bilo 200 do 500 naoružanih četnika. Borbenost i moral slabi. Sem manjeg broja, ostali četnici su bili kod kuće naoružani i spremni da napadnu kurire, borce i manje patrole. Arhiv VII, sig. br. 23—1—1 i 16/2—1, k. 215.

⁵⁸⁷ Osuđen na smrt 1946. na procesu Draži Mihajloviću.
⁵⁸⁸ i ⁵⁸⁹ u izvještaju komandanta Majevačke četničke brigade između ostalog se kaže: „Čerkezi su natjerali komunističke snage da uz velike gubitke pređu na teritoriju ove brigade. Komunist iz Slavonije (21. brigada) nisu imali zadatak da pređu Savu već da se spasti. Naredio je prikupljanje njegove brigade na Motajici 28. 7. 1944. do 14 časova." Arhiv VII, sig. br. 29/1, k. 215.

⁵⁹⁰ Zbornik, tom IV, knj. 27, dok. br. 179.

⁵⁹¹ Njemačke formacije regrutovane iz armije izdajničkog generala CA Vlasova, koji je predao armiju Nijemcima, odmah, prvih dana napada Njemačke na Sovjetski Savez. Među vojnicima tih konjičkih jedinica bilo ih je velik broj iz Azije, pa su ih borci i narod nazivali zajedničkim imenom Čerkezi.

Brigada je 1. avgusta krenula ka saobraćajnici Banjaluka-Prnjavor i kod sela Dubrave povelala borbu s 1. kozačkom divizijom. U isto vrijeme ju je napala s leđa Jošavačka četnička brigada. Tu su poginula četiri četnika,⁵⁹² a jedan je zarobljen i strijeljan. Poginuo je načelnik te četničke brigade Petar Aleksić.

Ta je borba trajala oko četiri časa. Iz brigade je pet boraca poginulo i 24 ranjeno. Pod pritiskom Čerkeza, brigada se povlačila sve dublje u centralnu Bosnu, ali je gonila pred sobom četnike u pravcu sela Snjegotina. Tom prilikom je teško ranjen, u odstupanju, komandir treće čete Drugog bataljona (do tada je triput ranjavan i triput pohvaljen). Da ne bi pao u ruke četnicima, iako mu takva opasnost nije neposredno prijetila, oduzeo je sebi život Stefan Lesjuk. Četnici su teško ranili Muhameda Džobrana, Alžirca, koji je poslije nekoliko dana od tih rana umro. Muhamed je bio odličan borac druge čete Drugog bataljona i omiljen drug.⁵⁹³

Drugog dana (2. 8) cio dan se vodila borba s četnicima. Ranjen je vodnik Milutin Strublić. Od rana je umro. Ranjeni su i delegat voda Ruža Kovačević i desetar Savo Madžarević. Ponovo je bilo sukoba s četnicima Jošavačke brigade, kod sela Lišnje. Kod Milovog brda odbijen je četnički napad.

Iz sela Srednje Snjegotine Treći bataljon je otpratio naše ranjenike u bosansku bolnicu. Samo što je kolona odmakla nekoliko kilometara ponovo su je napali četnici Jošavačke brigade. Poginuo je najmlađi, veoma popularan

⁵⁹² Sredinom jula 1944. brigada je imala 565 četnika pod puškama, 4 teška mitraljeza, 2 minobacača, 22 puškomitraljeza, 25 automata. Kaže se da je vodila borbu sa 21. komunističkom brigadom i traži municiju od zapovjednika 3. lovačkog zdruga iz Banjaluke. Arhiv VII, sig. br. 10/6, k. 235. A Lazar Tešanović, zapovjednik ustaške posade u Kotor-Varošu, kaže da će ga obavještavati o kretanju slavonske grupe partizana. „Mi ćemo je stalno napadati, ali nemamo municije. Zato nam odobrite dovoljne količine.“ Žali se da su četnici u borbi imali priličan broj žrtava. Pismo satniku Zvonimiru Joviću, zapovjedniku Kotor-Varoša od 5. avgusta 1944. Arhiv VII, sig. br. 14—6, k. 235.

⁵⁹³ Džobram Muhamed, Alžirac, rođen u Oranu, odrobljen od Nijemaca 16. 3. 1944. kod Pivnica, a 1. 8. ranili su ga četnici; umro 4. 8. 1944. godine. Spisak ranjenih i poginulih u 21. brigadi. Arhiv VII, sig. br. 4—27, k. RP 39.

komandir druge čete Četvrtog bataljona Nidžo,⁵⁹⁴ u selu Spasojevićima. Dva borca su poginula i dva su ranjena.

I iduća tri dana je bilo okršaja s četnicima: kod sela Devetina i Vijačani sa četnicima Crnovrške brigade.⁵⁹³ Poginulo je nekoliko četnika i više njih ranjeno. Kod sela Papažana poginuo je komandir čete Janko Matijas.

Nijemci i Čerkezi su se 12. 8. vraćali iz Prnjavora u Banjaluku i kod sela Branešaca sudarili su se s partizanima. U oštroj borbi je od oko 3.000 vojnika⁵⁹⁰ izbačeno iz stroja pedesetak. Četnici su i tada napali brigadu s leđa. Sada smo imali izdvojen dio snaga koje su nam štatile leđa. No da su sve snage bile upotrebljene protiv Nijemaca, rezultat bi bio bolji. Iz brigade je 10 boraca poginulo i 30 ranjeno. Borba se vodila do pred samu noć.

Posljednja tri dana brigada je držala položaje na liniji Devetina — Dragovići — Papačani — Martinac. Odatle je svakodnevno pojačavala pritisak na četnike. Od izrazitih narodnih neprijatelja konfiskuje imovinu radi nabavke hrane. Priprema se za odlazak na područje Derventa — Doboj, u dolinu rijeke Bosne, a po naređenju Pedeset treće bosanske divizije.⁵⁹⁷

Petnaestog avgusta je Četvrti bataljon vodio borbu sa četnicima na položajima Graorište — Davidovićevo brdo. Poginula su četiri četnika i više ih je ranjeno. I ostali bataljoni su napadali na četnike, kod Devetina, Aleksića, Boškovića, tako da su satjerani u ustaški garnizon Klačnice. Uveče je Četvrti bataljon izveo demonstrativan napad na Klačnice.⁵⁹⁹

⁵⁹⁴ Nikola Stanišić, rođen 1927. u selu Donjim Kusionjama, Po-
dravska Slatina, poginuo 4. 8. 1944. godine.

⁵⁹⁵ pohvala četnika koji su se istakli u borbi protiv 21. ko-
munističke brigade. Arhiv VII, sig. br. 16/2, k. 215.

⁵⁹⁶ Raspored njemačke kozačke divizije u području Banjaluke: 2, 4. i 6. puk. u rejonu Bosanske Gradiške, a 3. puk. kod Klačnice. Arhiv VII, sig. film 193, s.nm. 734, 77, 850 i 889.

⁵⁹⁷ Dvadeset prva brigada je pod operativnom komandom te divizije do 15. 9. 1944, otkada je ponovo u sastavu 28. divizije. Depeša divizije, list 51, 69 i 70, sig. br. 6/4, k. 1125.

⁵⁹⁸ Izvještaj 21. brigade od 13. 8. 1944. štabu 28. divizije o situaciji u brigadi i sjevernom dijelu srednje Bosne. Zbornik, tom IV knj. 28, str. 269—272.

"U izvještaju štaba brigade⁵⁹⁸ navodi se da je hrana u početku bila slaba. Kasnije je poboljšana zahvaljujući konfiskaciji stoke i namirnica od neprijatelja. Muka je, kao i u Slavoniji, za so. Sto se tiče borbi s četnicima, nema problema. Tu gotovo nijednu akciju ne vodi bataljon, pa ni četa, samo vodovi i desetine, a i oni su dovoljni da gone četničke grupe. Borci vide kako četnici, zajedno sa Čerkezima, pale, pljačkaju i siluju po selima, a partizane redovno napadaju s leđa kada vode borbu sa okupatorom, pa ih to podstiče na borbu s njima.⁶⁰⁰

Ranjenici se teško zbrinjavaju. Nema stručne ekipe, hirurgu. Otpremanje u bolnicu, koja je mala i neudobna, teško ide, jer cijelim putem prijeti napad od četnika. So se može dobiti samo za ranjenike, pa se pribjegava konfiskaciji rakije od četnika i njihovih saradnika da bi se zamjenila za so. Isto je i sa duvanom.

Sa borcima se radi onoliko koliko uslovi dozvoljavaju. Najviše na primjeni partizanske sitne taktike, zbog borbe sa četnicima. Proučava se seljačko pitanje. Došlo je i nekoliko brošura o II zasjedanju ZAVNOBIH-a. Moglo bi se reći da je zainteresovanost za nastavu bolja nego u Slavoniji. Ovdje je važno širiti bratstvo i jedinstvo, jer ima dosta nacionalnosti.⁶⁰¹ Na zborovima narod voli da gleda jednočinke i priredbe i na tome se dosta radi. Sve čete su izdale džepne i bataljonske novine, a do 15. avgusta će i „Brigadir“, koji će biti tematski posvijećen tim krajevima, njegovim problemima i našim zadacima. Agit-prop priprema brošuru sa biografijom druga Tita.

⁵⁹⁹ Župska Redarstvena oblast Banjaluka izvještava da je 21. brigada napala Klačnice i da je borba trajala 3 sata. Poginuo je 1 domobran i 8 ranjeno, poginulo je 4 i ranjeno 3 četnika, koji su se borili zajedno sa domobranima. Arhiv VII, sig. br. 28/1—23, k. 157.

⁶⁰⁰ Kakvi su odnosi između ustaša i četnika vidi se iz pisma Lazara Tešanovića, komandanta srednjobosanskog četničkog korpusa, ustaškom satniku Zvonimiru Joviću u Kotor-Varoš: „... vaše trupe prvenstveno ustaše, prilikom vaših operacija protiv partizana, vrše teror nad civilnim stanovništvom... Iz Lozica stradali poštteni ljudi. Iz Vučinića ubijeni Dušan Vasiljević, Milan Sović i još jedno lice... Uzimaju od seljaka stoku, pčele, kokoši, svinje, negdje i kućne stvari... To prisiljava ljude, žene i djecu da u šumi traže zaštitu, te s tim prisilno postaju pristalice partizana. Molim da se ovakvi postupci ubuduće ne primenjuju.“ Arhiv VII, sig. 13/6, k. 235.

⁶⁰¹ Riječ je o Poljacima i Čehoslovacima koji su živjeli u sjevernom dijelu Bosne. Poljaci su imali i svoj bataljon u 53. diviziji. Zbornik, tom IV, knj. 25, dok. 87.

Brigada je krenula na zadatke koje je dobila od divizije. Odlazi u dolinu rijeke Bosne, na saobraćajnicu Doboj — Slavonski Brod. U svečanom poretku je prošla kroz Prnjavor, sa štabom na čelu. Narod je masovno izašao da je pozdravi, dobro obučenu i naoružanu. Ona je svojim izgledom ulivala povjerenje. Treći i Četvrti bataljon su upućeni u Glogovac, a Prvi i Drugi su sa štabom i prištapskim dijelovima u Prnjavoru. Održan je sastanak sa štabom Srednjobosanske divizije i dogovorena su dejstva na tom terenu. Prvenstveni zadatak je bio da se razbiju četnici i omogući veća mobilizacija naroda u NOV.

Partijska organizacija u četi za vezu okupila se na sastanak. Skupom rukovodi Jovan Grujić Joco.⁶⁰² Nevrijeme samo što nije počelo. Najednom bljesak i udar. Pomislili smo da je bombardovanje. U kuću, u jedan njen ugao, udario je grom. Tu je sjedio komandir čete Vinko Hasan⁶⁰³ i do njega vodnik Bojana Kosanović. Njih dvoje su pocrnjeli i ostali ukočeni. Ostali su bili ošamućeni i izbezumljeni. Oboje su preživjeli, ali su se zauvijek rastali s brigadom.

Na sektoru Vrbasa brigada je vodila sedam borbi s četnicima, dvije s Nijemcima i Čerkezima i izvela jedan demonstrativan napad na Klačnice. Ubijeno je 20 i ranjeno 40 neprijateljskih vojnika. Zaplijenjeno je samo sedam pušaka. Iz brigade je poginulo 18 i ranjeno 30 boraca. Dvoje je stradalo od groma.⁶⁰⁴ Nisu prešla Savu 54 borca.⁶⁰⁵ Do napada na Doboj dejstva brigade su, najkraće rečeno, ovako izgledala:

Dvadeset trećeg avgusta Treći i Četvrti bataljon su vodili borbu sa četnicima kod sela Cerne. Ubijen je jedan i ranjena tri četnika. Sutradan kod sela Vrhovine je bila borba sa četničkom brigadom. Poginula su tri i ranjeno

⁶⁰² Jovan Grujić Joco, kap. I klase, rođen 1922. u selu Sažije, Slavenska Požega, u NOV od aprila 1942, poginuo maja 1948. kod Bitolja kao organ UDB-e za Makedoniju.

⁶⁰³ Vinko Hasan, zastavnik, rođen 1917. u Ivanjskoj, Bjelovar. U NOV od 1943, umro u Bjelovaru 1974.

⁶⁰⁴ Depeša 21. brigade štabu 28. divizije, 18. 8. 1944. Arhiv VII, sig. br. 6—4, k. 1125.

⁶⁰⁵ Depeša br. 391 štaba 21. brigade od 30. 7. 1944. štabu 28. divizije. Knjiga depeša 28. divizije 6—4, k. 1125 spisak i obavještajni izvještaj Savo Carević Srbin. Arhiv VII, 45—5, k. 1138. Rekonstrukcijom se utvrdilo da se niko od tih boraca nije predao neprijatelju, već su otišli u razne jedinice u Slavoniji.

osam četnika. Istakao se desetar Bogoljub Mirković iz druge čete Trećeg bataljona.

U posljednja tri dana su Prvi i Drugi bataljon izvodili diverzije na pruzi Doboj-Derventa. Sem toga, Prvi je napadao na jako utvrđen objekat Jelak, koji je branilo oko 200 domobrana. Napad nije uspio, ali sutradan garnizona tu više nije bilo: mjesto su napustili domobrani i ustaše.

Od dvadeset šestog avgusta Treći i Četvrti bataljon svake noći idu na prugu. Nema eksploziva, ali je borci s lakoćom ruše,⁶⁰⁰ jer je uzanog kolosjeka te je lakše za rušenje od normalne. Jedinice što su na obezbjeđenju vodile borbu sa Nijemcima, domobranima, četnicima i njihovom milicijom.⁶⁰⁷ Izbačeno je iz stroja 15 neprijateljskih vojnika, uništene dvije lokomotive i jedna pumpa za napajanje lokomotiva.

Tridesetog avgusta je pruga porušena na 11 mjesta. Četvrtog septembra su u diverziji uništene dvije lokomotive i 40 vagona na željezničkoj stanici Vrhovci — Drača. Uništeno je kilometar pruge i tri kilometra telefonskih stubova i instalacija, jedna vodocrpka i dizalica za ugalj. Poginula su četiri neprijateljska vojnika, a od naših jedan i dvojica su ranjena.⁸⁰⁸ U toj akciji je poginuo komandir diverzantskog voda Mihajlo Ivezić, stariji vodnik.⁶⁰⁹ Postavljao je minu na prugu na potez. Kada je sve bilo pripremljeno, spojio je kabl, ali je baš tuda prolazila naša patrola, zakačila kabl i aktivirala minu u trenutku kada je nad njom bio Mihajlo. Njega je na dužnosti komandira diverzantskog voda zamijenio vodnik Milan Čvara.

Doznajemo da je, prilikom napada na Slavonsku Požegu, 6. 9. 1944, poginuo junak Banije i Slavonije potpukovnik Nikola Demonja, komandant Dvanaeste divizije.

⁶⁰⁶ Izvještaj 3. bataljona od 24. 8. 1944. štabu 21. brigade o borbi sa četnicima na prostoru Cerna — Ljupljanica. Arhiv VII. sig. br. 5—7, k. 1138.

⁶⁰⁷ U 2,45 po ponoći na pruzi Doboj — Slavonski Brod, između željezničkih stanica Bišnje i Oriovca, vlak naišao na srušenu prugu kod željezničke stanice Ljupljanica, a u 5 časova izjutra kod željezničke postaje Korenovo, i iskliznuo iz šina. Vojnoistorijski institut, sig. 6—4—1125, dep. 28. diviziji, str. 61, minirana pruga z. post. Bišnja.

⁶⁰⁸ Depeša 21. brigade za 28. diviziju od 7. 9. 1944. br. 495, knjiga depeša 28. divizije br. 6—4—1125, str. 62.

⁶⁰⁹ Ivezić je rođen 1920. u s. Gabošu, Vinkovci. Poginuo je 7. 9. 1944. na pruzi kod željezničke stanice Ljupljanica — Derventa.

Do napada na Doboju svaki bataljon je formirao potjerna odjeljenja i organizovao gonjenje četnika i njihovih saradnika. Ocijenjeno je da su četničke brigade potpuno razbijene, a pojedinci iz busije pripucavaju na našu kolonu ili borce pojedinačno, a zatim bježe glavom bez obzira. To se može vidjeti iz izvještaja njihovih komandanata.⁶¹⁰

NAPAD NA UPORIŠTE DOBOJ

Najveća akcija koju je Dvadeset prva brigada preduzela u srednjoj Bosni bio je napad na srpsko mjesto Doboju, važan saobraćajni čvor između Sarajeva i Slavenskog

⁶¹⁰o Komandant Motajičke četničke brigade:

„Gdje god se smjestim komunisti me napadaju. Jednog dana je dva sam se izvukao. Ovi slavonski komunisti su prava napast. 18. 8. Vojnoistorijski institut, sig. br. 29—3, k. 215.

„27. 8. komunisti iz Glogovca obilaze moj bataljon i idu pravo na moj štab u Smrtiče... Samo ja znam kakve muke mučim ovdje...“ Vojnoistorijski institut sig. 38—4, k. 215.

„28. 8. Komunisti su stalno na mom terenu, borbe se vode iz dana u dan, stalno sam u pokretu, nigdje mira.“ Sig. 38—4, k. 215.

„29. 8. Kod nas je vrlo slabo, ne znam da li ima sektora ugroženijeg od komunista.“ Vojnoistorijski institut, sig. br. 41—4—215.

Komandant Ljubičke brigade:

„31. 8. i 1. 9. Ljudstvo ove brigade vodilo je borbu sa 2. bojnom 6. lovačke pukovnije protiv komunista koji napadaju prugu kod G. Detlaka. Dapali željezničku stanicu Bišnja i kod pruge stalno drže položaje... Komunisti 21. brigade, ima ih oko 900, sva mjesta koja su posjeli povezali su telefonom od Glogovca preko Prnjavora. Stab ove brigade ne postoji dok se ovo malo ne smiri, jer nema gdje da se smjesti, moglo bi se desiti da se zarobi arhiva.“ Vojnoistorijski institut, sig. br. 8—5—215, potpis NS Blagoje Vasić.

Teslička brigada:

„3. 9. Domobrani hoće napustiti Teslić, ovdje je 21. slavonska brigada, upašće u grad, traži pomoć, jer nema brigadu na okupu.“ 24. 4. 215.

Dobojska brigada:

„5. 9. Brigada se rasturila, prikuplja se radi napada na komuniste, rejon okupljanja Ljeskove vode — Tišovac.“ 22—5—215.

Svi komandanti obavještavaju da je moral slab, pljačkaju, kartaju se, švercuju drvima i municijom sa Dobojem i Derventom, pijače i kradu, a komandant Motajičke brigade Vlado Vinčić za svog komandanta 4. bataljona Petra Nedića kaže: „...mater onome ko može da mu naredi da se pokrene iz svog sela,“ u svom izvještaju komandantu korpusa Lazi Tešanoviću. (Autor).

Broda. Preko njega se saobraćalo s juga na sjever i sa istoka na zapad. To jako uporište⁶¹¹ brani približno 4.000 neprijateljskih vojnika: domobrana, ustaša i Nijemaca, uz⁶¹² jaku artiljerijsku podršku jednog diviziona i u sedejstvu sa četnicima iz srednje i istočne Bosne. Uporište je bilo dobro utvrđeno, a zemljište vrlo pogodno za odbrambene položaje, kao što su Denkovača, stari turski grad i drugo.

U brigadi se nije znalo da će 8. septembra biti napad na Doboju i da će to učiniti dijelovi Četrnaeste brigade Pedeset treće divizije. U domobradskim jedinicama već je rasulo, traže načina kako da se predaju našim jedinicama. Pregovore je vodila Srednjobosanska divizija.⁶¹³ Dobili smo uvjeravanja da će se predat: i da će zatim zajedno sa brigadom napasti ustaše i Nijemce i zauzeti grad.

Nijemci su utvrdili da su nestali domobranski oficiri,⁶¹⁴ pa je njemački komandant pred veče naredio strogu pripravnost, da svi oficiri budu na položajima i da se posljednu unutrašnji odbrambeni položaji u dobojskom uporištu, koji su se pružali: obalom rijeke Bosne, preko pravoslavne crkve, bolnice, muslimanskog groblja, gradine, poglavnikovog doma, objekta Feldkomandanture („Feld-

⁶¹¹ Iz operativnog izvještaja 1. lovačkog zdruga 2. zbornog područja za septembar 1944. o dejstvima na području Teslić — Doboj — Derventa se vidi: da su uoči napada na Doboju, 8. 9. Doboju posjele snage 1. lovačkog zdruga, njegove pomoćne jedinice (četa za vezu, komanda stana, pionirska četa, sanitetska četa, pekar-ska četa, auto-četa), 4. lovačka pukovnija, dijelovi 6. lovačke pukovnije, 2. pričuvna ustaška bojna 11. stajaćeg zdruga ustaškog, nastavna bojna 1. lovačkog zdruga i Nijemci iz jedinica odsjeka za osiguranje D. sve to pod taktičkim zapovjedništvom njemačkog pukovnika Isera. Još treba dodati artiljeriju — 5. artiljerijski divizion i dvije baterije 16. artiljerijskog divizionu. Zbornik. IV tom, knj. 29, dok. 181.

⁶¹² Do 10. 9. 1944. u Doboju se nalazio 7. SS samostalni ju-rišni protivtenkovski bataljon (NAV-N-T-311 f. 193 snim. 400. dne-vni izvještaj grupe armija f. Od 27. 9. 1944. U Doboju su se na-lazili komanda sjeverozapadne Bosne i štab njemačkog nastavnog odjeljenja.

⁶¹³ u Pregovorima od strane domobrana pojavila se grupa ofi-cira: puk. Asim Tanović, zapovjednik 5. top. sklopa, puk. Slavko Tolarević, zapovjednik 6. lovačke pukovnije, dok je u isto vrijeme zapovjednik zdruga pukovnik Luka Sarić pregovarao o saradnji sa četnicima Trebavskog četničkog odreda, čiji je komandant bio Savo Božić. Isto.

⁶¹⁴ Domobranski pukovnik Asim Tanović, Slavko Tolarević tog popodneva pregovaraju sa štabom 53. divizije NOVJ o predaji 1. lovačke domobranske brigade.

gendermerie"), do skladišta južno od željezničke stanice. Te su položaje posjele njemačke snage 2. ustaška bojna i nastavna bojna 1. lovačkog zdruga.

Brigada je primila zadatak da iskoristi tu povoljnu okolnost. Zapovijest nije pisana, niti je bilo vremena za to. Jedinicama su izdata kratka naređenja, pravci napada, bez detaljisanja i veće pripreme. Komesar Trećeg bataljona je borcima rekao otprilike ovo: „U Doboju ima oko 3.00 domobrana-zdrugovaca, koji žele da se predadu i da se bore s nama, ima nešto Švaba na stanici i ustaša na Gradini, koje bi trebalo večeras da likvidiramo.”⁶¹⁵ Planirano je da krilni bataljoni presjeku saobraćajnicu i da obuhvatnim dejstvom vrše pritisak na centar grada. Spoljna obezbjeđenja su držali domobrani.⁶¹⁰ koji će se predati.

Napad 21. brigade je počeo 8. 9. 1944. u 23 časa sa polaznih položaja za napad: Orašje — Krševina — Denkovača tt. 335 i kota 305. Prvi bataljon je napadao od kote 300, izbio jugozapadno na cestu Doboju — Derventa i u malim kolonama išao ka centru grada. Prugi je napadao pravcem Denkovača — Krčevine do Džamije, na neprijatelja koji je bio oko crkve, bolnice i, parka. Na tom pravcu su se uporno branili iz bunkera ustaše i Nijemci, pa je prolaz prema domobranima bio otežan. Desno od Drugog bataljona napadao je Treći. Cilj mu je bio da se probije u centar grada. Četvrti je išao na Rudnaku, pet kilometara sjeverozapadno od Doboja. Tu su bile jedinice 1. bojne 4. pukovnije.

Bataljoni su odlučno krenuli svojim pravcima. Negdje su se domobrani odmah predali, a negdje su pružali otpor i predali se tek u jutarnjim časovima, ne znajući za dogovor o predaji. Cim je savladana spoljna odbrana,

⁶¹⁵ Po sjećanju borca Mate Jarmeka iz Feričanaca.

⁶¹⁰ Domobranske jedinice su posjele položaje: 4. lovačka pukovnija — stožer bojne kod Makljenovačkog mosta sa 13, 14. i 15. satnijom u vili Vrhovski; 1. bojna — kod željezničke stanice, a njena 4. satnija kotu 258 radi odbrane Karuša i Makljenovačkog mosta; 2. bojna — Denkovača — Krčevine — Orašje; 3. bojna na položaju Makljenovac, odbrana od r. Usore do Milkovca, a njena 9. satnija na položaju kod is. Milakovac, na spoju između 2. i 3. bojne. Peti artiljerijski sklop sa štabnom satnijom u poglavnikovom domu sa jednom baterijom sjeverno od crkve; 2. baterija — kod doma poglavnika; 2. baterija 16. top. sklopa — kod stambenog lakog povoza (isti dokument).

vidjelo se da su u svim bunkerima u gradu ustaše i Nijemci i da se to oni ogorčeno odupiru.

U većem dijelu varoši neprijatelj je sredio svoje redove i posjeo veći broj utvrđenih kuća. Naša strana je računala na nastavnu domobransku jedinicu, ali je bilo teško doći do nje jer se nalazila u neprijateljevom rasporedu. Pojedine čete i vodovi nastupaju smjelo, ali je veza među jedinicama slaba, nema saradnje i koordinacije, negdje su naši pomiješani sa domobranima i Nijemcima. A kako je ta veza slaba, slaba je i saradnja sa artiljerijom na Denkovači, koja treba da nas podržava u napadu. Domobranski oficiri koji su kod štaba brigade i komandant divizije⁶¹⁷ pozvali su sve domobranske jedinice i oficire na predaju. Vode se ogorčene ulične borbe za likvidaciju bunkera i drugih tačaka otpora. Treći bataljon je zauzeo neke bunkere i zarobio vod domobrana koji su pružali otpor.⁶¹⁸ Artiljerija i minobacači otvaraju na grad snažnu vatru, ali i na naše jedinice koje su najdublje u nju podrle.

Drugi bataljon napada na tvrđavu, naišao je na žičanu prepreku, bunkere i žilav otpor. Ali, budući da su tučene preciznom artiljerijskom i minobacačkom vatrom, ustaše su se povukle prema parku i željezničkoj stanici, u centar grada.

Svanulo je, a vode se ogorčene ulične borbe. Sva je naša pažnja usmjerena ka centru grada. Sada je naša artiljerija uperila vatru na 3. bojnu 4. pukovnije u Makljenovcu, koja se ne predaje. Njeni oficiri bježe četnicima preko rijeke Bosne i dalje za Gračanicu,⁶¹⁹ a neki dijelovi jedinice prema Suhom Polju. Odatle su se vratili u Doboju sa ustašama.⁶²⁰

Pred bunkerima Prvi bataljon vodi ogorčene borbe,⁶²¹ ali je njegov napad u centru grada zaustavljen. U njemu je pet boraca poginulo i osam ranjeno. Javljeno je da neprijatelju stižu pojačanja, ali sem željezničke stanice i

⁶¹⁷ Komandant 53. divizije Đurin Predojević.

^{6,8} Izvještaj 3. bataljona od 15. 9. 1944. štabu 21. brigade o borbama u Doboju. Arhiv VII, sig. br. 8—7—1138.

⁶¹⁹ U Garešnici je bila 25. ustaška bojna, koja je jednim svojim dijelom učestvovala u pomaganju Doboju.

⁶²⁰ U Lukavcu je tada bila 9. bojna 10. posadnog zdruga, a u Zepču dijelovi 4. bojne 11. stajaćeg ustaškog zdruga. Arhiv VII, sig. 32—2—60.

⁶²¹ Izvještaj 1. bataljona 21. brigade o borbama za Doboju. Arhiv VII, sig. br. 19—4—1138.

parka sva varoš je u našim rukama. Imajući na umu da je osnovni zadatak brigada izvršila i da je postignut cilj napada, ona se, uz vatrenu zaštitu, izvlači iz grada. Naše zaštitnice su vodile ogorčene borbe sve do Oblog kamena, i to do 16 časova,⁶²² jer je neprijatelj nastojao da goni naše jedinice.⁶²³

Napad nije bio najbolje pripremljen pogotovu s obzirom na snagu neprijateljskog garnizona, a posebno nije bilo dobro sadejstvo između jedinica. Artiljerija i minobacači su dobro podržavali napad, zato su i bili mali naši gubici, ali su jedno vrijeme, kada je napad bio na vrhuncu, tukle i naše jedinice. Ipak, postignut je velik i značajan uspjeh. Poginulo je 180 neprijateljskih vojnika, ranjeno 200, predalo se 1.100 domobrana, zaplijenjena su tri topa, haubice od 100 mm, 35 minobacača, 40 lakih minobacača, 30 teških mitraljeza, 80 puškomitraljeza „šaraca“, 1.100 pušaka, oko 100 šmajsera, 2.000 ručnih bombi, 500 pištolja, velika količina municije, više od 1.500 granata, 15 radio-stanica, 60 radio-aparata, 100 kilometara telefonsskog kabela, 66 konja, 30 bicikla i dvoosovinskih kola.⁶²⁴ Uništena su dva uporišta u dolini rijeke Bosne, od Doboja ka Slavenskom brodu.⁶²⁵ Drugog dana su Nijemci razoružali ostatak domobrana i jednostavno ih protjerali iz Doboja i uzeli sve u svoje ruke.

Iz brigade je 18 boraca poginulo i 30 ranjeno. Poginule su starješine: vodnik Đuro Tomašević, Đuro Majer i Nedeljko Radetić. Teško je ranjen komesar brigade Franjo Strempt Puba. Četrnaestog septembra podlijegao je ranama i sahranjen 15. septembra 1944. godine, uz sve počasti u Prnjavoru.⁶²⁶

Franjo Strempt Puba je rođen 20. 3. 1917. godine u Rijeci. Ostao je bez oca kada mu je bilo tri godine. Njihova majka se preselila sa četvoro djece u Osijek, da ne bi ostala pod Italijom. Kao radnica je s teškom mukom podizala djecu. Kada su stasali,

⁶²² Iz Zepča su stigli njemački tenkovi, a iz Lukavca i Zepče ustaše, u pomoć Doboju. Vidi sig. 620.

⁶²³ Izvod iz borbenog puta brigade.

⁶²⁴ Prema zapovijesti Zapovjedništva 2. zbornog područja od 25. 10. 44. 1. lovački zdrug je brisan iz sastava oružanih snaga NDH, a ostali domobrani su popunili 3. lovački zdrug. Arhiv VII, sig. br. 37/2—2, k. 60.

⁶²⁵ Iste noći je 18. srednjobosanska brigada napala Derventu, Ljubljanicu, Osinju i Cerane, koje je bila posjela 6. lovačka pukovnija. Arhiv VII, sig. 17/5, k. 1421.

⁶²⁶ Arhiv VII, sig. br. 6/4, list 67—68. k. 1125.

starijeg sina Josipa, a kasnije i Franju, kao dobre učenike, šalje u Vojnotehnički zavod u Kragujevcu na izučavanje zanata. U revolucionarnom Kragujevcu će se oni upoznati ga radničkim pokretom. Franjo postaje član KPJ sa 19 godina, aktivan je ursovac, a 1935. je sekretar radničkog KUD „Abrašević“. Radio je u partijskoj organizaciji sa Canom Babović, Lazarom Koliševskim, Dušanom Koraćem Gošom, Vajom Skendžićem, Tozom Markovićem. Dušanom Petrovićem Sanetom i drugima. Kada je došlo do provale osuđen je na tamnicu, a poslije zatvora policija ga upućuje u Osijek kao stalno mjesto boravka.

U Osijek će nastaviti svoj revolucionarni rad, ali će stalno biti na oku policiji, koja ga pred rat hapsi, a kada je Jugoslavija kapitulirala u poznatoj provali u Osijeku uhapšen je i upućen u Jasenovac u logor. Zamijenjen je sa poznatom grupom Andrije Hobranga oktobra 1942. godine i dolazi na slobodnu teritoriju Slavonije. Bio je sekretar Okružnog komiteta KPH za Osijek, i komesar Oficirske škole. Sedamnaestog septembra 1943. godine Puba je po-tao komesar Drugog bataljona, a od 10. decembra 1943. pa do smrti biće komesar Dvadeset prve udarne brigade. Na svim dužnostima, u sve poslove, je unosio sav svoj žar, polet i revolucionarsko iskustvo. Kada je jula 1944. godine, u takmičenju, Dvadeset prva brigada bila proglašena za najbolju i primila kao priznanje prelaznu zastavicu, štab Dvadeset osme divizije ocjenjuje da je Puba najbolji komesar, sposoban za višu dužnost.

Još su ranjeni Jozo Fedor, komandir čete, Branko Rusić, komesar čete, vodnici Franjo, Poljanac i Božo Radinović, politički delegat Pajo Kvas i desetar Petar Stojaković. Treći bataljon ističe za primjer i hrabro držanje puškomitraljesca iz prve čete Dušana Ilića i Milana Škorića, a posebno komesara čete Matu Glavinića, koji se posljednji povukao s vodom iz Doboja štiteći odstupnicu bataljonu.

*

S područja Doboja brigada se uputila preko sela Bukovice i Lukavca u okolini Prnjavora. Kada je stigla tu je zastala radi odmora i sređivanja svojih jedinica za predstojeće zadatke. Načelnik štaba Joco Drača sa Trećim i Četvrtim bataljonom se uputio iz Glogovca (11. septembra) preko sela Velikog Lipova i Rajkovca u Srbac. sa četiri gumena čamca, zadatak im je bio da prikupе što više čamaca za prebacivanja jedinica divizije u Prkosu.

⁶²⁷ Zapovijest štaba 28. divizije od 13. 9. 1944. za prelazak Save 13/14. 9. 1944. i operacijski dnevnik 28. divizije od 12. 9. do 13. 3. 1945. Arhiv VII, sig. br. 15—2/21, k. 1125.

Stab divizije je svojom zapoviješću⁶²⁷ odredio mjesto prelaska: Slavonski Kobaš — Bosanski Kobaš. Naši bataljoni obezbjeđuju mostobran na bosanskoj strani. Sedamnaesta brigada mora likvidirati neprijatelja u Slavonskom Kobasu, (60 naoružanih ustaša i ustaška milicija). Tačno u 23 časa načelnik Dvadeset prve brigade ispaljuje sa Zidove kose dvije crvene rakete, znak da je kod Dvadeset prve sve u redu. Prelazak je izvršen 13/14. septembra 1944, ali je bilo i gubitaka: 10 poginulih i 17 ranjenih boraca. Tu operaciju je ometala snažnom vatrom neprijateljska artiljerija. Pošto su prešle, jedinice su se odmarale u selima Kunovu i Smrtićima.

U toku povlačenja iz Doboja je primljena depeša⁶²⁸ da drug Geco, načelnik štaba Dvadeset osme divizije, krene na novu dužnost, u Glavni štab Hrvatske. Dostojanstven i srdačan je bio Gecin ispraćaj.⁶²⁶

U Prnjavoru je u to vrijeme bila bolnica Pedeset treće divizije, u kojoj su se liječili ranjenici iz Dvadeset prve brigade. Svakog dana su odlazile grupe boraca iz brigade da odnesu ranjenicima ponude i da s njima popričaju. Ranjenici su u bolnici razvili kulturno-zabavni život. Osnovali su i tečajeve za opismenjavanje, izdali zidne i džepne novine, spremali i davali priredbe, pa i za građanstvo Prnjavora, i sve su one dobro posjećivane. Posebno je bio agilna zamjenik komesara Drugog bataljona Ivan Uzur. On je napravio plan i program rada, u kom je stajalo da se izdaju džepne i zidne novine, da nijedan borac koji se liječi ne može iz nje izaći nepismen, sem teških ranjenika. Uz Uzura isticali su se Grga Kovačević i Drago Gorec. Među ranjenicima je vladao uzoran red i disciplina.

U toj bolnici je tada bilo dvadesetak ranjenika iz Dvanaeste proleterske brigade koji su ostali u Bosni, kada je brigada, krajem maja 1944. prešla u Slavoniju. Oni se sada dopisuju sa borcima iz svog kraja koji su u Dvadeset prvoj brigadi. Pisma su im sjetna i osjećajna.⁶³⁰

⁶²⁸ 11. 9. 1944. godine Geco se uputio preko Kozare u GŠH, na novu dužnost. Depeša 28. divizije br. 411. Arhiv VII, sig. br. 6—4, k. 1125.

⁶²⁹ Gedeon Bogdanović Geco general major u penziji, narodni heroj Jugoslavije, prvoborac i legenda Bilo-gore i Slavonije

⁸³⁹ Zapisao ratni dopisnik Rudi Mihaljinec Tenk u „Brigadiru“ br. 13, 21. udarne brigade, poslije posjete ranjenicima u Prnjavoru.

BORBE U ISTOČNOJ BOSNI

Brigada je ponovo na okupu, odmara se i sređuje se za predstojeće zadatke. Četrnaestog septembra, kada je divizija prešla u centralnu Bosnu, umro je u Prnjavoru komesar brigade Rudolf Srempf Puba. Sahranjen je 15. septembra, uz sve vojne počasti. Na pogrebu su bili članovi štaba divizije i predstavnici Sedamnaeste i Dvadeset pete brigade.

Brigada je dobila nekoliko desetina boraca iz Slavonije, koje je divizija mobilisala prije polaska u Bosnu. Domobranima iz Doboja je ostavljeno da se odluče hoće li ostati u slavonskoj ili u srednjobosanskoj diviziji. Izvršena je podjela po brigadama, bataljonima i četama. Komesari su održali četne konferencije. Na njima se govorilo o odnosu, prema novim borcima, pri čemu se ukazalo na Naredbu Vrhovnog komandanta⁶³¹ kojom se priznaju činovi starješinama koje su oni imali u domobranstvu.

Za komesara brigade postavljen je Branko Kuprešanin, a za njegovog zamjenika Ante Adamović, zamjenik komesara Prvog bataljona. Za načelnika štaba brigade postavljen je Petar Okulić, komandant Prvog bataljona, jer je Joco Drača otišao za načelnika divizije. Za komandanta Prvog bataljona došao je Milovan Dokić Čamac.

Od 16. do 21. septembra brigada je bila na maršu prema rijeci Bosni. Cilj joj je bio — prelazak preko nje.⁶³² Bio je to, u stvari, početak druge etape marša brigade kroz Bosnu ka Srbiji.

U svojoj direktivi Vrhovni štab NOV i POJ obavještava Dvanaesti korpus o zadatku Dvadeset osme divizije. Tu se sem ostalog kaže:

„Dvadeset osma divizija prebaciće se ovih dana u istočnu Bosnu. Ona će sa 3. korpusom preduzeti čišćenje Majevice, Posavine i Semberije, zatim će kao pobočnica ostati na sektoru Majevice — Semberija, spremna da se po potrebi i našem naređenju prebaci u Srbiju.”

⁶³¹ Bliže o pozivu vrhovnog komandanta NOV i POJ druga Tita, za prijelaz pripadnika neprijateljskih jedinica u redove NOV do 15. 9. 1944. Vidi u tomu IV, knj. 29, dok. 56, obj. 16. Sve domobranske i četničke jedinice koje prelaze na stranu NOV rasformirati, a borce rasporediti u naše jedinice. Ne mogu se ostavljati kompletne jedinice u našim redovima. Depeša VK, knj. 32, tom IV.

⁶³² Operacijski dnevnik 28. divizije za septembar 1944. Arhiv VII, reg br. 15—4/2T. k. 1125.

Šesnaestog septembra brigada je stigla u dolinu rijeke Ukrine, u područje sela Kulaša, a sedamnaestog produžila ka Tešnju, gdje se 18. i 19. odmarala i sređivala. Tada je bila prethodnica diviziji. Obavještajci i informativa imaju pune ruke posla: prikupljaju podatke o neprijatelju, o odlikama korita rijeke Bosne i traže najpodesnije mjesto za prelazak u istočnu Bosnu.⁶³³ Bataljon koji je bio u Karađordilijama izviđa i osmatra prema Maglaju i Novom Šeheru.

1/ U Maglaju ima oko 450 Nijemaca iz divizije „Princ Eugen“, u Zavidovičima se zadržala neka njemačka jedinica (oko 1.300 vojnika, a na drugoj obali je Ozrenski četnički odred.⁶³⁴ Od kiša koje nas neprestano prate na maršu, rijeka Bosna je nadošla, korito je strmo i neravno. Pored rijeke su glavna cesta i željeznička pruga, koju neprijatelj želi da po svaku cijenu zadrži u prometu.

Divizija maršuje u jednoj koloni. U glavnini je Sedamnaesta, a na začelju Dvadeset peta brodska brigada. Maršuje se preko Raduše, Crnog vrha, u pravcu Novog Sehera. Po spuštanju niz planinski masiv prelazi se put Maglaj — Zepče, preko brda Paralića, tt 497. Pošto je stigla na rijeku, Dvadeset prva brigada je naveče počela prelazak na odsijeku selo Bradići — Ulišnjak, na sektoru Zavidovići — Maglaj.⁶³⁵ Prostor koji je trebalo savladati bio je veoma težak: pošumljen, besputan, strm i blatnjav, a mjesto prelaska nepovoljno.

Rijeka se savlađivala gazom, 21. i 22. 9. 1944, bez ikakvih pomoćnih sredstava. Bilo je snebivanja da se zagazi u plahovitu i hladnu vodu. Postavljena su obezbeđenja, ali je bilo padanja i rijeka je ponekog i ponijela. Slabašniji borci i drugarice su se hvatali konjima za repove. Bilo je gubljenja opreme u rijeci, ali niko nije stradao. Na drugoj obali je uspon koji se teško savlađuje. Odjeća mokra, cipele pune vode, a donovi se odlepljuju i ostaju u blatu. Kako i ne bi kad se obuča danima ne suši i kad nije mazana od odlaska iz Slavonije.

⁶³³ Naređenje VS od 18. 9. 1944, knjiga depeša 28. divizije 6/4, list 72—74, k. 1125.

⁶³⁴ Imao je tri brigade — 1.000 naoružanih četnika kojima je bio zadatak da zaštite saobraćajnicu Maglaj — Doboj od partizanskih napada.

⁶³⁵ Knjiga depeša 25. divizije, sig. br. 6/4, list 75, k. 1125.

U prethodnici brigade je Treći bataljon. Kolona zastaje. Nešto se čeka. Ubrzo se čuju puškomitralješki rafali i jaka puščana vatra. To potraja petnaestak minuta. Vodi se borba sa četnicima. Pokret se nastavlja. Ulazimo u selo Krešnići. Oko skupine kuća leševi četnika koje je Treći bataljon iznenada napao i nanio im teške gubitke: 12 ih je poginulo i 15 ranjeno. Bataljon nije imao gubitaka. Kuknjava. Kažu da među poginulima ima mještana koji su bili pod četničkim oružjem. Da nije brada niko ne bi rekao da je to neka vojska. Na njima su seljačka pocijepana odijela i slaba obuća. Jadno i bijedno izgledaju. Neko reče: „Dokle će ove jade da slijede izdajnike srpskog naroda?”

Jedinice jiasstavljaју marš šireći mostobran. Predanjuju u selima Mrkanici, Ljeskovim Vodama i Halugama. Sutradan je nastavljen marš ka Puračiću i Lukavcu.⁶³⁶

Jedinice koje su osiguravale prelazak Bosne već u osam časova vode oštru borbu sa četnicima i Nijemcima, koji su, uz tenkovsku podršku, napadali od Maglaja i tako ugrožavali naše jedinice od sela Papratine. Jači dijelovi neprijateljskih jedinica izbijaju od Zepča kod sela Radića, kota 401. Brodska brigada je, kao zaštitnica, vodila borbu⁶³⁷ s posadom oklopnog voza. Izgubila je top „pito” od 37 mm, a jedan vod nije uspio da se prebaci preko rijeke. To je učinio poslije nekoliko dana.⁶³⁸

Pred ulazom u Tuzlu sve brigade su se prikupile, 25. septembra. Komandiri su izvršili kratkotrajnu smotru, borci popravili opreme i odjeću. Najbolji pjevači u četama stali su na čelo kolone, a naprijed su bile zastave. Proći će divizija slobodnim gradom kako bi narod i jedinice Trećeg korpusa u Tuzli vidjeli Slavonce u što boljoj svjetlosti. Prilikom ulaska u grad zaorila se pjesma. Nije prestala dok nismo prošli kroz Tuzlu. Narod je izašao na ulice i pozdravio borce. Bilo je i parola sa dobrodošlicama. Na borce se bacalo cvijeće. U Tuzli i njenim

⁶³⁹ Isto.

³⁹⁷ Sedamnaesta slavonska udarna brigada: Zdravko Cvetković, str. 188—189, izdanje VIZ, 1978.

⁹³⁸ Dvadeset peta, brodska, brigada: Nail Redžić — Borbe u Bosni, str. 185—196, izdanje VIZ, Beograd, 1976.

predgrađima su naše jedinice zanoćile. Borci su se hranili po kućama. Narod tog revolucionarnog grada je dao za slobodu sve što je imao, a imao je malo, jer se teško snabdjevao namirnicama. Tako su Tuzlaci sa oduševljenjem dočekali, okrijepili i ispratili naše borce.

BORBE NA MAJEVICI

Na teritoriji Trećeg korpusa NOVJ primljena je direktiva⁶³⁹ u kojoj se govori o značaju Posavine, Majevice i Semberije u vojnomobilizacijskom i ekonomskom pogledu. U vezi s naređenjem Vrhovnog štaba NOV i POJ, Dvadeset osma divizija će sadejstvovati jedinicama Trećeg korpusa u čišćenju Majevice, Posavine i Semberije od četnika i ustaša, a po izvršenju tog zadatka će otići na lijevu obalu Drine, na prostor Zbornik — Bjeljina, i postaviti se kao pobočnica našim snagama u Srbiji.

Dvadeset prva brigada je obavila marš pravcem Tuzla — Dokanj — Čelić — Koraj. Kad je stigla u sela Navioce i Mrakovicu tu je i zanoćila, ali je ostavila dio snaga u selima Delovodama i Brusnici. Idućeg dana se situacija znatno izmijenila. Četnici⁶⁴⁰ i zelenokadrovci,⁶⁴¹ potisnuti od Požarnice, Lopara i Vukosavaca, koncentri-

⁶³⁹ Zbornik, tom IV, knj. 29, dok. 99.

⁶⁴⁰ Majevački četnički korpus. Komandant ratni zločinac Stevo Damjanović Leko u svojoj formaciji je imao grupe brigada. Majevička grupa — komandant vojvoda Kerović, u kojoj su bile četničke brigade: Papračka — komandant Janko Bašić, Sprečanska — Petar Radenović, Birčanska i Srebrenička (4). Semberijska grupa brigada — komandant Jeremija Lazić Zeka, artiljerijski potporučnik, u kojoj su bile: Tuzlanska — komandant Miloš Erkić i 1. 2. i 3. semberijska četnička brigada. One nisu činile organizacijsku celinu. Arhiv VII, sig. br. 26—32/1, k. 211. U izvještaju četničkog korpusa o kvalitetu tih jedinica 28. 9. se kaže: „Ne zna zašto se bori... iz osvete, mržnje i pljačke... takve su im i starješine.“ Arhiv VII, sig. br. 40/1, k. 212.

⁶⁴¹ Porijeklo im je od 1941. godine, kada je Muhamed Hadži-efendić formirao domobransku dobrovoljačku pukovnicu. Po varošicama i većim mjestima bile su satnije, a po selima vodovi. Bili su vezani za teritoriju, ali su neki dijelovi kasnije bili razmješteni i van teritorije. Oslobodenjem Tuzle 1943. godine pukovnica se raspala, jedan dio odlazi u NOV, a veći dio kućama, kasnije se naoružavaju i nazvani su „zeleni kadar“, kojim rukovode lokalni funkcioneri. Reorganizacijom oružanih snaga NDH, krajem 1944, uključeni su u ustaško-domobranske jedinice.

sali su se oko Bogutovog Sela i Ugljevika i počeli da otu-
da organizovano napadaju naše jedinice.⁶⁴²

Sve brigade dobijaju zadatak da očiste istočni dio Majevice od četnika i likvidiraju im uporište Čelić i Koraj, a zatim da nastave dejstvo ka Bijeljini i čiste Semberiju od četnika. S obzirom na četničke snage i njihov metod postupanja, odlučeno je da se Majevice pročešlja u rastresitom borbenom poretku, po vodovima i četama, uz punu inicijativu komandanata bataljona i komandira četa. To je doprinijelo štp su četnici, bježeći bezglavo po grupama, bili gotovo obezglavljeni. Takvi pokreti su još više iscrpljivali jedinice a davali male rezultate, jer nije bilo dobre veze između raštrkanih jedinica i nije se ostvarilo sadejstvo.

Sutradan, 28. septembra, Prvi i Drugi bataljon napali su uporište Čelić, koje su branili dijelovi 13.SS divizije „Handžar“⁶⁴³ (oko 500 vojnika) i snage „zelenog kadra“, ojačani jednim topom i šest minobacača. Treći i Četvrti bataljon imali su da razbiju „zeleni kadar“ u selu Kadrovićima čiji su žitelji pobjegli prema Pukišu, gdje su se prikupili i potom uspjeli da potisnu naše bataljone do Oglavka.

U toku noći naše jedinice su zauzele Čelić, ali je neprijatelj održao dominantne visove i taktički jake objekte s kojih je kontrolisao mjesto. Sutradan ujutru je dobio i pojačanje od 300 vojnika, šest topova i četiri tenka. Zbog tih okolnosti, poslije 12 časova borbe napad je prekinut. Poginulo je 25 neprijateljskih vojnika i više je ranjeno, a zaplijenjeno je 15 pušaka. Iz Dvadeset prve brigade je osam boraca poginulo i deset ranjeno, a Četvrti bataljon, koji je napadao „zelenokadrovce“ u selu Ratkovićima, zaplijenio je 30 pušaka i šest pištolja. Treći bataljon nije uspio u napadima na položaje na Bijelom kamenu, južno od Čelića. Poginula su mu dva i ranjeno pet boraca.

⁶⁴² U selu Dvorovima je 4. 9. 1944. sklopljen sporazum između Majevičkog četničkog korpusa, rukovodstva „zelenog kadra“ za srez Bijeljini i općine Teočak o borbi protiv NOV i POJ. U prvoj njegovoj tački stoji: „Srpske i muslimanske OS stavljaju se pod komandu kralja Petra II i dužne su se boriti protiv Tita i njegovih bandi... Muslimani će biti uz četnike sve dok se oni bore protiv Tita i bandi i traže da se četnici izjasne protiv Šubišićeve vlade, što četnici i čine.“ Arhiv VII, sig. br. 1/2, k. 211.

⁶⁴³ O rasporedu te divizije vidi: Zbornik, tom IV, knj. 29, dok. 81, obj. 9 i dok. 93, a o „zelenom kadru“ dok. br. 3, obj. 6.

Brigada je cio dan vodila borbe s neprijateljem, a pred veče je krenula, po naređenju Trećeg korpusa, na sektor Kozluk — Sepak — Branjevo,⁶⁴⁴ jer su dobijeni podaci da je Draža Mihajlović⁶⁴⁵ sa većom grupom četnika prešao iz Srbije preko Drine na Majevicu i da se, navodno nalazi u selu Branjevu. Stab Dvadeset prve brigade dobio je zadatak⁶⁴⁶ da jedinica krene pravcem Lopare — Čaklovica — Crni vrh — Gradac, do sela Ročevića i Muslimanskog Sepka i da, u sadejstvu sa Sedamnaestom brigadom, uništi četnike u selu Branjevu.

Na pravcu marša nailazili smo na manje četničke grupe, koje su bile razbijene i protjerane, a sami nismo pretrpjeli gubitke. Ubijena su trojica, ranjena dvojica i zarobljena dvojica četnika. U Ročeviću je 30. septembra bio četnički vojvoda Leko, ali je uspio da pobjegne ispred naših jedinica.

U borbama na Majevisi i u centralnoj Bosni brigada je u toku mjeseca izgubila 22 druga, 58 je ranjeno, a 25 je nestalo.⁶⁴⁷ U istočnoj Bosni su poginuli zamjenik komesara čete Jovo Jevrosimović, vodnik Dušan Ilić i desetar Savo Zivanović, a ranjeni su desetar Zivan Stojaković i Pero Tomić.

NAPAD NA JANJU

Stab divizije je izdao usmjenu zapovijest Sedamnaestoj brigadi da napadne Janju, a Dvadeset prvoj brigadi da obezbijedi napad od pravca Bijeljine i Ugljevika na liniji: selo Modran — Glogovac — Čiperovina. Vrijeme napada: 3. oktobar u 3 časa.

Čim je svanulo od Bijeljine se ustrijemila neprijateljska kolona (oko 100 vojnika) na položaje Trećeg i Četvrtog bataljona. Poslije žestokog okršaja, neprijatelj je odbijen. Drugi bataljon je uspio da odbije neprijateljev napad od Ugljevika, a borba se vodila od 12 časova do kasno u

⁶⁴⁴ Knjiga depeša 28. divizije. Arhiv VII, sig. br. 6/4, list 80, k. 1125.

⁶⁴⁵ Ratni zločinac, glavni komandant četničkih snaga, uhvatili ga naši organi bezbjednosti 1946. godine. Osuđen na smrt.

⁶⁴⁶ Zapovijest štaba 28. divizije NOVJ od 30. 9. 1944. godine potčinjenim jedinicama. Arhiv VII, sig. br. 25—3, k. 1125.

⁶⁴⁷ Izvještaj 21. brigade za septembar 1944. štabu 28. divizije. Arhiv VII, sig. br. 26—1/2, k. 1124.

noć, kada je brigada povučena s položaja, jer je neprijatelj uspio da se povuče u Bijeljinu.⁶⁴⁸

Iste noći patrola Prvog bataljona Dvadeset prve brigade prebacila se preko Drine i u Loznici i Banji Koviljači uspostavila vezu sa Dvanaestim vojvođanskim korpusom, čije su jedinice nastupale ka Sapcu i Obrenovcu. U borbama za Janju brigadi je osam boraca poginulo i 14 ranjeno. Neprijateljski gubici su bili: 20 poginulih i više ranjenih. Zaplijenjeno je šest pušaka i jedan automat, uništen jedan kamion.

Pošto su se povukle s područja Janje jedinice su razmještene u okolini Ruhotina i Obriježa, a zatim su pomjerene prema Donjim Pilicama. Dejstvima na Majevici i u dolini Drine primorali smo neprijatelja da se povuče u svoja veća uporišta u Semberiji i Posavini. Stalnom aktivnošću smo ometali neprijatelja da ostvari svoje zamisli.

U tom rejonu brigada se zadržala sve do 6. oktobra, kada je bila spremna za prelazak u Srbiju.

⁶⁴⁸ Sedamnaesta Slavonska udarna brigada: Zdravko Cvetković — Napad na uporište Janju, str. 194—195, VIZ, Beograd, 1978.

BORBENA DEJSTVA U SRBIJI

(6. 10. — 28. 11. 1944. godine)

Dvadeset prva brigada je pred izvršenjem treće etape marša. Marš je, u stvari, počeo još 10. jula na Kalniku, a sada se polazi u susret beogradskoj operaciji. Izveden je uz velike napore i neprekidna borbena dejstva kroz centralnu i istočnu Bosnu. Pred Drinu je brigada stigla 6. 10. 1944.⁶⁴⁹

Šestog oktobra poslije podne počeo je pokret brigade iz rejona Donje Piliće ka Zvorniku, a Prvi bataljon je iz muslimanskog Sepka forsirao Drinu. Već drugog dana brigada je osvanula u Banji Koviljači. Marš naše divizije u Srbiju, počeo je na osnovu depeše Vrhovnog štaba:

„Odmah se prebacite u Srbiju i povežite sa 12. vojvođanskim korpusom, od kojeg ćete dobiti dalje direktive. Njegovi djelovi opsedaju Sabac, kontrolišu Mačvu. Naše jedinice su zauzele Ub, Valjevo, Lajkovac, Lazarevac, Gornji Milanovac i Arandjelovac i napadaju ka istoku i sjeveru.”⁶⁵⁰

Naziru se krupni događaji. Svaki borac i starješina je ushićen što je Dvadeset prvoj brigadi pripala dužnost da u njima učestvuje, iako je ponešto iscrpljena od usilje-

⁶⁴⁹ Vrhovni komandant NOV i POJ drug Tito je odlučio da ostvari svoju raniju zamisao o prenošenju težišta operacija u Srbiju. Za to je trebalo stvoriti oslonac na prilazima Srbiji u Crnoj Gori, i istočnoj Bosni i u Srbiji, između Lima i Ibra, a potom sa tih podi-učja prodrijeti u zapadnu Srbiju i Sumadiju. Na osnovu takve odluke izdate su odgovarajuće direktive, između ostalih, i jedinicama 28. divizije. *Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941—1945.* 1958, knj. II, str. 243.

⁶⁵⁰ Knjiga depeša 28. divizije. Arhiv VII, sig. br. 6—4, k. 1128.

nih marševa, dosta loše ishrane, dotrajalosti obuće. Trećina boraca je bosa, veliki broj je nažuljao noge pa se teško kreće, ali se niko ne žali. Ista je misao vodilja svih u stroju — samo naprijed. U takvom raspoloženju štab 23. udarne divizije, izražavajući raspoloženje svih pripadnika divizije uputio je narodu Slavonije, njegovom vojno-političkom i partijskom rukovodstvu depešu:⁸⁵¹

„Izvršavajući naređenje svog Vrhovnog komandanta, naša 28. divizija stigla je na lijevu obalu valovite Drine pružajući bratsku ruku jedinicama slobodarske Srbije. Mi se krećemo ka vama i šaljem vam bratske borbene pozdrave, junačkom 6. korpusu, oblasnom komitetu i NOO, svim borcima, herojskom narodu Slavonije. Mi ćemo uložiti sve da svojim oružjem dostojno reprezentujemo ime našeg 6. korpusa i naše Slavonije, i tako učvrstimo bratstvo i jedinstvo naših naroda, kao garanciju nove, Demokratske Federativne Jugoslavije.”

Nijedan marš u ratu nije bio teži od tog. Borci Dva-deset prve brigade maršovali su oko 30 kilometara uzvodno od Zvornika, prešli most, a zatim se nizvodno vraćali u Banju Koviljaču. To je iscrpljenim jedinicama bio dodatak marša. Ali susret s novim krajevima, prelazak u Srbiju, bio je nov doživljaj za borce. Ostvaruje se ono što nam je, samo prije nekoliko mjeseci, bila samo želja. Sve teškoće se savlađuju jer su borci osjetili da idu ka Beogradu.

U BEOGRADSKOJ OPERACIJI

Njemačka armija je dobila zadatak da uporno brani Beograd kao važan strategijski čvor od čijeg držanja umnogome zavisi sudbina ne samo Balkanske grupacije nemačke vojske već i cijelog krila Njemačkog fronta.

Beograd je bio od velikog vojno-političkog i strategijskog značaja za jedinice NOV i POJ i Crvene armije i za fašističke trupe, pa je to i predodredilo krajnje žilava borbena dejstva u beogradskoj operaciji.

Jedinice Prvog proleterskog korpusa prilaze s juga Beogradu. Izbijaju na liniju Topola — Mladenovac — Obrenovac, a dio je usmjeren k Velikoj Moravi i kod Velike Plane se povezuje s jedinicama Crvene armije da bi zatim presjekao saobraćajnicu koja s juga vodi ka Beogradu.⁶⁵²

⁸⁵¹ Isto, depeša 54 štabu 6. korpusa NOVJ od 4. 10. 1944. godine.

⁶⁵² Beogradska operacija 20. 10. 1944. 1964, str. 122—123.

Utančana su sadejstva između naših i sovjetskih trupa (s komandom Trećeg ukrajinskog fronta).⁶³³ U toj etapi Dvadeset osma udarna divizija je pod operativnom komandom Dvanaestog vojvođanskog korpusa, koji je zauzeo Loznicu, Banju Koviljaču, opkolio Sabac, a zatim nastavio da čisti Posavinu ka Obrenovcu. U Kragujevcu i južno od njega, dolinom Južne Morave, i u prostoru istočno od Smedereva ostale su krupne njemačke snage.

U takvoj atmosferi i vojno-političkoj situaciji je brigada maršovala od Drine ka Beogradu. Poslije doručka, 8. 10. izjutra, brigada, u sastavu divizije, dolinom rijeke Jadra, preko Koceljeva i Uba nastupa ka Beogradu. Do mraka je stigla u sela Draginac, Zavlaku, Cvetulju i tu je zanoćila, a sutradan nastavlja ka dolini Kolubare u Ub. Slijedeća sela za odmor su bila Kamenica, Subotica, Koceljevo i Pambukovica. Desetog oktobra je stigla u Ub i sela oko njega. Iz sela koja prolazi javljaju se dobrovoljci.

Srpski narod je sa oduševljenjem prihvatio naše borce. Odsvud stisak ruku, pozdravi, neusiljeni razgovori o minulim ratnim godinama. Velika je razlika između krajeva kroz koje smo prošli u Bosni i ovih ovdje, gdje je skoro mirnodopski život. Ljudi peku rakiju. U Koceljevu marveni vašar, mnogo svijeta. Na poljima se bere kukuruz, sije pšenica.

Jedanaestog oktobra se, cio dan, odmaramo. Već dvanaestog prelazimo Kolubaru preko nekog slabog, improvizovanog mostića i nastavljamo ka Konatici, Vraniću, Meljaku, do Rušnjaja. Odatle izvidamo prema Kneževcu i Kijevu, gdje je uspostavljena veza s jedinicama Seste ličke divizije. Desno, na području Avale, eksplozije, vodi se borba. I lijevo nešto gruva. To Nijemci dižu u vazduh skladišta municije kod Obrenovca.

Atmosferu u jedinicama, među borcima, u susretima sa crvenoarmejcima, teško je opisati.

Izađosmo na put kod Lipovačke šume. Tu čusmo da su nekoliko časova prije tuda prošli tenkovi Crvene armije. Borci iz Prvog bataljona pale šibice da bi vidjeli tragove od tenkova. Iako je bilo izričito zabranjeno da se pali vatra, svaki borac koji je imao šibicu zapalio je palidrvce ne bi li se lično uvjerio da postoji trag od gusjenica.

⁹⁵³ Isto, str. 104—105.

U „Brigadiru ratni dopisnik Stjepan Krčmar Časni je ovako u Rušnju vidio susret naših boraca sa crvenoarmejcima:

„Čujemo kamion. Neko viknu: 'Eno ih!' Svima je zatao dah, svi neprekidno čekaju, a zatim trče na put. Dolazi kamion. .. Svi šutimo i napeto osmatramo. Rusi se približavaju, mašu rukama i viču: 'Zdravstvujte, partizani! Da zdravstvujet tovariš Tito!'

Riječ nam je zapela u grlu. Niko ništa nije vikao, svi su nijemo gledali za kamionom koji je odmicao. Utisak je bio toliko jak da nam se paralisao jezik. Drugi kamion je burno pozdravljen. Jedan borac reče: 'Najradije bih zaplakao.'⁶⁵⁴

Ništa manje dirljiv nije bio naš susret sa borcima Seeste ličke divizije, o kojima smo toliko slušali u ratu, o njihovim podvizima. U beogradskoj operaciji biće nam desni susjed. Slavonci će pokušati da ne budu slabiji od njih.

Neprijatelj⁶⁵⁵ uporno brani prilaze Beogradu. Konačno je lišen mogućnosti da se koristi saobraćajnicama s juga na sjever. Jedinice su mu razdvojene južno od Kragujevca, a korpusna grupa „Stetner“⁶⁵⁶ se probija desnom obalom Dunava nastojeći da se preko Smedereva i Avale spoji s jedinicama u Beogradu. Na cijelom prostoru od obala Dunava na zapad, do obale Save, slamana je spoljna odbrana Beograda. Silnim naletom slamale su je naše jedinice.

⁶⁵⁴ Beogradska operacija 20. 10. 1944; 1964, str. 207, „Brigadir“ 21. brigade. Arhiv VII, sig. br. 7/1, k. 66.

⁶⁵⁵ „Beograd i njegovu okolinu branile su mnogobrojne nje-mačke jedinice raznih sastava: pješadijske, artiljerijske, tenkovske, inženjerske, izvidarčke, desantne, željezničke, tvrđavske, pontonirske, protivavionske, policijske, motomehanizovane, četničke, Nedićeve (SDS), ustaške jedinice — sa primjenom masovnog zaprečavanja, fortifikacijski utvrđenim bunkerima i zgradama za odsudnu odbranu.“ Beograd u ratu i revoluciji 1941—1945, str. 246, napomena br. 4, iz članka „Oslobođenje Beograda 1944. godine“ u svjetlosti najnovijih istraživanja od autora pukovnika Petra Višnjica.

⁶⁵⁶ „Tu korpusnu grupu je činilo preko 30.000 vojnika: 3. divizija, 1. brdska divizija, 117. lovačka divizija, divizija „Brandenburg“ i 92. motorizovana brigada, sa jakim artiljerijskim, motomehanizovanim jedinicama, policijskim snagama, kompletnim bataljonima i pukovima. Jedinice koje su se razdvojile pod naletom naših snaga i Crvene armije.“ Beograd u ratu i revoluciji 1941—1945, iistorijski arhiv Srbije, izdanje 1971, str. 247, objašnjenje br. 6.

Za beogradsku operaciju je naš Vrhovni štab obrazovao operativnu grupu pod komandom general-lajtanta Pe-ka Dapčevića. U njen sastav su ušli: Prvi proleterski korpus (Prva i Šesta proleterska, Peta, Sedamnaesta i Dvadeset prva divizija) i Dvanaesti vojvođanski korpus (Jedanaesta krajiška, Dvadeset osma Slavonska, Šesnaesta i Trideset šesta vojvođanska divizija).

Osnovna zamisao o napadu na Beograd bila je da glavne snage napadaju sa tri osnovna pravca: dunavskim, šumadijskim i savskim, uz podršku jedinica Četvrtog motomehanizovanog korpusa Crvene armije, sem na savskom pravcu, koja je bila dogovorena između našeg vrhovnog komandanta druga Tita i general-pukovnika Birjuzova, komandanta Trećeg ukrajinskog fronta u Krajovi (Rumunija) 5. 10. 1944. godine.

Nakon žestokih borbi na spoljnjem Obruču odbrana grada otpor je slomljen, i to zahvaljujući poletu i požrtvovanosti naših boraca, koji su izuzetno porasli jer je spontano zavladao takmičarski duh između jedinica.

Pošto je naša divizija posljednja prešla u Srbiju preko Drine, nije učestvovala u slamanju spoljnje odbrane Beograda, jer se neprijatelj povukao iz Sremčice, Zeleznika i Kneževca bez borbe,⁶⁵⁷ već je uvedena u napad neposredno za oslobođenje grada.

Prvu kolonu čini Dvanaesti vojvođanski korpus.⁶⁵⁸ Napada pravcem: Zarkovo — Banovo brdo — Mihajlovac — Mostar — železnička stanica — pristanište na Savi. Granica sa desnim susjedom, Šestom ličkom divizijom: Bulevar vojvode Putnika — Miloša Velikog — Bosanska — Pop-Lukina — Spomenik pobjedniku. Lijevo je Sava i nema naših jedinica. Po izbijanju u područje željezničke stanice, trebalo je posjesti objekte i most na Savi i ne dozvoliti neprijatelju da se probije ka Zemunu.

U Dvanaestom vojvođanskom korpusu Dvadeset osma divizija je na desnom krilu, a na čelu napada je Dvadeset prva brigada, koja djeluje od Kneževca kosom između Rakovice i Zarkova, ka Banovom brdu i preko Ko-

⁶⁵⁷ Operativni izvještaj štaba 28. divizije o beogradskoj operaciji štabu 1. proleterskog korpusa. Arhiv VII, sig. br. 32/2, k. 1124.

⁶⁵⁸ Zapovijest za napad na Beograd od 14. 10. 1943. štaba 1. proleterskog korpusa NOVJ podređenim jedinicama. Arhiv VII, sig. br. 58/1, k. 1040.

šutnjaka. Od Kneževca brigadu podržava u borbi baterija sovjetskih topova sa vatrenih položaja u Kneževcu. Dok nije izbila na topčidersku železničku stanicu, četiri borca su joj poginula i devet ranjeno. Kada je zauzela topčidersku železničku stanicu i kasarne bivše kraljevske garde, počela se prikupljati u Topčiderskom parku. Tu se objedovalo prvi put poslije 30 časova borbe.

V U 18.30 časova (15.10), u zgradi kovnice novca, komandant brigade je primio usmjenu zapovjest od komandanta Dvadeset osme divizije da brigada, energično djelujući, produži da nastupa ka Glavnoj železničkoj stanici i da uništi ili razbije mostobran. Podržavaće je artiljerija i tenkovi, a dejstva će izvoditi u sadejstvu sa dijelovima 73. gardijske brigade i s motomehanizovanim brigadama Crvene armije.

U unutrašnjosti grada, koji je bio podijeljen na samostalne čvorove odbrane i rejone odbrane duž glavnih saobraćajnica, na trgovima i raskrsnicama, neprijatelj je izgradio veliki broj armiranobetonskih bunkera u koje je ugradio topove malog kalibra i automatsko oružje i pretvorio ih u male tvrđave.

Grad je bio podijeljen na šest utvrđenih rejonu odbrane i u nj je ulazilo niz odbrambenih čvorova i manjih otpornih tačaka. Sjeverozapadni odbrambeni rejon bio je mostobran oko Glavne železničke stanice, sa utvrđenim obližnjim zgradama oko mosta i Glavnom željezničkom stanicom, koju je posjela jaka borbena grupa „Jugfeld“.⁶⁵⁰

Posadu tih utvrđenih rejonu i čvorova obrane činile su pješadijske jedinice — borbene grupe, ojačane znatnim brojem artiljerijskih oruđa, minobacača i protivtenkovskih sredstava. Svaka posada je bila osposobljena za samostalan duži otpor, odgovarala za odbranu svog rejonu i bila potčinjena komandantu određenog rejonu. Posade su bile obavezne da se odlučno, do posljednjeg čovjeka, odupru.

U tim rejonima je organizovan savršen vatreni sistem, sa mogućnošću da se gađaju svi prilazi i da se čvorovi odbrane i odbrambene tačke međusobno pomažu. Za borbu protiv tenkova obrazovane su posebne grupe, a njih su potpomagale, odnosno dopunjavale, grupe automatičara i snajperista raspoređenih po tavanima i spratovima.

ess Beograd u ratu i revoluciji 1941—1945, str. 240.

Grad je bio miniran. Određene su posebne skupine za rušenje. Miniranje mosta na Savi bio je zadatak grupe koja je imala četvu za obezbjeđenje.⁶⁰

Artiljerija za podršku sa vatrenih položaja (na Bežaniji i zemunskom aerodromu) efikasno je pomagala snage u otpornim tačkama i odbrambenim čvorovima. Artiljerijska vatra je bila pripremljena ranije. Otvarana je pravovremeno i pričinjavala teškoće našim jedinicama.

Lijevu obalu Save posjeli su dijelovi 118. pješadijske divizije. Oni su podržavali snage što su branile mostobran i željezničku stanicu, i tu je neprijatelj borbeni raspored bio najgušći.

Od jedinica iz Dvanaestog vojvođanskog korpusa nijedna nije, sem Dvadeset prve udarne brigade, napredovala dalje od Čukarice. Prema tome, brigada izvršava zadatak postavljen Dvanaestom vojvođanskom korpusu, pa će to za Beograd do kraja borbe biti veoma značajno.

Petnaestog oktobra u 23 časa Dvadeset prva brigada je krenula na zadatak. Nastupala je u dva ešelona. U prvom su bili Prvi i Četvrti bataljon i išli su prema Mostaru, odakle će Prvi bataljon nadirati Strosmajerovom i Sarajevskom ulicom, a Četvrti Sarajevskom i Kneza Miloša. Na tom pravcu će smijeniti Prvu brigadu Seste ličke divizije.

Neprijatelj je pružio jak otpor od Vojne baze i današnje Brodarske škole, pošte na željezničkoj stanici, bolnice ispred željezničke stanice, zgrada sadašnjeg SIP-a i direkcije željeznice (bivše Ministarstvo saobraćaja). Snažno je dejstvovala njegova artiljerija po mostarskoj raskrsnici i ometala je naše snage u prilaženju. Iz pojedinih vatrenih tačaka neprijatelj se žilavo branio. Da bi mogao obavljati saobraćaj između tih utvrđenih tačaka, u zidovima kuća i dvorišta je bio napravio prolaze, kojima ćemo se mi kasnije koristiti. Sticao se utisak da rat vodi nevidljiva vojska, jer na ulicama nije bilo saobraćaja. Neprijatelj se napada samo noću, a danju se čiste pojedine zauzete zgrade. Brigada ispred željezničke stanice vodi cio dan borbu, jer je pred mostobranom bila zaustavljena. Na tim položajima će se u iduća tri dana voditi težak okršaj za svaku stopu, sobu, sprat, kuću sa grupom „Juginfeld“, koja je po svaku cijenu nastojala da odbrani mostobran.

⁶⁰ Arhiv VII, mikrofilm NAV-N-T, 501, film 25(3, snimak 1179—83.

Ako u tome ne uspije, njemačke snage u gradu biće odsječene.

Treći bataljon, na Senjaku i sa isturenom četom ka savskoj obali, spriječava mogući prelazak neprijatelja u Beograd porušenim željezničkim mostom. Drugi bataljon je u brigadnoj rezervi, u krugu bolnica u Višegradskoj ulici.

Borbe su bile žestoke, jer se neprijatelj uporno branio iz izuzetno utvrđenih zgrada, podržan sa željezničke stanice i, artiljerijom, sa Bežanijske kose.

Tek tu, u borbi za pomenute objekte, bilo je djelimičnog sadejstva s manjim djelovima jedinica Crvene armije. Taj rejon su povremeno tukle i „kačuše“. Brodsku školu je zauzela prva četa Prvog bataljona u 17.10 časova, uz pomoć protivtenkovskog minobacača „džon bui“. Zanoćila je u Brodarskoj školi. Komandir joj je bio Stevo Čović. U prizemlju i podrumima je grupa crvenoarmejaca (oko vođa vojske), a naši borci su po spratovima. Na prozore su postavljena automatska oruđa, a ostali borci su iskoristili zaštićenje da odremaju. Neočekivano su se, na vratima Brodske škole, pojavila dva tenka. U njima i na njima je bilo oko 20 Nijemaca. Bili smo sigurni, priča borac, da će ih crvenoarmejci uništiti, ali od toga nije bilo ništa.

Nijemci su neometano ušli u dvorišnu zgradu, a tenkovi su otišli u Teslinu ulicu. Komandir Prve čete Čović počeo se spuštati ka crvenoarmejcima. Umesto njih dočekali su ga Nijemci. Kidisali su da ga uhvate živog, ali je četa energično dejstvovala i Nijemce istjerala iz zgrade. Ipak, komandir je teško ranjen.

Četvrti bataljon vodi žestoku borbu za bolnicu i zgradu Ministarstva saobraćaja. Jedna četa je opkoljena, ne može se do nje. Te zgrade se brane i iznutra i spolja, sa drugih objekata i železničke stanice. Sa bataljonima je i načelnik štaba brigade. Bataljon nastoji da se primakne željezničkoj stanici, ali ne uspijeva. Među mnogima su toga dana poginuli kapetan Okulić i komandant Četvrtog bataljona kapetan Stojan Rekić.

Borba za oslobođenje Beograda postala je veoma složena. Noću između 17. i 18. oktobra u isto vrijeme se vodi bitka sa grupacijom južno od Beograda, u rejonu Avale. Ta njemačka grupacija nastoji da se spoji sa svojim u Beogradu i na Čukarici, a grupa „Cimerman“, koju napadaju Sedamnaesta brigada i dijelovi Dvadeset pete, pošto-poto

hoće pontonskim prelazom na lijevu obalu Save.⁸⁶¹ Zato se uporno bori na Cukarici. Posljednja se povukla iz Beograda.⁶⁶² Sve naše snage su usmjerene ka Avali, a u Beogradu su nepotpune tri divizije (Prva, Sesta i Dvadeset osma i neki dijelovi jedinica Crvene armije).

Žestoke borbe za mostobran se nastavljaju oko željezničke stanice i zgrade Ministarstva saobraćaja. Hrabro se drže borci i starješine.⁶⁶³ Komandir čete Cedo Vučković smjelo i odvažno vodi svoju četvu. Uništili su osam Nijemaca. Desetar Mato Kučan je prvi upao u zgradu Ministarstva saobraćaja. Ranjeni kurir Jozo Srbaš najprije je odnio naređenje u četvu, a zatim zatražio ljekarsku pomoć. Desetar Petar Dorić je pod rafalskom vatrom iznosio ranjene i poginule drugove. I vodnik Stjepan Odorić je ranjen ali je ipak, pošto je primio prvu pomoć, ostao na položaju sa svojim vodom. Vodnik Milan Sijan je jurišao na čelu svoga voda. Borac Mirko Topić je kao bombaš likvidirao bunker koji je bio branjen jakom mitraljeskom vatrom. Istakli su se mnogi: Gavro Vodopić, Jakov Titlić, delegat Stjepan Nađ i drugi. U tim borbama je poginuo i treći po redu komandir diverzantskog voda, veoma hrabri i odvažni Milan Čvara, stariji vodnik.

U previjalištu, blizu druge čete, Prvi bataljon je imao dosta ranjenika. Još više je bilo boraca Crvene armije. Komesar čete Mirko Franjić priprema ih za otpremanje. U tom trenutku padne u neposrednoj blizini granata i odnese mu obje noge. Pružena mu je pomoć, ali je u velikim mukama izdahnuo u brigadnom previjalištu, pjevajući: „Padaj, silo i nepravdo!“ i „U boj za slobodu i pravdu!“ To je posmatrao veliki broj građana i boraca. Mnoga je suza kanula.⁶⁶⁴

⁶⁸¹ Uz podršku tenkova, borbena grupa „Cimerman“ pokušava da se preko Banovog brda probije ka Rakovici kako bi pomogla jedinicama pod Avalom. Knjiga „Oslobođenje Beograda“, VIZ, Beograd, str. 201. 17. slavonske brigade — Zdravko Cvetković.

⁸⁸² Dvadesetog oktobra oko 13.30, grupa „Cimerman“ se pomoću 7 gumenih čamaca, pod zaštitom bataljona „Miedza“, prebacila na Adu Ciganliju i, u 0.30, posljednje ljudstvo je napustilo grad. „Beograd u ratu i revoluciji 1941—1945“, Beograd, 1971, str. 245. Zbornik, tom I, knj. 14, dok. 109.

⁸⁸³ Izvještaj štaba 21. brigade o borcima i starješinama koji su se istakli u borbama za oslobođenje Beograda. Arhiv VII, sig. br. 7—1, k. 1138.

⁸⁸⁴ Zapisao u bataljonskom listu borac Mirko Ilijaš i po sjećanju Dragoljuba Vračarića, delegata voda i zamjenika komandanta I. bataljona Simeuna Đermanovića.

U rejonu Avale korpusna grupa „Štetner“ je najprije razbijena, a potom je najvećim dijelom, do 19.10, uništena. Jedinice Dvanaestog korpusa su stale da gone ostatke tih jedinica.⁸⁶⁵

Oko željezničke stanice i Ministarstva saobraćaja vode se žestoke borbe. Iz Dvadeset prve brigade je više od 30 boraca poginulo, 65 su ranjena i 11 nestalo.⁸⁶⁶ Ipak, u prvim večernjim časovima je zauzela Ministarstvo Saobraćaja i, uz velike napore, izbila u Nemanjinu ulicu.

Te noći se naše snage pregrupisavaju da bi krenule da unište preostala uporišta u gradu. Dok se pripremaju da zadaju posljednji udarac neprijatelju, general Hans Helber⁸⁸⁷ je odlučio da odustane od dalje odbrane Beograda na desnoj obali Save i da povuče jedinice na lijevu obalu. To je i učinio u toku noći između 19. i 20. oktobra.⁸⁶⁸

Brigada je dobila naređenje u 19.30 časova da svoje položaje preda Trećoj i Četvrtoj brigadi Seste ličke divizije i prebaci se u rejon Obrenovca sa zadatkom da čisti kolubarski kraj od Nijemaca razbijenih na području Avale. Te su snage nastojale da se po svaku cijenu prebace preko

⁸⁶⁵ Računa se da se do 22. 10. 1944. probilo do Sapca oko 12.000 njemačkih vojnika, sa lakim pješadijskim naoružanjem. Tom grupom je rukovodio general-potpukovnik August Wittman, komandant 117. lovačke divizije, jer je 18. 10. kod Avale poginuo general Stetner. Grupaciju su prihvatili kod Koceljeva i Vladimirovca dijelovi divizije „Bether“ („Böttcher“), ojačani 3. bataljon 893. puka sa potčinjenom mu baterijom 505 SS artiljerijskog divizionu i drugi dijelovi divizije što su bili upućeni iz Srema preko Šapca i spasili je od uništenja. Arhiv VII, mikrofilm NAV-N-T-501 i film 256, s-nimak 1179—83.

⁸⁶⁶ U brigadnom izvještaju se kaže da je u beogradskoj operaciji iz 21. brigade 88 boraca poginulo i 190 ranjeno. Knjiga „Beogradska operacija 20. 10. 1944“, na strani 250. Gubici su preuveličani — primjedba autora

⁸⁶⁷ Poslije povlačenja njemačkih snaga iz Banata general Šnekeburger dobio je zadatak da brani Beograd, ali je on 13. 10. pod Avalom poginuo, pa je komandu preuzeo general Hans Felber, vojnoupravni komandant jugoistoka, odnosno, komandant armijske grupe „Srbija“. Njegovo komandno mjesto je bilo na Kalemegdanu u Beogradu, 14. 10. u Surčinu, a 15. 10. je premješten u Rumu.

⁸⁶⁸ Borbeno grupa „Jungenfeld“ trebalo je da se iz rejona glavne željezničke stanice i Kalemegdane povuče preko Savskog mosta i desantnim čamcima u rejonu pristaništa dalje, a grupa „Cimerman“ sa Čukarice gumenim čamcima do Ade Ciganlije i skelama prijeko, na lijevu obalu Save. Potpuno povlačenje iz grada trebalo je završiti u noć između 19. i 20. oktobra. Arhiv VII, sig. mikrofilm NAV-N-501, film 256, snimak 1179—83.

Save u Srem i da uđu u sastav ostalih njemačkih snaga.

Poginuli su⁶⁶⁹ načelnik štaba kapetan Petar Okulić, kapetan Stojan Rekić, komandant Četvrtog bataljona, komandir 2. čete 1. bataljona poručnik Stevo Mačković, komesar čete Stjepan Čulina i Mirko Franjić, vodnici Milan Čvara, Petar Carević, Ilija Bekić, Savo Jovanović, Rajko Arambaša, delegat Rajko Andrić i desetar Rašid Čelik. Ranjenika ima dosta, a među njima su komesar Četvrtog bataljona Stjepan Šimatović, komesar čete Duro Horvat, Zeljko Cerjan, sekretar SKOJ-a u bataljonu, vodnici Dušan Vukosavljević, Nikola Kalanja, Ivan Karlović, Omer Dokić, Stjepan Odorčić, desetari Ljubomir Đurić, Josip Balan i Dušan Bošnjak.⁷⁰

Predloženo je da se pohvale Prvi, Treći i Četvrti bataljon, a od pojedinaca pokojni Petar Okulić i Stojan Rekić, poručnik Stanko Milošević Čekić i Stevo Mačković.⁷¹

Prema procjeni štaba, Dvadeset prva brigada je u beogradskoj operaciji 82 neprijateljska vojnika zauvijek izbacila iz stroja i veći broj ranila. Zaplijenila je sedam puškomitraljeza, 35 pušaka, devet automata i četiri pištolja. Onesposobljen je jedan i uništen jedan tenk.

ISTORIJSKA ZAPOVIJEST VRHOVNOG KOMANDANTA

Učešće u oslobađanju Beograda bila je za brigadu najveća čast i nagrada, a povjeravanjem baš njoj težišnog zadatka na pravcu napada Dvadeset osme udarne divizije i Dvadesetog korpusa NOVJ odati joj je najveće priznanje za dotadašnje borbe i pobjede. Svi borci, rukovodioci i jedinice uložili su sav svoj trud, borbenost, umijeće, energiju i polet da opravdaju povjerenje.

Poruka Slavonacit: „Na vašem slavnom putu cijela Slavonija želi vam najbolju sreću, držite se junački“⁷² potpuno je opravdana.

⁶⁶⁹ Spisak poginulih boraca i rukovodilaca 21. brigade u beogradskoj operaciji. Arhiv VII, sig. br. 8/1. k. 1138.

⁷⁰ Spisak ranjenih boraca i rukovodilaca 21. udarne brigade u beogradskoj operaciji. Arhiv VII, sig. br. 9/111, k. 1138.

⁷¹ Izveštaj štaba 28. udarne divizije NOV štabu 1. proleterskog korpusa o beogradskoj operaciji od 23. 10. 1944. godine. Zbornik, tom I, knj. 14, str. 258, dok. 105.

⁷² Depeša štaba 6. korpusa od 16. 10. 1944. štabu 28. udarne divizije Knjiga depeša 28. divizije NOVJ. Arhiv VII, sig. br. 6—7/4, k. 1125.

Beogradska operacija je po mnogo čemu bila osobena. Prije svega, naši borci su bili u istom stroju s jednom velikom armijom čiji su pripadnici govorili jezikom koji mi ne znamo, ali su djelom htjeli da pokažu da nismo slabiji od proslavljene Crvene armije. Tako se razbukvalo takmičarstvo, koje je, međutim, donijelo uzbuđenja, pa i nepotrebne gubitke. Često se htjelo i nemoguće, bez podrške se jurišalo na veoma utvrđene vatrene tačke. Nismo bili vični dugotrajnim uličnim borbama uz podršku artiljerije i tenkova. Sve se to razlikovalo od našeg partizanskog načina napadanja na naseljena mjesta.

Sadejstvo je otežavalo to što nismo znali jezik. U posljednjim danima borbe, sem toga, naše jedinice su pokazivale znake umora. A bilo je i neredovnosti u snabdijevanju, nedostajanja vode za piće, borci nisu jeli nekoliko dana, a u boj za Beograd se ušlo iz marša. Naše jedinice nisu bile opremljene niti naoružane za takve borbe. Zbrinjavanje ranjenika bilo je veoma uspješno, bez obzira na to što su putevi za njihovo otpremanje bili pod neprijateljevim udarom, i to zato što je u njemu učestvovao velik broj odvažnih beogradskih aktivista. Sredstva veze su dobro funkcionisala iako je bilo poteškoća zbog dejstva neprijateljske artiljerije, jer se prekidala. Ali, uz velike napore, ponovo se uspostavljala, i sa svakim bataljonom u prvoj liniji postojao je direktan telefonski saobraćaj.⁶⁷³

Brigada je izašla iz beogradske operacije bogatija za mnogo novih iskustava i jača u svakom pogledu. Borci i starješine su stekli samopouzdanje. U analizi poslije operacije, koja je bila u običaju radi sabiranja iskustava, pokazalo se da ni u jednoj četi nije bilo slabosti u izvršavanju zadataka.

Već negdje oko 22 časa sve jedinice su smijenjene na prvim borbenim položajima. Brigada nije rado prihvatila naređenje da se izvlači iz grada, jer se nije znao razlog za to. Svi su željeli da nastave da uništavaju neprijatelja u gradu, do konačnog obračuna.

Brigada je u kolonama, preko Banovog brda, Kneževca i Kijeve, krenula na novo odredište. Bilo je ostalo samo nekoliko časova do slavlja u slobodnom Beogradu. Borce je obuzela tuga što neće biti u svečanoj povorci na širokim beogradskim ulicama i bulevarima, zajedno sa

⁶⁷³ Podaci iz iistorijata 28. divizije NOVJ. Arhiv VII, sig. br. 31/2, k. 1125.

Beograđanima,⁶⁷⁴ proleterskim brigadama i divizijama, što neće biti u stroju koji će pozdraviti Vrhovni komandant i pred kojim će se čitati istorijska Maršalova zapovijest⁶⁷⁵ povodom oslobođenja glavnog grada. A ta zapovijest je glasila:

„Poslije sedam dana teških i krvavih bojeva, 20. oktobra 1944. godine, jedinice naše NOV, rame uz rame, sa jedinicama herojske Crvene armije, oslobodile su Beograd, glavni i napačeni grad Federativne Demokratske Jugoslavije.

Ova velika pobjeda nad najvećim neprijateljem naših naroda, njemačkim okupatorom, naročito je značajna po tome što su u borbi za oslobođenje junačkog Beograda, dali svoju krv sinovi junačke Šumadije, junačke Krajine i ostale Bosne, junačke Crne Gore, sinovi bijelog Zagreba i Hrvatskog zagorja, sinovi kršne Like, Dalmacije, Slavonije, sinovi Vojvodine i sinovi Slovenije. Ta je pobjeda tim značajnija što je izvojevana zajedno sa jedinicama slavne bratske Crvene armije.

Za vanredno junaštvo i upornost u borbi za oslobođenje Beograda, izražavam svoju zahvalnost i priznanje borcima, komandantima i političkim komesarima 1. divizije, 6. divizije, 21. divizije, 16. divizije, 28. divizije, 36. divizije i 11. divizije.

Predložiti za odlikovanje jedinice i pojedince koji su se najviše istakli u borbi.

Slava palim herojima koji su dali svoje živote za slobodu svog naroda!

SMRT FAŠIZMU — SLOBODA NARODU!

20. oktobra 1944. godine

VRHOVNI KOMANDANT NOV I POJ
maršal Jugoslavije
T I T O (s.r.)"

^{6,4} U oslobađanju Beograda građani patrioti su odigrali značajnu ulogu pružajući borcima NOVJ i Crvene armije pomoć. Za sve vrijeme okupacije u Beogradu su djelovale udarne grupe, a u času napada na Beograd, računa se da je bilo oko 2.000 naoružanih boraca. Velik broj patriota, omladinaca i članova SKOJ-a bili su vođiči, iznosili ranjenike i učestvovali su sa borcima u zauzimanju jakih utvrđenih tačaka, mnogi su pali u istom stroju, a oslobođenje Beograda je bila samo poslednja etapa njihove teške ilegalne borbe u okupiranom Beogradu. Beogradska operacija 20. oktobra 1944, Beograd, str. 233.

⁶⁷⁵ Jovan Marjanović: „Beograd“, Nolit, 1964, str. 338—339.

Slobodu beograda su borci, kao i sav naš narod dočekali sa oduševljenjem. Sada je bilo očigledno da se okupatoru i njegovim slugama bliži kraj. Neprijatelju je nanesen smrtni udarac,⁶⁷⁶ a zajedno s njim i njegovim saradnicima i saveznicima: nedićevcima, Ijotićevcima i četnicima.

Oslobođenje Beograda je mobilizatorski djelovalo na sve rodoljube u zemlji i još više ih motivisalo na vođenje rata do konačnog oslobođenja. Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije, u opštoj strategiji uništenja Hitlerovog nacizma, drži front između Crvene armije u Mađarskoj i savezničkih armija u Italiji.

Beograd je postao središte nove Jugoslavije. U nj su stigli Vrhovni štab, Centralni komitet KPJ, Predstavništvo AVNOJ-a, Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije i rukovodstva drugih političkih organizacija i tela. Ponovo je postao centar naše revolucije kojoj su temelji počeli da se postavljaju 1941. godine, odlukom o dizanju ustanka.

U toku ilegalne borbe, od 1941. do 1944. beogradski rodoljubi su zadavali udarce okupatoru i domaćim izdajnicima. Uzalud su okupator i velikosrpska buržoazija nastojali da Beograd pretvore u svoje uporište.⁶⁷⁷ U tome nikada nisu uspjeli.

Oslobođeni Beograd je postao čvrsta spona među bratskim narodima nove Jugoslavije. Krv svih njihovih sinova⁶⁷⁸ na beogradskim ulicama zacementirala je bratstvo i jedinstvo zauvijek.

⁶⁷⁰ U beogradskoj operaciji su Nijemci pretrpjeli teške gubitke: 16.800 poginulih, 9.739 zarobljenih i veliki broj ranjenih. Isto, J. Marjanović, str. 339.

⁶⁷⁷ Samo u logorima na Banjici i u Jajinciina strijeljano je oko 80.000 Beograđana. Ubijeno je oko 9.000 Jevreja, a od bombardovanja je 1941. i 1944. poginulo oko 5.000 građana. Iz zemunske općine ubijeno je oko 12.000 građana. U Beogradu i Zemunu je poginulo oko 100.000 građana. Kako je kroz Beograd za vrijeme okupacije prošlo oko 54.000 izbjeglica, tačan broj žrtava se ne zna. Jovan Marjanović, Beograd, 1964, str. 334.

⁶⁷⁸ Oslobodilačke snage su pretrpjele znatne gubitke: iz 1. i 12. korpusa NOVJ poginulo je 2.994 boraca, podoficira i oficira i 3.379 ranjeno. Na strani Crvene armije poginulo je 960 boraca, podoficira i oficira. Računa se da je oko 1.000 boraca ranjeno, ali taj broj nije utvrđen. Jedan broj težih ranjenika je umro poslije nekoliko dana. Isto, str. 340.

POPUNA BORCIMA IZ SJEVERNE SRBIJE

Dvadeset prva udarna slavonska brigada usiljenim maršom kreće iz Beograda devetnaestog oktobra ka Obrenovcu, u rejon Velike i Male Moštanice, Bariča i Mislođina,⁶⁷⁹ gdje će obezbjeđivati jedinicama Dvanaestog vojvođanskog korpusa prelazak u Srem, u sastavu divizije u korpusnoj rezervi.⁶⁸⁰ Zadatak joj je da uništi i spriječi neprijateljske grupe poražene na području Avale, da prodru na Kolubaru i potom se prebace preko Save u Srem.

Istoga dana, 21. oktobra, brigada je vodila dosta oštre borbe sa razbijenim dijelovima 117. lovačke njemačke brigade i 1. brigade alpske divizije (oko 500 vojnika). Zadržano je 300 njemačkih vojnika, zaplijenjeno 150 pušaka, 15 mitraljeza, 30 ručnih bombi, tri automata, šest pištolja i nešto opreme.⁶⁸¹ Iz brigade je pet boraca poginulo i 10 ranjeno. Jedan od njih je bio zamjenik komandanta Drugog bataljona Stanko Milošem[^]-ČeMcTo čijem su junaštvu u nekoliko navrata „Slobodna Jugoslavija“ i centralna štampa donosile napise. Osim njega, iz Drugog bataljona su poginuli vodnik Ivan Fedor i desetar Milan Pavlović.

Na tom prostoru brigada je ostala sljedeća dva dana. Svakodnevno se pretresao teren i hvatane su grupe neprijateljskih vojnika. Narod je svesrdno pomagao u tome. Bilo je tu i smiješnih scena. Nekadašnji silnici su bezobzirno otimali seljacima sukna odijela, čak se neki presvlačili u žensku odjeću, samo da se izmigolje i promaknu do obale Save. Manje grupe su pobacale oružje, a seljaci su ih dovodili našim jedinicama i predavali. Po njivama, u kupama kukuruzovine, moglo se naći vojne opreme i oružja. U bijednom stanju su bili njemački vojnici: demoralisani, zarasli u brade, izglednjeli, uplašeni za svoj život. Skrivali su se po šibljacima i džbunju pored Save. Mali broj je uspio da se prebaci na drugu obalu.

Brigada je 23. oktobra ušla u Obrenovac i na sebe uzela ulogu garnizonske jedinice. Ona čisti teren od ostataka četnika, nedićevaca, ljotićevaca i njemačkih vojnika.

⁶⁷⁹ Knjiga depeša 1. proletarskog korpusa 19. 10. 1944. Depeša broj osamnaest, 15. i 12. korpusu. Arhiv VII, sig. br. 40—1—342.

⁶⁸⁰ Zapovijest 12. korpusa od 20. 10. 1944. potčinjenim jedinicama. Zbornik, tom I, knj. 14, str. 139, dok. 63.

⁶⁸¹ Izvještaj 21. udarne brigade štabu 28. divizije. Zbornik, tom I, knj. 14, str. 203, dok. 85.

Mobilišu se novi borci, jedinice se sređuju i popunjavaju upražnjena mesta starješina koji su u minulim borbama izbačeni iz stroja. Jedinice će već za nekoliko dana biti odmorne i spremne za sljedeće zadatke. Toga dana smo primili čestitanja od našeg Šestog korpusa: „Ponosni smo što su i borci naše Slavonije učestvovali u oslobađanju našeg glavnog grada. Dijelimo radost s vama i čestitamo vam.”⁶⁸²

Pošto je prihvatio svoje snage u rejonu Koceljeva i Vladimirovaca,⁶⁸³ neprijatelj se povukao iz Sapca i⁶⁸⁴ drugih garnizona na desnoj obali Save. Divizija (28) se idućih dana pomjerila ka Drini, a Dvadeset prva brigada je prebačena u okolinu sela Skele. Treći je ostao u Obrenovcu da kao garnizonska jedinica obezbjeđuje važne objekte i čisti taj kraj od ostataka izdajnika. Tu su mobilisani novi

y Stab brigade je pomjerio svoje jedinice ka Sapcu i razmjestio ih u Mišaru i okolnim selima. Tih dana je otišlo iz divizije 20 boraca (iz svake brigade po sedam) Qedlnicu koja je obezbjeđivala Vrhovnog komandanta NOV i POJ.⁶⁸⁵ Isto tako je tih dana upućeno iz divizije u Beograd 70 starih boraca i rukovodilaca. Oni su ušli u sastav Prve beogradske brigade KNOJ-a, koja je formirana 5. novembra 1944. godine.⁶⁸⁶

Dan oktobarske revolucije (7. novembar) svečano je proslavljen širom Jugoslavije, pa i u Dvadeset prvoj brigadi. Vojska, narod i omladina slili su se u jednu rijeku krećući se ulicama Obrenovca i Sapca i pjevajući borbene pjesme. Nosili su parole i zastave i klicali Vrhovnom komandantu, slobodi, bratstvu i jedinstvu. Smjenjivali su se govornici iz vojske i narodne vlasti. Govorili su o značaju Velikog Oktobra. U svim jedinicama je izveden prigodan program koji su borci Trećeg i Četvrtog bataljona pripremili sa omladinom u Sapcu i Obrenovcu. Slavlje je bilo i u Lešnici. Održan je zbor koji je pripremio Prvi bataljon.

⁶⁸² Knjiga depeša 28. divizije. Arhiv VII, sig. br. 6—7, k. 1125.

⁶⁸³ Vidi fusnotu 665, str. 304.

^{6,1} Knjiga depeša 28. divizije, str. 92, depeša Prvog proleter-skog korpusa 28. divizije, kao pod 302.

⁰⁸⁵ Naređenje štaba 28. divizije podređenim jedinicama od 1. 11. 1944. Arhiv VII, sig. br. 12—3—1134.

⁶⁸⁶ Autor je bio vodič te grupe za Beograd.

I u Novom Selu je bila proslava. Sve te zborove narod je masovno posjetio.⁶⁸⁷

Brigada se na borbenom putu od Slavonije do Beograda znatno prorijedila. Tih dana je oko 1.600 novih boraca, iz općina Obrenovca, Bariča, Vladimirovca, Koceljeva, Sapca, Loznice i Uba, stupilo u Dvadeset prvu brigadu. Samo iz sela Grabovca bilo ih je više od 150, a iz Vranića 96.

Bio je to događaj za Dvadeset prvu brigadu, pa i za cijelu Dvadeset osmu diviziju, jer je u masi novih boraca bilo teško naći⁶⁸⁸ starog borca, Slavonca. To su sada bili samo vodni i četni rukovodioci. Ogromna većina boraca je iz Srbije, spremni i riješeni da sa starim ratnicima izvode pobjedu nad okupatorom i domaćim izdajnicima. Bilo je tu divnih primjera ljubavi prema domovini. Jedan od njih je bio onaj kada je stari ratnik u Obrenovcu doveo sina i obratio se starješinama rječima: „Evo, dajem vam sina, čuvajte mi ga, naučite ga da što bolje bije Švabe.”

U Obrenovcu i okolini je Treći bataljon mobilisao oko 500 novih boraca. Ali baš zato se brigada suočila sa složenim zadacima. Vodovi i čete su postali dva puta veći nego što su bili prije 3—4 mjeseca. Niži rukovodioci su mladi i neiskusni ljudi. Politički i organizacioni problemi su složeniji, jer novi borački sastav malo zna o ciljevima i zadacima naše borbe. Da bi održali borbeni duh i disciplinu za izvršavanje zadataka, bilo je potrebno da se rukovodioci stručno osposobe za rukovođenje jedinicama i da novi borci nastave da gaje drugarstvo i jedinstvo u četama koje je partizanske jedinice krasilo za vrijeme rata. Bratstvo i sloga su postajali svojina svih boraca, a ovi pravi Titovi vojnici koji su svjesni da se bore protiv neprijatelja Srba, Hrvata, Makedonaca, Slovenaca, Crnogoraca i ostalih naroda i narodnosti i za srećniju budućnost, za konačno uništenje fašizma.⁶⁸⁹

⁶⁸⁷ „Petokraka zvijezda”, „Brigadir” br. 14 i 15. Arhiv VII, sig. br. 7/1, k. 66. „Kako je 21. brigada proslavila dan Velikog Oktobra”, zapisao ratni dopisnik Edo Stančić.

⁶⁸⁸ Još se mogao naći poneki stari borac među kuririma, u četi za vezu i drugim specijalnim jedinicama, ali u četama ima samo 4—6 starih boraca.

⁶⁸⁹ Zapisao u „Brigadiru” br. 14/15 Stjepan Cerjan Puba: „Naši novi drugovi”.

ODBRANA SLOBODNE SRBIJE NA DRINI

Komandovanje je odlučilo da Dvadeset osma divizija nastavi da djeluje na desnoj obali Save,⁶⁹⁰ pa je naredilo da zauzme borbeni poredak na desnoj obali Drine, od Malog Zvornika do rijeke Save, a zadatak joj je bio da spriječi upad neprijateljskih snaga iz Bosne u oslobođenu Srbiju.

Već sutradan, 3. 11, naše jedinice su krenule iz Mišara i preko Sapca. Prvi bataljon je ostao u selu Prnjavoru, a Drugi u Novom Selu. Desno, u Mačvi, bila je Dvadeset peta, brodska, brigada, a lijevo, prema Malom Zvorniku, Sedamnaesta. Dvadeset prva brigada će u rejonu novog razmještaja nastaviti da mobilize nove borce i organizovaće svoje jedinice prema novim potrebama, a obuka će se neprekidno i planski izvoditi po vodovima i četama. Odmah poslije 7. novembra, u njen sastav je došao iz Obrenovca Treći bataljon i smjestio se u Lipnički Sor, a iz Sapca Četvrti bataljon. Sada je brigada bila na okupu.

Prema naređenju, Dvadeset prva brigada je posjela Drinu po sektorima, koji su se nazivali prema većim mjestima.⁶⁹¹ Sektor Sor — Kozjak, od ušća Jadrana u Drinu do Krivića ade, posjeo je Četvrti bataljon, sektor Loznica — kota 122 (palator Han) — kota 111 (Kuzmića ada), Drugi bataljon, sektor Kobiljača — kota 122 — kota 130 (Gornje polje), Prvi bataljon i na lijevom krilu: Treći bataljon Gornja Kobiljača — kota 130 — Gornje polje — selo Borine, gdje se graničio sa Sedamnaestom brigadom. Front brigade je bio širok oko 50 kilometara.

Na položajima su aktivni izviđači. Preko dana jedna strana drugoj ometa saobraćaj. Ispituju se obale rijeke Drine da bi se pronašlo na kojim mjestima bi neprijatelj mogao da pređe rijeku. Kod jedinica se povećava budnost da ne bi došlo do gubitaka kakve je pretrpjela Sedamnaesta brigada.⁶⁹² Utvrđeno je da na lijevoj obali Drine, u

⁶⁹⁰ Knjiga depeša 28. divizije, str. 93. Arhiv VII, sig. br. 6—71/4, k. 1125.

⁶⁹¹ Izvještaj štaba 21. brigade od 25. 11. 1944. štabu 28. divizije NOVJ, Zbornik, tom I, knj. 15, str. 197, dok. 72.

⁶⁹² U rejonu Kobiljače nebudnost 17. brigade, pa su Nijemci, vođeni od izdajnika četnika, prešli Drinu noću i nanijeli gubitke dopunskom bataljonu divizije: 33 poginula, 20 ranjenih i 4 nestala druga. Sedamnaesta brigada, Zdravko Cvetković, VIZ, Beograd, 1978, str. 208. Izvještaj 17. brigade od 25. 11. 1944. štabu 28. divizije, Vojnoistorijski institut, 25—5—1134.

garnizonima Janji, Muslimanskom Sepku, Kozluku i Zvorniku, ima oko 2.000 neprijateljskih vojnika"⁹³ ojačanih artiljerijom i tenkovima. Saobraćaj je zbog dejstva jedinica u objema stranama bio otežan, pa se obavljao isključivo noću.

<1 Neprijatelj je bio aktivan u toku 15. i 16. 11. i dejstvovao je artiljerijom po položajima Prvog i Trećeg bataljona. Dejstva su mu bila najjača od 15 do 24 časa. Naša baterija je bila aktivna. To je imalo moralnog dejstva na borce. Imali smo utisak da je naša artiljerija neprecizna. Imala je samo jednu nišansku spravu. U tom dvoboju smo imali gubitaka: šest poginulih i 18 ranjenih. Poginuo je komesar čete Prvog bataljona Ivan Sušković. I neprijatelj je pretrpio gubitke: 36 ljudi mu je poginulo, uništena su četvora kola i 12 konja i jedan kamion.

Naše objavnice, patrole i predstraže zatvorile su povoljne pravce na rijeci i onemogućile neprijatelju izviđačku aktivnost. Služba osmatranja i javljanja dobro je radila, ali izviđači nisu ispunili očekivanja u bataljonima. Sada smo formirali izviđačka odjeljenja. Ona se obučavaju prema dobijenom programu, ali će se prema njemu raditi sa svim četama.

Tom relativom pasivnošću obiju strana koristimo se da bismo obučili i uopšte pripremili jedinice za predstojeće zadatke, jer predstoje još teške borbe. Komandiri četa i komandanti bataljona uvježbavaju jedinice različitim borbenim radnjama. Vodovi i čete savlađuju taktičku obuku, nastavu gađanja, topografiju, inženjeriju, vezu, ratnu službu, kretanje i obezbjeđivnje jedinica u različitim uslovima, a naročito protivtenkovsku odbranu. I poslije podne se radi bez predaha. Održavaju se partijski i skojevski sastanci, izvodi politička nastava, uvježbavaju se kulturno-zabavni programi, obučavaju nepismeni. Članovi štaba brigade obilaze bataljone i pomažu im. Čini se sve radi povećavanje borbene gotovosti i učvršćavanja moralno-političkog jedinstva.

Nađe se u jedinicama poneki borac koji se sam rani. Ocijenjeno je da je to zbog neznanja u rukovanju oružjem, ali ima i namjere radi izbjegavanja časne borbe. Bilo je i dezerterstva pod dejstvom četničke propagande. To se moralo spriječiti. Vojni sud je osudio tri dezertera na smrt

es vidi objašnjenje 696.

strijeljanjem i ti su se slučajevi objašnjavali u jedinicama. Već poslije 20 dana ta je pojava nestala ili je bila neznatna.

Politički rad je prilagođen mladom boračkom sastavu. Treba mu objasniti značaj i razvitak NOB u Jugoslaviji, cilj i zadatak NOVJ, kakav treba da bude vojnik NOV, narodnu vlast i razvitak NOO, AVNOJ, mjesto i ulogu KPJ u NOB i naše uspjehe od 1941. godine i drugo.

S obzirom na borbeni put brigade: naporne marševe, učešće u oslobađanju Beograda, susret s narodom Srbije, dakle, na mnoštvo događaja za kratko vrijeme, kulturno-prosvjetni odbori i agitprop brigade podstiču borce da pišu članke i druge sastave, da se izdaju u bataljonske i četne novine i „Brigadir“. Kao plod te aktivnosti izašao je dvobroj „Brigadira“ 14/15, sa velikim brojem priloga rukovodilaca bataljona. Svojim napisima su se javili Stjepan Krčmar Časni: Palim borcima, Martin Šimić: 7. novembar, Branko Krašovec: I kongres USAOH-a, Martin Šimić: Puba je mrtav, Drago Devčić: Značaj amnestije, Branko Kobali: Izgradnja države, Tomislav Radatović: Palom borcu, Milan Kavgić: Slava kapetanu Okuliću, Slavko Blagojević: Bratstvo, Stjepan Cerjan Puba: Naši novi drugovi, Nikola Bogojević: Pao je drug Rekić, Boško Devetak: Omladina, Bogdan Breka: Slike iz borbe za Beograd, Stjepan Krčmar Časni: Kakva su ono svjetla, Anđelka Turčinović: Tko si ti, Martin Šimić: Šta da radimo, Edo Stančić: Kako je Dvadeset prva brigada proslavila dan Velikog Oktobra, Branko Čopić je dao kulturni prilog: Pismo Trive Paripovića, o njegovom napadu na Banjaluku."⁸⁹⁴

⁸⁹⁴ Original u Arhivi VII, sig. br. 7—1, k. 66.

NA DRINSKOM FRONTU POD KOMANDOM II ARMIJE
PONOVO NA OBRONCIMA MAJEVICE VATRENO KRŠTENJE
NOVIH BORACA

Priprema se prelazak preko Drine, u Bosnu, u rejonu Janje. To je u skladu s planom Vrhovnog štaba da Dvadeset osma udarna divizija stvori uslove za pritisak na grupu armije „E” pravcem Zvornik — Tuzla — Bijeljina — Brčko, koja je u završnoj etapi povlačenja iz Srbije vodila borbe od Požege i Užica ka Bajinoj Bašti i Ljuboviji. Tu su Nijemci već postavili pontonski most za prelazak teških vozila.⁶⁹⁵

Radi izvršenja zadatka Dvadeset prva brigada preduzima neprekidno izvidanje neprijatelja na lijevoj obali Drine. Nismo imali podataka o tome da će se Nijemci povući iz Janje.⁶⁹⁶ Izvještaji su govorili o znatnom grupisanju četničkih snaga na tom sektoru, s kojima ćemo imati dos-

⁶⁹⁵ Mostobran na Drini u rejonu Ljubovije i Zvornika branili su dijelovi 11. vazduhoplovno-pješadijske divizije; u širem rejonu Požege borbu je vodila 104. divizija, borbeni grupa „Birgmajster” i „Hort”, te 67. landeršicen puk; u širem prostoru Užica vodila je teške borbe 7. SS „Princ Eugen” divizija, a prema Višegradu borbu je vodila borbeni grupa „Skenderbeg”. Zbornik, tom IV, knj. 30, dok. 105.

⁶⁹⁶ Njemačka prva brdska divizija na lijevoj obali Drine razmještena je na komunikaciji Bijeljina — Janja — Zvornik — Ljubovija, sa zadatkom da „prihvati” njemačke jedinice armije „E” koje se izvlače iz prostora Požega — Užice — Ljubovija — Zvornik — Brčko. Zbog pogoršane situacije na sremiskom frontu, naređeno joj je da se hitno izvuče i uputi na odbranu Drave. Transportovanje glavnine ove divizije izvršeno je 30. 11. 1944. Njeni slabiji dijelovi su ostali u Sepku, Kozluku i Zvorniku. Arhiv VII, mikrofilm NAV-N-T-311, reg. br. F191, snimak. 362—395.

ta posla dok budemo vodili borbe s njemačkim grupacijama.⁶⁹⁷ Brigada je prešla Drinu u noći između 28. i 29. novembra u rejonu šume Kujačice. Odmah po prelasku prvih dijelova počelo je gonjenje neprijatelja, koji je bio napustio Janju i povlačio se ka Bijeljini. Sukobili su se sa grupom četnika koji su štitili Nijemce na sektoru Glavičica — Johovac — Janja dok su se povlačili. Brigada je ušla u Janju, a u toku dana je Drugi bataljon stigao u Suhopolje. Tu je porušio prugu i vodio borbu s četnicima. Četvrti bataljon Sedamnaeste brigade ušao je u Bijeljину, jer ju je neprijatelj napustio.⁶⁹⁸ Tako je otišao u Bijeljину komesar brigade Branko Kuprešanin s komandantom divizije Radojicom Nenezićem. „U Bijeljину su ušli partizani, pošto su po zapovjesti višeg pothvatnog zapovjedništva prolazno ispražnjena „po vlastitim četama.“⁶⁹⁹

Brigada je dobila zadatak da, držeći položaje jugozapadno od Bijeljine, brani to mjesto od upada četničkih grupa,⁷⁰⁰ koje su od Suhog Polja i Ugljevika napadale ka Bijeljini. Odbrambeni položaji brigade protezali su se (2. 12) ispred linije Gornji Obriježi — Suho Polje — Brijesnica — Modrani, na kojoj je brigada vodila žestoke borbe sa četnicima i ustašama potpomognutim tenkovima, a naročito na pravcu Obriježe i Bresnice.

Koordiniranim dejstvom su neprijateljeve snage koje su se probijale od Ljubovije prema Zvorniku⁷⁰¹ iz Brčkog

⁶⁹⁷ Odnosi se na snage četničkog majevičkog korp. 28. 11. 1944. koji je imao četiri grupe brigada. Brojna stanja brigade bila su od 150 do 500 četnika, među kojima je bilo dosta mobilisanih, a od njih je na licu mjesta bilo oko trećine. O tom korpusu pre reorganizacije tom IV, knj. 29, dok. 6, i knj. 30, dok. broj 83.

⁶⁹⁸ Izvještaj štaba 17. brigade štabu 28. udarne divizije NOVJ o borbama oko Bijeljine. Zbornik, tom IV, knj. 31, dok. 33, str. 191—196.

⁶⁹⁹ Izvještaj operativnog odjela MOS NDH od 3. 12. 1944. o ulasku partizana u Bijeljину. Zbornik, tom IV, knj. 31, dok. 158, str. 819.

⁷⁰⁰ Na tom sektoru je dejstvovala III grupa četničkih brigada majevičkog četničkog korpusa i tih dana je poginuo njen komandant, poznati koljač, bivši artiljerski potporučnik Jeremija Lazić Zeka, o čemu je četnički korpus izdao poseban proglas. Arhiv VII, sig. br. 36—1, k. 212.

⁷⁰¹ Do 30. novembra prešle su Drinu preko poplavljenog mosta kod Ljubovije neprijateljske snage i uputile se ka Zvorniku: motorizovani dijelovi 1. brdske divizije, glavnina 21. lovačkog puka, 1. četa 11. protivtenkovskog divizionu i 2. divizion 11. artiljerijskog puka 11. vazduhoplovne poljske divizije. 22. lovački puk je 1. 12. prešao Drinu kod Ljubovije i krenuo ka Drinjači, dok se borbena

3. i 4. decembra snažno pritiskivale na položaje brigade. To su bile jake pješadijske i motomehanizovane jedinice. S njima su 4. 12. do u sam mrak, preko cijelog dana, vođene ogorčene borbe na položajima Velika Obarska — Zagoni — Gornji Obrijež. S obzirom na situaciju, komandant divizije je odlučio da se Bijeljina ne brani, i naredio je da se brigada u toku noći prebaci prema saobraćajnici Zvornik — Bijeljina, na sektor Donja Trnava — Glinje — Teočak. Neprijatelj je u9pio u toku dana odbaci brigadu prema Suhopolju i zazume Bijeljina.

Pošto nije mogla da se održi na svojim položajima u Bijeljini, Sedamnaesta udarna brigada se prebacila preko Drine u Srbiju, u sela Badovice i Crnoborski Salaš, i tu je ostala sve do 14. 12. da izviđa prema Drini.⁷⁰² Dvadeset peta (brodska) brigada je vodila ogorčene borbe sa borbenom grupom „Diner“ u rejonu Celopek — Kozluk — Malešići. Te su neprijateljske snage nadirale od Zvornika ka Bijeljini.⁷⁰³

Tako je Dvadeset osma divizija dejstvovala razdvojeno, pet bataljona (Sedamnaesta brigada i bataljon Dvadeset pete brigade sa štabom divizije i prištapskim jedinicama) na desnoj obali u Srbiji, a sedam bataljona (Dvadeset prva brigada i Dvadeset peta brodska brigada bez jednog bataljona) s komandantom divizije na lijevoj obali Drine u Bosni.

Bez obzira na slabost u prvim borbama s četnicima, mladi borci su se dobro držali. Vatreno krštenje im je bila borba protiv četnika.⁷⁰⁴ Borbeni moral je visok, ali još se mora dosta raditi. Pročetnički elementi na terenu djeluju sa četničkih pozicija na naše jedinice, pa se otuda može objasniti veliki broj nestalih boraca iz naših jedinica. U pojedinim selima četnički uticaj je dosta jak pa otuda i kontakt sa pročetničkim elementima i njihovom organizacijom. Pronađen je i četnički proglas partizanima Srbije

grupa „Diner“ (borbena grupa 1. brdske divizije ojačana dijelovima 737. puka 117. lov. divizije) poslije zauzimanja Kozluka 4. 12. nalazila 15. kilometara južno od Bijeljine, a bila je stavljena pod komandu 34. A korp. u Sremu. Zbornik, tom IV, knj. 31, dok. 33, obj. 6.

⁷⁰² Izvještaj 17. slavonske brigade od 7. 12. 1944. štabu 28. divizije. 17. Slavonska brigada, Zdravko B. Cvetković: VIZ, 1978, str. 212.

⁷⁰³ 25. brodska brigada, Nail Redžić: VIZ, 1976, str. 214—218.

⁷⁰⁴ Operacijski dnevnik 28. divizije. Arhiv VII, sig. br. 15—2/1, list 34—35, k. 1125.

koji je napisan radi podrivanja naših jedinica.⁷⁰⁵ „Oteta braćo, Srbijanci.”

U borbama na prilazima Bijeljini ubijeno je 70 četnika, ranjeno 30 i zarobljeno pet. Dvadeset prvoj brigadi je poginulo 13 drugova, 31 je ranjen i 34 nestala. U borbi sa četnicima je, zbog neiskustva, zarobljena većina od nestalih boraca. Sutradan je nađeno petnaestak poklanih boraca iz Četvrtog bataljona kod Suhog Polja. To je bila osveta za pogibiju četničkog komandanta Jeremije Lazića Zeke.⁷⁰⁶

BORBE S NJEMAČKIM KOLONAMA

Radi brzog osvježavanja svojih jedinica na Sremskom frontu i što lakšeg i hitrijeg probijanja onih snaga koje su im se probijale dolinom Ibra i Zapadne Morave, Nijemci užurbano (u drugoj polovini decembra 1944) izvlače svoje trupe iz zapadne Srbije, dolinom Drine, koristeći se tom rijekom kao zaštitom od snažnih naleta jedinica NOVJ na njegove kolone. Prhvat tih snaga pao je u dužnost dijelovima 1. brdske divizije na prostoru Bijeljina — Zvornik, a rečnim pravcem su imale da prođu 11, 22, 117. i 7. divizija, borbena grupa „Skenderbeg” i još neke manje jedinice, organizujući mostobran kod Zvornika.

Jake neprijateljeve snage se povlače dolinom Drine. Njih napadaju naše jedinice, koje su obrazovale obrnut front na lijevom krilu Sremskog fronta. Zbog toga je Vrhovni štab naredio⁷⁰⁷ Južnoj operativnoj grupi,⁷⁰⁸ koja je bila pod komandom GS NOV i POJ, da hitno spriječi dalje prebacivanje neprijatelja sa drinskog pravca na Sremski front. Koristeći se prebacivanjem Dvadeset osme udarne divizije u Bosnu, Glavni štab Srbije naređuje da se naše snage u Srbiji pregrupišu i pređu u srednji i donji tok Drine. Taj potez dobija prvorazredan značaj, jer se

⁷⁰⁵ proglas majevičkog četničkog korpusa upućen borcima iz Srbije.

⁷⁰⁶ Prema sjećanju komesara čete Fridriha Karla Švabe

⁷⁰⁷ Zbornik, tom I, knj. 15, dok. 170, str. 442.

⁷⁰⁸ prije formiranja armija, Glavni štab Srbije radi lakšeg operativnog rukovođenja formira 6. 12. 1944. tri grupe divizija. U svaku grupu ušle su po dvije divizije, a štab prvoimene divizije je imao operativnu komandu dotične operativne grupe: 17. divizija (17. i 28. divizija), 14. korpus (23. i 45. divizija) i 2. proleterska (2. proleterska i 25. divizija). Zbornik, tom I, knj. 15, dok. 180, str. 507.

obezbjeđuju bokovi našim snagama na Sremskom frontu i jedinicama u Slavoniji, koje djeluju u pozadini fronta u težnji da razbiju neprijateljsku grupaciju na tom pravcu ili je odbace na jug i primoraju da se zaobilaznim i težim putem⁷⁰⁹ povlače preko Vlasenice ka Sarajevu.

U duhu operativne zamisli i naređenja,⁷¹⁰ brigada usmjerava svoja dejstva ka saobraćajnici Zvornik — Bijeljina i 5. 12. 1944. godine postavlja svoje jedinice na odsjek Branjevo — Janja. Treći bataljon je posjeo položaje pravcem Čengić — Donja Trnava; Drugi bataljon Donje Krčine — Glinje — Crveno brdo, isturivši jednu četu na saobraćajnicu Donje Krčine — Bjeloševac; Četvrti bataljon Donje Piliće — Pašina kula. Prvi bataljon je štitio naše snage s leđa i obezbjeđivao ranjenike i brigadne pozadinske jedinice od četničkog napada, s leđa na položajima Teoček — Krstac. Sa tih položaja brigada će napadati na neprijateljevu borbenu grupu „Diner”.⁷¹¹ koja je vodila oštre borbe sa Dvadeset petom brigadom i uspjele da je odbaci od saobraćajnice. Dok su se vodile nemilosrdne borbe s Nijemcima i domobranima, njihove sluge četnici su stalno napadali naše osiguravajuće dijelove i manje jedinice.

Slijedećih 12 dana, od 10. do 22. 12, probijaće se jake njemačke snage od Zvornika prema Bijeljini i dalje na sjever.⁷¹² S njima se brigada uporno, danonoćno tukla. Prvi bataljon je 10. decembra preuzeo položaje Četvrtog bataljona u rejonu sela Donje Piliće — Pašina Kula. Kod

⁷⁰⁹ Zbornik, tom I, knj. 15, dok. 202, str. 591.

⁷¹⁰ Operativni dnevnik 28. udarne divizije NOVJ o borbama na odsjeku Janja — Bijeljina od 28. 11. 1944. godine. Zbornik, tom IV, knj. 31, dok. 130, str. 618—634. Arhiv VII, 15—36/21, k. 1125.

⁷¹¹ Tu borbenu grupu činili su 3. bataljon 99 puka 1. brdske divizije, 34. izviđački bataljon, 1. artiljerijski divizion 79. artiljerijskog puka sa dijelovima za snabdijevanje, dijelovi 737. lovačkog puka, 112. lovačke divizije, probijao se komunikacijom Zvornik — Bijeljina i deblokirao komunikaciju. Poslije zauzimanja Kozluka, 4. 12, nastavio je da se probija ka Bijeljini. Zbornik, tom IV, knj. 31, dok. 33, str. 193, obj. 6.

Riječ je o povlačenju 11. vazduhoplovno-poljske i 117. lovačke divizije. Prema dnevnom izvještaju armija „F” od 12. 12. 1944, glavnina 11. divizije nalazila se u Slavoniji, na pravcu Vukovar — Osijek, a 1. bataljon 21. puka, sa 670. poljskim dopunskim bataljonom 117. lovačke divizije, nalazio se u Čeliću, 2. bataljon sa štabom 21. puka 74. artiljerijskog puka (bez 1 bataljona) 117. lovačke divizije u Janji, a njegov 3. bataljon u rejonu Ljubovije. Oni se 6. 12. prebacuju preko Drine. Zbornik, tom IV, knj. 31, dok. 62, str. 283.

Han-Pilica je te iste večeri uništio pet kamiona i izbacio iz stroja 86 neprijateljskih vojnika. Cijela brigada ide u noćni napad (11. 12) kod Han-Pilica, Dugog Polja i kote 178. U snažnom nalijetu je zapaljeno sedam kamiona i uništeno dosta opreme. Neprijatelju su nanijeti znatni gubici.⁷¹³

» Neprijatelj se kreće i danju i noću. Zbog snijega naše jedinice teško prilaze saobraćajnici, napade izvode noću. Sva tri bataljona (Četvrti obezbjeđuje divizijsku bolnicu) neprijateljevu kolonu napadaju kod Pilića i Johovca. Brigadni diverzanti ruše dva mosta. Uništena su dva tenka, 12 kamiona i putnički automobil i zaplijenjeno tri muško-mitraljeza, 60 pušaka i oko 10 hiljada metaka. Izbačeno je iz stroja oko 150 neprijateljskih vojnika, a brigadi su dva borca poginula, osam ranjeno i dva su nestala.

Pretrpjevši gubitke, neprijatelj u toku dana (13. 12) snažno pritiska na položaje brigade oko Piliće nastojeći da odbaci njene jedinice. Napad je kombinovao s napadom četnika, koji su od Donje Trnave krenuli na brigadu s leđa. Grupa četnika je napala Četvrti bataljon, koji je branio ranjenike. Neprijatelj nije postigao cilj, jer je odbijen uz osjetne gubitke: 25 ljudi mu je izbačeno iz stroja. Dvadeset prva brigada je izgubila 11 boraca. Sutradan, 14. 12, neprijatelj ne napada, kao da se pribira, ali su zato u toku dana bili vrlo drski četnici. Uznemiravali su naše jedinice na položaju. Ubijeno je šest i ranjeno 10.

Neprijatelj nije prolazio saobraćajnicom Zvornik — Bijeljina 15. 12, pa je na položajima Dvadeset prve i Dvadeset pete brigade, Dvadeset osme divizije bilo mirno. One zatvaraju pravac Bijeljina — Janja — Šepak i tako sprečavaju neprijatelja da napada iz Bijeljine i od Zvornika. Tog dana su počeli da prelaze Drinu Sedamnaesta divizija i preostali dijelovi Dvadeset osme divizije NOVJ, a zatim bataljon brodske i Sedamnaeste brigade.⁷¹⁴ Tako će Sedamnaesta brigada Dvadeset osme divizije i Seste proleterske Sedamnaeste divizije biti sjeverno od Bijeljine, a Druga krajiška i Petnaesta majevačka brigada u rejonu Kurjačica. Cilj im je da presjeku saobraćajnice Bijeljina

⁷¹³ Izvještaj štaba 21. brigade od 28. 12. 1944. štabu 28. udarne divizije o dejstvima protiv Nijemaca i četnika na prostoru Bijeljina — Janja. Zbornik, tom IV, knj. 31, dok. 122, str. 586.

⁷¹⁴ Zapovijest štaba 17. NOU divizije od 14. 12. 1944. štabovima brigade i štabu 28. divizije o forsiranju Drine na odsijeku Bolutan — Šepak. Zbornik, tom IV, knj. 15, dok. 174, str. 461.

^T— Koraj — Brčko i Janja — Modran — Suho Polje i da, po mogućstvu napadnu i zauzmu Bijeljino.⁷¹⁵

Idućih dana će se probijati od Zvornika 7. SS⁷¹⁶ divizija „Princ Eugen“. Već 16.12. na položajima Modran — Donja Trnova — Čengić i oko Donje Piliće brigada je izvodila jak napad na neprijateljevu kolonu, ali je bila slaba da se suprotstavi nadmoćnom i energičnom neprijatelju, pa se povukla na položaje Gornja Pilića — Grab. Deset boraca je izgubila. Brodska (25) brigada vodi borbu sa prethodnicom 7. SS divizije, koja se probija ka Janji. S njom se i⁷¹⁷ Dvadeset prva brigada nemilosrdno obračunava.

Idućeg dana (18.12) komandant 7. SS divizije naređuje svom 13. puku u prethodnici da energičnije raščišćava situaciju ispred Janje. On premješta svoje komandno mjesto najprije u Janju, a potom u Bijeljino.

U toku noći stigle su jače snage u selo Glavočicu. Komandant 13. SS puka je obavijestio komandanta divizije da je njegov 3. bataljon bio u dosta teškom položaju i da je ispred sebe prepoznao Dvadeset prvu brigadu Dvadeset osme divizije.⁷¹⁸ Sutradan, 18. 12, neprijatelj je, uz snažnu artiljerijsku podršku, napao položaje brigade pravcem Ivanovići — Bjeloševac — Brezovica — Tomići — Studenac. To su bile jake jedinice, a pošle su s ciljem da oslobode saobraćajnicu k Janji i da se u toku dana probiju ka Bijeljini. Uspjele su u tome. Dvadeset prva brigada spriječava neprijatelja da se širi s položaja Grab — Gornje Piliće — Pašina kula — Kacevac — Lazarevica. (TT 271).

Noću između 18. i 19. 12. Dvadeset prva brigada je odbacila neprijateljske organe za obezbjeđenje sa pravca Bjeloševac — Studenac, ali su je na cesti zaustavila snaž-

^{7,5} Izvještaj štaba 17. NOU divizije od 16. 12. 1944. štabu južne operativne grupe o forsiranju Drine. Isto, dok. 182, str. 535.

⁷¹⁶ Riječ je o 7. SS diviziji, koja je od 16. do 18. 12. prelazila Drinu kod Zvornika radi otvaranja komunikacije Zvornik — Bijeljina — Brčko, po redoslijedu: četa „Mering“ (Möhring), divizijska štapska lovačka četa, štab 7. SS divizije, bataljon za vezu, 3. artiljerijski divizion, 2. bataljon 13. SS puka, ostaci 3. bataljona 21. lovačkog puka 11. vazduhoplovne poljske divizije, 3. bataljon 14. SS puka, 1. bataljon, ostaci dijelova divizija, štab 14. SS puka, 1. bataljon 14. SS puka, Dopunski bataljon i 1.010. tvrđavski pješadijski bataljon. Zbornik, tom IV, knj. 31, dok. 62, str. 284, obj. 3.

⁷¹⁷ Borba se vodila sa 3. bataljonom 13. SS puka, koji je bio u prethodnici divizije, u toku dana je stigao u Glavičicu. Mikrofilm, Vojnoistorijski institut, tor. NAV-N-T-314, 851/40.

⁷¹⁸ Mikrofilm, isto. NAV-N-T-314 851/107.

na dejstva artiljerije, tenkova i motorizovane kolone. Cijeni se da je u toku noći izbačeno iz stroja 50 neprijateljskih vojnika, ali je i iz brigade devet boraca poginulo i 31 ranjeno. Brigada cijelog dana vodi borbu sa 14. SS pukom, koji se probija kao drugi ešelon 7. SS divizije. Njegovi pripadnici su veoma energični i uporni u svojim napadnim dejstvima. U njihovoj koloni je bio i štab 7. SS divizije, koji je toga dana stigao u Janju.⁷¹⁹ Prvi bataljon je tog dana uništio jedan tenk.

Boreći se u prvim redovima i bodreći mlade borce da istraju na položajima, poginuo je četvrti po redu komesar brigade Branko Kuprešanin.

Branko Kuprešanin, prvoborac iz Slavonije, siromašni zemljoradnik, rođen je 1921. godine u selu Pasikovcima kod Slavonske Požege. Prije rata je bio povezan s partijskom organizacijom u Sloboštini. Početkom 1942. godine stupio je u Prvi odred, kasnije u Banijsku proletersku četvu, a u Kalničkom odredu je bio delegat i komesar čete. U Sedamnaestoj brigadi je zamjenik komesara Prvog bataljona, a od 14. oktobra 1943. je zamjenik komesara Dvadeset prve brigade. Bio je cijenjen kao rukovodilac. U izvršavanju zadataka bio je strog i prema sebi i prema drugima.

Sutradan, 20. 12, neprijatelj je silovito napao na položaje brigade na području Bjeloševac — Tomići — Studenac. Uspio je da je potisne prema Kacevcu. Borba se vodila cio dan. Iz brigade je 14 boraca poginulo i 13 ranjeno. Izgubljeno je 18 pušaka i laki minobacač. Sutradan se neprijatelj povlači, uz puškaranje izviđačkih patrola. Četvrti bataljon je u rejonu Teočeka. Tu sa Drugim bataljonom Dvadeset pete brigade obezbjeđuje divizijsku bolnicu.

Brigada izviđa prema Janji i izvodi demonstrativne napade na neprijateljske zaštitnice.⁷²⁰ Iako su ih bile is-

⁷¹⁹ Mikrofilm NAV-N-T-314-851/113-14.

⁷²⁰ Borbe se vode sa dijelovima 14. puka 7. SS divizije i pukovskom grupom „Skenderbeg“. To su u stvari ostaci 21. SS divizije, koja se jula 1944. raspala pod dejstvom naših jedinica i svog dezerterstva u rejonu Andrijevice. Od njenih dijelova formirana je borbena grupa „Skenderbeg“, a njen komandant je bivši komandant policije u Albaniji general lajtant Fitzthum (Fitzthum). U sastavu ima 4 bataljona, inž. bataljon i artiljerijski divizion. Od 4. 12. je u sastavu 34. AK. U borbi sa 27. divizijom do 8. 12. izbila je ina sektor Zvornika, gdje je obezbjeđivala mostobran. Raspored grupa „Skenderbeg“: 2. bataljon u Zvorniku, 3. na istočnoj obali Drine, 4. zapadno, a 1. istočno od Zvornika. Na tim položajima je brigada ostala do 20. 12. kada je kao zaštitnica počela da se povlači ka Bijeljini. Zbornik, tom IV, knj. 31, dok. 90 i 96. obj. 4, dok. 122, obj. 8.

/crple danonoćne borbe, borci Dvadeset prve brigade su neprekidno ostajali u borbenom kontaktu s neprijateljem. Dvadeset trećeg decembra, brigada izvodi snažan napad na neprijateljske predstraže, zauzima Janju, a potom nastavlja da pritiska na neprijateljske predstraže i na liniji Puhare — Pučole — Petkovača — Golo brdo — Amajlije.

O žestini borbi brigade s neprijateljem koji se povlačio srednjim tokom Drine, svjedoče i gubici obiju strana. Poginulo je oko 450 njemačkih vojnika i 120 četnika, a mnogo više je ranjeno. Neprijatelj se nerado predavao našim jedinicama, pa su zarobljena tri Nijemca i 10 četnika. Zaplijenjena oprema i naoružanje nisu bili u srazmjeri s gubicima neprijatelja u ljudstvu: samo 102 puške, dva puškomitraljeza, dva automata, 10 pištolja, 200 ručnih bombi, devet konja, 18.000 metaka. Oštećeno je 10 kamiona i dva tenka.

Iz brigadnog stroja je izbačeno u tim borbama 280 boraca, a od tog broja je 71 poginuo, 155 ranjeno i 53 su nestala. Osim komesara brigade Branka Kuprešanina poginuli su komesari četa Sulejman Musić i Đuro Kovijanić, komandir čete Nikola Buzdum, vodnici Stevo Vlajsavljević, Lazar Pavić i Ignjo Mandić, potporučnici Milan Kožaj i Josip Babić, politički delegati Petar Skrobat i Jovo Perajlić, vodnici Aleksandar Đukić i Nikola Bijelić, desetari Luka Prodanović i Drago Zrinjski i zastavnik brigade vodnik Drago Brkić.

Ranjeni su komandant Prvog bataljona kapetan Milovan Dokić Čamac, komandiri četa poručnik Pero Teodorović, poručnik Jovo Aleksić i poručnik Jovo Kovačević, poručnici Milan Mutavdžić i Stjepan Perošević, zamjenik komandira čete Anton Vedriš, komesari četa Đuro Jakovljević i Mate Glavina, sekretar Skoja u brigadi Anđelko Mirković, delegat Zivan Svirčević, vodnici Petar Božić, Ivan Raspopović, Vladimir Redžić, Ninko Zivković, mladi vodnici Mato Kućan i Sreto Stjepanović, desetari Milan Orešković, Filip Berber, Osman Gegić, Nikola Terzić, Anton Matovina, Ivan Omerža i Zivko Đukić i delegat voda Milan Drljača. Od naoružanja su oštećena dva puškomitraljeza.

Po formaciji, brigada ima četiri bataljona, a bataljoni po tri pješadijske i jednu prateću četvu (od novembra 1944), sa vodom veze, radnim vodom i izviđačkim odjeljenjem. Prištapske jedinice brigade činile su minobacačka

četa, sanitetska četa, četa za vezu, diverzantski vod i vod za snabdijevanje.

Sva upražnjena komandna mjesta su popunjena kadrom iz brigade, a za komesara brigade je postavljen komesar Drugog bataljona Branko Kobali. Štabovi bataljona su ušli u novu, 1945, godinu u ovim sastavima:⁷²¹

<i>Prvi bataljon:</i>	komandant	SIMO ĐERMANOVIC, kapetan,
	komesar	MILUTIN ZEC, poručnik,
	zamjenik komesara	MILAN KRICKOVIC, poručnik,
	obavještajni oficir	ALEKSA MILINOVIC, mlađi vodnik,
<i>Drugi bataljon:</i>	komandant V	LUKA VUKSANOVIC, I kapetan,
	komesar	ANĐELKO MIRKOVIC, poručnik,
	op. oficir	NIKOLA MANDIC, [poručnik,
	zamjenik komesara	IVAN UZUR, poručnik,
	obavještajni oficir	ĐURO PETROVIC, mlađi vodnik,
<i>Treći bataljon:</i>	komandant	BOZO VOJVODIC, poručnik,
	komesar	SLAVKO BLAGOJEVIC, poručnik,
	zamjenik komesara	STJEPAN CERIJAN, poručnik,
	op. oficir	NIKOLA POLIMANAC, poručnik,
	obavještajni oficir	MILAN OGORELICA, i potporučnik,
<i>Četvrti bataljon:</i>	komandant	ĐURO BUBAN, kapetan,
	komesar	BOŠKO DEVETAK poručnik,
	op. oficir	NIKOLA BOGOJEVIC, poručnik,
	zamjenik komesara	BRANKO RUSIC, poručnik,
	obavještajni oficir	MILAN SIJAN, potporučnik,

⁷²¹ Naredba štaba 28. divizije NOVJ br. 32 od 11. 12. 1944. Arhiv VII, sig. br. 39—8, 1124.

U Dvadeset petoj' brodskoj, brigadi za komandante bataljona su postavljeni iskusni rukovodioci Dragan Volner Bačuška, kapetan, i Franjo Novak, poručnik.⁷²² Oni su bili u Dvadeset prvoj brigadi otkako je formirana.

Brojno stanje brigade je relativno dobro: 2.231 borca. Od tog broja je 2.193 muškarca i 38 drugarica. Oficira je 131, podoficira 203 i 1.897 boraca.⁷²³

Ocjenjujući borbena dejstva brigade u decembru, njen štab je utvrdio da je moralno stanje jedinica vrlo dobro, a isto tako i držanje novih boraca. Za savremeno ratovanje potrebne su, osim hrabrosti, koja tim mladićima nije nedostajala, i druge osobine da bi se uspješno suprotstavljalo neprijatelju kakvi su u drugom svjetskom ratu bili Nijemci.

Nije bilo tako reći dana kada jedinice Dvadeset prve brigade nisu napadali četnici, i to s leđa. Kidisali su na ranjenike, manje grupe i patrole, svaki put kada bismo napali njemačku kolonu. Stoga smo bili primorani da postavljamo jaka osiguranja, razvlačimo snage, izlažemo se većem naporu, a sve to je omogućilo Nijemcima da brže prolaze, jer im se žurilo. Zarobljavanje desetine iz Sedamnaeste brigade iskorišćeno je u vaspitnom radu, za jačanje budnosti u jedinicama.⁷²⁴

Nastoji se da se iskustva prenesu na mlade borce: kako da se ukopavaju, da razlikuju minu od topovske granate po eksploziji, kako da se koriste prirodnim zaklonima i zemljištem, da se koriste vatrom iz našeg automatskog oružja i minobacača, kako da bacaju ručnu bombu, šta je to jurišno odstojanje i kako se postupa na komandu „Juriš, naprijed!”

Novi borci su poslušni, ali u jačim borbama se uzbuđuju. Zato će biti potrebno još vremena da se prekale i steknu iskustva. No dok se to ne dogodi gubici su neminovni. U našoj diviziji se nije nikad toliko ginulo kao tih dana. Ginuli su i ranjavani novi borci, ali i prekaljeni ra-

⁷²² Isto naredba broj 31, 15—6—1124.

⁷²³ Izvještaj štaba 21. udarne brigade od 28. 12. 1944. o dejstvu ma protiv Nijemaca i četnika na prostoru Bijeljina — Janja. Zbornik, tom IV, knj. 31, dok. 122, str. 591.

⁷²⁴ 3. bataljon 17. brigade je poslao u 4. bataljon 21. brigade patrolu i, kada se vraćala u jedinicu, naišla je na četničku zasjedu. Ne otvorivši vatru počeli su da bježe, ali isu svi zarobljeni. Čitava desetina sem puškomitraljesca bili su mladi borci. Zbornik, tom IX, knj. 26, str. 121. Izvještaj komesara 17. brigade.

tnici, koji su sada desetari, komandiri i komesari. Četni i bataljonski rukovodioci bili su najodgovorniji za uspjeh u borbi, pa su morali ličnim primjerom da djeluju na svoje mlade borce, iz juriša u juriš.

Prelazak brigade iz Srbije u Bosnu znatno je uticao na život u njoj. Smještaj i ishrana boraca ne mogu ni da se uporede. Jede se jednom dnevno ili nijednom. Redovno se samo večerava. Mladi borci, iako još nisu prekaljeni i naviknuti na takve napore, izuzev pojedinaca, podnose sve nedaće i mora im se odati priznanje. Sigurno je da će borbena dejstva u decembru 1944. ostati u sjećanju svim pripadnicima brigade.

Na brigadnom savjetovanju (27. 12) detaljno se i otvoreno razgovaralo. Naglasak je bio na iskustvima. Rečeno je da neki rukovodioci gube strpljenje u radu s novim borcima, a neki se i drsko ponašaju. To valja iskorijeniti. Prvorazredan zadatak je bio obući borce, inače bolest preredi jedinicu, a tog već ima.

BLOKADA I NAPAD NA BIJELJINU

Krajem 1944. godine i Novu godinu brigada je dočekala na položajima ispred Bijeljine, na liniji Jablanuša — Glogovac — Cardačine. Nije bilo ni vremena ni uslova za bilo kakvo slavlje, ali je svim borcima i rukovodiocima ostalo na pameti da je u prošloj godini bilo krupnih rezultata na pobjedonosnom putu ka slobodi. Iza brigade su ostale oslobođene Srbija i Makedonija, a i velik dio Vojvodine, presječena je saobraćajnica neprijatelju u dolini Drine. Ali naše jedinice imaju još krupnih zadataka u oslobađanju ostalog dijela domovine.

Na tim položajima će brigada ostati cijeli januar i gotovo do sredine februara. Danonoćno će voditi borbe, čas veće, čas manje. Osnovni zadatak joj je da opkoli Bijeljinu i spriječi vezu tamošnjeg garnizona sa garnizonom u Brčkom. To je bilo u skladu sa zadatkom Dvadeset osme divizije da stalno vrši pritisak na Bijeljinu i da u povoljnom trenutku likvidira neprijateljski garnizon u njoj.⁷²⁵

⁷²⁵ Naređenje štaba 17. divizije od 30. 12. 1944. štabu 28. divizije o dejstvima na prostoru Janja — Suho Polje — Čadavica. Zbornik, tom IV, k. 31, dok. 107, str. 470.

Neprijatelj⁷²⁶ uporno brani Bijeljinu sa isturenih, utvrđenih tačaka na liniji: Fincov Salaš — Pučile — Puhare — Petkovača — Golo brdo — Amajlije. Tu liniju on stalno utvrđuje, postavlja žičane prepreke i minska polja, sa nje izviđa i održava borbeni kontakt s našim jedinicama. Konfiguracija tla je neprijatelju u korist: zemljište ravničasto, djelimično pod niskim rastinjem, pokriveno snijegom, tako da je skoro isključeno da napadač može da priredi iznenađenje.

Brigada je na desnom krilu borbenog poretka divizije. Desno su joj Drina, Gutić ada, Kremenjača, Čipervine, Džinda, Muhodžeri, a na položajima lijevo od nas je Dvadeset peta, brodska brigada. Naše jedinice nastoje da drže inicijativu u svojim rukama i zato manji ili veći sastavi stalno idu u napade, uznemiravaju neprijatelja i ispituju slabosti u njegovoj odbrani da bi ga u pogodnom trenu i na pogodnom mjestu napali.

Uprkos snažnom pritisku velikog broja naših jedinica, naši napadi su slamani već na prvim linijama neprijateljskih rovova i bunkera, jer je na kružnoj osnovici odbrane neprijatelj bio gotovo savršeno izgradio tačke otpora i povezo s bunkerima, sa niskim puškarnicama, dobrim vatrenim sistemom, čiju su okosnicu činili mitraljezi i puškomitraljezi. Sve je to bilo dopunjeno streljačkom i artiljerijskom i minobacačkom vatrom. Tako je neprijatelj kontrolisao tlo ispred bunkera i nije dozvolio da da mu se napadač približi. Ne štedeći municiju, uspijevao je da gotovo svaki put kad bi otkrio naš napad naneo našim jedinicama gubitke. Snijeg, susnježica i zemljište pod snježnim pokrivačem išli su naruku neprijatelju i on je otkrivao naše jedinice, koje su oskudjevale u maskiranim odijelima, bolje rečeno, nisu ih ni imale.

Neprijatelj nije mirovao, nije prihvatio pasivnu odbranu, već je pribjegavao aktivnoj, kombinujući ispade i dublje protivnapade, nasilna borbena izviđanja na koja su išle snage jačine čete, pa i ojačanog bataljona, odbacivao je naše jedinice i stvarao sebi uslove za organizo-

⁷²⁶ Borbena grupa „Skenderbeg“ i dijelovi 12. ustaške divizije vode borbu u okruženju sve do 19. 2. 1945, kada su ih oslobodili blokade 734. puk 104. divizije i 65. grenadirski puk 22. pješadijske divizije, poslije čega je rasformirana. Mornari su upućeni u Njemačku, a ostatak, oko 1 bataljon, pripojen je 14. puku 7. SS divizije „Princ Eugen“ na Sremiskom frontu. Zbornik, tom IV, knj. 31, dok. 90, str. 379, obj. 3.

vanje odbrane i otkrivanje naših namjera. Ni jedan jedini dan nije propustio a da nije došao u borbeni dodir s našim jedinicama.

Već sutradan, 2. 1. 1945, neprijatelj je izveo snažan napad na položaje brigade. U tri kolone je išao i snažno djelovao.⁷²⁷ Napad je počeo u 10 časova. Lijeva kolona je, koristeći se pošumljenim dijelom tla uz Drinu, pritiskivala pravcem Amajlija — Kremenjača — Vitaja, Prvi bataljon je svim silama nastojao da spriječi neprijatelja da se probije ka Janji. Desna neprijateljeva kolona je uspjela da na pravcu Hase — Muhadžeri odbaci naš Treći bataljon do Jablanuše, a središnja kolona (Puhare — Pučila — Džinda ka Glogovcu) više je vezivala za sebe Drugi bataljon, vjerovatno očekujući da će krilne kolone duboko da prodru.

Na ugroženi pravac, na desnom krilu, komandant Dvadeset prve brigade je uputio jednu četu Četvrtog bataljona, iz brigadne rezerve, koju su vješto vodili iskusni operativac bataljona poručnik Nikola Bogojević i obavještajni oficir potporučnik Milan Sijan. U trenutku kada je Prvi bataljon krenuo u protivnapad i vješto izveo manevar, neprijatelj je razbijen u rejonu kota 101 — Vitaja i doveden u težak položaj. Njegove snage, u rejonu Duga brazda — Barinovac, iskoristile su mrak i pošumljenost tla te se povukle ka selu Pučilima. U isto vrijeme je uspostavljeno sadejstvo između Drugog i Trećeg bataljona i izveden je protivnapad. Neprijatelj je prisiljen da se povuče na svoje prvobitne položaje izgubivši 70 vojnika (poginuli), a više desetina mu je ranjeno. Zarobljena su četiri Nijemca i zaplijenjeno tri puškomitraljeza, 10 pušaka, 25 konja, devet samara i druga oprema.

Gubici brigade bili su: 15 poginulih i 30 ranjenih. Dezertirala su tri borca iz Četvrtog bataljona. Poginuli su potporučnik Milan Kozar, mlađi vodnik Nikola Bijelić i vodnik Martin Vrbanec. Štab brigade je istakao za primjer i predložio da se odlikuju komandir čete potporučnik Tomo Čavrak, desetari Antun Nenadović i Zivorad Petrović i borci Stjepan Drašner, Zlatomir Matić, Veselin Vukojević i Mirko Đipalo, puškomitraljezac.⁷²⁸

⁷²⁷ Operativni izvještaj 21. udarne brigade za januar 1945. godine štabu 28. divizije. Vojnoistorijski institut, sig. br. 11—1/11—1139.

⁷²⁸ Operativni izvještaj 21. brigade za januar 1945. štabu 28. divizije NOVJ. Vojnoistorijski institut, sig. br. 15—2/1—1139.

Ocijenivši da je neprijateljska odbrana oslabljena borbama u toku dana, štab brigade je odlučio da napadne neprijateljske položaje na liniji tt. 114 — Obrijež — Krušik — Amajlija — Kovanluk. Na lijevom krilu neprijatelj je odbačen na položaje u predjelu Pašinih bašča, ali su na ostalim pravcima naši napadi zaustavljeni. Sedam boraca nam je poginulo i 25 ranjeno.⁷²⁹

Sljedećeg dana će brigada posjetiti svoje prvobitne položaje, a Četvrti bataljon će biti upućen prema Bjelečkoj i Donjoj Mahali da bi kontrolisao cestu Zvornik — Janja i veze sa petom divizijom kod Zvornika.⁷³⁰ Istoga dana je 22. njemačka divizija prodrla u Vlasenilcu kako bi se probila preko Zvornika, Bijeljine i Brčkog na sjever.

Da bi osujetio neprijateljeve namjere, štab Druge armije⁷³¹ je naredio da se spriječi neprijatelj da prodre s juga na sjever, ka Tuzli i Bijeljini, a Dvadeset osma divizija da s položaja Janja — Zabrđe — Koraj spriječi neprijatelja da saobraća između Bijeljine, Čelića i Brčkog i da eventualno prodre iz Bijeljine preko Janje ka Zvorniku u susret snagama koje se probijaju ka Zvorniku.⁷³² Pošto je brigada bila na desnom krilu borbenog poretka divizije, to joj je bio osnovni zadatak.

U duhu zadatka, štab brigade će učiniti izvjesna pomjerenja i brigada će posjesti položaje: Prvi bataljon će zatvoriti cestu Bijeljina — Janja — Čardačine — Vranić — Kremenjača; Drugi bataljon Glogovac — kota 110 — Bukova greda; Treći saobraćajnicu kota 124 — tt. 126; Četvrti bataljon će se vratiti i smjestiti u Janji, sa štabom brigade.

Na tim položajima će brigada ostati 10 dana i, sem čarki patrola i obostranog ispitivanja rasporeda, neće biti ozbiljnijih okršaja. Taj je predah iskorišćen za sređivanje jedinica, kadrovsku popunu upražnjenih mjesta itd.

Održavaju se sastanci i konferencije u četama i bataljonima, ukazuje na slabosti i iskustva. Komandiri četa

⁷²⁹ Isto.

⁷³⁰ Desetodnevni izvještaj štaba 21. brigade štabu 28. divizije od 10. 1. 1945. godine. Vojnoistorijski institut, sig. br. 1—1—k. 1124.

⁷³¹ II armija je formirana 1. 1. 1945. naredbom Vrhovnog komandanta i u njen sastav su ušle 17, 23, 28, 25 i 45. divizija. Istom naredbom je stavljen pod operativnu komandu II armije 3. korpusa NOVJ. Vojnoistorijski institut, sig. br. 1—2, k. 2517.

⁷³² Izvod iz operativnog dnevnika 28. divizije sa prostora Bijeljina — Koraj dostavlja štabu II armije NOVJ 15. 1. 1945. Zbornik, tom IV, knj. 32, dok. 72, str. 315.

i vodova se koriste prilikom da koliko-toliko obuče borce i da im skrenu pažnju na slabosti iz borbi, da se srede i opreme i naoružanje. Dani su hladni, temperature niske, a odjeća i obuća slaba, dotrajala. Komunisti i skojevci se primjerom dokazuju: polubosi idu u zasjede i patrole da bi zaštitili mlađe borce.

Savjetovanje u štabu divizije sa štabovima bataljona i brigada pomoglo je da se sagleda stanje, uobliče iskustva, izvuku pouke iz taktičkih radnji i borbenih dejstava.⁷³³ Ocijenjeno je da je uprkos velikim gubicima brigade moral boraca dobar, a nedostaci se upornim radom i razgovorom otklanjaju. Strogo se upozoravaju borci da ne uzimaju samovoljno hranu i odjeću po selima, jer je to u suprotnosti s normama ponašanja u NOVJ. Brigada je popunjena novim borcima iz dopunskog bataljona.

*

U tom vremenu se mnogo nastojalo da se novi borci što prije oslobode nedostataka i da ih krase vrline boraca NOVJ, koje su tako brižljivo negovane i u najvećim iskušenjima.

Dezerterstvo i ranjavanje samog sebe bile su nove pojave, ali su energično preduzete mjere da se to spriječi i u isto vrijeme je pojačan partijski, omladinski i politički rad u jedinicama. Uporedo s tim, veoma se mnogo radilo na tome da se niži vojno-politički rukovodioci, oni koji nisu imali iskustva za rukovođenje krupnim jedinicama, što bolje osposobe. Jer među njima je bilo najviše gubitaka. Veliki broj njih se poslije ranjavanja nije vraćao u svoje jedinice, već su se po izliječenju raspoređivali na razne druge dužnosti i jedinice, ondje gdje je to bilo potrebno.

Štab južne operativne grupe je uputio svim jedinicama notirana iskustva iz borbe da se u njima prouče. To su ujedno bila i uputstva svim štabovima.⁷³⁴

Grupisanje snaga mora da bude izraz ideje manevra. Treba stalno imati rezerve i držati ih na mjestima s kojih se moglo blagovremeno upotrijebiti — za odlučujuće udare ili za pariranje neprijateljevog manevra. Štabovi

⁷³³ Isto.

⁷³⁴ Zbornik, tom I, knj. 15, dok. 202, str. 590.

treba da donose odluke na osnovu procjene situacije i da stalno drže inicijativu: Celo neprijateljske marševske kolone valja zadržavati manjim snagama, a glavne snage da napadaju s boka nastojeći da kolonu presijeku na više manjih dijelova radi pojedinačnog tučenja. I najmanjim prodorom se treba koristiti radi proširenja uspeha (rezervom). Jak vatreni oslonac se blokira najnužnijim snagama, a ostale nastavljaju da prodiru. Radi brzog prodiranja, zaobilaženja obuhvata i odsijecanja pojedinih neprijateljevih oslonaca od ostalih dijelova odbrane, valja odlučno nadirati dolinama i jarugama. Sadejstvu pješadije s artiljerijom i minobacačima, i svim pratećim oruđima, mora se poklanjati posebna pažnja. Za noćni napad, u načelu, ima manje izgleda na uspjeh, osim ako se zemljište dobro poznaje, ako su svestrano obavljene pripreme danju, tačno označeni ciljevi, izvršena korektura vatre i dr. Svi štabovi i sve jedinice moraju da imaju izviđačke dijelove — organe. Ako se na drugi način ne mogu prikupiti podaci o neprijatelju, valja nasilno izvidati. Treba hvatati žive neprijateljske vojnike, a pogotovu oficire i podoficire. Cijelo bojište se mora neprekidno osmatrati i to se čini mrežom artiljerijskih i komandnih osmatračnica. Obavještajna služba mora da bude ofanzivna i sistematska. Podjela na rejone, odsjeke i sektore je osnova te službe. Koristiti se uhođenjem. Uzajamno obavještavanje (sa susjedima) i po dubini obavezno je. Podaci se moraju što prije srediti, provjeriti i dostaviti, s tim što se naglase njihovi izvori i ostvari sigurnost. Izvještaji se redovno dostavljaju višem štabu. Objektivno iznositi gubitke u neprijateljevim i sopstvenim jedinicama. Obavezno se koristiti utvrđivanjem i u napadu i u odbrani. Svi veći pokreti se izvode noću, a samo izuzetno danju, i to prikrivenim pravcima. Rukovodioci treba da imaju više stvaralačke inicijative. Prilikom prelaska rijeka valja nastojati da se što prije izbjegne zavisnost od mjesta prelaska. Valja obaviti sve pripreme za brzo i lako manevrisanje plovnim sredstvima, a u slučaju potrebe možemo se koristiti komunikacijskim pravcem. Neophodno je ostvariti potpunu disciplinu vatre i maksimalno štedjeti municiju. U isto vrijeme se određuje rezerva municije, a i to koje jedinice je moraju i smiju trošiti samo po naročitom odobrenju.

Bilo je negativnosti i u ophođenju prema narodu. Zbog stalnog vršljanja četnika, pojedini borci su samo-

voljno preduzimali korake prema narodu proglašavajući seljake za četničke saradnike i uzimali su hranu i odjeću od njih. To se najoštrije kritikovalo na sastancima. Partijske i skojevske organizacije, omladinski aktivni i četni kolektivi, desetine, vodovi i čete su te pojave iskorjenjivali. U tome su znatno pomogle zidne i džepne čete i bataljonske novine, brigadni list, čete, vodne i bataljonske konferencije i druga politička aktivnost, jer se otvoreno i neposredno o tome razgovaralo, raspravljalo i pisalo. Vinovnici nekih drastičnih prestupa su oštro kažnjavani disciplinski. U to vrijeme se naglašavao lični primjer starješina kao presudan činilac u stvaranju ljudi novog kova i nove, narodne, Titove armije.

Za vođenje teških i složenih borbi potrebne su dobro organizovane i disciplinovane jedinice. Od prvorazrednog značaja je, valjano izvršavanje borbenih zadataka. Korišćeni su raznovrsni oblici vojno-političkog rada da bi se zadaci izvršavali bez pogovora. Međutim, bilo je pojedinih boraca i rukovodilaca koji nisu mogli da shvate sve to, pa su pravili prestupe zbog kojih je trebalo da budu kažnjeni. S obzirom na njihovu mladost i neiskustvo, preduzimale su se blaže mjere prema njima, a neki su upućivani u disciplinske jedinice.⁷³⁵ Propisano je i uputstvo o tome ko će se upućivati u disciplinsku jedinicu i za koje prestupe.

U disciplinskoj jedinici prestupnici ostaju dok se ne poprave, istaknu u borbi, budu ranjeni. Te jedinice su po pravilu upućivane na najteže borbene zadatke, a kad ne bi bilo borbe, na najteže radove. O tome ko će biti upućen u disciplinsku jedinicu odlučivali su štab brigade (za borce i podoficire) i štab divizije (za oficire).

U Dvadeset prvoj brigadi nikada nije obrazovana disciplinska četa.

Od jedinica se zahtijevalo da operacije izvode danju 1 noću, da prihvataju borbu prsa u prsa, a od starješina da čvrsto drže svoje borce i jedinice u svojim rukama. To je teško padalo mladim i neiskusnim komandirima. Odbrambeni položaji su bili plitki, bez dubine, pa se time neprijatelj, koji se probijao, koristio i na uzanom frontu je grupisao velik broj automatskih oruđa, podržavao ih snažnom artiljerijskom i minobacačkom vatrom,

⁷³⁵ Naredenje štaba 28. divizije štabovima brigada o formiranju disciplinskih četa u brigadama. Arhiv VII, sig- br. 2—3, k. 1136.

uspijevao da snažnim naletima probije našu odbranu i odbaci naše jedinice. Četnici su nam redovno pripucavali u leđa.

Ono što smo gubili danju pokušavalo se da se nadoknadi noću. Više povjerenja smo imali u noć, mogli smo da budemo preduzimljiviji, napadi su nam bili organizovaniji i pouzdaniji.

Položaji koje je držala Dvadeset prva brigada, bili su u dolini Drine, ravni i goli, ali to nije smetalo ni novim ni starim borcima, jer su smjelo, odlučno i uporno išli u noćne napade i gonjenje neprijatelja.

Bilo je velike oskudice u svemu: odjeći, obući, municiji, hrani, samo ne u vaškama. Dok nisu oslobođene saobraćajnice u dolini Drine ranjenicima je bilo najteže, a sada ih upućujemo pravac u Srbiju, jer tamo imaju sve uslove da se brzo izličiječe i oporave. U Sapcu je tada bila armijska bolnica, a odatle su naši ranjenici upućivani u gradove u oslobođenoj Srbiji.⁷³⁶ Ranjenici su bili stalna veza između naroda srbijanske Posavine i brigada na frontu. Oni su na taj način saznavali šta se na frontu dešava i u svakom trenu su znali gdje se brigada nalazi.

Čim bi nastalo zatišje na frontu, prekid borbe, dolazile bi, već sutradan, grupe seljaka i seljanki iz Srbije sa bijelim i šarenim torbama i zavežljajima na ramenu noseći svojim najbližima poklone u hrani ili čisto rublje. Sa nepogrešivom tačnošću Srbijanci su pronalazili sela u kojima su se nalazili bataljon ili četa, njihov sin, tj. rođak. Mnogi od njih su saznavali da im je taj kojeg traže poginuo, ranjen, zarobljen. Već poslije nekoliko dana, ili odmah, odlazili bi u sela u kojima su bili pokopani poginuli borci — njihovi bližnji i odnosili posmrtnu ostatku u svoj rodni kraj, da ih sahrane u svojim mjestima.

Jednoga dana dođe u selo Kocevac, u kom je bio Prvi bataljon, čovjek, krepak brkajlija, iz nekog pocerskog sela. Tražio je komandanta Simu Đermanovića. Kada ga odvedoše komandantu reče mu: „Čuo sam da je moj sin poginuo u vašoj jedinici“. Pošto je provjerom utvrđeno da je to tačno i pošto to bi čovjeku saopšteno, on

⁷³⁶ Ranjenici iz 21. brigade liječili su se u vojnim i gradskim bolnicama u Beogradu, Smederevu, Požarevcu, Valjevu, Kragujevcu, Cupriji, Kraljevu, Kruševcu i Nišu, a u Banatu — u Kikindi, Zrenjaninu, Vršcu i Pančevu. U tim bolnicama su umrla 82 borca i rukovodioca brigade od zadobijenih rana (primjedba autora).

ustade sa stolice i reče: „Slava mu, bio je dobrovoljac, bio sam dobrovoljac, hranim još dva sina, ako bude trebalo braniće i oni svoju zemlju.“ Sin mu je bio sahranjen u selu Pilicama. Otac je prenio ostatke svoga sina u rodni kraj.

U te hladne januarske noći i dane, na golej ravnici pod snježnim pokrivačem, sjetit će se mitraljesci i puškomitraljesci kako su im se oružja zakivala i kako je zbog toga često bivalo zastoja. Ali bilo je toga i zbog neodgovarajućeg podmazivanja i nestručnog rukovanja i održavanja. Dešavalo se da se puškomitraljez zaglavi u presudnom trenutku, kada je trebalo neprijatelju zadati odlučujući udarac ili odbiti njegov napad. U takvim slučajevima plaćalo se vlastitom glavom.

PRVI NAPAD NA BIJELJINU

Da bi se olakšale prilike jedinicama Prve armije, koja je u Sremu vodila teške odbrambene borbe,⁷³⁷ štab Druge armije je naredio Dvadeset osmoj diviziji⁷³⁸ da organizuje i izvede napad i zauzme neprijateljevo uporište Bijeljini.

Neprijateljski garnizon u Bijeljini činili su borbeni grupa „Skenderbeg“ (4 bataljona i bataljon mornara),⁷³⁹ dijelovi 12. ustaške divizije, stacionirane u Brčkom, i grupa četnika (nepoznate jačine).

Istoga dana (18. 1. 1945) štab Dvadeset osme divizije je izdao zapovijest o napadu na neprijateljev garnizon Bijeljini,⁷⁴⁰ s tim što će početi 19. 1. u 21 čas. Izvešće je Dvadeset prva, Dvadeset peta, brodska brigada, a Sedamnaesta će biti u rezervi.

⁷³⁷ Sedamnaestog januara 1945. njemačke snage na Sremskom frontu: 7. SS divizija „Princ Eugen“, 41. pješadijska i 117. lovačka divizija, pošle su u opći napad pravcem Staro Selo — Spainske njive — Oriolik — Ostojić i poslije trodnevnih oštrih borbi uspjele da potisnu snage 1. armije NOVJ na liniju Mahovo — istočno od Tovarnika — zapadno od Sida — Ilinci — Batrovci i na lijevu obalu Bosuta do Lipovca, gdje su i ostale sve do 12. 4. 1945. do proboja fronta. *Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941—1945*, knj. 2/II, str. 503—504.

⁷³⁸ Zbornik, tom IV, knj. 32, dok. 92, str. 425.

⁷³⁹ Vidi objašnjenja 721 i 727 u ovoj knjizi.

⁷⁴⁰ Zapovijest štaba 28. divizije NOVJ od 18. 1. 1945. potčinjenim jedinicama o napadu na Bijeljini. IV/k. 32, dok 95, str. 436.

U duhu dobijene zapovijesti, štab brigade je odlučio da dva bataljona zadaju glavni udar u zahvatu saobraćajnice Janja — Bijeljina — Puhare — Pučile — Fincov Salaš — Agiee Pučile — kota 190, a da jedan bataljon pođe sa istočne strane (Kovanluk — Golo brdo), obezbjeđujući se od Popova i štiteći na taj način bok jedinicama što su na glavnom pravcu udara.⁷⁴¹

U brigadnoj rezervi bio je Prvi bataljon. Kada jedinice prvog ešelona probiju neprijateljsku odbranu i stvore brešu u njegovoj odbrani uveće se u borbu Prvi bataljon, radi proširenja postignutog uspjeha.

Lijevo od Dvadeset prve brigade napadala je Dvadeset peta, brodska brigada, zapravo, dva njena bataljona. Jedan je nastupao pravcem Obrijež — Pašine bašče — Krušik — Željeznička stanica, a drugi Crna bara — Humke. Jedan bataljon je bbezbjeđivao divizijsku ambulantu, a jedan bio u divizijskoj rezervi.

Napad na Bijeljiniu je izveden onako kako je to bilo postavljeno u zapovijesti. Treći bataljon je uspio da neprimjetno prodre na desnom krilu i da iznenada napadne neprijatelja u selu Popovima, odakle se povukao u Novo Selo. On je prodro do škole u Novom Selu, ali je tu zadržan. Ipak, uspio je da presiječe saobraćajnicu Novo Selo — Bujuklić ada. Četa koja je napadala ka Prugnjači i Mularina savladala je neprijateljske predstraže, ali joj se na prvim tačkama otpora neprijatelj odlučno suprostavio i zaustavio je.

Na pravcu kojim je napadao Drugi bataljon: Petkovača — Puhare — Pučile i dalje preko kote 95 savladan je neprijateljev prednji odbrambeni položaj i treća četa je uspjela da se ukloni u neprijateljev prednji kraj zauzevši šest bunkera. Neprijatelj je požurio ne bi li zatvorio tu brešu. Usredsredio je snažnu vatru na četu, uveo u borbu rezervu i izbacio iz stroja te čete 22 borca. Četa se povukla na polazne položaje jedva uspijevši da izvuče poginule i ranjene borce. Upućena rezerva (dijelovi Prvog bataljona) nije stigla na vrijeme da bi iskoristila uspjeh Drugog bataljona. Tako je neprijatelj primorao naše jedinice da leže na otvorenom prostoru ispred njihovih utvrđenih položaja.

⁷⁴¹ Izvod iz dnevnika 28. divizije za dane od 15. do 31. 1. 1945. Vojnoistorijski institut sig. br. 5—2/1, k. 1125.

Četvrti bataljon je napadao pravcem Puhare — Pučila — duž pruge Ciglana — Fincov salaš i vodio žestoku borbu s neprijateljem. Druga četa je uspjela da zauzme grupu kuća Puhare — Pučila, a lijevo krilo je prodirući ka Fincovom salašu zauzelo most na pruzi. Čim je neprijatelj osjetio naš napad namah je odlučno reagovao i zastavio bataljon.

Borba se vodila cijelu noć. Čete i vodovi naizmjenično su jurišali. O žestini borbe svjedoči 32.000 utrošenih metaka i 193 mine za minobacače. Izbačeno je iz stroja oko 50 neprijateljskih vojnika, zaplijenjena tri puškomitraljeza, tri puške, šmajser, pištolj i nešto opreme. Naše jedinice nisu postigle cilj. U zoru su se povukle na polazne položaje.

Iz stroja brigade je izbačeno 85 boraca: 15 je poginulo i 70 ranjeno. Oštećena su dva puškomitraljeza i dvije puške. Predloženo je da se treća četa Drugog bataljona pohvali.⁷⁴² U Trećem bataljonu su se istakli zamjenik komandira čete Dragan Pekeč, vodnici Duro Bukić i Pavle Grandić, desetari Mirko Đipalo i Dušan Vuković.⁷⁴³ U Drugom bataljonu su za izvanredno držanje pohvaljeni borci Ivan Turek, Stojadin Čolić, Zlatimir Tanković, Đoko Đokić, Stanislav Mijatović, Pantelija Cvetković, Milorad Sindelić i Života Janković.⁷⁴⁴

I tom prilikom je izbačen iz stroja velik broj nižih starješina. Poginuli su vodnik Stojan Gubić, desetari Ivan Betlehem i Mileta Jelić, a ranjeni vodnici Branko Arambašić, Ignjo Vukojević, Panto Kovačević, Josip Lončarić, Jovo Vujović, politički delegati vodova Hasan Pinjagić i Filip Berger i desetari Josip Novina, Dobrosav Despotović, Đuro Bošnjak i Jusuf Pinjagić.⁷⁴⁵

Vremenski uslovi za napad bili su veoma nepovoljni.⁷⁴⁸ Noć je bila vedra, zemljište pokriveno snijegom,

⁷⁴² Izvještaj štaba 21. brigade od 21. 1. 1945. štabu 28. divizije NOVJ o napadu na Bijeljenu. Vojnoistorijski institut, sig. br. 5—1/1, k. 1139.

⁷⁴³ Izvještaj 3. bataljona štabu 21. brigade o napadu na Bijeljenu. Vojnoistorijski institut, sig. br. 2—7—1136.

⁷⁴⁴ Izvještaj Drugog bataljona od 21. 1. 1945. štabu 21. udarne brigade o napadu na Bijeljenu i predloži da se neki borci pohvale. Vojnoistorijski institut, sig. br. 10—6—1139.

⁷⁴⁵ Knjiga ranjenih i poginulih. Vojnoistorijski institut, sig. br. 11—61/1, k. 1139, 16—57 (I i ka. 1139).

⁷⁴⁶ Operativni izvještaj 21. udarne brigade za januar 1945. VJJ, sig. br. 11—1/11, k. 1139.

teren ravan, bez zaklona, a predteren ispred sopstvené odbrane neprijatelj je bio očistio. Neprijatelj nas je otkrio dok smo mu prilazili. Čekao je i pustio naše jedinice na malo odstojanje. Tada su došle do izraza organizovanost njegovog vatrenog sistema, kombinacija vatre i protivnapada i solidnost fortifikacijskih objekata, koje, prema mišljenju starješina, bez jake artiljerijske podrške, tenkova i brojnije jedinice nije bilo moguće zauzeti.

DRUGI NAPAD NA BIJELJINU

Sest idućih dana vodila se izviđačka aktivnost s neprijateljem. Predah je i našim i neprijateljskim jedinicama bio dobrodošao. Jedinice su kadrovski popunjene. Po četama i bataljonima se održavaju sastanci i konferencije i govori o iskustvima iz napada na Bijeljину. Komandiri nastoje da ukažu svojim borcima na nedostatke u izvođenju napada na jako utvrđeno naseljeno mjesto.

Pojavio se tifus, pa prijeti da se proširi na cijelu brigadu. Zato su borci svih jedinica cijepljeni protiv tifusa.

U noći između 25. i 26. januara brigada⁷⁴⁷ se pomjerala prema položaju Čardačine — Kojčinovac — Muhađžeri — Modran da bi se grupisala za ponovni napad na Bijeljину.

Odluka štaba Druge armije NOVJ da se uništi neprijateljeva grupacija opkoljena u Bijeljini i oko nje bila je i dalje na snazi, pa je odlučeno da se napad ponovi, i da to učine jače snage, tj. Sedamnaesta i Dvadesetosma divizija NOVJ, s tim da se dobro pripreme i da dobiju snažniju podršku od artiljerije i avijacije.

Jedinicama što su imale da pođu u napad rukovodio je načelnik štaba armije general-major Ljubo Vučković.⁷⁴⁸ Sa štabovima divizije održano je savjetovanje 25. januara i detaljno je razmotren plan napada i sadejstva.

Napad je izveden iz dva pravca: s južnog i jugoistočnog. Pravcem Golo brdo — Potkovača — Agine Pučile napadače Dvadeset osma divizija, a smjerom Pašine bašče

⁷⁴⁷ Operativni izvještaj štaba 21. brigade za januar 1945. štabu 28. divizije. VJJ, sig. br. 15—2/1, k. 1139.

⁷⁴⁸ Zapovijest štaba 2. armije NOVJ od 25. 1. 1945. štabovima 17. i 28. udarne divizije NOVJ o napadu na Bijeljину. Zbornik, tom IV, knj. 32, dok. 124, str. 321—524.

— Glevice jedinice Sedamnaeste divizije, s tim što će jedina brigada zatvoriti pravac Bijeljina — Brčko. Predviđeno je da se napad izvede 27. januara u sedam časova ujutru.

U duhu zapovijesti Druge armije, štab Dvadeset osme divizije se odlučio da se borbeni poredak napada sastoji iz dva ešelona i da Sedamnaesta brigada bude u opštoj rezervi, na prostoru Čengić — Modran. Prema zapovijesti štaba Dvadeset osme divizije,⁷⁴⁹ Dvadeset prva brigada je napadala na težištu divizije: Pučile — Agine Pučile — Fincov salaš, a Dvadeset peta brodska, brigada, njena dva bataljona, izvešće snažan demonstrativni napad jugoistočno od Drine smjerom Golo brdo — Petrovo polje, a druga dva bataljona će biti u divizijskoj rezervi u rejonu Čardačine — Glogovac.⁷⁵⁰

Napad je počeo 27. januara u sedam časova, kako je bilo naređeno, i poslije artiljerijske pripreme od 30 minuta. Jedinice su se privlačile neprijateljevoj odbrani. Neprijatelj se uvukao u skloništa i bunkere, odakle je budno pratio kretanje naših jedinica.

Napad je počeo prema planu. Jedinice su krenule na juriš, ali artiljerija iz Srbije⁷⁵¹ ne prenosi vatru, već i dalje djeluje tako da nanosi našim jedinicama gubitke. Neprijatelj otvara paklenu vatru po našem streljačkom stroju, koji je zakovan za brisan prostor. Četa koja napada na Fincov salaš prešla je kanal i prišla salašu nastojeći da prodre ka Aginim Pučilama, ali ju je dočekala snažna protivnapadna vatra.

Njemački drveno-zemljani bunker, rovovi i saobraćajnice povezani su međusobno telefonima, organizovanim vatrenim sistemom i — nesavladivi su.

U svim našim jedinicama mnogo boraca je poginulo i ranjeno, i to baš ispred bunkera i rovova, kojima se ne može prići. Redaju se juriši u nastojanju da se dočepamo prvih neprijateljevih linija i da ga istjeramo iz njih, ali ne uspijevamo. Kada smo zauzeli neke položaje i rovove, odjednom se spustila magla, počeo je da pada snijeg i

⁷⁴⁹ Zbornik, tom IV, knj. 32, dok. 135, str. 563—567.

⁷⁵⁰ Operativni izvještaj 25. brodske brigade za januar 1945. Vojnoistorijski institut, sig. 22, f. 4 i 27/4.

⁷⁵¹ Riječ je o teškom divizionu 2. artiljerijske brigade 23. NOU divizije, koji je sa vatrenih položaja, južno od sela Badovinaca sa desne obale Drine podržavala zapadnu Bjeljinu. Zbornik, tom IV, knj. 32, dok. 125, str. 525.

zato je izostala podrška od artiljerije jer nije mogla da prati naš borbeni poredak.

Cijelo poslijepodne su se vodile borbe na kanalu Agine Pučile. Svaki pedalj zemljišta neprijatelj uporno brani. Naše jurišne grupe trpe velike gubitke, ali nisu uspjele da poluče ozbiljniji uspjeh. Nijemci imaju, reklo bi se, savršen vatreni sistem automatskog i streljačkog naoružanja u sklopu kojeg je bila i vatra iz flakova.

U početku napada na Amajlije Dvadeset peta brigada je postigla uspjeh, ali je zaustavljena protivnapadima iz Kovanluka i Petrovog Polja. Ni Sedamnaesta divizija nije stajala bolje: izvela je šest juriša ali nije uspjela da probije neprijateljevu spoljnu odbranu.⁷⁵²

Dvadeset časova se vodi ogorčena borba. Kada padne mrak juriša se na pojedine utvrđene vatrene tačke. Potom se iznose promrzli ranjenici i poginuli drugovi. Neke je zatrpao snijeg pa se ne vide. Napad se nastavlja cijelu noć između 27. i 28.

Pojedine jurišne grupe su u početku postigle uspjeh, ali ih je neprijatelj brzo, svojim protivnapadima, uspio da spriječi. Naš napad i te noći otežavaju mjesečina i snijeg, a i ravnica je dobrim dijelom doprinijela našem neuspjehu i velikim gubicima. Neprijateljev otpor i ponašanje uvjeravaju nas da u Bijeljini ima više vojske nego što se pretpostavljalo. Sem toga, zatajilo je dejstvo naše artiljerije.

Napad je prekinut 28. 1. u pet časova. Brigada je posjela polazne položaje. Koliko je borba bila oštra i žilava vidi se po utrošku municije. Brigada je potrošila 105.000 metaka i 720 mina za minobacače, a bombaši su bacili 65 bombi na neprijateljeve bunkere. Brigada je izgubila šest puškomitraljeza, dva automata i četiri puške. Pretrpjela je znatne gubitke u ljudstvu: poginulo je 99, ranjeno 317 i nestalo devet boraca. To su joj najveći gubici otkako je formirana. Neke čete i vodovi su prepolvljeni.

Najteže je bilo gledati naše ranjenike. Promrzli od hladnoće i snijega, ležali su ispred njemačkih bunkera nemoćni da se izvuku. Neprijatelj ih je zarobio i najveći broj postrjeljao. Rijetku sreću su imali pojedinci, oni ko-

⁷⁵² Gligo Mandić, Sedamnaesta istočnobosanska udarna divizija. VIZ, 1976, autor str. 302—310.

ji su tretirani kao ratni zarobljenici, kao na primjer Milan 2. Frajtović, mladi vodnik iz Prnjavora kod Sapca. On je bio ranjen u obje noge, zarobljen i liječen u Zagrebu. Isti je slučaj bio s Momikom Milosavljevićem sa Uba i Vasilijom Eredljanom iz sela Badovinaca kod Bogatića.

TRECI POKUŠAJ DA SE ZAUZME BIJELJINA

Promjena kod neprijatelja u Bijeljini nema, sem što je 27. januara od Brezovog polja u grad stiglo dvadesetak kamiona sa opremom i pratnjom. Prema obavještenjima, iz Bijeljine su odvezeni ranjenici. Četnik što je zarobljen sjeverno do Bijeljine kaže da u gradu ima oko 1.000 četnika.⁷⁵³ Ocijenjeno je da su položaji sjeverno od Bijeljine slabije zaštićeni i da ih drže četnici. Isto tako, oni su slabije fortifikacijski uređeni nego oni na južnoj i jugoistočnoj strani. Zato je odlučeno⁷⁵⁴ da se glavni napad usmjeri na saobraćajnicu Crnjiljevo — Trnjage — Bijeljina. Taj pravac je povjeren Drugoj krajiškoj i Šestoj proleterskoj brigadi Sedamnaeste divizije, a Petnaesta majevička je bila na obezbjeđenju od Brezovog Polja i Brčkog.

Da bi čvršće bile vezane neprijateljske snage u Bijeljini, s južne strane će napadati jedinice Dvadeset osme divizije. Predviđeno je da napad počne 31. 1. 1945. Da bi se neprijatelj doveo u zabludu o pravcu glavnog udara, Dvadeset osma divizija je imala da krene u napad u 22 časa, a jedinice Sedamnaeste u 23, sat kasnije. Štab divizije je odlučio⁷⁵⁵ da na pravcu glavnog udara (Patkovača — Agine Pučile — Pincov salaš) bude Prvi bataljon Sedamnaeste brigade, tj. da smjeni jedinice Dvadeset prve brigade, koja je u ranijim borbama pretrpjela znatne gu-

⁷⁵³ Riječ je o četnicima Majevičkog korpusa. Dio njegovih snaga bio je -na liniji s. Burum — s. Brezovo Polje — Korenita. Opširnije u naređenju komandanta tog korpusa od 31. 1. 1945. Arhiv, VII, sig. br. BH-V-11522.

⁷⁵⁴ Zapovijest štaba 2. armije NOVJ od 30. 1. 1945. štabovima 17. i 28. divizije za napad na Bijeljinu. Zbornik, tom IV, knj. 32, dok. 160, str. 678—680.

⁷⁵⁵ Zapovijest štaba 28. divizije NOVJ od 31. 1. 1945. štabovima brigada za napad na Bijeljinu. Zbornik, tom IV, k. 32, dok. 170, str. 742—744.

bitke.⁷⁵⁶ Do smjene je došlo još 29. januara, kada je Sedamnaesta brigada pokušala da snažnim napadom na tom pravcu probije neprijateljsku odbranu, ali joj to nije pošlo za rukom. Tada joj je 13 boraca poginulo i 44 su ranjena.⁷⁵⁷ Ostala tri bataljona Sedamnaeste brigade su smijenile jedinice Sedamnaeste divizije na položajima Obrijež — Krušik — Brijesnica.

U duhu zapovijesti primljene od divizije, Dvadeset prva brigada je zauzela svoj borbeni poredak u dva ešelona. Dva bataljona napadaju položaje Fincov salaš — Patkovača. Dvadeset peta, brodska, pritiska na taj način na Petrovo Polje i obezbjeđuje leđa jedinicama Sedamnaeste divizije, a blokira pravac Konvaluk — Golo brdo.

Napad je počeo prema planu. Neke jedinice su postigle u početku uspjeh, ali u toku noći nisu likvidirana glavna uporišta i tačke otpora. Na pravcu glavnog udara, sa sjevera, Sedamnaesta divizija nije uspjela da probije neprijateljevu odbranu. Isto je s jedinicama što su napale s juga. Neprijatelj je čvrsto držao osnovna uporišta i tačke otpora i dozvolio je našim jedinicama da se mjestimično uklone u međuprostore, a potom je snažnom bočnom vatrom i protivnapadima sa protivnapadima sa pripremljenih položaja i upotrebom rezervi iz grada tukao naše snage i nanosio im gubitke. Uspjeo je da ih odbije i prisili na povlačenje, na polazne položaje.

Borci brigade su vodili neravnopravnu borbu na otvorenom zemljištu s neprijateljem koji je u zaklonjenim bunkerima čekao da mu se izide na nišan. Brigada je nanijela neprijatelju teške gubitke: 170 ljudi mu je poginulo i četiri čovjeka je zarobila. Ali to je bila slaba utjeha za njene gubitke koje je u tim napadima pretrpjela.

Poslije tog neuspjeha i velikih gubitaka⁷⁵⁸ odustalo se od direktnog napada na Bijeljenu. Iz brigade je u na-

⁷⁵⁶ izvještaj 28. divizije NOVJ od 7. 2. 1945. štabu 2. armije NOVJ o napadu na Bijeljenu. Zbornik, tom IV, knj. 33, str. 193.

⁷⁵⁷ Sedamnaesta slavonska udarna brigada, Zdravko Cvetković, str. 226—229.

⁷⁵⁸ Sedamnaesta divizija je imala u napadima na Bijeljenu do tada 322 poginula, 791 ranjenog i 27 nestalih. Gligo Mandić: 17. istočnobosanska udarna divizija, 1976, str. 305; 17. udarna brigada 28. divizije: 48 poginulih i 74 ranjena. Izvještaj štaba 17. brigade od 2. 2. 1945. štabu 28. udarne divizije NOVJ. Arhiv VII, reg. br. 3—2—1136; 25. brodska brigada je imala 16 poginulih i 54 ranjena; izvod iz operacijskog dnevnika štaba 28. divizije na sektoru Bijeljine, dostavljen štabu 2. armije 1. 2. 1945. godine. Zbornik, tom IV, knj. 33, dok. 7, str. 46—54.

padima na Bijeljenu 114 boraca i starješina poginulo, 377 ranjeno i 10 nestalo.⁷⁵⁹ Mnogo je stradao starešinski kadar. Poginuli su komandiri četa: Petar Pavić i Tomo Čavrak, delegati Savo Babić i Marko Trbović, vodnici Pero Jojić i Ivan Bralić, potporučnik Božica Dimitrijević, deseteri Mladen Čavić, Stevo Gonjić, Dušan Simović, Obrad Vraštanović, Milica Marović, a ranjen je 41 starješina: četiri komandira čete, jedan komesar čete, dva zamjenika komesara čete, sedam vodnika i 22 desetara.⁷⁶⁰

Borci i starješine su jurišali na neprijateljska utvrđenja, ali među mnogima od njih štab brigade pohvaljuje:⁷⁶¹ komandira čete Petra Pavića, Jovanku Ostojić, vodnika Ignju Vukojevića, Josipa Lončarskog, delegata Filipa Berbera, puškomitraljesca Antuna Košilogoskog i borca Stanislava Kumiha, Petra Kovačevića i Svetozara Stojkovića.

Brigada je popunjena iz dopunskog bataljona divizije sa 464 borca, tako da je njeno brojno stanje početkom februara bilo 1.895 muškaraca i 36 drugarica. Od toga: 135 oficira, 145 podoficira i 1.619 boraca.

Ako bismo pokušali da sažmemo pouke iz borbe za Bijeljenu, na prvo mjesto bismo stavili subjektivne nedostatke. O objektivnim poteškoćama bilo je dosta riječi u opisivanju dinamike borbe. Pokazalo se da naši rukovodioci još ne znaju da se koriste učinkom artiljerijske vatre, niti manevrsanjem vatrom i pokretom jedinice. U pohodu na utvrđene neprijateljeve položaje na kojima je neprijatelj bio besprijekorno organizovao vatreni sistem, kako je to bilo oko Bijeljine, to je moralo doći do izražaja. Pokazalo se da su neprijateljske snage u Bijeljini bile brojnije u ljudstvu i naoružavanju nego što se to mislilo.

Neprijatelj je dobro organizovao sadejstvo četničkih jedinica, koje su svojim dejstvom razvlačile naše snage. Zemljište je bilo veoma nepovoljno za napadače: brisan prostor pokriven snijegom, pregledan, i to je otežavalo našim jedinicama manevrisanje. Osim toga, jedinice su

⁷⁵⁹ Izvještaj štaba 21. brigade štabu 28. divizije NOV za januar 1945. godine. Vojnoistorijski institut, sig. br. 1—1/2, k. 1139.

⁷⁶⁰ Knjiga ranjenika 28. divizije. Vojnoistorijski institut, sig. br. 16—57/1, k. 1139.

⁷⁶¹ Operativni izvještaj 21. brigade za januar 1945. Vojnoistorijski institut, sig. br. 11—1/11, k. 1139.

bile bez veće artiljerijske podrške, bez podrške oklopnih jedinica, a i oskudijevale su u municiji, osobito u minama za minobacače i artiljeriju. Ti i mnogi drugi uzroci su doveli do toga da ne zauzmemo Bijeljину, premda je upornost naših jedinica bila za uzor.

NASTAVLJA SE BLOKADA BIJELJINE

(1. 2 — 10. 3)

Brigada je u neprekidnom borbenom kontaktu s neprijateljem izvodeći napade i izviđačka dejstva na Bijeljину i na položaje isturene na sjever. Na desnom krilu, od Drine, položaje drži Dvadeset peta, brodska brigada i zatvara pravac Bijeljina — Janja, a Dvadeset prva brigada je posjela položaje Puhare — Pučila — Leskovac — Giogovac.

Zbog naglog pogoršanja situacije u rejonu Drinjača — Zvornik,⁷⁶² Sedamnaesta divizija je 3. februara upućena u predio sjeverozapadno od Zvornika⁷⁶³ da bi spriječila 22. njemačku diviziju i 963. tvrđavsku brigadu da se izvuku. Dvadeset osma divizija će kontrolisati veoma širok prostor i nastojati da presiječe neprijateljevo saobraćanje između Brčkog i Bijeljine. Taj zadatak je povjeren Sedamnaestoj brigadi, a Dvadeset prva i Dvadeset peta će opkoliti neprijateljski garnizon u Bijeljini, s tim što će odvojiti dio snaga za uništavanje četničkih grupa. Tako je težište borbenih dejstava Druge armije ponovo prenijeto u dolinu Drine, na saobraćajnici Drinjača — Zvornik.⁷⁶⁴

⁷⁶² Njemačka 22. divizija, oko 13.000 vojnika, pošto je u Vlasevici deblokirala 963. tvrđavsku brigadu, nastavila je da se s njom probija pravcem Drinjača — Zvornik — Bijeljina. 24. januara, poslije žestokih borbi, uspjela je da zauzme Novu Kasabu. 26. januara Drinjaču, a do 3. februara probila se u Zvornik. Zbornik, tom IV, knj. 32, dok. 94, obj. 8, str. 435, dok. 103, obj. 3 i dok. 121, obj. 2.

⁷⁶³ Gligo Mandić, 17. istočnobosanska ud. divizija.

⁷⁶⁴ Kako je neprijatelj na tom prostoru bio opkoljen, jer su na lijevoj obali Drine bile 25. 27. i 38. i 17. divizija a na desnoj obali u rejonu Čitluk — Mali Zvornik 22. divizija NOVJ, štab 2. armije je odlučio da energičnim napadom razdvoji na dva dijela, a zatim je po dijelovima uništi, pa je 8. februara 1945. godine u 12.30 izdao zapovijest. Zbornik, tom IV, knj. 33, dok. 54, str. 228.

Da bi se pokrio dosta širok front, štab Dvadesetosme divizije je naredio da se snage pregrupišu,⁷⁶⁵ a Sedamnaestu udarnu brigadu je uputio na saobraćajnicu Bijeljina — Brčko, Dvadeset prvu brigadu na područje jugozapadno od Bijeljine, a Dvadeset petu brigadu na južni dio do Drine. Zadatak im je bio da spriječe prodiranje neprijatelja iz Bijeljine ka Janji, Zvornik, Novom Brezovom Polju i Brčkom. Sve do 10. februara bilo je zatišje, sem manjih čarki izviđačkih dijelova i gonjenja četničkih grupa.

Poslije pet dana ogorčenih borbi za Bijeljinu, objema stranama je trebalo predaha. Brigada je na položajima Hase — Muhaderi — Puhare — Pučila — Leskovac — Cardačine.

Toga dana, 10. februara, Prvi bataljon, je upućen u Zabreje — Tutnjevaca da smijeni bataljon Sedamnaeste brigade, koja kreće bliže Brčkom. Treći bataljon se pomjera u sela Tutnjevaca, Korenitu i Babino Brdo da bi gonio četnike, a njegove položaje preuzima Dvadeset peta, brodska brigada.⁷⁶⁶

Naše snage vode ogorčenu borbu u rejonu Zvornik i nanose neprijatelju teške gubitke, ali ne uspijevaju da presijeku neprijateljsku kolonu. Neprijatelj se uporno brani i prodire cestom prema Bijeljini, uz veoma velike gubitke. Jedanaestog februara je čelo njegove kolone uspjelo da pride Kozluku. U to vrijeme, noću između 12. i 13. februara, Druga proleterska divizija forsira Drinu kod Branjeva⁷⁶⁷ i zaustavlja neprijatelja u prodiranju, odbacuje njegove prednje dijelove ka Zvorniku i stvara uslove da se Dvadeset druga divizija NOVJ rasporedi na sektoru Kozluk — Zvornik.

Njemačka 22. divizija je u bezizlaznom položaju. Predstojalo joj je potpuno uništenje.⁷⁶⁸ Komada armije „E” prebacuje iz Vinkovaca 734. puk 104. lovačke divizije, ojačan tenkovima i artiljerijom i drugim sredstvima ojačanja, iz 12. ustaške divizije iz Brčkog i borbene grupe „Skenderbeg” iz Bijeljine, sadejstvo sa četničkim jedini-

⁷⁶⁵ Operativni izvještaj 2. ud. brig, od 7. do 22. 12. 1945, Arhiv VII, sig. br. 6—1/1—1139.

⁷⁶⁶ Izvod iz operativnog dnevnika 28. divizije NOVJ o korekciji položaja Janja — Bijeljina — Brčko štabu 2. armije NOVJ od 27. 2. 1945. Zbornik, tom IV, knj. 33, dok. 145, str. 718.

⁷⁶⁷ Zbornik, tom IV, knj. 34, dok. 24, str. 162.

⁷⁶⁸ Isto.

čama na oko sto kamiona, preko Bijeljine i Janje do Kozluka, gdje se sastao sa snagama 22. njemačke divizije 18. 2. 1945. godine snabdjevši je municijom i gorivom. Odbacili su snage Druge proleterske i Sedamnaeste divizije.⁷⁶⁹ Na taj način je deblokirana njemačka odbrana Bijeljine i 22. njemačkoj diviziji omogućiti da se izvuče iz veoma teškog položaja.

Da bi oslobodile saobraćajnicu i omogućile brže prodiranje 734. lovačkom puku iz Brčkog, snage iz Bijeljine 11. februara snažno napadaju na položaje brigade na pravcu Fincov salaš — Kušik. Drugi i Četvrti bataljon vode žestoku borbu s njima na položajima kota 114 — Obrijež — tt. 117, ali neprijatelj uspijeva da ih potisne na liniju Brijesnica — kota 121 — tt. 126 i do šume Lugovi.

Komandant brigade je na prihvatnim položajima organizovao protivnapad, uz upotrebu rezerve, i uspijeva da potisne neprijatelja na njegove ranije položaje nanijevši mu gubitke (65 poginulih i 80 ranjenih). Iz brigade je 13 boraca poginulo i 34 ranjeno. Zaplijenjeno je nešto opreme i naoružanja.⁷⁷⁰

Neprijatelj je napao naše položaje i drugog dana, ali ne istom žestinom. Prvi bataljon je vodio borbu sa grupom Nijemaca na prostoru selo Lugovi — kota 126. Ubijena su dva Nijemca, a ranjena dva borca. Jedan od njih je bio zamjenik komesara Prvog bataljona Milan Krišković. Drugi bataljon je vodio oštru borbu s neprijateljem, kog je bilo za jednu četvu, kod kote 212. Poginulo je pet boraca i ranjeno 19, među njima i komandant Drugog bataljona kapetan Luka Vuksanović. Treći bataljon je razbio grupu četnika u Bogutovom Selu i tu odrobio jednog borca iz Četrdeset pete divizije kojeg su četnici zarobili. Iz Četvrtog bataljona, koji je toga dana vodio borbu s Nijemcima, četiri borca su ranjena, ali je ubijeno 10 njemačkih vojnika.

Da bi pokrivala teritoriju i zaštitila je od upada neprijateljske vojske, brigada je razmjestila svoje jedinice: Prvi bataljon u Gornju Čađavicu, Drugi u Zabrđe, Treći u Tutnjavu, a Četvrti u Gornji Obrijež.

⁷⁶⁹ Zbornik, tom V, knj. 38, dok. 95 i 96; IV tom, knj. 33, dok. 88, 95, 98 — 104.

⁷⁷⁰ Knjiga depeša 28. divizije. Vojnoistorijski institut, sig. br. 2—4/4, k. 1125.

Noću između 12. i 13. 2. 1945. stigle su jedinice Druge proleterske i Dvadeset druge divizije kod Branjeva.⁷⁷¹ Cilj je bio da se sve snažnije pritiska na neprijatelja. Dvadeset prvoj brigadi je štab Dvadeset osme divizije naredio da ponovo zauzme položaje bliže Bijeljine. U skladu s tim je Prvi bataljon posjeo položaje Bresnica — Lelenča, Drugi je bio u brigadnoj rezervi, s tim da jedna njegova četa obezbjeđuje divizijsku bolnicu u selu Janjari-ma, Treći bataljon posjeo je položaje kota 121 — Hase — Bresnica, a Četvrti je posjeo položaj Hase — kota 119, sa predstražom na koti 114.⁷⁷² Treći bataljon je izveo prepad na neprijatelja u Suljin-Hanu, a Četvrti je preduzimao nasilna izviđanja u Muhadžera — Hase.

« Neprijatelj u bijeljinskom garnizonu ponaša se prema prilikama, tj. u skladu sa stanjem opkoljene 22. divizije i 693. tvrđavske brigade. Ako se sve snage iščupaju iz obruča, to će uticati i na blokadu Bijeljine. A dijelilo ih je rastojanje od 20 kilometara, jer su do 16. februara osposobljene mase izbile čelom u Sepak, a začelje je još bilo u Žvorniku. Ta je grupacija bila u teškom položaju s obzirom na osjetne gubitke, nepovoljnost operativne situacije, kao i to da je bila bez goriva i municije. Radi njenog spasavanja, 16. decembra se iz Brčkog probio ojačani 734. lovački puk. Već sutradan je odbacio Dvadeset petu, brodsku brigadu i ušao u Janju, a u noći između 17. i 18. februara je, odbacivši jedinice Druge proleterske i Sedamnaeste divizije, izbio u rejon Branjeva. Snabdio je 22. diviziju gorivom i municijom.⁷⁷³

Zato je bila ispravna odluka da brigada vrši stalno pritisak na neprijatelja i da razbije četničke grupe koje se okupljaju duž saobraćajnica kojim se probijaju nje-

⁷⁷¹ Zbornik, tom I, knj. 18, dok. 78 i 79.

⁷⁷² Izvod iz operativnog dnevnika 28. divizije od 27. 2. 1945. Zbornik, tom IV, knj. 34, dok. 24, str. 153.

⁷⁷³ U Istoriji 22. njemačke divizije, koju je napisao njen komandant između ostalog se kaže: „da je divizija, po prolasku kroz Višegrad dobila zadatak da se prikupi na prostoriji Sokolac — Vlasenica, poslije kraćeg odmora uputi u Žvornik radi odbrane odsijeka od Drinjače do Save saradujući u isto vrijeme sa četnicima na Majeveci. Kaže da joj je to bio najteži zadatak od njenog postanka, pod stalnom borbom, po snijegu na —40°C. Žvornik je opkoljen, a pikovi su se morali probijati do njega u danonoćnim borbama, bez veze sa pozadinom. Nestalo je najprije artiljerijske, pa i pješadijske municije i tek u Bijeljini smo se snabdjeli potrebama za život i borbu. Vojno delo 2/54, str. 79.

mačke snage i napadaju naše jedinice s leđa. Izviđački vod i vod OZNE u brigadi su izveli prepad na četnike u selu Čadevici, Treći i Četvrti bataljon na selo Zabrdje, a Prvi i Drugi bataljon postavili su zasjedu na cesti Bijeljina — Brezovo Polje. Tu su ranjena tri i ubijena tri Nijemca. U Čadevici je pronađeno četničko sklonište sa 204 artiljerijske granate, 96 granata za protivtenkovske topove, 15 protivtenkovskih mina, 5.000 metaka i s namirnicama i vojnom opremom. Četničkim jatcima, koji su svoje kuće pretvorili u četničke magacine, oduzeta je pokretna imovina u korist NOVJ. Bataljoni i čete svakodnevno pretresaju teren i gone četnike. Štab Drugog bataljona predlaže da se pohvale komanda druge čete, komandir Sima Ignjatović, komesar Pavo Culin i potporučnik Norbert Butković.⁷⁷⁴

Prema izvještajima bataljona, stanje u jedinicama je povoljno. U Trećem bataljonu je u toku mjeseca⁷⁷⁵ poginulo pet i ranjeno šest boraca, a dva su zarobljena. Borci se plaše tifusa.⁷⁷⁶ U Četvrtom bataljonu je poginulo 13, ranjeno 40 i nestalo pet boraca. Ishrana je loša, a i potrebno je više se starati o zbrinjavanju ranjenika. Ocjenjeno je da je moralno-političko stanje nepovoljno.⁷⁷⁷ U bataljonu ima neprijateljske, četničke propagande, a njeni nosioci su bivši četnici. To ima utjecaja na stanje u Prvom bataljonu.⁷⁷⁸

Brigada je 27. februara na istim položajima. Radi svog bočnog osiguranja, neprijatelj nadire cestom prema

⁷⁷⁴ Operativni izvještaj 2. bataljona 21. brigade od 25. 2. 1945. Vojnoistorijski institut, sig. br. 2—6—1136.

⁷⁷⁵ Nedjeljni operativni izvještaj 3. bataljona 21. udarne brigade od 25. 2. 1945. Vojnoistorijski institut, sig. br. 7—1/7—1139.

⁷⁷⁶ Neprijatelj je ovladao komunikacijom Zvornik — Bijeljina. Ne možemo da prebacimo naše ranjenike u Srbiju. U divizijskoj bolnici ima ih 306 i 296 bolesnika smještenih u bosanskim siromašnim selima. Najviše pjegavaca ima u 21. brigadi — 100, u 17. — 66. Pjegavac se pojavio u selima gdje su se duže zadržavale naše jedinice: Pučilama, Zabrdju, Tutnjavcu, Zagonima, Kovačiću, Srednjoj Mahali, Suhom Polju, čardačinama. Sanitetski izvještaj 28. divizije za februar 1945. godine. Vojnoistorijski institut, sig. br. 3—1/9, k. 1125.

⁷⁷⁷ Operativni izvještaj 4. bataljona od 25. 2. 1945. štabu 21. brigade. Vojnoistorijski institut, Sig. br. 2—8—1139.

⁷⁷⁸ Vojni izvještaj 1. bataljona od 25. 2. 1945. godine štabu 21. brigade. Vojnoistorijski institut, sig. br. 2—2—1139.

Han-Limunoviću,⁷⁷⁹ gdje naš Drugi bataljon stupa s njim u borbu⁷⁸⁰ i vještim manevrom odbacuje ga natrag. Tu je palo 15 neprijateljskih vojnika i više njih je ranjeno. Zaplijenjene su tri puške, 7.000 metaka, jedna automatska puška sa raznim puškarskim alatom i druga oprema. Iz bataljona su tri borca poginula i tri ranjena. Istoga dana je Prvi bataljon vodio borbu s četnicima u selima Malim Limovima i Lipiku i u sjevernom dijelu Čadavice. U tim borbama su se istakli Desimir Marković, Nikola Lukić, Milorad Đokić i Nikola Božić. Oni su smjelo jurišali na četnike i u bliskoj borbi zasipali ih bombama.⁷⁸¹

U toku noći Dvadeset prva brigada je nešto pomjerila svoje jedinice na sjeverozapad da zatvore saobraćajnicu Boke — Bijeljina — Koraj i kontrolišu cestu Brčko — Bijeljina.⁷⁸² Jake neprijateljske snage, potpomognute artiljerijom, napadale su cijelim frontom⁷⁸³ u 10.30 časova, a najviše na Treći i Četvrti bataljon — preko Muhadžera, željezničke stanice Jablanuša, kote 134, cestom Bijeljina — Suho Polje. Druge dvije kolone su nastupale ka Srednjoj Mahali. Uz tešku borbu, neprijatelj je odbačen na polazne položaje izgubivši 180 ljudi. Gubici brigade su bili: 12 poginulih i 46 ranjenih. Zaplijenjen je jedan šarac, sedam pari obuće i odjeće, nešto bombi i ratnog ma-

⁷⁷⁹ Te borbe su vođene protiv jedinica njemačke 22. pješadijske divizije, 963. tvrđavske brigade (pješadijska) i 1.004 i 1.005. tvrđavskog bataljona. Spojivši se sa 734. pukom 104. lovačke divizije kod sela Brnjeva, te njemačke jedinice su nastavile da se povlače preko Janje i Bijeljine ka Brčkom. Krajem februara su 963. tvrđavska pješadijska brigada i 1004. i 1.005. tvrđavski bataljon otišli u Brčko, gdje su obezbjeđivali mostobran na rijeci Savi do 13. marta 1945, a potom su prebačeni na Sremski front. Arh. Vojnoistorijski institut, reg. br. 49/1, k. 73 (izjava ratnog zarobljenika puk. Klocsa (Klotz), komandanta 963. brigade). 22. pješadijska divizija posjela 16. i 65. pukom širi rejon oko Bijeljine (trougao Save i Drine), a 47. puk i pionirski bataljon komunikaciju Bijeljina — selo Brezovo Polje. Dejstva 22. pješadijske divizije u martu 1945, Zbornik, tom IX, knj. 2, dok. 6, 17, 20, 23, 29, 32, 37 i 50.

⁷⁸⁰ xzvještaj 21. udarne brigade o kretanju jedinica. Arhiv VII, sig. 3—1/2, k. 1139.

⁷⁸¹ Operativni izveštaj 1. bataljona štabu 21. brigade. Arhiv VII, sig. 3—4, k. 1139.

⁷⁸² Izvod iz operacijskog dnevnika štaba 28. divizije o dejstvima na sektoru Bijeljina — Brčko, dostavljen štabu 2. armije JA 4. 3. 1945. godine. Zbornik, tom IV, knj. 34, dok. 13, str. 86—87.

^{782a} Riječ je o borbenoj grupi iz sastava 22. pješadijske divizije, koja je tada iz Bijeljine zapad i jugozapad preduzela protivnapad na jedinice NOVJ i tom prilikom ih potisnula iz isela Modrana.

terijala. Brigada je izgubila jedan šarac. Brigada je, radi zauzimanja pogodnih položaja, u toku noći posjela prostor Gornja Mahala — Gornja Ljeljenča — Gornja Čađavica — Kojić — Njemić.

Brigadi je u februaru poginulo 49 boraca i rukovodilaca, a među njima zamjenik komesara čete Andrija Lovrić, vodnici Pavle Grandić, Kiril Endenski, Pavo Bošnjak i Jozo Abramović, zastavnik Stjepan Jambrešić, desetari Blagoje Maksimović, Ratko Medar, Savo Sejatović i Petar Topolovac.⁷⁸³

Od 121 ranjenih boraca šestorica su nestala i dvojica zarobljena. Ranjeni su komandant Drugog bataljona kapetan Luka Vuksanović, komandir čete Cedo Vučković, stariji vodnik Mirko Zailac, Stjepan Pintarić, komesar čete Pero Blanuša, zamjenik komandira čete Josip Kranjčec, delegati vodova Bogoljub Mirković, Zivko Bošnjak, Nikola Semenov, Ivan Kasković, Stjepan Kleković, vodnici Franjo Samardžić, Ajkaz Gaprljan, Miloš Tomaš, Josip Pagadur, Nikola Kurjak, Pero Petrović, Antun Ores, Josip Kohaček, desetari Franjo Čule, Zlatomir Maksimović, Bogoljub Bugarski, Nikola Mandić, Josip Andrej i Stjepan Belić.⁷⁸⁴

Neprijatelju su naneseni gubici: oko 250 poginulih, 360 ranjenih i pet zarobljenih ljudi.⁷⁸⁵ U tim borbama su se istakli i prema prijedlozima iz bataljona zaslužuju pohvalu Pero Blanuša, komesar čete, zamjenik komandira čete Omer Dakić, vodnici Franjo Dokić, Stanislav Kučić, Josip Crnković i Josip Kolarek.⁷⁸⁶

*

Svaki prekid borbe, zatišje, korišćeni su za obučavanje jedinica, vodova i četa, održavani su skupovi omladine, Skoja i komunista, na kojima se raspravljalo o greškama i nedostacima. A imalo se o čemu razgovarati, jer je brigada svakodnevno bila na probi — svaka četa, vod, odjeljenje i pojedinac. Održano je savjetovanje sa štabovima

⁷⁸³ Arhiv VII, k. RP, 38 i 39, sig. br. 16—66/1, k. 1139.

⁷⁸⁴ Arhiv VII, sig. RP, 38 i 39, sig. br. 16—68/1, k. 1138.

⁷⁸⁵ Operativni izveštaj 21. brigade za februar 1945. godine štabu 28. divizije. Sig. br. VII, 12—1/1, k. 1139.

⁷⁸⁶ Operativni izveštaj 3. bataljona od 28. 2. 1945. godine štabu 21. udarne brigade. Vojnoistorijski institut, sig. br. 1/7, k. 1139.

bataljona. Naglašena je potreba da starješine više rade u savlađivanju vojnih znanja da bi mogli rukovoditi jedinicama.

U brigadi se obrazuje komanda pozadine i tako se odvaja operativni dio od pozadinskog. To je bilo potrebno radi boljeg i organizovanijeg snabdijevanja i zbrinjavanja jedinica.⁷⁸⁷ Komandant pozadine je u rangu komandanta bataljona, a komandu čine sektori: za ishranu, ubojnu opremu, odjeću i obuču, sanitetsku i veterinarsku službu, saobraćajna sredstva i finasijski organi.

U bataljonu je obrazovan pozadinski vod. Njime rukovodi sposoban oficir i imaće dva odjeljenja: za ubojnu opremu i za intendantske potrebe. U četi će biti četni starješina — podoficir, stariji vodnik, koji će se brinuti o cjelokupnom naoružanju i opremi za nju. On je član komande čete i njoj polaže račune. U samostalnom vodu taj podoficir je pomoćnik komandira voda, i on se stara o ishrani ljudstva i stoke.

Nekako u isto vrijeme je naredeno⁷⁸⁸ da se u brigadama osnuje štabna četa, od 90 ljudi, sa tri voda: vod OZN-e, zaštitni vod i pozadinski vod. (Čak su ga zvali i trofejni vod, jer će se navodno brinuti o sakupljanju trofeja na bojištima i njihovom otpremanju). Komanda čete u Dvadeset prvoj brigadi nije obrazovana, jer su ti vodovi bili samostalni. Naredbom su tim jedinicama određeni djelokrug rada i zadaci. Vod OZN-e je obezbjeđivao jedinice i kontrolisao saobraćaj i osobe koje dolaze u štab brigade i u posjetu borcima na frontu.

Osim velikog broja oboljelih od tifusa, ima mnogo prehladenih i sa zapaljenjem pluća. To je posljedica dotrajalosti obuće i odjeće, a i slabe ishrane i malih mogućnosti za održavanje čistoće. Razumljivo, to utiče na moralno-političko stanje u jedinici.⁷⁸⁹ U više navrata je štab divizije upozoravao na potrebu da se posvijeti više pažnje borcima, da što manji broj bude na položajima,

⁷⁸⁷ Naređenje 2. armije JA potčinjenim jedinicama da se u brigadama formiraju komande pozadine. Vojnoistorijski institut, sig. br. 1/1, k. 1125.

⁷⁸⁸ Naređenje štaba 2. armije od 15. 2. 1945. godine štabovima divizija o formiranju štabnih četa. Vojnoistorijski institut, sig. br. 6—1/1, k. 1125.

⁷⁸⁹ Vojni izveštaj 21. brigade od 27. 1. 1945. o radu i stanju u 21. udarnoj brigadi štabu 28. divizije NOV. Vojnoistorijski institut, sig. br. 3—1/2, k. 1139.

već da potraže zaklone, kopaju zaštitne rovove, da se zaštite i od neprijatelja i od hladnoće. Primijećeno je da se starješine izdvajaju od boraca i u ishrani, a posljedica toga je nebriga o tome kako se borci hrane, pa se gubi povjerenje i ljubav boraca⁷⁹⁰ prema starješinama. Zato će se svi članovi komandi bataljona hraniti na istom kazanu na kom se i borci hrane i poboljšaće se hrana i borcima.

• Probijanjem njemačke 22. pješadijske divizije u područje Bijeljine završavaju se zimske operacije brigade u donjem toku Drine, jer se težište operacija prenosi sada na donji tok Bosne i ka Brčkom. Borbe u drinskoj dolini i oko Bijeljine idu među veoma teške i složene, jer su se vodile po lošem vremenu, na teškom zemljištu, a akteri su bili neobučeni i nenaviknuti borci i starješine na rovovski i frontalni način ratovanja. Naše jedinice nisu opremljene i obučene za takvu vrstu ratovanja. Neprijatelj je bio dobro organizovao odbrambene položaje i zasitio ih automatskim oružjem, a tako i zaštitio dobrom artiljerijskom podrškom. Neprijateljeva uporišta su dobro zaštićena i brane ih jake snage.

Pošto je zemljište oko Bijeljine bilo golo i otkriveno, neprijatelj je mogao biti slomljen samo uz sadejstvo tenkova, podršku artiljerije sa dovoljno municije, a toga nije bilo. Može se reći da se brigada našla pred problemom da povede rovovski rat, jer je i po više nedelja bila oči u oči s neprijateljem, često i na jurišnom odstojanju.

U martu je brojno stanje brigade bilo: na licu 1.718 muškaraca i 26 žena. Od toga: 131 oficir, 133 podoficira i 1.480 boraca. Za posljednja tri mjeseca, po prelasku Drine, broj pripadnika brigade je znatno opao.

BORBE OKO BRCKOG

U martu 1945. godine istočna Bosna je bila oslobođena, sem sjeveroistočnog dijela i Sarajeva. Jedinice Druge proleterske i Sedamnaeste istočnobosanske udarne divizije vrše snažan pritisak na istureni neprijateljev garnizon — Bijeljinu.

100 Naređenje štaba 28. divizije o jačanju moralno-političkog stanja u jedinicama. Vojnoistorijski institut, sig. br. 1—7, k. 1125.

Glavne neprijateljske snage povlače se dolinom rijeke Bosne. Stoga Nijemci na svaki način drže uporišta koja mu služe za obezbjeđivanje i izvlačenje tih jedinica. U tim uporištima su jake snage, koje mogu brzo da se prikupe i krenu protiv naših jedinica. Tako je neprijatelj držao izvjesnu inicijativu.

Jedno od tih uporišta bilo je Brčko, mjesto preko kojeg se direktno povezivao front sjeverno od Save sa frontom u Bosni. Njegovim odsijecanjem od juga neprijatelju bi se onemogućio da ugrožava naš front na sjeveru i to bi bila priprema za uništenja neprijateljske grupacije u dolini rijeke Bosne.

Da bi što bolje obezbijedio lijevi bok Prvoj armiji u Srijemu i onemogućio njemačke snage da se izvuku dolinom Bosne, štab Druge armije je odlučio⁷⁹¹ da težište svojih operacija pomjeri u rejon Doboja (23, 25. i 45. divizija) da zatvori pravac Doboja — Tuzla i priprema se za izbijanje u dolinu Bosne radi presijecanja te saobraćajnice, a Dvadeset osmu udarnu diviziju je uputio prema Brčkom da zatvori pravce Brčko — Tuzla i Brčko — Srnice, i da vrši pritisak i uznemiruje neprijatelja na sektoru Brezovo Polje — Brčko — Zabari, i nanosi mu gubitke, s težnjom da očisti taj teren od četnika i ovlada tim krajem.⁷⁹²

Pregrupisavanje naših snaga u duhu zapovijesti bilo je u toku. U borbama vođenim početkom marta oko Bijeljine neprijatelj je pretrpio teške gubitke i u ljudstvu i u materijalu. Brigada drži položaje Suho Polje — Zagoni — Brijesnica — kota 155 — Gornja Mahala — Gornja Ljeljenča — Kraiči — Nemići — kota 144. Riješila se da ne dozvoli neprijatelju da izađe iz Bijeljine. Na svim položajima se borci ukopavaju i maskiraju. Ograničeno je kretanje po položaju, a noću je veća inicijativa četa, pa i vodova.⁷⁹³

Istoga dana, 3. 3. 1945, Drugi bataljon je dočekaao njemačku kolonu jačine čete na položajima Lipik — Zestik

⁷⁹¹ Zbornik, tom XI, knj. 2, dok. 6, str. 29.

⁷⁹² Izvod iz operativnog dnevnika 28. divizije od 3. 4. 1945. poslat štabu 2. armije o dejstvima divizije u martu 1945. Vojnoistorijski institut, sig. br. 15—99/21, k. 1125.

⁷⁹³ Uputstvo bataljonima potčinjenim štabu 21. udarne brigade od 2. 3. 1945. o inicijativi nižih jedinica. Vojnoistorijski institut sig. br. 6—4, k. 1139.

— Njemici. Ubijeno je pet i ranjeno 10 neprijateljskih vojnika. Tada je poginuo desetar Petar Kosijer, a ranjena su dva borca. Zbog neaktivnosti zamjenika komesara treće čete izgubljen je puškomitraljez.⁷⁹⁴

Neprijatelj nastoji da odbaci naše snage i oslobodi saobraćajnicu Bijeljina — Brezovo Polje. Vodi oštru borbu u Čađavici i Glinju sa četama Četvrtog bataljona,⁷⁹⁵ a jedna četa Trećeg bataljona vodi borbu s Nijemcima oko crkve u selu Zagonima.⁷⁹⁶ Naveče je Drugi bataljon ponovo postavio zasjedu na brčanskoj cesti, kod sela Lipika. Naišla je njemačka kolona u 23 časa i u oštroj borbi koja je trajala do dva časa poslije ponoći ubijeno je 20 i ranjeno više neprijateljskih vojnika.⁷⁹⁷ Zaplijenjena su dva puškomitraljeza „šarca“, jedan automat, jedna puška i nešto ratne opreme.

U toj borbi iz brigade su poginula četiri borca. Dvojica od njih bili su vodnik Kiril Edelinski i mlađi vodnik Petar Topolović. Ranjena su četiri borca, od kojih su dvojica bili Jordan Marković, zastavnik, komandir treće čete, i vodnik Dušan Pavić. U borbi su se istakli komesar čete Dušan Ribarić, Zvonko Vedriš, zamjenik komesara čete, puškomitraljeza Luka Rončević i Josip Grabovac.⁷⁹⁸

U noći između 10. i 11. marta Petnaesta majevička brigada je smijenila Dvadeset prvu brigadu na položajima oko Brčkog. Neprijatelj je utvrdio da se naše jedinice smenjuju, pa je otvorio snažnu artiljerijsku i minobacačku vatru po našim položajima. Poginula su trojica i ranjena četvorica drugova iz brigade. Gubitke su pretrpjeli i Majevičani. Sutradan je brigada krenula u predio Brčkog, gdje su joj, u sklopu divizije, određeni položaji i zadaci.

⁷⁹⁴ Operativni izveštaj 2. bataljona štabu 21. brigade. Vojnoistorijski institut, sig. br. 5—6, k. 1139.

⁷⁹⁵ Operativni izveštaj 4. bataljona štabu 21. brigade za mart 1945. Vojnoistorijski institut, sig. br. 6—8, k. 1139.

⁷⁹⁶ Operativni izveštaj 3. bataljona štabu 21. brigade. Vojnoistorijski institut, sig. br. 11—1/7, k. 1139.

⁷⁹⁷ U širem rejonu Bijeljine do sredine marta 1945. bili su 16. i 65. puk njemačke 22. pješadijske divizije, a do 7. marta 1945. iz tog prostora izvlačila se pukovska borbena grupa „Skenderbeg“, koja je u to vrijeme napustila Bijeljinu. Arhiv VII, sig. br. 6—9, k. 273.

⁷⁹⁸ Mjesečni izvještaj 21. brigade štabu 28. divizije. Vojnoistorijski institut, sig. br. 5—1/2, k. 1139.

t Brčko je, kao uporište, bilo dobro pripremljeno za odbranu. Po dubini je organizovana odbrana na isturenim položajima sa jakim objektima u naseljima: Gredicama, Čadavcu, Omerbegoviču, Brodu, Lipovcu, Gajiću, Pljos-tari, a neposredno ispred uporišta, na ivici, periferiji i unutrašnjosti grada, bio je uređen sistem bunkera, sa preprekama i minskim poljima. Radi osiguranja saobraćaj-nice Bijeljina — Brčko, na položajima Novo Brezovo Polje — Brčko — Gorica neprijatelj je okupio jače snage i postavio ih na linije Pljoštare — Kolakovićev stan i Pljos-tare — Grabovica — Dizdaruša — Grčica. Cilj je bio: odbrana ceste Brčko — Brezovo Polje. Te su snage bile isturene daleko naprijed i kontrolisale su cio prostor od Kondića, Sandića, Slepčevića i pravoslavnog Brezovog Polja na jug i do rijeke Save na sjever. Te su snage bile sastavljene uglavnom od Nijemaca,⁷⁹⁹ ustaša,⁸⁰⁰ čerkeza⁸⁰¹ i četnika.⁸⁰² Prostor Zabari — Tramošnica — Turić kontrolisali su četnici. Oni se spuštaju do Jagodnjaka, Gornjeg Vukšića i Zepča, prelaze rijeku Tinju i uznemiravaju naše snage.⁸⁰³

Zadatak Dvadeset osme divizije je da na širokom frontu organizuje izviđanje i uznemiravanje neprijatelja i da napada njegove dijelove koji se povlače ili manevrišu na saobraćajnici Brezovo Polje — Brčko. Položaji Dvadeset prve brigade idu linijom Bukvik — Vitanović — Gornja Brka — Palanka. Zadatak joj je da zatvori pravac Brčko — Srnica. Predstražni položaji brigade su na liniji Sitara — kota 112 — Donja Brka — Han Jalučik — Ulović — kota 103. Brigadi je naređeno da obrazuje

⁷⁹⁹ Riječ je o njemačkoj 22. pješadijskoj diviziji, koja je operisala u trouglu između Save i Drine. Vojnoistorijski institut, sig. br. 2—3, k. 72. ⁸⁰⁰ Bo posrijedi su dijelovi 12. ustaško-domobranske divizije, 12. ustaški zdrug, oko 1.500 ustaša. Zbornik, IV, knj. 31, dok. 161, str. 826, obj. 7.

⁸⁰¹ Južnu i zapadnu stranu od Brčkog su, osim 12. ustaškog zdruga, obezbjeđivala i dva puka ruskog zaštitnog korpusa. Arhiv VII, br. 49—la, k. 73A.

⁸⁰² početkom marta 1945. na Trebavi i u Posavini došlo je do prikupljanja jačih četničkih i zelenokadrovskih snaga. Ocijenjeno je da je nastupio povoljan trenutak za njihovo uništenje da bi se obezbjedilo nesmetano dejstvo našim snagama u dolini Bosne. Zbornik, tom IX, knj. 2, dok. 4, obj. 4—11 i dok. 11, obj. 3.

⁸⁰³ Zapovjest štaba 28. divizije od 14. 3. 1945. štabovima brigada o dejstvu na komunikaciji Brčko — Brezovo Polje. Zbornik, tom IX, knj. 2, dok. 12, str. 45—50.

udarne grupe koje će moći prelaziti Tinju i uništavati četničke i zelenokadrovske jedinice. Sva mjesta istočno od Tinja trebalo je očistiti od njih, kao što je morao da likvidira neprijatelja i u selima Rogozan i Ulicama, u kojima je tada bilo oko 150 ustaša i četnika.

Desno, Dvadeset prva brigada drži vezu sa Sedamnaestom udarnom brigadom, koja je posjela položaje jugoistočno od linije kota 112 — Vranovača — trigonometar 123 — trigonometar 117 — kota 116, a Dvadeset peta je na položajima Pančevo brdo — kota 149 — Damjanovići — kota 139 — Kozjača, a istureni položaji su joj u Popovom Polju. Artiljerijska brigada je na položajima Dubravke — Ravan — Potočari, a njeni vatreni položaji su kod Gornjeg Bodorišta. Baterije minobacača su kod Potočara.

Već sutradan je Treći bataljon krenuo u selo Bunarić, Ulović i Kapelu. Razbio je grupu četnika. Ranjena su dva borca iz bataljona. Drugi bataljon je povučen u okolinu sela Palanke, u brigadnu rezervu, radi obezbjeđenja artiljerijske brigade. Na svim položajima se razvija izviđačka aktivnost: Četvrti bataljon je razbio grupu četnika u Donjoj Skakavi, a Treći u Lipovcu i Donjem Rahiću. Poginuo je jedan borac i dva su ranjena. U toku noći Treći bataljon je napao manje neprijateljske dijelove u selu Ulicama. Neprijatelj napada na položaje brigada u tri kolone, od Bunarića i Vitanovića, ali je njegov napad odbijen. Neprijatelj je imao 10 poginulih i nepoznat broj ranjenih.⁸⁰⁴ U odbijanju neprijateljevog napada istakli su se komandir i komesar druge čete, borci Borislav Tobdžić i Aleksandar Čanić i vodnik Ivan Omerza. Radi boljeg kontrolisanja ceste Brčko — Srnica Prvi bataljon je u toku dana posjeo položaje Bukvik — Dubrava — Porebrice — kota 142 i razbio u Bukviku grupu četnika. Četvrti bataljon je išao u nasilno izviđanje u selo Brku, a Treći je ponovio napad na Ulice. Neprijatelju je pet ljudi poginulo i 20 ranjeno, a iz naših jedinica je jedan borac poginuo i dva su ranjena.

Pošto su jedinice Druge armije ugrožavale povlačenje neprijatelja dok se povlačio, bio je prinuđen da preduzme

⁸⁰⁴ Operativni izvještaj 3. bataljona od 16. 3. 1945. štabu brigade. Vojnoistorijski institut, sig. br. 9—7, k. 1139

akciju širih razmjera — „Majska ruža" (Maygewiter),⁸⁰⁵ kako bi ih odbacio. Njegov napad je počeo 19. 3. 1945, sa više pravaca, posebno na pravcu Gradačac — selo Srnica. Tu se on sukobio s jedinicama Dvadeset treće divizije, jer je bio usmjerio svoja dejstva ka prostoru između te divizije i Dvadeset prve brigade. Kod sela Bijele su se spojile njegove kolone iz Šamca i Brčkog i nastavile da djeluju od Rašijana i Karavluha ka Srebreniku i od Hrgova preko Golog brda ka Srebreniku, a isto tako i ka Bukinju i Tuzli, uspijevši da stignu do sela Kuge.⁸⁰⁶

Već u pet časova 19. 3. 1945. neprijatelj počinje napad na prostor između Prvog i Trećeg bataljona, ali zahvaljujući akciji Četvrtog i dijela Prvog bataljona, odbacjen je i vraćen na polazne položaje. Tu mu je 10 ljudi poginulo i oko 20 ranjeno. U protivnapadu su poginuli komandir čete potporučnik Luka Mihaljević, pomoćnik komesara Ranko Zolić, vodnik Borislav Tobić, puškomitraljezac Nikola i njegov pomoćnik Aleksandar Čanić.⁸⁰⁷ Iste večeri je Prvi bataljon razbio četnike u selu Rogozanu. Zarobljen je jedan četnik, jedan je poginuo, a dva su ranjena.

Okolo pet neprijateljevih bataljona⁸⁰⁸ je preduzelo jači napad radi oslobađanja saobraćajnice Brčko — Gračanica i Brčko — Srnica. Na položaje brigade napadalo je više neprijateljskih kolona uz podršku artiljerijske i minobacačke vatre. Težište je bilo na lijevom krilu. Prva kolona je usmjerila svoj napad ka liniji Ulice — Bukovac — Gornja Brka i položajima Četvrtog bataljona. Srednja se

⁸⁰⁵ Zato je štab grupe armija „E" odlučio da odbaci jedinice 2. armije do dolina rijeka Bosne i Save. U tu svrhu je angažovao 22. pješadijsku diviziju, dijelove 117. lovačke divizije, borbenu grupu „Gaiger" (puk 7. SS divizije, „Princ Eugen", dijelove 15. ustaško-domobranske divizije NDH, četnike i zeleni kadar. 19. 3. te su snage krenule u napad: borbena grupa „Geiger" i dijelovi 15. ustaško-domobranske divizije pravcem Doboj — Gračanica, iz rejonu Bosanskog Šamca, 149. puk 117. lovačke divizije Bosanski Šamac — Gradačac, 16. puk 22. pješadijske divizije sa artiljerijskim divizionom od Brčkog preko Zabara ka Gradačcu, a 47. puk te divizije i dijelovi 117. lovačke divizije od Brčkog preko Brke ka selu Bijelom. Do kraja marta naše jedinice su pružale otpor, ali je neprijatelj držao inicijativu. Zbornik, tom XI, dok. 20, knj. 2, obj. 2, str. 87.

⁸⁰⁶ Zbornik, tom XI, knj. 2, dok. 32.

⁸⁰⁷ Operativni izvještaj štaba 21. brigade od 21. marta 1945. godine. Vojnoistorijski institut, sig. br. 4—4, k. 1139.

⁸⁰⁸ Zbornik, tom XI, knj. 2, dok. 20, obj. 2, str. 87.

ustremila na položaje Trećeg bataljona, ka selima Lipovcu i Uloviću, u kojima su bili dijelovi Trećeg bataljona. Dio snaga Trećeg bataljona je išao u napad na Ulice, ali kada se povlačio upao je u neprijateljevu klopku. Zato se razdvojio. Jedan dio se probio pravcem Bukovik — kota 131 — Gornja Brka, a drugi, četa, smjerom Ulović — Gornja Brka, bez gubitaka.

Kada su se spojila ta dva dijela Trećeg bataljona, štab brigade je naredio bataljonu da posjedne položaj ispred sela Lukavca. Desna kolona neprijatelja je krenula u napad ka Gornjoj Brki, ka Četvrtom bataljonu, a lijeva je nastojala da zađe za leđa Trećem bataljonu. Druga četa Prvog bataljona je upućena u pomoć Četvrtom bataljonu u Brku, i time se poboljšao njegov položaj, a on nije bio najbolji jer je bataljon vodio veoma oštru borbu s njemačkim snagama.

Prvi bataljon se žestoko borio na koti 131, desno od Gornje Brke i Bukovika. Uspio je da odoli svim napadima koje je neprijatelj preduzeo do mraka i da se održi na svojim položajima. Četvrti bataljon se izvukao na sljedeće položaje i zaustavio neprijatelja koji je nadirao ka koti 130. Štab divizije je naredio da Sedamnaesta brigada i Drugi i Treći bataljon Dvadeset prve brigade izvedu snažan demonstrativan napad⁸⁰⁹ na neprijateljev položaje južno od Brčkog. Lijevo od Sedamnaeste brigade, pravcem Bukovik — Vitanović — Rogozan — Ulice, napadali su bataljoni Dvadeset prve brigade. Cilj je postignut, jer su neprijatelju naneseni znatni gubici i vezan je za prostor koji je bio zauzeo. Neprijateljski napad je tako zaustavljen i on nije uspio da ovlada saobraćajnicom Brka — Bukovik.

O žestini borbi svjedoče i gubici: iz stroja je izbačeno 100 neprijateljskih vojnika, dva su zarobljena, zaplijenjen je jedan šarac, 11 pušaka, jedna automatska puška, pet automata, dvoja kola opreme i četiri konja. Brigadi je 105 boraca izbačeno iz stroja, od kojih je 28 poginulo i 77 ranjeno.

Pošto se neprijatelj zadržao u Brki, štab Dvadeset osme divizije je naredio da se, u duhu novonastale situacije, Prvi i Drugi bataljon izvuku u sela Dubravicu i Buzekare, a da se Prvi bataljon Dvadeset prve brigade stavi

⁸⁰⁹ Operativni izveštaj o operacijama 2. armije u vremenu od 1. 1. do 14. 5. 1945. godine. Arhiv VII, reg. br. 1—27/1, k. 273.

pod komandu Dvadeset pete brigade. Četvrti bataljon je posjeo položaje Rahić — Vujičić, a Drugi (bez jedne čete) bio je u brigadnoj rezervi u selu Vujičiću.

Dvadeset prva brigada je u rezervi divizije (25. 3). U toku dana borbu je vodio samo Četvrti bataljon sa jačom izviđačkom neprijateljskom patrolom. Treći bataljon, njegove dvije čete — u selu Celiću jedna, a druga u Gornjem Bodovištu — obezbjeđivao je vatrene položaje minobacačke baterije. Slijedeća tri dana brigada se nije sukobljavala s neprijateljem, pa se izvodila nastava i obavljala patrolna služba radi obezbjeđenja jedinice od iznenađenja.

Štab Druge armije je zapazio u aktivnostima jedinica nepravilnosti, kao što su: slabo ukopavanje, pasivnost, nedovoljna organizacija vatrenog sistema itd.⁸¹⁰ posljedica toga su gubici i nezadovoljavajuća žilavost jedinica u odbrani. Naše jedinice ne bi smjele dozvoliti neprijatelju da preuzme inicijativu, tj. da se on organizovano povlači, već moraju stalno da napadaju, makar i male jedinice, jer se tako stalno povećava njihova borbena gotovost. Zato se ovlašćuju štabovi brigada da samoinicijativno organizuju akcije i u njih upućuju čete, a divizije — jedinice jačine bataljona. Na položajima se treba u odbrani ukopavati, pojedine zaklone valja povezati saobraćajnicama, u kojima se prave pojedinačna skloništa ili za grupu boraca. Ako dobro organizujemo vatreni sistem automatskog oružja, minobacača, i artiljerije, naše odbrane će biti žilavije i uspješnije. Ne manje je važno maskiranje jedinica na položajima ako želimo da postignemo iznenađenje.

Dvadeset osmog marta u 12 časova Četvrti bataljon Dvadeset prve brigade i dva bataljona Dvadeset pete hitno su upućeni kao pojačanje Dvadeset petoj diviziji, koja vodi teške borbe u rejonu Srebrenika.⁸¹¹ Neprijatelj nastoji da se probije ka Tuzli, u kojoj su štab Druge armije, velik broj naših ranjenika, sve naše pozadinske ustanove,

šio Naređenje štaba 2. armije potčinjenim jedinicama. Arhiv VII, sig. br. 24—1/1, k. 1125.

⁸¹¹ Jake njemačke snage preduzimaju ofanzivu: pravac Brčko — Bijeljina napada 22. njemačka divizija; od Bosanskog Samca napada 117. lovačka divizija; od Vareša napada jedan puk 7. SS divizije, a pukovska grupa „Gajger“ napada od Doboja. Gračаницe i Tuzle. Izvršavajući zadatak, 22. njemačka divizija je izbila 28. 3. 1945. (dva puka) do Srebrenika, a pukovska grupa „Gajger“ do sela Celića. Zbornik, tom XI, knj. 2, dok. 29, obj. 3.

snabdjevačke jedinice i armijske ustanove. Tu su i rukovodioci društveno-političkih organizacija.

Bataljoni su upućivani u područje Srebrenika sa svojih položaja koji su bili na različitoj udaljenosti od nje. Išlo se najbrže što se moglo i jedinice su po pristizanju uvedene u borbu. Već na tom putu, u rejonu Karlovaška — Maoča — Medine, na kosama Vodice, na planini Majevici, došlo je do borbe s grupom Nijemaca. Vjerovatno je da je bila posrijedi izviđačka jedinica. Osam Njemaca je ubijeno, a ostali su se razbježali i povukli. Cilj naših jedinica je bio Hajdučko brdo, jak taktički objekt što dominira Srebrenikom, a koji su posjeli Nijemci.

Hajdučko brdo je napadnuto iz dva pravca. Vodila se kratkotrajna ali oštra borba. Bataljoni Dvadeset osme divizije koje su predvodili komandant brigade Blažo Majstorović Subara⁸¹² i načelnik Dvadeset pete brigade Zdravko Uskoković uspjeli su da u naletu razbiju Nijemce uz minimalne gubitke. Neprijateljski napad je zaustavljen i neprijatelj je prinuđen da se povlači. Jakim protivnapadom koji su 31. 3. 1945. izveli dijelovi Dvadeset treće divizije, Dvadeset prve brigade i Dvadeset pete, brodske brigade Dvadeset osme divizije, kao i Druge krajiške brigade, povraćeni su Srebrenik, Muslimanska Špionica i Koraj.

Neprijatelj je primoran da se na cijelom frontu povlači. Neprijatelj je bio postavio sebi cilj da poboljša vlastiti položaj u taktičko-topografskom smislu, ali ga nije postigao.⁸¹³

⁸¹² Knjiga depeša 28. divizije za 21. brigadu. Arhiv VII, sig. br. 3—2/4, k. 1125.

⁸¹³ To je bio posljednji njemački udar u istočnoj Bosni i pretrpio je potpun neuspjeh. Neprijatelj ga je preduzeo jer su naše snage ugrozile njegovu vezu dolinom rijeke Basne ka Sremskom frontu. U prvoj polovini marta, razvijajući uspješno borbena dejstva naše jedinice su oslobađanjem Gračanice, Gradačca, Modriče presjekle komunikacijske veze između sremskog i bosanskog vojišta, koje vode od Doboja ka Brčkom. Prodorom ka Doboju, ovladivanjem Trebavom i Ozrenom i izbijanjem u neposrednu blizinu Doboja (8 km istočno) bio je ugrožen i taj, glavni neprijatelj, komunikacijski pravac, kojim su se povlačile njegove snage iz Hercegovine i šireg rejona Sarajeva. Radi popravljavanja situacije na bosanskom vojištu, neprijatelj je sa fronta sjeverno od Save prebacio jače snage u istočnu Bosnu i prešao u napad, koji je, bez pravih rezultata, trajao od 19. 3 — 1. 4. 1945. Operativni izvještaj o operacijama 2. armije od 1. 1. do 14. 5. 1945. Arhiv VII, sig. br. 1—33/1, k. 273.

Osjetivši da su naši položaji oslabljeni izvlačenjem snaga prema Srebreniku, neprijatelj⁸¹⁴ preuzima snažan napad na položaje Dvadeset osme divizije. On kreće u više kolona, sa linije: Novo Brezovo Polje — Brčko — Brka — Bukovik. Glavna napadna kolona je nadirala pravcem Bukovik — Gornji Rahići — Zovik. Idućeg dana je neprijatelj uspio da potisne jedinice divizije na desnu obalu rijeke Gnjice i da izbije na liniju Tutnjevac — Babetino Brdo — Vražići, da bi potom nastavio da djeluje od sela Vražića i kod sela Ciganluka.

Već 31. marta uveče Drugi i Četvrti bataljon su smijenile jedinice Dvadeset treće divizije. Vratili su se u sastav brigade, na položaj prema Brčkom. Drugi bataljon je posjeo položaje poslije teškog i napornog marša preko Majevice, Ciganluka i Brnjaka, Treći Ravne kose, a Četvrti je bio brigadna rezerva, jer se vratio u toku noći, sa zamjenikom komandanta brigade Bubanom.⁸¹⁵

Tako je slomljena neprijateljska ofanziva ka Tuzli i stvoreni su svi uslovi za konačno oslobođenje Posavine. Ne postigavši planirani cilj, neprijatelj se povukao u obližnje garnizone, a naše jedinice su povratile polazne položaje.

Neprijatelju je u martu 221 vojnik poginuo, 562 su ranjena, a zarobljeno je pet. Zaplijenjena su četiri puškomitraljeza, 25 pušaka, pet šmajsera i jedan pištolj. Iz stroja brigade je izbačeno 170 boraca. Od toga ih je 28 poginulo, 137 ranjeno i pet nestalo.⁸¹⁸ Poginuli su komandir čete Branko Mihaljević, zamjenik komandira čete Pero Petrović, delegat voda Ivan Deskar, desetari Petar Kosijer i Adamek Vendei i vodnici Dragić Stanković i Milan Komarević.

i. Ranjeno je 38 rukovodilaca: poručnik Milenko Jokić, zastavnik Jordan Marković, komesar čete Luka Valković, Mato Babić, zamjenik komesara čete Slavko Šincek, Pero Petrović, Stjepan Ozimec, Stjepan Soštarić, zamjenik

⁸¹⁴ Izvod iz operacijskog dnevnika 28. divizije od 3. aprila 1945. 0 dejstvima divizije u martu 1945. Zbornik, tom XI, knj. 2, dok. 37, str. 185.

⁸¹⁵ Đuro Buban je postavljen za zamjenika komandanta brigade krajem februara 1945. godine.

⁸¹⁶ U martu su nestali borci Milan J. Tanasić, Mirko P. Krišić i Franjo V. Poljanac, Knjiga nestalih i zarobljenih boraca u 28. diviziji, Vojnoistorijski institut, sig. br. 1—2, k. 38.

komandira čete Milutin Vučković, zastavnik Jovo Prodanović, delegat voda Mihajlo Puškaš, Ivan Pavelić i Josip Vnuk, vodnici Dušan Pavić, Dragan Pekeč, Petar Dorić, Mile Balać, Viktor Ožbolt, Miloš Petrović, Jovo Lukić i Hondo Karlo, desetari Franio Milojević, Đuro Jokić, Miladin Samardžić, Velibor Petrović, Budimir Jovanović, Anton Boli, Valentin Mikulić, Dragutin Paradinović, Milan Smiljanović, Trifun Vojvodić, Slavko Prišić, Radiša Davidović, Ivan Hlamba, Ivan Marijanović, Ante Delić, mlađi vodnik Milutin Ivković i Ivan Dolinac.

Stab brigade⁸¹⁷ i štabovi bataljona⁸¹⁸ pohvaljuju za primiernu hrabrost u martovskim borbama oko Bijeliine i Brčkog: komandire četa Aliju Miljanovića, Milana Stančkovića, Miloša Lazića i Jovu Vasića; komesare četa: Pavia Čulina, Peru Petrovića, Matu Glavinu, Luku Valkovića i Dragutina Ribarića: zamjenika komandira čete Branka Brankovića, zamjenika komesara četa Ranka Zolića. Zvonka Vedrinu,⁸¹⁹ vodnike Grgu Virovca, Milana Crnkovića, Kostu Milića, Josipa Čondića, Dragana Pekeča, Matu Aliaša, Ivana Omerzu, desetare Marka Belobrka i Savu Jovanovića. borce Stamenka Pantića, Ivana Dolinca, Aleksandra Čanića, Luku Rančevića i Josipa Grabovca.

Brigada je na položajima i očekuje smienu, da bi kasnije krenula u područje Brčkog. Prvi bataljon je 10. 3. obišao komandant brigade major Dušan Kreča. Na sastanku u štabu bataljona je obaviješten da ide sa grupom starješina na oficirski tečaj u Beograd. S njim će i komandant Trećeg bataljona Savo Kovačević i Drugog bataljona Božo Vojvodić. Komandant Četvrtog bataljona kapetan Đuro Buban već je postavljen za zamjenika komandanta brigade." Major Kreča. se toplo oprostio od članova štaba Prvog bataljona kapetana Đermanovića, komesara Zeca i zamjenika komesara Rusića i zahvalio im na saradnji. Odlazi komandant koji je Dvadeset prvu brigadu primio u Turopolju 14. 12. 1943. i uspješno je vodio 15 ratnih

⁸¹⁷ Operativni izvještaj 21. brigade štabu 28. divizije. Arhiv VII, sig. br. 4—4, k. 1139.

⁸¹⁸ Operativni izvještaj 2. bataljona štabu brigade. Vojnoistorijski institut, sig. br. 5—6, k. 1139.

⁸¹⁹ Operativni izvještaj 3. bataljona štabu 21. brigade. Vojnoistorijski institut, sig. br. 9—7, k. 1139.

mjeseci, kroz Slavoniju, Moslavinu, Zagorje, Bosnu i Srbiju.⁸²⁰

Na čelo brigade, za komandanta, postavljen je Blaž Majstorović Subara (14. 3. 1945), za komandanta Drugog bataljona namjesto ranjenog Luke Vuksanovića, Nikola Bogojević, dužnost komandanta vrši poručnik Nikola Prešt, a namjestio kapetana Đure Bubana u Četvrti bataljon je došao poručnik Nikola Mandić Crni.

Povodom dana omladinske nedelje, u svim četama i bataljonima su omladinci i skojevci zakazali takmičenje u svim oblastima rada i borbenih dejstava jedinica. Najvažnije je bilo sve ono što je pomagalo jačanju borbene spremnosti i moralno-političkog stanja, a zatim posvećivanje i opismenjavanje boraca i naroda. Iako su jedinice brigada bile stalno na položajima, u borbenim dejstvima, iskorišćavao se svaki slobodan trenutak za rad, svaki predah da se u selima održi miting ili kakav drugi prigodan skup i slično. Naše političko djelovanje je bilo usmjereno i razbijanju četničke propagande, koja je u tom kraju bila jaka, ali ipak bezbrojna, jer je svakom čovjeku bilo jasno da im je cilj, kao i njihovih saveznika, Nijemaca, propao.

Vrlo je bio pojačan rad kulturno-prosvjetnih odbora u četama i bataljonima i agitpropa brigade na izdavačkoj djelatnosti. Nastoji se da se zapisu i objasne događaji na frontovima i u brigadi, kojih je svaki dan na pretek. Izdato je 17 džepnih i 12 zidnih novina. Borci i rukovodioci su napisali oko 280 članaka. Skojevci i omladinci iz Trećeg bataljona napisali su i poslali sa svog mitinga pismo Gradskom komitetu komsomola Lenjingrada⁸²¹ povodom

⁸²⁰ JA je tada imala 4 armije, 12 korpusa, 52 divizije, dvije vazduhoplovne divizije, 3 tenkovske, 6 artiljerijskih, 5 inženjerskih brigada u sastavu armija, raznovrsne jedinice RM, nekoliko konjičkih brigada i eskadrona, 16 brigada KNOJ-a, veći broj partizanskih odreda. Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije 1944—1945, Beograd, 1957, str. 727.

⁸²¹ U pismu se kaže: „U jeku naših najvećih pobjeda, pred skoro oslobođenje naše cijele zemlje, kada vi i mi slavimo svjetsku omladinsku nedelju, upućujemo vam mi, omladinci Jugoslovenske armije, svoje bratske borbene pozdrave i da se skoro sretremo u Berlinu, sa pobjedničkom zastavom u ruci, sa zgaženim neprijateljem pod nogama." Omladina 3. bataljona 21. brigade 28. udarne divizije JA — Papuk vanredni broj 25. marta 1945. godine, br. 4.

sovjetske omladinske nedjelje. Tim povodom je Zvonko Petrović napisao Poziv svoj omladini Jugoslavije.⁸²²

*Jugoslovenska draga omladino moja,
stupaj što više u redove Skoja.
U redove omladine, jake i zdrave,
kao čelik čvrste, neustrašive i prave.
Jedino Skoj ispunjava želje tvoje,
koje zabačene, tamo daleko stoje,
Omladino!*

*Skaj meko ti je gnijezdo,
A ti, draga petokraka zvijezdo,
budi omladini svojoj staza, put.
Da se nikad više, ne zaluta u stari kut.*

⁸²² Zapisano u listu „Svijest“ Prateća četa 4. bataljona, Vojnoistorijski institut, sig. br. 46—3, k. 36.

BORBENA DEJSTVA BRIGADE U ZAVRŠNIM OPERACIJAMA

Južno od Save neprijatelj je bio primoran da se povlači na cijelom frontu. Pod pritiskom naših snaga,⁸²³ on je noću između 2. i 3. aprila napustio Bijeljину i počeo da se povlači preko Brezovog Polja ka Brčkom.

Naše jedinice imaju punu inicijativu. To je trenutak da jedinice Druge armije, radi sadejstva s operativnom grupom Prve armije, preduzmu opšti napad na sektoru Srnice kako bi presjekle saobraćajnicu Gračanica — Srnice — Brčko i ovladala linijom Proseka — Skakava — Bijela.⁸²⁴

U skladu pregrupisavanja naših snaga ka dolini Bosne, Dvadeset osma divizija je 4. 4. 1945. povučena u armijsku rezervu⁸²⁵ u širi rejon Tuzle, i tu je preformirana, prema novoj formaciji, u streljačku diviziju. „Čim stigne njena smjena za vašu 21. udarnu brigadu, istu uputite u Tuzlu, gdje će dobiti naređenje za dalji rad", kaže se u depeši štaba Druge armije.⁸²⁶

⁸²³ Odnosi se na 2. 5. i 17. diviziju 1. armije operativna divizija koja je formirana 29. 3. 1945. Njen zadatak je bio da dejstvuje na prostoru Bijeljina — Brezovo Polje — Brčko — Bosanski Samac, forsira rijeku Savu i stvori uslove za udar u bok neprijateljskim snagama na Sremskom frontu. Te su jedinice oslobodile Brčko noću između 7. i 8. aprila 1945. Noću između 2. i 3. aprila 1945. oslobođena je Bijeljina. Arhiv VII, sig. br. 1—5, k. 256.

⁸²⁴ Zapovijest štaba 2. armije od 4. 4. 1945. potčinjenim jedinicama za proboj na pravcu Srnica — Gračanica. Zbornik, tom XI, knj. 2, dok. 38, str. 137.

⁸²⁵ Oslobođilački rat naroda Jugoslavije 1941—1945, Beograd, 1965, str. 572.

⁸²⁶ Depeša 2. armije od 3. 4. 1945, knjiga depeša 28. divizije. Arhiv VII, sig. br. 5—6/4, k. 1125.

PREFORMIRANJE BRIGADE

Prvog aprila Dvadeset prva brigada je smjenila Dvadeset petu brigadu kod Koraja a 3. i 4. je njene položaje preuzela Dvadeset prva srpska brigada. Sutradan u devet časova Dvadeset prva brigada kreće cestom Pukiš — Lopare — Tuzla i u 20 časova stiže sjeverno od Tuzle, u sela Hadžiće i Dolove, gdje je zanoćila. Istoga dana se izdvojio iz Dvadeset pete brodske brigade Prvi bataljon i zanoćio istočno od Tuzle, u selu Siminom Hanu, a sutradan je ušao u sastav brigade.

Tog jutra, 5. 4. 1945, rano se ustalo kuvari spremaju doručak, a svi ostali dali su se na posao da bi što bolje sredili opremu, odjeću i naoružanje. Komandiri četa i komandanti bataljona kontrolišu stroj i vrše smotre. Tovare se konji, komore bataljona i brigade.

Brigada u marševskom poretku prolazi kroz Tuzlu. Mnogo je na ulici svijeta, proljetnog cvijeća na svakom koraku. Pozdrav nadesno: pozdravlja se štab armije sa generalom-potpukovnikom Kočom Ćopovićem na čelu.

Brigada stiže u Zivinice u 16. časova. Iste večeri je sastanak sa štabovima bataljona i četa. Dogovoreno je šta će se raditi sljedećih šest dana, koliko će brigada biti na tom prostoru. Štab Druge armije je zakazao prvomajsko takmičenje u svim divizijama.

Niko ne pominje odmor. Radi se danonoćno, da se u maju većma iskoristi vrijeme za obuku i idejno-politički rad. U četama se izvode taktička obuka i strojeva obuka, a najviše se pažnje poklanja obučavanju u rukovođenju naoružanjem, jer je cijela brigada primila ruske protivtenkovske puške i ručne bombe. Održavaju se četne i bataljonske konferencije, a partijski i skojevski sastanci — uveče, kada se ostali borci odmaraju.

Da bi se provjerilo koliko su borci naučili iz taktičke obuke, a i dejstvo novoprimitljenog naoružanja, 10. 4. 1945. je bila taktička vježba na kojoj se Treći bataljon, na koti 234 i na kosama oko nje, branio. Data mu je noćna uzbuna u dva časa.

Veliku radost u svim bataljonima donijela je vijest da je brigada odlikovana Ordenom narodnog oslobođenja.⁸²⁷

⁸²⁷ Odluka broj 168 od 13. 3. 1945. u Beogradu Predsjedništva AVNOJ-a. Zbornik, tom II, knj. 1, str. 624.

Predsjedništvo Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja ga je, na prijedlog vrhovnog komandanta maršala Josipa Broza Tita, dodijelilo brigadi za zasluge u oslobođenju naroda. Borci i starješine su primili to priznanje kao podsticaj da istraju u predstojećim borbama za konačno oslobođenje domovine i kao veliko društveno priznanje.

Noć je vedra i hladna, Borci se naglo bude. Bunovni, stresaju se od zime. Za jedan čas stiglo se na položaj i odmah poče ukopavanje, najprije za klečeći, a zatim i za stojeći stav. Bataljon se do svanuća ukopao. Kad se izjutra diže magla, ispred položaja se ukazala lijepa sprečanska polja, a iza leđa, u magli, nazire se opjevana Konjuh-planina.

U devet časova poče napad. Prvi bataljon kreće u tri kolone, sa sjevera i zapada, a Drugi sa istoka, po lijevom krilu. Pokušaće da se zabaci braniocu iza leđa. Četa automatičara i izviđačka četa imaju posebne zadatke. Puca se bojevom municijom, jer nema manevarske. Čuju se i puškomitralješki rafali, kao u pravoj borbi, ali meci nekako „miroljubivo“ zuje vazduhom. Nikome nisu namijenjeni, tek da „daju manevrima sliku pravog rata“.⁸²⁸ Greške se ispravljaju na licu mjesta. Disciplinu vatre obje strane poštuju, i samo zahvaljujući odgovornosti boraca niko u toj „borbi“ za osvajanje kote 234 nije povrijeđen.⁸²⁹

Jedinice brigade su iskoristile ono malo slobodnog vremena da pomognu narodu u obradi zemlje i proljetnoj sjetvi. U takmičenju su se predviđali posebni poeni za pomoć narodu, pa su se borci kad god bi mogli laćali ašova, motika, vila, plugova i kola, a naši tovarni konji oguljenih leđa upregnuti su u kola da se izvozi gnojivo ili građevinski materijal. Sada vuku plugove, drljače i prevoze građevinski materijal. S konjima je dato 115 dana radnih oranja. Obraden je 21 hektar i 65 ari zemlje, izveženo oko 100 kola gnojiva na njive, preštijano je oko 15 ari bašta, radna četa i diverzantski vod su popravili most preko Srepče i jedan manji na Oskovi. Popravljen je 70 nužnika po selima. Pojačano se radi na opismenjavanju nepismenih, kojih je u brigadi 149. Uče se recitacije, spremaju igrokazi i skečevi. Dato je šest priredbi i održano

⁸²⁸ Operativni izvještaj za april 1945. godine od 31. 4. 1945. godine. Arhiv VII, sig. br. 10—2, k. 1139.

⁸²⁹ Reportažu je napisao Stjepan Krčmar Časni, ratni dopisnik 28. udarne divizije, za list „Naš Papuk“.

pet predavanja po obližnjim selima. Pri odlasku brigade, sutradan, 11. 4, došao je cio narodnooslobodilački odbor da se u ime naroda i narodne vlasti oprost i da zahvali brigadi. „Divimo se ponašanju vaših vojnika i zahvaljujemo na ukazanoj pomoći, sretan vam put i želimo uspjeh u borbi protiv neprijatelja" — govorili su.⁸³⁰

Brigada je preformirana u trojnu formaciju. Treći bataljon je rasformiran, popunjeni su drugi bataljoni i formirane nove jedinice. Četvrti bataljon je preimenovan.

U brigadi se završio vojno-politički tečaj za vodnike i političke delegate. Pohađala su ga 22 borca. Trajao je 15 dana. Svaka streljačka četa ima po jedan vod automatičara, a u bataljonu je obrazovana mitraljeska četa sa devet mitraljeza, minobacačka četa sa devet cijevi, vod protivtenkovskih pušaka sa devet protivtenkovskih pušaka. Brigada ima izviđačku četvu, četvu automatičara, četvu za vezu, sanitetsku četvu, diverzantski, zaštitni i pozadinski vod.

U sastavu divizije je i novoformirana Treća artiljerijska brigada sa četiri artiljerijska diviziona: dva divizion ZIS 76 mm po 12 topova, haubički divizion od 122 mm i divizion minobacača do 122 mm. To je bio nov kvalitet naše divizije. Jedinice su dobile jaku artiljerijsku podršku. Povećavala se vatrena moć brigade.

Komandu brigade su, poslije reorganizacije i preformacije, činili: komandant Blaž Majstorović Šubara, komesar Branko Kobali, zamjenik komandanta Đuro Buban,⁸³¹ zamjenik komesara Ante Adamović, načelnik štaba Franc Nedoh, pomoćnik komandanta za pozadinu Norbert Butković.

Komandant Prvog bataljona je Simo Đermanović, komesar Milutin Zec, zamjenik komesara Branko Rusić, a operativni oficir Nikola Polimanac. Komandant Drugog bataljona je Nikola Bogojević, komesar Jure Devčić, zamjenik komesara Ivan Uzur, operativni oficir Jovo Kovačević.⁸³² Komandant Trećeg bataljona je Nikola Mandić, komesar Boško Devetak,⁸³³ zamjenik komesara Zvonko Petrović, operativni oficir Milan Mutavdžić.

-So Zapisano je u listu „Naš Papuk", pod naslovom „Tri dana u Dvadeset i prvoj", Stjepan Krčmar Časni i tabelarni pregled rezultata u takmičenju. Arhiv VII, sig. br. 12a, I, k. 66.

⁸³¹ Umro u Osijeku kao potpukovnik u penziji 1945. godine.

⁸³² Umro u Podravskoj Slatini kao potpukovnik u penziji 1977. godine.

⁸³³ Umro u Novom Beogradu 1976. kao pukovnik u penziji.

PONOVO NA LIJEVOJ OBALI DRINE

Dvanaestog aprila 1945. godine počeo je proboj Srem-skog fronta, opšta ofanziva Jugoslovenske armije za konačno oslobođenje zemlje.

I jedinice južno od Save prelaze u ofanzivna dejstva. Njemačke divizije i njemački satelit povlače se iz šireg područja Sarajeva dolinom Bosne, i to užurbano i organizovano, ali sa dosta teškoća, a naše glavne snage su se usmjerile u dolinu Bosne. Zadatak je Dvadeset osme udarne divizije da ovlada neprijateljskim mostobranom kod Doboja, pređe rijeku Bosnu i u sadejstvu sa 35. i 45. divizije oslobodi Doboj, a i da omogući dalje izvođenje ofanzivnih operacija na zapad, desnom obalom Save. Poslije uporne borbe koja je trajala dva dana i dvije noći, 16. i 17. 5. 1945. naše jedinice su zauzele Doboj.

Još dok se Dvadeset prva brigada vraćala sa taktičke obuke, 10. 5. 1945, stiglo joj je naređenje iz štaba Druge armije da se što prije prebaci, vozom i kamionima, a neke jedinice i pješke, u područje Zvornika. Zadatak joj je da čisti taj kraj od četnika i zelenokadrovaca koji ugrožavaju pozadinske ustanove i ometaju održavanje veze između fronta i pozadine, dotur borbenih potreba i evakuaciju ranjenika.

Stab brigade je izdao zapovijest⁸³⁴ u kojoj se kaže da su četnici i zelenokadrovci zaposjeli i ugrožavaju saobraćajnice Zvornik — Donje Piliće — Visoka glava — Lokanj. Brigada je dobila zadatak da u sadejstvu sa brigadom KNOJ-a⁸³⁵ uništi te neprijatelje i oslobodi saobraćajnice.

Iz Zivinica se brigada prebacila u Tuzlu vozom, a odatle kamionima po ešelonima. Prvi se u Zvornik prebacuje Prvi bataljon. Na kamionima su po dva puškomitraljeza, spremna za dejstvo ako pripucaju četnici. Susrećemo kolone kamiona kojima se prevozi materijal na front. Vozači se pozdravljaju.

Marš je prošao bez većih teškoća. Treći bataljon ostaje u Memićima. Čim je stigao Prvi bataljon u Zvornik, kapetan Đermanović u razgovoru sa štabom brigade reče:

⁸³⁴ Zapovijest štaba 21. udarne brigade od 11. 4. 1945. potčinjenim jedinicama za pokret i uništenje četničkih i zelenaških grupa. Arhiv VII. sig. br. 1—I, k. 1139.

⁸³⁵ Brigada Korpusa narodne odbrane Jugoslavije, vidi objašnjenje 820.

„Ovako se može. Borci su odmorni, sposobni da se tuku ako zatreba.“ Bataljoni su zanoćili u Zvorniku i tu se odmorili za predstojeće zadatke.

Da bi iznenadila neprijatelja, brigada je 12. 5. 1945. u jedan po ponoći na nogama. Prvi bataljon je krenuo u dva, a Treći sat kasnije. Jedna četa Drugog bataljona će pretresti priobalje Drine, a ostatak bataljona će biti u brigadnoj rezervi sa prištapskim dijelovima i krenuće ka Kozluku.

U 8.30 su se sudarili Treći bataljon i dijelovi Prvog sa četnicima kod sela Vitinica, Suve Bukve i u području sela Kiseljaka. Četnici sa povoljnih položaja (mjestimično su upokani) žilavo se brane. Poslije dejstva minobacača i mitraljeza čete su krenule na juriš i razbile jaku četničku formaciju. (Ona je tri puta izvodila protivnapade na naše jedinice.) Četnici su se povukli preko Suve Bukve, na pravcu čete. Procijenjeno je da je izbačeno iz stroja oko 50 četnika. Iz Trećeg bataljona poginuli su desetar Velizar Dimitrijević i dva borca, a ranjeni obavještajni oficir bataljona Đuro Busarić i dva borca. Nestala je i patrola od tri borca.⁸³⁶ U jurišu na četnike istakli su se komandir čete poručnik Jovan Radivojević Jole, Stanislav Kurnik, desetari Anton Gurribar i Aleksandar Jelić, puško-mitraljezac Vidosav Čirković i borac Radivoje Jokić.

Kada je Drugi bataljon stigao u Kozluk naišao je na mučan prizor: gorjelo je oko 20 kuća koje su, te noći, zapalili četnici opljačkavši muslimanski živalj.⁸³⁷

Sutradan je brigada prokrstarila širim područjem oko saobraćajnice Zvornik — Janja, sela Čelopek i Branjeva, a Treći se smjestio u pravoslavni Skočić i odatle pretresa okolinu. Sve naše jedinice su dobile spisak četničkih kuća u kojima su se skrivali ili se u njima kriju odbjegli četnici. Spiskove su načinili organi narodne vlasti i komanda mjesta u Zvorniku. Izviđačka četa je vodila borbu sa grupom četnika podrinjske brigade Bore Milića (oko 60 četnika). Izviđačka četa je osmatrala teren prema Teo-

⁸³⁶ Operativni izvještaj 3. bataljona od 14. 5. 1945. godine štabu 21. brigade o borbi sa četnicima. Arhiv VII, sig. br. 14—7, k. 1139.

⁸³⁷ Izjava Alije Spahića i Sulje Bahanovića, zapisao ratni dopisnik 2. bataljona u listu „Naš Papuk“ br. 5. od aprila 1945. Četnici podrinjske četničke brigade zapalili Kozluk, komandanta Milana Đokića rodom iz Odžaćana, ostavili su preteča pisma Bahamoviću da pripremi 300.000 kuna i 20.000 metaka inače će mu čeljad pobiti a imanje zapaliti. Arhiv VII, sig. br. 32—8, k. 64.

caku i Rastešnici, a do borbe je došlo kod Oštrog vrha, kote 687 i selo Rastošnice. Poslije tri juriša četnici su se povukli ka trigonometru 655, prema Ravnom Zavidu. Ubijena su tri i ranjeno sedam četnika. Puškom!traljezac Luka Odžić je smijelim dejstvom nanio četnicima velike gubitke.

Cio dan su pretresani teren i sela. Uhvaćena su četiri zelenokadrovca i zaplijenjeno pet pušaka i 500 metaka. Uveče je bilo savjetovanje s komandama četa.

Jedinice koje nisu u potjeri za četnicima ne izvode nastavu. Ekonom čete se nehotice ranio iz lovačke puške. Drugi bataljon je na području Rastošnice vodio borbu s četnicima 2. bataljona 4. majevačke brigade (oko 150 njih). On je silovito udario i već u prvom naletu razbio četnike. Komandiri vodova i desetari su sada prekaljeni ratnici i vješto i smjelo vode svoje jedinice u gonjenju četnika. I tu su se mnogi istakli: vodnici Milan Crnković i Savo Vasić, desetari Miloje Jovanović, Ivan Ranek i Ratko Đokić, puškom!tralješci Ratko Dugalić, Stevo Miletić i Cvjetko Petrović i nišandžija na minobacaču Ivan Sejnić.⁸³⁸ Ranjen je vodnik Marko Todorović.

Dobijeni su podaci da je u rejonu Visoke glave,⁸³⁹ trigonometar 644, Crnog vrha, kote 532 zalogoravalo oko 300 četnika. Stab brigade je odlučio da se napadnu koncentrično.⁸⁴⁰ Bataljonima je naređeno da se rasporede u manje kolone i vrši rutinski pretres, ali da se ne približavaju toj grupaciji. U 11 časova je izveden snažan napad na tu teritoriju, sa svih strana. Očekivalo se da će biti jedna od najznačajnijih akcija brigade u tom kraju, ali četnici su pratili naše kretanje i preko svojih saradnika saznali da se približavamo. Prozreli su namjere brigade, iskoristili neki međuprostor i povukli se, a brigada je udarila u prazno.

Još se brigada nije bila ni vratila u svoje baze kad joj je stigla depeša da odmah krene u sastav svoje Dvadeset osme udarne divizije.⁸⁴¹ Time ona završava borbena dejstva u istočnoj Bosni, koja je započela u novembru 1944. godine. U potpunosti je izvršila postavljene zadatke, tj.

⁸³⁸ Operativni izvještaj štaba 2. bataljona od 17. 4. 1945. Vojnoistorijski institut, sig. br. 6—6, k. 1139.

⁸³⁹ Zapovijest štaba 21. brigade od 19. 4. 1945. Arhiv VII, sig. br. 3—1—1139.

⁸⁴⁰ VJJ pr. br. 16—63/1, k. 1139.

⁸⁴¹ Knjiga depeša 28. divizije. Arhiv VII, sig. br. 5—9/, k. 1125.

razbila je i paralisala četničke akcije na naše saobraćajnice.

U aprilu je poginulo 53 četnika, zarobljeno 17 i nepoznat broj ih je ranjeno. Poginula su četiri, ranjeno 27 i nestala tri borca iz brigade.⁸⁴²

USILJENI MARŠ OD DRINE DO KOSTAJNICE

(24. 4. do 3. 5. 1945.)

Sutradan prije podne brigada se pripremala za svoj dugi usiljeni marš sličan onome kada je od Kalnika krenula u središnju Bosnu. Marš je počeo u 14 časova iz Kozluka, a stiglo se u Zvornik u 19. Treći bataljon je savladao nešto duži put, jer je krenuo iz sela Tabanovaca.

Iz zborničkog kraja Dvadeset prva brigada je 21. 4. krenula na prvu etapu marša, do Tuzle (54 kilometra), gdje je prenoćila. Sutradan će se odmoriti i primiti, dok nije uslijedila formacija, rusko naoružanje i municija (300 pušaka, 200 automata, 14 protivtenkovskih pušaka, šest minobacača, dva teška mitraljeza „maksim“, 300 ručnih bombi, 13.014 pušanih metaka i 19.040 metaka za automate).

U brigadi vlada neopisivo veselje, a i u Tuzli, jer svakog časa stižu vijesti sa fronta o napredovanju naših jedinica u gonjenju neprijatelja i o oslobađanju gradova. Upravo je javljeno da je naša divizija prešla Vrbas i da napada na Bosansku i Staru Gradišku,⁸⁴³ u kojoj su zloglasna Glavnjača i ustaški logor. U njima su na najzverskiji način poubijane hiljade majki, djece i staraca, pa i najbližih, mnogim borcima Dvadeset prve brigade. Sloboda je na pragu i zato borci sve teškoće na maršu, iako su pod punom spremom, uz pjesmu lako savlađuju.

Tako s pjesmom, brigada se uputila prema željezničkoj stanici. Tu se ukrcala u voz, da bi u Gračanicu stigla u 18. časova. Uveče je izdata zapovijest da krene prema Doboju.⁸⁴⁴ Za komandanta kolone je određen operativni

⁸⁴² Operativni izvještaj štaba 21. brigade za april 1945. Vojno-istorijski institut, sig. br. 10—2, k. 1139.

⁸⁴³ Nail Redžić: 25. brodska brigada, VIZ, Beograd, 1976, str. 252—260.

⁸⁴⁴ Naredenje štaba 21. brigade od 23. 4. 1945. jedinicama za marš Doboju —• Derventa — Bosanski Kobaš. Arhiv VII, sig. br. 4—1, k. 1139.

oficir Trećeg bataljona poručnik Milan Mutavdžić. Naređeno je da brigada spremi svoju opremu, da se sve komore objedine u jedan ešelon i da se kroz Doboj, koji nam je bio dobro poznat, a posebno borcima koji su do 9. 9. 1944. bili domobrani, da bi tada prešli na stranu NOV i sada su stari i prekaljeni borci, prođe u svečanoj povorci. Narod je na veličanstven način dočekao brigadu: sa cvijećem, kličući oslobodiocima i slobodi, veseleći se.

Brigada je komandi grada, čiji je komandant Osman Maglajlić,⁸⁴⁵ predala svu suvišnu opremu koja opterećuje njenu marševsku koolnu. Zanočila je u selima Čivčijama i Velikoj Bukovici.

Četvrta etapa marša je Doboj — Derventa. Pokret je počeo poslije doručka. Kada je brigada stigla u sela ispred Dervente zastala je radi odmora i da bi što svečanije prošla kroz Derventu. Dvadeset petog aprila u 15 časova stigla je na odredište po slijedećem rasporedu se razmjestila: Prvi bataljon u Ljublanicu, Drugi sa štabom brigade u Dažnicu, a Treći u Počivaljku.

Održano je savjetovanje s komandama bataljona da bi se sabrala iskustva i ukazalo na nedostatke kojih je bilo u toku marša. Borci su do mraka čistili oružje i dotjeravali opremu. Već se primjećuje kod njih opuštanje, pa su se, zbog neopreznosti, trojica nehotice ranila.

U slijedećoj etapi marša, u prolasku kroz Derventu, ponovio se prizor iz Doboja: iako je brigada prolazila kroz gradić izjutra, oko osam časova, narod je masovno pozdravio. Nastavila je marš preko Bijelog brda i Bosanskog Dubočca, a oko 17 časova je stigla u Bosanski Kobaš.

Dok se kolona približavala Kobašu, borci Slavonci ustalasali su se osjetivši blizinu zavičaja: zaorila se pjesma, stvorilo se raspoloženje kao da se ide u Slavoniju.

Osvanuo je sunčan, pravi proljetni dan. Nikada nismo bili bliže Slavoniji za posljednjih 10 mjeseci, otkako je brigada prešla u Bosnu. Tu je Sava, a preko Slavonija. Vide se obrisi Slavenskog Broda, Dilja i Požeške gore.

Neki silaze na obalu Save, a izgleda stravično jer po njoj plivaju leševi. Promiču ljudi izmrcvareni, izbodeni noževima, ruku vezanih žicom na leđa, odrezanih udova,

⁸⁴⁵ Osman Maglajlić je od dana formiranja brigade prešao s njom cijeli borbeni put. Postao je i komesar 1. bataljona, ali je na molbu rukovodstva Bosne ostao u Bosni. Teška srca se rastao sa brigadom i svojim ratnim drugovima.

bez glava. To su ustaška zlodjela počinjena u Jasenovcu i Staroj Gradiški.

Cio dan se borci pripremaju za sljedeće zadatke. Put je dug a i borcima treba prenijeti vijesti o važnim događajima. Za večer je spremljena priredba. Govoriće i komandant brigade.

Na mitingu su samo žene, nema ljudi. Otjerale su ih ustaše. Sve su u crnini. Ne zna se šta je s ljudima. O, ustaše, sve vam prokleta bilo — leleče starija žena.

Mnogi borci su bili na mitingu, ali se otišlo ranije na spavanje jer se sutradan rano kreće na marš. Svi su polijegali s mislima da idu u toliko željenu Slavoniju. Neki nisu mogli dugo da zaspe misleći na svoje, o kojima dugo ništa nisu čuli. Evo kako je to raspoloženje tada opisao ratni dopisnik Dvadeset osme divizije Časni.⁸⁴⁶

„Slavonijo, zemljo štrudla sa sirom i kajmakom. Zemljo bijelog kruha i besplatne rakije, kako smo te se zaželjeli u gladnoj, ratom opustošenoj Bosni, i skorjele, tvrde proje. Bili smo svugdje, doživjeli i vidjeli svašta. Gladovali smo i veselili se svakom parčetu tvrde i bajate proje, divljoj krušci i jabuci, ma koliko kisele i opore bile. Derali smo prste i odjeću berući drenjine i gloginje.

Divili smo se vitkim minaretima, nerazumljivim glasovima mujezina, čudili se ženama u dimijama i feredžama, kućama bez sela i selima bez kuća. Smijali smo se svinjama koje nose jaram oko vrata, vezane lancem za drveće, i ljutili na podlost sa mržnjom, na podlost i drskost četnika koji su iz busije ubijali naše drugove — tvoje sinove, mučki, s leđa. Gonili smo ih kao narodne izrode, a oni su, i ime boga i kralja i otadžbine, napadali naše male kolone, pojedine borce, nemoćne ranjenike i njihove bolnice...

... Ali kuda, kuda mi to idemo. Prema Vrbasu ispod lijepe i pitome Motajice. Alai ti vjera, alai ti veselje, zbogom Slavonijo, zbogom žganjci s maslom i kajmakom!"

Od Kobaša, preko Srbca, Vrbaka i Lijeve - Polja brigada je stigla u Novu Topolu. Tu je i prenoćila. To je bila najteža etapa, jer je kiša lila kao iz kabla. Odatle nastavlja pravcem Nova Topola — Berek — Bukovac, a cilj je Orahovo, gdje se se odmoriti i predaniti. Ide se dobrim putem, sjevernim i pitomim obroncima Prosare.

⁸⁴⁶ Autor je sačuvao rukopis Stjepana Krčmara Časnog objavljenog u listu „Naš Papuk“ maja 1945. godine.

Pošto se odmorila i predanila, sutradan, 31. 4. 1945. nastavlja ka Knešpolju. Odmor je bio u selima Mirkovcu i Kneževom Polju, gdje se srdačno susrela s narodom Kozare i junačke Krajine. Tu je, s junačkim živiljem tih krajeva, proslavila međunarodni praznik rada Prvi maj.^{8,7} Drugog maja je dobila naređenje da krene pravcem Begovo Polje — Bačvani, ka Uni, koju treba, da pređe kod Slabinja radi daljeg gonjenja neprijatelja.

*

Nezaboravni su bili susreti boraca s narodom proslavljene Krajine, Kozare i Prosare. Još nam u glavama tutnje topovi iz 1942. godine, kao da su okupator i domaći izdajnici preduzeli veliku ofanzivu protiv tog naroda, da unište NOP.

Taj narod je mnogo podnio, pretrpio. Ali on je slobodarski i s pjesmom dočekuje svoje oslobodioce. Duž puteva omladina, žene, djeca, gdje koji starac. Mladih nema, jer su svi oni koji mogu nositi pušku u krajiškim brigadama. Gledamo zgarišta gdje su nekada bila kozaračka sela. Pustoš. Ipak, narod je sada veseo, niko nije tužan. Čim zastane kolona, razvije se kolo kozaračko, koje je slično slavonskom krivom kolu. Dobro se slažu borci iz Slavonije i djevojke Krajine u pjesmi i igri:

Oj, Kozaro, krvlju natopljena,
Svaka stopa biće osvećena.
Oj, djevojko, draga dušo moja. . .

Prolazimo prekopenim putevima i porušenim mostovima. Sada je to nešto popravljeno da bi naše kolone mogle brže napredovati. To je omladina Kozare radila, ponegdje zajedno sa borcima. Ovaj narod je uvijek bio sa svojom vojskom. Na sve strane grupice boraca i naroda, razgovaraju, svako želi da izmijeni poneku riječ. Opet pjesma:

To je nama naša borba dala,
da imamo Tita za maršala. . .

⁸⁴⁷ Operativni izvještaj 21. brigade od 31. 5. 1945. godine štabu 28. divizije o dejstvima brigade u aprilu 1945. godine. Vojnoistorijski institut, sig. br. 102, k. 1139.

Grupice djece trče pored kolone i traže od boraca olovke. Jedan mališan, možda mu je oko osam godina, ima na sebi malu, svima nama poznatu torbicu. Prilazi mu borac i pita ga: „Je l' ti, bato, čuvaš goveda?" „Ne." „Ideš li u školu?" „Ne." „A šta će ti onđa torba?" „Donio sam malo kruha da dam partizanima." Čuje se pitanje: „Drugovi, imate li olovku?". Jedan mali priča kako njih nekoliko u školi pišu jednom olovkom.

Tako nas je dočekala Kozara, majka partizanska: raširenih ruku, puna ljubavi, ne gledajući na svoju muku. To je naš narod. Starije žene prilaze mladim borcima da im požele svaku sreću, do pobjede, da se vrate svojim majkama.

PRELAZAK UNE

Jedinice Druge armije nastupaju na cijelom frontu. Neprijatelj se povlači. Na pojedinim položajima se, istina, uporno brani da bi sa što manje gubitaka izvukao glavninu snagu u šire područje Zagreba.

Borbena dejstva u dolini Une izvodila su se prema zapovijesti štaba Druge armije⁸⁴⁸ od 25. 4. 1945. godine. Neprijateljske snage koje vode borbu ispred naših jedinica se ogorčeno brane. To su zaštitnice.⁸⁴⁹

Pred jedinicama Dvadeset osme udarne divizije je zadatak da pređu Unu, a zatim će goniti neprijatelja i zauzeti Petrinju, čime će se stvoriti oslonac za razvijanje ofanzivnih operacija ka Zagrebu. Taj pravac vodi duboko u pozadinu neprijatelju koji operiše u dolinama Kupe i Save i omogućava da se djestvuje na njegov bok i pozadinu, sjeverno od Save. Samim tim taj smjer ima velik operativni i manevarski značaj. Zato naše jedinice moraju da djestvuju snažno i odlučno ka desnoj obali Kupe, da zauzme Petrinju i nastave djestva ka Zagrebu.

Do ulaska Dvadeset prve brigade u sastav Dvadeset osme divizije Sedamnaesta i Dvadeset peta brigada su se

⁸⁴⁰ Zbornik, tom XI, knj. 2, str. 352.

⁸⁴⁸ Radi se o dijelovima 373. legionarske ustaško-domobranske divizije, 4. hrvatske divizije, 677. i 1.023. ladersičen bataljona, dijelovima 10. i 12. ustaškog stajaćeg zdruga, 6. i 13. ustaške divizije, jer su se pravcem Dubica — Sunj — Sisak, dolinom Save izvlačile. Arhiv VII, sig. br. 3—1/44—44, k. 1342.

pet dana ogorčeno borile na položajima ispred Bosanske Kostajnice.⁸⁵⁰ — Um — trigonometar 383 — Aleginci k. 382 — Borojevići k. 320 — Oštra Glava — k. 300. Sedamnaesta brigada je uspjela da 1. maja zauzme Bosansku, a sutradan i Hrvatsku Kostajnicu.

U skladu s takvom operativnom situacijom, Dvadeset prva brigada kreće iz Knešpolja pravcem Čitluk — Slabinja — Bačvani i prelazi Unu istočno od Kostajnice. Svoj Drugi bataljon je uputila da što prije izbije preko visa Vinjenca, kote 202 i sela Selišta u rejonu sela Kosturića kako bi spriječila neprijatelja da se izvuče iz Hrvatske Kostajnice ka Sunji. On je razbio manju kolonu ustaša, a glavne neprijateljske snage su se povukle prije nego što je zauzeo položaje. Treći bataljon je razbio neprijateljsku grupu u selu Mračaju, a Prvi, po prelasku Une u rejon sela Ustoliče, upućen je na desno krilo, ka Dubici, da održava vezu sa Četrdeset petom divizijom. U tim sukobima su poginula 4 i ranjeno pet drugova. Poginuli su Radosav Jović, Stamenko Pantić, Zika Malović i Arsen Radovanović. Među ranjenima su bili vodnici Stanko Maričić, Zeir Dobrić i desetari Martin Vukavac i Savo Vasić.⁸⁵¹

Na liniji do koje je bila stigla brigada se osigurala i zanočila da bi se okrijepila za sutrašnji napor. Četvrtog maja 1945. rano izjutra prikupila se u selu Grabošanima, na cesti Kostajnica — Sunja, a odakle je pošla u tri kolone, po bataljonima, ka Petrinji. U rejonu trigonometra 271 — Popići — Kupica — Medenjaka — kota 201, odmarale su se dvije veće grupe Nijemaca, domobrana i ustaša, sa baterijom topova od 75 mm. To su bili dijelovi 10. i 12. ustaško-domobranske divizije. Moral im je bio opao, odmarali su se bez obezbijedenja, bili su nespremni za borbu.

Stab brigade je odlučio⁸⁵² da tu grupaciju napadne iz pokreta. Izdata su kratka naređenja bataljonima da neće pružiti jači otpor, da će se predati. Inače je teren na kom

⁸⁵⁰ U Bos. Kostajnici su bili tada bataljoni 104, njem. div. i dijelovi 12. ustaško-domobr. div. Arhiv VII, sig. br. 3—1/43, k. 134 A.

⁸⁵¹ Spisak boraca 21. brigade. Arhiv VII, sig. br. 16—64, k. 1139.

⁸⁵² Izvod iz operacijskog dnevnika 21. brigade poslatog štabu 28. divizije. Zbornik, tom XI, knj. 2, dok. 111, str. 569.

se odmarala neprijateljska grupa bio pogodan za manevar, djelimično pošumljen, ali i neprijatelju je pružio mogućnost da se brani, tim prije što je bio brojno jači od brigade.

Napad na tu brigadu počeo je oko 12 časova. Borba je trajala, čas jače, čas slabije, do sedamnaest. Neprijatelj je pretrpio dosta krupne gubitke, ali se nije predavao. Prostor je bio dosta velik da bi ga brigada mogla da opkoli. Ipak, njen napad je uspio. Poginulo je 112 i zarobljeno 123 neprijateljskih vojnika, koliko ih je ranjeno, nije poznato. Zaplijenjeno je 10 puškomitraljeza, 150 pušaka, 20 automata, 23 pištolja i velike količine drugog ratnog materijala. Iz brigade su ranjeni komesar čete Rade Radulović Brka, desetar Marijan Mađ i još tri borca.

Brigada je izvršila zadatak i olakšala brže nastupanje Dvadeset trećoj i Četrdeset petoj diviziji na pravcu Dubica — Sisak. Neprijatelj je procijenio da su njegove snage između rijeka Kupe i Save dovedene u kritičan položaj⁸⁵³ pa se počeo brzo povlačiti.

Moral naših boraca je visok i oni savlađuju svaki napor.

NAPAD NA PETRINJU

Na pravcu nastupanja brigade su uporišta Mesečina, Blinja i Petrinja. Kada su naišli naši bataljoni neprijatelj se počeo brzo povlačiti ka Petrinji.

Brigade Dvadeset osme divizije su 5. 5. 1945. nastupale ka Petrinji. Oko 12 časova su prišle spoljnoj odbrambenoj liniji neprijateljevoj⁸⁵⁴ koji je Petrinju branio tako što je slabije snage postavio na ranije organizovane i utvrđene položaje na liniji: Češko selo — kota 159 — Generalovo brdo — trigonometar 178 — kota 190 — kota 155 — selo Križ — kota 160 — selo Zupić, a glavne položaje u užoj zoni odbrane na linijama: kota 119 — bezimeni visovi kod Svetog Benedikta i Sveti Nikola — ko-

⁸⁵³ Unska grupa divizije (23, 28, i 45) likvidirala je sva uporišta u dolini Une: Kostajnicu, Dubicu, Dobrljin, Bosanski Novi, ovladala Sunjom. Na redu je Petrinja. Forsirala je Kupu i vodila borbu za Sisak. Zbornik, tom XI, knj. 2, str. 460.

⁸⁵⁴ Osim ostalih snaga, Petrinju su branili i dijelovi 4. ustaško-domobranske divizije. Arhiv VII. sig. br. 17—9—1, k. 136.

ta 110 — Cirov brijeg — Sveti Rok — Sveto Trojstvo (trigonometar 183) — istočne padine kosa kod sela Novog Selišta (zaključno).

Stab divizije je odlučio da Petrinju napadne iz dva pravca. Dvadeset prva brigada će, kao desna kolona, izvesti glavni udar duž ceste i željezničke pruge, preko jakih taktičkih objekata Generalovog brda, Svetog Nikole i Svetog Benedikta ka željezničkoj stanici i centru grada. Lijeva kolona, Sedamnaesta brigada, koju će podržati jedan tenk, napadaće u zahvatu Cirovo brdo — Sveti Rok Sveto Trojstvo. Dvadeset peta brodska brigada će na desnom krilu presjeći saobraćajnicu Petrinja — Sisak kod Mašćenica, i kontrolisaće pribrežje Kupe. Učestvovaće i u slamanju šire odbrane Petrinje u rejonu sela Cepeliša.

Neprijateljski predstražni položaji su brzo savladani. Napadalo se iz pokreta, bez većih promjena, u dva ešelona, radi podržavanja i potpomaganja napada. U prvom ešelonu su Drugi i Treći bataljon, jer Prvi još nije pristigao. Napadnim kolonama je neprijatelj sa otpornih tačaka, pružio jači otpor, a one su bile međusobno povezane rovovima i saobraćajnicama, na užoj i široj periferiji grada, u kombinaciji sa sistemom žičanih i minskih prepreka kojima je bio opasan grad.

Pošto su otkrivene neprijateljeve utvrđene tačke, otvorena je snažna artiljerijska vatra na njih, a u 13 časova je izveden odlučan napad. U početku je postignut uspjeh: čete su se uklinile u neprijateljsku odbranu. Zauzet je položaj Sveti Nikola — Mrzlo Polje. Čvrsto držeći neke otporne tačke, neprijatelj je usporio napredovanje Drugog bataljona, koji je bio na težištu napada. S njim su bili komandant brigade Subara i član štaba Puba,⁸⁵³ koji će naći rješenje da se brže savlada neprijateljev otpor. On, međutim, odlučno brani neke otporne tačke ne bi li spriječio prelazak naših snaga preko Kupe. Brigadu podržava baterija topova i minobacača, koji ubitačnom vatrom uništavaju neprijateljeve otporne tačke. Naše jedinice, u četnim i vodnim kolonama, zaobilaze tačke otpora ne bi li što dublje prodrle, neprijatelja odsjekle od Kupe i opkolile ga.

Jedna četa Prvog bataljona dobija zadatak da sa istočne strane što prije izbije na most i spriječi neprijatelja

⁸⁵⁵ Stjepan Cerjan je po rasformiranju 3. bataljona otišao na dužnost u političko-propagandni odsjek brigade (9. 4. 1945. godine).

da preko njega pređe i potom ga poruši. U isto vrijeme bataljon iz Sedamnaeste brigade sa dijelovima Banijskog odreda napada ka mostu sa zapadne strane. Prilazi mostu. Sedamnaesta brigada snažno tuče iz svih oružja i oruđa, ali to ometa četu Prvog bataljona da nastupa. U 16 časova je zauzet most, i time je neprijateljska odbrana narušena.

Naše jedinice su iskoristile težak neprijateljev položaj da izvedu snažan juriš i potpuno razbiju njegovu spoljnu odbranu. Vode se kratkotrajne, ali oštre ulične borbe. Upotrebljena je i brigadna rezerva i brzo su zauzeti željeznička stanica i jedini most preko Kupe. Neprijatelj nije imao vremena da ga digne u vazduh iako ga je bio pripremio za miniranje.

Dobro sadjejestvo između jedinica što su izvodile napad i s jedinicama odvojenih za podršku, a i dobro neposredno komandovanje jedinicama, doprinijeli su te je neprijatelj relativno brzo savladan i onemogućen da izvuče svoje osnovne snage, pa je svaki otpor prestao oko 18. časova. Bio je prinuđen da se probija preko rijeke, kod sela Slanaca. Velik broj neprijateljskih vojnika se podavio u nabujaloj Kupi, a poginulo je 65 i zarobljeno 146. Zaplinjeno je 56 pušaka, četiri puškomitraljeza, jedan automat, dva motocikla i mnogo ratne opreme koja je bila ostala u gradu. Mnogo pušaka i drugog oružja je opajalo na položajima. To je sada za brigadu bio balast.

Iz brigade je poginulo pet i ranjeno 16 drugova. Poginuo je komandir čete potporučnik Milutin Vučković,⁸⁵⁶ iz Bebrina kod Nove Gradiške, a teško je ranjen komandir prve čete Prvog bataljona potporučnik Nedeljko Mačvanin, iz Ostrova kraj Vinkovaca⁸³⁷ ali je ubrzo podlijegao ranama. Bio je omiljen kao drug i starješina. Ranjeni su i zastavnik Miroslav Jović, Krsta Mudrić, komandir čete, vodnik Stevo Drašner, vodnik Glavina Mate i desetar Gvozden Stevanović.⁸³⁸

U borbi za Petrinju je, zahvaljujući umješnom rukovođenju, postignut dobar uspjeh uz relativno male gubitke, a bitka je dobijena lakše nego što se u prvi mah

⁸⁵⁸ Spisak poginulih i ranjenih starješina i boraca 21. brigade. Arhiv VII, sig. br. 16—64/1, k. 1139.

⁸⁵⁷ pogrešno je napisano u knjigi 17. udarne brigade, str. 246, objašnjenje 607, da je poginuo kao komandir čete 17. brigade.

⁸⁵⁸ Spisak poginulih i ranjenih, Arhiv sig. br. 16—65/1, k. 1139.

očekivalo. Razbijeni i demoralisani neprijatelj na lijevoj obali Kupe nije pružao otpor, već se povlačio prema Velikoj Gorici i Zagrebu. Tako je ostvarena pretpostavka za preduzimanje operacija za konačno oslobođenje Zagreba.

PRAVAC ZAGREB

Cim je svanulo 5. 5. 1945. godine brigada je krenula preko Dužica i Lekenika i maršovala 30 kilometara ne sukobivši se s neprijateljem. Izbila je na saobraćajnicu Sisak — Zagreb. Ispred Lekenika su neprijateljske predstražne jedinice pružile slabiji otpor, ali su se povukle ka Velikoj Gorici.

"Lijevo, preko Vukomiričkih Gorica, nastupale su Sedamnaesta i Dvadeset peta brigada i čistile te krajeve od razbijenih neprijateljskih grupa.

Neprijatelj⁸⁵⁹ jačine oko 2.000 ljudi — Nijemaca i ustaša — brani južne prilaze Zagrebu. Ojačan je sa tri tenka i nešto artiljerije. Organizovao se za odbranu u nekoliko uzastopnih linija. Prva takva linija je išla pravcem Rakitovec — Turopolje — Buševac — Ogulinac — Kravarsko, a prihvatni položaji su bili sela Mraclin i Vukovina. Ta je linija bila djelomično utvrđena, za šta je angažovano civilno stanovništvo. Slijedeća linija se pružala pravcem Kurilovac — Novo Čiče — Velika Gorica. Neposredna odbrana periferije grada bila je na liniji: Mičevac — Velika Mlaka — Hrašća — Odra — Čehi Botinac — Blato. To je bio mostobran za ulazak u Zagreb s juga. Za neposrednu odbranu mostova — putničkog i željezničkog — (u selu Remetincu) bili su određeni tenkovi, artiljerija i nešto pješadije.

Komandant Dvadeset osme divizije izdao je usmjenu zapovijest komandantu Dvadeset prve brigade da nastavi da goni neprijatelja i napada na otporne tačke u naseljima Lekeniku, Buševcu, Mrcalinu, Vukovju, Velikoj Gorici, da što prije izbjije na lijevu obalu Save, zauzme mostove i spriječi da budu porušeni. Nastaviće se dejstva kroz južni dio Zagreba. Opšti pravac nastupanja je — saobraćajnicom Sisak — Velika Gorica — Zagreb.⁸⁶⁰

⁸⁵⁹ Te trupe su bile pod komandom generala Gustovića, komandanta ustaške divizije. Zbornik, tom XI, knj. 2, dok. 90.

⁸⁶⁰ Operativni dnevnik 21. udarne brigade štabu 28. udarne divizije. Arhiv VII, sig. br. 8—1/1, k. 1139.

Pošto je razbila slabije snage u Lekeniku, brigada je počela da nastupa u dvije kolone: Drugi i Treći bataljon, sa dijelovima za ojačanje, pravcem Peščenica — Ogulinac — Buševac, a Prvi, desno, nastupajući u zahvatu željezničke pruge, koja je porušena, a i svi objekti na njoj. Zbog toga je bataljonu otežano kretanje i sporije je napredovao. Četa što je bila u prethodnici razbila je slabije neprijateljske dijelove na željezničkoj stanici Peščenica, k. 103 ispred sela Buševac zaustavljeni su naši prednji dijelovi, jer se neprijatelj organizovano brani. On vodi borbu za vrijeme, jer bi s padom tih uporišta bile ugrožene njegove snage u rejonu Kravarskog koje su se izvlačile u pravcu Velike Gorice.

Glavne snage Prvog bataljona napadaju na Turopolje, a jedna četa preduzima pritisak vatrom na Buševac.⁸⁶¹ Snažnim naletom s juga i manevrom snaga preko Novog Sela ka koti 106 radi odsijecanja tog uporišta, neprijatelj se provukao i u paničnom neredu povukao ka Mraclinu. Njega goni Drugi bataljon.

Neprijatelj je želio da na položajima Mraclin — Rakovac zaustavi naše snage koje su brzo napredovale dok se njegove snage ne izvuku na pravcu Kravarskog, koje su gonile jedinice Sedamnaeste brigade. Naše prednje dijelove, koji su se bili uklinili u neprijateljsku odbranu, neprijatelj je protivnapadom odbacio. U toku napada su njegove rezerve tri puta prelazile u protivnapad. Umorni borci, iscrpljeni dugim marševima i neprekidnim borbama, uložili su krajnji napor toga dana, izveli zaobilazni manevar pravcem Lazi — Obrež i izbili u zapadni dio sela. Na taj način je ugrožen neprijateljjev desni bok i kada je pao mrak on je iskoristio priliku i povukao se ka Velikoj Gorici. U tom, posljednjem jurišu pribjegao je lukavstvu: podigao je bijelu zastavu i zamjenik komesara treće čete Ranko Zolić uputio se k njemu misleći da će se predati. Lakše su ga ranili i zarobili.⁸⁶² Tako je probijena i posljednja bolja neprijateljeva organizovana odbrana prema Zagrebu.

⁸⁶¹ Operativni izvještaj za maj 1945. godine štaba 21. udarne brigade štabu 28. divizije. Arhiv VII, sig. br. 1—2, k. 1139.

⁸⁶² To je bio posljednji zarobljenik iz 21. brigade. Nijemci su ga vodili sa sobom do Celja, odakle je uspio da pobjegne. Poslije 5 dana je došao u Zagreb, u sastav brigade. Zapisao u listu „Naš Papuk“ Zeljko Cerjan.

Neprijatelju su 63 vojnika poginula, 16 zarobljeno i nepoznat broj je ranjen. Iz brigade je poginuo vodnik Duro Brkić. To je i posljednji njen starješina koji je poginuo, a izginuli su i borci Sreten Budimirović i Milutin Mihajlović, mlađi vodnik Stjepan Kurtić i deseteri Petar Arsenović i Anton Pristavnik.

Brigada je zanoćila na tim položajima, ali je već 7. 5. 1945. u dva časa poslije ponoći nastavila nastupanje, da bi se već te noći približila neprijatelju u Velikoj Gorici i u svitanje ga napala. Ojačana je sa tri tenka i baterijom topova.

Komandant divizije želio je da pojača silinu udara i tempo napredovanja. Odlučeno je da se nastupa po bataljonskim kolonama. Prvi će ići pravcem Vukovina — Novo Čiče — Čički Gaj — Pleso, i izvede obuhvat Gorice sa istoka, Drugi saobraćajnicom Vukovina — Mala i Velika Gorica, Treći Kurilovec — Ovčarnica — Hrašće.

U svom nastupanju Prvi bataljon je naišao na prepreke i minska polja oko aerodroma Kuriloveca, gdje se dugo zadržao. Zato je komandant odlučio da ponovo izbi-je na saobraćajnicu sjeverno od Velike Gorice, u rejonu groblja i kote 108. Time je neprijatelj u Velikoj Gorici doveden u okruženje. Ubrzo je Velika Gorica zauzeta i nastupanje je nastavljeno. Ispred linije Velika Mlaka — Irašće — Odra neprijatelj je pružio otpor. Neprijateljska artiljerija je otvorila vatru po borbenom poretku brigade. Mali zastoj. Organizuje se napad, a pošto su na saobraćajnici sva tri bataljona, štab brigade je odlučio da precizno odredi bataljonima zadatke, pravce napada, sve do izbijanja u južni dio Zagreba.

Prvi bataljon, sa tri tenka i jednim samohotkom, nastupa u zahvatu ceste Hrašće — kota 116 — Otočec — Remetinec — most na Savi. Treći bataljon, kao srednja kolona, u zahvatu pruge pravcem: Buzin — Vragovići — Kajzerica — željeznički most na Savi, a potom prodire Savskom cestom u centar grada. Drugi bataljon, kao desnokrilna kolona, na spoju sa Četrdeset petom divizijom, nastupa pravcem Velika Mlaka — kota 111 — Hrelić — Zdelarek — Bundeck, zatim prelazi Šavu i nastupa ka centru grada s Trećim bataljonom.

U večernjim satima su borci doznali preko Radio-Beograda da je Njemačka kapitulirala. Bili su umorni,

ali su dali sebi oduška, došao je toliko željeni trenutak. Admiral Denic, vrhovni komandant njemačke vojske, izdao je zapovijest njemačkim snagama da bezuslovno obustave borbu.⁸⁶³ Upućen je zahtjev svim komandantima njemačkih snaga na području Hrvatske i svim komandantima njemačkih jedinica da obustave otpor. Rok za predaju njemačkih trupa je bio 8. 5. 1945. godine do devet časova.⁸⁶⁴

Za saveznike će rat u Evropi biti završen, ali za NOLV Jugoslavije neće, već će se produžiti do 15. 5. 1945. godine. Njemačke snage će na svaki način nastojati da pređu u Austriju i predaju se Englezima i Amerikancima.

Osvanuo je sunčan 8. 5. 1945. godine. Brigada je u svanuće nastavila nastupanje radi razbijanja neprijatelja na prilazima Zagrebu i spasavanju mostova od dizanja u vazduh. Jedinice Prve armije vrše snažan pritisak sa istočne strane radi zauzimanja Zagreba.⁸⁶⁵

Lijepo se vide obrisi Zagreba. Lica boraca su ozarena. Radost i veselje.

Kreće se u posljednji juriš. Neprijatelj ne pruža ozbiljniji otpor. Nastupa se u četnim kolonama. Padne ovdje-ondje poneka artiljerijska granata. Na tenkovima su komandant divizije, komandant brigade i njegov zamjenik. Neprijatelj tuče naše tenkove. Od jedne granate sva trojica su lakše ranjeni, kao i komandir izviđačke čete poručnik Stevan Margetić.

Prvi bataljon se, s tenkovima, približava mostovima. U 11.30 časova prednji dijelovi prelaze most. U isto vrijeme mostu se približava veća grupa ustaša. Mi smo u zabludi: mislimo da su to neke naše jedinice. Dolazi do žestoke borbe izbliza. Neprijatelj je razbijen, a most zauzet. Uništen je neprijateljev tenk u rejonu Srednjaki, s onu stranu mosta. Bataljon je organizovao mostobran i omogućio ostalim jedinicama da brzo prelaze. Cijela brigada je već u 14 časova ušla u Zagreb, a za njom i jedinice Četrdeset pete divizije, drugim pravcem. Kroz grad

⁸⁶³ Zbornik, tom XI, knj. 1, dok. 136, str. 716, obj. 26.

⁸⁶⁴ Zbornik, tom XI, knj. 1, dok. 116, str. 623, tekst ultimatumu 1. armije.

⁸⁶⁵ Zapovijest štaba 1. armije potčinjenim divizijama od 7. 5. 1945. za oslobođenje Zagreba. Zbornik, tom XI, knj. 1, dok. 117, str. 624—629.

se prolazilo bez otpora. Zarobljeno je 50 neprijateljskih vojnika, a mrtve i ranjene nije niko brojao.⁸⁶⁸

U isto vrijeme Drugi bataljon izbija kao desnokrilna kolona na lijevu obalu Save, u selo Bundek, gdje su bili uređaji zagrebačkog radio-predajnika. Kapetan Jure Devčić, komesar Drugog bataljona, naredio je tehničarima da puste u rad odašiljače, a potom je javio svijetu da su jedinice Dvadeset prve slavonske udarne brigade Dvadeset osme udarne divizije ušle u Zagreb.

Ovladavši mostovima na Savi i držeći ih čvrsto Dvadeset prva slavonska udarna brigada je kao prva jedinica Jugoslovenske armije ušla u Zagreb.⁸⁶⁷ Čistila je ulice od neprijatelja i ovdje-ondje nailazila na ponekog neprijateljskog vojnika ili na manje grupe na koje su upućivali građani.

Brzo nastupanje jedinica Druge armije s juga imalo je dalekosežne posljedice na držanje neprijatelja. On je bio primoran da se brzo i bez otpora izvlači iz Zagreba na sjever. Jedinice Prve armije, koje su nastupale sa istoka i sjevera ka Zagrebu, ulazile su u Zagreb lako jer neprijatelja nigdje nije bilo.⁸⁶⁸

Posljednjeg dana rata poginuli su borci Slavko Dragičević, Jelisav Ilić, Borivoje Marinić i Živojin Mašić, a

⁸⁶⁶ Borba za oslobođenje Zagreba, putničkog i željezničkog mosta na Savi, štab 21. brigade. Arhiv VII, sig. br. 8—1/1, k. 1139.

⁸⁶⁷ Poslije borbe koja je trajala cijelu noć, tri naše divizije (1. i 6. proleterska i 21. udarna divizija JA) razbivši neprijatelja počele su ulaziti jutros u 4 časa u Zagreb. Neprijatelj nastavlja otpor samo u manjim grupama. Peko (general-potpukovnik), komandant 1. armije (Peko Đapčević) 9. 5. 1945. u 6.55 časova. Zbornik, tom XI, knj. 1, dok. 136.

⁸⁶⁸ *Prva* svojim operativnim izvještajima jedinice 1. armije su 9. 5. 1945. godine ulazile u Zagreb ovim redom: u 6 časova 48. makedonska divizija, u 7 časova 21. srpska, u 3 časa 6. proleterska, u 11 časova 1. proleterska, a 11, 32. i 33. divizija su djelstvovale sjeverno od Zagreba. Zbornik, tom XI, knj. 1, dok. 118, 131, 132, 133 i 138. Arhiv VII, sig. br. 19—1/3, k. 1008, i 6—2/1, k. 254. U operativnom izvještaju 1. armije o operacijama za Zagreb se kaže: „Neposredno prije zauzeća Zagreba 10. korpus (Zagrebački) stavljen je pod komandu naše armije, te pri zauzeću grada ima zadatak da preko Sljemena izvrši napad sa sjeverne strane na grad Zagreb, koordinirajući napad sa 1. i 6. proleterskom divizijom. Ova operacija je uspjela jer je našim jedinicama pošlo za rukom da unište ostatke 41. njemačke divizije u sjevernim predgrađima Zagreba." Deseti zagrebački korpus i brigada KNOJ-a od 10. 5. 1945. određene su za održavanje reda u Zagrebu. Arhiv VII, sig. br. 40—1/1, k. 557.

među 16 ranjenih boraca i rukovodilaca bili su zastavnik Ivan Omerza i Ivan Zert, vodnik Martin, Kraljevac i Milan Crnković, desetar Radojica Erić, a ispred Velike Gorice desetari Ivan Dereš i Zivorad Jović.

U završnim operacijama je ubijeno 215. ranjeno 350 i zarobljeno 295 neprijateljskih vojnika i oficira. Zaplijenjeno je 15 puškomitraljeza, 171 pušaka, 32 automata, devet flakova, 28.000 metaka za flakove, 80.000 metaka za puške, tri kamiona, 12 motocikla, dva osobna automobila i 200 tona brašna. Uništen je jedan tenk.

Gubici brigade u završnim operacijama su 22 borca poginula, 53 ranjena i jedan zarobljen.

Moral brigade je na visini. Njen štab ističe Treći bataljon za primjer zbog umješnosti i manevarske sposobnosti u gonjenju neprijatelja, a posebno se pohvaljuje prvoborac i komandir čete poručnik Joco Radivojević Jole, koji je pod kišom rafala jurišao na čelu svoje čete i zaplijenio kamione sa dva flaka i dosta ratne opreme.

Rezultati u gonjenju neprijatelja možda su mogli biti i bolji da su naše jedinice izvodile manevar presijecajući neprijateljeve saobraćajnice i da su odsijecali i uništavali grupe. Neprijatelj je gonjen frontalno i nabacivan na saobraćajnicu, što je on iskoristio za izvlačenje žive sile. Iscrpljeni od dugih marševa, naši bataljoni nisu mogli biti još pokretljiviji da bi tako prohodnim putevima i terenom izbijali ispred neprijatelja. Zbog toga nisu formirani posebni odredi za gonjenje, već su taj zadatak izvršavale sve naše čete i svi bataljoni, i to nije promijenilo suštinu stvari. Velika želja za pobjedom da se što prije stigne u Zagreb, i grad spasi od mogućeg razaranja potisnula je sve teškoće u zasjenak.

Po završetku velikog posla cijela zemlja je odahnula i slavila pobjedu, a Vrhovni komandant je odao priznanje ratnicima Druge armije 10. maja 1945. godine:

„U teškim borbama sa jakim neprijateljskim snagama u vremenu od 28. aprila do 8. maja 1945. godine, na području između rijeka Une i Kupe i, kasnije, između Save i Krke, jedinice naše 2. armije slomile su čitav sistem neprijateljske odbrane i oslobodile mjesta: Bosanski Novi, Dobrljin, Bosansku i Hrvatsku Kostajnicu. Ozalj, Karlovac, Jastrebarsko, Veliku Goricu, Metliku, Samobor, Krško i veliki broj drugih mjesta.

U ovim borbama neprijatelj je pretrpio velike gubitke u ljudstvu i materijalu.

Za izvojevanje ovih pobjeda, pohvaljujem jedinice Druge armije pod komandom general-lajtanta Koče Popovića, general-majora Radovana Vukanovića, general-majora Ljube Vučkovića i pukovnika Blaže Lompara.

Izražavam svoju zahvalnost svim borcima i rukovodiocima jedinica koje su izvojevale ove pobjede."

Neka je slava palim junacima za oslobođenje naše otadžbine.

SMRT FAŠIZMU — SLOBODA NARODU!

Vrhovni komandant
maršal Jugoslavije
J. B. TITO

T; .&:•

i ' IV' !'
Az ••

PRILAGOĐAVANJE MIRNODOPSKOM ŽIVOTU

Bataljoni su u kasarnama u južnom dijelu grada. Prvi bataljon je i dalje na mostobranima na Savi. Ostali obezbjeđuju važne objekte u gradu i logore ratnih zarobljenika. Još su svježije ratne uspomjene, prepričavaju se među borcima i starješinama. Osobito mnogo se razgovara o ponašanju ratnih zarobljenika: kako su sada ti, do juče silnici i ubice, ponizni i kako bijedno izgledaju.

i U svim jedinicama vlada živost, prava mirnodopska. Borcima iz okoline Zagreba dolaze rođaci i prijatelji u posjetu, a i oni odlaze i traže svoje bližnje. Neki se vraćaju u kasarnu tmurna lica, jer su saznali da su ustaše mnoge im druge i rođene stavili pod nož.

U četama se pišu članci za džepne i bataljonske novine, da se ne zaboravi. Valja zapisati bar dio od onoga što se doživjelo posljednjih dana i sati rata.⁸⁶⁹ O ulasku u Zagreb ima više od 20 napisa. Pišu se pisma kućama, krupnim riječima: živ sam, sloboda, kaznićemo izdajnike, nećemo ispustiti pušku iz ruku, izgradićemo porušenu zemlju.

Svaki bataljon uvježbava predstavničku jedinicu za svečanu paradu, na kojoj će biti Vrhovni komandant da bi odao lično priznanje svojim ratnicima i time krunisao pobjedu nad fašizmom. Na sve strane su se rastrčali članovi štaba brigade, da se jedinica što bolje uvježba i opremi za paradu. Svaka brigada će dati po tri čete — bataljon. U ešelon će ući svi najbolji iz brigade. Starim borcima teško pada egzercir, uvježbavanje koraka.

⁸⁶⁹ Sačuvano je 1.045 kopija u džepnim novinama jedinica brigade o životu i borbama jedinica. (Autor)

Dvanaestog maja su izviđačka i automatičarska četa upućena u okolinu Podsuseda radi uništenja grupe ustaša.⁸⁷⁰ Tako je brigada izvršila i posljednji borbeni zadatak, koji je pao na dvogodišnjicu početka njenog ratnog puta.

U Zagrebu je pripremljeno veliko slavlje za 13. 5. 1945. godine. Tada je pred Vrhovnom komandom bio defile ratnih jedinica koje su oslobađale Zagreb. Na sve strane zastave, pjesma, transparenti. Narod je oduševljen. Pozdravio je defile jedinica, svoje oslobodioce. To je bio prvi i posljednji defile ešelona Dvadeset prve brigade pred Vrhovnim komandantom. Svaka brigada je imala jedan bataljon odabranih boraca. Nezaboravan je bio taj dan kada je slobodni Zagreb pozdravio svog omiljenog sina, revolucionara i vojskovođu druga Tita.

Prije nego što se zatvore ratne knjige i predaju na čuvanje istorijskim arhivima, naređeno je da sve komande i štabovi napišu posljednje ratne izvještaje i u cjelini obrade dokumentaciju za ratnu istoriju tih jedinica. Ratnici su se suočili s novim i ne malim zadatkom: da obrade borbeni put bataljona i važnije bitke i ratne situacije u kojima su bivali.

Iza nas je ostalo oko 7.000 kilometara ratnog puta. Na njemu su sve planine sjeverno od Save, sjeverne, centralne, istočne Bosne i Srbije, neke su više puta pređene. Forsirano je 19 većih rijeka. Brigada je vodila 182 borbe, ili učestvovala u napadu, a u vezi s napadom je bila na 55 neprijateljevih uporišta. Od toga je išla na 16 sredskih mjesta, na neka i više puta.

U toku narodnooslobodilačkog rata iz brigade je poginulo i nestalo oko 1.200 boraca, a od tog broja oko trećine — rukovodilaca. Od poginulih je više od 85 odsto bilo mladića i djevojaka mlađih od 1920—1929. godišta, tj. od 15 do 25 godina. Poginule su 44 drugarice. Od njih je bilo samo pet odsto udatih žena. Brigada je, u ratu, skoro dvaputa poginula polazeći od brojnog stanja koje je imala (630) na dan formiranja. Od broja poginulih 50 odsto je Slavonaca, 40 Srbijanaca i 10 odsto boraca iz ostalih republika. Poginuli borci su iz svih naših republika, iz 80 općina, a bilo ih je i iz devet evropskih zemalja i jedan Afrikanac.

⁸⁷⁰ Tom prilikom je uhvaćen ustaški krvnik Stjepan Bošković. Operativni izvještaj brigade, 57—2, k. 1125.

Nikada se neće znati tačan broj ranjenih pripadnika brigade, ali približno ih je bilo oko 2.500 — boraca i rukovodilaca. Ako se tome doda ne mali broj onih koji su stradali od tifusa i drugih bolesti, ond[^]su to ogromni gubici. Računa se da je preživjelo oko 222{y bpraca i rukovodilaca iz onog stroja koji je stajao 23. m;ija 1943. godine kada je brigada formirana. W ""g" ' J

Na svom borbenom putu brigada je izbacila iz stroja 3.338 neprijateljskih vojnika i oficira, zarobila 2.340, ranila 2.879. Zaplijenila je 11 topova, 10 minobacača, 192 mitraljeza, 2.950 pušaka, 1.843 bombe i mnogo druge ratne opreme. Uništen je jedan avion, četiri tenka, 21 lokomotiva, 270 vagona, izvedeno je 29 diverzija, oštećeno ili uništeno 68 kilometara pruge, porušena 33 mosta. Zadobijen je velik ratni plijen, vagonске količine namirnica koje su odnijete za naše ranjenike, starce, djece i žene na slobodnoj teritoriji. Kao što je naš narod izdašno pomagao našu vojsku, dijeleći s njom i posljednje zrno žita, tako je i brigada istom mjerom činila, uzvraćala ne samo narodu Slavonije, već i Bosne, Like i Korduna.

Za vrijeme rata je najsloženiji zadatak slavonskih jedinica obezbjeđivanje transporta, i po stotinu seljačkih kola, kojima je prevožena hrana preko saobraćajnica Zagreb — Beograd, koju su obezbjeđivale brojne neprijateljeve snage, kao i savlađivanje tako velike vodene prepreke kakva je bila rijeka Sava.

Dvadeset prva brigada se ni po čemu nije razlikovala od ostalih naših brigada formiranih sredinom rata. Bila je spremna i za najveće podvige, da izvršava zadatke na najbolji mogući način, a i prema sposobnostima svojih mladih komandanata i komesara. Osamdeset odsto njenih mladih boraca bili su seljaci iz Slavonije i Srbije, 85 odsto nisu imali ni osnovnog vojničkog znanja. Njenih 25 odsto komunista i 70 odsto članova Skoja pronijeli su slavu te naše ratne jedinice mnogim našim krajevima. Tri njena komandanta proglašena su za narodne heroje Jugoslavije. Borcima i rukovodiocima u 1945. godini je dodijeljeno 59,⁸⁷¹ a u 1946. godini 171 ratno odlikovanje.⁸⁷²

I danas, poslije toliko godina, kada se okupe borci brigade, bilo na proslavi ili gdje drugdje, razgovaraju o

⁸⁷¹⁸⁷² Vojnoistorijski institut, sig- br. 3—2, k. 1125.

borbama koje je vodila, u stvari o svojoj mladosti, jer se to duboko urezalo u srca, ostavilo neizbrisiv trag.

</ Rat se završio, ali će ratnici još cijelu 1945. i 1946. godinu biti u mirnodopskoj Dvadeset prvoj brigadi, oživljavati uspomene, sanjariti o Zagorju, Slavoniji, Bosni, Beogradu, Drini i Motajici. Prestalo je ratno vrijeme, a revolucija je nastavila da teče dalje. Počeo je novi život, onaj za koji se i ta jedinica borila, na čijem se čelu vijorila zastava revolucije koju predvodi veliki revolucionar i vod, vrhovni komandant drug Tito, jedini u istoriji drugog svjetskog rata koji je bio u prvoj tranšaji sa svojim borbama.

Prvog juna 1945. godine brigada je upućena na teritoriju Samobora radi uništenja ostataka ustaških grupa. Stab brigade i Drugi bataljon su u Samoboru, Prvi bataljon u Klokočevcu, Treći u Brežicama, a brigadna artillerija u Svetoj Nedelji. U julu se brigada predislocira i sada je Prvi bataljon, sa štabom brigade, u Jastrebarskom, Drugi u Podsusedu, a Treći u Bregani. Njen komandant je i dalje Blaž Majstorović Subara, a komesar Rudolf Lukin.

Kada je sa zapada zaprijetila opasnost da se ugroze tekovine naše revolucije, kada su se u Trstu i Udinama gomilale Andersenove trupe i nastala tzv. trščanska revolucija, brigada je (23. 3. 1946. godine) predislocirana: Prvi bataljon na područje Ivanec — Ivanje — Postojna, radi utvrđivanja položaja. Poslije kraćeg vremena je Prvi bataljon upućen u Ljubljano, da obezbeđuje vitalne objekte i armijske materijalne rezerve.

Noć između 26. i 27. februara 1946. brigada je predislocirana u zonu 7,B", u Pazin, i smestiće se u Poljoprivrednoj školi, baterija MNOB u Lindaru, Drugi bataljon u Buzetu, Treći u Zminju.

* Još jednom su se jedinice brigade pomerale. Prvi bataljon je došao u sastav brigade u selo Kamiš Breg, tri kilometra od Pazina, Drugi bataljon u Livade, i brigada je pod operativnom komandom Dvadeset šeste divizije. Smještajne prilike jedinica su loše, jer su borci razmješteni po seoskim kućama. To je otežavalo održavanje unutrašnjeg reda i discipline u jedinicama.

Dan pobjede, 9. maj 1946, svečano je proslavljen u svim jedinicama. Na mitinzima se isticala riješenost na-

ših naroda da brane tekovine revolucije u ime slobode i iz dužnosti prema ogromnim žrtvama koje je naš narod dao u narodnooslobodilačkoj borbi.

Trinaestog jula 1946. brigada posjeda položaje po naređenju Četvrte armije: u selu Materiji, Prvi bataljon, u Kozini, Drugi, a Treći u Klanjecu. Artiljerija i pozadina brigade odlaze u Herpelj. Time je i Dvadeset osma divizija ušla u sastav Četvrte armije.

Radi uvođenja mirnodopskih normi u jedinicama, 13. 10. 1946. godine su svi borci i starješine i pismeno položili zakletvu. U brigadi su 27. 10. 1946. održani izbori. To je bilo prvi put da se armija naše zemlje izjašnjava o narodnim zastupnicama u svim društveno-političkim tijelima društva. U izvještaju o rezultatima izbora se kaže da je brigada 100 odsto izašla na izbore. Civilno stanovništvo nije imalo pravo glasa, jer teritorija zone „B” nije pripadala Jugoslaviji, već je bila zona „B” STT (slobodne teritorije Trsta).

Sve više se osipaju redovi ratnog kadra brigade. Od rana zadobijenih u saobraćajnoj nesreći, 19. 10. 1945. je umro Đoko Dragičević, komesar bataljona. Na cesti Radeče — Musići nesrećnim slučajem je poginuo kapetan Slavko Medunić, šestog novembra 1946. godine. Za komandanta brigade dolazi Bogdan Lončar, major, jer je Blaž Majstorović otišao na školovanje u Sarajevo.

U isto vrijeme, naredbom br. 10 Vrhovnog komandanta, demobilišu se borci rođeni 1921—1926, i to 184 borca i 116 podoficira, a 5. 12. 1946. godine demobilisana je i druga partija boraca i podoficira, njih 119 (31 podoficir i 88 boraca). Među njima je bilo i onih koji su bili u brigadi više od tri godine, dve ratne i jednu mirnodopsku.

Prve regrute brigada je primila 5. 12. 1946. godine, njih 607, pa je potpuno izmijenila lik: svi ratnici, sem starješina koje su se odlučile da ostanu zauvijek kao aktivne starješine, otišli su svojim kućama. Dočekali su ih ne mali problemi, jer mnogi su došli na pusto ognjište, bez sredstava za život i rad. Počela je bitka za izgradnju ratom porušene zemlje.

Već iduće godine brigada će biti preimenovana u Četrdeset treći puk|Dvadeset osme divizije, u Noyom Meštu. (SodIne~TSl?~Je preimenovana u T33. puk Šezdesete divizije, u Mariboru. Tako se gubi ratni naziv," a kako

nijedna jedinica JNA ne nosi i ne gaji tradicije te brigade, trebalo je da prođe 30 godina da bi se njeni nekadašnji borci okupili. To se dogodilo u Voćincuf0275. 1973., na dan formiranja brigade. Borci su Zahvalni za to domicilnoj općini Podravska Slatina,) jer je omogućila da se okupe na 35-godišnjicu brigade u Voćinu 1978^g9dinđ. Zahvaljujući akciji jednog broja entuzijasta i materijalnoj pomoći SO Slatine, tom prilikom je napravljen Spomen-muzej brigade i objavljena je pjesmarica njenih pripadnika.

Ferdo Milić — Pedro „Feda“ prvi komesar brigade, poginuo 4. 6. 1943. snimljen u Spaniji početkom 1938. po formiranju baterije „Stjepan Radić“ pre polaska na front sa kurirom Pedrom špancem najomiljenijem u bateriji.

Štab brigade i štab prvog bataljona avgusta 1943. god.

Narod ustaničkog sela Gornji Vrhovci dočekuje svoje borce, Kaloper Simo sa unukom Jocom u krilu, suprugom Milkom te Radivojević Dragom jula 1943. godine.

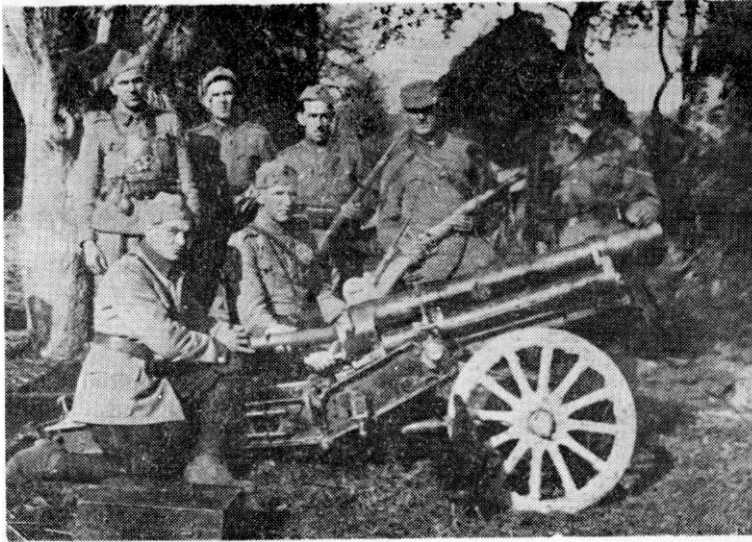
Komandant 2. bataljona Radivojević Petar „Točak“ i sekretar SKOJ-a brigade Ankica Maksić.

Zagorje oktobra 1943. načelnik 28. divizije Geoden Bogdanović-Geco, Vinković Matija-Slobodan komesar brigade, Kuprešanin Branko, zamjenik komesara brigade, Joco Drača, načelnik štaba brigade, Radoica Nenezić zamjenik komandanta 28. divizije, Joco Radmilović kurir i Dako Puač, komandant brigade.

18. oktobra 1943. selo Brezica u Zagorju 3. četa 4. bataljona, komandir čete poručnik Bajro Hasančević poginuo 7. 11. 1943. u Koprivnici, komesar čete Dušan Bilandžić-Donjec, u sredini zamjenik komandanta bataljona Damjanović Stevo-Bomba.

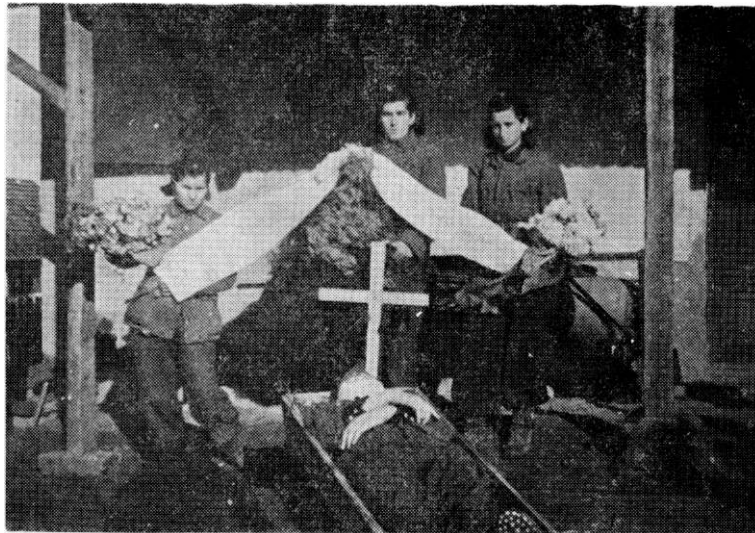
26. 10. 1943. selo Sevnica kod Zlatara Zagorje. Top „Marko” i njegova posada su učestvovali u svim okršajima koje je vodila brigada.

Komandant 4. bataljona Simeun Đermanović i komesar Franjo Novak sa komandirima i komesarima četa svog bataljona 31. 10. 1943. god. u Zagorju.

Grupa boraca 2. čete 2. bataljona 20. 11. 1943. god. na Bilogori.

Komandant 1. bataljona, Kapetan Bosiočić Jakov-Veseli na odru 29. 11. 1943. selo Dasketica, Čazma, prvi poginuli komandant u brigadi i najmlađi u 28. diviziji.

*Koncentracija brigade na Krndijj iznad Orahovice 1944.
za napad na ustaško uporište Čaglin, sede načelnik štaba brigade
poručnik Joco Drača i zamjenik Jomesara brigade Branko Kupre-
šanin.*

*Odmor 3. bataljona u Cikočkoj rijeci nap utu za Trokut febru-
ara 1944. godine,*

3. maja 1944. godine na Ljutoču u ofanzivi "Oluja", komora brigade, sedi prvi s leva intendant brigade Đurica Cvijo-Muki.

16. maja 1944. selo Grabovnica, Čazma, treći bataljon uoči napada na Kloštar Ivanić, u sredini leže Kapetan Pero Valanović poginuo 2. 7. 1944. u selu Prkosu kod Koprivnice, i njegov zamjenik poručnik Kovačević Savo.

11. 6. 1944. selo Stara Ploščica, žene borci sa brigadnim krojačem Andrijom Mikićem, šivaju košulje od padobrana.

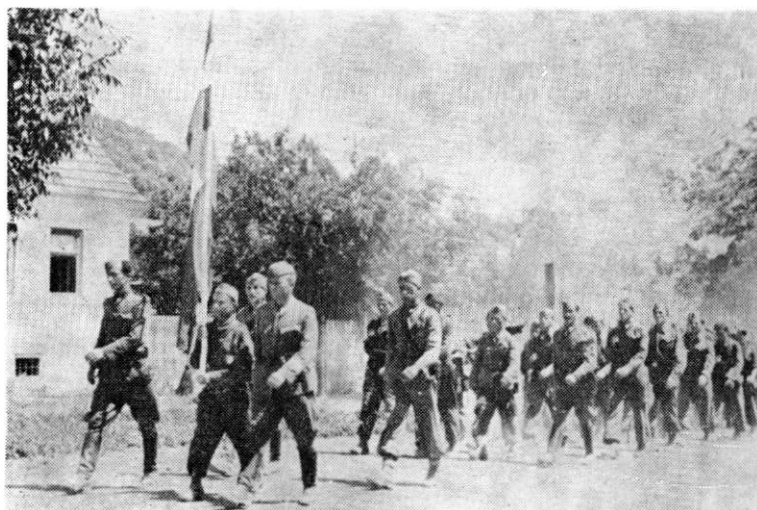
Četa za vezu 21. brigade juna 1944. godine u selu Zdjelice na Bilogori.

Diverzatski vod 21. brigade juna 1944. godine u Bereku leže desetari Dabić Simo i Radetić Nedelko, kleče u sredini u drugom redu delegat Bojanić Milisav i komandir Savanović Ljuban.

Narod sela Đakovac Grubišino Polje je srdačno ispratio brigadu na njenom putu za Bosnu i Srbiju 15. jula 1944. godine.

Svečana smotra brigade u Orljavcu, Slavonska Požega 20. 7. 1944. god. posle prijema zastave od komandanta Korpusa, na čelu štab brigade Komandant major Dušan Kreča, komesar Franjo Sremf-Puba načelnik štaba kapetan Jovan Drača, zamjenik komesara Branko Kuprešanin i zastavnik mlađi vodnik Brkić Dragan

Komandant brigade major Dušan Kreća sa grupom rukovodilaca pri štabu brigade avgusta 1944. selo Drugović kod Prnjavora

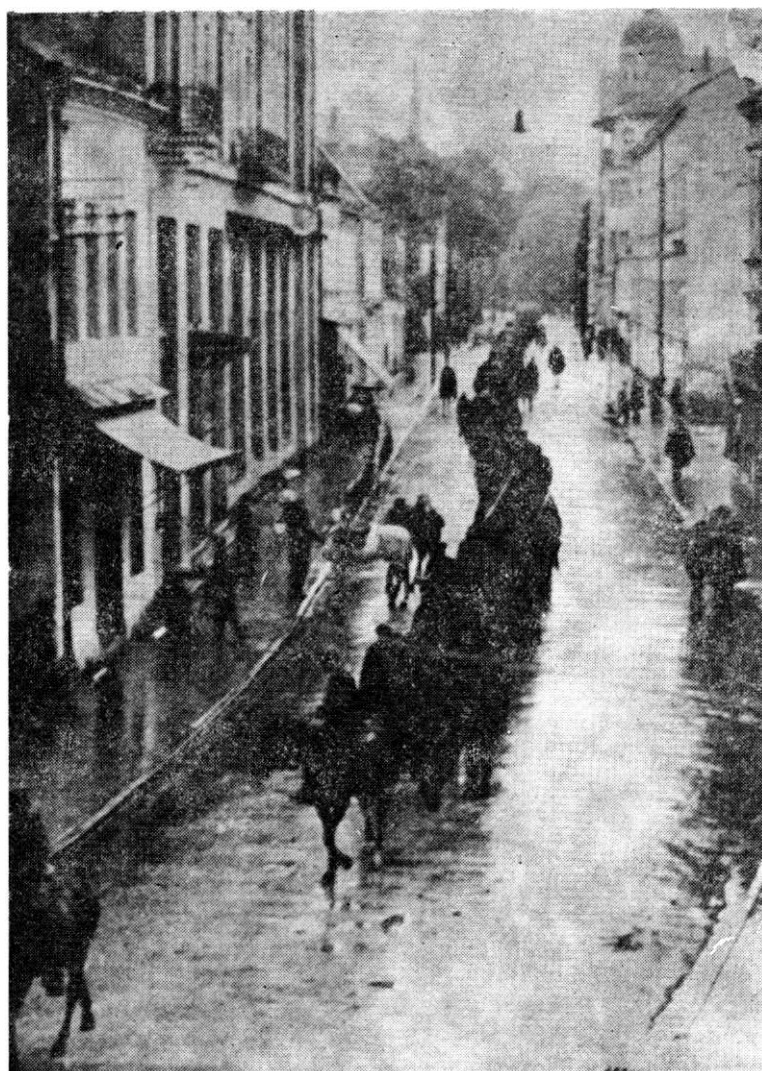
Preson ranjenika za bolnicu u Siprage — Bosna, prenose borci 3. bataljona 5. avgusta 1944. godine, bolničarka vodnik Kosanović Bojana.

*Pogrebna povorka komesara brigade majora Franje Štremfa-
-Pube u Prnjavoru 15. 9. 1944. godine.*

Izviđački vod septembra 1944. u Bojni.

*Prolazak brigade kroz Tuzlu na putu za Srbiju septembra 1944.
god.*

Ovako je izgledala pošta kod željezničke stanice u Beogradu oktobarskih dana 1944. godine oko koje je prvi bataljon tri dana vodio ogorčene borbe, od 16. do 19. 10. 1944. godine.

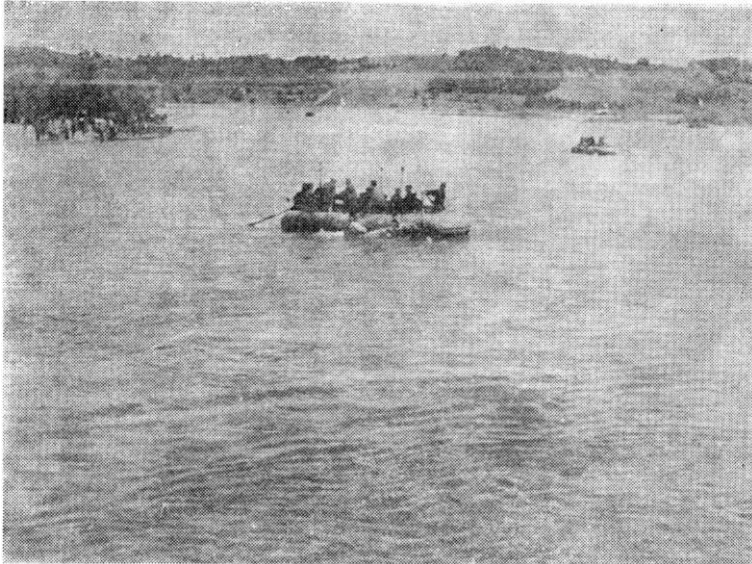
Brigada je popunjena stotinama mladih boraca iz srpske posavine, pocerine i Mačve, postrojena jedinica pred zadatak decembra 1944.

Kratak odmor, posle naporene potjere za četnicima na Majevidi aprila 1945. godine.

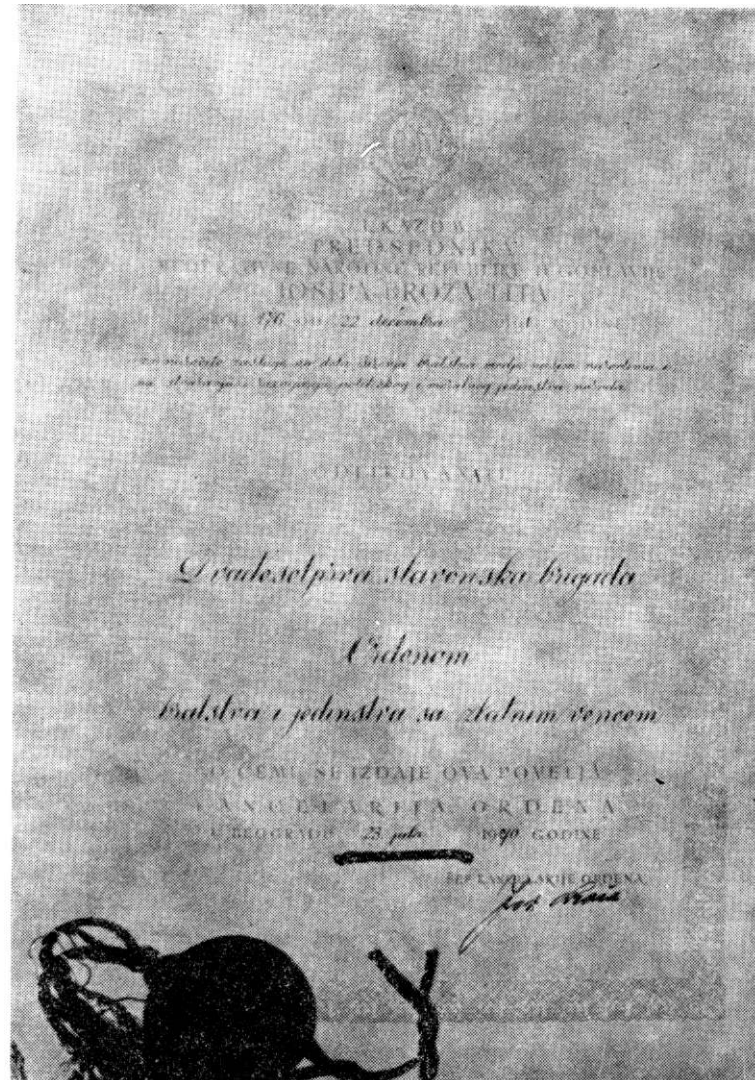
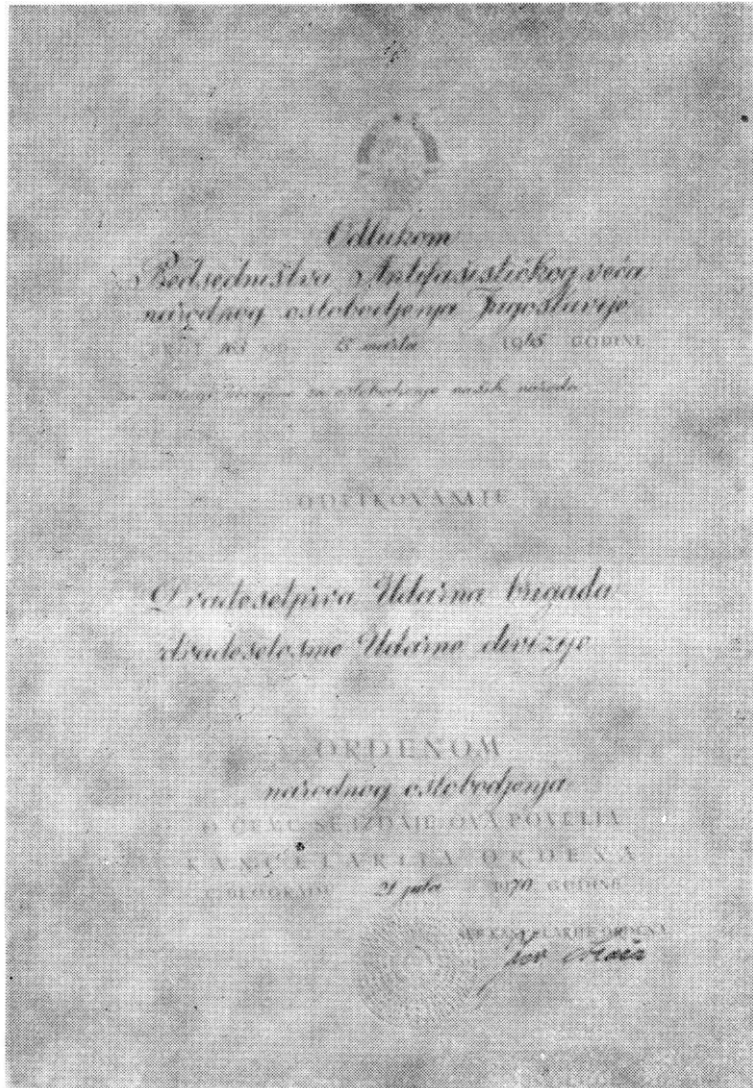
Front je probijen, naše jedinice progone neprijatelja na zapad, Istočna Bosna je slobodna, ali je osiromašeni i opljačkani narod Istočne Bosne ovako obrađivao zemlju za proletnju setvu u slobodnoj zemlji aprila 1945. godine.

Prelaz preko Vrbasa 28. aprila 1945. godine.

Prolazimo selima nepokorene Kozare, Boris Kolunar-Uča u selu Čitluku djeli djeci olovke i papir 29. aprila 1945. godine.

S P I S A K

POGINULIH, UMRILIH I NESTALIH BORACA I STARJEŠINA DVADESET PRVE UDARNE SLAVONSKE BRIGADE*

Abramović Jozo, komandir voda 3. čete 3. bataljona, rođen 1912. Vučkojevci, Našice, Hrvat, član KPJ, poginuo 5. 1. 1945, Pučile, Bijeljina.

Avramović N. Stjepan, borac, rođen u Gradcu, Virovitica, Hrvat, zemljoradnik, poginuo 6. 4. 1944. u Podravskoj Slatini.

Adrašević Pavao, borac 1. bataljona, rođen u Koški, Našice, Hrvat, zemljoradnik, poginuo 27. 1. 1945, Pučile, Bijeljina.

Alavuk Simo, desetar 1. bataljona, rođen u Humu, Podravska Slatina, Srbin, zemljoradnik, član KPJ, poginuo 1. 12. 1943. Stefanje, Čazma.

Aleksa J. Mato, borac 2. bataljona, rođen 1921. u Okrugljači, Virovitica, Hrvat, zemljoradnik, poginuo 14. 6. 1944. u Velikom Grđevcu, sahranjen u selu Kovačici.

Aleksandar M. Aleksić, borac, rođen 16. 6. 1920. u Vraniću, Barajevo, Srbin, zemljoradnik, nestao 19. 2. 1945, Suho Polje, Bijeljina.

Aleksić M. Borivoje, desetar, rođen 1926. u Vraniću, Barajevo, Srbin, zemljoradnik, član Skoja, poginuo 20. 1. 1945, Pučile, Bijeljina.

Aleksić M. Velibor, borac 1. bataljona, rođen 20. 7. 1920. godine u Vukićevici, Obrenovac, Srbin, zemljoradnik, nestao 16. 2. 1945, Brijesnica, Bijeljina.

* Spisak poginulih, umrlih i nestalih boraca i starješina 21. brigade sačinjen je na osnovu spiskova poginulih, umrlih i nestalih boraca koji se čuva u arhivu Vojmoštorskijskog instituta, Instituta za dokumentaciju Vojnomedicinske akademije, podataka nekih općinskih odbora SUBNOR-a, uz pomoć sekcije 21. brigade u Beogradu i pojedinaca, ali ipak postoji mogućnost da izvjestan broj poginulih, umrlih i nestalih nije unijet u spisak. Nismo sigurni da je svaki podatak tačan pa se unapred izvinjavamo za te propuste. Sve netačnosti i propuste dostaviti autoru — preko muzeja Podravska Slatina (prim, autora).

Aleksić D. Zivadin, borac 1. bataljona rođen 10. 5. 1924. u Petlovači, Sabac, Srbin, zemljoradnik, član Skoja, poginuo 11. 2. 1945, Brijesnica, Bijeljina.

Aleksić I. Ljubić, borac 3. bataljona, rođen 24. 7. 1927. u Obrenovcu, Srbin, radnik, nestao 5. maja 1945. u borbi za Petrinju.

Aleksić N. Miladin, borac 1. bataljona, rođen 1926. u Prpinji, Vukovar, Srbin, zemljoradnik, član Skoja od 16. 8. 1944, Klačnice Banjaluka.

Aleksić Milivoje, desetar 3. čete 4. bataljona, Srbin, član KPJ, poginuo 20. 1. 1945, Pučile, Bijeljina.

Aleksić Z. Miloš, borac 1. bataljona, rođen 1926. u Tomaševiću, Ub, Srbin, zemljoradnik, poginuo 21. 3. 1945, Vitanovići, Brčko.

Aleksić P. Radislav, borac, rođen 1922. u Drenu, Obrenovac, zemljoradnik, poginuo 27. 1. 1945, Pučile u borbi za Bijeljinu.

Aleksić D. Slavoljub, borac 1. bataljona, rođen 1922. u Vukićevici, Obrenovac, Srbin, nestao 16. 2. 1945. Brijesnica, Bijeljina.

Aligić Osman, borac 1. bataljona, rođen 1924. u Krupnju, Musliman, radnik, poginuo 25. 2. 1945. kod Bijeljine.

Alimpić Đ. Janko, borac 3. čete 3. bataljona, rođen 1924. u Nakučanima, Sabac, Srbin, zemljoradnik, član Skoja, poginuo 20. 12. 1944, Bijeljina, Bjeloševac.

Amidžić M. Petar, delegat voda 1. čete 2. bataljona, rođen 1926. u Negoslavcima, Vukovar, Srbin, zemljoradnik, član KPJ, poginuo 7. 11. 1943, Koprivnica.

Andrić P. Rajko, delegat voda 1. čete 4. bataljona, rođen 1923. u Veri, Vukovar, Srbin, radnik, član KPJ, poginuo 15. 10. 1944. u Beogradu.

Andelić S. Aleksandar, rođen 1925. u Sulkovcu, Loznica, Srbin, zemljoradnik, poginuo 27. 1. 1945, Pučile u borbi za Bijeljinu.

Andelić Filip, borac, rođen 1911. u Brništu, Trogir, Hrvat, radnik, ranjen 6. 3. 1944, umro u bolnici br. 4/5 6. korpusa.

Anić Marko, borac 4. bataljona, rođen 1924. u Lučincima, Slavonska Požega, Hrvat, zemljoradnik, poginuo 16. 10. 1944. u Beogradu.

Antoljak Mato, borac 3. čete 2. bataljona, rođen 1921. u Sedlatici, Đurđevac, Hrvat, zemljoradnik, ranjen i umro 17. 3. 1944. u bolnici 6. korpusa.

Antoljak Slavko, borac 2. bataljona, rođen u Lozanu, Virovitica, Hrvat, zemljoradnik, nestao 23. 1. 1944, Gradac, Našice.

Antonijević M. Milivoje, borac 4. bataljona, rođen 1923. u Šapcu, Srbin, radnik, nestao 3. 12. 1944, Gornja Obrijež, Bijeljina.

Antonić Mihajlo, borac, rođen 1926. u Lukovu, Srbin, zemljoradnik, član Skoja, ranjen, umro u bolnici u Šapcu 30. 3. 1945. godine.

Arambašić Branko, komandir voda, rođen 1920. u Brodancima, Valpovo, Srbin, član KPJ, poginuo 19. 1. 1945, Patkovača, Bijeljina.

Arminac N. Stjepan, borac, rođen 1921. u Gradcu, Virovitica, Hrvat, radnik, poginuo 5. 4. 1944, Podravska Slatina, sahranjen u Sladojevcima.

Arminac Florijan, borac, rođen u Donjoj Stubici, Zlatar, Hrvat, zemljoradnik, poginuo 7. 11. 1943. u Koprivnici, sahranjen u Subotici.

Arsenić Ignjatije, komandir voda 3. bataljona, rođen 1922. u Šumetlici, Pakrac, zemljoradnik, Srbin, član KPJ, poginuo 22. 6. 1943, Nježići, Slavonska Požega.

Arsenic B. Milorad, borac 4. bataljona, rođen 1926. u Družetiću, Srbin, zemljoradnik, nestao 3. 12. 1944, Gornja Obrijež, Bijeljina.
Arsenic P. Mirko, borac, rođen u Veri, Vukovar, Srbin, zemljoradnik, član Skoja, poginuo 1944. godine.

Arsenović Zivko, borac 2. čete 1. bataljona, rođen 1925. u Orašcu, Obrenovac, Srbin, zemljoradnik, član Skoja, poginuo 28. 1. 1945, Janja, Bijeljina.

Atanacković M. Mihajlo, borac, rođen 1923. u Trpinji, Vukovar, Srbin, zemljoradnik, član KPJ, poginuo 5. aprila 1944, Podravska Slatina.

Ćimović P. Dragutin, borac, rođen 1921. u Badovincima, Bogatić, Srbin, zemljoradnik, poginuo 27. 1. 1945. u Bijeljini.

Ćimović S. Selimir, borac, rođen 1923. u Dokmiru, Ub, Srbin, zemljoradnik, poginuo 4. 5. 1945. u Petrinji.

Ahmetović V. Miodrag, borac 2. bataljona, rođen 1926. u Ušću, Obrenovac, Srbin, radnik, nestao 3. 12. 1944, Ugjevik, Bijeljina.

Ašković M. Božidar, borac, rođen 1924. u Orašcu, Obrenovac, Srbin, zemljoradnik, poginuo 19. 10. 1944. u Beogradu.

Babić Božo, borac 1. čete 3. bataljona, rođen 1927. u Dugom Selu, Srbin, zemljoradnik, član Skoja, ranjen 13. 4. 1944. a umro u vojnoj bolnici 3/1 6. korpusa na Papuku.

Babić Zivko, desetar 2. bataljona, rođen 1926. u Zabrežju, Obrenovac, Srbin, zemljoradnik, član Skoja, poginuo 23. 1. 1945, Janja, Bijeljina.

Babić Josip, stariji vodnik, komandir voda, rođen u Donjem Miholjcu, Hrvat, radnik, član KPJ, poginuo 10. 12. 1944, Donje Piliće, Zvornik.

Babić I. Savo, zastavnik u 2. bataljonu, rođen 1923. u Borovu, Kukovar, Srbin, radnik, član KPJ, poginuo 27. 1. 1945, Pučile, Bijeljina.

Babić I. Hasan, borac, rođen kod Odžaka, ranjen na Majeveci, Musliman, umro u bolnici u Tuzli marta 1945. godine.

Bagoh Ivan, borac 2. bataljona, rođen 1928. u Zdjelicama, Virje, Hrvat, zemljoradnik, poginuo 1. 8. 1944, Jošanica, Prnjavor.

Blažan Đ. Stjepan, vodnik, komandir voda 3. bataljona, rođen u Hlebinama, Koprivnica, Hrvat, zemljoradnik, član KPJ, poginuo 5. 4. 1944, Sladojevci, Podravska Slatina.

Balentović Josip, borac, rođen u Garčinu, Slavonski Brod, Hrvat, radnik, član KPJ, ranjen, umro u bolnici 12. 11. 1943. godine.

Banda Rade, borac, 1. bataljona, rođen 1911. u Čadavici, Donji Miholjac, Srbin, zemljoradnik, član KPJ, poginuo 30. 1. 1945, Čipirovina, Bijeljina.

Banić Janko, desetar 1. čete 2. bataljona, rođen 1920. u Ivanokovu, Ogulin, Hrvat, član KPJ, poginuo 4. 4. 1944. u Podravskoj Slatini.

Banić Jozo, borac 1. bataljona, rođen 1921. u Klakaru, Drežnica, Hrvat, poginuo 27. 1. 1945, Čipirovine, u borbi za Bijeljina.

Barišić Stjepan, borac 3. čete 2. bataljona, rođen 1925. u Svilaju, Gračac, poginuo 15. 2. 1944, Bresnica, Slavonska Požega.

Barna J. Zvonimir, borac 2. bataljona, rođen 1924. u Petrovcima, Vukovar, Rusin, član Skoja, zemljoradnik, poginuo 1. 8. 1944, Stara Dubrava, Prnjavor.

Balentić Adam, borac 1. bataljona, rođen u Tenju, Osijek, zemljoradnik, poginuo 28. 8. 1943, Gorjani, Đakovo.

Balenović Luka, delegat voda 1. bataljona, rođen 1922. u Pozorištu, Perušić, Hrvat, član KPJ, poginuo 11. 5. 1944, Tomašice, Garešnica.

Bartolić Bartol, borac 1. bataljona, rođen u Beškoj, Krk, Hrvat, radnik, poginuo 28. 9. 1944, Čelić, Brčko.

Basara Mitar, borac 1. bataljona, rođen 1928. u Velikim Zdencima, Daruvar, Srbin, zemljoradnik, nestao 21. 5. 1944. u Cjepidlaku.

Basarić S. Đorđe, borac, rođen 1923. u Klokočeviku, Slavonski Brod, Srbin, zemljoradnik, poginuo 17. 5. 1944. godine.

Basarić Ilija, vodnik, komandir voda, Kordiševci, Slavonski Brod, Srbin, član KPJ, poginuo januara 1945. kod Bijeljine.

Batnjegan Franjo, komesar čete, rođen 1923. u Kozicama, Podravska Slatina, Hrvat, radnik, član KPJ, poginuo 1. 12. 1943, Stefanija, Čazma.

Babić M. Ivan, borac 4. bataljona, rođen 1925. u Pleternici, Slavonska Požega, zemljoradnik, nestao 3. 12. 1944, Gornja Obrijež, Bijeljina.

Begić Zagorka, borac, rođen u Sidskim Banovcima, Vinkovci, poginula u ofanzivi na Papuku aprila 1944. godine.

Begović Milica, borac, rođena u Ostrovi, Vinkovci, poginula 1944. godine.

Belas F. Mile, borac, rođen u Trogiru, Split, Hrvat, radnik ranjen, 4. 1. 1945, umro u vojnoj bolnici 7. 1. 1945. u Sapcu.

Beledinović I. Marko, rođen u Covcu, Nova Gradiška, Srbin, poginuo 1944. godine.

Bekić Ilija, vodnik, komandir voda, Srbin, član KPJ, poginuo 17. 10. 1944. godine u Beogradu.

Benić Janko, desetar, Hrvat, radnik, poginuo 5. 4. 1944. u Podravskoj Slatini.

Benlić Edhem, borac 2. bataljona, rođen 1918. u Doboju, Musliman, radnik, poginuo 28. 9. 1944, Čelić, Brčko.

Benčević Simun, vodnik, komandir voda 3. čete 1. bataljona, rođen 1924. u Bickom Selu, Slavonski Brod, Hrvat, član KPJ, poginuo 11. 5. 1944, Tomašica, Grubišno Polje.

Beranek Ninko, borac 2. bataljona, rođen 1926. u Doljanovcima, Slavonska Požega, Hrvat, poginuo 21. 3. 1945, Brčko.

Bernadin Saorjan, borac čete za vezu, rođen 15. 4. 1915. u Veneciji, Italija, Italijan, radnik, umro u bolnici 6. korpusa na Papuku.

Beroz Stanko, desetar, Srbin, zemljoradnik, član Skoja, poginuo 28. 4. 1944, Lisičine, Podravska Slatina.

Bespolaj L. Nikolaj, borac 3. bataljona, rođen u Orlovskoj oblasti, SSSR, Rus, poginuo 2. 9. 1944, Vrhovine, Prnjavor.

Bellehem Ivan, desetar 4. bataljona, rođen 1922. u Međugorju, Virovitica, Hrvat, zemljoradnik, član KPJ, poginuo 20. 1. 1945, Pučila, Bijeljina.

Bijatrović Ilija, borac 2. bataljona, rođen 1926. u Semeovcima, Srbin, zemljoradnik, poginuo 20. 1. 1945, Puhare, Bijeljina.

Bijelić Nikola, mladi vodnik 3. bataljona, rođen 1927. u Bujavici, Pakrac, Srbin, član KPJ, poginuo 31. 12. 1944, Jabanuša, Bijeljina.

Bijelić Pero, borac 2. bataljona, rođen 1926. u Mirkovcima, Vinkovci, Srbin, zemljoradnik, član Skoja, poginuo 7. 11. 1943, Koprivnica.

Bijelić V. Petar, borac, rođen u Bodengraju, Nova Gradiška, Srbin, zemljoradnik, član Skoja, poginuo 23. 3. 1944, Klisa, Virovitica.

Bijelić Čedomir, borac 4. bataljona, rođen 1927. u Borovu, Virovitica, Srbin, zemljoradnik, član Skoja, poginuo 30. 4. 1944, Lisičine, Podravska Slatina.

Biki J. Janko, rođen 1921. u Petrovcima, Vukovar, Rusin, zemljoradnik, poginuo januara 1945. kod Bijeljine.

Bikonić Josip, borac 3. čete 2. bataljona, rođen 1915. u Garijevcima, Donji Miholjac, Hrvat, poginuo 12. 12. 1944, Bjeloševac, Bijeljina.

Bilov Ivan, borac 3. bataljona, rođen 1926. u Štitaru, Slavonski Brod, Hrvat, poginuo 16. 4. 1945, Gavrići, Zvornik.

Biondić Dane, borac 1. bataljona, rođen 1920. u Brlogu, Otočac, Hrvat, nestao 22. 1. 1944, Sumanovac, Slavonska Požega.

Bizaj Mile, komesar u 3. bataljonu, rođen u Dobrim Vodama, Istra, Hrvat, radnik, član KPJ, poginuo 4. 6. 1943, Donja Motičina, Našice, sahranjen kod izvora Dobre vode na Krndiji.

Birač M. Đuro Coso, komandir 1. čete 3. bataljona, rođen 1918. u Kukunjevcu, Pakrac, poginuo 4. 6. 1943. godine u Donjoj Motičini, sahranjen kod bunara Dobra voda na Krndiji.

Blažević Jozo, borac 1. bataljona, rođen 1918. u Ivancima, Valpovo, Hrvat, zemljoradnik, poginuo 14. 3. 1945, Skakava, Brčko.

Bobarac Mato, delegat voda, rođen 15. 3. 1922. u Andrijevcima, Vinkovci, Hrvat, zemljoradnik, član KPJ, poginuo 20. 3. 1944, Pospelana, Virovitica.

Bogdan Mijo, borac 1. bataljona, rođen 1911. u Sokolovcu, Koprivnica, Hrvat, zemljoradnik, poginuo 12. 12. 1944, Gornja Pilića, Zvornik.

¹ *Bogdanović J. Vladeta*, borac, rođen 1922. u Pambukovici, Tamnava, Srbin, zemljoradnik, ranjen 27. 1. 1945, a umro u bolnici u Šapcu 2. 2. 1945. godine.

Bogdanović Dragoslav, borac 3. bataljona, rođen 1925. u Rumskoj, Obrenovac, Srbin, zemljoradnik, član Skoja, 12. 12. 1944, Bijeljina, Bjeloševac.

Bogdanović Zivko, borac 1. bataljona, rođen 1927. u Belom Brdu, Osijek, Srbin, zemljoradnik, član Skoja, poginuo 27. 1. 1945. Ciprovinu, Bijeljina.

Bogdanović M. Radovan, borac, rođen 1920. u Šipulji, Koceljevo, Srbin, ranjen 27. 1. 1945, a umro u bolnici u Šapcu 31. 1. 1945. godine.

Bogdanović Stevo, politički delegat voda 1. bataljona, rođen 1923. u Sušnjevcima, Slavonski Brod, Srbin, član KPJ, poginuo 1. 12. 1943, Stefanje, Čazma.

Bogičević Jordan, borac 3. bataljona, rođen 1924. u Sulkoviću, Sabac, Srbin, zemljoradnik, poginuo 29. 1. 1944, Pučila, Bijeljina.

Božinović F. Anton, borac, rođen 1920. u Ruševu, Slavonski Brod, Hrvat, zemljoradnik, poginuo 9. 4. 1944, Srnude, Podravska Slatina.

Božić M. Borislav, borac 2. bataljona, rođen 1924. u Dragojevcu, Vladimirci, Srbin, član Skoja, poginuo 27. 1. 1945, Pučila, Bijeljina.

Božić Dragutin, borac 2. bataljona, rođen u Tomaševcu, Klanjac, Hrvat, nestao 27. 12. 1943, Berek, Čazma.

Božić Nikola, desetar, poginuo 5. 4. 1944. u Podravskoj Slatini.

Božić Josip, borac 3. čete 2. bataljona, rođen 1924. u Rodinom Sokaku, Virovitica, Hrvat, radnik, član Skoja, poginuo 12. 12. 1944, Bjeloševac, Bijeljina.

Bojanić Jelka, borac 3. čete 2. bataljona, rođena 1922. u Budimcima, Našice, Srпкиnja, domaćica, član Skoja, poginula 15. 2. 1944, Breznica, Slavonska Požega.

Bojnović Milisav, borac 2. čete 1. bataljona, rođen 1924. u Badovincima, Bogatić, Srbin, zemljoradnik, član Skoja, poginuo 27. 1. 1945, Patkovača, Bijeljina.

Borbić Edhem, borac 2. bataljona, rođen u Modriči, Gračanica, Musliman, zemljoradnik, poginuo 28. 9. 1944. na rijeci Bosni.

Borić Jozo, borac 1. bataljona, rođen 1919. u Bosanovcima, Valpovo, Hrvat, zemljoradnik, poginuo 27. 1. 1945, Patkovača, Bijeljina.

Borovac Arso, borac 1. bataljona, rođen u Sremskim Lazama, Vinokovci, Srbin, nestao 22. 2. 1944, Cerovac, Slavonska Požega.

Boroša Đuro, borac 3. čete 1. bataljona, rođen 1915. u Okrugljači, Virovitica, Hrvat, zemljoradnik, poginuo 6. 4. 1944, Bazije, Podravska Slatina.

Bosanac Aleksa, vodnik, komandir voda 2. bataljona, rođen 1924. u Rijencima, Podravska Slatina, Srbin, zemljoradnik, član KPJ, poginuo 17. 6. 1944. u Velikom Grdevcu.

Bosanac Ljubomir, borac, rođen u Gornjem Miholjcu, Podravska Slatina, Srbin, zemljoradnik, član KPJ, umro u bolnici 22. 3. 1945. u Sapcu.

Bosanac S. Mile, borac, rođen 1924. u Brusniku, Pakrac, Srbin, zemljoradnik, član KPJ poginuo, 11. 5. 1944, Hrnjevac, a sahranjen u selu Mlinskoj.

Bosiočić S. Jakov Veseli, kapetan, komandant 1. bataljona, rođen 20. 10. 1923. u Oljasci, Slavonska Požega, Srbin, zemljoradnik, član KPJ, poginuo 28. 11. 1943. u Stefanju, Čazma.

Bosiočić D. Đuro, borac 2. čete 2. bataljona, rođen 1927. u Oljasi, Slavonska Požega, Srbin, zemljoradnik, član Skoja, poginuo 7. 7. 1943, Gornji Vrhovci, Slavonska Požega.

Bosiočić M. Nikola, desetar u 1. četi 2. bataljona, rođen 18. 10. 1904. u Oljasi, Slavonska Požega, Srbin, zemljoradnik, poginuo 19. 7. 1943. na Dilju kod Slavenskog Broda.

Bosić S. Simo, borac, ranjen, umro marta 1945. u Tuzli u bolnici.

Bošković Đorđe, borac 4. bataljona, rođen 1923. u Mrdenovcu, Ohrid, Srbin, zemljoradnik, član Skoja, poginuo 2. 1. 1945, Kovanluk, Bijeljina.

Bošković Cvejo, borac, rođen 1922. u Mrdenovcu, Koveljača, Srbin, zemljoradnik, ranjen 28. 1. 1945, umro u bolnici u Sapcu 29. 1. 1945. godine.

Bošnjak Pavo, vodnik, komandir voda u 4. bataljonu, rođen 1926. u Habjanovcima, Valpovo, Hrvat, član KPJ, poginuo 1. 2. 1945, Hase, Bijeljina.

Bošnjaković F. Anton, borac 1. bataljona, rođen 1924. u Starom Topolju, Slavonski Brod, Hrvat, radnik, poginuo 19. 12. 1944, Piliće, Zvornik.

Bočkaj Petar, borac 2. bataljona, rođen 1921. u Rasinju, Koprivnica, Hrvat, nestao 24. 4. 1944, Humljani, Podravska Slatina.

Brajić Stjepan, borac 2. čete 4. bataljona, rođen 1925. u Sarajevu, Hrvat, član Skoja, poginuo 8. 12. 1943, Velika Buna, Zagreb.

Bralić Ivan, vodnik, komandir voda u 1. bataljonu, rođen 1926. u Dolcu, Slavonska Požega, Hrvat, zemljoradnik, član KPJ, poginuo 27. 1. 1945, Čiperovina, Bijeljina.

Branković D. Aleksandar Leko, borac, rođen 1923. u Grahovcu, Obrenovac, Srbin, član Skoja, poginuo 27. 1. 1945. kod Bijeljine.

Branković Stevo, borac 3. čete 2. bataljona, rođen 1924. u Grabovcu, Obrenovac, Srbin, član Skoja, poginuo 12. 12. 1944, Bjeloševac, Bijeljina.

Branković B. Tihomir Sorga, borac, rođen 1922. u Grabovcu, Obrenovac, Srbin, zemljoradnik, član Skoja, poginuo pri razminiranju minskog polja 1945. godine.

Brijanac Milutin, borac, rođen u Pivnicama, Virovitica, Srbin, zemljoradnik, član Skoja, poginuo 17. 10. 1943, Vojkovac, Koprivnica.

Brkić I. Dragan, vodnik 1. bataljona, rođen 1927. u Jongi, Vojnić, Srbin, zemljoradnik, član KPJ, do pogibije bio zastavnik 21. brigade, najbolji i najhrabriji, u svemu bio za primer. Poginuo 12. 12. 1944, Gornje Piliće, Zvornik.

Brkić T. Đuro, borac, rođen 1908. u Turnašici, Virovitica, zemljoradnik, poginuo 22. 1. 1944, Šumanovac, sahranjen u Kutijevo, Slavonska Požega.

Brkić Đuro, mladi vodnik 4. bataljona, rođen 1912. u Gornjoj Vrbi, Slavonski Brod, član KPJ, poginuo 7. 5. 1945, Mrsačin, Zagreb.

i Brzica Vid, borac 3. bataljona, rođen 1926. u Humu, Podravska Slatina, Srbin, zemljoradnik, član Skoja, poginuo 26. 2. 1944, Caprinci, Nova Gradiška. Sahranjen na mesnom groblju u Trnakovcu.

Budimirović Sreten, borac 2. bataljona, rođen 1922. u Krivajici, Sabac, Srbin, zemljoradnik, poginuo 7. 5. 1945, Mraclin, Zagreb.

Budra Vinko, borac 2. bataljona, rođen u Ivanovom belu, Grubišno Polje, Hrvat, nestao 3. 2. 1945, Modran, Bijeljina.

Buzadžić V. Savo, zamjenik komandira čete u 1. bataljonu, rođen 1923, Čeralije, Podravska Slatina, Srbin, zemljoradnik, član KPJ, poginuo 27. 9. 1943. u napadu na rudnik Glogovac (Mirna), Koprivnica.

Buzdum Nikola, komandir 1. čete 4. bataljona, rođen 1923. u Branešcima, Pakrač, Srbin, zemljoradnik, član KPJ, poginuo 3. 12. 1944, Gornja Čadavica, Bijeljina.

Bukalo Mato, vodnik, komandir voda, rođen 1920. u Gorjanima, Đakovo, Hrvat, zemljoradnik, član KPJ, poginuo 16. 3. 1944, Krivaja, Virovitica.

Bunčić Dušan, borac, rođen u Starom Petrovom Selu, Nova Gradiška, Srbin, radnik, poginuo 1944. godine.

Bunčić Jovo, zamjenik komandira čete, rođen u Mrkopolju, Slavonska Požega, Srbin, zemljoradnik, član KPJ, poginuo 19. 12. 1943, Kurilovac, Zagreb.

Bunčić Marko, komešar 1. čete 2. bataljona, rođen 1927. u Mrkopolju, Slavonska Požega, Srbin, radnik, član KPJ, poginuo 9. 7. 1943, Smoljanovci, izvor Cvetkovic, Slavonska Požega, sahranjen u Kruševu.

Butković Đuro, borac 3. bataljona, rođen 1913. u Podravskoj Slatini, poginuo 17. 6. 1944, Veliki Grđevac.

Buletić Bozo, borac 1. bataljona, rođen 1920. u Dobrlji, Imotski, Hrvat, nestao 11. 12. 1943, Mraclin, Zagreb.

Car Stanko, borac, rođen 1924. u Radeljevom Selu, Koprivnica, Srbin, zemljoradnik, ranjen 17. 2. 1944, a umro u vojnoj bolnici 6. korpUSA IV/5 13. aprila 1944. na Papuku.

Carević Petar, komandir 2. čete 1. bataljona, rođen 1919. u Lukavcu, Podravska Slatina, Srbin, zemljoradnik, član KPJ, poginuo 16. 10. 1944, u Beogradu.

Carević Stojan, desetar 2. bataljona, rođen u Šušnjarima, Slavonska Požega, Srbin, zemljoradnik, član KPJ, poginuo 29. 8. 1943, Venje, Slavonska Požega.

Carić Mladen, borac 1. bataljona, rođen 1918. u Podravskoj Slatini, poginuo 27. 1. 1945, Pučile, Bijeljina.

Carić Nikola, borac, rođen 1911. u Jamnici, Dvor, Hrvat, poginuo 19. 1. 1945. kod Bijeljine.

Cvetanović Ljubisav, borac 1. bataljona, rođen 1924. u Dragojevcu, Vladimirci, Srbin, zemljoradnik, član Skoja, poginuo 27. 1. 1945. Pučila, Bijeljina.

Cvetanović Pantelija, borac 1. bataljona, rođen 1924. u Dragojevcu, Vladimirci, Srbin, zemljoradnik, poginuo 19. 12. 1944, Gornje Piliće, Zvornik.

Cvetanović B. Pantelija, borac, rođen 1924. u Dragojevcu, Vladimirci, Srbin, zemljoradnik, ranjen 27. 1. 1945, a umro u Lešnici.

Cvetuljski Veselin, borac, rođen 1922. u Badovincima, Bogatić, Srbin, zemljoradnik, poginuo 1944. godine.

Cvijanović Milutin, borac 3. bataljona, rođen u Gvozdenskoj, Virovitica, Srbin, zemljoradnik, član Skoja, poginuo 20. 10. 1943. u Vojkovcu, Koprivnica.

Cvijanović N. Mirko, borac 1. bataljona, rođen 1923. u Novom Selu, Loznica, Srbin, radnik, poginuo 27. 1. 1945, Pučile, Bijeljina.

Cvijić Milan Kopač, komesar 3. bataljona, rođen 15. 2. 1920. u Kapelni, Donji Miholjac, Srbin, radnik, član KPJ, poginuo 6. 4. 1944. u borbi za Podravsku Slatinu, a sahranjen u selu Bakićima.

Cemašić Pavle, desetar, poginuo 11. 5. 1944. Čavle, Garešnica.

Cidnak P. Stjepan, borac 3. bataljona, rođen 1914. u Brezovici, Zagreb, Hrvat, radnik, poginuo 5. 4. 1944, Sladojevci, Podravska Slatina.

Cindrić Marko, komandir voda, poginuo od bombe kod Teočaka, decembra 1944. godine.

Ciprijanović Pavao, borac, rođen u Novoj Gradiški, ne znaju se datum i mesto pogibije.

Crvendakić Milorad, borac 2. čete 2. bataljona, rođen 1924. u Novom Selu, Loznica, Srbin, zemljoradnik, poginuo 11. 2. 1945, Brijesnica, Bijeljina.

Crvenković Vladeta, borac, rođen 1920. u Ušću, Obrenovac. Srbin, zemljoradnik, ranjen 3. 1. 1945. a umro u Šapcu 13. 1. 1945. godine.

Crevar M. Vlado, borac 1. bataljona, rođen 1925. u Starom Slatniku, Slavonski Brod, Hrvat, nestao 29. 2. 1944, Nova Kapela, Nova Gradiška.

Crnković Slavko, borac 1. bataljona, rođen 1922. u Delnicama, Brač, poginuo 19. 12. 1944, Bijeljina.

Culić T. Dušica, borac rođena 1925. u Ožegovcima, Pakrac. Srkinja, član Skoja, poginula 9. 7. 1943, Visoko Drvo, Slavonska Požega.

Casić Marko, vodnik 2. bataljona, rođen 1925. u Ivankovu, Vinkovci, Hrvat, član Skoja, poginuo 16. 3. 1944, Pivnice, Virovitica.

Cosić Anto, borac, rođen u Ivankovu, Vinkovci, Hrvat, poginuo 28. 8. 1943, Venje, Slavonska Požega.

Cuk Franjo, borac 2. bataljona, rođen u Jalševcu, Zagreb, Hrvat, nestao 5. 12. 1943. kod Ivanić-Grada.

Cavić Grga, delegat voda 2. bataljona, rođen 19. 3. 1910. u Čapovici, Sinj, Hrvat, radnik, član KPJ, poginuo 19. 7. 1943, Dilj, kod Slavenskog Broda.

Cavić Ervina, delegat voda, Hrvatica, član KPJ, poginula 9. 7. 1943, Požeški Markovac, Slavenska Požega.

Cavić M. Lazar, bolničar 3. čete 1. bataljona, rođen 1922. u Borovu, Vukovar, Srbin, zemljoradnik, ranjen 19. 9. 1943, a umro u bolnici 30. 9. 1943. u Garešnici.

Cavić Mladen, desetar 1. bataljona, poginuo 27. 1. 1945, Pučila, Bijeljina.

Cović A. Sreto, borac, rođen na Ilidži, Sarajevo, ranjen 12. 1. 1945, a umro u vojnoj bolnici 1. 2. 1945, Šabac.

Cavara Marko, borac 4. bataljona, rođen 1923. u Busovači, Konjic, Hrvat, poginuo 8. 7. 1945, Gornji Mosti, Bjelovar.

Cavrak Kačica, sekretar Skoja 2. bataljona, rođena 1926. u Brinju, zavičajna Pepelana Virovitica, Hrvatica, radnica, član KPJ, poginula 14. 6. 1944, Veliki Grđevac.

Cavrak Tomo, potporučnik komandir čete u 2. bataljonu, rođen u Rapajini, Brinje, Hrvat, radnik, član KPJ, poginuo 28. 1. 1945, Pučila, Bijeljina.

Čalić Aleksandar, borac, rođen 1927. u Grabovcu, Obrenovac, Srbin, zemljoradnik, poginuo 21. 3. 1945, Ulović, Brčko.

Canić Svetimir, borac, rođen 1922. u Grabovcu, Obrenovac, Srbin, zemljoradnik, poginuo 3. 5. 1945, Koštica, Kostajnica.

Canjić B. Branislav, borac 1. bataljona, rođen 1919. u Grabovcu, Obrenovac, Srbin, zemljoradnik, poginuo 20. 12. 1944, Bjeloševac, Bijeljina.

Catlajić G. Marko, borac 3. bataljona, rođen 1908. u Oblakovcu, Slavenska Požega, Srbin, zemljoradnik, poginuo 22. 8. 1943, Kula, Slavenska Požega.

Cačić Blaž, borac, rođen 1924. u Mitroviću, Slavenska Požega, Hrvat, zemljoradnik, poginuo 15. 3. 1945, Čelić, Brčko.

Celiković Ankica, borac 2. čete 1. bataljona, poginula 1944. godine.

Celiković Himzo, borac 2. bataljona, rođen u Dobošnici, Tuzla, Musliman, zemljoradnik, poginuo 7. 12. 1943, Podvornica, Velika Gorica.

Čelik Rašid., desetar, Musliman, radnik, poginuo 16. 10. 1944, Beograd.

Češnjak Ljubomir, stariji vodnik, rođen 1926. u Podborju, Imotski, poginuo 27. 1. 1945, Janja, Bijeljina.

Cvara Milan, vodnik diverzantskog voda, rođen 1924. u Koreničanima, Daruvar, Srbin zemljoradnik, član KPJ, poznat kao hrabar i odvažan u svim situacijama, poginuo 15. 10. 1944. u Beogradu.

Cović Đuro, borac, rođen 1925. u Grmercu, Brčko, Srbin, zemljoradnik, poginuo 15. 5. 1944, Kloštar, Kutina.

Čokara Mijo, borac 4. bataljona, rođen 1908. u Poljani, Visoko, Hrvat, radnik, poginuo 1. 10. 1944, Skočići, Zvornik.

Čolić R. Stojadin, borac, rođen 1924. u Grabovcu, Obrenovac, Srbin, poginuo 2. 12. 1944, Ugljevik, Bijeljina.

Čorak Mileva, bolničarka, rođena 1923. u Rajićima, Nova Gradiška, Srпкиnja, domaćica, član Skoja, poginula 11. 5. 1944, Tomašica, Garešnica.

Čude Stanko, borac, rođen 1921. u Soljanima, Županja, Hrvat, poginuo 2. 12. 1944, Ugljevik, Bijeljina.

Čudina Stjepan, komesar čete u 1. bataljonu, rođen 1921. u Bartolovcima, Slavonski Brod, Hrvat, radnik, član KPJ, poginuo 14. 10. 1944, Beograd.

Čukelja Đuro, mitraljezac 4. bataljona, rođen 1925. u Maloj Bistrici, Donja Stubica, Hrvat, član KPJ, poginuo 23. 1. 1944, Kula, Slavonska Požega.

Cučković Dragomir, borac, rođen 1928. u Vraniću, Barajevo, Srbin, zemljoradnik, član Skoja, ranjen 27. 1. 1945, a umro 3. 2. 1945. u vojnoj bolnici u Šapcu.

Čuča Jovanka, bolničarka 1. bataljona, rođena 2. 8. 1920. u Katinicama, Daruvar, Srпкиnja, domaćica, član KPJ, poginula 8. 2. 1944, Ožegovci, Pakrac.

Dajić Ilija, borac, rođen 1927. u Zrinjskoj, Veliki Grđevac, Srbin, zemljoradnik, član Skoja, poginuo 27. 1. 1945, Pučile, Bijeljina.

Daničević Ljubica, borac 2. bataljona, rođena 1. 11. 1921. u Borovu, Vukovar, Srпкиnja, radnica, član Skoja, poginula 19. 7. 1943, Brodski Zdenci, sahranjena u Skrabutniku, Slavonska Požega.

Dardakić Marko, borac 2. bataljona, rođen 10. 4. 1924. u Hrkancima, Đakovo, Srbin, član Skoja, poginuo 9. 7. 1943, Smoljanovci, Slavonska Požega.

Dvorski Slavko, delegat 1. čete 1. bataljona, rođen 15. 5. 1918. u Peteraneću, Koprivnica, Hrvat, radnik, član KPJ, poginuo 21. 1. 1944, Šumanovac, Slavonska Požega.

Dedić A. Srboja, delegat voda, rođen 1919. u Kobašu, Derventa, Srbin, član KPJ, poginuo 22. 1. 1944, Šumanovac, Slavonska Požega.

Dezava Evica, borac, rodom iz Slavonske Požege, Hrvatica, poginula 31. 11. 1943, Dasketica, Čazma, sahranjena u Štefanju.

Delbatija Milan, desetar 3. bataljona, Srbin, zemljoradnik, član Skoja, poginuo 22. 6. 1943, Nježić, Slavonska Požega.

Delić Nikola, borac 2. bataljona, rođen 30. 10. 1927. Bročancu, Omiš, Srbin, radnik, član Skoja, poginuo 14. 6. 1944, Veliki Grđevac.

Deskar Ivan, delegat voda, rođen 1916. u Spišić, Bukovica, Virovitica, Hrvat, član KPJ, poginuo 21. 3. 1945, Vitanović-Brdo, Brčko.

Dimitrijević Božica, potporučnik, zamjenik komesara čete 3. bataljona, rođena u Vukovaru, član KPJ, Srпкиnja, poginula 29. 1. 1945, Patkovača, Bijeljina.

Dimitrijević Božidar, borac, rođen u Kozaricama, Ub, Srbin, zemljoradnik, ranjen 10. 1. 1945, a umro 3. 2. 1945. u bolnici u Šapeti.

Dimitrijević Branislav, borac 4. bataljona, rođen 1920. u Mrđenovcu, Srbin, zemljoradnik, poginuo 28. 2. 1945, Suho Polje, Bijeljina.

Dimitrijević Velizar, borac 2. bataljona, rođen 1923. u Jeloviku, Vladimirci, Srbin, zemljoradnik, poginuo 12. 4. 1945, Kiseljak, Zvornik.

Dimitrijević Ilija, borac 4. bataljona, rođen 1922. u Šapcu, radnik, Srbin, član Skoja, poginuo 21. 2. 1945, Ugljevik, Bijeljina.

Dimitrijević Milan, borac 2. bataljona, rođen 1918. u Vraniću, Barajevo, Srbin, zemljoradnik, poginuo 27. 1. 1945, Pučile, Bijeljina.

Dimitrijević M. Milovan, borac, rođen 1924. u Grabovcu, Obrenovac, Srbin, zemljoradnik, poginuo 1. 12. 1944, Suho Polje, Bijeljina.

Dimitrijević Predrag, borac 4. bataljona, rođen 1918. u Čaloševu, Srbin, poginuo 23. 1. 1945, Janja, Bijeljina.

Dimitrić Zarija, borac 2. bataljona, rođen 10. 5. 1915. u Mrdenovcu, Srbin, zemljoradnik, poginuo 6. 5. 1945, Petrinja.

Dimić Branko, sekretar Skoja 1. bataljona, rođen 13. 3. 1923. u Smrtičjima, Nova Gradiška, Srbin, đak, član KPJ, poginuo 21. 1. 1944, Šumanovac, a sahranjen u Kutijevu, Slavenska Požega.

Dobrilović Ilija, borac 4. bataljona, poginuo 30. 3. 1945, Čelić, Brčko.

Dobrić Lazo, borac, rođen u Sekulincima, Podravska Slatina, Srbin, zemljoradnik, član KPJ, ranjen i zarobljen, nestao 13. 6. 1943, Omanovac, Pakrac.

Dobrosavljević Lj. Sreten, borac, rođen 1923. u Cikotama, Loznica, ranjen 11. 5. 1945, a umro 13. 5. 1945. u vojnoj bolnici u Šapcu.

Dolinac Ivan, borac 4. bataljona, poginuo 22. 3. 1945, Čelić, Brčko.
Dorić Stjepan, borac 4. bataljona, rođen 11. 9. 1924. u Borovu, Virovitica, Hrvat, radnik, poginuo 30. 4. 1944, Lisičine, Podravska Slatina.

Dragičević Milan, vodnik, komandir voda, rođen 26. 5. 1925. u Gradištu, Slavenska Požega, Srbin, zemljoradnik, član KPJ, poginuo 27. 1. 1945, Pučile, Bijeljina.

Dragičević Stevo, vodnik 1. bataljona, rođen 20. 4. 1912. u Nježiću, Slavenska Požega, Srbin, zemljoradnik, poginuo 7. 11. 1943. Koprivnica.

Dragnić M. Lazo, komandir čete, rođen 1921. u Jajakovcu, Nova Gradiška, Srbin, zemljoradnik, član KPJ, poginuo 22. 9. 1943. godine.

Dragojević Bogoljub, borac, rođen u Obrenovcu, Srbin, zemljoradnik, poginuo 19. 12. 1944, Pilića, Zvornik.

Dragojević M. Momčilo, borac 4. bataljona, rođen 1921. u Dragojevcu, Vladimirci, Srbin, zemljoradnik, ranjen 5. 1. 1945, a umro u Mačvanskom Prnjavoru.

Dragojević Slavko, borac 4. bataljona, rođen 1925. u Koprivnoj Vlasenici, Srbin, zemljoradnik, poginuo 8. 5. 1945, Velika Gorica.

Drizović Marko, borac, rođen u Bjelajcima, Pakrac, Srbin, zemljoradnik, član KPJ, poginuo 17. 10. 1944. u Beogradu.

Drobnjak Andrija, borac, ranjen i kasnije, 24. 3. 1945, umro u valjevskoj bolnici.

Dubrovčanin Stjepan Kliker, rođen 1922. u Slavenskom Brodu, poginuo marta 1945. kod Brčkog.

Dumać Jovo, borac 4. bataljona, rođen 1902. u Ljuboviji, Prijedor, Srbin, zemljoradnik, poginuo 1. 8. 1944, Jošanica, Banjaluka.

Dukić Vaso, borac 4. bataljona, rođen 1928. u Šapcu, Srbin, radnik, poginuo 15. 10. 1944. u Beogradu.

Dukić Vida, borac, poginula 18. 9. 1943. u Ivanjskoj Čazmi.

Dukić Milan, borac 2. bataljona, rođen 1920. u Metkoviću, Bogatić, Srbin, zemljoradnik, poginuo 27. 1. 1945, Golo Brdo, Bijeljina.

Đakić Doka, borac, rođen 1918. u Mratini, Srebrenik, Srbin, poginuo 19. 1. 1945, Bijeljina.

Devabđić Živorad, borac 2. bataljona, rođen u Skeli, Obrenovac, Srbin, zemljoradnik, poginuo 21. 3. 1945, Vitanovići, Brčko.

Đerkapić Marko, borac 2. bataljona, rođen u Hrankovcima, Đakovo, poginuo 9. 7. 1943, Smoljanovci, a sahranjen u Kruševu, Slavenska Požega.

bermanović Z. Dušan, borac, rođen 1926. kod Bijeljine, a umro u Vojnomedicinskoj akademiji u Beogradu 8. 3. 1945. godine.

Dipalo Anton, borac 2. bataljona, rođen 1926. u Vukovaru, poginuo 20. 1. 1945. Janja, Bijeljina.

Dipalo Mirko, desetar 1. čete 2. bataljona, rođen 1925. u Mlaci, Vinkovci, Srbin, zemljoradnik 27. 1. 1945. Cardačine, Bijeljina.

Đobran Muhamed, borac 2. bataljona, rođen 1923. u Oranu, Alžir, Arapin, bio je u Njemačkoj u zarobljeništvu, pa ga je 19. 3. 1944. kod Pivnica, Virovitica, 21. brigada odrobila. Bio je dobar borac. Poginuo je u borbi sa četnicima 1. 8. 1944. u Staroj Dubravi, Prnjavor.

Dolamić Dragoljub, borac 2. bataljona, rođen 1920. u Metkoviću, Bogatić, Srbin, zemljoradnik, poginuo 1945. kod Bijeljine.

Dorđević A. Borivoje, borac, rođen 1925. u Vraniću, Barajevo, Srbin, zemljoradnik, zarobili ga i ubili četnici 1945. godine, Bijeljina.

Dotunović Slobodan, borac, rođen 1919. u Ušću, Obrenovac, Srbin, zemljoradnik, poginuo 2. 1. 1945. Glogovac, Bijeljina.

Đuinčević Zivorad, borac, rođen 1926. u Vraniću, Barajevo, Srbin, zemljoradnik, ranjen 3. 12. 1944. i kasnije umro u VMA u Beogradu.

Đukić Aleksandar, mlađi vodnik, 4. bataljon, rođen 1919. u Čepinskim Martincima, Osijek, Srbin, član KPJ, poginuo 19. 12. 1944. Piliće, Zvornik.

Đukić Vojin, zamjenik komandira 2. čete 1. bataljona, rođen 1921. u Brodskom Vinogorju, Srbin, član KPJ, poginuo 27. 9. 1943. godine.

Đukić J. Vida, borac 4. bataljona, rođena 1929. u Negošlavcima, Vukovar, ranjena u selu Babincu 18. 9. 1943. Babinac, Cazma, a umrla u bolnici.

Đukić M. Đuro, borac 1. bataljona, rođen u Domajevcu, Brčko, Hrvat, nestao 14. 12. 1943. u Turopolju, Velika Gorica.

Đukić Milan, borac 2. bataljona, rođen 1920. u Metkoviću, Bogatić, Srbin, zemljoradnik, poginuo 27. 1. 1945. Golo Brdo, Bijeljina.

Đurašević S. Đuro, borac, rođen 20. 4. 1922. u Feričancima, Našice, Hrvat, poginuo 2. 7. 1944. Lukavac. Koprivnica.

Đurašević Ferdo, borac, rođen u Bušotini, Virovitica, Hrvat, zemljoradnik, poginuo 25. 1. 1944. Milan-Lug, Slavonska Požega.

Đumaš Ivo, borac, rođen 1909. u Ljubiji, Prijedor, poginuo 1. 8. 1944. Jošanica, Prnjavor.

Đurđević M. Bora, borac, rođen u Trnovi, Bijeljina, ranjen, umro u bolnici 7. 4. 1945. godine.

Đurđević Milenko, borac 2. bataljona, rođen u Varni 1910, Valjevo, Srbin, zemljoradnik, poginuo 27. 1. 1945. Bijeljina.

Đurđević Mirko, borac 2. bataljona, rođen 1927. u Klisi, Slavonska Požega, Srbin, zemljoradnik, član Skoja, poginuo 17. 6. 1944. Veliki Grdevac.

Đurđević Pera, borac, rođen u Orašcu, Podravska Slatina, Srbin, zemljoradnik, poginuo 16. 3. 1944. a sahranjen u Lisičinama, Podravska Slatina.

Đurić Dušan, komesar čete, rođen u Hum-Varošu, Podravska Slatina, Srbin, zemljoradnik, član KPJ, poginuo 7. 11. 1943. Koprivnica.

Đurišić Slavko, borac 4. bataljona, rođen u Jeloviku, Vladimirci, Srbin, zemljoradnik, poginuo 19. 12. 1944. Pilića, Zvornik.

Durić Tomislav, borac 2. bataljona, rođen 1921. u Grabovcu, Obrenovac, Srbin, zemljoradnik, poginuo 18. 12. 1944, Bjeloševac, Bijeljina.

Durman Josip, borac 2. bataljona, rođen 1914. u Gradištu, Slavon-ska Požega, Hrvat, radnik, poginuo 3. 10. 1944, Glogovac, Bijeljina.

Džodan Drago, borac 1. čete 4. bataljona, rođen u Uljaniku, Daruvar, Srbin, zemljoradnik, nestao 30. 12. 1943. u Samarici, Čazma.
Džodan Ljuban, informativni oficir brigade, rođen 1916. u Pak-rani, Daruvar, Srbin, zemljoradnik, član KPJ, poginuo 11. 5. 1944, Hercegovac, Garešnica.

Edelinski J. Kiril, vodnik, komandir voda, rođen 1914. u Petrov-cima, Vukovar, Rusin, član KPJ, poginuo 4. 2. 1945, Čadavica, Bi-jeljina.

Eržić Nikola, borac 1. čete 2. bataljona, rođen 1926. u Širokom Polju, Đakovo, Srbin, član Skoja, poginuo 4. 4. 1944, Lukavac, Podravska Slatina.

Erić Đuro, borac 1. čete 2. bataljona, rođen 1925. u Grebenici, Brčko, poginuo 14. 5. 1944, Lipovčani, Kutina.

Erčić Radoica, borac 1. bataljona, rođen 1920. u Pričinoviću, Bo-gatić, Srbin, poginuo 27. 1. 1945, Bijeljina.

Faldeta Angela, borac 2. bataljona, rođena 1918. u Cani Gatu, Argentina, Hrvatica, poginula 16. 3. 1944, Klisa, Virovitica.

Fedor Ivan, vodnik 3. čete 4. bataljona, rođen 1917. u Markovcu, Našice, Hrvat, radnik, član KPJ, poginuo u Bariču, Obrenovac, 23. 10. 1944. godine.

Feketija Luka, borac 3. čete 4. bataljona, rođen 1914. u Bazijama, Virovitica, Hrvat, zemljoradnik, poginuo 27. 1. 1944, Kula, Sla-vonska Požega.

Filimonović V. Čedomir, borac, rođen 1920. u Grabovcu, Obreno-vac, Srbin, zemljoradnik, ranjen, pa od rana umro 1945, Loz-ničko Polje.

Filipović Anton, borac 3. čete 3. bataljona, dovezan u vojnu bol-nicu 5. 4. u besvesnom stanju, umro 27. 4. 1944. godine.

Filipović Dobrosav, borac, rođen 1927. u Majuru, Valjevo, Srbin, zemljoradnik, poginuo 27. 1. 1945, Pučila, Bijeljina.

Filipović Marijan, borac 4. bataljona, rođen 1924. u Ivankovu, Vin-kovci, Hrvat, član Skoja, poginuo 20. 1. 1945, Hase, Bijeljina.

Filipović Mihajlo, borac 4. bataljona, rođen u Drenu, Obrenovac, Srbin, zemljoradnik, poginuo 27. 1. 1945, Golo Brdo, Bijeljina.

Filipović N. Svetozar, borac 1. bataljona, rođen 1917. u Podrav-skoj Slatini, Srbin, član KPJ, poginuo 24. 4. 1944, Feričanci, Našice.

Filipović Martin, borac, rođen 1925. u Ivankovu, Vinkovci, Hrvat, član Skoja, poginuo 17. 6. 1944, Veliki Grđevac.

Āilipaj Stevo, borac 2. čete 3. bataljona, rođen 1929. u okolini Čaglina, teško ranjen 21. 9. 1943. u Žabnom, a umro od rana u bolnici u selu Sredice.

Fombaš Vendei, borac 4. bataljona, rođen 1923. u Rakovcu, Viro-vitica, Mađar, zemljoradnik, poginuo 2. 1. 1945, Bijeljina.

Frajtović Milan, borac 4. bataljona, rođen 1924. u Bogatiću, Ri-bari, Srbin, zemljoradnik, poginuo 10. 3. 1945, Donja Čadavica, Bi-jeljina.

Franjić Tomo, borac, rođen u Habjanovcima, Valpovo, Hrvat, zemljoradnik, poginuo na rijeci Bosni 10. 9. 1944. godine.

Franj Zvonko, zamjenik komesara čete, rođen u Gaju, Pakrac, Hrvat, član KPJ, poginuo 9. 7. 1943. u Smoljanovcima, Slavonska Požega, sahranjen u Kruševu.

Franić Mirko, komesar čete u 1. bataljonu, rođen 1923. u Abjanovcima, Valpovo, teško ranjen i umro 17. 10. 1944. u Beogradu.

Gabi S. Stjepan, delegat voda, rođen 1913. u Đakovu, Hrvat, radnik, član KPJ, poginuo 29. 11. 1943, Štefanje, Čazma.

Gavrilović Lazar, desetar 2. čete 4. bataljona, rođen 1920. u Sremskim Lazama, Vinkovci, Srbin, zemljoradnik, član KPJ, poginuo 17. 10. 1943, Bisag, sahranjen u selu Viničkoj Zelini.

Gavrilović Milisav, borac, rođen 1923. u Crnobarskom Salašu, Bogatić, Srbin, zemljoradnik, poginuo 2. 12. 1944, Bijeljina.

Gavrilović A. Slavko, borac 2. bataljona, rođen 1926. u Ušću, Obrenovac, Srbin, zemljoradnik, nestao 27. 12. 1944, Janja, Bijeljina.

Gavrilović Slavoljub, borac, rođen u Trbušcu, Loznica, Srbin, zemljoradnik, umro od rana 9. 3. 1945. i sahranjen u rodnom mestu.

Gazibarić M. Janko, borac, rođen 1920. u Golobrdecu, Slavonska Požega, poginuo 2. 7. 1944, Lukavac, Koprivnica.

Gajić B. Bogoljub, borac, rođen u Vraniću, Barajevo, poginuo 1945. godine.

Gajić Vitomir, borac, rođen 1923. u Vukićevici, Obrenovac, Srbin, zemljoradnik, poginuo 19. 12. 1944, Piliće, Zvornik.

Gajić Dragomir, borac, rođen 1925. u Umci, Obrenovac, Srbin, član Skoja, poginuo 11. 2. 1945, Hase, Bijeljina.

Gajić Petar, borac, rođen 7. 12. 1926. u Gornjoj Sipulji, Loznica, Srbin, zemljoradnik, član Skoja, poginuo 2. 5. 1945, Kostajnica.

Gajić M. Svetislav, borac, rođen 1925. u Novom Selu, Loznica, Srbin, zemljoradnik, zarobili ga i streljali četnici 3. 12. 1944. u Ugljeviku, Bijeljina.

Gajić Stanislav, borac, rođen 1921. u Miokusu, Sabac, Srbin, zemljoradnik, poginuo 7. 5. 1945, Petrinja.

Gajić Simo, borac, rođen 1925. u Otoku, Bosanska Krupa, Srbin, poginuo 19. 1. 1945. u Bijeljini.

Gajić Simo, borac, rođen 1926. u Ivanjskoj, Srbin, zemljoradnik, član Skoja, poginuo 27. 1. 1945, Pučile, Bijeljina.

Galić Milorad, borac, rođen 1923. u Grabovcu, Obrenovac, Srbin, nestao 18. 2. 1945, Šuho Polje, Bijeljina.

Garić M. Stipe, komandir čete u 1. bataljonu, rođen u Vitezu, Travnik, razboleo se od astme 15. 1. 1945. i umro u bolnici u Šapcu. Član KPJ, Hrvat, radnik.

Gašpar Filip, borac, rođen 1925. u Gornjoj Vrbi, Slavonski Brod, Hrvat, zemljoradnik, član Skoja, poginuo 9. 9. 1944. u Doboju.

Gašparović Ivan, borac, rođen u Okrugljači, Virovitica, Hrvat, zemljoradnik, poginuo 13. 2. 1944, Vrbovac, Nova Gradiška.

Gašparović Ljubivoje, borac 4. bataljona, rođen u Tisovcu, Pakrac, Srbin, zemljoradnik, član KPJ, poginuo 7. 12. 1943, Podvornica, Velika Gorica.

German Pajo, borac, rođen 1916. u Petrijevcima, Vukovar, Srbin, zemljoradnik, poginuo 9. 9. 1944. u Doboju.

Gligorić Joca, borac, rođen 1920. u Rumskoj, Šabac, Srbin, zemljoradnik, poginuo 2. 12. 1944, Bijeljina.

Gliček Zeljko, borac, rođen u Carevdaru, Koprivnica, Hrvat, ranjen 13. 4. 1944, umro u bolnici na Papuku 16. 4. 1944. godine.

Glouhi Josip, borac, rođen 1918. u Lipovljanima, Novska, Hrvat, zemljoradnik, poginuo 19. 12. 1944, Piliće, Zvornik.

Glumac Đ. Milan, desetar, 4. bataljona, rođen 1926. u Okučanima, Nova Gradiška, Srbin, član Skoja, nestao 1. 1. 1945, Ugljevik, Biljeljina.

Glujčić Marijan, borac, rođen 1920. u Poljanskoj, Slavenska Požega, Hrvat, zemljoradnik, poginuo 28. 1. 1945, Pučile, Bijeljina.

Gniatemi Milan, desetar, rođen 1922. u Vijašićtaa, Jfava Gradiška, Srbin, zemljoradnik, član KPJ, poginuo 7. 11. 1943, Koprivnica.

Gobina Ivan, borac, rođen 1925. u Vinkovcima, Hrvat, radnik, poginuo 7. 11. 1943. u Koprivnici.

Gojković Nikola, borac, rođen 1910. u Lipovcu, Našice, Srbin, zemljoradnik, poginuo 17. 10. 1945, Beograd.

Gojković Slavko, borac, rođen 1925. kod Slavonske Požege, Srbin, zemljoradnik, član Skoja, poginuo 2. 8. 1944, Spasojevići, Prnjavor.

Gojković Stevo, borac 2. bataljona, rođen 1920. godine, poginuo 1944. kod Velike Pisanice.

Golić B. Slavko, borac, rođen 1925. u Grabovcu, Obrenovac, Srbin, zemljoradnik, poginuo 27. 1. 1945, Pučile, Bijeljina.

Gordanić Zivorad, borac, rođen 1924. u Novom Selu, Loznica, Srbin, zemljoradnik, poginuo 4. 3. 1945, Čadavica, Bijeljina.

Gostimirović Mirko, desetar, rođen 1923. u Gradištu, Slavenska Požega, Srbin, zemljoradnik, član KPJ, poginuo 15. 10. 1944. u Beogradu.

Gradanović D. Marko, vodnik, komandir voda, rođen 1915. u Gazijama, Našice, Srbin, zemljoradnik, član KPJ, umro 19. 4. 1945. u VMA u Beogradu.

Grba Milan, desetar 1. čete 4. bataljona, rođen 27. 8. 1925. u Jasenašu, Virovitica, Srbin, zemljoradnik, član KPJ, poginuo 8. 2. 1944, Ožegovci, sahranjen u Prgomelju, Pakrac.

Gfbić Stojan, vodnik, komandir voda, rođen 1927. vi Donjim Rajićima, Novska, Srbin, zemljoradnik, član KPJ, poginuo 19. 1. 1945, Patkovača, Bijeljina.

Grgić Mijo, borac, rođen 1920. u Sopju, Virovitica, Hrvat, zemljoradnik, poginuo 7. 5. 1945, Petrinja.

Grgić Tomo, borac 1. čete 3. bataljona, rođen 1922. u Sandorovcu, Virovitica, Hrvat, član Skoja, poginuo 22. 6. 1943, Nježići, sahranjen u Amatovcima, Slavenska Požega.

Grkinić Milan, vodnik, komandir 1. čete 4. bataljona, rođen 1923. u Lisičinama, Podravska Slatina, Srbin, zemljoradnik, član KPJ, poginuo 9. 7. 1943. u Lučincima, Slavenska Požega.

Grlić Stanko, borac, rođen 1923. u Grabovcu, Obrenovac, Srbin, zemljoradnik, poginuo 28. 1. 1945, Pučile, Bijeljina.

Grozđanić S. Đuro, kurir 4. bataljona, rođen 1926. u Gačiću, Virovitica, Srbin, đak, član KPJ, ranjen marta 1945. kod Brčkog, umro 1. 5. 1945. u VMA u Beogradu.

Grozđanić Zivko, borac, rođen u Zajači, Loznica, Srbin, poginuo 1945. godine.

Groznica Milan, borac, rođen 1929. u Sažijama, Slavenska Požega, Srbin, zemljoradnik, ranjen aprila 1944. na Ljutoču, a umro u bolnici 6. korpusa.

- Grandić Pavle*, vodnik, komandir voda, rođen 1923. u Glavici, Bósanska Krupa, Hrvat, član KPJ, poginuo 12. 2. 1945, Brijesnica, Bijeljina.
- Grubač P. Milan*, vodnik, komandir voda, rođen u Slatinskom Drenovcu, Orahovica, utopio se pri prelasku Save 23/24. 7. 1944, Srbin, zemljoradnik, član KPJ.
- Grujin M. Đuro*, borac, rođen u Negoslavicima, Vukovar, Srbin, zemljoradnik, poginuo 29. 11. 1943, Štefanje, Čazma.
- Grujić Svetozar*, borac, rođen 1926. u Vrelu, Ub, Srbin, zemljoradnik, poginuo 19. 12. 1944, Piliće, Zvornik.
- Grujić Stevan*, desetar, rođen 1921. u Novom Selu, Loznica, Srbin, zemljoradnik, poginuo 27. 1. 1945, Pučile, Bijeljina.
- Grujić Jovo*, borac, rođen 1924. u Miljevcima, Podravska Slatina, Srbin, zemljoradnik, član KPJ, poginuo 29. 1. 1945, Amajlija, Bijeljina.
- I *Grujičić N. Milan*, borac, rođen 1924. u Opšencu, Nova Gradiška, Srbin, zemljoradnik, član KPJ, poginuo 4. 8. 1944, Spasojevići, Prnjavor.
- Grčić Ivica*, borac 2. bataljona, rođen u Virovitici, Hrvat, radnik, negtao 4. 5. 1944, na Starom Zvečevu, Slavonska Požega.
- Gužvić Mladen*, borac 2. bataljona, rođen 1927. u Branešcima, Pakrac, Srbin, zemljoradnik, član Skoja, poginuo 16. 3. 1944, Klisa, "Virovitica.
- Gunjević Dmitar*, desetar, rođen u Bjelajcima, Pakrac, Srbin, zemljoradnik, član KPJ, poginuo 9. 9. 1944, Dobož.
- Hardi J. Nikola*, borac, rođen 1922. u Petrovcima, Vukovar, Rusin, poginuo februara 1945. kod Bijeljine.
- Hasančević Bajro*, poručnik, komandir 3. čete 4. bataljona, rođen 10. 10. 1920. u Kotorskom, Dobož, Musliman, radnik, član KPJ, poginuo 7. 11. 1944. U koprivnici.
- Herceg Andrija*, borac, rođen 1919. u Imotskom, Hrvat, radnik, poginuo 3. 12. 1944, Ugljevik, Bijeljina.
- HlmkaM, Mätā** borac, rođen 1918. u Poljanama, Nova Gradiška, Hrvat, poginuo 16. 10. 1944. u Beogradu.
- fiondo S. Karlo*, vodnik, komandir voda, rođen 1925. u Slatinskom Drenovcu, Orahovica, Mađar, zemljoradnik, član KPJ, poginuo 25. 3. 1945, Brčko, sahranjen 26. 3. 1945. u Lešnici.
- Hrvašćević Slobodan*, borac 2. bataljona, rođen u Novoseljanima, Bjelovar, Hrvat, član Skoja, poginuo 26. 8. 1943, Kula, Slavonska Požega.
- Hržešnjak Đuro*, borac 1. bataljona, rođen u Vrtlinovcu, Novi Marof, Hrvat, zemljoradnik, poginuo 22. 4. 1944, Feričanci.
- Hribar Andrija*, borac, rođen 1922. u Valpovu, Hrvat, radnik, poginuo 8. 12. 1943, Velika Buna, Zagreb.
- Ivanić Ivan*, borac, rođen 1926. u Virju, Đurđevac, Hrvat, zemljoradnik, član Skoja, poginuo 1. 9. 1944, Bišnja, Derventa.
- Ivanović Dragoljub*, borac, rođen 1919. u Gornjem Polju, Bogatić, Srbin, zemljoradnik, poginuo 27. 1. 1945, Bijeljina.
- Ivančić Zivorad*, borac, rođen 1920. u Crnoj Bari, Bogatić, Srbin, zemljoradnik, poginuo 27. 1. 1945, Bijeljina.
- Ivezić Ilija*, stariji vodnik, komandir diverzantskog voda brigade, rođen u Gabošu, Vinkovci, Hrvat, radnik, član KPJ, poginuo 7. 9. 1944. na pruzi Ljupljanica — Derventa.

Ikonić Bosiljka, borac 1. bataljona, rođena u Dubici, Srpkinja, član Skoja, nestala 25. 8. 1943, Nabrđe, Našice.

Ivković I. Josip, borac 1. bataljona, rođen 1921. u Sesvetama, Đurđevac, Hrvat, zemljoradnik, nestao 11. 5. 1944, Tomašice, Garešnica.

Ivković D. Miloje, borac, rođen u Konaticama, Srbin, zemljoradnik, nestao 5. 1. 1945, Vršani, Bijeljina.

Iliar Ljubica, borac 4. bataljona, rođena u Podvorju, Donja Stubica, Hrvatica, član KPJ, poginula 25. 11. 1944. na Drini.

Ilinčić D. Milorad, borac rođen u Vraniću, Barajevo, Srbin, zemljoradnik, poginuo januara 1945. kod Bijeljine.

Ilić Jerisa, borac, rođen 1924. u Bukoru, Loznica, Srbin, zemljoradnik, poginuo 8. 5. 1945, Velika Gorica, Zagreb.

Ilić Pavle, borac, rođen 1912. u Barni, Loznica, Srbin, zemljoradnik, poginuo 21. 3. 1945, Palanka, Brčko.

Ilić Rade, borac 2. čete 1. bataljona, poginuo januara 1945. kod Bijeljine.

Ilić Savo, borac, rođen 1921. u Vukićevici, Obrenovac, Srbin, zemljoradnik, poginuo 19. 12. 1944, Piliće, Zvornik.

Ilić Tihomir, borac, rođen 1911. u Sapcu, Srbin, radnik, poginuo 20. 1. 1945, Vršani, Bijeljina.

Ilić Dušan, vodnik, komandir voda, rođen 1922. u Bujavici, Pakrac, Srbin, zemljoradnik, član KPJ, poginuo 4. 10. 1944, Janja, Bijeljina.

Islamović Teofik, borac čete za vezu, rođen 1920. u Banjaluci, Musliman, radnik, poginuo 27. 9. 1943, rudnik Glogovac, Koprivnica.

Janković Tomo, borac 4. bataljona, rođen 1925. u Pavinom Dolu, Srbin, zemljoradnik, član Skoja, poginuo 18. 12. 1944. Piliće, Zvornik.

Jakopec Francika, bolničarka 2. bataljona, rođena 10. 4. 1922. u Križovljanima, Ludbreg, Hrvatica, član KPJ, poginula 17. 6. 1944, Veliki Grđevac.

Jambrović Rudolf, borac 4. bataljona, rođen 1921. u Poljancima, Rakovci, Hrvat, radnik, poginuo 20. 12. 1944, Lučići, Bijeljina.

Jambošić Stjepan, zastavnik 3. bataljona, rođen u Starim Mikavcima, Vinkovci, Hrvat, zemljoradnik, član KPJ, poginuo 11. 2. 1945, Hase, Bijeljina.

Janković Anton, borac 3. čete 4. bataljona, rođen 1907. u Spišiću, Bukovica, Virovitica, Hrvat, zemljoradnik, poginuo 23. 1. 1944, Kula, Slavenska Požega.

Janković Vlastimir, borac 4. bataljona, rođen 1923. u Sumici, Loznica, Srbin, zemljoradnik, poginuo 29. 1. 1945, Patkovača, Bijeljina.

Janković Ljubivoj, borac 4. bataljona, rođen 1925. u Piromanu, Obrenovac, Srbin, zemljoradnik, član Skoja, poginuo 20. 12. 1944, Bijeljina.

Janković Milić, borac 3. bataljona, rođen 1912. u Badovincima, Bogatić, Srbin, zemljoradnik, poginuo 29. 1. 1945, Amajlije, Bijeljina.

Janković Cvejo, borac, rođen 1924. u Trbušcu, Šabac, Srbin, član Skoja, poginuo 2. 1. 1945, Glogovac, Bijeljina.

Janković Čedomir, borac 3. bataljona, rođen 1921. u Radenoviću, Bogatić, Srbin, zemljoradnik, poginuo 16. 4. 1945, Harići, Zvornik.

Janošević Milan, borac 3. čete 1. bataljona, rođen 1926. u Bijeloj, Daruvar, Srbin, zemljoradnik, član Skoja, poginuo 9. 7. 1943, Lučinci, Slavenska Požega.

Janić Dragoljub, borac, rođen 1910. u Barni, Šabac, Srbin, zemljoradnik, poginuo 12. 2. 1945, Brijesnica, Bijeljina.

Jančić Zivorad, borac, rođen 1920. u Oridu, Loznica, Srbin, zemljoradnik, poginuo 20. 1. 1945, Pučile, Bijeljina.

Japac Blaž, desetar 3. bataljona, rođen u Sušo-Brijegu, Marija Bistrica, Hrvat, radnik, član KPJ, poginuo 11. 5. 1944, Tomašice, Garešnica.

Jarnić Petar, borac 4. ibataljona, rođen 1921. u Kursonjama, Podravska Slatina, Srbin, zemljoradnik, član KPJ, poginuo 2. 1. 1945, Janja, Bijeljina.

Jasika Dušan, borac, rođen 1920. u Krspiji, Vojnić, Srbin, zemljoradnik, poginuo 2. 12. 1944, Ugljevik, Bijeljina.

Jevremović D. Slavoljub, borac, rođen 1922. u Stublinama, Obrenovac, Srbin, zemljoradnik, poginuo 25. 12. 1944, Janja, Bijeljina.

Jevrić Radivoj, borac 3. bataljona, rođen 1915. u Jelovniku, Vladimirci, Srbin, zemljoradnik, poginuo 10. 1. 1945, Modran, Bijeljina.

Jevrosimović Jovo, zamjenik komesara 1. čete 3. bataljona, rođen 1923. u Borovu, Vukovar, Srbin, radnik, član KPJ, poginuo 4. 10. 1944, Janja, Bijeljina.

Jekić R. Emil, zamjenik komandira čete, rođen 1913. u Velikoj Pisanici, Bjelovar, Srbin, zemljoradnik, član KPJ, poginuo 22. 1. 1944. u Cerovcu, sahranjen u Kutijevu, Slavonska Požega.

Jekić Mladen, borac 4. bataljona, rođen 1917. u Varni, Sabac, Srbin, zemljoradnik, poginuo 3. 12. 1944, Donja Trnova, Bijeljina.

Jeleča O. Vojislav, komesar 1. čete 3. bataljona, rođen 1923. u Medincima, Nova Gradiška, Srbin, zemljoradnik, član KPJ, poginuo 22. 7. 1943, Vrhovci Crkveni, Slavonska Požega.

Jelić Jakov, borac, rođen 1927. u Cosinim Lazama, Slavonska Požega, Srbin, zemljoradnik, član Skoja, poginuo 11. 2. 1945, Hase, Bijeljina.

Jelić Dorde, desetar 3. bataljona, rođen u Erdutu, Vukovar, Srbin, zemljoradnik, član KPJ, poginuo 28. 11. 1943, Narta, Bjelovar.

Jelić Milan, desetar, rođen 1924. u Vraniću, Barajevo, Srbin, zemljoradnik, član Skoja, poginuo 20. 1. 1945, Pučila, Bjeljina.

Jelić D. Pavo, delegat 2. čete 3. bataljona, rođen 1911. u Cagincu, Kloštar, Hrvat, član KPJ, zemljoradnik, poginuo 5. 4. 1944, Bakići, Podravska Slatina.

Jelušić Nada, delegat voda 3. čete 1. bataljona, rođena 1911. u Zagrebu, član KPJ, poginula 30. 8. 1943. na Dilju, Đakovo.

Jeremić Branislav, borac, rođen 1923. u Stublinama, Obrenovac, Srbin, poginuo 20. 1. 1945, Pučila, Bijeljina.

Jeremić Jovo, borac 1. bataljona, rođen 1922. u Sremskim Lazama, Vinkovci, Srbin, zemljoradnik, član Skoja, poginuo 27. 9. 1943. u Giogovcu, Koprivnica.

Jerosimović R. Srećko, borac, rođen 1924. u Družetiću, Obrenovac, Srbin, zemljoradnik, nestao 3. 12. 1944, Gornja Obrijež, Bijeljina.

Jeftić Zivorad, borac 3. bataljona, rođen 1923. u Buđancima, Bogatić, Srbin, član Skoja, poginuo 16. 4. 1945, Havrići, Zvornik.

Jeftić Života, borac, rođen 1920. u Ušću, Obrenovac, Srbin, zemljoradnik, poginuo 27. 1. 1945, Pučile, Bijeljina.

Jeftić Svetislav, borac 4. bataljona, rođen 1919. u Ušću, Obrenovac, Srbin, zemljoradnik, poginuo 29. 1. 1945, Pučile, Bijeljina.

Jeftić D. Miroslav, borac, rođen 1925. u Panjatini, Moravski, Srbin, radnik, ranjen, umro 17. 4. 1945, u vojnoj bolnici u Beogradu.

Jovičić Milorad, borac, rođen 1921. u Zvečki, Obrenovac, Srbin, radnik, poginuo 2. 12. 1944, Ugljevik, Bijeljina.

Jovanović Borivoje, borac, rođen 1928. u Jasenici, Zvornik, Srbin, zemljoradnik, poginuo 28. 1. 1945, Capirova, Bijeljina.

Jovanović B. Veselin, borac, rođen u Veri, Vukovar, Srbin, radnik, član Skoja, poginuo 22. 9. 1944. kod Teslica.

Jovanović V. Dragoljub, borac, rođen u Vraniću, Barajevo, Srbin, zemljoradnik, nestao 3. 12. 1944, Bjeloševac, Bijeljina.

Jovanović Života, borac, rođen 1921. u Orašcu, Obrenovac, Srbin, zemljoradnik, poginuo 19. 1. 1945, Patkovača, Bijeljina.

Jovanović Dušan, borac, rođen 1924. u Tekerišu, Šabac, Srbin, zemljoradnik, poginuo 30. 1. 1945, Čiperovina, Bijeljina.

Jovanović Ivan, borac 1. čete 2. bataljona, rođen 1925. u Brasini, član Skoja, poginuo 21. 1. 1945, Janja, Bijeljina.

Jovanović Jovo, borac 3. čete 3. bataljona, rođen 1927. u Gradištu, Slavonska Požega, Srbin, član Skoja, poginuo 5. 4. 1944, Podravska Slatina, sahranjen u Čeralijama.

Jovanović Lazo, borac, rođen 1927. u Kujniku, Slavonska Požega. Srbin, zemljoradnik, član Skoja, poginuo 15. 10. 1944. u Beogradu.

Jovanović Milutin, borac 3. bataljona, rođen 1926. u Grabovcu, Obrenovac, Srbin, zemljoradnik, poginuo 28. 1. 1945, Pučile, Bijeljina.

Jovanović Radomir, borac 3. bataljona, rođen 1921. u Drenu, Obrenovac, Srbin, zemljoradnik, poginuo 29. 1. 1945, Amajlija, Bijeljina.

Jovanović Ranislav, borac 4. bataljona, rođen 1919. u Grabovcu, Obrenovac, Srbin, zemljoradnik, poginuo 31. 12. 1944, Jabanuša, Bijeljina.

Jovanović Savo, vodnik, komandir voda, rođen 1926. u Kujniku, Slavonska Požega, Srbin, zemljoradnik, član KPJ, poginuo 15. 10. 1944. u Beogradu.

Jovanović Aleksandar, borac 4. bataljona, rođen 1919. u Košni, Ub, Srbin, zemljoradnik, poginuo 29. 1. 1945, Pučila, Bijeljina.

Jovanović M. Slavoljub, borac, umro od rana 24. 3. 1945. u bolnici u Čačku.

Jović Radoslav, borac, rođen 1912. u Zmijnjaku, Šabac, Srbin, zemljoradnik, poginuo 3. 5. 1945, Kostajnica.

Jovičević Marko, borac 4. bataljona, rođen 1928. u Boljevcu, Obrenovac, Srbin, zemljoradnik, član Skoja, poginuo 29. 1. 1945, Patkovača, Bijeljina.

Janjić Pero, vodnik, komandir voda, rođen 1921. u Gornjim Kusionjama, Podravska Slatina, Srbin, zemljoradnik, član KPJ, poginuo 2. 1. 1945, Bujuklić Ada, Bijeljina.

Joka Desanka, delegat voda, rođena 8. 9. 1925. u Bebrini, Slavonski Brod, član KPJ, poginula 8. 12. 1943. u Podvornici, a sahranjena u Kravarskom, Velika Gorica.

Jokić Marko, borac 3. bataljona, rođen 1926. u Vraniću, Barajevo, Srbin, zemljoradnik, član Skoja, poginuo 29. 1. 1945, Patkovača, Bijeljina.

Jokić Radivoj, borac, rođen 1926. u Bogatiću, Srbin, zemljoradnik, član Skoja, poginuo 13. 4. 1945, Kiseljak, Zvornik.

Joksić Z. Zivorad, borac, rođen u Vraniću, Barajevo, Srbin, seljak, poginuo januara 1945. kod Bijeljine.

Joksić V. Milan, borac rođen u Vraniću, Barajevo, Srbin, zemljoradnik, član Skoja, poginuo januara 1945. kod Bijeljine.

Jončić Zivorad, borac 3. bataljona, rođen 1926. u Miokusu, Obrenovac, Srbin, zemljoradnik, poginuo 11. 2. 1945, Pučile, Bijeljina.
Juranović N. Josip, borac, rođen 1915. u Starom Petrovom Selu, Nova Gradiška, Hrvat, radnik, poginuo 16. 10. 1944. u Beogradu.
Jurić Jure, borac 1. bataljona, rođen 1921. u Ledenici, Hrvat, nestao 14. 5. 1944, Hercegovac, Garešnica.
Jurišić Dorđe, desetar, Srbin, zemljoradnik, član Skoja, poginuo 1. 12. 1943, Štefanje, Čazma.
Jurišić Đuro, borac 3. bataljona, rođen 1911. u Gradištu, Slavenska Požega, poginuo 11. 5. 1944, Tomašica, Garešnica.
Jurišić D. Marko, borac, rođen u Opršincu, Nova Gradiška, Srbin, zemljoradnik, poginuo marta 1944. u Opršincu, Nova Gradiška.
Jurković Đuro, zamjenik komandira 2. čete 3. bataljona, rođen 1918. u Gaju, Pakrac, Srbin, zemljoradnik, član KPJ, poginuo 5. 4. 1944, Podravska Slatina. Sahranjen u selu Bakicu.
Jurlin Mato, borac, rođen u Policama, Split, Hrvat, radnik, poginuo 8. 5. 1944, Kusunje, Podravska Slatina.
Jeftić Svetislav, borac, rođen 1919. u Ušću, Obrenovac, Srbin, zemljoradnik, poginuo 27. 1. 1945, Pučile, Bijeljina.

Lješćak Ratko, borac 2. rođen 1923. u Gorici, Bosanski Šamac, nestao 28. 5. 1944, Popovača, Kutina.
Ljubanović Stevo, borac 3. bataljona, rođen 1916. u Čaglicu, Pakrac, Srbin, zemljoradnik, poginuo 7. 11. 1943. u Koprivnici.

Kaić Zivadin, borac, rođen 1925. u Gabovcu, Obrenovac, Srbin, zemljoradnik, poginuo 20. 1. 1944, Bjeloševac, Bijeljina.
Kaić Zivko, borac, rođen 1926. u Ješevu, Obrenovac, Srbin, član Skoja, poginuo 20. 12. 1944, Bijeljina.
Kojić Branislav, borac, rođen 1924. u Drenu, Obrenovac, Srbin, zemljoradnik, član Skoja, poginuo 29. 1. 1945, Amajlija, Bijeljina.
Kaladžić Jozo, borac, rođen u Derventi, radnik, Hrvat, poginuo 28. 9. 1944, Colići, Prnjavor.
Kalenić Petar, borac, rođen 1920. u Martincima, Karlovac, Hrvat, radnik, poginuo 19. 12. 1944, Piliće, Zvornik.
Kalinčević Zivorad, borac, rođen 1926. u Trstenici, Srbin, član Skoja, poginuo 20. 1. 1945, Janja, Bijeljina.
Kandić Ibro, rođen 1926. u Ljeskovcu, Derventa, Musliman, zemljoradnik, poginuo 14. 10. 1944. u Beogradu.
Karavić Mirko, komesar čete u 3. bataljonu, rođen u Zagrebu, Hrvat, član KPJ, poginuo 22. 6. 1943. u Nježićima, sahranjen u Amatovcima, Slavenska Požega.
Karamarković Simo Tumbaš, borac 1. bataljona, puškomitraljezac, rođen 1926. u Džigerovcima, Slavenska Požega, seoski sluga, Srbin, član Skoja, izrazito hrabar, više puta pohvaljivan i istican za primer, žrtvovao je sebe da bi se četa izvukla iz kritične situacije. Poginuo 11. 5. 1944. u Tomašici, Garešnica.
Karapadžić Božidar, borac, rođen 1926. u Novom Selu, Loznica, Srbin, zemljoradnik, poginuo 2. 12. 1944, Ugljevik, Bijeljina.
Karapandžić Marko, borac, rođen 1926. u Novom Selu, Loznica, Srbin, zemljoradnik, poginuo 27. 1. 1945, Puhare, Bijeljina.
Kardaš Čedo, borac prateće čete 4. bataljona, rođen 1925. u Klisi, Slavenska Požega, Srbin, zemljoradnik, član Skoja, poginuo 21. 4. 1944, Feričanci, Našice.

Karilić Mehmed, borac, rođen u Lonjarima, Visoko, Musliman, radnik, poginuo 7. 11. 1943, Podvornica, Nova Gorica.

Kapusta Ivan, borac 3. čete 2. bataljona, rođen 1929. u Syetom Petru, Ludbreg, Hrvat, zemljoradnik, poginuo 29. 11. 1943, Stefanja, Čazma.

Katalinić Jure, borac, rođen 1926. u Pepelanu, Virovitica, Hrvat, zemljoradnik, član Skoja, poginuo 19. 12. 1944, Piliće, Zvornik.

Katić Janko, borac, poginuo 1. 3. 1945, Ugljevik, Bijeljina.

Katarin Josip, borac, rođen u Antunovcu, Pakrac, Hrvat, zemljoradnik, poginuo 29. 8. 1944, Jelak, Prnjavor.

Kekić Milorad, borac, rođen 1923. u Varni, Loznica, Srbin, zemljoradnik, ranjen 24. 12. 1944. kod Bijeljine, umro 25. 12. 1944. u Šapcu.

Kelin Mate, borac 3. čete 1. bataljona, rođen 1925. u Ivankovu, Vinkovci, Hrvat, zemljoradnik, poginuo 30. 8. 1943, Venje, Slavonska Požega.

Kendrešić Lazar, borac, rođen u Negoslavcima, Vukovar, nestao 1944. godine.

Kendrešić Rada, borac mitraljeskog voda 2. bataljona, rođen 1927. u Negoslavcima, Vukovar, poginuo 23. 3. 1944, Čelić, Virovitica.

Keserni Ivan, borac 1. čete 3. bataljona, rođen 1922. u Narti, Bjeļovar, Hrvat, radnik, ranjen 13. 4. 1944, a umro u bolnici 3/1 6. korpusa na Papuku 3. 5. 1944. godine.

Kihanović Stevo, vodnik, komandir voda u 4. bataljonu, rođen 1916. u Dalju, Osijek, Srbin, zemljoradnik, član KPJ, poginuo 23. 1. 1944, Kula, Slavonska Požega.

Kiš Kiril, borac, rođen 1916. u Petrovcima, Vukovar, Rusin, zemljoradnik, poginuo 20. 1. 1945, Vršani, Bijeljina.

Klepka Josip, borac, rođen 1918. u Daruvaru, Hrvat, radnik, poginuo 19. 10. 1944. u Beogradu.

Klepo D. Jerko, borac, rođen u Kopanici, Šibenik, Hrvat, radnik, poginuo 16. 10. 1944. u Beogradu.

Kljajić Matija, borac, rođen 1924. u Lipiku, Pakrac, Hrvat, radnik, poginuo 11. 2. 1945, Brijesnica, Bijeljina.

Klajić Čedomir, borac 1. bataljona, rođen u Bodengraju, Nova Gradiška, Srbin, zemljoradnik, nestao 20. 7. 1943, Branešci, Pakrac.

Knežević S. Danica, borac, rođena 1926. u Ožegovcima, Pakrac, Srпкиnja, član Skoja, poginula 13. 6. 1943, Omanovac, Pakrac.

Knezić Rudolf, borac 1. bataljona, rođen u Dubovcu, Karlovac, Hrvat, zemljoradnik, nestao 19. 7. 1943. na Krndiji.

Kovač Ivan, borac, rođen 1927. u Ostrošnicima, Našice, Hrvat, član Skoja, poginuo 27. 1. 1945, Puhare, Bijeljina.

Kovačević Antun, delegat 2. čete 3. bataljona, rođen 1920. u Glin-skoj Poljani, Petrinja, Hrvat, zemljoradnik, poginuo 15. 5. 1944, Ivanić-Grad.

Kovačević Gustav, borac, rođen 1926. u Gornjem Daruvaru, Hrvat, zemljoradnik, poginuo 14. 6. 1944, Veliki Grđevac.

Kovačević Josip, borac 2. bataljona, rođen u Tresnici, Našice, Hrvat, nestao 3. 12. 1944, Modran, Bijeljina.

Kovačević Mato, borac 1. bataljona, rođen u Marinci, Vukovar, Hrvat, zemljoradnik, poginuo 23. 1. 1944, Kula, Slavonska Požega.

Kovačević M. Milenko, borac, rođen 1917. u Mrdenovcu, Sabac, Srbin, zemljoradnik, zarobljen i strijeljan od četnika 3. 12. 1944. u Gorenju, Obrijež, Bijeljina.

Kovačević Pantelija, borac, rođen 1925. u Sremskim Lazama, Vin-
kovci, Srbin, zemljoradnik, član Skoja, poginuo 20. 1. 1945, Janja,
Bijeljina.

Kovačević Anđa, bolničarka 1. bataljona, rođena 1921. u Gorja-
nima, Daruvar, Srpkinja, član KPJ, poginula 14. 6. 1944, Veliki
Grđevac.

Kovačić Ivan, borac 2. bataljona, rođen u Crnjaku, Donji Miholjac,
Hrvat, zemljoradnik, nestao 3. 10. 1944, Modran, Bijeljina.

Kovačić S. Milica, borac, rođena 1927. u Brusniku, Pakrac, Srpki-
nja, domaćica, član Skoja, poginula 6. 7. 1943, Visoko Drvo, Sla-
vonska Požega.

Kovačić Tomo, borac, rođen u Gornjem Marofu, Virovitica, Hrvat,
poginuo 4. 8. 1944, Spasojevići, Prnjavor.

Kovljanić Đuro, komandir voda 1. čete 4. bataljona, rođen 1921.
u Medarima, Nova Gradiška, Srbin, zemljoradnik, član KPJ, po-
ginuo 28. 12. 1944, Janja, Bijeljina.

Kožadih Nikola, borac, rođen 1923, u Omču, Novi, umro u Tuzli 3. 12.
1944. od rana.

Kožar Blaž, borac, rođen 1927. u Podgoraču, Našice, Hrvat, zem-
ljoradnik, član Skoja, poginuo 2. 1. 1945, Pučile, Bijeljina.

Kožar Ivan, borac 1. čete 2. bataljona, rođen 1907. u Pitomači,
Virovitica, Hrvat, poginuo 16. 2. 1944. na pruži Nova Kapela.

Kožar Ivan, borac 2. bataljona, rođen u Đurđevcu, Hrvat, zem-
ljoradnik, poginuo 4. 4. 1944, Lukavac, Podravska Slatina.

Kožar P. Tomo, desetar 3. čete 3. bataljona, rođen 1920. u Gazi-
jama, Virovitica, Srbin, član KPJ, poginuo 2. 7. 1944, Prkos, Ko-
privnica.

Kozić J. Slavko, borac rođen 1922. u Starom Gradcu, Virovitica,
Hrvat, poginuo 22. 1. 1944, Šumanovac, Slavonska Požega.

Kozar Gavro, borac, rođen u Mihajlijama, Slavonska Požega, Sr-
bin, zemljoradnik, član KPJ, poginuo 17. 10. 1943, Vrhovine, Zelina.

Kozar Gavro, borac, rođen 1923. u Vučjaku, Slavonska Požega, po-
ginuo 19. 7. 1943, Zdenci, Slavonski Brod.

Kozar Milan, potporučnik, zamjenik komesara 2. čete 3. bataljo-
na, član KPJ, poginuo 18. 12. 1944, Jabanuša, Bijeljina.

Kozarčević Stipe, borac, rođen 1916. u Dubici, Kostajnica, Hrvat,
zemljoradnik, poginuo 16. 3. 1944, Klise, Virovitica.

Kojić D. Bogoljub, borac, rođen 1925. u Grabovcu, Obrenovac,
Srbin, zemljoradnik, poginuo 27. 1. 1945, Pučile, Bijeljina.

Kojić M. Miloje, borac, rođen 1923. u Grabovcu, Obrenovac, Srbin,
zemljoradnik, poginuo 2. 12. 1944, Ugljevik, Bijeljina.

Kojić D. Miodrag, borac, rođen 1922. u Skopljanima, Vladimirci,
Srbin, zemljoradnik, nestao 3. 12. 1944, Gornja Obrijež, Bijeljina.

Koleno Ivan, borac, rođen 1923. u Novim Milovima, Hrvat, po-
ginuo 18. 10. 1944. u Beogradu.

Komadina Milan, borac, rođen 1919. u Pedevici, Novi, Srbin, rad-
nik, poginuo 3. 12. 1944, Suho Polje, Bijeljina.

Koman Stevo, borac 1. bataljona, rođen u Turnašici, Virovitica,
Hrvat, zemljoradnik, nestao 19. 12. 1944, Piliće, Zvornik.

Komanović Dobrosav, borac, rođen 1926. u Dokmiru, Ub, Srbin,
zemljoradnik, poginuo 4. 5. 1945, Petrinja,

Komanović Dragoljub, borac, rođen 1925. u Grabovcu, Obrenovac,
Srbin, zemljoradnik, poginuo 27. 1. 1945, Puhare, Bijeljina.

Komanović R. Milan, desetar 1. čete 1. bataljona, rođen 1923. u

Grabovcu, Obrenovac, Srbin, zemljoradnik, poginuo 23. 3. 1945, Palanka, Brčko.

Konjević L. Zivko, borac, rođen 1923. u Grabovcu, Obrenovac, Srbin, zemljoradnik, poginuo 20. 1. 1945, Janja, Bijeljina.

Konjević S. Zivorad, borac, rođen 1923. u Obrenovcu, Srbin, poginuo 20. 12. 1944. u Bjeloševcu, Bijeljina.

Konjić Petar, desetar, član KPJ, poginuo 17. 6. 1944, Veliki Grđevac.

Kopša Stjepan, borac 2. ibataljona, rođen 1922. u Zagrebu, Hrvat, nestao 11. 5. 1944. u napadu na Hercegovac, Garešnica.

Kor Baltus, borac 3. čete 4. bataljona, rođen u Holandiji, Holanđanin, poginuo 23. 1. 1944, Kula, Slavonska Požega.

Kordić D. Milan, borac 1. čete 3. bataljona, rođen 1914. u Gradištu, Sl. Požega, Srbin, zemljoradnik, poginuo 13. 6. 1943. Omanovac, Pakrac.

Kordić Stevo, sekretar Skoja 2, bataljona, rođen 1925. u Broljevima, Odžaci, Srbin, član KPJ, poginuo 15. 3. 1944, Klisa, sahranjen u selu Lisičinama, Podravska Slatina.

Kosanović Dobrosav, borac, rođen 1926. u Dokniću, član Skoja, poginuo 5. 5. 1945, Petrinja.

Kosanović Ilija, borac, rođen 1921. u Krakaru, Ogulin, Srbin, radnik, poginuo 30. 1. 1945, Čiperovine, Bijeljina.

Kosiger Petar, borac, rođen 1915. u Pavlovcu, Veliki Grđevac, poginuo 2. 3. 1945, Zestić, Bijeljine.

Kosijer M. Milan, borac 1. čete 1. bataljona, rođen 1920. u Slobošćini, Slavonska Požega, Srbin, zemljoradnik, član Skoja, ranjen 9. 7. 1943, a umro u bolnici 6/5 6. korpusa, 29. 8. 1943. godine.

Kosijer N. Petar, borac, rođen 1911. u Brusniku, Pakrac, Srbin, zemljoradnik, poginuo 10. 7. 1943, Poljanska, Slavonska Požega.

Košić I. Milan, borac, rođen u Vukojevcima, Slavonska Požega, Srbin, zemljoradnik, poginuo 1944. godine.

Kohut Petar, borac, rođen u Ukrajini, SSSR, zavičajan: Andrijevi, Slavonki Brod, poginuo 9. 7. 1943. u Klisi, sahranjen u Amatovcima, Slavonska Požega.

Kohonić, Petar, borac, rođen 1920. u Dobrotini, Ravnik, poginuo 19. 12. 1944, Piliće, Žvornik.

Kočnik Josip, borac 2. bataljona, rođen 1920. u Starom Marku, Ptuj nestao 4. 5. 1944. na Zvečevu, Slavonska Požega.

Kratofil Stjepan, borac, rođen 1917. u Osijeku, Hrvat, radnik, poginuo 12. 3. 1945, Čadavica, Bijeljina.

Kraljić Andrija, borac, rođen u Zlataru, Hrvat, nestao 2. 5. 1944. na Ljutoču, Daruvar.

Krišić Đuro, borac 2. čete 4. bataljona, rođen 1905. u Turanovcu, Virovitica, ranjen od avionske bombe, umro 12. 5. 1944. u bolnici 3/1 6. korpusa na Papuku.

Krišić P. Mirko, borac 1. bataljona, rođen 1922. u Donjoj Skakavi, Brčko, Srbin, nestao 21. 3. 1945, Bukvik, Brčko.

Krnjajić Đuro, borac 1. čete 1. bataljona, poginuo 1944. godine.

Krstić Mato, borac, rođen 1926. u Sulkovcima, Slavonska Požega, Hrvat, zemljoradnik, umro 11. 5. 1944, Tomašica, Garešnica.

Kršić Marko, borac 1. bataljona, rođen 1923. u Starom Gradcu, Virovitica, Hrvat, zemljoradnik, poginuo 22. 4. 1944, Feričanci, Našice.

Krujić B. Josip, borac 4. bataljona, rođen 1908. u Starom Marofu, Virovitica, Hrvat, zemljoradnik, poginuo 2. 1. 1945, Kovanluk, Bijeljina.

Kušić D. Bogoljub, borac, rođen 1922. u Grabovcu, Obrenovac, Srbin, zemljoradnik, poginuo 27. 1. 1945, Puhare, Bijeljina.

Kušić D. Velisav, desetar, rođen 1922. u Grabovcu, Obrenovac, Srbin, zemljoradnik, poginuo 27. 1. 1945, Puhare, Bijeljina.

Kuzmanović Milka, borac 2. čete 4. bataljona, rođena u Prasicama, Daruvar, Srpkinja, domaćica, član Skoja, poginula 7. 11. 1943. u Koprivnici.

Kukić Vaso, borac, rođen u Mijači, Pakrac, Srbin, seljak, član Skoja, poginuo 16. juna 1944, a sahranjen u Velikoj Pisanici.

Kukić Dragan, puškomitraljezac 1. čete 2. bataljona, rođen 1920. u Šeovcima, Slavonska Požega, Srbin, zemljoradnik, član KPJ, poginuo 15. 6. 1943, Omanovac, Pakrac.

Kukić P. Đuro, borac, rođen 1928. u Podsrećama, Slavonska Požega, Srbin, zemljoradnik, član Skoja, poginuo 14. 5. 1944, Hercegovac, Garešnica.

Kukić Jovo, borac 1. bataljona, rođen 1916. u Đurčiću, Podravska Slatina, Srbin, zemljoradnik, poginuo 11. 5. 1944, Tomašica, Garešnica.

Kukić S. Mladen, borac 1. bataljona, rođen 1919. u Podsrećama, Slavonska Požega, Srbin, zemljoradnik, poginuo 11. 5. 1944, Tomašica, Garešnica.

Kumanović Dragoljub, borac, poginuo 1. 3. 1945, Ugljevik, Bijeljina.

Kupres Janko, borac, rođen 1924. u Sopju, Podravska Slatina, Hrvat, zemljoradnik, član Skoja, poginuo 27. 1. 1945, Puhare, Bijeljina.

Kuprešanin Branko, major, komesar brigade, rođen 1921. u Pašikovcima, Slavonska Požega, Srbin, zemljoradnik, član KPJ, poginuo 20. 12. 1944. godine u Suhom Polju, a sahranjen kod manastira Tavne u Trnovi, Bijeljina.

Kus Ciril, vodnik 1. čete 2. bataljona, rođen 1916. u Gornjim Andrijevcima, Slavonski Brod, Hrvat, radnik, član KPJ, poginuo 7. 11. 1943. u Koprivnici, a sahranjen u selu Jagnjilovcu.

Kuti Ernest, borac rođen 1911. u Pivnicama, Virovitica, Hrvat, zemljoradnik, poginuo 30. 1. 1945, Čipirovina, Bijeljina.

Kutleša Mato, borac, rođen 1914. u Vijanima, Imotski, Hrvat, radnik, poginuo 6. 2. 1945, Zabrd, Ugljevik.

Laburag Stevo, borac, poginuo 25. 2. 1945. u Ugljeviku, Bijeljina.

Lavšić Filip, borac 1. bataljona, rođen u Svetoj Nedelji, Hrvat, radnik, nestao 23. 10. 1943, Podrut, Varaždin.

Lazić S. Đorđe, borac 2. bataljona, rođen 1930. u Borovu, Vukovar, nestao 17. 12. 1944, Ivanovići, Zvornik.

Lazić Ilija, borac, rođen 1926. u Vraniću, Barajevo, Srbin, zemljoradnik, član Skoja, ranjen 31. 1. 1945. kod Modrana, Bijeljina, a umro u transportu do bolnice.

Lazić Karlo, borac, rođen 1913. u Slavonskoj Požegi, Hrvat, umro 3. 12. 1944. u bolnici u Tuzli.

Lazić M. Milan, borac 2. bataljona, rođen 1920. u Ušću, Obrenovac, Srbin, zemljoradnik, poginuo januara 1945. kod Bijeljine.

Lazić V. Miroslav, borac, rođen u Stublinama, Ub, umro u Petrinji, 4. 5. 1945. od rana.

Lakić Mitar, borac, rođen 1926. u Brniću, Humka, Srbin, zemljoradnik, poginuo 27. 1. 1945, Amajlija, Bijeljina.

halić Karlo, borac, rođen 1910. u Adžamovcima, Nova Gradiška, Hrvat, zemljoradnik, poginuo februara 1945. kod Bijeljine.
halić K. Ninko, borac, rođen 1913. u Adžamovcima, Nova Gradiška, Hrvat, zemljoradnik, poginuo 3. 12. 1944, Ugljevik, Bijeljina.
hatinović N. Nikola, borac, rođen 1926. u Borovu, Vukovar, Srbin, ranjen, umro 6. 2. 1945. u vojnoj bolnici u Beogradu.
haušević Milorad, borac, rođen 1912. u Rovanju, Bogatić, Srbin, zemljoradnik, član Skoja, poginuo 28. 1. 1945, Modran, Bijeljina.
haušević Zivadin, borac, rođen 1913. u Kalašu, Bogatić, Srbin, zemljoradnik, poginuo 28. 1. 1945, Leskovac, Bijeljina.
hahmajer Simo, borac 3. bataljona, rođen 19. 2. 1920. u Bukovici, Virovitica, poginuo 5. 4. 1944, Podravska Slatina.
hacković Ivan, borac, rođen u Brodancima, Valpovo, Hrvat, zemljoradnik, poginuo januara 1945. kod Bijeljine.
hejner Vlado, desetar 3. čete, rođen u Novoj Bukovici, Ludbreg, član KPJ, poginuo 23. 1. 1944, Kula, Slavonska Požega.
bendar I. Nikola, borac 1. bataljona, Orahovo Polje, Brčko, Hrvat, nestao 11. 12. 1943, Mraclin, Velika Gorica.
Lesjuk Stjepan, desetar 3. čete 4. bataljona, rođen 1924. u Kutnjaku, Ludbreg, Hrvat, poginuo 23. 1. 1944, Kula, Slavonska Požega.
Lesić G. Anton, borac 1. bataljona, rođen 1921. u Babinoj Gredi, Zupanja, Hrvat, zemljoradnik, poginuo 24. 5. 1944, Narta, Bjelovar.
heskovae Boško, borac, nestao 1944, rođen u Boboti, Vukovar.
Lesjuk Vasilije Stefan, komandir 3. čete 2. bataljona, rođen 13. 6. 1918. u Zbijegu, Slavonski Brod, Ukrajinac, zemljoradnik, član KPJ, poginuo 1. 8. 1944, Dubrava, Prnjavor.
hetić P. Milan, borac 2. čete 1. bataljona, rođen 1924. u Smoljanovcima, Slavonska Požega, Srbin, zemljoradnik, poginuo 9. 7. 1943, Lučinci, Slavonska Požega.
hikar Ivan, borac 3. čete 3. bataljona, ranjen 9. 4. 1944. u selu Smudama, a umro u bolnici 3/1 6. korpusa 13. 4. 1944, sahranjen u bolničkom groblju.
hiparac Ivan, borac, rođen 1908. u Bijeloj, Daruvar, Hrvat, ranjen kod Bijeljine, umro u Vojnoj bolnici u Šapcu 4. 3. 1945. godine.
hihter Stjepan, delegat vođa 2. čete 3. bataljona, poginuo 9. 4. 1944, Ivan-Breg, a sahranjen u Lukavcu, Podravska Slatina, član KPJ.
hovreković Ivan, borac 2. bataljona, rođen 1912. u Sedlarici, Virovitica, nestao 16. 3. 1944, Klisa, Virovitica.
Lovrinček Ivan, borac 4. bataljona, rođen 1926. u Turčinovcu, Virovitica, Hrvat član Skoja, poginuo 25. 5. 1944. kod Narte, a sahranjen u Galovcu, Bjelovar.
hovrić Andrija, zamjenik komesara čete, rođen 1919. u Ivankovu, Vinkovci, Hrvat, član KPJ, poginuo 28. 2. 1945, Suho Polje, Bijeljina.
hovčević Radovan, borac, rođen 1925. u Pričinoviću, Bogatić, Srbin, zemljoradnik, poginuo 16. 4. 1945, Tabanovci, Zvornik.
hončar Đurica, borac, rođen u Ostrovu, Vinkovci, poginuo 1944. godine.
hončarević V. Ivan, borac, rođen u Herešinu, Koprivnica, Hrvat, poginuo 13. 6. 1944. u Velikom Grđevcu.
hončarević Matija, borac 2. bataljona, rođen 1925. u Koprivnici, Hrvat, zemljoradnik, poginuo 16. 3. 1944, član Skoja, Klisa, Virovitica.

hukinič Nikola, vodnik, komandir voda, član KPJ, poginuo 9. 7. 1943, Klisa, Slavonska Požega.

Lukić Milan, borac 2. čete 3. bataljona, rođen 1923. u Donjoj Pištani, Orahovica, Srbin, zemljoradnik, član Skoja, ranjen 22. 6. 1943. u selu Nježićima, a umro 28. 6. 1943. u bolnici 4/5 6. korpusa.

Lukić Milovan, borac, rođen 1925. u Oridu, Šabac, Srbin, zemljoradnik, član Skoja, poginuo 2. 1. 1945, Janja, Bijeljina.

Magner Rudolf, delegat voda 2. čete 1. bataljona, rođen 1925. u Tuzli, član KPJ, poginuo 16. 6. 1944, Veliki Grđevac.

Madauš M. Anđelko, borac 4. bataljona, rođen 1920. u Glogovcu, Vinkovci, Srbin, zemljoradnik, poginuo 2. 12. 1944, Donja Trnova, Bijeljina.

Madarac M. Georgije, borac 1. bataljona, rođen u Velikom Gradcu, poginuo 28. 9. 1944, Čelići, Brčko.

Majer Đuro, vodnik, komandir voda 2. bataljona, rođen 1913. u Piškorevcima, Đakovo, Hrvat, zemljoradnik, član KPJ, poginuo 9. 9. 1944. u Doboju.

Majreš Mato, borac 3. bataljona, rođen 1921. godine, poginuo 1944. u Ivan-Bregu.

Majski Milan, borac 1. bataljona, rođen u Sremskoj Mitrovici, Srbin, radnik, poginuo 13. 6. 1943, Omanovac, Pakrac.

Majstorović Andrija, borac 2. čete 3. bataljona, rođen 1909. u Bušetini, Virovitica, Hrvat, zemljoradnik, poginuo 16. 3. 1944, Krijava, Virovitica.

Majstorović Mato, borac 2. bataljona, rođen 1919. u Bušetini, Virovitica, Hrvat, zemljoradnik, poginuo 19. 3. 1944, Klisa, Virovitica.

Makavić Đ. Spasan, borac 3. čete 1. bataljona, rođen 1926. u Jasenašu, Virovitica, Srbin, član Skoja, ranjen 22. 6. 1943. kod Klise, a umro 3. 7. 1943. u bolnici VI/5 6. korpusa.

Makarić Đorđe, desetar 4. bataljona, rođen 1918. u Markušici, Vukovar, Srbin, zemljoradnik, član KPJ, poginuo 28. 4. 1944, Lisičine, Podravska Slatina, 1925, Negoslavci.

Makević Z. Marinko, borac, rođen 1917. u Metkoviću, Koviljača, Srbin, zemljoradnik, nestao 3. 12. 1944, Gornja Obrijež, Bijeljina.

Maksimović N. Blagoje, desetar 3. bataljona, rođen 1924. u Slobodnoj Vladi, Đakovo, Srbin, zemljoradnik, član KPJ, poginuo 11. 2. 1945, Hase, Bijeljina.

Maksimović M. Dragoljub, borac 3. čete 2. bataljona, rođen 1921. u Grabovcu, Obrenovac, Srbin, zemljoradnik, poginuo 27. 1. 1945, Pučile, Bijeljina.

Maksimović Z. Zivan, borac 2. bataljona, rođen u Novom Selu, Loznica, Srbin, zemljoradnik, poginuo 27. 1. 1945, Pučile, Bijeljina.

Maksimović B. Milistav, borac 2. bataljona, rođen 1926. u Dragojevcu, Vladimirci, nestao 5. 5. 1945. u Petrinji.

Maksimović C. Petar, borac 3. bataljona, rođen 1926. u Tekerišu, Loznica, Srbin, zemljoradnik, član Skoja, poginuo 27. 1. 1945, Pučila, Bijeljina.

Maksimović Z. Radoje, borac 1. bataljona, rođen 1926. u Novom Selu, Loznica, poginuo 2. 1. 1945, Glogovac, Bijeljina.

Malečić Vid, borac, poginuo 18. 10. 1944. u Beogradu.

Mandić Ignjatije, vodnik, komandir voda u 1. bataljonu, rođen 1922. u Bjelajcima, Pakrac, Srbin, član KPJ, poginuo 19. 12. 1945, Piliće, Zvornik.

Mandić Rade, zamjenik komesara 4. bataljona, rođen 1913. u Mazinu, Gračac, Srbin, radnik, član KPJ, poginuo 5. 4. 1944, Podravska Slatina.

Maratan Milkan, borac 2. bataljona, rođen 1910. u Maglenjači, Bjelovar, Hrvat, zemljoradnik, nestao 8. 4. 1944, Čeralije, Podravska Slatina.

Mareljević Stjepan, borac 2. bataljona, rođen u Dubočicu, Slavonski Brod, Hrvat, nestao 8. 2. 1944, Branešci, Pakrac.

Marinković Vojislav, borac 3. čete 3. bataljona, rođen 1926. u Sulkoviću, Šabac, Srbin, zemljoradnik, poginuo 29. 1. 1945, Pučila, Bijeljina.

Marinković Zivan, borac 3. čete 4. bataljona, rođen 1923. u Bukoru, Loznica, Srbin, zemljoradnik, poginuo 28. 1. 1945, Pučila, Bijeljina.

Marinković S. hjubomir, borac 4. bataljona, rođen 1926. u Obrovcu, Srbin, zemljoradnik, poginuo 19. 1. 1945, Kovaluk, Bijeljina.

Marinković V. Staniša, borac 3. bataljona, rođen 1924. u Tekerišu, Šabac, Srbin, član Skoja, poginuo 3. 12. 1944, Čadavica, Bijeljina.

Marinčić V. Borivoje, borac 3. bataljona, rođen 1922. u Mislođinu, Srbin, zemljoradnik, poginuo 8. 5. 1945, Velika Gorica, Zagreb.

Marie D. Ciro, borac, rođen u Opršincima, Nova Gradiška, poginuo maja 1944. godine.

Marićević Ivan, borac 2. bataljona, rođen u Golobrdcu, Slavenska Požega, Hrvat, zemljoradnik, nestao 3. 12. 1944, Madran, Bijeljina.

Marković B. Bogosav, borac, rođen 1925. u Družetiću, Srbin, zemljoradnik, ranjen 22. 1. 1945, a umro u vojnoj bolnici u Šapcu 1. 2. 1945. godine.

Marković Božidar, borac 1. bataljona, rođen 1923. u Vukićevici, Obrenovac, nestao 2. 1. 1945, Čiperovina, Bijeljina.

Marković Đorđe, borac 2. bataljona, rođen 1927. u Sulkovcima, Slavenska Požega, Srbin, zemljoradnik, poginuo 9. 9. 1944. u Doboju.

Marković A. Zivan, borac 3. bataljona, rođen 1923. u Bukoru, Šabac, Srbin, zemljoradnik, poginuo 27. 1. 1945, Pučile, Bijeljina.

Marković V. Zivko, borac 3. bataljona, rođen 1922. u Sinovšiću, Šabac, Srbin, zemljoradnik, poginuo 27. 1. 1945, Pučile, Bijeljina.

Marković Ivan, borac 3. bataljona, rođen u Čuljkoviću, Šabac, Srbin, zemljoradnik, poginuo 21. 3. 1945, Brka, Brčko.

Marković M. Milan, borac 4. bataljona, rođen 1928. u Radevskoj, Srbin, nestao 3. 12. 1944, Gornja Obrijež, Bijeljina.

Marković D. Jovan, borac 1. čete, rođen 1924. u Bukoru, Šabac, Srbin, zemljoradnik, poginuo 19. 3. 1943, Čelić, Brčko.

Marković S. Jordan, borac, rođen 1912. u Kaspunju Poljanačkom, Srbin, zemljoradnik, umro 26. 4. 1945. u vojnoj bolnici u Krajujevcu.

Marković Karlo, borac, rođen 1918. u Kotoribi, Čakovec, Hrvat, radnik, nestao jula 1944. kod Donjih Mostiju.

Marković Marijan, borac rođen 1920. u Drenu, Obrenovac, Srbin, zemljoradnik, poginuo 27. 1. 1945, Patkovača, Bijeljina.

Marković Milka, borac 3. čete 4. bataljona, rođena 1924. u Uljaniku, Daruvar, Srpkinja, član Skoja, poginula 7. 11. 1943. u Koprivnici, sahranjena u Brežancu.

Marković Petar, borac 1. bataljona, rođen u Borovu, Vukovar, Srbin, radnik, član Skoja, poginuo 1. 12. 1943, Štefajije, Čazma.

Marković P. Petar, borac 3. bataljona, rođen 1905. u Tominovcu, Slavenska Požega, zemljoradnik, Srbin, poginuo 3. 12. 1945, Čadavica, Bijeljina.

Marković Radivoj, borac 3. čete 4. bataljona, rođen 1922. u Gornjoj Badanji, Loznica, Srbin, član Skoja, poginuo 29. 1. 1945, Janja, Bijeljina.

Marković S. Slavoljub, borac 1. bataljona, rođen 1921. u Vukićevici, Obrenovac, poginuo 27. 1. 1945, Pučile, Bijeljina.

Marković M. Štojan, borac 3. bataljona, rođen 1920. u Drenu, Obrenovac, Srbin, zemljoradnik, poginuo 27. 1. 1945, Pučile, Bijeljina.

Mašić D. Stanimir, borac 3. bataljona, rođen 1920. u Mrđenovcu, Sabac, Srbin, zemljoradnik, poginuo 27. 1. 1945, Pučile, Bijeljina.

Marković M. Tihomir, borac, rođen 1924. u Ušću, Obrenovac, zemljoradnik, zarobljen 1. 12. 1944, Gornja Čadavica, Bijeljina.

Marušić Z. Veselin, borac 3. bataljona, rođen 1925. u Prnjavoru, Bogatić, Srbin, zemljoradnik, član Skoja, poginuo 21. 3. 1945, Brka, Brčko.

Marković B. Milica, desetar, rođena 1928. u Krivaji, Podravska Slatina, Srpkinja, domaćica, član KPJ, poginula 27. 1. 1945, Pučile, Bijeljina.

Martinek Janko, borac 3. bataljona, rođen 1914. u Zagrebu, Hrvat, poginuo 9. 8. 1944, Papažani, Prnjavor.

Martinić Ljubo, borac 2. čete 2. bataljona, poginuo 3. 1. 1945. kod Bijeljine.

Mauricije Karlo, borac 2. bataljona, rođen 26. 4. 1921. u Vermontu, Brindizi, Italija, Italijan, radnik, poginuo 16. 3. 1944, Klisa, Virovitica.

Maršić Marijan, vodnik, rođen 1924. u Ivankovu, Vinkovci, Hrvat, zemljoradnik, član KPJ, poginuo 5. 4. 1944, Podravska Slatina.

Matijan Janko, komesar 2. čete 4. bataljona, rođen 1915. u Zagrebu, Hrvat, radnik, član KPJ, poginuo 9. 8. 1944. kod Prnjavora.

Matijević Đ. Franjo, borac 2. bataljona, rođen 1919. u Badljevini, Daruvar, Hrvat, zemljoradnik, poginuo 5. 10. 1943, Apatovac, Koprivnica.

Matić A. Aleksa, borac 3. bataljona, rođen 1926. u Mrđenovcu, Sabac, Srbin, zemljoradnik, član Skoja, poginuo 28. 2. 1945, Suho Polje, Bijeljina.

Matić Jovo, borac 1. bataljona, rođen u Tomašici, Brčko, Hrvat, nestao 21. 2. 1945, Šiljakovina, Bijeljina.

Matić V. Kamenko, borac 1. bataljona, rođen 1925. u Calmi, Sremska Mitrovica, Srbin, zemljoradnik, poginuo 3. 1. 1945, Bjeločka, Bijeljina.

Matić M. Milisav, borac 3. čete 2. bataljona, rođen 1920. u Grabovcu, Obrenovac, Srbin, zemljoradnik, poginuo 18. 12. 1944, Bje-loševac, Bijeljina.

Matić M. Stanimir, borac 1. bataljona, rođen 1925. u Gornjoj Ba-danji, Loznica, Srbin, zemljoradnik, poginuo 27. 1. 1945, Pučile, Bijeljina.

Matić B. Stanislav, borac 3. čete 4. bataljona, rođen 1925. u Ve-likom Polju, Obrenovac, Srbin, zemljoradnik, poginuo 28. 1. 1945, Pučile, Bijeljina.

Matić D. Stanislav, borac 3. bataljona, rođen 1925. u Velikom Po-lju, Obrenovac, Srbin, poginuo 27. 1. 1945, Pučila, Bijeljina.

Matković Petar, borac 2. bataljona, rođen u Otoku, Vinkovci, Hrvat, zemljoradnik, nestao 3. 12. 1944, Modran, Bijeljina.

Matošević Ivo, borac, rođen u Poljanskoj, Slavonska Požega, Hrvat, zemljoradnik, poginuo 9. 7. 1943, Nježić, Slavonska Požega.

Maturanec D. Ivan, delegat voda 1. bataljona, rođen 1926. u Kloštaru, Đurđevac, Hrvat, član KPJ, poginuo 21. 1. 1944, Šumanovac, Slavonska Požega.

Mautner Vinko, šef agitpropa brigade, rođen 1913. u Zagrebu, Jevrejin, član KPJ, poginuo 22. 1. 1944, Šumanovac, sahranjen u Kutijevu, Slavonska Požega.

Maletić Šimun, borac 2. bataljona, rođen 1922. u Rastošnici, poginuo 28. 9. 1944, Čelić, Brčko.

Magura Ignjac, borac 2. bataljona, rođen u Velinovcu, Našice, Hrvat, zemljoradnik, nestao 3. 12. 1944, Modran, Bijeljina.

Mačvanin Nedeljko, komndir čete 1. bataljona, rođen u Ostrovu, Vinkovci, Srbin, zemljoradnik, član KPJ, poginuo 4. 5. 1945. u Petrinji.

Mačković R. Stevo, komandir 2. čete 1. bataljona, rođen u Lukavcu, Podravska Slatina, Srbin, zemljoradnik, član KPJ, poginuo 17. 10. 1944. u borbi za željezničku stanicu u Beogradu.

Maček Karlo, borac 2. čete 3. bataljona, rođen 1925. u Strmcu, Donja Stubica, Hrvat, radnik, poginuo 16. 3. 1944, Krivaja, Virovitica.

Madžar Stanko, borac, rođen 1920. u Slavonskom Brodu, Srbin, radnik, poginuo 22. 6. 1943. u Nježićima, Slavonska Požega.

Mašić Anton, borac, rođen 1923. u Ivankovu, Vinkovci, poginuo 1944. godine.

Mašić Dragica, borac 1. čete 4. bataljona, rođena 1921. u Mrđenovcu, Srпкиnja, domaćica, poginula 28. 2. 1945, Suho Polje, Bijeljina.

Mašić A. Zivan, borac 3. čete 1. bataljona, rođen 1912. u Dublju, Bogatić, Srbin, zemljoradnik, poginuo 8. 5. 1945, Topolovac, Zagreb.

Mašić Mtjo, bolničar 2. bataljona, rođen 9. 3. 1919. u Starom Gradu, Koprivnica, Hrvat, radnik, poginuo 17. 6. 1944, Veliki Grđevac.

Mašić M. Milorad, borac 3. bataljona, rođen 1923. u Vraniću, Barajevo, Srbin, zemljoradnik, poginuo 31. 1. 1945, Fincov Salaš, Bijeljina.

Mašić M. Miodrag, borac 3. čete 4. bataljona, rođen 1923. u Umci, Obrenovac, Srbin, zemljoradnik, poginuo 13. 1. 1945, Pučile Bijeljina.

Medak Milan, borac 1. čete 4. bataljona, rođen u Bošnjacima, Našice, Srbin, zemljoradnik, poginuo 7. 12. 1943, Podvornice, Velika Gorica.

Medaković Lazo, rođen u Markušici, Vinkovci, Srbin, zemljoradnik, član Skoja, ranjen, umro 16. 5. 1944. u partizanskoj bolnici.

Medar P. Ratko, desetar, rođen 1912. u Metkoviću, Obrenovac, Srbin, zemljoradnik, poginuo 11. 2. 1945, Brijesnica, Bijeljina.

Medunić J. Slavko, kapetan, komesar brigade, rođen 1921. u Čaglinu, Slavonska Požega, član KPJ, poginuo 22. 7. 1945. u saobraćajnoj nesreći.

Mijajlović R. Bogoljub, borac 2. čete 1. bataljona, rođen 1922. u Gračacu, Obrenovac, Srbin, zemljoradnik, poginuo 18. 12. 1944, Piliće, Zvornik.

Mijajlović D. Bogoljub, borac, rođen 1922. u Vukićevici, Obrenovac, Srbin, zemljoradnik, poginuo 19. 12. 1944, Piliće, Zvornik.

Mijajlović Đ. Dragoljub, borac, rođen 1922. u Vukićevici, Obrenovac, Srbin, zemljoradnik, nestao 16. 12. 1944, Gornje Piliće, Zvornik.

Mijatović D. Vlado, borac 2. čete 2. bataljona, rođen 1920. u Sokolcu, Srbin, zemljoradnik, poginuo 27. 1. 1945, Pučila, Bijeljina.

Mijatović P. Dragić, borac, rođen 1919. u Grabovcu, Obrenovac, Srbin, zemljoradnik, nestao 19. 12. 1944. kod Bijeljine.

Mijatović M. Zivorad, borac, rođen 1925. u Grabovcu, Obrenovac, Srbin, zemljoradnik, član Skoja, poginuo 1. 12. 1944, Čadavica, Bijeljina.

Mijatović L. Ivan, borac, rođen 1924. u Dragojevcu, Vladimirci, Srbin, zemljoradnik, poginuo 1945. kod Bijeljine.

Mijatović Dragoljub stariji vodnik, komandir čete, rođen 1915. u Levanjskoj Varoši, Đakovo, Srbin, zemljoradnik, član KPJ, poginuo 14. 6. 1944. u Velikom Grdevcu.

Mijatović M. Lazo, borac 1. bataljona, rođen 1924. u Orašcu, Obrenovac, Srbin, zemljoradnik, član Skoja, poginuo 27. 2. 1945, Pučile, Bjeljina.

Mijatović P. Radoslav, borac 1. čete 1. bataljona, rođen 1926. u Crnobrskom Salašu, Srbin, zemljoradnik, poginuo 19. 1. 1945, Janja, Bijeljina.

Mijatović S. Svetozar, borac 3. čete 1. bataljona, rođen 1923. u Grabovcu, Obrenovac, Srbin, zemljoradnik, poginuo 19. 12. 1944. Piliće, Zvornik.

Mijatović D. Stanislav, borac 1. bataljona, rođen 1922. u Dragojevcu, Vladimirci, Srbin, zemljoradnik, poginuo 19. 2. 1945, Bijeljina.

Mijić M. Marko, borac 3. bataljona, rođen 1920. u Skeli, Obrenovac, Srbin, poginuo 18. 12. 1944, Bjeloševac, Bijeljina.

Mijoković Ivan, borac 2. bataljona, rođen u Tovarniku, Šid, Srbin, nestao 3. 12. 1944, Donja Trnova, Bijeljina.

Mijaković D.uro, delegat voda u 2. bataljonu, rođen 1. 5. 1920. u Šagovini, Nova Gradiška, Srbin, zemljoradnik, član KPJ, poginuo 37-5. IM4, Zaile, Daruvar.

Milaković P. Bogoljub, borac 2. bataljona, rođen 1925. u Pušini, Orahovica, Srbin, zemljoradnik, član Skoja, poginuo 4. 6. 1943, Donja Motičina, Našice.

Milaković D. Milovan, borac 2. čete 2. bataljona, rođen 1925. u Bukoru, Šabac, Srbin, zemljoradnik, poginuo 7. 2. 1945, Modran, Bijeljina.

Mijatović N. Kamenko, borac, rođen u Tripnji, Vukovar, Srbin, zemljoradnik, poginuo 1944. godine.

Milanković Milan, borac 2. bataljona, rođen 1922. u Bršadinu, Srbin, zemljoradnik, poginuo 23. 1. 1945, Popovi, Bijeljina.

Milanović Z. Miodrag, borac 1. bataljona, rođen 1925. u Orašcu, Obrenovac, Srbin, zemljoradnik, član Skoja, poginuo 19. 12. 1944, Hase, Bijeljina.

Milanović Momir, borac 3. bataljona, rođen 1926. u Obrenovcu, Srbin, zemljoradnik, poginuo 19. 1. 1945, Golo Brdo, Bijeljina.

Milenković Branko, vodnik, komandir voda u 2. bataljonu, rođen 1916. u Tominovcu, Slavonska Požega, Srbin, zemljoradnik, član KPJ, poginuo 16. 3. 1944. Klisa, Virovitica.

Milenković D. Milosav, borac 2. bataljona, rođen 1925. U bunaru, Sabac, Srbin, zemljoradnik, poginuo 7. 5. 1945, Mraclin, Velika Gorica.

Ytoiletió P. Ignjatije, borac 4. bataljona, rođen 1919. u Šumetlici, Nova Gradiška, Srbin, zemljoradnik, poginuo 19. 1. 1943. Lominac, Bjelovar.

t 'Milztić Ostoja, borac, rođen u Jäsüru, Novska, Srbin, član Skoja, poginuo 4. 6. 1943, Donja Motičina, Našice.

Milijanović L. Cedomir, borac 3. čete 4. bataljona, rođen 1925. u Vraniću, Barajevo, Srbin, zemljoradnik, član Skoja, poginuo 28. 1. 1945, Puhare, Bijeljina.

Milinković Živko, borac 1. čete 1. bataljona, rođen 1925. u Vukičevici, zemljoradnik, poginuo 19. 1. 1945, Janja, Bijeljina.

Milinković Živko, borac, rođen 1925. u Mačvanskom Prnjavoru, Srbin, zemljoradnik, poginuo marta 1945, Brka, Brčko.

Milinković M. Stojan, borac 1. bataljona, rođen 1921. u Modriču, Stolac, Srbin, zemljoradnik, poginuo 26. 2. 1945, Hase, Bijeljina.

Milinović B. Tanagije, rođen 1912. u Markovcu, Daruvar, Srbin, zemljoradnik, poginuo 25. 1. 1944, Milan Lug, Slavonska Požega.

Milić Đ. Nenad, borac, rođen u Negoslavicima, Vukovar, Srbin, zemljoradnik, član Skoja, poginuo 28. 11. 1943. u Štefanju, Bjelovar.

Milić Ferdo Fedo, komesar brigade, rođen 4. 11. 1913. u Sremskoj Mitrovici, član KPJ, od 1935. godine, španski borac, poginuo 4. 6. 1943. godine u Donjoj Motičini, Našice*^f sahranjen na planini Krndiji, kod izvora Dobra voda, koji je narod prozvao poslije rata „Fedin bunar“.

Miličević M. Milisav, borac 2. bataljona, rođen 1926. u Dokmiru, Obrenovac, Srbin, nestao 29. 11. 1944, Janja, Bijeljina.

Milković M. Stojan, borac 2. čete 2. bataljona, rođen 1921. u Drenu, Bogatić, Srbin, zemljoradnik, poginuo 26. 3. 1945, Hase, Bijeljina.

Milojević M. Milovan, borac, rođen 1924. u Sremskim Lazama, Vinkovci, Srbin, zemljoradnik, poginuo u Slavoniji 1944. godine.

Miloradović V. Ilija, borac, rođen 1922. u Poljanama, Požarevac, Srbin, zemljoradnik, član Skoja, ranjen 12. 4. 1945. godine, a umro 20. 4. 1945. u Šapcu.

Miljković Đ. Milutin, borac 3. bataljona, rođen 1921. u Bošnjanu, Paraćin, Srbin, radnik, poginuo 7. 5. 1945, Buševac, Velika Gorica.

Milosavljević K. Dragoslav, borac 2. bataljona, rođen u Prokuplju, Srbin, radnik, poginuo 27. 1. 1945. kod Bijeljine.

Milosavljević M. Stevo, rođen 1921. u Gradištu, Slavonska Požega, Srbin, zemljoradnik, poginuo 1943. godine na Gredini, Slavonska Požega.

Milošević Aleksandar, borac 2. bataljona, rođen u Orašcu, Obrenovac, Srbin, zemljoradnik, poginuo 27. 1. 1945, Piliće, Zvornik.

Milošević Milisav, borac 2. čete 4. bataljona, rođen 1925. u Orašcu, Obrenovac, Srbin, poginuo 1.3. 1945 Ugljevik, Bijeljina.

Milošević Njegosava, borac 2. čete 2. bataljona, rođena 24. 9. 1924. u Poganovcima, Našice, Srpkinja, domaćica, poginula 9. 7. 1943. u Smoljanovcima, sahranjena u Kruševu, Slavonska Požega.

Milošević D. Aleksandar, borac 4. bataljona, rođen 1926. u Orašcu, Obrenovac, Srbin, poginuo 14. 12. 1944, Crno Brdo, Bijeljina.

Milošević P. Obrad, borac 1. bataljona, rođen 1925. u Orašcu, Obrenovac, nestao 5. 1. 1945, Janja, Bijeljina.

Milošević Stanko Čekić poručnik, zamjenik komandanta 2. bataljona, rođen 1920. u Tornju, Pakrac, Srbin, zemljoradnik, član KPJ, izuzetno hrabar, primjeren u svakom pogledu, poginuo 23. 10. 1944. u Mislodinu, Obrenovac.

~*Miljanić Ivan*, borac 2. bataljona, rođen 1919. u Tenju, Osijek, Srbin, nestao 26. 1. 1944, Gradac, Našice.

Miljnović Petar, borac, rođen u Venju, Slavonska Požega, Srbin, zemljoradnik, poginuo 14. 6. 1944, Veliki Grđevac.

Miljanović Stevo, borac 1. bataljona, rođen 1925. u Kloštaru, Križevci, Srbin, zemljoradnik, član Skoja, poginuo 22. 4. 1944, Feričanci, Našice.

Miljković Zorka, mlađi vodnik, komandir odjeljenja u 2. četi 2. bataljona, rođena 15. 8. 1925. u Skenderovcima, Pakrac, Srpkinja, domaćica, član KPJ, veoma hrabra i odvažna, više puta pohvaljivana, najhrabrija djevojka u brigadi, poginula 14. 6. 1944. u Velikom Grđevcu.

Miravčević M. Obren, borac 1. bataljona, rođen 1911. u Zmijnjaku, Sabac, Srbin, zemljoradnik, poginuo 17. 2. 1945, Pučile, Bijeljina.

Mirković Đ. Bogoljub, zastavnik, komandir 2. čete 3. bataljona, rođen 1928. u Podravskoj Slatini, ranjen u selu Hase, umro 15. 2. 1945. u bolnici u Šapcu.

Mirković Josip, borac 1. čete 2. bataljona, rođen 1928. u Zitkovcu, Velika Gorica, Hrvat, radnik, poginuo 17. 6. 1944. u Velikom Grđevcu.

Mirović P. Vojin, borac 4. bataljona, rođen 1924. u Desiću, Dvorište, Srbin, zemljoradnik, poginuo 17. 2. 1945, Suho Polje, Bijeljina.

Mirković Svetozar, borac 3. čete 2. bataljona, poginuo 12. 2. 1945, Srednja Trnova, Bijeljina.

Mirosavljević D. Dragoljub, borac, rođen 1921. u Drenu, Obrenovac, Srbin, zemljoradnik, nestao 3. 12. 1944, Gornja Obrijež, Bijeljina.

Mitić S. Slobodan, borac 3. čete 2. bataljona, rođen 1925. u Gornjoj Badanji, Srbin, zemljoradnik, poginuo 29. 1. 1945, Pučila, Bijeljina.

Mitrić P. Zivorad, borac 3. bataljona, rođen 1924. u Donjoj Badanji, Loznica, Srbin, zemljoradnik, član Skoja, poginuo 18. 12. 1944, Bjeloševac, Bijeljina.

Mitrović Đ. Bojo, borac 3. bataljona, rođen 1919. u Gradcu, Koprivnica, Srbin, zemljoradnik, poginuo 17. 6. 1944, Veliki Grđevac.

Mitrović Branko, borac, ranjen, umro od rana 12. 2. 1945. u bolnici u Valjevu.

Mitrović M. Zivojin, borac, ranjen, umro od rana 17. 11. 1944. u vojnoj bolnici u Beogradu.

Mitrović V. Milisav, borac, rođen u Vraniću, Barajevo, Srbin, poginuo 1945. kod Bijeljine.

Mitrović Milutin, borac rođen 1928. u Vraniću, Barajevo, Srbin, ranjen 29. 1. 1945. kod Bijeljine, a umro 31. 1. 1945. u Šapcu.

Mitrović L. Stanoje, borac, rođen 1923. u Milincu, Srbin, zemljoradnik, ranjen 13. 2. 1945, a umro od rana 14. 2. 1945. u vojnoj bolnici u Šapcu.

Mitrović I. Tesan, rođen 1909. u Velikom Nabrđu, Đakovo, Srbin, zemljoradnik, poginuo 29. 9. 1944, Janja, Bijeljina.

Mihajlović D. Bogosav, borac 3. bataljona, rođen 1924. u Vraniću, Barajevo, Srbin, zemljoradnik, poginuo 11. 2. 1945, Hase, Bijeljina.

Mihajlović Ć. Borivoj, borac 1. bataljona, rođen 1922. u Mešliću, Sabac, Srbin, zemljoradnik, poginuo 30. 1. 1945, Pučile, Bijeljina.

Mihajlović M. Borivoj, borac, rođen 1924. u Kozaricama, Vladimirici, Srbin, zemljoradnik, poginuo 3. 12. 1944, Gornja Obrijež, Bijeljina.

Mihajlović Z. Miodrag, borac 3. čete 1. bataljona, rođen 1925. u Orašcu, Sabac, Srbin, zemljoradnik, poginuo 16. 12. 1944, Piliće, Zvornik.

Mihajlović A. Simo, zastavnik, rođen 1925. u Gradištu, Slavonska Požega, Srbin, zemljoradnik, član KPJ, umro od rana 1945. godine.

Mihajlović Stevan, borac 2. bataljona, rođen 1922. u Vukovaru, Srbin, radnik, poginuo 12. 1. 1945, Pučile, Bijeljina.

Mihajlović Branko, potporučnik, komandir 2. čete 3. bataljona, rođen 1922. u Cepinu, Osijek, Srbin, član KPJ, poginuo 19. 3. 1945, Ulović, Brčko.

Miček A. Tomo, borac 1. bataljona, rođen 1913. u Stubici, Bistrica, Hrvat, poginuo 9. 9. 1944. u Doboju.

Mišić Dragoljub, borac, rođen 1929. u Branjevu, Obrenovac, Srbin, zemljoradnik, ranjen 26. 3. 1945, umro u Lešnici, predat roditeljima.

Mišković Z. Velimir, borac 1. bataljona, rođen 1926. u Krtinskoj, Obrenovac, Srbin, zemljoradnik, poginuo 28. 11. 1944, Seranija, Bijeljina.

Mišković F. Josip, borac 1. čete 1. bataljona, rođen 1919. u Đakovu, Hrvat, radnik, poginuo 16. 10. 1944. u Beogradu.

Mišković Petar, borac 1. čete 4. bataljona, rođen 1905. u Slavonskoj Požegi, Hrvat, umro od rana u Tuzli 13. 2. 1945. godine.

Mišljenović Dušan, borac 3. čete 4. bataljona, rođen 1923. u Borovu, Vukovar, Srbin, član Skoja, poginuo 23. 1. 1944, Kula, Slavonska Požega.

Mladenović Nikola, borac poginuo u ofanzivi na Ljutoču 28. 4. 1944. godine u Slavoniji.

Mladenović P. Radisav, borac 3. bataljona, rođen 1923. u Drenu, Obrenovac, Srbin, zemljoradnik, poginuo 27. 1. 1945, Pučile, Bijeljina.

Mlinarić Josip, borac 2. bataljona, rođen 1927. u Velikim Kostanjcima, Hrvat, član Skoja, poginuo 28. 1. 1945, Amalija, Bijeljina.

Moravčević Bogoljub, borac, rođen 1924. u Mačvanskom Prnjavoru, Srbin, poginuo marta 1945. kod Brke, Brčko.

Mrkojević M. Ilija, borac 3. bataljona, rođen 1923. u Donjem Miholjcu, zemljoradnik, poginuo 5. 4. 1944. u Podravskoj Slatini, sahranjen u Slađojevcima.

Mudrovčić Franjo, desetar, rođen 1902. u Limcu, Otočac, Hrvat, radnik, poginuo 4. 4. 1944. u Podravskoj Slatini, sahranjen u Lukavcu.

Muselin Milorad, borac, rođen 1925. u Slatinskom Drenovcu, Orahovica, Srbin, zemljoradnik, poginuo 7. 4. 1944, Čeralije, Podravska Slatina.

Musić Sulejman, komesar čete u 2. bataljonu, rođen 1924. u Bihaću, radnik, Musliman, član KPJ; teško ranjen, izvršio samoubistvo 20. 12. 1944. u Bjeloševcu, Bijeljina.

Mutavdžić Stevo, borac 4. bataljona, rođen u Kuzmi, Podravska Slatina, Srbin, zemljoradnik, član KPJ, poginuo 18. 10. 1943, Bisag, Sveti Ivan Zelina.

Negovanović D. Božidar, borac, rođen 1920. u Grabovcima, Obrenovac, Srbin, zemljoradnik, poginuo 30. 1. 1945, Janja Bijeljina.

Nedić Borivoje, borac 2. bataljona, rođen 1921. u Zvečki, Obrenovac, Srbin, zemljoradnik, poginuo 23. 3. 1945, Poljana, Brčko.

Nemet Jozo, borac 2. bataljona, rođen u Kešincima, Đakovo, Hrvat, zemljoradnik, nestao 8. 9. 1944. u Doboju.

Nenadić Miodrag, borac 1. bataljona rođen 1924. u Konaticama, Obrenovac, Srbin, zemljoradnik, poginuo 19. 2. 1945, Čadavica, Bijeljina.

Nešić Bogdan, borac 2. bataljona, rođen 1921. u Bijelom Brdu, Osijek, Srbin, zemljoradnik, poginuo 1. 2. 1945, Popovi, Bijeljina.

Nikolić Budimir, borac 4. bataljona, rođen 1925. u Pričinoviću, Bogatić, Srbin, član Skoja, poginuo 2. 1. 1945, Hase, Bijeljina.

Nikolić Dragić, borac 1. bataljona, rođen 1928. u Miokusu, Orid, Srbin, član Skoja, poginuo 2. 3. 1945, Zestik, Bijeljina.

Nikolić Dragoslav, borac 3. bataljona, rođen 1926. u Zadovicama, Bogatić, Srbin, zemljoradnik, poginuo 16. 2. 1945, Suljin Han, Bijeljina.

Nikolić Zdravko, borac, rođen 1927. u Sinoševiću, Sabac, Srbin, ranjen 1. 2. 1945, a umro od rana 2. 2. 1945. u Sapcu.

Nikolić Lazar, borac 3. bataljona, rođen 1903. u Silovu, Lebane, Srbin, radnik, poginuo 16. 4. 1945. kod Zvornika.

Nikolić Miodrag, borac 1. bataljona, rođen 1926. u Makotama, Han-Pijesak, Srbin, šumski radnik, poginuo 29. 1. 1945. Amajlija, Bijeljina.

Nikolić Miroslav, borac, rođen 1928. u Piromanu, Ub, Srbin, zemljoradnik, ranjen 25. 12. 1944, a umro od rana 26. 12. 1944. u Sapcu.

Nikolić M. Momir, borac, umro u vojnoj bolnici u Beogradu 9. 5. 1945. godine.

Nikolić S. Petar, borac, rođen 1925. u Trnjanima, Slavonski Brod, umro u selu od rana 1944. godine.

Novak M. Stevo, borac 1. bataljona, rođen 1925. u Drnju, Koprivnica, Hrvat, zemljoradnik, nestao 21. 6. 1944, Cepidlak, Koprivnica.

Novaković Rahela Trešnja, zamjenik komesara čete u 1. bataljonu, rođena 1919. u Splitu, član KPJ od 1939, krojačka radnica, poginula 9. 7. 1943, Lučinci, Slavonska Požega.

Obradović Branko, delegat voda 3. čete 1. bataljona, rođen 1924. u Humu, Voćin, Podravska Slatina, Srbin, zemljoradnik, član KPJ, poginuo 12. 9. 1943, Hercegovac, Garešnica.

Obradović M. Milan, vodnik u 1. bataljonu, rođen 1919. u Ratković, Slavonska Požega, Srbin, zemljoradnik, član KPJ, poginuo 8. 2. 1944. u Ožegovcima, sahranjen u Prgomeljama, Pakrac.

Obradović Petar, borac, rođen 1926. u Stublinama, Obrenovac, Srbin, zemljoradnik, poginuo 10. 4. 1945. u Lukavcu kod Tuzle.

Obradović Števo, borac 2. bataljona, rođen u Humu, Podravska Slatina, Srbin, zemljoradnik, član Skoja, poginuo 5. 10. 1943, Apatovac, Koprivnica.

Ozimec Mato, borac 1. bataljona, rođen 1922. u Podgorju, Donja Stubica, Hrvat, radnik, poginuo 7. 11. 1943. u Koprivnici.

Ozimec Florijan, borac 1. čete 1. bataljona, rođen 1919. u Mariji Bistrici, Hrvat, poginuo 7. 11. 1943. u Koprivnici, sahranjen u Mučnom Brijegu.

Oklobdžija Dušan, borac, rođen 1929. u Indiji, Srbin, učenik, član Skoja, poginuo 28. 2. 1945, Suho Polje, Bijeljina.

Oklobdžija Milenko, desetar 1. bataljona, rođen 1926. u Vilić-Selu, Slavonska Požega, Srbin, zemljoradnik, član Skoja, poginuo 22. 6. 1943. u Nježićima, a sahranjen u Klisi, Slavonska Požega.

Okulić Betar, kapetan, načelnik štaba brigade, rođen 1910. u Šeovici, Pakrac, Srbin, zemljoradnik, član KPJ, poginuo 17. 10. 1944. u Beogradu.

Ojkić Milka, delegat voda u 1. bataljonu, rođena 1924. u Voćinu, Podravska Slatina, Srпкиnja, član KPJ, domaćica, poginula 9. 7. 1943, Klisa, Slavonska Požega.

Oroz Milenko, borac, rođen 1912. u Negoslavci, Osijek, Srbin, zemljoradnik, poginuo aprila 1944. u Slavoniji.

Otošćanin Jovo, borac, poginuo 26. 3. 1945. kod Brčkog.

Oslovcan Mato, borac 1. čete 2. bataljona, rođen 1914. u Sedlarici, Đurđevac, Hrvat, zemljoradnik, poginuo 15. 2. 1944, Bresnica, Slavonska Požega, a sahranjen u selu Koprivnici.

Ostojić Vinko, borac 3. čete 2. bataljona, rođen 1924. u Turnašici, Virovitica, Hrvat, poginuo 15. 2. 1944, Brijesnica, Bijeljina.

Ostojić Jovanka, borac, rođena 1926. u Okučanima, Srпкиnja, domaćica, član Skoja, poginula 21. 3. 1945, Palanka, Brčko.

Ottovonder Rayka Schaff, borac 3. čete 4. bataljona, rođen u Holandiji, Holandanin, prešao u NOV 10. 1. 1944, do tada je bio nje-mači vojni. Poginuo 23. 1. 1944. u Kuli, Slavonska Požega, a sahranjen u Kutijevu.

M Lazar, vodnik, komandir voda u 1. bataljonu, rođen 1919. u Bukovici, Pakrac, Srbin, zemljoradnik, član KPJ, poginuo 19. 12. 1944, Piliće, Zvornik.

Pavić M. Petar, komandir čete u 2. bataljonu, rođen 1924. u Ostrošincima, član KPJ, Srbin, poginuo 27. 1. 1945, Pučile, Bijeljina.

Pavković Slavko, borac 2. bataljona, rođen 1926. u Negoslavcima, Vukovar, Srbin, član Skoja, poginuo 29. 11. 1943, Štefanje, Čazma.

Pavlek F. Janko, borac 2. bataljona, rođen 1910. u Zatovecu, Zlatar, Hrvat, zemljoradnik, poginuo 11. 2. 1945, Bresnica, Bijeljina.

Pavlović Aleksa, borac 2. bataljona, rođen u Podravskoj Slatini, ne znaju se datum i mesto pogibije.

Pavlović Vaso, borac 2. čete 1. bataljona, rođen 1918. u Poljanskoj, Slavonska Požega, Srbin, zemljoradnik, poginuo 9. 7. 1943, Lučinci, Slavonska Požega.

Pavlović D. Vladimir, borac, rođen 1928. u Breznici, Srbin, zemljoradnik, umro od rana 24. 2. 1945, u Sapcu.

Pavlović A. Dušan, borac 3. bataljona, rođen 1923. u Tekeriš, Šabac, Srbin, zemljoradnik, poginuo 27. 1. 1945, Pučile, Bijeljina.

Pavlović Ilija, borac prateće čete 2. bataljona, rođen 1915. u Bar-ni, Srbin, zemljoradnik, poginuo 8. 11. 1944, Banja Koviljača.

Pavlović M. Mate, borac 2. čete 2. bataljona, rođen 1920. u Moslavini, Hrvat, zemljoradnik, poginuo 21. 1. 1945, Patkovača, Bijeljina.

Pavlović Milan, desetar 2. bataljona, rođen u Jagmi, Pakrac, Sr-5m7^mijora"đhik,"čTan KPJ, poginuo 20. 10. 1944, Meljak, Beograd.

Pavlović Nikola, desetar, umro od rana 11. 5. 1945. u Tuzli.

Pavlović M. Miodrag, borac 3. čete 1. bataljona, rođen 1924. u Bogdanovcima, Bogatić, Srbin, nestao 17. 2. 1945, Modran, Bi-jeljina.

Pavlović V. Sreten, borac 3. bataljona. rođen 1926. u Ljubiniću, Slavonska Požega, Srbin, zemljoradnik, poginuo 17. 1. 1945, Amaj-lijia, Bijeljina.

- Pajić S. Đorđe*, borac 3. bataljona, rođen u Povijači, Loznica, Srbin, zemljoradnik, poginuo 27. 1. 1945, Pučile, Bijeljina.
- Palatkin Mihajlo*, borac 2. bataljona, rođen 1924. u Astrahanu, SSSR, Rus, poginuo 16. 3. 1944, Klisa, Podravska Slatina.
- Palijaš Ivan*, borac 4. bataljona, rođen u Dervišagi, Slavonska Požega, Hrvat, zemljoradnik, poginuo 28. 4. 1944, Lisičine, Podravska Slatina.
- Panić Zivko*, borac, rođen 1926. u Šapcu, Srbin, radnik, poginuo januara 1945. kod Bijeljine.
- Pantelić Veselin*, borac 2. bataljona, rođen 1926. u Jeloviku, Vladimirci, Srbin, zemljoradnik, nestao 15. 12. 1944, Lešnica.
- Pantić V. Stamenko*, borac 2. bataljona, rođen 1916. u Kosijeriću, Užice, Srbin, zemljoradnik, poginuo 3. 5. 1945, Kostrica, Petrinja,
- i " Papić M. Milan, borac 3. bataljona, rođen 1922. u Gredanima, Nova Gradiška, Srbin, zemljoradnik, poginuo 4. 6. 1943, Donja Motičina, Našice.
- Papić Milorad*, borac, umro od rana 29. 12. 1944. u vojnoj bolnici u Beogradu, sahranjen u Novom groblju.
- Papić Rajko*, bolničar 4. bataljona, rođen 1902. u Veri, Vukovar, Srbin, zemljoradnik, poginuo 23. 1. 1944, Kula, Slavonska Požega.
- Pavlin Ivan*, borac čete za vezu, rođen 1917. u Jasenjanima, Mostar, Hrvat, poginuo 8. 12. 1943, Podvornica, Velika Gorica.
- Pasarić I. Rudolf*, borac, rođen 1922. u Virovitici, Hrvat, zemljoradnik, ranjen 13. 11. 1944, a umro 22. 3. 1945. u Šapcu.
- Paškvin Branko*, borac 2. bataljona, rođen u Hreljinu, Kraljevica, Hrvat, radnik, nestao 17. 12. 1943, Gornji Mihovilovići, Velika Gorica.
- Pezer Stanko*, desetar 3. bataljona, rođen 1923. u Meničima, Mostar, Srbin, poginuo 28. 4. 1944, Lisičine, Podravska Slatina.
- Pejić Z. Milorad*, borac 2. bataljona, rođen u Ušću, Obrenovac, Srbin, zemljoradnik, poginuo 27. 1. 1945, Pučile, Bijeljina.
- Pejčić M. Stevan*, borac 1. bataljona, rođen 1924. u Krajni, Našice, Srbin, zemljoradnik, poginuo 14. 6. 1944, Veliki Grđevac.
- Peković A. Dragan*, desetar 3. 3. bataljona, rođen 1925. u Breznici, Đakovo, Srbin, zemljoradnik, član KPJ, poginuo 2. 7. 1944, Prkos, Koprivnica.
- Perajlić Lj. Jovo*, delegat voda u 3. bataljonu, rođen 1920. u Tripniji, Vukovar, Srbin, zemljoradnik, član KPJ, poginuo 18. 12. 1944, Bjeloševac, Bijeljina.
- Peraković Andrija*, borac 2. bataljona, rođen 1924. u Podvinju, Slavonski Brod, Hrvat, zemljoradnik, poginuo 20. 10. 1944, Meljak, Beograd.
- V *Perić Vladimir*, borac 1. bataljona, rođen 1928. u Banovoj Jarugi, Novska, poginuo 17. 10. 1944. u Beogradu.
- Periškić M. Marijan*, borac, rođen u Viškovcima, Đakovo, poginuo 31. 8. 1943, Venje, Slavonska Požega.
- Petković Dušan*, borac 3. bataljona, rođen 1923. u Novoj Kapeli, poginuo 5. 4. 1944, Sladojevci, Podravska Slatina.
- Petrak Dragutin*, desetar, borac 3. bataljona, rođen u Lipancima, Križevci, Hrvat, zemljoradnik, član Skoja, poginuo 4. 6. 1943, Donja Motičina, Našice.
- Petraković Josip*, komesar čete, rođen u Podravskom Novigradu, poginuo 18. 8. 1943. u Pleternici, Slavonska Požega.
- Petrošević Valent*, borac 1. čete 2. bataljona, rođen 1920. u Selniku, Ludbreg, Hrvat, poginuo 4. 4. 1944, Podravska Slatina.

Petrošević D. Dragutin, borac 3. bataljona, rođen 1923. u Zvečki, Obrenovac, Srbin, zemljoradnik, poginuo 18. 12. 1944, Bjeloševac, Bijeljina.

Peti Franjo, borac 1. čete 2. bataljona, rođen 1926. u Starom Gradcu, Virovitica, Hrvat, zemljoradnik, umro od rana u bolnici 2. armije 27. 2. 1945. godine.

Petrinjac Rudolf, borac, rođen u Novskoj, Hrvat, poginuo 1. 1. 1945, Glavočak, Bijeljina.

Petrišević Milan, borac, rođen 1916. u Gašincima, Vinkovci, ne zna se gdje i kada je poginuo.

Petrović V. Aleksandar, borac 1. bataljona, rođen 1926. u Drenu, Šabac, Srbin, zemljoradnik, poginuo 17. 12. 1944, Pilića, Zvornik.

Petrović Antun, borac 2. bataljona, rođen 1920. u Cabuni, Podravska Slatina, Hrvat, nestao 8. 4. 1944, Čeralije, Podravska Slatina.

Petrović Lj. Borislav, borac, rođen 1924. u Orašcu, Obrenovac, ranjen 27. 1. 1945, a umro u bolnici 30. 1. 1945. u Sapcu.

Petrović R. Vitomir, borac 2. bataljona, rođen 1925. u Obrenovcu, Srbin, nestao 1. 12. 1944, Čadavica, Bijeljina.

Petrović Gliša, borac 2. bataljona, rođen 1925. u Majuru, Šabac, zemljoradnik, poginuo 17. 1. 1945, Suho Polje, Bijeljina.

Petrović P. Zivorad, borac 2. bataljona, rođen 27. 3. 1913. u Trbušcu, Šabac, Srbin, zemljoradnik, poginuo 6. 1. 1945, Pučile, Bijeljina.

Petrović B. Zivorad, borac 3. bataljona, rođen 1925. u Družetiću, Šabac, Srbin, zemljoradnik, poginuo 2. 2. 1945, Pučila, Bijeljina.

Petrović Milanka, bolničarka, rođena 1926. u Gabošu, Vinkovci, Srkinja, domaćica, član Skoja, poginula 7. 4. 1944, Podgorač.

Petrović R. Miloš, vodnik, komandir voda, rođen 1922. u Pištani, Orahovica, ranjen 21. 3. 1945, a umro 14. 4. 1945. u Kruševcu.

Petrović A. Obren, borac, rođen 1926. u Zablaću, Bosanski Šamac, ne zna se gdje i kada je poginuo.

Petrović M. Milorad, borac 2. bataljona, rođen 1924. u Orašcu, Obrenovac, Srbin, zemljoradnik, poginuo 12. 2. 1945, Brijesnica, Bijeljina.

Petrović T. Obren, borac 1. bataljona, rođen 1926. u Zablaću, Loznica, Srbin, zemljoradnik, poginuo 27. 1. 1945, Patkovača, Bijeljina.

Petrović M. Petar, zamjenik komesara 3. čete 3. bataljona, rođen 1925. u Gradištu, Slavonska Požega, Srbin, član KPJ, poginuo 21. 3. 1945, Brka, Brčko.

Petrović S. Predrag, borac rođen 1921. u Novom Selu, Loznica, Srbin, zarobili ga i streljali četnici 3. 12. 1944, Ugljevik, Bijeljina.

Petrović Radivoj, borac, rođen 1925. u Bučijama, Srbin, zemljoradnik, ranjen 21. 1. 1945, a umro 24. 1. 1945. u bolnici u Sapcu.

Petrović D. Slavoljub, borac 3. čete 1. bataljona, rođen 1924. u Bukuru, Srbin, zemljoradnik, poginuo 3. 4. 1945, Celić, Brčko.

Petrović M. Radivoj, borac 1. bataljona, rođen 1912. u Novom Selu, Loznica, Srbin, zemljoradnik, poginuo 17. 1. 1945, Amajlija, Bijeljina.

Petrović S. Slobodan, borac 1. bataljona, rođen 1921. u Mišaru, Šabac, Srbin, zemljoradnik, poginuo 19. 2. 1945, Čadavica, Bijeljina.

Petrović S. Slobodan, borac 1. bataljona, rođen 1921. u Maloj Vranjskoj, Loznica, Srbin, zemljoradnik, poginuo 3. 12. 1944, Čadavica, Bijeljina.

Petrović Cveto, borac 1. bataljona, rođen 1918. u Krasovu, Srbin, poginuo 25. 1. 1945, Kojčinovac, Bijeljina.

Petrušević Zivorad, borac 1. bataljona, rođen 1924. u Badovincima, Bogatić, Srbin, zemljoradnik, poginuo 17. 1. 1944, Kovanluk, Bijeljina.

• *Picek Stjepan*, desetar čete za vezu, rođen 25. 5. 1924. u Zlataru, /Hrvat, zemljoradnik, član Skoja, poginuo 14. 5. 1944, Kloštar, Ivanić.

5» *Pjevač Nikola*, borac, rođen u Trnovi, Nova Gradiška, Srbin, zemljoradnik, član Skoja, poginuo 16. 10. 1944. u Beogradu.

Plavčić Matija, borac, rođen u Potočanima, Daruvar, Hrvat, radnik, poginuo 25. 1. 1944, Milan Lug, Slavonska Požega.

Plavšić Savo, borac 2. bataljona, rođen 1927. u Suhom Polju, virovitica, Srbin, član Skoja, poginuo 28. 4. 1944, Lisičine, Podravska Slatina.

Polajae Dušan, borac 1. čete 2. bataljona, rođen 1920. u Mlaki, Vinkovci, Srbin, zemljoradnik, poginuo 21. 1. 1945, Hase, Bijeljina.

Poljak Antun, borac 2. bataljona, rođen u Klokočeviku, Slavonski Brod, Hrvat, radnik, nestao 23. 11. 1943, Šandorovac, Bjelovar.

Poljanac V. Franjo, borac 1. bataljona, rođen u Trnovcu, Varaždin, Hrvat, radnik, nestao 2. 5. 1945. u Kostajnici.

Poniger Miša, zamjenik komesara čete, član KPJ, poginuo 20. 12. 1944. kod Prnjavora.

Popović S. Vojislav, borac 3. bataljona, rođen 1921. u Mrdenovcu, Šabac, Srbin, zemljoradnik, poginuo 27. 1. 1945, Pučile, Bijeljina.

Popović N. Vojislav, borac, rođen u Vraniću, Barajevo, poginuo januara 1945. kod Bijeljine.

Popović Z. Zivko, borac 2. bataljona, rođen 1912. u Barai, Valjevo, Srbin, zemljoradnik, poginuo 12. 2. 1945, Brijesnica, Bijeljina.

Popović S. Zivko, borac 2. bataljona, rođen 1911. u Žmijanjaku, Loznica, Srbin, zemljoradnik, poginuo 21. 3. 1945, Palanka, Brčko.

Popović M. Dragica, borac 3. bataljona, rođena 1925. u Mrdenovcu, Šabac, Srpkinja, član Skoja, poginula 27. 1. 1945, Pučile, Bijeljina.

Popović D. Milorad, borac 2. čete 4. bataljona, rođen 1925. u Miranovcima, Srbin, poginuo 28. 1. 1945, Pučile, Bijeljina.

Popović M. Stanko, borac 2. čete 4. bataljona, rođen 1925. u Mrdenovcu, Šabac, Srbin, zemljoradnik, nestao 3. 12. 1944, Obrijež, Bijeljina.

Perišić Milorad, borac 3. čete 2. bataljona, rođen 1926. u Krasovu, Srbin, zemljoradnik, poginuo 29. 3. 1945, Palanka, Brčko.

Pospišil Franjo, borac, rođen u Kutijevu, poginuo u 21. brigadi, „Spomenici revolucije“, str. 67.

Poturić Lazar, borac 2. čete 3. bataljona, rođen 1922. u Budimircima, Našice, Srbin, ranjen 22. 6. 1943. u Nježićima, a umro u bolnici VI/5 27. 6. 1943. godine.

Prgomet Đuro, borac 2. bataljona, rođen 1925. u Bosanskom Samcu, Hrvat, nestao 11. 5. 1944, Zdenčec, Garešnica.

Predragović Ivan, borac, rođen 1921. u Đurđevcu, ranjen, umro 20. 3. 1945. u Šapcu, u vojnoj bolnici.

Predragović Nikola, desetar 1. čete 3. bataljona, rođen 1924. u Korenovu, Bjelovar, Srbin, zemljoradnik, član KPJ, poginuo 9. 7. 1943. u Klisi, a sahranjen u Amatovcima, Slavonska Požega.

Prelić N. Borisav, borac, rođen 1925. u Grabovcu, Obrenovac, Srbin, zemljoradnik, poginuo 19. 12. 1944, Piliće, Zvornik.

Prelić Negovana Radoje, borac 1. bataljona, rođen 1925. u Grabovcu, Obrenovac, Srbin, zemljoradnik, nestao 19. 12. 1944, Piliće, Zvornik.

Prelević Milovana Stanimir, borac 2. bataljona, rođen 1918. u Grabovcu, Obrenovac, Srbin, zemljoradnik, poginuo 16. 12. 1944, Glinje, Zvornik.

Pretes Ivanko, borac, rođen 1925. u Koprivnici, ne znaju se mjesto i vrijeme pogibije.

Prišić J. Tomo, borac 3. bataljona, rođen 1920. u Markovcu, Našice, Hrvat, zemljoradnik, poginuo 18. 12. 1944, Bjeloševac, Bijeljina.

Prodanović Lazo, borac 4. bataljona, rođen 1927. u Bratuljima, Slavonska Požega, Srbin, zemljoradnik, član Skoja, poginuo 5. 4. 1944, Podravska Slatina.

Prodanović Luka, desetar 1. čete 1. bataljona, rođen 1918. u Bratuljevcima, Slavonska Požega, Srbin, zemljoradnik, ranjen 25. 12. 1944, umro u vojnoj bolnici u Šapcu 26. 12. 1944. godine.

Prodanović U. Marko, mitraljezac 1. bataljona, rođen u Budićima, Pakrac, Srbin, zemljoradnik, poginuo 4. 6. 1943, Donja Motičina, Našice, a sahranjen u Fedinom bunaru.

Prodanović D. Marko, vodnik, rođen u Gazijama, Našice, Srbin, zemljoradnik, član KPJ, ranjen 18. 4. 1945, a umro 19. 4. 1945. u Šapcu

Prokić D. Ladislav, borac, rođen 1921. u Maloj Vrijeski, Šabac, Srbin, zemljoradnik, nestao 21. 12. 1944. kod Suhog Polja, Bijeljina.

Prokopić Lazo, komandir 1. čete 1. bataljona, rođen 1918. u Šažijama, Slavonska Požega, Srbin, siromašni seljak, član KPJ, poznat kao veoma hrabar i odvažan starješina, poginuo 26. 8. 1943. u Gašincima, Đakovo, a sahranjen u Paučju, Našice.

Purić N. Zivko, borac izviđačke čete, rođen 1923. u Dobriću, Podravska Slatina, Srbin, zemljoradnik, član KPJ, poginuo 3. 1. 1945, Donje Bašće, Bijeljina.

Putovac U. Dušan, borac 2. bataljona, rođen 1920. u Tušiloviću, Vojnić, Srbin, zemljoradnik, poginuo 27. 1. 1945, Pučile, Bijeljina.

Pucanović V. Radoje, borac, rođen u Jarebicama, Loznica, poginuo 3. 1. 1945. kod Bijeljine.

Puškarčić Branko, mlađi vodnik, rođen 1924. u Neudovcima, Virovitica, Srbin, član KPJ, poginuo 24. 4. 1944, Feričanci, Našice.

Puškarčić Petar, komesar 2. čete 3. bataljona, rođen u Lukavcu, Podravska Slatina, Srbin, član KPJ, poginuo 18. 9. 1943, Križec, Čazma.

Ravlić Ivan, borac, rođen 1917. u Brežnici, Mostar, poginuo 6. 12. 1943, Podvornica, Velika Gorica.

Radaković Stevo, zamjenik komandira 2. čete 3. bataljona, rođen 1919. u Trnavi, Okučani, ranjen 1943, a umro 24. juna 1943.

Radanović M. Aleksandar, borac, rođen, 1920. u Vraniću. Barajevo, Srbin, zemljoradnik, nestao 18. 2. 1945. kod Bijeljine.

Radenković Nikola, borac 1. čete 1. bataljona, poginuo 28. 1. 1945, Pučile, Bijeljina.

Radetić Nedeljko, mlađi vodnik, komandir diverzantskog odjeljenja, rođen 1925. u Bistrici, Podravska Slatina, Srbin, zemljoradnik, član KPJ, poginuo 9. 9. 1944. u Doboju.

Radivojević Milan, borac, rođen u Klisi, Slavonska Požega, Srbin, zemljoradnik, član Skoja, poginuo 30. 8. 1943, Venje, Slavonska Požega.

Radivojević M. Pero, nišandžija teškog mitraljeza u 1. bataljonu, rođen 1913. u Smoljanovcima, Slavonska Požega. Srbin, zemljoradnik, član KPJ, poginuo 7. 11. 1943. u Koprivnici.

Radivojević M. Radoslav, borac 2. bataljona, rođen 1926. u Culjakoviću Srbin, zemljoradnik, član Skoja, poginuo 12. 2. 1945, Brijesnica, Bijeljina.

Radivojević Milutin, borac 4. bataljona, rođen u Gornjem Viljevu, Podravska Slatina, Srbin, zemljoradnik, poginuo 9. 4. 1944, Kusionje, Podravska Slatina.

Radicević S. Milorad, borac izviđačke čete, rođen 1925. u Ribaricama, Loznica, Srbin, zemljoradnik, poginuo 1945, Zagoni, Bijeljina.

Radšić Milka, borac, rođena 1926. u Gabošu, Vinkovci, Srkinja, član Skoja poginuo 3. 5. 1945. u Kostajnici.

Radovanlija Mitar Mito, borac, rođen 1918. u Nježicama, Slavonska Požega, Srbin, zemljoradnik, kandidat za KPJ, poginuo 7. 11. 1943. u Koprivnici.

Radovanović R. Arsen, borac, rođen 1925. u Culjakoviću, Srbin, član Skoja poginuo 3. 5. 1945. u Kostajnici.

Radovanović M. Bogoljub, borac 3. bataljona, rođen 1923. u Siplji, Loznica, Srbin, zemljoradnik, poginuo 27. 1. 1943, Pučile, Bijeljina.

Radovanović S. Borivoj, borac 3. bataljona, rođen 1924. u Vraniću, Barajevo, Srbin, zemljoradnik, poginuo 27. 1. 1945, Pučile, Bijeljina.

Radaković R. Ljubomir, borac 3. bataljona, rođen 1925. u Vraniću, Barajevo, Srbin, zemljoradnik, poginuo 27. 1. 1945, Pučile, Bijeljina.

Radovanović U. Marko, borac 1. bataljona, rođen u Budićima, Pakrac, Srbin, zemljoradnik, poginuo 4. 6. 1943, Donja Motičina, Našice.

Radovanović M. Radoslav, borac 3. čete 4. bataljona, rođen 1926. u Culkoviću, Loznica, Srbin, zemljoradnik, poginuo 2. 2. 1945, Subare, Bijeljina.

Radovanović Lj. Milivoje, borac, rođen u Vraniću, Barajevo, Srbin, zemljoradnik, poginuo januara 1945. kod Bijeljine.

Radović Anica, borac 2. bataljona, rođena u Johovcu, Doboju, Srkinja, domaćica, nestala na rijeci Bosni 21. 9. 1944. godine.

Radosavljević Milan, poručnik, Srbin, član KPJ, umro u bolnici 17. 2. 1944. na Papuku.

Radosavljević Ciro, borac, rođen 1900. u Slobodnoj Vladi, Đakovo, Srbin, zemljoradnik, poginuo 23. 6. 1944, Donji Mosti, Koprivnica.

Radunković Slavko, desetar 1. čete 1. bataljona, poginuo 3. 11. 1943, Mučni Breg, Koprivnica.

Razner M. Marko, borac 1. bataljona, rođen 1919. u Sesvetama, Đurđevac, Hrvat, nestao 11. 5. 1944, Tomašica, Garešnica.

Rajić Milan, borac 1. čete 2. bataljona, poginuo 22. 3. 1945. u Čeliću, Brčko.

Rakin Đorđe, borac 1. čete 2. bataljona, rođen 1926. u Negoslavcima, Vukovar, Srbin, zemljoradnik, član Skoja, poginuo 5. 10. 1943, Apatovac, Koprivnica.

Rakić C. Milan, borac 1. bataljona, rođen 1926. u Metkoviću, Šabac, Srbin, zemljoradnik, poginuo 27. 2. 1945, Bijeljina.

Ramić H. Ramiz, borac 3. bataljona, rođen 1927. u Sijekovcu, Bosanski Brod, Musliman, učenik, poginuo 27. 1. 1945, Pučile Bijeljina.

Ranisavljević Lj. Milivoj, borac 1. bataljona, rođen u Umci, Obrenovac, Srbin, zemljoradnik, poginuo 20. januara 1945, Pučile, Bijeljina.

Ranković P. Dragiša, borac 3. bataljona, rođen 1924. u Družetiću, Šabac, Srbin, zemljoradnik, poginuo 3. 2. 1945, Pučile, Bijeljina.

Ranković V. Dragiša, borac 4. bataljona, rođen 1920. u Krupnju, Srbin, zemljoradnik, nestao 2. 1. 1945, Kovanluk, Bijeljina.

Ranković O. Zivko, borac 2. bataljona, rođen 1923. u Lozoviku, Šabac, Srbin, zemljoradnik, poginuo 23. 2. 1945, Kalje, Brčko.

Ranković M. Života, borac 1. bataljona, rođen 1928. u Drenu, Obrenovac, Srbin, zemljoradnik, član Skoja, poginuo 27. 2. 1945, Piliće, Zvornik.

Ratei P. Slavko, borac 1. bataljona, rođen u Sesvetama, Zagreb, Hrvat, radnik, član Skoja, poginuo 7. 11. 1943. u Koprivnici.

Rahek Petar, borac, rođen 1924. u Zagrebu, Hrvat, poginuo 7. 11. 1943. u Koprivnici.

Rašić M. Dragivoje, borac, rođen 1928. u Grabovcu, Obrenovac, Srbin, zemljoradnik, poginuo 2. 1. 1945, Kojčinovac, Bijeljina.

Rašić B. Života, borac, rođen u Vraniću, Barajevo, Srbin, zemljoradnik, poginuo januara 1945. kod Bijeljine.

Rašković Pantelija, borac, rođen 1914. u Provu, Vladimirci, ranjen 27. 1. 1945. kod Bijeljine, umro 30. 1. 1945, u Šapcu.

Rašpager Franjo, komesar čete u 1. bataljonu, Hrvat, član KPJ, poginuo 1. 12. 1943, Štefanja, Čazma.

Rekić Jovo, borac, teško ranjen 1944, odvezen mrtav u vojno partizansku bolnicu II/3; kod nje je i sahranjen.

Rekić M. Marinko, borac 1. bataljona, rođen u Splitu, Hrvat, radnik, poginuo 9. 9. 1944. u Doboju.

Rekić Stojan, kapetan, komandant 4. bataljona, rođen u Daruvarskim Brđanima, Daruvar, Srbin, član KPJ, zemljoradnik, poginuo 16. 10. 1944. u Beogradu.

Relić Josip, borac 2. čete 3. bataljona, rođen 1927. u Špišić-Bukovici, Virovitica, Hrvat, zemljoradnik, poginuo 26. 2. 1944, Trnakovac, Nova Gradiška. Sahranjen u mjesnom groblju.

Repa J. Pajo, borac 1. bataljona, rođen 1914. u Krčedinu, Sremska Mitrovica, Srbin, nestao 15. 11. 1944. na Drini.

Ričković Lovro, borac, 1. bataljona, rođen 1922. u Podrskoj Slatini, Hrvat, radnik poginuo 14. 6. 1944, Veliki Grđevac.

Rodić Ilija, borac 2. bataljona, rođen 1917. u Sošicama, Jastrebarsko, nestao 17. 6. 1944, Veliki Grđevac.

Roksandić I. Dragan, borac 3. bataljona, rođen 1927. u Bukoru, poginuo 28. 2. 1945, Suho Polje, Bijeljina.

Roksandić Dragan, borac 2. čete 4. bataljona, rođen 1927. u Ludincima, Vukovar, Srbin, zemljoradnik, poginuo 13. 3. 1945, Zagoni, Bijeljina.

Rosić Luka, borac, 2. čete 1. bataljona, rođen u Donjim Borcima, Daruvar, Srbin, zemljoradnik, član Skoja, poginuo 13. 6. 1943, Omanovac, Pakrac.

Rudi Franjo, borac 2. bataljona, rođen u Zidanom Mostu, nestao 1944. kod Vojakovca, Koprivnica.

Rudolf Marijan, borac 1. bataljona, rođen 1926. u Trnovi, Đakovo, Hrvat, zemljoradnik, poginuo 26. 11. 1944, Banja Koviljača.

Ružić Svetozar, borac 2. čete 1. bataljona, poginuo 28. 1. 1945, Janja, Bijeljina.

Rukavina Duka, komesar 3. čete u 3. bataljonu, rođen 1923. u Međuriću, Novska, Hrvat, član KPJ, poginuo 7. 11. 1943. u Koprivnici, a sahranjen u Jagnjadovcu.

Rupena Anton, borac 1. čete 2. bataljona, rođen u Bučiju, Pakrac, Hrvat, radnik, poginuo 26. 10. 1944, Udrigova.

Rutčić Alija, borac 2. bataljona, rođen 1926. u Semonici, Musliman, zemljoradnik, član Skoja, poginuo 20. 1. 1945 Pučile, Bijeljina.

Rusić Milan, borac 1. čete 2. bataljona, rođen 1923. u Cepinu, Osijek, Srbin, zemljoradnik, član KPJ, poginuo 17. 6. 1944, Veliki Grđevac

Savanović Ljuban, vodnik, komandir diverzantskog voda, rođen 1925. u Suvoj Mlaki, Novska, Srbin, zemljoradnik, član KPJ, poginuo 14. 6. 1944, Veliki Grđevac.

Savatić S. Vojislav, borac 2. bataljona, rođen 1926. u Procerskom, Srbin, zemljoradnik, poginuo 4. 3. 1945, Čadavica, Bijeljina.

Savić Živorad, borac, rođen u Drenu, Obrenovac, Srbin, zemljoradnik, poginuo 1945, Ugljevik, Bijeljina.

Savić Lj. Milivoje, borac, rođen 1921. u Vraniću, Barajevo, Srbin, zemljoradnik ranjen 27. 1. 1945. u Bijeljini umro u Šapcu 3. 2. 1945. godine.

Savić M. Mitar, borac 1. čete 4. bataljona, rođen 1926. u Vraniću, Barajevo, Srbin, zemljoradnik, poginuo 28. 1. 1945, Pučile, Bijeljina.

Savić Petar, komandir čete, Srbin, član KPJ, poginuo 27. 1. 1945, Pučile, Bijeljina.

Savić A. Stanislav, rođen 1921. u Drenu, Obrenovac, Srbin, poginuo 3. 12. 1944, Čadavica, Bijeljina.

Savić M. Stanislav, borac 3. bataljona, rođen 1923. u Drenu, Obrenovac, Srbin, zemljoradnik, poginuo 3. 12. 1945, Čadavica, Bijeljina.

Savić M. Stojadin, borac 4. bataljona, rođen 1923. u Ratarima, Obrenovac, Srbin, zemljoradnik, poginuo 2. 1. 1945, Kovanluk, Bijeljina.

Savković P. Stevo, borac, rođen 1919. u Borovcu, Nova Gradiška, Srbin, zemljoradnik, kandidat KPJ, poginuo 2. 7. 1944, Koprivnica.

Savilj Radovan, borac 3. bataljona, rođen 1924. u Koški, Našice, Srbin, radnik, član Skoja, poginuo 4. 6. 1943, Donja Motičina, Našice.

Sakić R. Tihomir, borac 3. čete 3. bataljona, rođen 1924. u Cikota, Loznica, Srbin, zemljoradnik, poginuo 27. 1. 1945, Pučile, Bijeljina.

Samardžić Franjo, borac 3. čete 3. bataljona, rođen 1914. u Zdenkovcu, Hrvat, radnik, poginuo 29. 1. 1945, Janja, Bijeljina.

Saorin Bernardin, borac čete za vezu, rođen 1915. u Veneciji, Italija, Italijan, umro u vojnoj bolnici V/II na Papuku 1944. godine.

Sarić Miomir, borac, rođen 1924. u Provu, Vladimirci, ranjen 25. 12. 1944. i od rana umro 31. 12. 1944. u Šapcu.

Sarčević S. Jovan, borac, rođen 1922. g. Negoslavci, Vukovar, Srbin zemljoradnik, poginuo 7. 11. 1943. god. Koprivnica.

Sadžak S. Petar, desetar, poginuo 13. 8. 1944. nesretnim slučajem kod Prnjavora.

Sebele Franjo, borac 2. bataljona, rođen 3. 9. 1922. u Slavskom Brodu, Hrvat, radnik, do februara 1944. bio zamjenik komesara 3. bataljona, poginuo 16. 3. 1944. Klise, Virovitica.

Sekulić Savo, borac 3. bataljona, rođen 1922. u Ratkovici, Slavonska Požega, Srbin, zemljoradnik, 26. 8. 1943. umro u bolnici.

Selajić Ljuban, komandir voda, član KPJ u 4. bataljonu, poginuo 23. 1. 1944. Kula, Slavonska Požega.

Svačin Ivan, delegat voda, poginuo 1. 10. 194. Janja, Bijeljina.

Sili Đuro, borac 3. bataljona, rođen u Koški, Našice, Hrvat, nestao 3. 12. 1944. Modran, Bijeljina.

Simić O. Živan, borac, rođen u Zmijnjaku, Šabac, Srbin, zemljoradnik, ranjen 15. 1. 1945. kod Bijeljine, umro 1. 2. 1945. u Šapcu.

Simić D. Hjubinko, borac 2. bataljona, rođen 1921. u Dragojevcu, Vladimirci, Srbin, zemljoradnik, poginuo 27. 1. 1945. Piliće, Bijeljina.

Simić S. Milenko, borac 3. bataljona, rođen 1922. u Mrdenovcu, Šabac, Srbin, zemljoradnik, poginuo 27. 1. 1945. Pučile, Bijeljina.

Simić Milorad, borac, rođen 1925. u Bačinu, Teslić, Srbin, zemljoradnik, ranjen, umro u bolnici 9. 2. 1945. u Šapcu.

Simić M. Spasoje, borac, rođen 1925. u Dragojevcu, Vladimirci, Srbin, zemljoradnik, poginuo 27. 1. 1945. Hase, Bijeljina.

Simović M. Dušan, desetar 2. bataljona, rođen 1920. u Užicu, Srbin, zemljoradnik, poginuo 27. 1. 1945. Pučile, Bijeljina.

Sinđelić S. Života, borac 2. bataljona, rođen 1922. u Grabovcu, Obrenovac, Srbin, zemljoradnik, poginuo 13. 1. 1945. Pučile, Bijeljina.

Sinđelić M. Milorad, borac 2. bataljona, rođen 1925. u Grabovcu, Obrenovac, poginuo 19. 1. 1945. Bijeljina.

Sirutka P. Anica, borac 1. bataljona, rođena 1926. u Koprivnici, Slavonska Požega, nestala 20. 2. 1944. Ratkovića, Slavonska Požega.

Skorijević Pero, borac 4. bataljona, rođen 1921. u Radogaju, Mala Bistrica, umro od rana 1. 12. 1944. u Tuzli.

Slavić Mladen, borac, rođen u Slavskom Brodu, ranjen 31. 1. 1945. a umro 5. 2. 1945. u Šapcu.

Slišak Zvonko, borac 2. bataljona, rođen 1926. u Zagrebu, učenik, Hrvat, poginuo 16. 3. 1944. Klisa, Virovitica.

Smolović M. Tomo, borac 1. bataljona, rođen 1926. u Trnavi, Đakovo, Srbin, zemljoradnik, član Skoja, poginuo 16. 3. 1944. Klisa, Virovitica.

Smoljanec V. Tomo, delegat voda, rođen 1924. u Okrugljači, Virovitica, Hrvat član KPJ poginuo 28. 5. 1944. Stupovača.

Smoljanec Ljubiško, sekretar Skoja 2. bataljona, rođen 1925. u Gvozdanskoj, Virovitica, Srbin, đak, član KPJ, poginuo 28. 11. 1943. u Stefanju, sahranjen u Grabovnici, Čazma.

Smoljanović L. Mirko, zamjenik komesara 2. čete 3. bataljona, ranjen 1925. u Oljasima, Slavonska Požega, Srbin, đak, član KPJ, poginuo nesretnim slučajem 2. 12. 1943. Čuvaja, Čazma.

Sokolić M. Miloš, borac, rođen 1924. u Orašcu, Šabac, Srbin, zemljoradnik, poginuo 17. 10. 1944. u Beogradu.

Sokolović M. Tomo, borac 2. bataljona, rođen 1924. u Vinodolu, Hrvat, poginuo 27. 1. 1945, Piliće, Zvornik.

Sokolić Mato, komesar čete, rođen 1924. u Stivici, Slavonski Brod, Hrvat, radnik, član KPJ, ranjen 5. 4. 1944. u Podravskoj Slatini, umro u bolnici VI/2 14. 4. 1944. na Papuku.

Spaljić Mirko, borac 1. čete 4. bataljona, rođen 1926. u Tekerišu, Srbin, zemljoradnik, poginuo 28. 1. 1945, Leskovac, Bijeljina.

Spasojević N. Milutin, borac 4. bataljona, rođen 1926. u Ušću, Obrenovac, Srbin, zemljoradnik, nestao 3. 12. 1944, Gornja Obrijež, Bijeljina.

Spasojsvić Savo, borac izviđačkog voda, rođen 1926. u Dublju, Šabac, zemljoradnik, ne zna se gdje je i kada poginuo.

Sremac D. Milorad vodnik, rođen 1926. god. Negoslavci, Vukovar, Srbin, zemljoradnik, poginuo aprila 1945. godine, selo Sapna, Zvornik.

Srđenić M. Jovo, borac, rođen 1917. u Kraskoviću, Orahovica, Srbin, zemljoradnik, umro marta 1944. od tifusa.

Srok Stanislav, borac 4. bataljona, rođen 1927. u Kastavu, Sušak, Hrvat, radnik, poginuo 30. 4. 1944, Lisičine, Podravska Slatina.

Stamenković Ljubo, borac, rođen u Beogradu, zarobile ga i stre-gale ustaše.

Stanić Vojislav, borac 3. čete 3. bataljona, rođen 1926. u Gornjoj Badanji, Loznica, Srbin, zemljoradnik, član Skoja, poginuo 21. 1. 1945, Janja, Bijeljina.

Stanić Nikola, desetar 3. bataljona, rođen 1925. u Čepinu, Osijek, Srbin, član KPJ, poginuo 3. 5. 1944, Ljutoč, Daruvar.

Stanišek Mijo, borac 2. bataljona, rođen 1904. u Okrugljači Virovitica, Hrvat, poginuo 16. 3. 1944, Klisa, Virovitica.

Stanišić Vladimir, borac 3. čete 3. bataljona, rođen 1919. u Lužiku, Crikvenica, Hrvat, poginuo 5. 4. 1944, Sladojevci, Podravska Slatina.

Stanišić N. Nikola, komandir 2. čete 4. bataljona, rođen 7. 8. 1927. u Kusonjama, Podravska Slatina, Srbin, đak, član KPJ, poginuo kao najmlađi komandir čete u diviziji 2. 8. 1944, Spasojevići, Prnjavor.

Stanišić Oton, borac 2. bataljona, rođen u Bribiru, Novi, Hrvat, nestao 17. 12. 1943, Gornji Maholić, Nova Gorica.

Stanković L. Bozo, borac 3. čete 3. bataljona, rođen 1926. u Crljen-cima, Slavonska Požega, Srbin, zemljoradnik, član Skoja, ranjen u ofanzivi aprila 1944, a umro maja 1944. godine na Papuku.

Stanković M. Dragić, desetar prateće čete, rođen 1928. u Drenovcu, Orahovica, Srbin, član KPJ, poginuo 23. 3. 1945, Vukelje, Brčko.

Stanković Ivan, borac, rođen u Drenovcima, Slavonski Brod, Hrvat, nestao 14. 2. 1944, Suljkovci, Slavonska Požega.

Stanković J. Mato, borac prateće čete 2. bataljona, rođen 1911. u Kovačici, Bjelovar, Srbin, zemljoradnik, poginuo 3. 12. 1944, Čađavica, Bijeljina.

Stanković Milan, borac 2. bataljona, rođen 1928. u Simlijama, Nova Gradiška, Srbin, zemljoradnik, član Skoja, poginuo 1. 8. 1944, Jošanica, Prnjavor.

Stanković A. Milorad, borac 4. bataljona, rođen 1928. u Drenu, Bogatić, nestao 3. 12. 1944, Gornja Obrijež, Bijeljina.

Stanković N. Nikola, borac 2. bataljona, rođen u Borovu, Vukovar, radnik, Srbin, član KPJ, poginuo 27. 1. 1945, Pučile, Bijeljina.

Stanojević Đ. Đorđe, borac, rođen u Bosanskom Samcu, Srbin, zemljoradnik, ranjen 25. 1. 1945. kod Bijeljine, umro 29. 3. 1945. u Šapcu.

Stantin Josip, borac 2. bataljona, rođen 1921. u Putincima, Ruma, Hrvat, zemljoradnik, poginuo 14. 6. 1944, Veliki Grđevac.

Starčević A. Ivan, borac 3. bataljona rođen 1903. u Gučanima, Slavonska Požega, Hrvat, zemljoradnik, poginuo 18. 12. 1944, Bjeleševac, Bijeljina.

Starčević Milorad, borac 2. bataljona, rođen 1922. u Majuru, Šabac, Srbin, zemljoradnik poginuo 20. 1. 1945, Hase, Bijeljina.

Stević M. Vojislav, borac, rođen 1923. u Petki, Požarevac, ranjen i umro 10. 5. 1945. u Beogradu, sahranjen na Novom groblju.

Stegić B. Miloje, borac 4. bataljona, rođen u Cutugama, Vladimirci, Srbin, nestao 29. 11. 1944, Janja, Bijeljina.

Stević Stjepan, borac 2. čete 3. bataljona, poginuo 26. 2. 1944, Čaprinici, Nova Gradiška. Sahrnjen u mjesnom groblju u Trnakovcu.

Stefanović Č. Svetomir, borac 3. bataljona, rođen 1923. u Mrdanovcima, Šabac, Srbin, zemljoradnik, poginuo 2. 12. 1944, Čadavica, Bijeljina.

Stefanović Stanko, borac 2. bataljona, rođen u Gradištu, Slavonska Požega, Srbin, zemljoradnik, poginuo 1944. kod Slavonske Požege.

Stojanović M. Veselin Veso, vodnik, komandir voda, rođen 1914. u Tripnji, Vukovar, Srbin, zemljoradnik, ranjen 25. 5. 1944. u Korenovu, umro u bolnici 2. 8. 1944, Podgarić, Moslavina.

Stojaković Đ. Stanislav, borac rođen 1921. u Mrdenovcu, Šabac, Srbin, zemljoradnik, nestao 3. 12. 1944, Gornja Obrijež, Bijeljina.

Stojanac Gojko, borac 2. bataljona, rođen u Jasiku, Slavonska Požega, Srbin, zemljoradnik, član Skoja, poginuo 28. 11. 1943. u Blatnicama, Bjelovar.

Stojanović Dragutin, borac 1. bataljona, rođen 1923. u Pijavici, Srbin, poginuo 27. 1. 1945, Patkovača, Bijeljina.

Stojanović Ljubomir, borac 1. čete 2. bataljona, rođen 1926. u Ne-gošlavcima, Vukovar, Srbin, zemljoradnik, poginuo 7. 11. 1943, Koprivnica.

Stojanović Nikola, borac, rođen u Markušici, Vinkovci, Srbin, zemljoradnik, poginuo 2. 8. 1944, Snegotina, Prnjavor.

Stojanović Č. Svetomir, borac 3. bataljona, rođen 1923. u Mrdenovcu, Šabac, Srbin, zemljoradnik, poginuo 11. 2. 1945, Hase, Bijeljina.

Stojanović M. Simo, borac, rođen 1925. u Jagmi, Pakrac, Srbin, zemljoradnik, ranjen, umro u Šapcu 29. 3. 1945. godine.

Stojanović Svetomir, borac 1. bataljona, rođen 1923. u Mrdenovcu, Srbin, zemljoradnik, poginuo 3. 12. 1944. u Obriježu, Bijeljina.

Stojčević S. Milan, borac, rođen 1926. u Kapelni, Donji Miholjac, Srbin, zemljoradnik, poginuo 23. 1. 1944, Kula, Slavonska Požega.

Stojčević Milka borac 2. bataljona rođena 1923. u Dobrljinu, Bosanski Novi, Srkinja član KPJ, poginula 17. 6. 1944, Veliki Grđevac.

Stojčig Milan, borac 2. čete 2. bataljona, rođen 1925. u Kutovima, Bare, Našice, Srbin, zemljoradnik, član Skoja, poginuo 15. 2. 1944, Bresnica, Slavonska Požega.

Stojčić M. Miloje, borac 3. bataljona, rođen 1919. u Dušcima, Bogatić, Srbin, zemljoradnik, poginuo 11. 2. 1945, Hase, Bijeljina.

Stojić N. Dušan, desetar 2. čete 3. bataljona, rođen 1924. u Skrabutniku, Slavonska Požega, Srbin, seljak, poginuo 5. 4. 1944, Podravska Slatina, sahranjen u selu Bakiću.

Stojčević Rade, borac 2. čete 3. bataljona, rođen 1919. u Rumi, Srbin, radnik, poginuo 7. 11. 1944, Prnjavor, Sabac.

Strgljani Alfred, borac 1. bataljona, rođen 1919. u Potenci, Italija, Italijan, radnik, poginuo 16. 10. 1944. u Beogradu.

Sudković Lovro, borac 3. bataljona, rođen 1913. u Podravskoj Slatini, Hrvat, zemljoradnik, poginuo 14. 6. 1944, Veliki Grđevac.

Sainović S. Borivoje, borac, rođen 1922. u Grabovcu, Obrenovac, Srbin, zemljoradnik, ranjen 20. 12. 1944. kod Janje, umro 9. 1. 1945. u Šapcu.

Šantak Z. Mirko, borac 1. bataljona, rođen 1924. u Lozanu, Virovitica, Hrvat, zemljoradnik, poginuo 24. 5. 1944, Koreničani, Daruvar.

Šafar Đurđa, borac, zarobljena 16. 4. 1944. i streljana u Velikom Grđevcu.

Seveg Ivan, borac 1. bataljona, rođen 1921. u Kukunjevcu, Pakrac, Hrvat, poginuo 14. 6. 1944. u Velikom Grđevcu.

Sejčević L. Savo, desetar 2. čete 4. bataljona, rođen 1928. u Martincima, Donji Miholjac, Srbin, član Skoja, poginuo 27. 1. 1945, Suho Polje, Bijeljina.

Selović Ljuban, vodnik, komandir voda, rođen 1921. u Topolovcu, Veliki Grđevac, Srbin član KPJ, poginuo 23. 1. 1944, Kula, Slavonska Požega.

Serić J. Jakov, borac 3. bataljona, rođen 1927. u Čosincu, Slavonska Požega, poginuo 11. 2. 1945, Hase, Bijeljina.

Stefc Vlado, borac 3. bataljona, rođen u Novoj Bukovici, Podravska Slatina, poginuo 3. 10. 1944, Glogovac, Bijeljina.

Sećerović Đoko, borac 4. bataljona, rođen u Markušici, Vukovar, Srbin, zemljoradnik, poginuo 31. 8. 1943, Venje, Slavonska Požega.

Šehol Đuro, borac 1. čete 2. bataljona, rođen 1919. u Đakovu, radnik, Hrvat, poginuo 17. 10. 1943, Vinička, Visoko.

Simac Henrih, vodnik, rođen u Vinkovcima, ranjen, umro 21. 1. 1945. u bolnici u Mladenovcu.

Šimunić L. Luka, borac, rođen 1915. u Podgajcima, Donji Miholjac, Hrvat, zemljoradnik, zarobili ga i streljali četnici 1. 12. 1944, Modran, Bijeljina.

Simun Stjepan, bolničar 3. bataljona, rođen 1905. u Lozanu, Virovitica, Hrvat, poginuo 9. 4. 1944, Smude, Podravska Slatina.

Sinko Mirko, borac 1. bataljona, rođen 1921. u Budainki, Slavonki Brod, Hrvat, radnik, poginuo 28. 10. 1944, Mala Moštanica, Obrenovac.

Skolić M. Miloš, borac 1. bataljona, rođen 1924. u Orašcu, Obrenovac, Srbin, zemljoradnik, poginuo 9. 11. 1944, Loznica (Lešnica).

Skoljević Milka, borac 2. bataljona, Srпкиnja, član Skoja, poginula 16. 6. 1944, Veliki Grđevac.

Skrobat J. Pero, delegat voda 1. čete 1. bataljona, rođen 1923. u Podgoru, Donja Stubica, član KPJ, poginuo 3. 12. 1944, Gornja Obrijež, Bijeljina.

Sljivić Stevo, borac 3. čete 3. bataljona, rođen u Lisičinama, Podravska Slatina, Srbin, zemljoradnik, poginuo 9. 4. 1944, Smude, Podravska Slatina.

Spehar Lj. Đuro, bolničar, rođen 1927. u Viljevu, Donji Miholjac, poginuo 13. 6. 1943, Omanovac, Pakrac.

Spoljarić Stevo, borac 2. bataljona, rođen 1911, poginuo 16. 3. 1944, Klisa, Virovitica.

Šporđer Franjo, borac 2. bataljona, rođen u Virju, Đurđevac, poginuo 29. 11. 1943, Stefanje, Čazma.

Šremf Franje Franjo Puba, major, komesar brigade, rođen 20. 3. 1917. u Rijeci, Namac, mašinbravar, član KPJ od 1935. godine, ranjen 9. 9. 1944. u Doboju, umro 14. 9. 1944. u bolnici u Prnjavoru.

Suster Luka, puškomitraljezac 3. čete 4. bataljona, poginuo 17. 8. 1944, Glogovac, Prnjavor.

Stantin Josip, borac, rođen 1920. u Okrugljači, Virovitica, Hrvat, zemljoradnik, poginuo 14. 6. 1944, Veliki Grđevac.

Stefanek Katica, borac 1. čete 3. bataljona, rođena 1927. u Podgorju, Bistrica, Hrvatica, član Skoja, poginula 22. 1. 1944, Cerovac, Slavonska Požega.

Stimac Vinko, borac 3. bataljona, rođen 1921. u Delnicama, poginuo 2. 2. 1944, Pučile, Bijeljina.

Stihman Pavle, borac, rođen 1907. u Dobrincima, Ruma, Hrvat, nestao 4. 5. 1944, Ljutoč, Daruvar.

Štrbac M. Milena, bolničarka, rođena 1924. u Sapcu, Srпкиnja, ranjena 16. 3. 1945, a umrla u Sapcu 19. 3. 1945. godine.

Šimunek F. Anton, borac 1. bataljona, rođen 1914. u Sokolovcu, Koprivnica, Hrvat, zemljoradnik, poginuo 24. 4. 1944, Ferinčanci, Našice.

Sungelski Josip, borac 2. bataljona, rođen 1925. u Dubravi, Prnjavor, Hrvat, poginuo 16. 3. 1944, Klisa, Virovitica.

Sušković Ivan, poručnik, komesar čete 1. bataljona, rođen 4. 1. 1922. u Medved-Bregu, Zagreb, Hrvat, radnik, član KPJ, poginuo 21. 11. 1944. u Banji Koviljači.

Tadić N. Gvozden, borac 2. čete 1. bataljona, rođen 1922. u Gornjem Salašu, Bogatić, Srbin, zemljoradnik, poginuo 28. 2. 1945, Modran, Bijeljina.

Tanacković Miloja, borac 1. bataljona, rođen 1923. u Tripnju, Vukovar, Srbin, radnik, poginuo 6. 4. 1944, Podravska Slatina.

Tanasić J. Mlian, borac 1. bataljona, rođen 1917. u Ratarima, Obrenovac, nestao 24. 3. 1945, Maoče, Brčko.

Tankosić M. Zlatimir, borac 2. bataljona, rođen 1926. u Grabovcu, Obrenovac, Srbin, zemljoradnik, član Skoja, poginuo 19. 1. 1945, Patkovača, Bijeljina.

Tanačković B. Ivko, borac 3. bataljona, rođen 1918. u Nakućanima, Šabac, Srbin, zemljoradnik, poginuo 27. 1. 1945, Pučile, Bijeljina.

Tatomirović I. Mile, rođen 1915. u Opršincu, Nova Gradiška, Srbin, zemljoradnik, član KPJ, poginuo u drugoj jedinici 15. 2. 1945.

Terzić Nikola, desetar, Srbin, član Skoja, poginuo 19. 12. 1944, Gornje Piliće, Zvornik.

Tesla Nikola, borac 2. čete 3. bataljona, rođen u okolini Slunja, nestao u borbi sa Nijemcima i ustašama u Maloj Buni 7. 12. 1943. godine.

Tešić M. Ostoja, borac 2. bataljona, rođen 1912. u Zmijnjaku, Bogatić, Srbin, zemljoradnik, poginuo 3. 5. 1945, Kostrica, Kostajnica.

Tintor M. Ivan, borac 4. bataljona, rođen 1924. u Djelki, Virovitica, nestao 10. 1. 1945. na Drini kod Bijeljine.

Tišma Stanko, borac 2. čete 2. bataljona, rođen 1921. u Dvoru na Uni, nestao 3. 12. 1944, Janja, Bijeljina.

Tišmanović Milan, borac 2. bataljona, rođen 1924. u Novom Selu, Loznica, nestao 27. 12. 1944, Janja, Bijeljina.

Toblečević Ivan, borac 2. čete 3. bataljona, rođen 1924. u Andrijevcima, Slavonski Brod, Hrvat, član Skoja, poginuo 26. 2. 1944, Caprginci, Nova Gradiška, sahranjen u groblju sela Trnkovac.

Todorović M. Ljubisav, borac 1. bataljona, rođen 1924. u Umci, Obrenovac, Srbin, zemljoradnik, poginuo 20. 1. 1945, Vranić, Bijeljina.

Todorović Mila, sekretar Skoja 1. čete 2. bataljona, rođena u Ostrovu, Vinkovci, Srпкиnja, član KPJ. poginula 16. 3. 1944, Klisa, Virovitica.

Tokić Ivana Jure, borac 1. bataljona, rođen u Muču, Sinj, Hrvat, nestao 10. 7. 1943, Gredina, Slavenska Požega.

Tomaš E. Vendei borac 3. bataljona, rođen 1923. u Rastovcu, Virovitica, poginuo 2. 1. 1945, Bijeljina.

Tomašević Đuro, vodnik, komandir voda, poginuo 9. 9. 1944, Doboj.

Tomašić Ivan, borac 2. bataljona, rođen 1921. u Seonama, Našice, Hrvat, nestao 4. maja 1944. Ljutoč, Daruvar.

Tomašević Lazo, borac 2. bataljona, rođen u Sekulincima, Podravska Slatina, Srbin, zemljoradnik, poginuo 15. 8. 1944, Topola, Prnjavor.

Tomašek Stefanija, rođena u Grabovcu, Veliki Grđevac, Hrvatica, poginula 16. 9. 1944, Prnjavor.

Tomić Drušan, borac 2. bataljona, rođen 1922. u Slatinskom Drenovcu, Orahovica, Srbin, nestao 4. 5. 1944, Ljutoč, Daruvar.

Tomić M. Zivko, borac, rođen 1911. u Sremskim Lazama, Vinkovci, Srbin, zemljoradnik, poginuo 1944. u Slavoniji.

Topić A. Mirko, komesar 1. čete 1. bataljona, rođen u Omišu, Hrvat, član KPJ, poginuo 17. 10. 1944. u Beogradu.

Topolovac J. Petar, desetar 2. bataljona, rođen 1925. u Piškorevcima, Đakovo, član KPJ, poginuo 4. 3. 1945, Čadavica, Bijeljina.

Trebovac Bozo, borac 2. bataljona, rođen u Rozeliću, Prijedor, nestao 3. 10. 1944, Modran, Bijeljina.

Trifunović R. Branko, borac 1. bataljona, rođen u Bošnjanima, Paraćin, Srbin, radnik, poginuo 21. 3. 1945, Veliko Brdo, Brčko.
Trifunović P. Dragoje, borac 1. bataljona, rođen 1926. u Vukićevici, Obrenovac, Srbin, zemljoradnik, poginuo 19. 12. 1944, Piliće, Zvornik.

Trbović M. Marko, zastavnik, komandir voda 2. bataljona, rođen 1926. u Martincima, Donji Miholjac, Srbin, zemljoradnik, član KPJ, poginuo 27. 1. 1945, Pučila, Bijeljina.

Trokar Milan, borac, rođen 1925. u Zagrebu, Hrvat, član Skoja, poginuo 29. 11. 1943, Štefanje, Čazma.

Turek S. Ivan, desetar 2. bataljona, rođen, 1927. u Donjim Rajičima, Novska, Hrvat, član Skoja, poginuo 19. 1. 1945, Pučila, Bijeljina.

Turčinović Ahmet, borac, rođen u Breziku, Zenica, Musliman, radnik, nestao 3. 10. 1944, Modran, Bijeljina.

Tucaković Martin, borac rođen u Otoku, Vinkovci, Hrvat, zarobili ga i streljali četnici 3. 10. 1944, Modran, Bijeljina.

Tušek Ivan, borac 1. bataljona, rođen 1926. u Staroj Bukovici, Virovitica, Hrvat, zemljoradnik, poginuo 9. 7. 1944, Srednji Mosti, Koprivnica.

Uskoković Bozo, borac 1. bataljona, rođen u Gvozdenskoj, Virovitica, Srbin, član Skoja, poginuo 9. 7. 1943, Klisa, Slavenska Požega.

Ustić Pavle, borac, rođen u Boboti, Vukovar, Srbin, nestao 23. 11. 1944, Gornja Koviljača.

Vajaskić Stanimir, borac, rođen 1923. u Grabovcu, Obrenovac, Srbin, zemljoradnik, poginuo 3. 5. 1945, Kostrica, Kostajnica.

Valanović Pero, kapetan, komandir 3. bataljona, rođen 1921. u Gvozdenskoj, Virovitica, Srbin, pitomac, podoficirske vazduhoplovne škole, član KPJ, prvoborac, poginuo 2. 7. 1944. u Prkosu, sahranjen u selu Vrhovcu, Koprivnica.

Vadla Josip, borac 4. bataljona, rođen 1924. u Bušetini, Virovitica, Hrvat, poginuo 30. 4. 1944, Lisičine, Podravska Slatina.

Valović Zika, borac, rođen 1923. u Lapovima, Bijeljina, Srbin, poginuo 5. 5. 1945, Petrinja.

Vampovec Stjepan, borac, rođen 1925. u Zagorju, Hrvat, član Skoja, poginuo 14. 1. 1945, Puhare, Bijeljina.

Vandla Vlado, borac, rođen u Bušetini, Virovitica, Hrvat, zemljoradnik, poginuo 25. 1. 1944, Kula, Slavenska Požega.

Varadžinec Stjepan, delegat voda, rođen 1925. u Ratkovcu, Bjelovar, Hrvat, član KPJ, poginuo 7. 11. 1943, Koprivnica.

Varane Mirko, komesar čete u 3. bataljonu, rođen u Vrapču, Zagreb, Hrvat, radnik, član KPJ, poginuo 22. 6. 1943, sahranjen u Amatovcima, Slavenska Požega.

Varešić Stevo, komandir voda, rođen u Slavanskom Brodu, poginuo 4. 6. 1943, Donja Motočina, Našice.

Vasiljević V. Marijan, borac 4. bataljona, rođen 1924. u Drenu, Obrenovac, Srbin, zemljoradnik, nestao 3. 12. 1944, Obrijež, Bijeljina.

Vasiljević Radivoj, borac, rođen u Krasovu, Srbin, zemljoradnik, poginuo 2. 1. 1945, Amajlija, Bijeljina.

Vasić D. Đorđe, borac 1. čete 1. bataljona, rođen 1922. u Borovu, Vukovar, Srbin, radnik, član Skoja, poginuo 3. 11. 1943, Mučni Breg, Koprivnica.

Vasić Zivko, borac, rođen 1925. u Badanji, Loznica, Srbin, član Skoja, poginuo 27. 1. 1945, Pučila, Bijeljina.

Vasić Ilija, borac, rođen 1927. u Tabanovcima, Šabac, Srbin, zemljoradnik, poginuo 14. 1. 1945, Kacevac, Bijeljina.

Vedriš A. Ruža, borac 1. bataljona, rođena u Ludbregu, Hrvatica, nestala 25. 6. 1943. kod Slavonske Požege.

Vedriš Franjo, vodnik, 2. čete 4. bataljona, rođen 1909. u Starom Gradcu, Virovitica, Hrvat, zemljoradnik, član KPJ, poginuo 4. 5. 1944. u Podravskoj Slatini.

Veledinović I. Marko, borac, rođen u Čovcu, Nova Gradiška, poginuo 1944. u Slavoniji, I

Veledinović Milka, borac, rođena u Čovcu, Nova Gradiška, Šapki-nja, ranjena kod Bijeljine, umrla u vojnoj bolnici 17. 2. 1945, sahranjena na vojnom groblju u Bukoviku, Šabac.

Velimirović Vaso, borac, rođen 1924. u Ledincirna, Karlovac, Srbin, poginuo 2. 10. 1944, Glogovac, Bijeljina.

Velimirović K. Nedeljko, borac, rođen 1925. u Družetiću, Obrenovac, Srbin, nestao 2. 2. 1945. kod Bijeljine.

Velimirović Stanko, borac, rođen 1926. u Vukićevici, Obrenovac, Srbin, zemljoradnik, poginuo 16. 12. 1944, Piliće, Zvornik.

Velicković Ljuboja, borac, rođen 1927 u Martinovcima, Vinkovci, Srbin, zemljoradnik, poginuo 17. 10. 1943, Vojakovac, Križevci.

Veljković Nikola, borac, rođen u Lipovici, Našice, zemljoradnik, Srbin, poginuo 17. 10. 1944, Beograd.

Vendei Adam, desetar, rođen 1920. u Kovačici, Veliki Grđevac, član KPJ, poginuo 21. 3. 1945, Brčko.

Verčević Svetozar Cveće, vodnik, komandir voda u 1. bataljonu, rođen 1923. u Negoslavcima, Vukovar, Srbin, zemljoradnik, član KPJ, poginuo 2. 7. 1944, Prkos, Koprivnica.

Veselinović Andrija, zamjenik komesara 2. bataljona, rođen 1923. u Sažijama, Slavonska Požega, Srbin, radnik, član KPJ, poginuo 8. 12. 1943. u Podvornici, sahranjen u Kravarskom, Velika Gorica.

Veselinović Dragutin, borac, rođen 1926. u Prnjavoru, Šabac, Srbin, zemljoradnik, poginuo 30. 4. 1945, Doboje.

Veselić Viktor, borac 1. bataljona, rođen 1925. u Valpovu, Hrvat, nestao 21. 5. 1944, Cepidlak, Đurđevac.

Vesić Vladimir, borac, rođen 1922. u Babinju, poginuo 20. 1. 1945, Hase Bijeljina.

Vidmar Valentin, zamjenik komandira 2. čete 2. bataljona, Slovenac, član KPJ, poginuo 1944. u 25. bordskoj brigadi kao komandir čete.

Vidović Tuna, borac 2. bataljona, rođen u Ivankovu, Vinkovci, Hrvat, nestao 30. 11. 1943, Staro Selo, Bjelovar.

Vilin Josip, borac 2. bataljona, rođen 1925. u Trojeglavu, Grubišno Polje, Hrvat, nestao 17. 6. 1944, Veliki Grđevac.

Vinković Ivan, borac 2. bataljona, rođen u Bošnjacima, Županja, Hrvat, nestao 3. 10. 1944, Modran, Bijeljina.

Vinković Matija Slobodan, komesar brigade, rođen 1922. u Slobodnici, Slavonski Brod, Hrvat, đak, član KPJ, poginuo 7. 12. 1944, Podvornice, sahranjen u Kravarskom, Velika Gorica.

Vladimir Nikola, borac 3. čete 2. bataljona, rođen 1918. u Brdanima, Slavonska Požega, Srbin, zemljoradnik, poginuo 7. 11. 1943, Koprivnica.

Vladisavljević Vukosav, borac, rođen u Kozarcima, Vladimirci, Srbin, zemljoradnik, poginuo 15. 1. 1945, Pučila, Bijeljina.

Vladisavljević P. Milan, delegat voda, rođen 1924. u Trnovi, Nova Gradiška, Srbin, član KPJ, poginuo 1944. godine.

Vlaisavtjević Stevo, vodnik 1. čete 1. bataljona rođen 1923. u Majaru, Đakovo, Srbin, zemljoradnik, član KPJ, poginuo 2. 12. 1944, Ugljevik, Bijeljina.

Vlasac Mile, desetar 3. bataljona, rođen u Brodskom Vinogorju, Slavonski Brod, poginuo 4. 6. 1943, Donja Motičina, Našice.

Vlatković Milan, borac 1. bataljona, rođen 1923. u Jošanima, Ud-bina, poginuo 18. 12. 1944, Bjeloševac, Bijeljina.

Vlastanović Obrad, desetar 3. čete 2. bataljona, rođen 1919. u Miokusu, Srbin, zemljoradnik, poginuo 27. 1. 1943, Pučila, Bijeljina.

Voda Petar, desetar 2. bataljona, rođen 1925. u Pačetini, Vukovar, član Skoja, poginuo 19. 7. 1943, Brodski Zdenci, Slavonski Brod.

Vodac Mato, borac rođen u Krešincima, Našice, zemljoradnik, poginuo 17. 10. 1944. u Beogradu.

Vojković O. Ilija, vodnik, komandir voda, rođen 1922. u Ladevcu, Nova Gradiška, Srbin, zemljoradnik, član KPJ, poginuo 31. 8. 1943, Venje, Slavonska Požega.

Vojnović Milica, borac 2. čete 4. bataljona, rođena 1926. u Oboti, Vukovar, Šrpkinja, domaćica, član Skoja, poginula 29. 11. 1943, Laminæ, Čazma.

Vojskić Aleksa, borac rođen 1922. u Grabovcu, Obrenovac, Srbin, zemljoradnik, poginuo 3. 5. 1945, Kostajnica.

Vojskić Sianoje, borac 2. bataljona, rođen 1922. u Grabovcu, Obrenovac, Srbin, zemljoradnik, poginuo 15. 11. 1944, Lozničko Polje.

Vrabec Ante, borac, rođen 1915. u Lugu, Derventa, Hrvat, zemljoradnik, poginuo 18. 12. 1944, Piliće, Zvornik.

Vrajtanović Dušan, borac, rođen 1920. u Ušću, Obrenovac, Srbin, zemljoradnik, poginuo 27. 1. 1945, Pučile, Bijeljina.

Vranešević Marija, borac 3. čete 4. bataljona, rođena 1924. u Podravskoj Slatini, član Skoja, poginula 23. 1. 1944, Kula, Slavonska Požega.

Vraštanović Obrad, desetar puškomitraljezac, poginuo 27. 1. 1945, Pučile, Bijeljina.

Vujasinović Zdravko, desetar u 4. bataljonu, rođen 1923. u Bogdašiću, Slavonska Požega, Srbin, zemljoradnik, član KPJ, poginuo 29. 11. 1943. u Laminæ Čazma.

Vujić Savo, borac, rođen 1916. u Belom Brdu, Osijek, Srbin, poginuo 7. 11. 1943. u Koprivnici.

Vujković Zivko, borac, rođen 1922. u Badovincima, Srbin, zemljoradnik, poginuo 18. 12. 1944, Ljubovija.

Vujković Momčilo, borac, rođen 1910. u Varni, Šabac, Srbin, zemljoradnik, poginuo 7. 5. 1945, Glogovac, Zagreb.

Vukanović Joco, borac 3. čete 2. bataljona, rođen 1926. u Gornjem Miholjcu, Podravska Slatina, Srbin, zemljoradnik, član Skoja, poginuo 7. 11. 1943, Koprivnica, a sahranjen u Starom Gradu.

Vukašinić Dušan, desetar, rođen 1920. u Tenju, Osijek, Srbin, zemljoradnik, član KPJ, poginuo 17. 12. 1944, Piliće, Zvornik.

Vukmirović Miloš, borac 3. bataljona, rođen 1923. u Ratkovici, Slavonska Požega, Srbin, zemljoradnik, poginuo 9. 7. 1943, Klise, Slavonska Požega.

Vukmirović I. Mihajlo, rođen u Ratkovici, Slavonska Požega, poginuo 1944. u Slavoniji.

Vuković Velisav, borac, rođen 1923. u Orašcu, Obrenovac, Srbin, zemljoradnik, poginuo 19. 12. 1944, Piliće, Zvornik.

Vuković Dušan, borac, rođen u Beloj Crkvi, Krupanj, Srbin, zemljoradnik, nestao 29. 2. 1945, Ciperovina, Bijeljina.

Vukotić Zivan, borac, rođen 1926. u Moštanici, Obrenovac, Srbin, član Skoja, poginuo 18. 12. 1944. u Bjeloševcu, Bijeljina.

Vukotić Ivan, borac 2. bataljona, rođen u Golubincima, Stara Pazova, Hrvat, nestao 30. 11. 1943, Staro Selo, Bjelovar.

Vuković Milenko, borac, rođen 1925. u Zvečki, Obrenovac, Srbin, zemljoradnik, poginuo 29. 1. 1945. Patkovača, Bijeljina.

Vuković Svetozar, borac, rođen 1926. u Negoslavcima, Vukovar, Srbin, zemljoradnik, ranjen 5. 10. 1943. u Apatovcu, Koprivnica, a umro u putu za bolnicu.

Vukosavljević Dušan, borac, rođen 1920. u Tenju, Osijek, Srbin, radnik, poginuo 19. 12. 1944, Piliće, Zvornik.

Vukotić Ivan, borac, rođen 1920. u Dubici, poginuo 21. 1. 1945, Patkovača, Bijeljina.

Vuksan S. Ljuba, borac, rođena 1920. u Brezovcu, Novska, Srпкиnja, ranjena, umrla 1943. u bolnici u Bobarama.

Vukušić Kaja, borac, rođena 1926. u Bukoru, Srпкиnja, domaćica poginula 18. 11. 1944, Šor-Kozjak.

Vuletić D. Dušan, borac 1. bataljona, rođen 1904. u Negoslavcima, Vukovar, Srbin, zemljoradnik, nestao 24. 3. 1943. u Vilić-Selu, Slavonska Požega.

Vučevac Stjepan, borac, rođen u Ivanjskoj, Vinkovci, Hrvat, zemljoradnik, poginuo 28. 11. 1943, Štefanja, Čazma.

Vučetić M. Luka, borac 1. čete 1. bataljona, rođen 1913. u Vraniću, Slavonska Požega, Srbin, zemljoradnik, poginuo 18. 8. 1943, Pleternica, Slavonska Požega.

Vučić Krsta, desetar 1. čete 2. bataljona, rođen 1923. u Pušini, Orahovica, Srbin, zemljoradnik, član Skoja, poginuo 17. 6. 1944, Veliki Grđevac.

Vučko Ivan, borac, rođen 1929. u Imrijevoima, Koprivnica, Hrvat, radnik, poginuo 1. 2. 1944, Obrijež, Bijeljina.

Vučković P. Lazo, borac 3. bataljona, rođen 1914. u Koturiću, Pakrac, Srbin, zemljoradnik, poginuo 6. 7. 1944, Ribnjak, Ludbreg.

Vučetić Milutin[^] potporučnik, rođen 1926. u Bobarama, Nova Gradiška, Srbin, zemljoradnik, član KPJ, poginuo 5. 5. 1945, Petrinja.

Vučković Milutin, borac, poginuo 4. 10. 1944, Janja, Bijeljina.

Vučković M. Ostoja, borac, rođen 1905. u Medarima, Nova Gradiška, Srbin, zemljoradnik, poginuo 10. 11. 1944, na položajima kod Drine.

Zabrdac I. Simo, borac 3. bataljona, rođen 1902. u Bukovici, Virovitica, zemljoradnik, Srbin, poginuo 5. 4. 1944. u Podravskoj Slatini, sahranjen, u Bakićima.

Zailac Luka, delegat voda 4. bataljona, rođen 1922. u Donjim Borcima, Daruvar, Srbin, zemljoradnik, član KPJ, poginuo 30. 4. 1944, Lisičine, Podravska Slatina.

Zelenbin Franjo, borac, rođen 1919. u Starom Gradcu, Virovitica, Hrvat, zemljoradnik, poginuo 19. 12. 1944, Donja Pilića, Zvornik.

Zmijnić J. Stevan, borac, rođen 1926. u Slavonskom Brodu, ranjen 17. 4. 1945, a umro u vojnoj bolnici u Šapcu, 24. 4. 1945.

Zojić S. Janja, borac 1. bataljona, rođena 1925. u Neudovcima, Virovitica, Hrvatica, nestala jula 1944. godine.

Zorić Stanko, borac 2. čete 4. bataljona, rođen 1928. u Sušini, Đurđevac, poginuo 7. 11. 1943, Koprivnica.

Zrinjski J. Drago, desetar, rođen 1923. u Donjoj Stubici, Hrvat, radnik, poginuo 20. 12. 1944, Kočevac, Bijeljina.

Zubanović Stevo, borac 2. čete 4. bataljona, rođen 1916. u Cagliću, Pakrac, Srbin, zemljoradnik, poginuo 7. 11. 1943, Koprivnica.

Zagar Luka, borac 1. bataljona, poginuo 29. 11. 1943, Narta, Bjelovar.

Zakić I. Pero, borac 4. bataljona, rođen 1918. u Vidovcima, Brčko, Srbin, zemljoradnik, poginuo 2. 1. 1945, Pučile, Bijeljina.

Zarković Đorde, borac 1. bataljona, rođen 1920. u Malim Bastajima, Daruvar, Srbin, zemljoradnik, poginuo 25. 8. 1943, Milan Lug, Slavenska Požega.

Zivanić S. Savo, desetar, rođen 1927. u Gradištu, Slavenska Požega, Srbin, zemljoradnik, član Skoja, poginuo 1. 10. 1944, Celić, Brčko.

Zivanović S. Dragoljub, borac, rođen u Tekerišu, Loznica, Srbin, ranjen, a pošto je umro predat roditeljima 2. 3. 1945. godine.

Zivanović S. Ljuban, borac 2. bataljona, rođen 1919. u Zvečki, Obrenovac, Srbin, nestao 13. 12. 1944, Donja Trnova, Bijeljina.

Zivanović Š. Pavo, borac 1. bataljona, rođen 1923. u Kablu, Bjelovar, Srbin, zemljoradnik, poginuo 28. 12. 1944, Ratkovici, Zvornik.

Zivković Miloš, borac 3. čete 3. bataljona, rođen 1926. u Orašcu, Obrenovac, Srbin, zemljoradnik, poginuo 29. 1. 1945, Pučile, Bijeljina.

Zivotić Miloja, borac, ranjen i umro od rana 1. 5. 1945. u bolnici u Smederevu.

Zivković M. Bogoljub, borac 1. bataljona, rođen 1910. u Podgorju, Srbin, zemljoradnik, poginuo 27. 1. 1945, Piliće, Zvornik.

Zivković Z. Momčilo, borac, rođen 1923. u Orašcu, Obrenovac, zarobili ga i streljali četnici 19. 12. 1944, Obrijež, Bijeljina.

Zivković B. Prodan, borac, 1. bataljona, rođen u Drenu, Obrenovac, Srbin, zemljoradnik, poginuo 16. 11. 1944, Bjeloševac, Bijeljina.

Zivković M. Ranislav, borac 1. bataljona, rođen 1925. u Drenu, Obrenovac, Srbin, zemljoradnik, poginuo 2. 2. 1945, Čiperovšna, Bijeljina.

Zigić I. Stevo, borac 1. čete 4. bataljona, rođen 1925. u Slavenskom Brodu, Srbin, radnik, poginuo 8. 1. 1945, Zagoni, Bijeljina.

Zukić Zdravko, borac 2. bataljona, rođen u Kućanicama, Donji Miholjac, poginuo 5. 10. 1943, Apatovac, Koprivnica.

Zunić S. Pero, borac 1. bataljona, rođen 1926. u Humaljanima, Podravska Slatina, Srbin, zemljoradnik, član Skoja, poginuo 19. 12. 1944, Piliće, Zvornik.

<i>Katić Bogoljubi</i>	Grabovac	1923—1945
<i>Poljak Marijan</i>	Kutijevo	1906—1945
<i>Kosanović Stevan</i>	Grabovac	1925—1945
<i>Bašić Dragivoj</i>	Grabovac	1918—1945
<i>Erdević Vasilije</i>	Bedovinci	1919—1945
<i>Gajić Đorđe</i>	Povijača	1921—1945
<i>Janković Vlastimir</i>	Vurica	1923—1945
<i>Moravčević Obren</i>	Zmijnjak	1911—1945
<i>Stojadinović Stojadin</i>	Jarebice	1926—1945
<i>Kojić Branislav</i>	Dren	1924—1945
<i>Banović Zivorad</i>	Badovinci	1920—1945
<i>Belić Branimir</i>	Ravanje	1922—1945
<i>Njegovanović Božo</i>	Grabovci	1920—1945
<i>Gavrić Gavro</i>	Glavičice	1924—1944

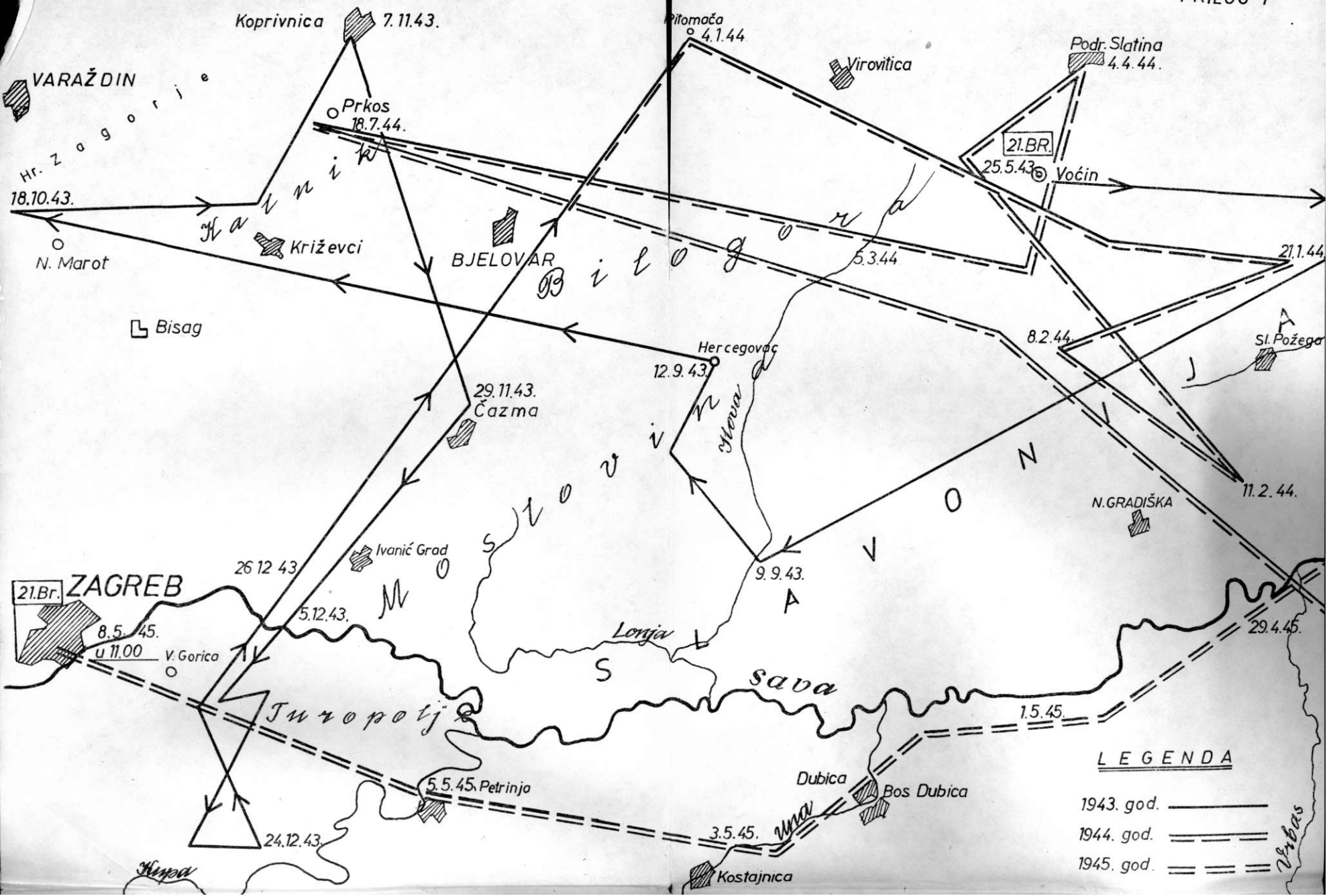
¹ Na spomen obilježju palim borcima u Semberiji nalazi se sedam mermernih ploča sa imenima 204 poginula borca iz 21. slavonske brigade. Kada smo uporedili spisak poginulih, našli smo da ovih 15 boraca nema u njemu. Ni organizacije koje su podizale spomenik nisu imale podatke za sve poginule borce na tom području, pa iz 21. brigade nije upisano više od 300 poginulih boraca i rukovodilaca.

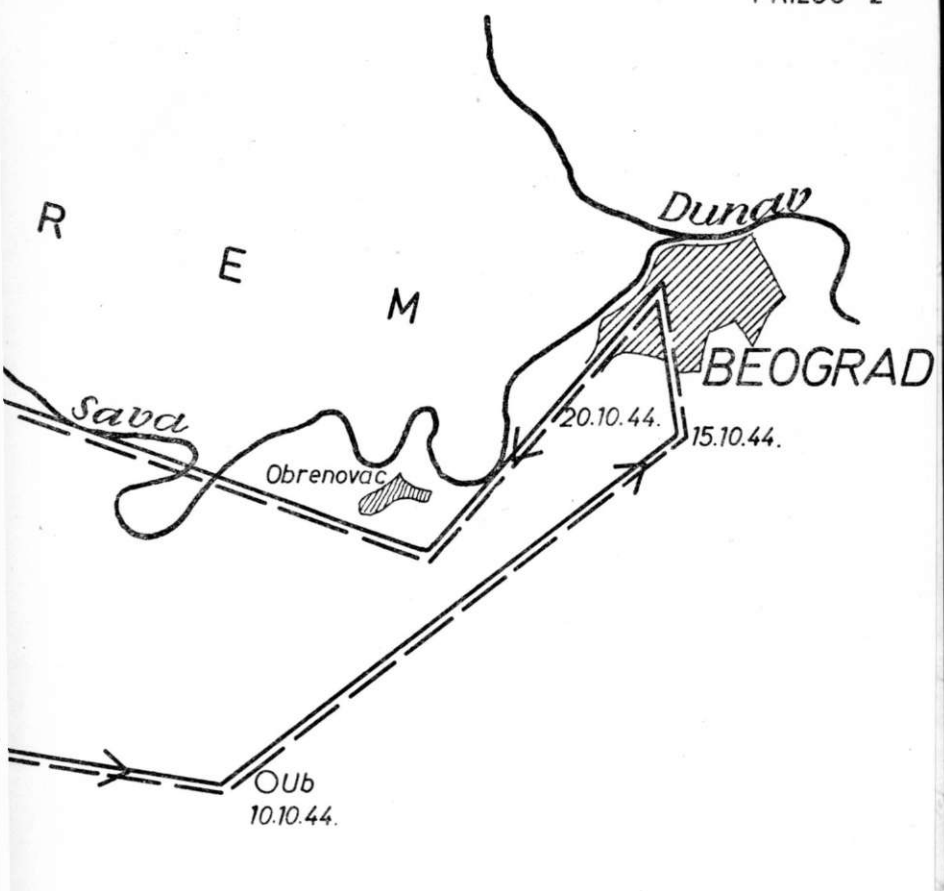
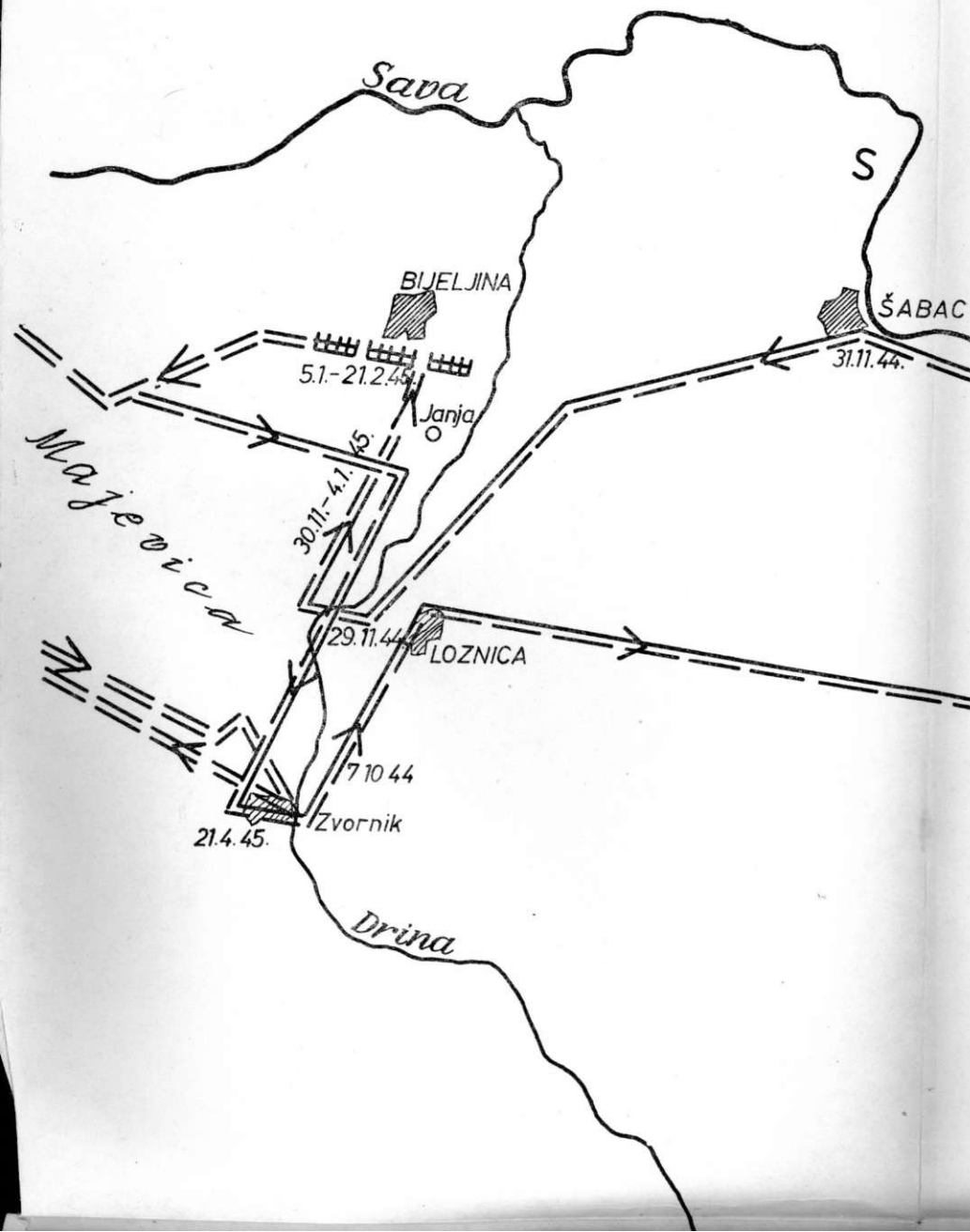
S A D R Ž A J

UVOD	strana	7
Formiranje brigade — — — — — — — — — —		13
U SLAVONIJI — — — — — — — — — —		17
Napad na Kutijevo — — — — — — — — — —		17
Napad na ustaško uporište Donju Motičinu — — — — — — — — — —		20
Zasjeda kod Omanovca — — — — — — — — — —		25
Borba kod Nježića — — — — — — — — — —		28
Ofanziva „Paul“ — — — — — — — — — —		33
Borba za žetvu — — — — — — — — — —		42
Napad na uporište Pleternicu — — — — — — — — — —		48
Na diljskom Području — — — — — — — — — —		51
Napad na nemačko uporište Krndiju — — — — — — — — — —		54
U MOSLAVINI, BILO-GORI I U ZAGORJU — — — — — — — — — —		60
Marš u Moslavinu — — — — — — — — — —		60
Napad na Hercegovac — — — — — — — — — —		64
Napad na Ivanjsku i oko nje — — — — — — — — — —		67
Formiranje četvrtog bataljona — — — — — — — — — —		69
Napad na Zabno i rudnik Glogovac — — — — — — — — — —		73
Napad na uporište Ludbreg — — — — — — — — — —		77
Prodor u Zagorje — — — — — — — — — —		81
Oslobodenje Koprivnice — — — — — — — — — —		87
Borba za Čazmu — zasjeda u Štefanju — — — — — — — — — —		96
BORBE U TUROPOLJU, POD KOMANDOM GLAVNOG ŠTABA HRVATSKE — — — — — — — — — —		103
Usiljeni marš preko Save — — — — — — — — — —		103
Pogibija komesara i ranjavanje komandanta brigade — — — — — — — — — —		105
Napad na aerodrom Kurilovec — — — — — — — — — —		110
Neprijateljska operacija „Božić-Data“ i povratak divi- zije u Moslavinu i Slavoniju — — — — — — — — — —		114

PONOVO U SLAVONIJI	113
Odmor, popuna i smještaj jedinica	118
Na obezbjeđenju napada na ustaško uporište Čaglin	122
Borba na Bučju	132
Borbe s njemačkim kolonama	140
Borba sa 4 gorskom pukovnijom	143
Napad na ustaško uporište Podravsku Slatinu i borbe oko nje	149
Napad na ustaško uporište Feričance	159
Neprijateljska ofanziva „Oluja“	161
PONOVO U MOSLAVINI, BILO-GORI I ZAGORJU POD OPERATIVNOM KOMANDOM 10 KORPUSA (ZAGREBAČKOG)	166
U koloni brigade je zamjenik komandanta GŠ Hrvatske	166
Napad na uporište Hercegovac	169
Napad na uporište Kloštar Ivanić	174
Napad na uporišta Nartu i Veliko Trojstvo	176
Napad na uporište Veliki Grdevac i borba oko njega	187
Borbena dejstva na Bilo-Gori	193
Borba u Prkosu	196
BORBENA DEJSTVA U CENTRALNOJ I ISTOČNOJ BOSNI 21. 7. — 21. 9. 1944.	203
U prethodnici 28 divizije	203
Borbe sa četnicima	206
Napad na uporište Doboј	213
Borbe u istočnoj Bosni	220
Borbe na Majevcima	223
Napad na Janju	225
BORBENA DEJSTVA U SRBIJI (6. 10. — 28. 11. 1944. godine)	227
U beogradskoj operaciji	228
Istorijska zapovjest Vrhovnog komandanta	23J
VPopuna borbicima iz sjeverne Srbije	^Jp
Obrana slobodne Srbije na Drini	244
NA DRINSKOM FRONTU POD KOMANDOM II ARMIJE	247
Ponovo na obroncima Majevice, vatreno krštenje novih boraca	247
Borbe s njemačkim kolonama	250
Blokada i napad na Bijeljina	258
Prvi napad na Bijeljina	266
Drugi napad na Bijeljina	269
Treći pokušaj da se zauzme Bijeljina	272
Nastavlja se blokada Bijeljine	275
Borbe oko Brčkog	283

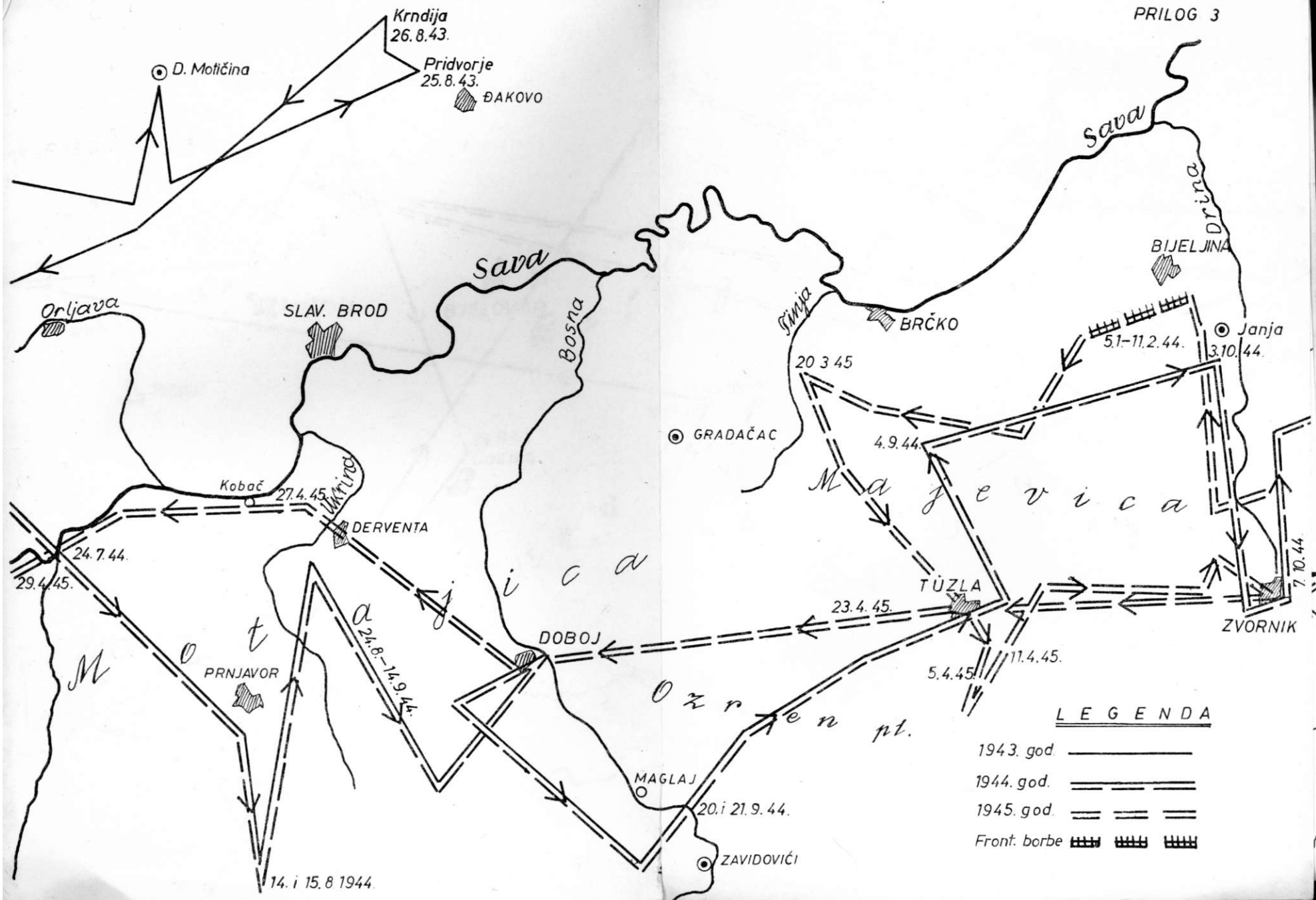
BORBENA DEJSTVA BRIGADE U ZAVRŠNIM OPERACIJAMA	296
Preformiranje brigade	297
Ponovo na lijevoj obali Drine	300
Usiljeni marš od Drine do Kostajnice 24. 4. do 3. 5. 1945.	303
Prelazak Une	307
Napad na Petrinju	309
Pravac Zagreb	312
PRILAGOĐAVANJE MIRNODOPSKOM ŽIVOTU	319
DOKUMENTARNE FOTOGRAFIJE	325
Fotografija odlikovanja brigade	342
Skice borbenog puta brigade 1943 — 1944 — 1945	345
SPISAK POGINULIH, UMRLIH I NESTALIH BORACA I STARJEŠINA 21. UDARNE SLAVONSKE BRIGADE	345

LEGENDA

- 1944. god.
- 1945 god.
- Front. borbe

LEGENDA

- 1943. god. —————
- 1944. god. =====
- 1945. god. = = = = =
- Front: borbe [hatched symbol] [hatched symbol] [hatched symbol]